

“शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, पर्यटन र रोजगार: वृन्दावन नगरपालिकाको समृद्धिको आधार”

नगर वस्तुस्थिति विवरण (Municipal Profile) २०८२

वृन्दावन नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
विश्रामपुर, रौतहट, मधेश प्रदेश नेपाल

Website: <https://brindawanmun.gov.np>, Email: brindawanmun@gmail.com

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

दुई शब्द

रौतहट जिल्लाका १८ वटा (१६ वटा नगरपालिका र २ वटा गाउँपालिका) स्थानीय तहहरू मध्ये करिब ९५.४ वर्ग कि.मी क्षेत्रफलमा फैलिएको वृन्दावन नगरपालिका नेपालको संविधानको धारा २९५ उपधारा ३ बमोजिम नेपाल सरकारबाट २०७३ साल फाल्गुण २७ गते गठित स्थानीय तहहरू मध्येको एक हो । यो नगर पालिका नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत रौतहट जिल्लामा अवस्थित छ । राज्यको पुर्नःसंरचनाको सिलसिलामा स्थापित यस नगरपालिकाकाको यथार्थ विद्यमान अवस्था झल्काउने बस्तुस्थिति विवरण तयारीले नगरपालिकाको विकासको वर्तमान अवस्थालाई चित्रित गरेको छ । यस प्रकारको चित्रणले आगामी दिनमा हामीले तर्जुमा गर्नुपर्ने नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गरी हामीलाई उपलब्ध सीमित श्रोत र साधनको अधिकतम सदुपयोग गरी नगरपालिकाको समग्र विकासलाई गति प्रदान गर्न अवश्य पनि सहयोग पुर्याउने आशा तथा विश्वास लिएको छु । यस अध्ययन प्रतिवेदनले प्रायः सबै क्षेत्र तथा वस्तुगत यथार्थलाई समेट्न प्रयास गरेको भए तापनि सीमित श्रोत साधनको सीमाभित्र गरिएको अध्ययन आफैमा पूर्ण हुन सक्दैन । यसलाई समय सन्दर्भ अनुसार परिष्कृत र परिमार्जित गर्नुपर्ने आवश्यकता रहन्छ । योजनाबद्ध विकासको आधारको रूपमा रहने यो बस्तुस्थिति विवरण तयार गर्न सहयोग पुर्याउने नगर कार्यपालिकाको सम्पूर्ण परिवार, उप-प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, वडाध्यक्षज्यूहरू, सम्पूर्ण निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू तथा अन्य वडा तहमा महत्वपूर्ण जिम्मेवारी पुरा गर्ने कर्मचारी, घर-घरमा गई घरधूरी तथ्याङ्क संकलनमा सहयोग पुर्याउनुहुने हुने सबै गणकहरूलाई तथ्याङ्क उपलब्ध गराउनु हुने सम्पूर्ण नगरपालिकाबासी लगायत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने सम्पूर्ण विषयगत शाखा, विषयगत कार्यालय तथा अन्य सबैमा नगरपालिकाको तर्फबाट आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यसै गरी यो अध्ययन प्रतिवेदन सम्पन्न गर्ने श्री पवनदुत कन्सलट्यान्ट प्रा. लि. ललितपुरलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा नगरपालिकाको विकासको आधार चित्र कोर्न यो प्रतिवेदन सहयोगी बनोस र दीर्घकालीन सोचका साथ अगाडि बढ्न हामी सबैलाई उपयुक्त दिशा प्राप्त होस् भन्ने आशा गरेको छु ।

विनोद प्रसाद कुर्मी

नगर प्रमुख

वृन्दावन नगरपालिका

नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, रौतहट

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

शब्द-शुभेच्छा

दिगो र योजनाबद्ध विकासलाई अगाडि बढाउनका लागि नगरपालिकाको समग्र तथ्याङ्क आवश्यक पर्दछ । यसै आवश्यकतालाई मध्य नजर गरी नगरपालिकाको बस्तुस्थिति विवरण तयार गरिएको छ । जसमा KOBO Tool द्वारा घरपरिवार तथ्याङ्क संकलन गरी नगरपालिकाका विभिन्न विषय समावेश गरिएका श्रोत नक्साहरू, विषयगत कार्यालयहरूबाट संकलन गरिएका तथ्यहरूमा आधारित भई उपलब्ध भएसम्म कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, वन, सिंचाई, खानेपानी, विद्युत आदिका तथ्याङ्क समावेश गरी नगरपालिकाको बस्तुस्थिति विवरण तयारी गरिएको छ ।

यस नगरपालिकाको अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता, योजना निर्माणकर्ता तथा नगरपालिका बासीहरूलाई बस्तुस्थिति विवरणले सूचना प्रदान गर्न सहयोग पुग्ने छ भन्ने मैले आशा लिएको छु । बस्तुस्थिति विवरणमा उल्लेखित विवरणमा वृन्दावन नगरपालिकाको राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण छुट्टिने नक्सा, भू-वर्गीकरण तथा भू-उपयोग नक्साका साथै घरधूरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२ का विविध जनसांख्यिक पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

अन्त्यमा प्रस्तुत बस्तुस्थिति विवरण तयारी गर्ने सिलसिलामा सूचना संकलन गर्न प्रत्यक्ष तथा परोक्षरूपमा सहयोग गर्नु हुने सबै वडाबाट खटिनु भएका गणकहरू, घरपरिवारको तथ्याङ्क उपलब्ध गराउनु हुने नगरपालिकाबासी, नगरपालिकाका नगर प्रमुख ज्यू विभिन्न विषयगत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउनु हुने सम्पूर्ण विषयगत शाखा तथा कार्यालयका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत, वडाध्यक्षज्यूहरू, वडा सचिवहरू, नगर कार्यपालिकाका कर्मचारीहरू तथा शुरुदेखि तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधन गरी बस्तुस्थिति विवरणलाई यो रूप दिनुहुने परामर्शदाता श्री पवनदुत कन्सलट्यान्ट प्रा. लि. ललितपुरलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

संगीता कुमारी राम

उप-प्रमुख

वृन्दावन नगरपालिका

नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, रौतहट

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

मेरो भन्नु

साविकका गाउँ विकास समितिहरू विश्रामपुर, रमौली बैरीया, हर्दिया पल्टुवा, गम्हरीया बिर्ता र सखुअवा धमौरा हरूलाई समेटि मिति २०७३ फाल्गुन २७ मा वृन्दावन नगरपालिका स्थापना गरिएपछि घरधूरी तथ्याङ्क संकलन गरी प्राथमिक तथ्याङ्कका आधारमा पहिलो बस्तुस्थिति विवरण तयारी गर्न पाउँदा अत्यन्तै खुसी लागेको छ ।

कुनै पनि विकासको मार्ग तयार गर्न योजनाको सही छनोट, प्रभावकारी कार्यान्वयन, सरोकारवालाहरूको पूर्ण सन्तुष्टि सहितको उपयोग र निरन्तर अनुगमन एवम् मूल्याङ्कन र दिगोपनाको लागि सही र वस्तुनिष्ठ निर्णय लिन तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ । विगतबाट सिकेर वर्तमानको भोगाईका आधारमा भविष्यका लागि योजना तर्जुमा गर्नु वर्तमान पुनर्संरचित स्थानीय तहको पहिलो आवश्यकता हो भन्नेमा दुईमत हुन सक्दैन ।

वस्तुनिष्ठता र आवश्यकताको कसीमा योजनाहरू तथा कार्ययोजनाहरू अगाडि बढाउन नसकिएमा जनताले स्थानीय सरकारबाट राखेका अपेक्षा पुरा हुन सक्दैनन् । यस कारण वर्तमानको हाम्रो धरातलीय, सामाजिक, साँस्कृतिक, जनसाङ्ख्यिक तथा आर्थिक अवस्थाको पहिचान गरी भविष्यका आवश्यकता आँकलन गर्ने उद्देश्यका साथ यो अध्ययन प्रतिवेदन (बस्तुस्थिति विवरण) सीमित समय तथा स्रोत र साधनको सीमाभित्र रही तयार गरिएको हो । बस्तुस्थिति विवरणलाई सामान्य रूपमा अध्ययन गर्ने जो कोहीले पनि यो नगरपालिकाको बहुआयामिकता सहितको वर्तमान अवस्था सहजै आँकलन गर्न सक्ने देखिन्छ । यो बस्तुस्थिति विवरणलाई एकातिर नगरपालिकाको सम्पूर्ण चिनारीको रूपमा हेर्न सकिन्छ भने अर्कोतर्फ यस मार्फत् हाम्रा सम्भावना र चुनौतीहरूलाई अवगत गर्न सकिन्छ ।

बस्तुस्थिति विवरण तयारीको क्रममा आफ्नो महत्वपूर्ण समय प्रदान गर्ने नगर प्रमुखज्यू, उप-प्रमुखज्यू, वडाध्यक्षज्यूहरू, निर्वाचित जनप्रतिनिधि ज्यूहरू, विभिन्न विषयगत कार्यालयका प्रमुख लगायत सम्पूर्ण कर्मचारी, वडा सचिव साथीहरू, घरधूरी तथ्याङ्क तथा संस्थागत सूचना संकलन गर्नुहुने गणकहरू तथा तथ्याङ्क संकलनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुहुने अन्य कर्मचारीहरू तथा बस्तुस्थिति विवरणलाई यो रूप दिन सहयोग पुर्याउनुहुने परामर्शदाता श्री पवनदुत कन्सलट्यान्ट प्रा. लि. ललितपुरलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा, यो बस्तुस्थिति विवरण आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिसमा सफल रहने आशा व्यक्त गर्दछु ।

खिम बहादुर भुजेल
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
वृन्दावन नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, रौतहट

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

विषयसूची

परिच्छेद १: परिचय	१
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ उद्देश्य	२
१.३ कानुनी तथा नीतिगत आधारहरू	३
१.४ तयारीका चरण	४
१.४.१ वस्तुस्थिति विवरण ढाँचा, औजार तथा कार्यविधि तयारी	४
१.४.२ वस्तुस्थिति विवरण तयारी कार्यशाला	५
१.४.३ सहज कर्ता तथा स्वयंसेवक गणक छनौट अभिमुखीकरण र परिचालन	६
१.४.५ तथ्याङ्क प्रशोधन तथा विश्लेषण र स्रोत नक्सा तयारी	७
१.४.६ वस्तुस्थिति विवरणको मस्यौदा तयारी	७
१.४.७ वस्तुस्थिति विवरण सुझाव संकलन	७
१.४.८ नगर वस्तुस्थिति विवरण अन्तिम प्रतिवेदन तयारी	७
१.५ वस्तुस्थिति विवरणको सीमा	८
परिच्छेद २: नगरपालिकाको चिनारी	९
२.१ भौगोलिक अवस्थिति	९
२.२ ऐतिहासिक चिनारी तथा नामाकरण	९
२.३ राजनीतिक अवस्थिति	९
२.४ धरातलीय अवस्था	१०
२.५ प्राकृतिक सम्पदा	११
२.६ सांस्कृतिक उत्कृष्टता	१२
२.७ विकासका संभावनाहरू	१४
२.८ गार्हस्थ्य उत्पादन	१५
२.९ मानव विकास सूचकाङ्क	१६
परिच्छेद ३: पारिवारिक विवरण तथा जनसंख्याको अवस्था	१९
३.१ बस्ती र घर परिवार विवरण	१९
३.२ जनसंख्या वितरणको अवस्था	२०
३.३ उमेर तथा लिङ्गको आधारमा जनसंख्या विवरण	२२
३.४ मातृभाषाको आधारमा जनसंख्या विवरण	२५
३.५ धर्म अनुसार जनसंख्या विवरण	२७
३.६ जातिगत आधारमा जनसंख्या विवरण	२८
३.७ घरमुलीको विवरण	३१
३.८ पेशाका आधारमा जनसंख्या विवरण	३२
३.९ आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या विवरण	३४
३.१० अपाङ्गताको आधारमा जनसंख्या विवरण	३६

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

३.११ बसाइ सराइ सम्बन्धी विवरण.....	३८
३.१२ व्यक्तिगत घटना सम्बन्धी विवरण.....	४०
३.१३ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमबाट लाभान्वित विवरण.....	४१
३.१४ स्रोत नक्सा.....	४३
परिच्छेद ४: आर्थिक अवस्था.....	४४
४.१ प्रमुख आर्थिक विवरण.....	४४
४.१.१ प्राविधिक, सीप युक्त तथा विशेष दक्षता भएका मानव संसाधनको विवरण.....	४४
४.१.२ मुख्य पेशा सम्बन्धी विवरण.....	४५
४.१.३ औसत आमदानी विवरण.....	४७
४.१.४ औसत खर्च विवरण.....	४९
४.१.५ विपन्नता स्तरीकरण विवरण.....	५३
४.१.६ खाद्यान्न सुरक्षाको अवस्था.....	५५
४.१.७ आवास संरचना विवरण.....	५६
४.१.८ गरिबीको दर (गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या).....	५८
४.१.९ आयात र निर्यातको अवस्था.....	६०
४.१.१० औद्योगिक कच्चा पदार्थ उत्पादनको अवस्था.....	६१
४.१.११ बेरोजगार सम्बन्धी विवरण.....	६१
४.१.१२ वैदेशिक रोजगारीमा गयकाहरुको विवरण.....	६२
४.१.१३ सुकुम्बासी सम्बन्धी विवरण.....	६४
४.१.१४ स्रोत नक्सा.....	६६
४.२.१ वर्तमान भू-उपयोग.....	६६
४.२.२ भू-स्वामित्व.....	६८
४.२.३ जग्गाको किसिम.....	६९
४.२.४ खेती योग्य जमिन सम्बन्धी विवरण.....	७०
४.२.५ बाँझो जमिन सम्बन्धी विवरण.....	७०
४.२.६ बाढी पहिरोको जोखिममा रहेको जमिनको विवरण.....	७१
४.२.७ स्रोत नक्सा.....	७२
४.३ कृषि तथा पशु विकास.....	७२
४.३.१ सार्वजनिक पोखरी तथा माछा पालन सम्बन्धी विवरण.....	७२
४.३.२ सिँचाइ सुविधाको उपलब्धता विवरण.....	७५
४.३.३ सिँचाइको स्रोत सम्बन्धी विवरण.....	७६
४.३.४ कृषि उत्पादन सम्बन्धी विवरण.....	७७
४.३.५ पशु पन्छी जन्य उत्पादन सम्बन्धी विवरण.....	७८
४.३.६ खाद्यान्न बालीमा लाग्ने रोग तथा कीरा.....	८०
४.३.७ फलफूल तथा तरकारीमा लाग्ने रोग तथा कीरा.....	८१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

४.३.८ पशु पन्छीमा लाग्ने रोग तथा कीरा	८२
४.३.९ व्यवसायीक कृषि फर्म सम्बन्धी विवरण.....	८३
४.३.१० कृषि तथा पशु सेवासँग सम्बन्धित मानव संसाधन	८६
४.३.११ कृषि तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित समूह तथा सामुदायिक संस्थाको विवरण	८७
४.३.१२ संकलन केन्द्र तथा चिस्यान केन्द्र.....	८७
४.३.१३ कृषि बजार तथा हाटबजार सम्बन्धी विवरण.....	८७
४.४ पर्यटन विकास	८८
४.४.१ पर्यटकिय स्थलहरूको विवरण	९०
४.४.२ होटेल, रिपोर्ट तथा रेस्टुरेन्ट सम्बन्धी विवरण.....	९१
४.४.३ उपलब्ध पर्यटकिय सेवा तथा सुविधा सम्बन्धी विवरण.....	९१
४.४.४ विपद्बाट प्रभावित होटेल, रिसोर्ट तथा पर्यटकीय स्थलको विवरण	९२
४.४.५ स्रोत नक्सा.....	९३
४.५ उद्योग, व्यापार तथा बैंकिङ	९३
४.५.१ औद्योगिक विकास (लघु, घरेलु, साना, मझौला, ठूला उद्योग, सरकारी, पब्लिक, निजी).....	९४
४.५.२ उत्पादन तथा सेवा मूलक उद्योग सम्बन्धी विवरण	९५
४.५.३ घट्ट, मिल तथा संकलन र प्रशोधन सम्बन्धी विवरण	९६
४.५.४ व्यापार र व्यवसाय सम्बन्धी विवरण (किराना, थोक, मासु, तरकारी र फलफूल आदि).....	९७
४.५.५ खनिज तथा खानी सम्बन्धी विवरण	१२३
४.५.६ स्थानीय बजार तथा व्यापारिक केन्द्रको विवरण.....	१२३
४.५.७ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी विवरण.....	१२४
४.५.८ सहकारी सम्बन्धी विवरण	१२४
परिच्छेद ५: सामाजिक अवस्था	१२५
५.१ शैक्षिक तथा मानव संसाधन विकास	१२५
५.१.१ पाँच वर्षभन्दा माथिको साक्षरता विवरण.....	१२६
५.१.२ पाँच वर्ष र सोभन्दा माथिको शैक्षिक अवस्था.....	१२७
५.१.३ तह गत रूपमा शैक्षिक संस्था/विद्यालय (सामुदायिक, संस्थागत, मदरसा, गुम्बा) र विद्यार्थी विवरण.....	१२८
५.१.४ विद्यालयमा अध्ययन गरिरहेका तह गत छात्रछात्राको विवरण	१३०
५.१.५ क्याम्पस तथा प्राविधिक शिक्षालय र अध्ययनरत छात्रछात्राको विवरण	१३०
५.१.६ विद्यालय बाहिर रहेका तथा विद्यालय छाडेका बालबालिकाहरूको विवरण	१३०
५.१.७ सिकाइ, उपलब्धि तथा उत्तीर्ण दर	१३१
५.१.८ खुद भर्ना, निरन्तरता तथा टिकाउ दर.....	१३१
५.१.९ बाल विकास केन्द्रको विवरण	१३२
५.१.१० विद्यालय शान्ति क्षेत्र र विद्यालय सुधार योजना विवरण	१३४
५.१.११ शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्ति विवरण.....	१३६
५.१.१२ आधारभूत र माध्यामिक विद्यालयमा पहुँचको अवस्था.....	१३७

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

५.१.१३ शैक्षिक संस्थामा उपलब्ध भौतिक पूर्वाधार तथा सुविधा.....	१३९
५.१.१४ छात्रवृत्ति तथा अन्य लक्षित सुविधा उपलब्धताको अवस्था (छात्रवृत्ति, बाल अनुदान, दिवा खाजा).....	१४०
५.१.१५ नमुना तथा इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध विद्यालय विवरण.....	१४२
५.१.१६ सुधारिएको मापदण्ड (भूकम्प प्रतिरोधी) अनुसार निर्माण भएका तथा रेट्रोफिटिङ्ग गरिएका विद्यालय ...	१४३
५.१.१७ स्थानीय सरकारको शिक्षा क्षेत्रमा लगानी	१४३
५.१.१८ प्राविधिक तथा विशेष सीप युक्त मानव संसाधन	१४४
५.१.१९ अपाङ्गता तथा विशेष शिक्षा स्रोत कक्षा र विद्यार्थी विवरण.....	१४५
५.१.२० शैक्षिक गुणस्तर सम्बन्धी विवरण	१४६
५.१.२१ बाल मैत्री शिक्षा सम्बन्धी विवरण.....	१४७
५.१.२२ विद्यालयको भौतिक अवस्था	१४८
५.१.२३ स्रोत नक्सा	१५५
५.२ स्वास्थ्य तथा पोषण.....	१५५
५.२.१ स्वास्थ्य संस्थाको विवरण र उपलब्ध जनशक्तिको विवरण.....	१५६
५.२.२ प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँचको अवस्था (प्रमुख बस्तीहरूबाट स्वास्थ्य संस्था पुग्न लाग्ने समय).....	१५९
५.२.३ उपलब्ध स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधाहरू.....	१५९
५.२.४ खोप सेवा तथा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण	१६०
५.२.५ मातृ तथा बाल स्वास्थ्य र कुपोषणको अवस्था.....	१६१
५.२.६ प्रमुख रोग र उपचार सम्बन्धी विवरण.....	१६४
५.३ खानेपानी तथा सरसफाइ.....	१६५
५.३.१ खानेपानी सुविधा र स्रोतको विवरण	१६५
५.३.२ शौचालय प्रयोगको अवस्था	१६७
५.३.३ सार्वजनिक शौचालय	१६८
५.३.४ फोहोर मैला व्यवस्थापन	१६८
५.३.५ ढल व्यवस्थापन	१७०
५.३.७ स्रोत नक्सा.....	१७१
५.४.१ लिङ्ग अनुसार बाल विवाह (अठार वर्ष मुनिका)	१७२
५.४.२ कामदारको रूपमा घर बाहिर रहेका बालबालिका	१७३
५.४.३ बालक्लब तथा संजालको विवरण	१७५
५.४.४ घर परिवार विहीन बालबालिकाको अवस्था.....	१७६
५.४.५ अपाङ्गताका आधारमा जनसंख्या	१७६
५.४.६ जेष्ठ नागरिक तथा एकल महिला.....	१७८
५.४.७ अल्पसंख्यक सीमान्तकृत वर्गको विवरण.....	१८०
५.४.८ वार्षिक कार्यक्रमबाट लक्षित कार्यक्रमतर्फ भएको विनियोजन तथा खर्चको अवस्था	१८०
५.५ युवा तथा खेलकुद र मनोरञ्जन	१८०
५.५.१ खेल मैदान, पार्क, पिकनिक स्थल तथा मनोरञ्जन स्थल सम्बन्धी विवरण	१८१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

५.५.२ व्यावसायिक खेलाडीको विवरण	१८२
५.५.३ युवा क्लब सम्बन्धी विवरण	१८३
५.५.४ युवा सिर्जनशीलता, उद्यमशीलता र परिचालन विवरण	१८३
५.६ कला, भाषा तथा संस्कृति	१८४
५.६.१ धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थल.....	१८५
५.६.२ सार्वजनिक स्थल, पाटी पौवा र चौतारा	१९१
५.६.३ स्थानीय चाडपर्व जात्रा र मेला.....	१९१
५.७ शान्ति तथा सुरक्षाको अवस्था.....	१९२
परिच्छेद ६: वन तथा वातावरणीय स्थिति	१९४
६.१ वन क्षेत्रको अवस्था.....	१९४
६.१.१ वन क्षेत्र र प्रकार सम्बन्धी विवरण	१९५
६.१.२ वन व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण (सरकारद्वारा व्यवस्थित, सामुदायिक, कबुलियती, धार्मिक र निजी वन).....	१९४
६.१.३ वृक्षारोपणका लागि खाली स्थान सम्बन्धी विवरण	१९७
६.१.४ वन जन्य उत्पादन विवरण	१९७
६.१.५ जडीबुटीको उत्पादन, संकलन तथा निकासी सम्बन्धी विवरण	१९९
६.१.६ नगरपालिका क्षेत्रबाट निकासी हुने वन पैदावारको विवरण.....	१९९
६.१.७ स्रोत नक्साहरू	२००
६.२ जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्र.....	२००
६.२.१ प्रमुख जलाधार र उप जलाधारको अवस्था.....	२०१
६.२.२ नदी तथा खोला सम्बन्धी विवरण	२०१
६.२.३ ताल तलैया र पोखरी र सिमसार क्षेत्र सम्बन्धी विवरण	२०२
६.२.४ जलस्रोत र उपयोगको स्थिति विवरण.....	२०३
६.२.५ संरचित पानी मुहान, जमिन र भौतिक संरचना विवरण.....	२०४
६.२.६ बाढी तथा पहिरोको जोखिममा रहेको पानीको मुहान, ताल तलैया, पोखरी आदिको विवरण.....	२०४
६.३ जैविक विविधता र वातावरणीय सेवा.....	२०५
६.३.१ वासस्थानका आधारमा महत्वपूर्ण जनावर तथा चराचुरुङ्गीको विवरण	२०५
६.३.२ महत्वपूर्ण वनस्पति विवरण	२०६
६.३.३ राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्षण, मध्यवर्ती तथा संरक्षित क्षेत्र.....	२०७
६.३.४ स्रोत नक्सा.....	२०९
६.४ पार्क तथा उद्यान सम्बन्धी विवरण	२०९
६.५ विपद् जोखिम व्यवस्थापन	२१०
६.५.१ जोखिम युक्त (संवेदनशील स्थानमा बसोबास गरेका परिवार) विवरण.....	२१०
६.५.२ विपद्/प्रकोपबाट भएको मानवीय र भौतिक क्षतिको विवरण.....	२१२
६.५.३ विपदको किसिम अनुसार जोखिमको समय	२१२
६.५.४ विपदबाट क्षतिग्रस्त सार्वजनिक संरचना तथा पूर्वाधार विवरण.....	२१३

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

६.५.५ विपद् व्यवस्थापनको पूर्व तयारी	२१४
६.५.६ आपत्कालिन यातायात साधन सम्बन्धी विवरण	२१४
६.५.७ खुला क्षेत्र सम्बन्धी विवरण	२१५
६.५.८ हेलिकप्टर अवतरण गर्न सक्ने स्थान तथा सेफ सेल्टरको विवरण.....	२१५
६.५.९ खोज, उद्धार र प्राथमिक उपचार, आगलागी नियन्त्रण गर्ने जनशक्ति तथा भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माणमा तालिम प्राप्त जनशक्ति विवरण.....	२१५
६.५.१० स्रोत नक्सा	२१६
परिच्छेद ७: भौतिक विकासको अवस्था	२१७
७.१ यातायात पूर्वाधार	२१७
७.१.१ सडक संजालको विद्यमान अवस्था	२१७
७.१.२ निर्माणाधीन नगर स्तरीय सडकहरू.....	२१८
७.१.३ सवारी सुविधा र रुट	२१९
७.१.४ नगर क्षेत्रभित्र चल्ने सवारी साधन.....	२१९
७.१.५ झोलुंगे पुल तथा पुलपुलेसा	२२०
७.१.६ टाढाको बस्तीबाट सम्बन्धित नगरपालिकाको केन्द्र पुग्न लाग्ने अनुमानित समय	२२१
७.१.७ बसपार्क तथा वस बिसौनी सम्बन्धी विवरण	२२२
७.१.८ स्रोत नक्सा.....	२२२
७.२ विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा	२२३
७.२.१ इन्धन उपयोग विवरण (खाना पकाउने इन्धनको आधारमा घर परिवार).....	२२५
७.२.२ बत्ति बाल्ने इन्धनको प्रयोगको आधारमा घर परिवार.....	२२६
७.२.३ जलविद्युत्, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जाबाट विद्युत् उत्पादन विवरण	२२७
७.२.४ विद्युत् उपलब्ध घर परिवार विवरण	२२८
७.२.५ वैकल्पिक ऊर्जा (लघु जल विद्युत्, सोलार, बायो ग्याँस, सुधारिएको चुल्हो) प्रयोग गर्ने परिवार.....	२२८
७.२.६ स्रोत नक्सा.....	२२९
७.३ सञ्चार तथा प्रविधि	२२९
७.३.१ हुलाक तथा पत्रपत्रिका सम्बन्धी विवरण.....	२३०
७.३.२ दूरसञ्चार सम्बन्धी विवरण	२३०
७.३.३ रेडियो स्टेसन सम्बन्धी विवरण.....	२३१
७.३.४ आधुनिक सुविधामा पहुँच सम्बन्धी विवरण	२३१
७.३.५ स्रोत नक्साहरू	२३३
७.४ आवास तथा भवन	२३३
७.४.१ विद्यमान सतह ढलको अवस्था	२३४
७.४.२ छानोको प्रकारका आधारमा घरधुरी	२३५
७.४.३ नगरपालिका अन्तर्गतका सरकारी भवन सम्बन्धी विवरण	२३६
७.४.४ नगरपालिका कार्यालयदेखि प्रत्येक वडा केन्द्रसम्मको दूरी.....	२३७

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

७.४.५ पशु बधशालाको विवरण.....	२३८
७.४.६ शव दाहस्थल सम्बन्धी विवरण	२३९
परिच्छेद ८: संस्थागत तथा सुशासनको स्थिति.....	२४०
८.१ संगठनात्मक तथा मानव संसाधनको अवस्था.....	२४०
८.१.१ नगरपालिकाको संगठनात्मक ढाँचा	२४०
८.१.२ नगर कार्यपालिकाको विषयगत शाखा तथा मानव संसाधन	२४३
८.१.३ नगरपालिका स्थित संघीय तथा प्रदेश कार्यालय तथा निकायहरू	२४३
८.१.४ नगरपालिकाको अचल सम्पत्ति विवरण	२४३
८.२ सेवा सुविधा संचालन र व्यवस्थापन	२४४
८.२.१ उपलब्ध सेवा सुविधाको प्रकार	२४४
८.२.२ सेवा प्रवाह प्रक्रिया र पृष्ठपोषण.....	२४५
८.३ संस्थागत सम्बन्ध र नागरिक संगठन	२४५
८.३.१ नगरपालिकाभित्रका नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मञ्च र टोल विकास संस्था सम्बन्धी विवरण.....	२४५
८.३.२ परम्परागत समूह तथा समुदायमा आधारित संस्था विवरण	२४७
८.३.३ विषयगत समूह तथा संस्था (कृषि, पशुपालन, उद्यम विकास, बचत) सम्बन्धी विवरण.....	२४८
८.३.४ सामुदायिक मेलमिलाप समिति सम्बन्धी विवरण	२४९
८.३.५ गैसस तथा अ-गैससको विवरण र वार्षिक बजेट.....	२५०
८.४ ऐन, नीति, नियम र कार्यप्रणाली.....	२५०
८.४.१ नगरपालिका स्वीकृत ऐन, नीति, नियम, निर्देशिका तथा मापदण्डहरू	२५०
८.४.२ नगर कार्यपालिका कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारी	२५१
अनुसूचीहरू.....	२५२
१. नगरसभा नगर कार्यपालिकाका पदाधिकारीको विवरण	२५२
२. नगरपालिकाको वडा सिमाना सहितको नक्सा	२५४
३. नगरपालिकाको अन्य नक्साहरू	२५५
४. गणकहरूको विवरण	१५८
५. कार्यक्रमसँग सम्बन्धित तस्विरहरू.....	२५९

परिच्छेद १:

परिचय

नेपाली जनताको बलिदान पूर्ण लामो सङ्घर्षपछि नेपालमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य व्यवस्था कायम भएको छ । विश्वभरि विभिन्न देशहरूमा सफल अभ्यासमा आएको यो व्यवस्था नेपालमा नौलो भएकोले यसमा अभ्यस्त हुन केही समय अवश्य लाग्नेछ । संघीय शासन प्रणालीको सबल पक्ष भनेको जनता केन्द्रित शासन हो । नेपालको संघीय प्रणाली अन्तर्गत राज्यको संरचनालाई तीन तहमा विभाजन गरिएको छ । संघीय अर्थात् केन्द्रीय शासन, प्रादेशिक शासन बीचमा र तल्लो तहमा स्थानीय सरकार सरह नेपालको संविधानले स्थानीय तहहरूलाई स्थानीय स्वायत्त सरकारको रूपमा स्थापित गरेको छ । संविधानको अनुसूची ८ को क्र. स. ६ मा स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख संकलन सम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय सरकारलाई भएको उल्लेख छ भने स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (२) को 'च' मा माथि उल्लिखित विषयलाई थप विस्तार गरिएको छ ।

तसर्थ नेपालको संविधान तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले प्रदान गरेको अधिकार प्रयोग गरी संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले तयार पारेको गाउँ/नगर वस्तुगत विवरण तयारी कार्यविधि, २०७५, (संशोधन २०७८) अनुरूप स्थानीय स्तरका विकासको योजना निर्माण, नीति निर्माण तथा स्थानीय सूचनाको प्रमुख श्रोतको रूपमा रहने यो वस्तुगत विवरणले नगरपालिकालाई विकास र सम्वृद्धिको समुचित दिशातर्फ उन्मुख हुन सहयोग गर्ने विश्वासका साथ यो प्रतिवेदन तयार भएको छ ।

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान २०७२ को धारा ५६ र ५७ अनुसार, नेपाललाई संघीय शासन प्रणालीमा विभाजन गरी संघ, प्रदेश, र स्थानीय तहका रूपमा तीन तहको सरकारको व्यवस्था गरिएको छ । स्थानीय सरकारको रूपमा वृन्दावन नगरपालिका, संविधानको अनुसूची ८ र ९ ले निर्दिष्ट गरेका अधिकारहरू प्रयोग गरी नागरिकहरूको सम्वृद्धि र सेवाको सहजताको लागि कार्यरत रहेको छ । नेपाल सरकारद्वारा जारी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तहलाई आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र सेवा प्रवाह, योजना निर्माण, र विकास निर्माणका कार्यहरू सञ्चालन गर्न कानुनी आधार प्रदान गरेको छ । यस नगरपालिकाले नागरिकको आवश्यकता, आकाङ्क्षा, र क्षेत्रीय विकासका लक्ष्यलाई प्राथमिकतामा राख्दै, स्थानीय स्रोत साधनको उपयोग गरी दिगो विकासका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छ ।

नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय तहलाई संवैधानिक मान्यता प्रदान गरेको छ । यस अनुसार, अनुसूची ८ मा स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूची समावेश गरिएको छ, जसमा आधारभूत सेवा, पूर्वाधार विकास, कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, र वातावरणीय व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू पर्दछन् । अनुसूची ९ मा संघ, प्रदेश, र स्थानीय तहबीच साझा अधिकार क्षेत्रहरू उल्लेख छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले नगरपालिकाको संरचना, कार्यक्षेत्र, जिम्मेवारी, र सेवा प्रवाहका प्रक्रियालाई स्पष्ट पाउँदै स्थानीय सरकार सञ्चालनमा मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ । साथै, दिगो विकास लक्ष्य (SDGs) अनुसार स्थानीय स्तरमा विकासका प्रयासहरू सुनिश्चित गर्ने कानुनी र नीतिगत आधार यसले प्रदान गर्दछ ।

वृन्दावन नगरपालिका नेपालका विभिन्न सांस्कृतिक, भौगोलिक र सामाजिक विविधताको एक उदाहरण हो । यस नगरपालिकाले स्थानीय विकासलाई प्रवर्द्धन गर्दै नागरिकहरूको जीवनस्तर सुधार गर्ने उद्देश्यले शिक्षा, स्वास्थ्य, पूर्वाधार विकास, कृषि, पर्यटन, र रोजगारी सिर्जना जस्ता क्षेत्रहरूमा प्राथमिकता दिएको छ । आधारभूत शिक्षाको पहुँच र गुणस्तर सुधार, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामा पहुँच र सुलभ स्वास्थ्य सेवा प्रदान, सडक, विद्युत्, खानेपानी, र सञ्चार जस्ता

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

पूर्वाधारहरूको विकास, र स्थानीय उत्पादनलाई प्रवर्द्धन गर्दै रोजगारी सिर्जनामा नगरपालिकाले विशेष ध्यान दिएको छ ।

नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार पार्नाको मुख्य उद्देश्य भनेको यस क्षेत्रको भौगोलिक, जनसांख्यिक, सामाजिक, र आर्थिक पक्षहरूको विस्तृत जानकारी उपलब्ध गराउनु हो । यस दस्तावेजले नागरिकलाई नगरपालिकाको स्रोत र सेवा प्रणालीका बारेमा जानकारी दिनुका साथै विकास योजना निर्माण र निर्णय प्रक्रियामा सरोकारवालाहरू सँगको समन्वय सुनिश्चित गर्ने कार्यमा सहयोग पुर्याउनेछ । स्थानीय स्रोतहरूको अधिकतम उपयोग गर्दै विकास प्रयासहरूलाई प्रभावकारी बनाउने र नागरिकहरूको सुझाव र सहभागितालाई समावेशी बनाउँदै उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्न यो दस्तावेज उपयोगी हुनेछ ।

वृन्दावन नगरपालिका, नेपाल सरकारको नीति र स्थानीय कानूनको आधारमा, नागरिकहरूको जीवनस्तर सुधार गर्ने लक्ष्यसहित निरन्तर अग्रसर छ । यो वस्तुस्थिति विवरणले नगरपालिकाको सम्पूर्ण पक्षको स्पष्ट तस्विर प्रस्तुत गर्दै दिगो विकास र सुशासनका लागि मार्गदर्शन गर्नेछ ।

१.२ उद्देश्य

नगरपालिका वस्तुस्थिति विवरण निर्माणको प्रमुख उद्देश्य भनेकै नगरपालिकाको समग्र वस्तुगत अवस्थाको जानकारीहरूलाई सु-व्यवस्थित ढंगले अभिलेखीकरण गर्ने र ती तथ्याङ्क र सूचनाहरूलाई अद्यावधिक गर्दै आवश्यक पर्दा सरोकारवालाहरूलाई सूचना उपलब्ध गराउनु हो । वस्तुस्थिति विवरण अन्य विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :-

- क) नगरपालिका भित्र बसोबास गर्ने घर परिवारको घरधुरी सर्वेक्षणको माध्यमबाट उनीहरूको जनसांख्यिक, सामाजिक, शैक्षिक, आर्थिक लगायत विभिन्न पक्षको एकमुष्ट विवरण प्रस्तुत गर्ने,
- ख) नगरपालिकाको समग्र भौतिक पूर्वाधार, आर्थिक पक्ष, सामाजिक पक्ष, प्राकृतिक सम्पदा तथा विपद् व्यवस्थापन सम्बद्ध पक्षहरूको सूचना तथा तथ्याङ्कको अभिलेख तयार पार्ने,
- ग) नगरपालिकाको सेवा प्रवाह तथा संस्थागत संयन्त्रहरू बारेका सूचना तथा तथ्याङ्कहरूको अभिलेख तयार गर्ने,
- घ) शिक्षण संस्था, सरकारी तथा गैर सरकारी कार्यालय, समुदायमा आधारित संघसंस्थाका विषयमा अध्ययन गरि उनीहरूको हालको अवस्था र उनीहरूले प्रदान गर्ने सेवाका विषयमा विश्लेषण प्रतिवेदन तयार गर्ने,
- ङ) नगरपालिकाको विभिन्न विषयगत आधार नक्सा तयार गर्ने,
- च) नगरपालिकाको समग्र जनसांख्यिक, आर्थिक, सामाजिक, भौतिक, प्राकृतिक, ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथ्याङ्कहरूको व्याख्या र विश्लेषण गर्ने,
- छ) प्राप्त सूचनाहरूको वर्गीकरण गरी सुव्यवस्थित र सरल ढंगले सर्वसाधारणले बुझ्न सक्ने गरी विभिन्न खण्डमा विभाजन गरी प्रस्तुत गर्ने,
- ज) सरकारी एवं गैर सरकारी संस्था तथा स्थानीय निकाय बीच समन्वय गराइ कार्यान्वयनको प्रभावकारीता बढाउँदै विकासको दोहरोपनलाई कम गर्दै लैजाने वातावरण निर्माण गर्ने,
- झ) माथि उल्लिखित सम्पूर्ण विषयसँग सम्बन्धित एकमुष्ट तथ्याङ्किय आधार तयार पार्ने ।

१.३ कानुनी तथा नीतिगत आधारहरू

स्थानीय सरकार सञ्चालन गर्न तथा स्थानीय आवश्यकताहरूको पहिचान गर्न वस्तुगत सूचनाहरूको आवश्यकता पर्दछ । स्थानीय आवश्यकताहरूको पहिचान पश्चात् विकास निर्माण नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गर्न सकिन्छ । तसर्थ समग्र विकास प्रक्रियालाई अगाडि बढाउँदै स्थानीय सरकार सञ्चालन गर्न आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कहरूको साँगालोको टङ्कारो आवश्यकता रहने हुँदा यो नै वस्तुस्थिति विवरण तयारीको अर्को महत्वपूर्ण आधार हो ।

यी बाहेक नेपालले पक्ष राष्ट्र भई हस्ताक्षर गरेका अन्तरराष्ट्रिय सन्धि तथा सम्झौताहरूलाई कार्यान्वयन गर्न समेत वस्तुगत सूचनाहरूको आवश्यकता पर्दछ । दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न जलवायु परिवर्तनका असरहरू न्यूनीकरण गर्न, मानव अधिकारको सुनिश्चितता गर्न, पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गरी दिगो विकास गर्न तथ्य परक सूचनाहरूको आवश्यकता पर्ने भएकोले यी आवश्यकता पर्ने भएकोले यो वस्तुगत विवरण तयार पारिएको हो ।

नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्नु एउटा महत्त्वपूर्ण प्रक्रिया हो, जसले नगरपालिकाको स्रोत, साधन, जनसंख्या, पूर्वाधार, सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाको तथ्याङ्क प्रस्तुत गर्न मद्दत गर्दछ, यस्तो विवरण तयार गर्न विभिन्न कानुनी तथा नीतिगत आधारहरूले मार्गदर्शन गर्छन् । यस्ता आधारहरू कानुनी प्रावधान, सरकारी निर्देशिका, र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास लक्ष्यहरूमा आधारित छन् ।

नेपालको संविधानको प्रावधानहरू, नेपालको संविधानले स्थानीय तहलाई आत्मनिर्भर र स्वायत्त निकायका रूपमा स्थापित गरेको छ । संविधानको अनुसूची ८ र ९ ले स्थानीय तहलाई योजना निर्माण, बजेट व्यवस्थापन, र स्रोत साधन परिचालन गर्न स्पष्ट अधिकार दिएको छ । नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्दा यस प्रावधानलाई मुख्य आधार मानिन्छ । संविधानले स्थानीय तहलाई आफ्नै क्षेत्रको स्रोत र साधनको अध्ययन गरी दीर्घकालीन योजना निर्माण गर्न निर्देश गरेको छ ।

स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ३ दफा ११ को उपदफा २ को च (२) र (३) ड को (२), (४), (५) र (६) मा स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन, दफा ११ को उपदफा २ थ (१), (२) (३), (४) र (५) मा बेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन तथा दफा १२ को वडा समितिको काम, कर्तव्य अधिकार अन्तर्गत उपदफा २ को (ख) मा तथ्याङ्क अद्यावधिक तथा संरक्षण अन्तर्गत खण्डीकृत तथ्याङ्क र सूचना सहितको वडाको वस्तुस्थिति विवरण तयार तथा अद्यावधिक गर्ने व्यवस्था रहेकोले सोही अनुसार वडाको अवस्था सहित झल्कने गरि वस्तुस्थिति विवरण तयार गरिएको छ ।

तथ्याङ्क ऐन, २०१५, नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्न प्रमाणित र विश्वसनीय तथ्याङ्कको आवश्यकता हुन्छ । तथ्याङ्क ऐन, २०१५ ले सरकारी निकायहरूलाई तथ्य परक तथ्याङ्क संकलन र व्यवस्थापन गर्न कानुनी आधार प्रदान गरेको छ । यस ऐनले स्थानीय तहलाई जनसंख्या, आर्थिक गतिविधि, तथा पूर्वाधारका सम्बन्धमा तथ्याङ्क संकलन गर्न प्रोत्साहित गर्छ ।

राष्ट्रिय योजना आयोगको निर्देशिका, राष्ट्रिय योजना आयोगले जारी गरेको स्थानीय तहको योजना तर्जुमा निर्देशिका २०७८ नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्नका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण नीतिगत आधार हो । यस निर्देशिकाले नगरपालिकाको वर्तमान अवस्थाको अध्ययन, स्रोतको पहिचान, र प्राथमिकता निर्धारणमा सहयोग पुर्याउँछ । यो निर्देशिका स्थानीय स्तरमा दीर्घकालीन योजना निर्माण गर्न मार्गदर्शन प्रदान गर्छ ।

आर्थिक तथा सामाजिक विकास योजना, २०७५, नेपाल सरकारद्वारा तयार गरिएको आर्थिक तथा सामाजिक विकास योजना, २०७५ नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्न उपयोगी छ । यस योजनाले नेपालको विकासका प्राथमिक क्षेत्रहरूलाई सम्बोधन गर्न तथा दिगो विकासका लागि नगरपालिकाहरूलाई मार्गदर्शन दिन्छ ।

दिगो विकास लक्ष्य (SDG), संयुक्त राष्ट्र संघद्वारा तय गरिएका दिगो विकास लक्ष्यहरू नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्दा आधारका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। यसले शिक्षा, स्वास्थ्य, लैंगिक समानता, गरिबी निवारण, तथा जलवायु परिवर्तन जस्ता महत्त्वपूर्ण पक्षहरूलाई समेट्न मद्दत गर्दछ।

स्थानीय तहको नीति तथा निर्देशन, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनका अतिरिक्त, नेपाल सरकारले स्थानीय तहलाई सञ्चालन गर्न विभिन्न नीति, रणनीति, र निर्देशिका जारी गरेको छ। स्थानीय तहको नीति तथा योजना निर्माणका लागि समावेशी र दिगो विकासका सिद्धान्तलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने उल्लेख गरिएको छ।

सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, यस ऐनले नगरपालिकाको आर्थिक गतिविधि, बजेट निर्माण, र स्रोत व्यवस्थापनलाई व्यवस्थित गर्न कानुनी आधार प्रदान गर्दछ। नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्दा यो ऐनले आर्थिक स्रोतहरूको सही अध्ययन र प्रयोगको दिशानिर्देश दिन्छ।

स्थानीय स्रोत परिचालन निर्देशिका, यो निर्देशिका नगरपालिकाका स्रोत र साधनको पहिचान गरी ती साधनको उचित व्यवस्थापन गर्न निर्देशित गर्दछ। यसका आधारमा नगरपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्न सकिन्छ।

नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्दा संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, तथ्याङ्क ऐन, राष्ट्रिय योजना आयोगको निर्देशिका, र दिगो विकास लक्ष्यहरूलाई आधार मानिन्छ। यी कानुनी र नीतिगत आधारहरूले विवरणलाई प्रमाणिक, व्यवस्थित, र उपयोगी बनाउँछ। वस्तुस्थिति विवरणको विश्वसनीयता, पारदर्शिता, र समावेशिताले स्थानीय तहको विकास र दीर्घकालीन योजनाका लागि टेवा पुर्‍याउँछ।

१.४ तयारीका चरण

वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्ने कार्य प्राथमिक (Primary) तथा द्वितीय (Secondary) सूचना संकलन पद्धति प्रयोग गरी गरिएको छ। भू-उपयोग, सडकहरू र सो को गुणस्तर तथा वातावरणीय समस्याहरू जस्ता प्राथमिक तथ्याङ्कहरूको, भौगोलिक सूचना प्रणाली तथ्याङ्क (GIS Data), स्थल स्वरूप नक्सा, हवाई नक्सा, नापी नक्सा, स्थलगत निरीक्षण तथा अन्तर्वार्ता गरी संकलन गरिएको छ। यसका साथै नगरपालिका स्थित विभिन्न सरकारी एवं गैरसरकारी निकायहरूका पदाधिकारीहरू, बुद्धिजीवीहरू उपलब्ध प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरूसँग छलफल एवं अन्तर्वार्ता गरी नगरपालिकाका प्रमुख समस्या एवं विकासका सम्भावनाहरू माथि जानकारी लिइएको छ। नगरपालिकाका समग्र तथ्याङ्कहरू जस्तै भौतिक, वातावरणीय, सामाजिक, आर्थिक, वित्तीय एवं संस्थागत तथ्याङ्कहरू नगरपालिका कार्यालय लगायत नगरपालिका स्थित सरकारी एवं गैरसरकारी कार्यालयहरूको रेकर्डबाट र केही तथ्याङ्कहरू सम्बन्धित विभाग तथा अन्य निकायहरूबाट प्रकाशित प्रतिवेदन एवं पुस्तकहरू अध्ययन गरी संकलन गरिएको छ।

१.४.१ वस्तुस्थिति विवरण ढाँचा, औजार तथा कार्यविधि तयारी

स्थानीय तहको वृन्दावन नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयारी गर्ने क्रममा सूचकगत स्तरीय ढाँचा, घरधूरी स्तरीय र संस्थागत स्तरका तथ्याङ्क संकलन फारामको तयारी गरी नगरपालिकाबाट अनुमोदन गरियो। यसको साथै तथ्याङ्क संकलनका लागि सफ्टवेयरको निर्माण गरि मोबाइल एप्स (Kobo collect tool) मार्फत घरधूरी लगायत संस्थागत स्तरको तथ्याङ्क संकलन गर्ने काम सम्पन्न गरिएको थियो भने तथ्याङ्क संकलन सम्बन्धित वडाहरूबाट नै सिफारिस गरिएका तथ्याङ्क संकलकहरूलाई मोबाइल एप्स र तथ्याङ्क संकलन सम्बन्धी तालिम दिई कसरी सूचना संकलन गर्ने भनि फिल्ड स्तरमा खटाईएको थियो। तथ्याङ्क संकलनको समयमा देहाय बमोजिमको ढाँचा, औजार र विधिको प्रयोग मार्फत तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको थियो।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

- (१) प्राथमिक श्रोतबाट तथ्याङ्क संकलनका लागि निर्धारित पारिवारिक विवरण संकलन फाराम र संस्थागत सर्वेक्षण फारामको नगरपालिकाबाट स्विकृत गरि प्रयोगमा ल्याइएको थियो ।
- (२) पारिवारिक विवरण संकलनका लागि विद्युतीय माध्यमबाट सफ्टवेयरको निर्माण गरि (Kobo collect tool) मार्फत तथ्याङ्क संकलन गरियो ।
- (३) केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग तथा अन्तर्गतका कार्यालय, नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, डिभिजन तथा जिल्ला स्थित सङ्घीय तथा प्रदेश सरकारका कार्यालय, विद्यालय, स्रोतकेन्द्र, सेवा केन्द्र, चौकी, संघ/संस्था तथा समुदायमा आधारित संस्था आदि सबैको अभिलेख तथा प्रतिवेदन, नापी विभागबाट प्रकाशित नक्सा तथा विभिन्न अध्ययन तथा सर्वेक्षण प्रतिवेदनबाट संस्थागत विवरण (द्वितीय स्रोत तथ्याङ्क) संकलन गरियो ।
- (४) वृन्दावन नगरपालिकाकामा वस्ने सामाजिक ब्यक्तित्व, समाजसेवी, बुद्धिजीवि, राजनैतिक ब्यक्तित्व लगायत पत्रकारहरूसँग अन्तरवार्ता लिइएको, टोल विकास संस्थाहरूसँग समूह छलफल, स्थलगत अध्ययन, आदि जस्ता सहभागितामूलक लेखाजोखा विधि प्रयोग गरी पारिवारिक विवरण तथा संस्थागत विवरणमा नपुग थप सूचना संकलन गर्ने काम सम्पन्न गरियो ।
- (५) वृन्दावन नगरपालिकाकाको वस्तुस्थिति विवरण तयारी गर्दा स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन (२०७८) मा उल्लिखित प्रक्रियालाई नगर कार्यपालिकामा स्विकृत गराई सम्पन्न गरिएको छ । नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण तयारी गर्दा यस सम्बन्धी कानूनी तथा नीतिगत आधार, नगरपालिकाको भूगोल, यस क्षेत्रमा वसोवास गर्ने मानिसहरूको भेषभुषा, कला संस्कृति लगायतका विविध पक्षलाई सम्बोधन, तयारी गोष्ठी, तथ्याङ्क संकलन, भण्डारण, प्रशोधन, विश्लेषण, प्रमाणीकरण कार्यशाला र अन्तिम प्रतिवेदन प्रकाशनका कार्यहरू सहितको कार्ययोजना बनाई वस्तुस्थिति विवरण तयार गरिएको छ ।
- (६) समग्रमा वृन्दावन नगरपालिकाकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्दा यसको भौगोलिक अवस्था, जनसँख्या, सामाजिक, आर्थिक, प्राकृतिक, भौतिक, वातावरणीय र संस्थागत वस्तुस्थिति झल्कने र भौगोलिक (वडा) तथा सामाजिक (लैङ्गिक र जातिगत) रूपमा खण्डीकृत विवरण खुल्ने गरी तयार पारिएको छ । यस अध्ययनले सम्बन्धित क्षेत्रको वास्तविक वस्तुस्थिति पहिचान गरी भावी विकास योजना र रणनीतिहरू तर्जुमा गर्न तथा विभिन्न विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न विशेष महत्व राख्ने छ । यसका अतिरिक्त प्रस्तुत वस्तुस्थिति विवरण, सम्बन्धित क्षेत्रका संस्था एवं अनुसन्धानकर्ता, योजनाकार, विकासचिन्तक, समाजसेवी लगायत जिज्ञाशु महानुभावहरूलाई समेत उपयोगी हुने भएकोले यस अध्ययनको महत्व व्यापक रहेको छ ।

१.४.२ वस्तुस्थिति विवरण तयारी कार्यशाला

वृन्दावन नगरपालिकाकाको वस्तुस्थिति विवरणलाई तयार गर्ने क्रममा विभिन्न चरण तथा विधिलाई मध्यनजर गर्दै कसरी तथ्यपूर्ण बनाउन सकिन्छ भन्ने उद्देश्यका साथ विभिन्न तह तथा समुहमा छलफल गरी निर्णयसहित प्रारम्भिक कार्यशाला गोष्ठी सम्पन्न गरियो । यस प्रकारको कार्यशाला गोष्ठीमा नगरपालिकाका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, वडाध्यक्षहरू, कार्यपालिकाका सदस्यहरू, विभिन्न शाखाका प्रमुखहरू, अन्य सरोकारवालाहरू टोल विकास संस्थाका प्रतिनिधि, बुद्धिजीवि, समाजसेवी, पत्रकार आदि सहितको सहभागितामा १ दिने कार्यशाला सम्पन्न गरिएको थियो ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

१.४.३ सहज कर्ता तथा स्वयंसेवक गणक छनौट अभिमुखीकरण र परिचालन

वृन्दावन नगरपालिकाकाको वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्ने क्रममा अपनाइएको एउटा विधि घरधूरी सर्वेक्षण थियो। वास्तविक विवरण प्राप्त गर्ने उद्देश्यका साथ प्रत्येक वडामा १ जना घरधूरी सर्वेक्षक ९ जना, तथा ३ वटा वडा बराबर १ जनाका दरले संस्थागत सर्वेक्षक ३ जना गरी जम्मा १२ जना सर्वेक्षक छनोट गरी उनीहरूलाई अभिमुखीकरण, तालिम तथा प्रशिक्षण गरी घरधूरी सर्वेक्षण कार्यको थालनी तथा परिचालन गरिएको छ। तथ्यांक संकलन छनोट गरी ३ दिन तथ्यांक संकलन सम्बन्धी प्रशिक्षण गरिएको थियो भने जम्मा १२ जना तथ्यांक संकलनका घरधूरीस्तर तथा संस्थागतस्तरको तथ्यांक संकलनमा खटिएका थिए। यस कार्यलाई पूर्णता दिन परामर्शदाता तथा नगरपालिकाको तर्फबाट ३ जनाले सुपरीवेक्षणको काम गरेका छन्। यसको अतिरिक्त संस्थागत (आधारभूत) तथ्यांक विवरण संकलनका लागि तथ्यांक संकलन फाराम प्रयोग गरिएको थियो भने नपुग तथ्यांक संकलनका लागि स्थलगत सर्वेक्षण, वडा तहमा वडा भेला, अनुगमन लगायत केन्द्रीय तथ्यांक विभागले प्रकाशन गर्ने जनसँख्या सर्वेक्षण, गणना तथा अन्य आर्थिक सर्वेक्षण प्रतिवेदनहरू, डिभिजन तथा जिल्लास्तरका सङ्घीय तथा प्रदेश कार्यालय र सरोकारवाहुरबाट प्रकाशित प्रगति प्रतिवेदन, विवरण तथा अभिलेखहरू, प्रमाणित भएका अनुसन्धान संस्था वा अनुसन्धानकर्ताका प्रकाशनहरू, पर्यटकीय क्षेत्र प्रवर्धनकोलागि प्रकाशन भएका प्रमाणित सूचना तथा पुस्तिकाहरू आदिको आवश्यक तथ्यांकहरूलाई पनि वस्तुस्थिति विवरणमा समावेश गरिएको छ।

१.४.४ तथ्याङ्क संकलन

वृन्दावन नगरपालिकाकाको वस्तुस्थिति विवरण निर्माण गर्ने क्रममा घरधूरी सर्वेक्षण विधिबाट वस्तुस्थिति विवरण निर्माण गर्ने निर्णय अनुरूप हाल प्रविधिमा देखा परेको तथा अत्यन्तै उपयोगी KOBO Toolbox Computer Application को प्रयोग मार्फत मोबाइल एपसको माध्यमबाट तथ्यांक सङ्कलन गरिरहेको छ।

बृन्दावन नगरपालिका
नगरकार्यपालिकाको कार्यालय
विश्रामपुर, रौतहट, मधेश प्रदेश, नेपाल

सुपरभाइजर, गणक छनौट सम्बन्धी सूचना

(प्रथम पटक सूचना प्रकाशित मिति २०८१/१२/३१)

यस नगरपालिकाको स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम आ.व. २०८१/८२ अनुसार नगर प्रोफाइलको तयारीका लागि घरधूरी सर्वेक्षण तथा तथ्यांक संकलन कार्यको गर्ने आवश्यक सुपरभाइजर र गणक खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट छनौट गरी केही समयका लागि लिइने भएकोले निम्न बमोजिम योग्यता पुगेका ईच्छुक नेपाली नागरिकले उ (सात)कार्यदिन निम्न माग बमोजिमका विवरण र राजस्व तिरेको रसिद सहित यस नगरपालिकामा निवेदन पेश गर्न यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ।

क्र.स.	विज्ञापन नं.	पद	संख्या
१	०१/२०८१/०८२	सुपरभाइजर	३ (तिन)
२	०२/२०८१/०८२	गणक	९ (नौ)

१. आवश्यक न्युनतम योग्यता, अनुभव र आवश्यक विवरण:

- क) सुपरभाइजरको लागि Economics वा Population वा Math विषय लिई स्नातक तह वा सो सरह उत्तिर्ण भएको,
 - ख) गणकको लागि Economics वा Population वा Math विषय लिई १०+२ वा प्रविणतप्रमाण पत्र तह उत्तिर्ण भएको,
 - ग) दरखास्त दिने अन्तिम मितिमा कम्तीमा १८ वर्ष पुरा भई ३५ वर्ष ननाघेको,
 - घ) Android Phone चलाउन सक्ने भएको,
 - ङ) कुनै वेसलाईन सर्भिस वा जनगणनाको टोलीमा काम गरेको अनुभव भएकोलाई प्राथम्यता दिइनेछ,
 - च) मोटरसाइकल वा स्कुटर चलाईरहेको सम्बन्धी कागजात,
 - छ) स्थानिय तथा यस पालिकासँग जोडिएका पालिकाका निवेदकलाई विशेष प्राथम्यता दिइनेछ,
२. दरखास्त दिने स्थान : वृन्दावन नगरपालिका नगरकार्यपालिकाको कार्यालय, विश्रामपुर, रौतहट
३. दरखास्त दिने अन्तिम मिति : २०८१/०१/०८
४. आवेदन दस्तुर : सुपरभाइजरको लागि रु. ३००/- (तिन सय मात्र), गणकको लागि रु. २००/- (दुई सय मात्र) माछापुच्छ्रे बैंक, वृन्दावन शाखा खाता नं. ०७५००६४३९९१००९३१
५. छनौटको क्रिसम: प्रारम्भिक योग्यताको सुची प्रकाशन र अन्तर्वाता।
६. आवेदन साथ संलग्न कागजातहरू : आवेदक स्वयंमले प्रमाणित गरेको देहाय बमोजिमका कागजातको प्रतिनिधिहरू
- क) नेपाली नागरिकताको प्रतिलिपि
 - ख) न्युनतम योग्यताको सञ्चाइ प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि
 - ग) चारित्रिक प्रमाण पत्रको प्रतिलिपि
 - घ) तालिम प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि
 - ङ) अनुभव भए सो कागजातको प्रतिलिपि
 - च) २ प्रति पासपोर्ट फोटो
७. सेवा सुविधा तथा अन्य : समझौता बमोजिम हुनेछ।

Start new form

≡ 🔍

1. Brindaban Municipality_HH Survey	
Version: 6 (2025-05-08 05:02:14)	
ID: aHgSg332SpyJpNUkTir8V8	
Added on Thu, May 08, 2025 at 10:53	
2. Brindaban Municipality_Institutional Information	
Version: 4 (2025-05-08 03:27:07)	
ID: awE76AmJ2EAq3rpG22eMq5	
Added on Thu, May 08, 2025 at 10:35	

१.४.५ तथ्याङ्क प्रशोधन तथा विश्लेषण र स्रोत नक्सा तयारी

वृन्दावन नगरपालिकाकाको वस्तुस्थिति विवरण निर्माण गर्ने क्रममा घरधूरी सर्वेक्षण विधिबाट तथ्याङ्क गरि सकेपछि एउटा विशेष प्रकारको Server तथा सफ्टवेयरको निर्माण गरि सोही सफ्टवेयरको माध्यमद्वारा तथ्याङ्क संश्लेषण, विश्लेषण तथा प्रशोधन गर्ने काम सम्पन्न गरिएको छ। तथ्याङ्क प्रशोधन तथा विश्लेषणबाट प्राप्त सूचना तथा विवरणलाई आवश्यकता अनुसार उपयुक्त तालिका, सूचकांक, रेखाचित्र, नक्सा वा अन्य उपयुक्त स्वरूपमा रूपमा प्रस्तुत गर्नुका साथै प्राप्त सूचनाका आधारमा तालिका, सूचकाङ्क, चार्ट वा चित्रहरूको माध्यमबाट विश्लेषण गरिएको छ। यसको साथै प्राप्त तथ्याङ्कबाट Global Positioning System (GPS) Survey, Google Earth Survey नापी विभागले तयार गरेको GIS Database लाई आधार मानी GIS Software प्रयोग गरेर जिआइएसमा आधारित आवश्यक क्षेत्रगत श्रोत नक्साङ्कन सहित वडागत नक्सा पनि निर्माण गरिएको छ।

१.४.६ वस्तुस्थिति विवरणको मस्यौदा तयारी

तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण, संश्लेषण तथा प्रशोधन पश्चात वस्तुस्थिति विवरणको एउटा प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरियो। यसको साथै वस्तुस्थिति विवरणको ढाँचा, सर्वेक्षण औजार तथा कार्यविधि, वस्तुस्थिति विवरण तयारी कार्यशाला, तथ्याङ्क संकलन तथा विश्लेषण प्रक्रियाको अन्तिम परिणाम वस्तुस्थिति सम्बन्धी विवरण प्रतिवेदन अनुसार तथ्याङ्क विश्लेषणबाट प्राप्त सूचना तथा विवरण र स्रोतनक्साको आधारमा तयार गरिएको छ। यस प्रतिवेदनमा प्राप्त सम्पूर्ण तथ्याङ्कहरूको तथ्याङ्क विश्लेषण गरी प्राप्त भएको सूचनालाई क्षेत्रगत, लैंगिक तथा सामाजिक आधारमा खण्डीकृत गरी निर्धारित ढाँचा बमोजिमका तालिका, सूचकांक, ग्राफ र चित्र, नक्सा आदि बीच तार्किक सम्बन्धको आधारमा क्रमबद्ध तरिकाले प्रस्तुत हुने गरी मस्यौदा प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

१.४.७ वस्तुस्थिति विवरण सुझाव संकलन

मस्यौदा प्रतिवेदन पेश गर्नुको मुख्य उद्देश्य भनेको नै सुझाव तथा जानकारी सङ्कलन गरी वस्तुस्थिति विवरणलाई पूर्णरूप दिनु नै हो। निर्धारित ढाँचामा नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरणको मस्यौदा तयार भए पश्चात वस्तुस्थिति विवरणको मस्यौदामा छलफल गर्न नगरपालिकामा एक दिने प्रमाणीकरण कार्यशालाको आयोजना गरियो। सो कार्यशालाको मुख्य उद्देश्य भनेको प्रस्तुत भएका सूचना तथा विवरणको शुद्धता र तथ्य यकिन गरी सुधारको लागि सुझाव संकलन गर्ने, वस्तुस्थिति विवरणको मस्यौदाले समेट्न नसकेका विषय क्षेत्र वा परिमार्जन गर्नुपर्ने पक्षहरूलाई समावेश गर्न सुझाव आदान प्रदान गर्ने, वस्तुस्थिति विवरणमा प्रस्तुत तथ्याङ्क, सूचना तथा विवरणहरूको अन्तर सम्बन्ध र तुलनात्मक पक्षहरू यकिन गर्ने, वस्तुस्थिति विवरण प्रकाशन पश्चात यसका विवरणहरू योजना तर्जुमा, विकास निर्माण, सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन र नतिजा अनुगमनमा उपयोग गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गर्ने रहेको थियो। यसै सन्दर्भमा मस्यौदा प्रतिवेदन तयारी पश्चात नगरपालिकाका आधिकारिक व्यक्तित्व, सरोकारवाला संघसंस्था, विषयगत शाखा लगायत स्थानीय बासिन्दाहरूको सुझाव तथा सल्लाहलाई सङ्कलन गर्ने कार्य गरिएको थियो जसले गर्दा नगर वस्तुस्थिति विवरणलाई मूर्तरूप प्रदान गर्न सहज तथा सफलता प्राप्त भएको थियो।

१.४.८ नगर वस्तुस्थिति विवरण अन्तिम प्रतिवेदन तयारी

वृन्दावन नगरपालिकाकाको वस्तुस्थिति विवरणको मस्यौदा प्रतिवेदन पेश तथा प्रस्तुतीकरण गरे पश्चात वृन्दावन नगरपालिकाकाका जनप्रतिनिधि तथा नगरपालिकामा कार्यरत कर्मचारी, नगरपालिकाबाट मनोनित विषयगत सल्लाहकारहरू, सयुक्त टोल विकास संस्था, सरोकारवाला संघसंस्था लगायत विभिन्न तह तथा समुहबाट प्राप्त सल्लाह,

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

सुझावहरूलाई समावेश गरी अन्तिम वस्तुस्थिति विवरण निर्माण कार्य सम्पन्न गरिएको छ । साथै यस नगरपालिकाको डिजिटल रूपमा रहेका सम्पूर्ण तथ्याङ्कहरूलाई नगरपालिकालाई हस्तान्तरण गरिएको छ ।

१.५ वस्तुस्थिति विवरणको सीमा

राष्ट्रिय योजना आयोग र संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले निर्धारण गरे बमोजिम नगरपालिका वस्तुस्थिति विवरण तयार गर्दा प्रयोग गरिएका तथ्याङ्कहरूको स्रोत र आधार वर्ष खुलाइएको छ । नगरपालिकाका विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालय, अन्य संघसंस्थाले उपलब्ध गराएका तथ्याङ्क, विभिन्न मन्त्रालय, विभागहरू, सम्बन्धित नगरपालिका आदि स्रोतहरूबाट उपलब्ध तथ्याङ्कका साथै प्राथमिक तथ्याङ्कको आधारमा यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ । वस्तुस्थिति विवरणको अवधारणा अनुसार यसले वृन्दावन नगरपालिकाको सम्पूर्ण पक्षको यथार्थ जानकारी सरल एवं स्पष्ट रूपमा दिन्छ । अध्ययनलाई यथाशक्य वस्तुगत बनाउने प्रयास गरिएको छ । तैपनि स्रोत, साधन तथा सूचना व्यवस्थापनका सीमितताका कारण अपेक्षित सम्पूर्ण सूचनाहरू प्राप्त हुन सकेको छैन । तथापि अध्ययनमा निर्धारित उद्देश्यका आधारमा आवश्यकता अनुसारका तथ्याङ्क भने समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद २: नगरपालिकाको चिनारी

२.१ भौगोलिक अवस्थिति

वृन्दावन नगरपालिका नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत रौतहट जिल्लाको पूर्व उत्तर भेगमा अवस्थित छ । भौगोलिक अवस्थिति हेर्दा यो नगरपालिका 26.03°N 83.26°E सम्म फैलिएको छ । समुन्द्र सतहको ८७ मिटर देखि १४४ मिटर सम्मको उचाइमा रहेको यस नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल ९५.४० वर्ग कि. मि फैलिएको छ । नेपालको मधेश प्रदेशको ८ वटा जिल्ला मध्य रौतहट जिल्ला भारतको सिमाना सम्म फैलिएको छ । यस नगरपालिकाको पूर्वमा सर्लाही जिल्ला, पश्चिममा चन्द्रपुर र गुजारा नगरपालिका, उत्तरमा चन्द्रपुर नगरपालिका, दक्षिणमा गढि माई र गरुडा नगरपालिका रहेका छन् । यो नगरपालिका समथर र तराइको उर्वर भूभागमा अवस्थित छ । वृन्दावन नगरपालिका भित्र दुईवटा साना नदीहरू भए पनि नगरपालिकाको पूर्वी भागमा बागमती नदी प्रमुख नदीको रूपमा अवस्थित छ । यो नदी वर्षा याममा बाढीको उच्च जोखिम युक्त क्षेत्र हो, जसले प्रत्येक वर्ष धन जनको क्षति पुर्याउने गरेको छ । यद्यपि, बागमती नदी नगरपालिकाको आन्तरिक राजस्वको प्रमुख स्रोत समेत रहेको छ, जसबाट पालिकाले महत्वपूर्ण आर्थिक लाभ प्राप्त गर्दै आएको छ । त्यसैगरी नगरपालिकाको वडा नम्बर १ मा वनजंगल क्षेत्र अवस्थित रहेको छ, जसले कृषकहरूलाई पशुपालन तथा अन्य दैनिक आवश्यकताका लागि स्रोतको रूपमा महत्वपूर्ण योगदान दिँदै आएको छ । वनजंगलको उपयोगले पशुपालनलाई सहज बनाउनका साथै स्थानीय बासिन्दाहरूका लागि दाउरा तथा घाँसको आवश्यकतालाई पनि पूरा गर्न सहयोग पुर्याइरहेको छ । यस नगरपालिकाको केन्द्र विश्रामपुरमा रहेको छ । नगरपालिकामा ९ वटा वडा कायम रहेका छन् ।

२.२ ऐतिहासिक चिनारी तथा नामाकरण

यस नगरपालिका कृषिका दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण रहेको छ । रौतहट जिल्लालाई अन्न भण्डारका रूपमा लिन सकिन्छ । जिल्लाको पूर्व भागमा अबस्थित यो नगरपालिका चन्द्रपुर गौरको मुख्य बाटोलाई आफ्नो काखमा समाएको छ, चन्द्रपुर-गौर (जिल्ला सदरमुकाम) यात्राका लागि यस नगरपालिका क्षेत्र भएर यात्रा गर्नुपर्दछ । अन्न भण्डारले संवृद्ध भएको यो नगरपालिका बागमती नदी जस्ता नदी तथा स साना खोलानालाको अघाद जलधिका साथै विविध प्रकारका उत्पादनले भरिपूर्ण सुन्दरता थपेको छ । वृन्दावन नगरपालिका नेपालको संविधानको धारा २९५, उपधारा ३ बमोजिम नेपाल सरकारबाट २०७३ साल फाल्गुन २७ गते गठित स्थानीय तहहरू मध्ये एक हो । यो नगरपालिका नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत रौतहट जिल्लाको पूर्व उत्तर भेगमा अवस्थित छ । साबिकका विश्रामपुर, रमौली बैरीया, हर्दिया पल्टुवा, गम्हरीया बिर्ता र सखुअवा धमौरा गाविसहरू मिलेर बनेको यो नगरपालिकालाई वृन्दावन नगरपालिका भनेर नामकरण गरिएको छ । यस नगरपालिकाको वडा नं. १ मा रहेको वन र सो वनको उदरमा वृन्दावन मन्दिर रहेको छ, सोही मन्दिरको नामबाट यस नगरपालिकाको नामाकरण गरिएको हो ।

२.३ राजनीतिक अवस्थिति

यो नगरपालिका 26.03°N 83.26°E सम्म फैलिएको छ । समुन्द्र सतहको ८७ मिटर देखि १४४ मिटर सम्मको उचाइमा रहेको यस नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल ९५.४० वर्ग कि. मि फैलिएको छ । नेपालको मधेश प्रदेशको ८ जिल्ला मध्य पश्चिमी जिल्लाको रूपमा रहेको रौतहट जिल्ला भारतको सिमाना सम्म फैलिएको छ । यस नगरपालिकाको पूर्वमा सर्लाही जिल्ला, पश्चिममा चन्द्रपुर र गुजारा नगरपालिका, उत्तरमा चन्द्रपुर नगरपालिका, दक्षिणमा गढि माई र गरुडा नगरपालिका रहेका छन् । यस नगरपालिकाको सम्पूर्ण भूभाग समथर तराइ क्षेत्रमा पर्छ । वृन्दावन नगरपालिका

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

नेपालको संविधानको धारा २९५, उपधारा ३ बमोजिम नेपाल सरकारबाट २०७३ साल फाल्गुन २७ गते गठित स्थानीय तहहरू मध्ये एक हो । हालको वडामा समावेश साबिक गाविस र वडा गत क्षेत्रफललाई देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र. स.	वडा नं.	समावेश गरिएका गाविस र वडाहरू	क्षेत्रफल (वर्ग कि. मि मा)	प्रतिशत
१	१	रमौली बैरिया (१-७), विश्रामपुर(८)	५५.३६	५८.०३
२	२	विश्रामपुर (६,७,९)	५.६८	५.९५
३	३	विश्रामपुर (१-५)	१.३५	१.४२
४	४	हर्दिया (१-९)	६.३९	६.७
५	५	रमौली बैरिया (८,९)	२.२५	२.३६
६	६	सखुअवा धमौरा (६-९)	७.४८	७.८४
७	७	सखुअवा धमौरा (१-५)	५.२१	५.४६
८	८	गमहरिया बिर्ता (२,३,७,८,९)	६.४१	६.७२
९	९	गमहरिया बिर्ता (१,४,५,६)	५.२७	५.५२
जम्मा			९५.४	१००

२.४ धरातलीय अवस्था

वृन्दावन नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल करिब ९५.४ वर्ग कि. मि. रहेको छ, जसमा विभिन्न प्रयोजनका लागि जमिनको उपयोग विभाजन गरिएको छ । नगरको कुल क्षेत्रफलमध्ये सबैभन्दा ठूलो हिस्सा कृषि क्षेत्रले ओगटेको छ, जुन ५३.०१ वर्ग कि. मि. (५५.५६%) रहेको छ । यसले नगरको प्रमुख आर्थिक आधार कृषि नै भएको स्पष्ट देखाउँछ । दोस्रो ठूलो हिस्सा वन क्षेत्रले ओगटेको छ, जुन १७.६७ वर्ग कि. मि. (१८.५२%) रहेको छ, जसले वातावरणीय सन्तुलन र जैविक विविधतामा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछ ।

यसैगरी, बसोबासको क्षेत्र १०.६० वर्ग कि. मि. (११.११%) रहेको छ, जसले जनसंख्या घनत्व र बस्ती विस्तारलाई देखाउँछ । औद्योगिक क्षेत्र ७.०७ वर्ग कि. मि. (७.४१%) रहेको छ, जुन आर्थिक गतिविधि तथा रोजगारी सिर्जनाको दृष्टिले महत्वपूर्ण मानिन्छ । नगरमा व्यावसायिक क्षेत्र ३.५३ वर्ग कि. मि. (३.७%) छ, जसले व्यापार, बजार र सेवा क्षेत्रलाई प्रतिनिधित्व गर्छ ।

त्यस्तै, नगरको खुला स्थान तथा पार्क १.७६ वर्ग कि. मि. (१.८५%) मात्र रहेको छ, जुन तुलनात्मक रूपमा न्यून देखिन्छ । यसलाई बढाएर वातावरणीय संरक्षण, मनोरञ्जन तथा सार्वजनिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धनमा टेवा पुर्याउन सकिन्छ । अन्त्यमा, खोलानाला, कुलो तथा नहर १.७६ वर्ग कि. मि. (१.८५%) रहेको छ, जुन कृषि सिँचाई तथा जल व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण छ ।

यसरी हेर्दा, नगरपालिकाको भू उपयोग संरचनाले कृषि र वन क्षेत्रमा बढी निर्भरता देखाउँछ भने औद्योगिक तथा व्यावसायिक क्षेत्रमा क्रमशः विस्तार हुँदै गएको संकेत गर्दछ ।

क्र.स.	भू-उपयोग क्षेत्र	भू-उपयोग क्षेत्र (वर्ग कि. मि. मा)	प्रतिशत
१	कृषि	५३.०१	५५.५६
२	खुल्ला स्थान/पार्क	१.७६	१.८५

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र.स.	भू-उपयोग क्षेत्र	भू-उपयोग क्षेत्र (वर्ग कि. मि. मा)	प्रतिशत
३	बसोबासको क्षेत्र	१०.६०	११.११
४	व्यावसायिक क्षेत्र	३.५३	३.७
५	औद्योगिक क्षेत्र	७.०७	७.४१
६	वन क्षेत्र	१७.६७	१८.५२
७	खोलानाला, कुलो, नहर	१.७६	१.८५
जम्मा		२५.४	१००

२.५ प्राकृतिक सम्पदा

नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत रौतहट जिल्लामा अवस्थित वृन्दावन नगरपालिका प्राकृतिक रूपमा समृद्ध क्षेत्र हो। यस नगरपालिकाको भूगोल, जलस्रोत, हरियाली, कृषि योग्य भूमि, जैविक विविधता, नदी-नाला र जलवायु अन्य अवस्था आदिले गर्दा यस स्थानले प्राकृतिक सम्पदामा विशेष योगदान पुर्याएको छ। यहाँको प्राकृतिक सम्पदा न केवल यहाँका बासिन्दाहरूको जीविकोपार्जनको मुख्य आधार बनेको छ, तर समग्र नगरपालिका विकासको लागि पनि महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा रहेको छ।

वृन्दावन नगरपालिका मधेसको समथर भू-भागमा अवस्थित छ। यहाँको जमिन समथर, उब्जाउ र सिँचाइको लागि सहज रहेको छ। मौसमको हिसाबले यहाँ समशीतोष्ण हावापानी पाइन्छ। गर्मी याममा तापक्रम ४० डिग्री सेल्सियससम्म पुग्ने गरे पनि जाडोमा ८ देखि १२ डिग्रीको बीचमा रहन्छ। चारवटा ऋतुको अनुभव यहाँ पाइन्छ जसले कृषि, पशुपालन, र वनस्पति विविधताको वृद्धि र विस्तारमा टेवा पुर्याउँछ।

वृन्दावन नगरपालिकाको प्रमुख प्राकृतिक सम्पदामध्ये यहाँ बहने बागमती नदी र अन्य सहायक साना खोलानाला अत्यन्त महत्वपूर्ण छन्। बागमती नदी यस नगरको उत्तरी भाग हुँदै बग्दछ र यहाँको सिँचाइ प्रणाली, सिँचाइ सञ्जाल र भू-उपयोगमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ। यस बाहेक, गाउँहरूमा इनार, कुवा, हाते पम्प, डिप बोरिङ, साना पोखरी तथा सिमसार क्षेत्रहरू पनि प्राकृतिक जलस्रोतको रूपमा महत्वपूर्ण छन्। यी जलस्रोतहरूले घरायसी प्रयोग, कृषि सिँचाइ, माछा पालन तथा पशुपालनमा सहयोग पुर्याएका छन्।

वृन्दावन नगरपालिका उब्जनी क्षमताका हिसाबले एक उत्कृष्ट क्षेत्र हो। यहाँको मुख्य पेशा कृषि भएकाले कृषि योग्य जमिनको उपयोगले प्रमुख स्थान ओगटेको छ। धान, गहुँ, मकै, तोरी, आलु, गन्ना (उखु), तरकारी, केरा, अम्बा, आँप, तरबुजा आदि यहाँको प्रमुख उत्पादन हुन्। उब्जाउ माटो, जलस्रोतको उपलब्धता, र उपयुक्त हावापानीले गर्दा यो नगरपालिका अन्न भण्डारका रूपमा पनि चिनिन सक्छ। बगैँचाको हिसाबले केरा, लिची, अम्बा, आँपका निजी र सामुदायिक बगैँचाहरू पनि यहाँ पाइन्छन्।

यद्यपि वृन्दावन नगरपालिका पूर्वरूपमा सहरीकरणतर्फ अग्रसर छ, तर यहाँका खेतबारी, डिल, सिमसार, बाँसघारी तथा खेतछेउका झाडी क्षेत्रमा जैविक विविधता अझै पनि सुरक्षित छ। यहाँ पीपल, नीम, पाकडी, अमला, बकाइनो, सिसौ, बाँस आदि वनस्पति पाइन्छन्। साथै, चराचुरुङ्गी प्रजातिहरू जस्तै मैना, बट्टाई, कौवा, परेवा, बकुल्लो, पन कौवा आदि स्थानीय वातावरणमा सजिलै देखिन्छन्। साना वन्यजन्तुहरूमा सर्प, गोजर, खरायो, माछा, कछुवा आदि पाइन्छन्, जसले जैविक सन्तुलनमा सहयोग पुर्याउँछन्।

नगरपालिकाका सबै जसो वडाहरूमा पोखरी, सिमसार, तथा जमिनका भिजेका भाग (wetlands) प्राकृतिक रूपमा रहेको पाइन्छ। यस्ता क्षेत्रहरू स्थानीय जलवायु नियन्त्रण, भू-नमी सन्तुलन तथा चराचुरुङ्गी तथा जलचर प्रजातिहरूको

संरक्षणको दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण छन् । सिमसार क्षेत्रहरूमा कमल फूल, माछा पालन, हास पालन जस्ता गतिविधि पनि पाइन्छ ।

वृन्दावन नगरपालिका प्राकृतिक दृष्टिले समृद्ध भए पनि केही जोखिम र समस्यासमेत छन् । बागमती नदी नजिक रहेका बस्तीहरू हरेक वर्ष मनसुनमा बाढी डुवान तथा कटानको चपेटामा पर्ने गर्छन् । साथै, जंगल फँडानी, खेतको अत्याधिक उपयोग, प्रदूषण, जलस्रोतको अव्यवस्थित दोहन, प्लास्टिक फोहोरको थुप्रो आदि कारणले वातावरणीय सङ्कट देखिन थालेको छ । जलवायु परिवर्तनका असरहरू, अनियमित वर्षा, खेतीमा लाग्ने रोग कीरा, उत्पादन घट्ने समस्या यस्ता चिन्ताजनक पक्ष हुन् ।

यस नगरपालिकामा रहेका प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण, व्यवस्थापन र दिगो प्रयोगको खाँचो छ । जैविक विविधता संरक्षण, नदी प्रदूषण नियन्त्रण, साना सिमसार तथा पोखरी संरक्षण, सार्वजनिक हरियाली वृक्षारोपण कार्यक्रम, बाढी नियन्त्रण पूर्वाधारको निर्माण, बगैँचा र खुल्ला क्षेत्रहरूको विस्तार आदि महत्त्वपूर्ण पहल हुन आवश्यक छ । स्थानीय सरकार, वडास्तरका योजना तथा जनसहभागितामार्फत यी प्रयासहरू अघि बढ्न सक्छन् ।

वृन्दावन नगरपालिका प्राकृतिक सम्पदाको दृष्टिकोणले अत्यन्त समृद्ध र सम्भावना युक्त क्षेत्र हो । यहाँको उब्जाउ जमिन, जलस्रोत, हरियाली, जैविक विविधता तथा मौसमी अवस्था प्राकृतिक सम्पदाका आधारभूत आयाम हुन् । यस्ता सम्पदाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र सहि प्रयोग मार्फत दिगो विकासको आधार तयार गर्न सकिन्छ । त्यसैले, प्राकृतिक स्रोतहरूको दीर्घकालीन उपयोग र व्यवस्थापन नीति स्थानीय तहबाट नै तय गर्नु अत्यावश्यक देखिन्छ ।

निष्कर्ष स्वरूप, वृन्दावन नगरपालिकाको समग्र संरचना, स्रोत साधन, जनशक्ति र सम्भाव्यतालाई गहन ढंगले विश्लेषण गर्दा यो नगरपालिका मधेश प्रदेशमा एक समृद्ध, हरित र कृषिमुखी नमुना नगरपालिकाका रूपमा उदाउन सक्छ । आवश्यकता केवल दिगो योजना, स्थानीय जनसहभागिता, प्रविधिको हस्तान्तरण र स्रोतको प्रभावकारी व्यवस्थापन हो । यस्तो भएमा वृन्दावन नगरपालिका देशकै उत्कृष्ट स्थानीय तहहरूमध्ये एक बन्नमा कुनै शंका छैन ।

२.६ सांस्कृतिक उत्कृष्टता

मानवीय चालचलन, भाषा, व्यवहार तथा जनजीवन निश्चित परम्पराबाट अमूर्त हिसाबले निर्देशित हुन्छ । दैनिक व्यवहारहरू सञ्चालन गर्न मानिस, परिवार र समाजको स्वरूपमा बाँधिएको हुन्छ । विवाह, परम्पराले नाता सम्बन्ध, स्थापित गर्दछ र यसले परिवारको श्रृजना हुन्छ । जन्म, मृत्यु, विवाह, खानपान, वेषभूषा, चाडपर्व, भाषा, रहनसहन आदि सबै सांस्कृतिक विशेषताहरू भित्र पर्दछन् । यी सभ्यता र संस्कृतिका आयामहरू मानिसको पहिचानका प्रमुख पक्षहरू हुन् । सांस्कृतिक गतिविधिहरूले मानिसलाई परिष्कृत जीवन जिउन मद्दत पुर्याउँछ । यसले समाजलाई संगठित र गतिशील तुल्याउँछ ।

यस नगरपालिकामा ७७.१६ प्रतिशत हिन्दू, २२.६२ प्रतिशत ईश्लाम, ०.१८ प्रतिशत बौद्ध र ईश्लाम ०.०४ प्रतिशत धर्मावलम्बीको बसोबास छ । नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत रौतहट जिल्लामा अवस्थित वृन्दावन नगरपालिका एक समृद्ध सांस्कृतिक पहिचान बोकेको नगरपालिका हो । हिन्दू धार्मिक परम्पराहरू, मधेसी मौलिक संस्कार, जातीय विविधता, धार्मिक सहिष्णुता र सांगीतिक परम्पराको गहिरो प्रभावले यहाँको संस्कृति अझै विशिष्ट र प्रशंसनीय बनेको छ । जनसंख्या, जात जाति, धर्म, भाषा तथा भेष भूषाको विविधता भए पनि वृन्दावन नगरपालिकामा सामाजिक एकता, सहकार्य र सांस्कृतिक सहअस्तित्वको अद्वितीय उदाहरण देख्न पाइन्छ भने यो नगरपालिका, रौतहट मधेश प्रदेश अन्तर्गत रहेको एक जातीय, भाषिक तथा धार्मिक दृष्टिले विविध समुदायले भरिएको क्षेत्र हो । यहाँका जनसंख्यामा मुस्लिम समुदाय पनि महत्त्वपूर्ण अनुपातमा छन्, जसले आफ्नो छुट्टै लोक परम्परा, धर्म, संस्कृति र सामाजिक जीवन शैली

बोकेका छन् । मुस्लिम समुदायले मान्ने परम्परा, लोकगीत, पोसाक, पर्व, विवाह संस्कार र सामाजिक मूल्य-मान्यता वृन्दावन नगरपालिकाको सांस्कृतिक विविधता र सहअस्तित्व को बलियो आधार बनिरहेको छ ।

वृन्दावन नगरपालिकाको नामै हिन्दू धर्मको पवित्र मन्दिरको नामबाट नगरपालिकाको नामाकरण गरिएको छ । यहाँका बासिन्दाहरूको बहु संख्यक हिन्दू धर्ममा आधारित जीवन शैली छ, जसले गर्दा बडादसैं, तिहार, छठ, कृष्ण जन्माष्टमी, होली, राम नवमी, गंगा दशहरा, नागपञ्चमी जस्ता पर्वहरू अत्यन्त श्रद्धा र भव्यताका साथ मनाइन्छ । छठ पर्व यहाँको प्रमुख सांस्कृतिक विशेषता हो । सूर्य भगवानलाई अर्घ्य दिने परम्परा र बर्तालुको कठोर उपवास तथा नदी-पोखरी किनारको साजसज्जाले सांस्कृतिक एकताको प्रतीक प्रस्तुत गर्दछ । गाईजात्रा, झाँकी, झाँगड, लोकनृत्य तथा भजन-कीर्तन पनि यहाँको सांस्कृतिक विशेषता हुन् भने मुस्लिम समुदायका प्रमुख पर्वहरू जसले उनीहरूको सांस्कृतिक पहिचान प्रतिबिम्बित गर्छन् जहाँ ईद उल-फित्र, ईद उल-अजहा, महफिल-ए-मिलाद, मुहर्रम, शब-ए-बरात, शबे-कद्र आदि जस्ता पर्वहरू मनाउने गर्छन् । यी पर्वहरूमा परम्परागत खाना पकाइने, सफा लुगा लगाइने, मस्जिदमा विशेष नमाज पढ्ने, गफ-सल्लाह तथा सामाजिक मेलमिलाप गर्ने चलन रहेको छ । विशेषतः मुहर्रमको समयमा बाजागाजा, ताजिया र मातमी जुलुसले गहिरो धार्मिक भाव प्रदर्शन गरिन्छ । मुस्लिम समुदायको जीवन शैलीमा सादगी, इमानदारी, धार्मिक निष्ठा र पारिवारिक एकता महत्वपूर्ण मानिन्छ । वृन्दावनमा मुस्लिम समुदाय अन्य धर्म/जातसँग सामाजिक सद्भाव, मेलमिलाप र सहकार्यका साथ बसोबास गर्दै आएको छ, जसले समग्र नगरपालिकाको सांस्कृतिक सौहार्दलाई अझ मजबुत बनाएको छ ।

वृन्दावन नगरपालिकामा मुख्य रूपमा यादव, मुसलमान, तामाङ, थारू, पासवान, मुस्लिम, ठाकुर, राई, दाऊद आदि जातिहरूको बसोबास छ । तिनीहरूको भिन्न भिन्न भाषा, धर्म, संस्कार तथा जीवन शैलीले विविधता र समृद्ध सांस्कृतिक संयोजन सिर्जना गरेको छ । भाषिक रूपमा बज्जिका, मैथिली, भोजपुरी, नेपाली, तामाङ र हिन्दी बोलिने प्रमुख भाषाहरू हुन् । यस भाषिक विविधताले सांस्कृतिक आदान-प्रदानलाई अझ समृद्ध बनाएको छ । भोज पुरिया र मैथिली गीत-संगीत, नाटक, सोहरा, बिरहा, भजन र विवाह गीत यहाँको मौलिक सांस्कृतिक तत्वहरू हुन् ।

यहाँका पुरुषहरू धोती, कुर्ता, गम्छा तथा महिलाहरू साडी, लुङ्गि, टिकुली, चुरा पोते आदिमा सजिन्छन् । विशेष पर्व र विवाह जस्ता अनुष्ठानमा परम्परागत गहनाको प्रयोगले सांस्कृतिक पहिचान झल्काउँछ । खानपानमा दाल-भात-तरकारीका साथै माछा, माटिकथली, ढेंकीको चामल, सातु, ठेकुवा, खजुरी, तिलको लड्डु जस्ता परिकारहरूले यहाँको सांस्कृतिक भान्साघरलाई विशेष बनाएका छन् ।

लोकगीत र लोकनृत्य वृन्दावन नगरपालिकाको महत्वपूर्ण सांस्कृतिक सम्पदा हुन् । विवाह, जन्म, चाडपर्व, र धार्मिक उत्सवमा गाइने सोहर, समा-चकेवा, जट-जटिन, कजरी, बिरहा, फगुवा आदि गीतहरू सामाजिक र सांस्कृतिक शिक्षाका स्रोत पनि हुन् । डमरू, मृदङ्ग, हार्मोनियम, झाँझ, नाल, बाँसुरी आदि परम्परागत वाद्य यन्त्रहरूको प्रयोग गरी गाउँ गाउँमा लोक कलाको संरक्षण गरिन्छ । विशेषगरी महिलाहरूको सहभागिताले सामूहिक संस्कृति झल्काउँछ ।

नगरपालिका भित्र सालिन्द्रपुर, बसन्तपुर, जंघटीया, नव गठित बजार क्षेत्रहरूमा प्रत्येक वर्ष आयोजना हुने मेला, जात्रा, पूजा, कावर यात्रा आदि कार्यक्रममा सहभागी भएर समाजले सांस्कृतिक सहकार्य प्रदर्शन गर्दछ । विवाह तथा मुंडन संस्कारमा हुने सामूहिक भोज, झाँकी, बाजागाजा, तथा परम्परागत रीति-रिवाजलाई निरन्तरता दिइँदै आएको छ ।

वृन्दावन नगरपालिकाको सांस्कृतिक उत्कृष्टता विविधता, सहिष्णुता, परम्पराको संरक्षण र सामाजिक मेलमिलापमा आधारित छ । यहाँको संस्कृति केवल भौगोलिक सीमामा सीमित नभई सामाजिक चेतना, धार्मिक आस्था र जीवन शैलीसँग गहिरो सम्बन्ध राख्दछ । भविष्यमा सांस्कृतिक संरक्षण, प्रवर्द्धन र पुस्तान्तर मा ध्यान दिइने हो भने वृन्दावन नगरपालिका अझ समृद्ध सांस्कृतिक थलोको रूपमा स्थापित हुन सक्छ ।

२.७ विकासका संभावनाहरू

हरेक स्थानको आफ्नै विशेषता हुन्छ । कुनै स्थानमा जङ्गलको भू-भाग अधिक हुन्छ । कुनै स्थानमा पर्याप्त मात्रामा जलस्रोतको उपलब्धता हुन्छ भने कुनै स्थानमा सुख्खा क्षेत्रको रूपमा रहेका हुन्छ । तसर्थ कृषि योग्य क्षेत्रमा कृषिको व्यवसायीकरण गरेर माथि उठ्न सकिन्छ भने वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन मार्फत वन क्षेत्र अत्याधिक भएको स्थानीय तहलाई सम्बृद्ध बनाउन सकिन्छ । उपलब्ध श्रोत र साधनका आधारमा नगरपालिकाको संभावनाहरू उजागर गर्न सकिन्छ । यस नगरपालिकाको वर्तमान भू-उपयोग हेर्दा १८.५२ प्रतिशत जमिन वन जङ्गलले ढाकेको हुँदा वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन मार्फत नगरपालिकालाई सम्बृद्ध बनाउन सकिन्छ भने अर्कोतिर खेती योग्य जमिन ५५.५६ छ, वैज्ञानिक कृषि प्रणालीलाई आत्मसाथ गर्न सकियो भने यहाँको खाद्य सङ्कटलाई केही हदसम्म भएपनि कम गर्न सकिन्थ्यो । यस नगरपालिकाले बोकेको विकासको मुख्य संभावना भनेको कृषि नै हो । कृषिका दृष्टिकोणबाट यो नगरपालिका नेपालकै उदाहरणीय र विशाल संभावना बोकेको नगरपालिका हो । यस नगरपालिकाको सम्बृद्ध कृषिबाट मार्फत हासिल गर्न सकिन्छ । यो क्षेत्रमा कृषिको ।

नगरपालिकामा रहेको खेती योग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे बाली तरकारी बाली, फलफूल, मसला तथा जडीबुटी र पशु जन्य उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ । आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सो को प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकता अनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन । जन चेतना, सीप तथा व्यवसायीकरण, आधुनिकीकरण अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा, बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशु जन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ ।

नगरपालिकामा रहेको उर्वर भूमिमा आधुनिक कृषि प्रणालीको अभावले गर्दा खेती योग्य भूमिको पूर्ण सदुपयोग हुन सकेको छैन भने अर्कोतर्फ माटोको उर्वरा शक्ति क्रमशः क्षीण हुँदै उत्पादन र उत्पादकत्वमा हास आएको देखिन्छ । जथाभावी हुने गरेको वस्ति विकासलाई व्यवस्थित गर्नाको साथै पुराना परम्परागत कुलोहरूको मर्मत सुधार गरी माटोको उर्वरा शक्ति बढाई दिगो विकासको धारणा अनुरूप काम गर्न सकेमा भावी पुस्ताको लागि यस नगरपालिकालाई बस्न लायक ठाउँको रूपमा विकसित गर्न सकिन्छ ।

नगरपालिकाको ग्रामीण क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपन्छी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई विस्तार गर्नको साथै यातायात सेवालाई सर्व सुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा विभिन्न स्थानहरूमा दूध चिस्यान केन्द्र, कृषि उत्पादनको संकलन केन्द्र/कोल्ड स्टोर, मासु जन्य उद्योग आदि विकास गर्न सकिनेछ । जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र नगरपालिकाको आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ । यस नगरपालिकामा भएका प्राकृतिक श्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरण मैत्री प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा सो क्षेत्रले कतिपय ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारी श्रृजना गर्नको साथै स्थानीय श्रोत परिचालनमा समेत दिगोपन ल्याउन सकिने देखिन्छ ।

पर्यटनको प्रचुर सम्भावना बोकेको यस नगरपालिकामा संचालनमा रहेका होमस्टेहरूलाई स्तरोन्नति र आवश्यक स्थानहरूमा होमस्टे सञ्चालन गरी नगरपालिका भ्रमण गर्न आउने पर्यटकहरूलाई आकर्षण गर्न सकिन्छ । यसका अतिरिक्त यस नगरपालिकाको विकासका लागि विभिन्न सम्भावना युक्त उपायहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

- नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका पानीको श्रोत तथा खोलाहरूबाट आधुनिक कुलो तथा नहर मार्फत पानी सिँचाई गरी व्यवसायीक रूपमा खेती गर्न सके कृषि उत्पादनमा उल्लेखनीय वृद्धि हुन सक्छ,

- स्थानीय कच्ची सडकको स्तर वृद्धि गरी स्तरोन्नति गर्न सके स्थानीय बासिन्दाले भरपूर सुविधा लीनका साथै जीवनस्तरको स्तरोन्नति र समग्र नगरपालिकाको सुन्दरतामा वृद्धि हुन सक्छ,
- यस क्षेत्रमा विभिन्न ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक स्थानहरू रहेकाले पर्यटन विकास गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ,
- सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी संघ संस्थाहरू यस क्षेत्रमा क्रियाशिल रहेकाले नगरपालिकाको विकासमा साझेदार हुन सक्ने देखिन्छ,
- नगरपालिका क्षेत्रमा उपभोक्ताहरूको वृद्धि भइरहेको सन्दर्भमा उद्योग, व्यापार र वाणिज्यको विकास हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

२.८ गार्हस्थ्य उत्पादन

गार्हस्थ्य उत्पादन भन्नाले कुनै घर परिवारभित्र आफ्ना आवश्यकता पूर्ति गर्न उत्पादन गरिने वस्तु वा सेवालाई जनाइन्छ । यस्तो उत्पादन व्यापारिक उद्देश्य भन्दा बढी पारिवारिक उपभोगका लागि गरिन्छ, जस्तै-खाद्यान्न, तरकारी, गाई भैंसी पालन, दूध, अन्न, अचार, बुनाइ, सिलाइ, कपडा, टोकरी, हस्तकलाका सामग्री, परम्परागत औषधि आदि । वृन्दावन नगरपालिकाको ग्रामीण र अर्ध-सहरी समाजमा गार्हस्थ्य उत्पादन अझै पनि एउटा महत्त्वपूर्ण आर्थिक तथा सामाजिक अभ्यास हो, जसले स्थानीय स्तरको आत्मनिर्भरता र जीविकोपार्जनमा योगदान पुर्याउँछ ।

गार्हस्थ्य उत्पादनका प्रमुख प्रकारहरू

क. कृषि तथा खाद्य जन्य उत्पादन

वृन्दावन नगरपालिकाका अधिकांश परिवारहरू कृषिमा आधारित छन् । घरको आवश्यकतालाई पूरा गर्न परम्परागत रूपमा धान, गहुँ, मकै, तरकारी, दलहन, तेलहन बालीहरू लगाइन्छ । यी बालीहरू घरमा खाने प्रयोजनका लागि उत्पादन गरिन्छ । केही बाली बजारमा पनि विक्री हुने भए तापनि धेरै जसो उपभोग घरमै गरिन्छ, जुन गार्हस्थ्य उत्पादन अन्तर्गत पर्छ ।

ख. पशुपालन तथा दुग्ध जन्य वस्तु उत्पादन

प्रायः प्रत्येक घरमा गाई, भैंसी, बाख्रा वा कुखुरा पालिन्छन् । गार्हस्थ्य उद्देश्यका लागि दूध, घ्यू, दही, मासु, अण्डा आदि उत्पादन गरिन्छ । विशेष गरी महिलाहरूले यस क्षेत्रमा ठूलो योगदान दिंदै आएका छन् । दूधको प्रयोग घरमै चिया, दही, घ्यूका रूपमा हुन्छ भने अतिरिक्त मात्रामा भए स्थानीय बजारमा विक्री गरिन्छ ।

ग. सिलाइ, बुनाइ तथा हस्तकला

साना स्तरमा महिलाहरूले घरमै सिलाइ-कटाइ, ऊन बुन्ने, टोपी, स्वेटर, जुत्ता, झोला आदि तयार पार्ने कार्य गर्छन् । यस्ता सामग्रीहरू आफ्ना बालबालिका तथा परिवारका लागि उपयोग गरिन्छ । यसले आत्मनिर्भरता बढाउनका साथै सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षणमा पनि भूमिका खेलेको छ ।

घ. घरेलु परिकार तथा अचार उत्पादन

घर-घरमा महिलाहरूले घरायसी अचार, सुकुटी, पकौडी, भुजिया, नमकिन, अन्न जन्य उत्पादन (जस्तै-ढिँडोको पीठो, रोटी, आदि) तयार पार्छन् । यस्ता उत्पादनहरू खासगरी चाडपर्वमा धेरै प्रयोग हुन्छन् र कहिले कहीं गाउँका मेलामा वा साना होटेलमा विक्री समेत गरिन्छ ।

ड. परम्परागत औषधि र जडीबुटी प्रयोग

ग्रामीण बस्तीमा परम्परागत रूपमा जडीबुटी आधारित घरेलु उपचार जस्तै तुलसी, बेसार, अदुवा, लसुन, गुर्जो आदि प्रयोग गरिन्छ । यस्ता औषधि घरमै झार-पातबाट तयार गरिन्छन्, जसले सानो रोगको उपचारमा सहयोग पुर्याउँछ ।

गार्हस्थ्य उत्पादनको महत्त्व

- आत्मनिर्भरता वृद्धि: घरभित्र उत्पादन भएकाले बजारमा निर्भरता कम हुन्छ,
- महिलाको सशक्तिकरण: महिलाहरू उत्पादन र संरक्षणमा सक्रिय हुने भएकाले आर्थिक भूमिकामा सशक्त हुन्छन्,
- पारिवारिक आयको संरक्षण: घरमै उत्पादनले दैनिक खर्च घटाउँछ, जसले बचतमा टेवा दिन्छ,
- सांस्कृतिक संरक्षण: परम्परागत खाना, पहिरन, औषधि आदिको संरक्षण हुन्छ,
- स्थानीय अर्थतन्त्रमा योगदान: केही वस्तुहरू बेच-बिखन गरिँदा आम्दानी पनि हुन सक्छ ।

चुनौतीहरू

- प्रविधिको अभाव,
- बजार पहुँचको कमी,
- आर्थिक स्रोतको अभाव,
- तालिम र सीपको कमी,
- युवाहरूको विदेश मोह ।

समाधान र प्रवर्द्धनका उपायहरू

- गार्हस्थ्य उत्पादनमा संलग्न महिलालाई तालिम दिनु,
- सहकारी तथा साना उद्योगमार्फत परम्परागत सीपलाई व्यवसायीकरण गर्न प्रोत्साहन,
- स्थानीय बजार व्यवस्थापन, होम प्रोडक्ट स्टोर/बजार स्थानको स्थापना,
- घरेलु उत्पादनलाई लघु उद्योगमा रूपान्तरण गर्ने योजनाहरू संचालन गर्नु,
- सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाबाट अनुदान र सहयोग प्रवाह गर्नु ।

वृन्दावन नगरपालिकाको गार्हस्थ्य उत्पादन प्रणाली परम्परा, आवश्यकता र जीवन शैलीसँग गहिरो रूपमा जोडिएको छ । यसको संरक्षण र प्रवर्द्धनले स्थानीय आत्मनिर्भरता, महिला सशक्तिकरण र सामुदायिक समृद्धिमा प्रत्यक्ष भूमिका खेल्छ । नगरपालिकाले नीति, योजना र कार्यक्रमहरू मार्फत गार्हस्थ्य उत्पादन प्रणालीलाई आधुनिक बनाउँदै लघु व्यवसायको रूपमा विकास गर्न सकेमा यहाँको आर्थिक रूपान्तरण सम्भव छ ।

२.९ मानव विकास सूचकाङ्क

मानव विकास सूचकांक (HDI) एक सांख्यिकीय उपकरण हो जुन देशको सामाजिक र आर्थिक आयामहरूमा समग्र उपलब्धि मापन गर्न प्रयोग गरिन्छ । यी आयामहरूमा सामान्यतया जीवन प्रत्याशा, शिक्षा, र प्रतिव्यक्ति आय जस्ता कारकहरू समावेश हुन्छन् । मानव विकास सूचकांकले एक समग्र सूचकांक प्रदान गर्दछ जसले देशहरूलाई उनीहरूको मानव विकासको स्तरको आधारमा क्रमबद्ध गर्दछ । नेपालको सन्दर्भमा, स्थानीय स्तरमा HDI सुधार गर्नु भनेको विशिष्ट क्षेत्र वा समुदायहरूमा मानव विकासमा योगदान गर्ने विभिन्न पक्षहरूमा ध्यान केन्द्रित गर्नु समावेश छ । यहाँ केही स्थानीय पहलहरूले नेपालमा HDI सुधार गर्न सक्ने तरिकाहरू छन्:

स्वास्थ्य सेवा पूर्वाधार: विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रमा स्वास्थ्य सेवामा पहुँच बढाइ जीवन प्रत्याशा र समग्र स्वास्थ्य सूचकहरूमा उल्लेखनीय सुधार गर्न सकिन्छ । यसमा अस्पतालहरू, क्लिनिकहरू, र स्वास्थ्य सेवा आउटरिच लगायतका कार्यक्रमहरू प्रवर्द्धन समावेश गर्न सकिन्छ ।

शिक्षा: शिक्षा पूर्वाधारमा लगानी र सीमान्तकृत समुदाय लगायत सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्नाले शैक्षिक उपलब्धिको स्तर सुधार गर्न सकिन्छ । यसमा विद्यालयहरू निर्माण गर्ने, शिक्षकहरूलाई तालिम दिने र शिक्षाका लागि स्रोतहरू उपलब्ध गराउने सकिन्छ ।

गरिबी उन्मूलन: गरिबी न्यूनीकरण कार्यक्रम र दिगो जीविकोपार्जन प्रवर्द्धन गर्ने पहलहरू कार्यान्वयन गर्नाले समुदायको उत्थान र प्रतिव्यक्ति आय वृद्धि गर्न सकिन्छ । यसमा लघुवित्तका अवसरहरू प्रदान गर्ने, व्यावसायिक तालिम दिने र साना उद्यमहरूलाई सहयोग गर्ने समावेश गर्न सकिन्छ ।

पूर्वाधार विकास: सडक, बिजुली र खानेपानी आपूर्ति जस्ता पूर्वाधारमा सुधार गर्नाले जीवनस्तर उकास्न र ग्रामीण क्षेत्रमा आर्थिक वृद्धिलाई सहज बनाउन सकिन्छ । राम्रो पूर्वाधारले बजार र सेवाहरूमा पहुँचलाई पनि विकास गरी जनजीवनमा राम्रो परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ ।

लैङ्गिक समानता: शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा र आर्थिक अवसरहरूमा पहुँच जस्ता पहलहरू मार्फत लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तिकरणको प्रवर्द्धनले दिगो विकासमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउन सकिन्छ । सशक्त महिलाहरूले परिवार र समुदायको समग्र विकासमा योगदान पुर्‍याउँन विशेष योगदान पुर्याउन सहयोग गर्दछन ।

वातावरणीय दिगोपन: वातावरणीय संरक्षणका उपायहरू लागू गर्न र दिगो अभ्यासहरूलाई प्रवर्द्धन गर्नाले समुदायहरूको दीर्घकालीन कल्याण सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । यसमा सफा पानी र सरसफाइ, पुनरुत्थान, र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका लागि पहलहरू समावेश गर्न सकिन्छ ।

सुशासन: स्थानीय शासन संरचनाको सुदृढीकरण र पारदर्शिता, जवाफदेहिता र सहभागिता प्रवर्द्धनले सेवाको प्रभावकारी वितरण र स्रोतको न्यायोचित वितरण सुनिश्चित गर्न सक्छ ।

सामुदायिक संलग्नता: निर्णय लिने प्रक्रिया र विकास पहलहरूमा स्थानीय समुदायहरूलाई समावेश गर्दा हस्तक्षेपहरू प्रासंगिक रूपमा उपयुक्त र दिगो छन् भन्ने सुनिश्चित गर्दछ । सहभागितामूलक दृष्टिकोणले विकास लक्ष्यहरूप्रति स्वामित्व र प्रतिबद्धतालाई बढावा दिन्छ ।

स्वच्छ पानी र सरसफाइमा पहुँच: स्वच्छ पानी र सरसफाइ सुविधाहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्नु स्वास्थ्य परिणामहरू सुधार गर्न र पानीजन्य रोगहरू कम गर्न महत्वपूर्ण छ । स्थानीय पहलहरूले इनार निर्माण, पानी शुद्धिकरण प्रणाली, र स्वच्छता अभ्यासहरू प्रवर्द्धनमा ध्यान केन्द्रित गर्न सक्छन् ।

पोषण र खाद्य सुरक्षा: तीनै तहका सरकारहरूले कुपोषण र खाद्य असुरक्षालाई सम्बोधन गर्ने कार्यक्रमहरू मार्फत कृषि उत्पादकत्व, बालीहरूको विविधीकरण, र पोषण शिक्षाले समग्र कल्याणमा सुधार गर्न सक्छन, विशेष गरी करेसाबारी खेती, पोषण युक्त खाद्यान्नको बालबालिका र गर्भवती महिलाहरू जस्ता कमजोर जनताहरूमा यस प्रकारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी पोषण र खाद्य सुरक्षालाई बढावा दिन सकिन्छ ।

विपद् पूर्वतयारी र लचकता: भूकम्प र बाढी जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरूप्रति नेपालको जोखिमलाई ध्यानमा राख्दै, विपद् पूर्वतयारी उपायहरूमा लगानी, पूर्व चेतावनी प्रणाली, र सामुदायिक लचिलोपन-निर्माण गतिविधिहरूले मानव विकासमा विपद्को प्रभावलाई कम गर्न सक्छ ।

सांस्कृतिक संरक्षण र सम्पदा संरक्षण: सांस्कृतिक सम्पदा र परम्पराको संरक्षण र प्रवर्द्धनले सामाजिक एकता र पहिचानमा योगदान पुर्याउन सक्छ, साथै पर्यटन मार्फत आय आर्जन गर्न सकिन्छ । स्थानीय सांस्कृतिक पहल र सम्पदा संरक्षण परियोजनाहरूलाई समर्थन गर्नाले समुदायहरूमा समग्र जीवनको गुणस्तर बढाउन सकिन्छ ।

प्रविधि र नवप्रवर्तन: प्रविधि र नवप्रवर्तनले कृषि, स्वास्थ्य सेवा र शिक्षा जस्ता विभिन्न क्षेत्रहरूमा विकासलाई उत्प्रेरित गर्न सक्छ। डिजिटल साक्षरता, सूचना र सञ्चार प्रविधि (ICTs) मा पहुँच र उद्यमशीलतालाई प्रवर्द्धन गर्ने पहलहरूले स्थानीय समुदायहरूलाई सशक्त बनाउन र आर्थिक वृद्धिलाई अघि बढाउन सक्छ।

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू: नगद स्थानान्तरण, पेन्सन योजनाहरू, र बीमा कभरेज जस्ता सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू लागू गर्नाले कमजोरीहरू कम गर्न र सीमान्तकृत समूहहरू बीच लचिलोपन बढाउन सक्छ, अन्ततः सुधारिएको HDI सूचकहरूमा योगदान पुर्याउन स्थानिय तह लगायत तीनै तहका सरकारहरूले योजना बनायर अगाडि बढ्न आवश्यकता देखिन्छ।

युवा सशक्तिकरण: सीप तालिम, रोजगारीका अवसरहरू र युवा नेतृत्वका पहलहरू लगायत युवा विकास कार्यक्रमहरूमा लगानीले युवा जनसांख्यिकीय परिवर्तनका एजेन्टहरू र विकासका चालकहरूको रूपमा क्षमतालाई उपयोग गर्न सक्छ।

अन्तरक्षेत्रीय सहयोग: विभिन्न क्षेत्रहरू जस्तै सरकारी निकायहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, निजी क्षेत्रका संस्थाहरू, र समुदायमा आधारित संस्थाहरू बीच थप समग्र र एकीकृत विकास हस्तक्षेपहरूको लागि स्रोत, विशेषज्ञता र सञ्जालहरूको लाभ उठाउन सहयोगलाई बढावा दिने गरी आवश्यक नीति, कार्यविधिहरू बनाउन आवश्यक देखिन्छ, जसका कारण भोलिका दिनमा अन्तर क्षेत्रीय सहयोगबाट स्थानीय तहलाई विकास निर्माणमा अगाडि बढाउन सकिन्छ।

तथ्याङ्क सङ्कलन र अनुगमन: स्थानीय तथ्याङ्क सङ्कलन संयन्त्र र अनुगमन प्रणालीहरूलाई सुदृढ पार्ने प्रगति ट्र्याक गर्न, अन्तरहरू पहिचान गर्न र तल्लो तहमा प्रमाण-आधारित निर्णय-निर्धारणलाई सूचित गर्न आवश्यक छ।

सामाजिक समावेशीकरण र समानताको प्रवर्द्धन: जातीय अल्पसंख्यक, आदिवासी समुदाय, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, र LGBTQ+ व्यक्तिहरू जस्ता सीमान्तकृत समूहहरूको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्दै विकास हस्तक्षेपहरू समावेशी र समतामूलक छन्।

मानव विकासका बहुआयामिक आयामहरूलाई सम्बोधन गर्ने बृहत् दृष्टिकोण अपनाएर, नेपालमा स्थानीय पहलहरूले मानव विकास सूचकांक सुधार गर्न र उनीहरूको समुदायको भलाइमा सुधार गर्न महत्वपूर्ण प्रगति गर्न सक्छ। स्थानीय स्तरमा यी क्षेत्रहरूमा ध्यान केन्द्रित गरेर, नेपालका समुदायहरूले आफ्नो मानव विकास सूचकांक सुधार गर्न र सबै बासिन्दाहरूलाई फाइदा हुने दिगो विकासलाई बढावा दिन काम गर्न सकिने छ।

परिच्छेद ३:

पारिवारिक विवरण तथा जनसंख्याको अवस्था

३.१ बस्ती र घर परिवार विवरण

वृन्दावन नगरपालिका उष्ण जलवायु भएको स्थान भएपनि जलवायुको आधारमा बसोबासको लागि उपयुक्त मानिएको छ । हुलाक, टेलिफोन, स्वास्थ्यचौकी र विद्यालयको पहुँचका साथै यातायातको सुविधा हुनाले पनि ग्रामीण बस्ती विकासका लागि योगदान पुर्याइरहेको पाइन्छ । यसका साथै विभिन्न स्थानहरूमा नगरपालिकाले आफ्नो आन्तरिक यातायात मार्गहरू बनाई सार्वजनिक क्षेत्रहरूमा बजार व्यवस्थापन गर्ने काम साथै स-साना व्यापारिक केन्द्रको रूपमा क्रमिक विकास भइरहेको छ ।

नगरपालिका क्षेत्रहरूको व्यवस्थित तवरले विकास गर्न प्रत्येक घडेरीमा आवत जावत गर्न मोटर बाटो, खुल्ला क्षेत्रका प्रावधान, चारपाटे आकार मिलेका घडेरीहरू लगायत भौतिक तथा पूर्वाधारको निर्माण सहितको व्यवस्थित वस्तिको विकास गर्न जग्गा एकीकरण वा सेवा सुविधा जस्ता कार्यक्रमहरू संचालन गर्नु पर्दछ । यसरी जग्गा विकास कार्यक्रम संचालन गर्दा सहरी विस्तार क्षेत्र प्रस्तावना गरिएका क्षेत्रहरूलाई टेवा पुर्याउने हिसाबले प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।

क्र.स.	वडा नं.	मुख्य बस्तीको विवरण
१	१	वैरातपुर, विर्ता, धनगढि, कञ्चनपुर, खैरा टोल, रमौलि बैरिया, रामपुर
२	२	आमटोल, बेनौलि, ब्रम्हबाबा टोल, भेरिया टोल, बिश्रामपुर, डबरा, धनगढि, गट टोल, खैरा टोल, महुबाबा, रामपुर
३	३	बिश्रामपुर, हर्षाह, पिपरा, राम टोल, रमौलि, रामपुर
४	४	आमटोल, पल्टुवा, सखुवाबा, समनपुर
५	५	नरकटीया
६	६	चिकना टोल, गढि टोल, गैरा टोल, हर्षाह, कमलपमटि, कञ्चनपुर, पिपरा चमनपुर, सिसवा धमौरा
७	७	डमौरा टोल, दुर्गा टोल, हर्षाह टोल, मुस्लिम टोल, पासवान टोल, राम टोल, सिसवा धमौरा, यादव टोल
८	८	हर्षाह, धमौरा बस्ति, भूषाह पुल वारी टोल, बौहारि टोल, अखद पथर टोल
९	९	भूषाह पूल पारि टोल, अखरपाथर टोल, धमौरा बस्ति, पल्टुवा

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकाको घर परिवारको विवरण यस प्रकार रहेको छ:

वडा नं.	घरधुरी संख्या	जनसंख्या विवरण			परिवारको औसत आकार	लैंगिक अनुपात
		पुरुष	महिला	जम्मा		
१	१८०१	४०९२	३५८१	७६७३	४.२६	११४.२७
२	१०११	२९९१	२७४५	५७३६	५.६७	१०८.९६
३	१०५२	२९२९	२५७४	५५०३	५.२३	११३.७९
४	२७०	८१२	७२०	१५३२	५.६७	११२.७८

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	घरधुरी संख्या	जनसंख्या विवरण			परिवारको औसत आकार	लैंगिक अनुपात
		पुरुष	महिला	जम्मा		
५	२६३	८८९	७२३	१६१२	६.१३	१२२.९६
६	१४००	४४७९	३९७१	८४५०	६.०४	११२.७९
७	१४०१	३९५६	३६११	७५६७	५.४०	१०९.५५
८	५९३	२०६६	१८५२	३९१८	६.६१	१११.५६
९	६९१	२४५५	२४१५	४८७०	७.०५	१०१.६६
जम्मा	८४८२	२४६६९	२२१९२	४६८६१	५.५२	१११.१६

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकाको जनसांख्यिक विवरण अनुसार यस नगरपालिकामा जम्मा ८,४८२ घरधुरी छन् र कुल जनसंख्या ४६,८६१ रहेको छ, जसमा २४,६६९ जना पुरुष र २२,१९२ जना महिला छन्। यस आधारमा औसत पारिवारिक आकार ५.५२ जना देखिन्छ, जसले यस क्षेत्रमा ठूलो परिवार संरचना रहेको स्पष्ट हुन्छ। वडा गत विवरण हेर्दा सबैभन्दा बढी जनसंख्या वडा नं. ६ मा (८,४५०) र सबैभन्दा कम वडा नं. ४ मा (१,५३२) रहेको छ। परिवारको औसत आकार सबैभन्दा ठूलो वडा नं. ९ मा (७.०५) र सबैभन्दा सानो वडा नं. १ मा (४.२६) रहेको पाइन्छ। लैंगिक अनुपातको दृष्टिले नगरपालिकामा औसत १११.१६ रहेको छ, जसले १०० महिलामा करिब १११ पुरुष भएको देखाउँछ। यसमा पनि वडा नं. ५ मा सबैभन्दा उच्च लैंगिक अनुपात (१२२.९६) छ भने वडा नं. ९ मा सबैभन्दा कम (१०१.६६) छ, जसले लैंगिक सन्तुलनमा भिन्नता देखाउँछ। यही अवस्थामा जनसंख्या वृद्धिदर कायम रहेमा निकट भविष्यमा नै महिलाको जनसंख्या कम भइ समग्र चक्रमा नै सन्तुलन बिग्रने अवस्था देखिन्छ। समग्रमा हेर्दा वृन्दावन नगरपालिकामा जनसंख्या वितरण असमान देखिए पनि सबै वडामा ठूलो परिवार संरचना र पुरुष संख्या बढी हुनु प्रमुख विशेषता रहेका छन्, जसको आधारमा स्थानीय योजना तथा नीतिगत कार्यहरू लैंगिक सन्तुलन, सेवा वितरण र पारिवारिक आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी अघि बढाउनुपर्ने देखिन्छ।

३.२ जनसंख्या वितरणको अवस्था

कुनै पनि स्थानको जनसंख्या, विकासको साधन र साध्य दुवैको रूपमा रहेको हुन्छ। विकासको लागि आवश्यक अन्य आर्थिक, भौतिक साधनहरूको परिचालन मानव श्रोतबाट नै हुने भएकाले विकास योजना तर्जुमा गर्दा यसको बनावटको विविध पक्षहरूको अध्ययन र विश्लेषण हुनु आवश्यक हुन्छ। नेपालमा जनसंख्याको विविध पक्षको तथ्याङ्क प्रत्येक १० वर्षमा हुने राष्ट्रिय जनगणनाको साथै नगरपालिका स्तरमा घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत समेत प्राप्त हुने गरेको छ। यहाँ नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२ बाट प्राप्त नतिजाको आधारमा जनसंख्याका विविध पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छ।

नगरपालिका बसोबास गर्ने जम्मा जनसंख्या	वि. स. २०८२
नगरपालिका बसोबास गर्ने पुरुष	२४६६९
नगरपालिका बसोबास गर्ने महिला	२२१९२
लैंगिक अनुपात (प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या)	१११.१६
जम्मा घरधुरी	८४८२
औसत परिवार आकार	५.५२

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

नगरपालिका बसोबास गर्ने जम्मा जनसंख्या	वि. स. २०८२
जनघनत्व (प्रति वर्ग कि. मि.)	४९१.२
०-१४ वर्ष उमेर समूहका जनसंख्या (आर्थिक रूपले आश्रित जनसंख्या)	१५३८९
१५-५९ वर्ष उमेर समूहका जनसंख्या (आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या)	२८०३७
६० वर्षभन्दा बढी उमेर समूहका जनसंख्या (आर्थिक रूपले आश्रित जनसंख्या)	३४३५
वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर (प्रतिशत)	१.४६
साक्षरता दर	५९.०५

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकाको जनसांख्यिक विवरण हेर्दा वि. स. २०८२ को नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क सर्वेक्षणलाई आधार मानेर हेर्दा यहाँको कुल जनसंख्या ४६,८६१ रहेको छ, जसमा २४,६६९ जना पुरुष र २२,१९२ जना महिला रहेका छन्। यस आधारमा प्रति १०० महिलामा १११.१६ पुरुष रहेको देखिन्छ, जुन लैंगिक अनुपात सामान्यभन्दा केही बढी हो। नगरपालिकामा ८,४८२ घरधुरी रहेका छन् र औसत परिवार आकार ५.५२ रहेको छ। करिब ९५.४ वर्ग कि. मि. क्षेत्रफलमा फैलिएको यस नगरपालिकाको जनघनत्व ४९१.२ व्यक्ति प्रति वर्ग कि. मि. रहेको छ।

उमेर संरचनाअनुसार, ०-१४ वर्ष उमेर समूहका १५,३८९ जना (आर्थिक रूपमा आश्रित) छन् भने १५-५९ वर्ष उमेर समूहका २८,०३७ जना (आर्थिक रूपमा सक्रिय) छन्। यसैगरी, ६० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्या ३,४३५ जना रहेका छन्, जो आश्रित जनसंख्यामा पर्छन्। यस आधारमा नगरपालिकाको सक्रिय श्रमशक्ति उच्च देखिन्छ तर आश्रित जनसंख्या पनि उल्लेख्य मात्रामा छ। नगरपालिकाको वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर १.४६ प्रतिशत छ, जसअनुसार यहाँको जनसंख्या स्थिर गतिमा बढिरहेको छ। शिक्षा क्षेत्रको हिसाबले नगरपालिकाको साक्षरता दर ५९.०५ प्रतिशत मात्र रहेकोले शिक्षा विस्तार र साक्षरता अभिवृद्धिमा अझै काम गर्नुपर्ने देखिन्छ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

३.३ उमेर तथा लिङ्गको आधारमा जनसंख्या विवरण

उमेर समूह	वडा नं. १		वडा नं. २		वडा नं. ३		वडा नं. ४		वडा नं. ५		वडा नं. ६		वडा नं. ७		वडा नं. ८		वडा नं. ९		जम्मा		
	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.
००-०४	३४०	३१४	३१६	२७३	२७५	२६१	८३	७३	८३	८४	५२६	४४१	३१५	२७६	२२६	१८२	३१६	३३८	२४८०	२२४२	४७२२
०५-०९	४२३	३६९	३५४	३३७	३११	२८९	९२	९१	१०७	८६	५७६	५५५	३७७	३५८	२४५	१८८	३५९	३६२	२८४४	२६३५	५४७९
१०-१४	४७८	४१३	३३३	३१३	३५७	२८५	८५	९२	९७	७९	५०७	४१७	३८४	३०५	२३१	२२२	२९७	२९३	२७६९	२४१९	५१८८
१५-१९	४०९	३३३	३१०	२९६	३०३	२७२	९५	६१	९३	६२	४४१	३८८	३७२	३०२	२०४	१९३	२१९	२५७	२४४६	२१६४	४६१०
२०-२४	४३७	३८०	३१४	२७७	३२१	२४६	७६	७५	१०४	६६	५४०	४९४	४४५	४४०	२१४	१९०	२४७	२६८	२६९८	२४३६	५१३४
२५-२९	४००	३६९	२५१	२२५	२४०	१९८	८५	५६	७५	७०	३७३	३२२	३५२	३३५	१५५	१४३	२३२	१८६	२१६३	१९०४	४०६७
३०-३४	२९५	३१६	१७१	१७५	१७७	१६८	४४	४८	५०	४४	२६२	२५१	२६३	२८८	१२९	१२२	१५७	१६१	१५४८	१५७३	३१२१
३५-३९	३००	२७९	१७३	१७६	१८२	१८३	५२	५१	६२	५०	२७३	२५५	२८८	३८६	१३९	१५०	१५६	१४१	१६२५	१६७१	३२९६
४०-४४	२४८	२२५	१४६	१५३	१६१	१५४	३७	३२	४६	५३	२१२	१९८	२५८	२४४	१२६	९३	१२१	८९	१३५५	१२४१	२५९६
४५-४९	२२१	१६१	१६१	१५१	१३८	१२३	३१	३१	४६	२५	१९७	१४०	२८६	२१८	९५	१०३	७४	६७	१२४९	१०१९	२२६८
५०-५४	१२९	११२	१३१	६९	११०	१०१	३३	२७	२०	२५	१४०	१०९	१६७	१०६	८६	५६	७०	६७	८८६	६७२	१५५८
५५-५९	१३४	८७	८१	८६	९८	७५	२७	२३	३६	२९	१२२	१२३	१४९	११५	६६	४८	४९	३९	७६२	६२५	१३८७
६०-६४	८८	८२	७०	७१	७१	५७	१९	९	२६	१४	१०१	७४	९८	७०	४०	४३	३७	४४	५५०	४६४	१०१४
६५-६९	८८	५८	७०	४६	६९	५१	२१	२७	१०	८	६५	६५	६८	५६	३९	३८	४२	४१	४७२	३९०	८६२
७०-७४	४२	४८	५३	४९	६४	५८	१७	१५	१४	११	७९	७९	८४	७१	२५	४२	३५	२९	४१३	४०२	८१५
७५-७९	३६	२३	२६	२४	२९	२१	९	४	१५	८	३१	३१	२८	१८	२१	१८	२४	१५	२१९	१६२	३८१
८०-८४	१३	७	१८	१०	१२	१९	०	३	२	३	२०	१२	१४	९	१४	१०	८	११	१०१	८४	१८५
८५-८९	३	२	४	१०	६	२	२	२	०	१	६	३	३	४	२	४	५	१	३१	२९	६०

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

उमेर समूह	वडा नं. १		वडा नं. २		वडा नं. ३		वडा नं. ४		वडा नं. ५		वडा नं. ६		वडा नं. ७		वडा नं. ८		वडा नं. ९		जम्मा		
	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.	म.	पु.
१०-१४	३	१	६	२	२	१	२	०	०	२	४	७	३	४	६	२	१	०	२७	१९	४६
१५+	५	२	३	२	३	१०	२	०	३	३	४	७	२	६	३	५	६	६	३१	४१	७२
जम्मा	४०	३५	२९	२७	२९	२५	८१	७२	८८	७२	४४	३९	३९	३६	२०	१८	२४	२४	२४६६	२२१९	४६८६
कुल जम्मा	९२	८१	९१	४५	२९	७४	२	०	९	३	७९	७१	५६	११	६६	५२	५५	१५	९	२	१
कुल जम्मा	७६७३		५७३६		५५०३		१५३२		१६१२		८४५०		७५६७		३९१८		४८७०		४६८	४२१	८९०

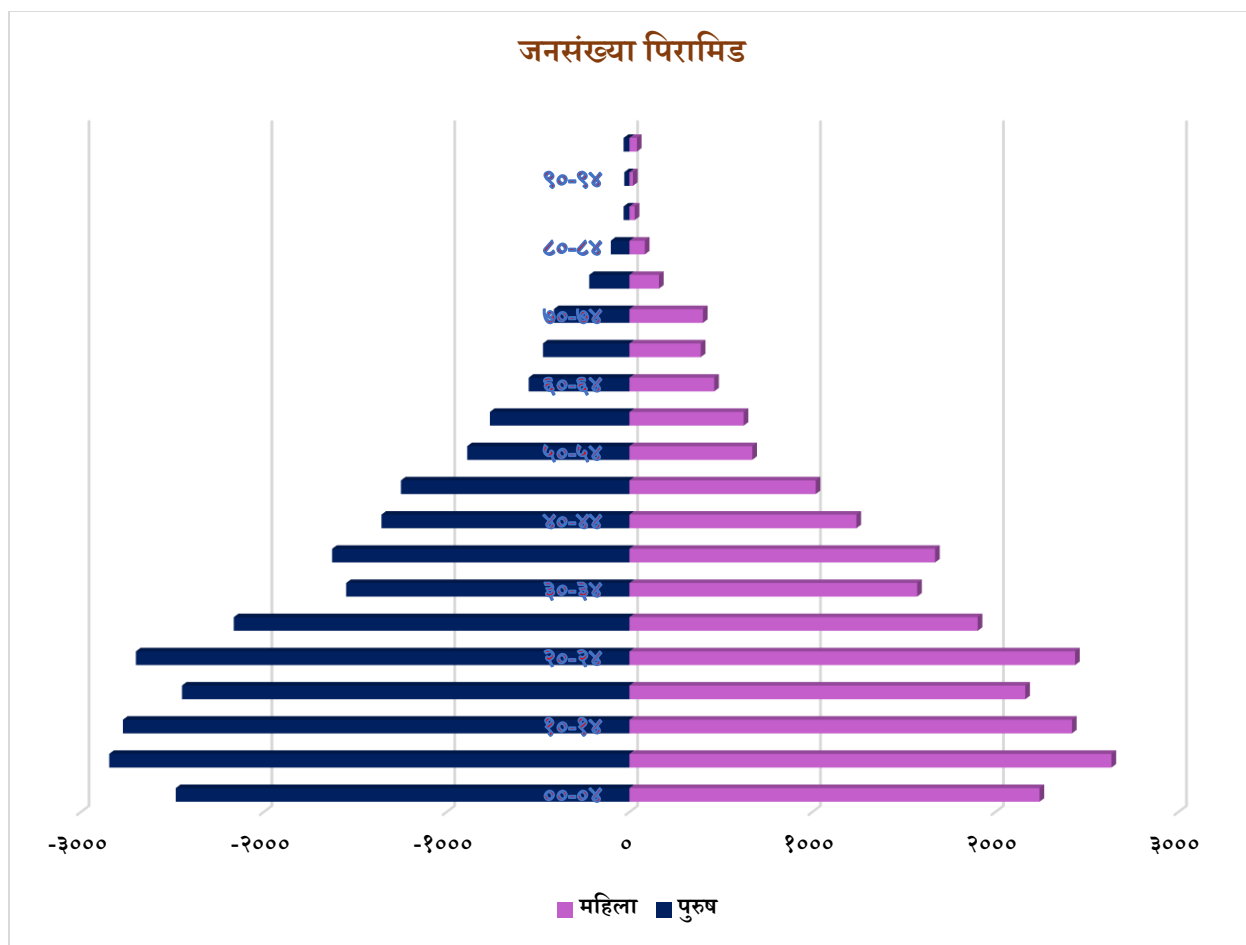
श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकाको जनसंख्या संरचना सम्बन्धी माथि प्रस्तुत गरिएको तालिकाले विभिन्न उमेर समूहअनुसारको वितरण स्पष्ट देखाएको छ । यसमा ०-१४ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या ठूलो हिस्सा ओगटेको छ, जसमा पुरुष र महिला दुवैको संख्या उल्लेख्य छ यद्यपि महिलाको संख्या कमै देखिन्छ । यसले नगरपालिकाको जनसंख्या अझै पनि उच्च प्रजनन दरमा आधारित रहेको संकेत गर्दछ । यो तथ्यले बालबालिका र किशोर-किशोरीलाई लक्षित शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, पोषण र संरक्षण जस्ता नीतिहरूलाई अझ प्रभावकारी बनाउनुपर्ने आवश्यकता औँल्याउँछ ।

१५-३९ वर्ष उमेर समूहमा पनि जनसंख्या ठूलो संख्यामा देखिन्छ, जुन श्रमशक्ति (workforce) को सबभन्दा सक्रिय समूह हो । यस उमेर वर्गको ठूलो हिस्सा हुनु नगरपालिकाको लागि अवसर पनि हो र चुनौती पनि । यदि यस श्रमशक्तिलाई दक्षता अभिवृद्धि, सीपमूलक तालिम, रोजगारीका अवसर र उद्यमशीलतामा परिचालन गर्न सकियो भने आर्थिक विकास र समृद्धि सम्भव छ । विपरीत अवस्थामा, बेरोजगारी र वैदेशिक रोजगारको अत्याधिक निर्भरता बढ्ने खतरा पनि रहन्छ । ४० वर्षभन्दा माथि उमेरका जनसंख्या क्रमशः घट्दै गएको देखिन्छ । वृद्ध उमेर समूहमा पुग्दा महिलाको संख्या पुरुषसँग लगभग बराबरी वा केही स्थानमा बढी देखिन्छ, जसले वृद्ध महिला जनसंख्याको हेरचाह, सामाजिक सुरक्षा र स्वास्थ्य बीमा योजनाको महत्वलाई औँल्याउँछ ।

विकासका दृष्टिले यस्तो जनसंख्या पिरामिडले नगरपालिकामा शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, आधारभूत पूर्वाधार, सामाजिक सुरक्षा तथा दिगो विकास नीतिहरूलाई सन्तुलित ढंगले योजना बनाउन मद्दत पुर्याउँछ । युवा पुस्ताको ठूलो हिस्सा नेपालकै प्रमुख शक्ति हो, जसलाई उत्पादनशील क्षेत्र, प्रविधि र उद्यममा लगानी गर्न सकियो भने नेपालले दीर्घकालीन आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न सक्छ । साथै वृद्ध जनसंख्याको संरक्षणका लागि सामाजिक सुरक्षा र स्वास्थ्य सेवामा जोड दिनु पर्ने पनि यो तालिकाले देखाउँछ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

माथिको चित्र वृन्दावन नगरपालिकाको उमेर-लिङ्ग पिरामिड हो, जसले विभिन्न उमेर समूहमा पुरुष र महिलाको वितरण देखाउँछ । यसमा बायाँतिर पुरुष र दायाँतिर महिलाको संख्या राखिएको छ । यो पिरामिडले नगरपालिका भित्र ०-१४ वर्ष उमेर समूहमा जनसंख्या बढी देखाउँछ, जसले गर्दा कुल जनसंख्या मध्ये ठूलो हिस्सा आश्रित जनसंख्या (dependent population) रहेको बुझिन्छ । १५-५९ वर्ष उमेर समूहमा जनसंख्या उच्च देखिन्छ, जसलाई आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्या मानिन्छ । यस उमेर समूहले नगरको श्रम शक्ति, उत्पादन र आर्थिक विकासमा प्रत्यक्ष योगदान पुर्याउँछ । ६० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्या अपेक्षाकृत कम देखिन्छ, जसले वृद्ध जनसंख्याको अनुपात न्यून रहेको संकेत गर्दछ । लिङ्ग अनुपात हेर्दा पुरुषको संख्या महिलाभन्दा केही बढी छ, जसको परिणाम स्वरूप कुल लैंगिक अनुपात १११.१६ रहेको छ ।

समग्रमा हेर्दा, यो पिरामिड युवा-केन्द्रित जनसंख्या संरचना भएको देखिन्छ, जसले आगामी दिनमा शिक्षा, रोजगारी, स्वास्थ्य सेवा, आवास र पूर्वाधार विकासको माग बढाउनेछ । यसरी, नगरपालिकाको जनसंख्या पिरामिडले युवा-केन्द्रित संरचना भएको प्रस्ट देखाउँछ । यसले नगरपालिकालाई श्रमशक्ति र उत्पादनशील मानव पूँजीको ठूलो अवसर दिएको छ । तर, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा समुचित नीति र कार्यक्रम लागू नगरे यसै अवसर नै चुनौतीमा परिणत हुन सक्छ । त्यसैले, प्रस्तुत पिरामिड केवल तथ्याङ्क मात्र नभई नगरपालिकाको दीर्घकालीन विकास रणनीति तय गर्ने आधारभूत साधन हो ।

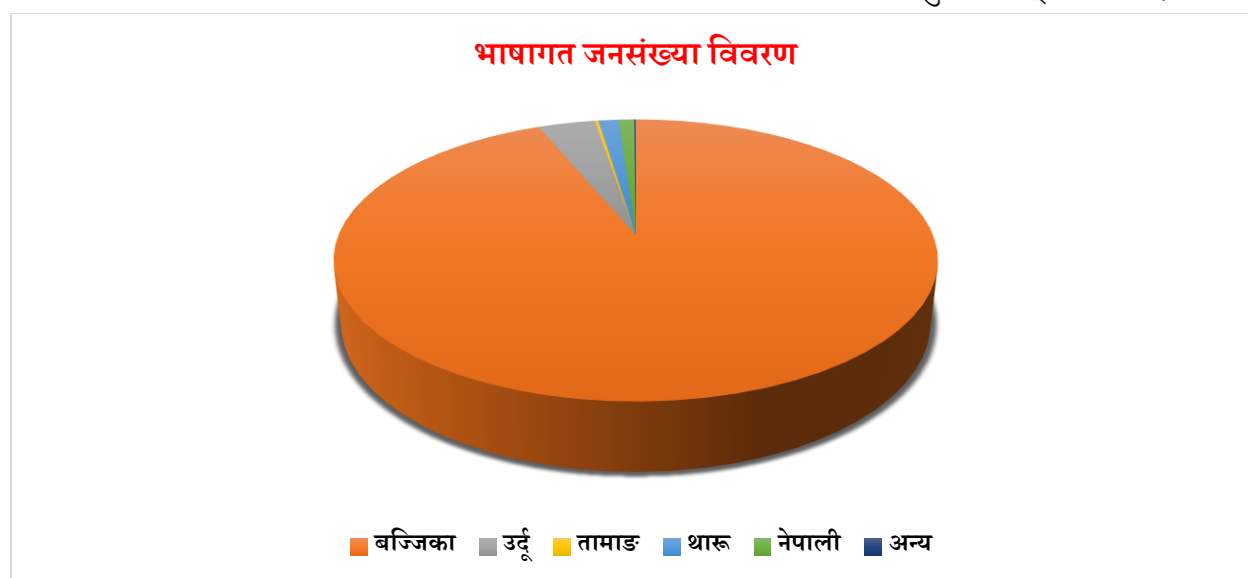
नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

३.४ मातृभाषाको आधारमा जनसंख्या विवरण

नेपाल एक बहु-जाति, बहु-भाषा र बहु-सांस्कृतिक विशेषता बोकेको राष्ट्र हो । यस नगरपालिकामा पनि भाषिक विविधता रहेको देखिन्छ । संविधानको धारा ३२ मा भाषा तथा संस्कृतिको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको र धारा ३१ को शिक्षासम्बन्धी हकको उपधारा ५ बमोजिम “नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुन बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र संचालन गर्ने हक हुनेछ” भनी स्पष्ट किटान गरेको छ । आफ्नो मातृभाषामा पढ्न चाहने विद्यार्थीहरूलाई नगरपालिकाले विशेष व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छ । वडा अनुसार मातृभाषाको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छः

वडा नं.	बज्जिका	उर्दू	तामाङ	थारू	नेपाली	अन्य	जम्मा
१	७४०५	२	९८	७५	७७	१६	७६७३
२	५६९५	१७	७	०	१४	३	५७३६
३	५४६४	२५	२	३	०	९	५५०३
४	१५२८	२	०	०	१	१	१५३२
५	१५३५	०	२	६६	२	७	१६१२
६	८४०९	०	१	२८	६	६	८४५०
७	७१३०	०	०	४३०	३	४	७५६७
८	३९१०	४	०	०	३	१	३९१८
९	२८६४	१६५०	०	०	३५४	२	४८७०
जम्मा	४३९४०	१७००	११०	६०२	४६०	४९	४६८६१

श्रोत: नगरपालिका घरघुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिका रौतहट जिल्लाको एक महत्वपूर्ण स्थानीय तह हो जहाँ विभिन्न भाषा, संस्कृति र समुदायका मानिसहरूले स्थायी रूपमा बसोबास गरेका छन् । माथि दिइएको तालिकाले यस नगरपालिकामा बस्ने जनसंख्या भाषागत आधारमा कसरी विभाजित छन् भन्ने स्पष्ट देखाउँछ । भाषागत विवरण कुनै पनि स्थानको सामाजिक संरचना, सांस्कृतिक विविधता र विकास योजनाको आधार निर्माण गर्ने महत्वपूर्ण पक्ष हो ।

नगरपालिकामा सबैभन्दा बढी बज्जिका भाषा बोल्ने मानिसहरूको संख्या छ । कुल जनसंख्याको ठूलो हिस्सा बज्जिका बोल्ने भएकाले यसलाई यहाँको प्रमुख भाषा भन्न सकिन्छ । बज्जिका भाषा मुख्यतः तराई क्षेत्रमा प्रचलित भाषा हो जसको प्रयोग दैनिकी, घरायसी कामकाज, सामाजिक सम्बन्ध र सांस्कृतिक गतिविधिहरूमा बढी हुन्छ । बज्जिका बोल्नेहरूको वर्चस्वले यस नगरपालिकाको मौलिक सांस्कृतिक पहिचानलाई स्थापित गरेको छ । स्थानीय जनजीवन, परम्परा र सामाजिक व्यवहारमा बज्जिका भाषाको प्रभाव प्रस्ट देखिन्छ ।

दोस्रो ठूलो भाषिक समूह उर्दू भाषी समुदाय हो । उर्दू भाषा मुख्यतः मुस्लिम समुदायसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसले नगरपालिकामा धार्मिक विविधता मात्र होइन, भाषिक विविधता पनि प्रकट गर्छ । उर्दू बोल्ने समुदायले आफ्नो भाषा, संस्कृति र परम्परा जोगाएर बसेको छ । यसले नगरपालिकाको सामाजिक-सांस्कृतिक संरचना अझ विविधता युक्त बनेको छ ।

थारू समुदाय यहाँको अर्को महत्वपूर्ण भाषिक समूह हो । थारूहरूको आफ्नै मौलिक भाषा, संस्कृति, कला र परम्परा छ । उनीहरूको सांस्कृतिक धरोहर र कृषि-आधारित जीवन शैलीले नगरपालिकाको सामाजिक संरचनामा फरक पहिचान थपेको छ । नेपालको राष्ट्रभाषा नेपाली भए तापनि वृन्दावन नगरपालिकामा मातृभाषा नेपाली हुनेहरूको संख्या कम मात्र छ । यो तथ्य रोचक छ किनकी राष्ट्रिय स्तरमा नेपाली भाषा व्यापक भए पनि यस नगरपालिकामा स्थानीय भाषाहरूको वर्चस्व बढी छ । नेपाली भाषा शिक्षा, प्रशासन, सरकारी पत्राचार र औपचारिक सञ्चारको माध्यमका रूपमा प्रयोग भए पनि दैनिकी जीवनमा बज्जिका, उर्दू, थारू जस्ता भाषाहरू बढी प्रचलित छन् ।

नगरपालिकामा तामाङ भाषीहरूको पनि बसोबास रहेको पाइन्छ । यद्यपि यो संख्या अन्य भाषिक समूहभन्दा निकै कम छ, तर यसले यहाँको बहुभाषिक स्वरूपलाई थप बल दिन्छ । तामाङ समुदायले आफ्नो विशेष संस्कृति, परम्परा, लुगाफाटो, नाचगान र चाडपर्व मार्फत आफ्नो पहिचान जोगाइरहेका छन् । यसरी अल्पसंख्यक भए पनि तामाङ भाषीहरूले नगरपालिकाको सामाजिक विविधतामा योगदान पुर्याइरहेका छन् ।

यस नगरपालिकामा अन्य भाषा बोल्ने पनि छन् । यी विभिन्न सानो समुदायका मानिसहरूले बोलिरहेका भाषाहरू हुन् । यस्ता भाषाले नगरपालिकाको भाषिक विविधतालाई अझै फराकिलो बनाइदिएको छ ।

समग्रमा हेर्दा, वृन्दावन नगरपालिका भाषागत दृष्टिकोणले निकै समृद्ध छ । बज्जिका भाषा यहाँको प्रमुख भाषा भए पनि उर्दू, थारू, तामाङ, नेपाली र अन्य भाषिक समुदायहरूको पनि उल्लेख्य उपस्थिति छन् । यस्तो भाषिक विविधताले नगरपालिकाको सामाजिक जीवनलाई आकर्षक बनाएको छ । यसले मात्र नगरपालिकाको सांस्कृतिक धरोहरलाई समृद्ध पारेको छैन, विकासको सम्भावनालाई पनि फराकिलो पारेको छ । यसरी, भाषागत तथ्याङ्क केवल संख्यामा सीमित नभई विकास योजनाको आधार, सामाजिक समावेशीकरणको मापदण्ड र सांस्कृतिक संरक्षणको आधार स्तम्भ पनि हो । वृन्दावन नगरपालिकामा बहुभाषिक समाजको उपस्थिति भविष्यमा समावेशी विकास र सामाजिक सहकार्यको महत्वपूर्ण आधार बन्नेछ ।

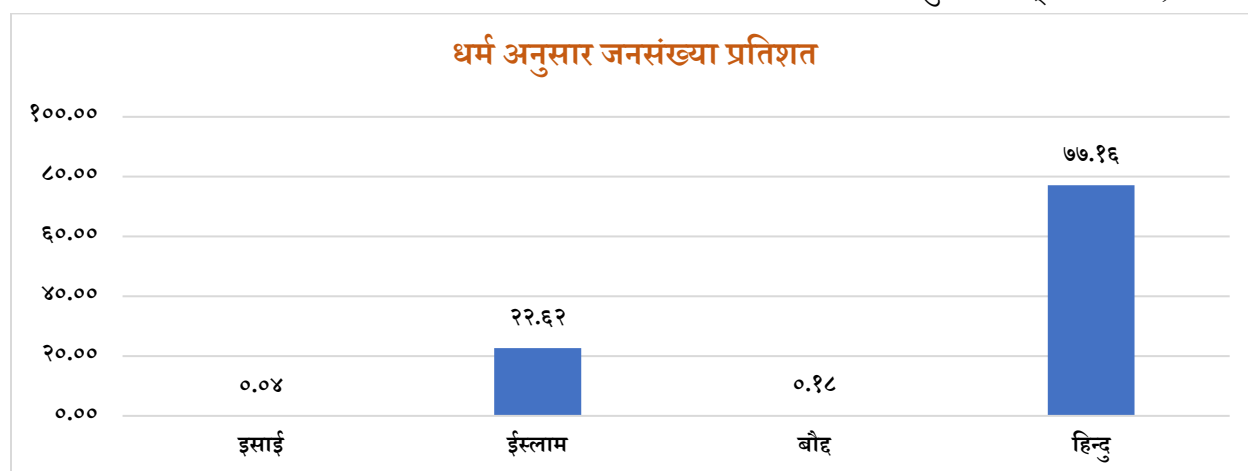
नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

३.५ धर्म अनुसार जनसंख्या विवरण

नेपालमा धार्मिक स्वतन्त्रता र विविधता रहेको छ अझै विधिवत् रूपमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३, ले मिति २०६३ जेठ ४ मा पुर्नस्थापित संसदको ऐतिहासिक घोषणाले नेपाललाई एक धर्म निरपेक्ष राष्ट्रको रूपमा घोषणा गर्यो । त्यस्तै नेपालको संविधान, २०७२ को प्रस्तावनामा नेपाललाई एक बहु जातीय, बहुभाषिक, बहु धार्मिक, बहु सांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधता युक्त विशेषतालाई आत्मसात् गरी विविधता बीचको एकता, सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्य बद्धता, सहिष्णुता र सद्भावलाई संरक्षण एवं प्रवर्धन गर्दै; वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक बिभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागिता मूलक सिद्धान्तका आधारमा समता मूलक समाजको निर्माण गर्ने सङ्कल्प गर्ने उल्लेख गरिएको छ । फलस्वरूप नेपालमा धार्मिक स्वतन्त्रता र सौहार्दता रहेको पाइन्छ । यस नगरपालिकामा धर्म अनुसार रहेको जनसंख्याको विवरणलाई तालिकामा यस प्रकार देखाउन सकिन्छ:

वडा नं.	इसाई	ईश्लाम	बौद्ध	हिन्दू	जम्मा
१	५	१८५	८०	७४०३	७६७३
२	५	८६६	६	४८५९	५७३६
३	३	५३१	०	४९६९	५५०३
४	०	६	०	१५२६	१५३२
५	०	१०	०	१६०२	१६१२
६	१	३४८२	०	४९६७	८४५०
७	२	१३१६	०	६२४९	७५६७
८	०	९५	०	३८२३	३९१८
९	१	४११०	०	७५९	४८७०
जम्मा	१७	१०६०१	८६	३६१५७	४६८६१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

माथि प्रस्तुत तालिकाले वृन्दावन नगरपालिकामा बसोबास गर्ने जनसंख्यालाई धर्मका आधारमा वर्गीकृत गरेको छ । यस अनुसार यहाँ सबैभन्दा ठूलो धार्मिक समुदाय हिन्दू धर्मावलम्बी हो, जसको संख्या ३६,६५७ जना रहेको छ । यसले नगरपालिकाको सामाजिक र सांस्कृतिक जीवनमा हिन्दू धर्मको गहिरो प्रभाव रहेको प्रस्ट पार्दछ । दोस्रो ठूलो समुदाय मुस्लिम (इस्लाम धर्मावलम्बी) रहेको छ, जसको जनसंख्या १०,६०१ जना छ । यसले मुस्लिम समुदायको पनि यहाँ बलियो उपस्थिति छ र तिनका धार्मिक आस्था, संस्कार र परम्पराले नगरपालिकाको सांस्कृतिक विविधतालाई अझ समृद्ध बनाएका छन् । त्यस्तै, नगरपालिकामा बौद्ध धर्मावलम्बीको संख्या ५६ जना र क्रिश्चियन (ईसाई धर्म) मान्नेको संख्या १७ जना रहेको छ । यी दुवै समूह संख्यात्मक रूपमा अल्प भए पनि नगरपालिकामा धार्मिक सहअस्तित्व र विविधतालाई प्रतिबिम्बित गर्छन् । समग्रमा हेर्दा, वृन्दावन नगरपालिका हिन्दू धर्मको वर्चस्वमा भए पनि मुस्लिम, बौद्ध र ईसाई धर्मावलम्बीहरूको उल्लेखनीय उपस्थिति रहेको बहु धार्मिक समाज हो, जसले आपसी सद्भाव, सहिष्णुता र सामाजिक एकतालाई बलियो बनाएको छ ।

३.६ जातिगत आधारमा जनसंख्या विवरण

जातिगत आधारमा जनसंख्या विवरण भन्नाले कुनै देश वा समाजमा रहेका विभिन्न जात जातिहरूको जनसंख्या संख्या, अनुपात, र तिनीहरूको भौगोलिक तथा सामाजिक-आर्थिक अवस्थाको जानकारी बुझिन्छ । नेपाल बहु जातीय, बहुभाषिक र बहु सांस्कृतिक देश हो जहाँ ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, तामाङ, थारू, नेवार, राई, लिम्बु, दलित लगायतका १४२ भन्दा बढी जात जातिहरूको बसोबास छ । जनसंख्या अनुपातका हिसाबले क्षेत्री सबैभन्दा ठूलो समूह हो, जसपछाडि ब्राह्मण-पहाड, मगर, थारू आदि पर्दछन् । यिनीहरूको बसोबास भौगोलिक हिसाबले फरक-फरक क्षेत्रमा देखिन्छ । जातीय विवरणले नीति निर्माण, स्रोत वितरण, र विकास योजना बनाउन सहयोग गर्छ, विशेषगरी पछाडि परेका समुदायहरूलाई सामाजिक न्याय र समान अवसर दिलाउन आवश्यक पर्दछ, जातीय विवरणको गलत प्रयोगले सामाजिक विभाजन र भेदभाव बढाउने सम्भावना पनि रहन्छ, त्यसैले यसलाई संवेदनशील र सकारात्मक ढंगले प्रयोग गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ । जातीय विविधता नेपालको पहिचान हो, जसको सम्मान गर्दै समावेशी विकासतर्फ अग्रसर हुनु वर्तमान समयको आवश्यकता हो ।

जाती / वडा नं	१	२	३	४	५	६	७	८	९	जम्मा
कथबनिया	३	०	१	०	०	०	०	०	०	४
कलवार	१८	३८६	१२१	०	०	१६	१	१२६	०	६६८
कहर	३२	२	०	०	०	०	०	१	०	३५
कानू	१०५	७२	८९	६७	१६८	४३	६३	३२	०	६३९
कायस्थ	०	०	२४	०	३	०	०	०	५	३२
कुम्हार	४९	१	०	०	१	११८	१८९	१६६	२७	५५१
कुर्मी	२८५८	१४६९	११५५	२०२	३३	१२२७	३६१	३१७	१९२	७८१४
कोइरी/कुशवाह	३६	६४	१	३०	०	२६	७२	४२२	६८	७१९
क्षेत्री	१	१७	०	०	१	१	६	०	०	२६
गडेरी/भेडियर/पाल	०	०	५१	०	०	१४२	२८६	११७	०	५९६
चमार/हरिजन/राम	६४४	६३२	३६९	०	१७८	३७९	४९१	३७४	५१	३११८

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

जाती / वडा नं	१	२	३	४	५	६	७	८	९	जम्मा
ठकुरी	०	०	४	०	०	०	१	०	०	५
डोम	०	०	२१	०	०	०	४९	२१	०	९१
ततमा/ततवा	०	०	०	०	३९६	६०२	६००	०	०	१५९८
तामाङ	२०२	७	१	०	०	०	०	०	०	२१०
तेली	१४७	४३६	३९५	३५२	२३	५३५	४६५	६८०	१७१	३२०४
थारू	१८५	०	५६	०	८७	११८	१०५९	०	१	१५०६
दुसाध/पासवान/पसी	६	५१७	५८	०	१०	७७८	१५३८	२३७	१०६	३२५०
धानुक	०	०	०	०	०	०	२	९९	०	१०१
धोबी	२०९	१६४	४७	५९	२३३	१	३४	४८	४२	८३७
नुनिया	२३	१	०	०	०	१४७	५९	६	०	२३६
पटेल	०	०	२	१	०	०	१	०	०	४
पत्थर कट्टा/ कुशवाडिया	१	०	०	०	०	०	२	०	०	३
बनियाँ	२	२१	०	१०	२७	०	७	२०	०	८७
बराई	३२४	१५८	१५०	०	०	०	०	११	०	६४३
बिन	३८७	३५२	६	०	०	५९	२४	०	०	८२८
ब्राह्मण - तराई	५४	५	०	४९	३७	६३	१५७	१	०	३६६
ब्राह्मण - पहाड	०	५	३५	१	२	०	६	७	१८	७४
भूमि हार	२१	०	०	०	०	०	०	०	०	२१
मल्लाह	१५१६	०	५	०	०	१७	१२	४२	०	१५९२
माझी	६	०	१०५	०	०	०	०	४३	०	१५४
माली	१	०	१२	८९	०	०	२७	५५	०	१८४
मुसहर	१	३	४३	०	०	१	०	३१	०	७९
मुस्लिम	२०२	९५८	५९५	१	१३	३५४४	१३४५	१०८	४१०५	१०८७१
यादव	३८५	६४	१६५०	६२६	१२७	१२	२२७	६१४	५	३७१०
राजपूत	१	०	०	०	०	२२	१७	१५	७	६२
रौनियार	८२	१०७	११९	१४	३	०	७६	७८	०	४७९
लोहार	८२	१८८	१४०	२८	४७	३६८	२७३	९५	०	१२२१
विदेशी	३	०	०	२	१	०	०	१	०	७

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

जाती / वडा नं	१	२	३	४	५	६	७	८	९	जम्मा
संन्यासी/दशनामी	८	१	१५	०	०	०	१	४३	०	६८
सुन्डी	७	८८	१०३	०	०	१५७	९	०	०	३६४
सोनार	०	०	०	०	२११	५	०	०	०	२१६
हजरा	०	०	०	०	०	०	६	०	०	६
हजाम/ठाकुर	७२	१८	१३०	१	११	६९	१०१	१०८	७२	५८२
जम्मा	७६७३	५७३६	५५०३	१५३२	१६१२	८४५०	७५६७	३९१८	४८७०	४६८६१

श्रोत: नगरपालिका घरघुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिका (रौतहट जिल्ला, मधेश प्रदेश) विविध जातीय, सांस्कृतिक र धार्मिक समूहहरूको सहअस्तित्व भएको क्षेत्र हो । माथिको तालिकाले यस नगरपालिकामा बसोबास गर्ने विभिन्न जातिहरूको संख्या र वडा गत वितरणलाई स्पष्ट देखाउँछ । यस विश्लेषणले नगरपालिकाको सामाजिक संरचना मात्र नभई, विकास योजनाहरू बनाउँदा विचार गर्नुपर्ने आधार पनि प्रदान गर्दछ ।

सबैभन्दा बढी जनसंख्या मुस्लिम समुदायको रहेको छ। कुल १०,८७१ मुस्लिम मध्ये वडा नं. ६ (३,५४४) र वडा नं. ९ (४,१०५) मा अत्याधिक संख्यामा रहेका छन् । यसले यो नगरपालिका मुस्लिम समुदायको बहुलतामा आधारित रहेको स्पष्ट संकेत गर्छ । यसैगरी, कुर्मी जाति (७,८१४) दोस्रो ठूलो समूह हो, जसको वितरण सबै वडामा देखिए पनि वडा नं. १ (२,८५८) र वडा नं. २ (१,४६९) मा विशेष रूपले केन्द्रित छ ।

तेस्रो ठूलो समुदाय यादव जाति (३,७१०) हो, जसको बसोबास वडा नं. ३ (१,६५०) र वडा नं. ४ (६२६) मा बढी छ । त्यसपछि दुसाध/पासवान/पसी (३,२५०), तेली (३,२०४), चमार/हरिजन/राम (३,११८), र थारू (१,५०६) उल्लेख्य संख्यामा रहेका छन् । यी समुदायहरू प्रायः कृषिमा, मजदुरीमा वा परम्परागत पेशामा संलग्न रहने भएकाले, नगरपालिकाको सामाजिक-आर्थिक संरचना खेती योग्य भूमिसँग जोडिएको छ भन्ने देखिन्छ ।

यसबाहेक, कुम्हार (५५१), लोहार (१,२२१), धोबी (८३७), गडेरी/भेडियर/पाल (५९६), तथा ततमा/ततवा (१,५९८) जस्ता समुदायहरूको पनि उल्लेख्य उपस्थिति छ । यी प्रायः सीपमूलक काम, मजदुरी र पशुपालनमा संलग्न हुने भएकाले, नगरपालिकाको उत्पादनशक्ति र स्थानीय अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् ।

ब्राह्मण-तराई (३६६), ब्राह्मण-पहाड (७४), क्षेत्री (२६), ठकुरी (५) जस्ता समूहहरूको उपस्थिति भने तुलनात्मक रूपमा न्यून देखिन्छ । यसले पहाडी मूलका समुदाय यहाँ पनि बसोबास गरेको भए पनि तिनीहरूको जनसंख्या नगण्य रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

वडा गत आधारमा हेर्दा, वडा नं. ६ (८,४५०) र वडा नं. १ (७,६७३) सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएका छन् । वडा नं. ३, वडा नं. २ र वडा नं. ७ मा पनि उल्लेख्य संख्यामा जनसंख्या रहेको छ । यस्तो जनसंख्या वितरणले नगरपालिकाभित्र सेवा सुविधा, शिक्षा, स्वास्थ्य र पूर्वाधार विकास योजनाहरू तयार गर्दा वडा गत प्राथमिकता छुट्याउन सहयोग पुर्याउँछ । यस नगरपालिकाको जातीय विविधता सामाजिक सद्भाव र सहकार्यको अवसर हो । मुस्लिम, कुर्मी, यादव, दुसाध, तेली, चमार, थारू लगायतका समुदायहरूको सक्रिय सहभागिता नगरपालिकाको सामाजिक, सांस्कृतिक तथा राजनीतिक जीवनमा केन्द्रीय रहनेछ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

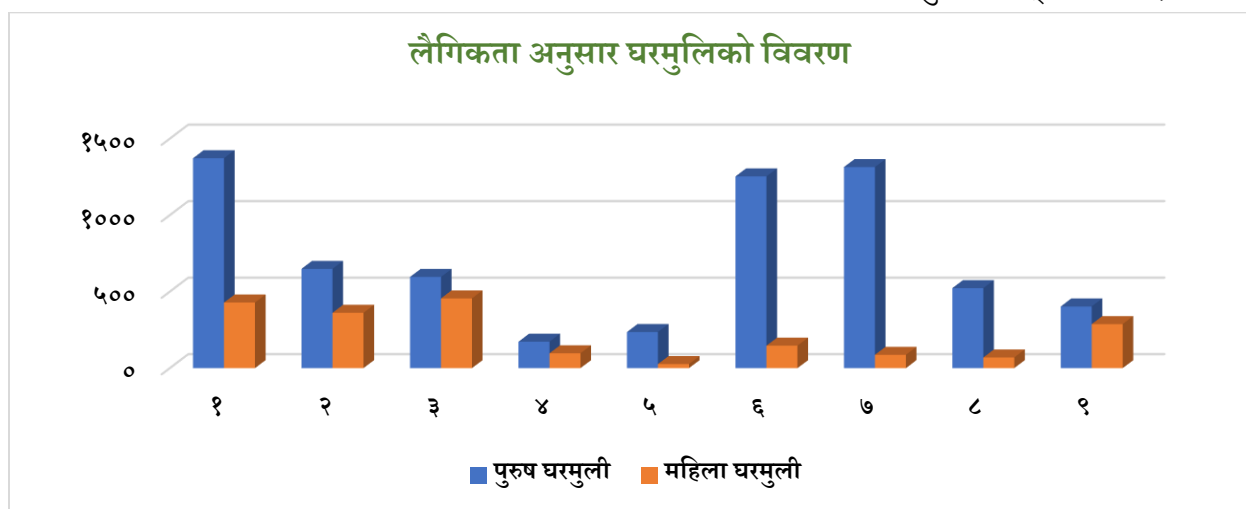
जातीय विविधतासँगै यस क्षेत्रको विकास योजनामा समावेशी दृष्टिकोण आवश्यक छ । अल्पसंख्यक जातिहरू जस्तै कथबनिया, कानू, संन्यासी, हजाम, बनियाँ, सुन्डी आदिलाई समेत समान अवसर र पहुँच सुनिश्चित गर्न सकेमा नगरपालिकाले समावेशी विकासको उत्कृष्ट उदाहरण प्रस्तुत गर्न सक्छ ।

अन्ततः यो तालिका मात्र तथ्याङ्क नभई नगरपालिकाको सामाजिक पहिचानको प्रतिबिम्ब हो । यसमा देखिएका बहुसंख्यक र अल्पसंख्यक दुवै समुदायलाई ध्यानमा राखी शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, सीपमूलक तालिम, र पूर्वाधार निर्माणका क्षेत्रमा समान अवसर प्रदान गर्नुपर्छ । यसरी जातीय विविधतालाई चुनौती नभई शक्ति र अवसरको रूपमा उपयोग गर्न सकेमा वृन्दावन नगरपालिका सामाजिक सद्भाव, आर्थिक समृद्धि र समावेशी विकासमा सफल हुन सक्छ ।

३.७ घरमुलीको विवरण

वडा नं.	पुरुष घरमुली	महिला घरमुली	जम्मा
१	१३७२	४२९	१८०१
२	६४९	३६२	१०११
३	५९६	४५६	१०५२
४	१७३	९७	२७०
५	२३६	२७	२६३
६	१२५३	१४७	१४००
७	१३१४	८७	१४०१
८	५२३	७०	५९३
९	४०३	२८८	६९१
जम्मा	६५१९	१९६३	८४८२
प्रतिशत	७६.८६	२३.१४	१००

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकाको घरमुली सम्बन्धी तथ्याङ्कले यहाँको सामाजिक संरचना र लैंगिक अवस्था स्पष्ट देखाउँछ । कुल ८,४८२ घरमुली मध्ये ६,५१९ (७६.८६%) पुरुष र १,९६३ (२३.१४%) महिला रहेका छन् । यसले अझै पनि घर परिवारको नेतृत्वमा पुरुषको प्रभुत्व रहेको देखाउँछ तर महिलाको भूमिकामा पनि उल्लेख्य प्रगति भएको संकेत गर्छ ।

वडा गत रूपमा हेर्दा वडा नं. २, ३ र ९ मा महिला घरमुलीको प्रतिशत उच्च (३०% भन्दा माथि) रहेको छ, जसले यी क्षेत्रमा महिलाले घर नेतृत्व गर्ने प्रचलन अपेक्षाकृत सशक्त रहेको देखाउँछ । विशेष गरी वडा नं. ३ मा ४५६ महिला घरमुली (४३.३%) र वडा नं. ९ मा २८८ महिला घरमुली (४१.७%) हुनु सकारात्मक सूचक हो । तर वडा नं. ५, ६, ७ र ८ मा महिला घरमुलीको अनुपात अत्यन्त कम देखिन्छ, जहाँ पुरुषको वर्चस्व स्पष्ट छ ।

यसले नगरपालिकाभित्र लैंगिक असमानता रहेको संकेत गर्दछ । केही वडामा महिलाको नेतृत्व स्वीकार्य र प्रचलित भए पनि अन्य वडामा अझै पनि पुरुषमै निर्भरता बढी छ । सामाजिक, आर्थिक र शैक्षिक अवस्थाले यसमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको देखिन्छ । नगरपालिकाले लैंगिक समानता मूलक नीति र महिला सशक्तिकरणका कार्यक्रमहरूलाई अझ प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न सकेमा महिला घरमुलीको अनुपातमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ । यसरी, यो तथ्याङ्क केवल जनगणनाको परिणाम मात्र नभई सामाजिक संरचना र भविष्यको समावेशी विकासको आधार हो ।

३.८ पेशाका आधारमा जनसंख्या विवरण

समाजको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक संरचनालाई बुझ्नका लागि पेशागत आधारमा गरिएको जनसंख्या वितरण महत्वपूर्ण सूचक मानिन्छ । प्रत्येक व्यक्ति वा परिवारले गर्ने पेसा केवल आय-आर्जनको साधन मात्र नभई जीवन शैली, सामाजिक पहिचान र विकासको आधार पनि हो ।

नेपाल जस्तो कृषिप्रधान देशमा अझै पनि ठूलो जनसंख्या कृषि तथा पशुपालन पेशामा निर्भर छ । खेत-पाखो, जमिनको जोतखन र पशुपालन धेरै परिवारको मुख्य जीविकाको आधार हो । यस किसिमको पेसाले ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई टेवा पुर्याउने मात्र होइन, खाद्यान्न सुरक्षासँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्छ । सहरी क्षेत्रमा भने रोजगारीको स्वरूप केही फरक छ । सरकारी सेवा, निजी क्षेत्रका जागिर, व्यापार-व्यवसाय, उद्योग, यातायात, शिक्षा तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या क्रमशः बढ्दो अवस्थामा छ । यसले ग्रामीण र सहरी क्षेत्र बीच पेशागत विविधता रहेको देखाउँछ । उदाहरणका लागि, नगरपालिका वा उप-महानगरपालिकामा व्यवसाय, उद्योग र सेवा क्षेत्रमा कार्यरत जनसंख्या उच्च प्रतिशतमा पाइन्छ भने गाउँपालिका क्षेत्रमा कृषि, मजदुरी र परम्परागत सीपमूलक पेसा अझै पनि प्रमुख छन् । पेशागत वितरणमा लैंगिक पक्षलाई पनि विशेष रूपमा बुझ्न सकिन्छ । पुरुष प्रायः बाहिरी रोजगारी, सरकारी वा निजी क्षेत्रका कामतिर आकर्षित हुने देखिन्छ भने महिलाहरू घरेलु काम, साना व्यवसाय वा कृषि श्रममा बढी संलग्न छन् । पछिल्ला वर्षहरूमा महिलाहरू पनि शिक्षण, स्वास्थ्य सेवा, व्यापार र सीपमूलक पेसामा उल्लेख्य संख्यामा संलग्न हुन थालेका छन्, जसले लैंगिक समानताको सकारात्मक संकेत गर्दछ ।

अर्कोतर्फ, धेरै जनसंख्या वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न हुन थालेका छन् । वैदेशिक रोजगार आजको दिनमा नेपालका धेरै परिवारको आय-आर्जन र जीवन निर्वाहको मुख्य आधार बनेको छ । यसले गाउँघरमा उत्पादनशील जनशक्तिको कमी ल्याएको भए पनि विप्रेषणमार्फत स्थानीय अर्थतन्त्रलाई गतिशील तुल्याएको छ ।

यसरी, पेशागत आधारमा जनसंख्या वितरणले कुनै पनि समाजको आर्थिक स्तर, जीवनस्तर, शिक्षाको पहुँच र सामाजिक संरचना कस्तो छ भन्ने कुरालाई स्पष्ट पार्छ । कृषि क्षेत्रमा आधारित जनसंख्या अझै बढी भए पनि व्यवसाय, सेवा र सीपमूलक पेशामा बढ्दो आकर्षणले नेपालमा पेशागत विविधता विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ । दीर्घकालीन रूपमा, यस्तो वितरणले समावेशी आर्थिक विकास, रोजगार सिर्जना र उत्पादन वृद्धिमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ । यहाँ वृन्दावन नगरपालिकाको पेशागत जनसंख्यालाई तालिका मार्फत प्रस्तुत गरिएको छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

पेशा	वडा नं. १	वडा नं. २	वडा नं. ३	वडा नं. ४	वडा नं. ५	वडा नं. ६	वडा नं. ७	वडा नं. ८	वडा नं. ९	जम्मा
कम उमेर(०-४ वर्ष)	१०२२	७६३	८२१	२०२	२०९	१६४१	१०७०	६५६	१०७८	७४६२
कृषि	२३३	२११	२६२	६७	५०	३१८	५२३	२१४	३००	२१७८
गृहिणी	१३४०	३७९	११४८	२४२	२५८	१९७०	१४०१	८८७	१०३९	८६६४
गैसस. कर्मचारी	२२	१२	३१	१	६	७	३	२	६	९०
जेष्ठ नागरिक	१८७	२०७	२२७	५७	६२	२८४	२४८	१५२	१५४	१५७८
ज्याला मजदुरी	२११७	१०२६	१०२२	१७९	३९९	११६३	१६५४	५५२	३३३	८४४५
निजी संस्थामा	५८	१२०	५५	१५	६	७७	९७	२८	११	४६७
पेन्सिनियर	१	१	१	०	०	०	१	०	०	४
बेरोजगार	३४६	८९८	६६	१३९	१४	१५०	५०५	७३	२००	२३९१
वैदेशिक रोजगार	३११	२३१	१७८	८९	९४	४८३	२६३	१६६	४८४	२२९९
विद्यार्थी	१९४९	१७५६	१५८७	५१४	४८७	२१०२	१६१८	१०४२	१२१०	१२२६५
व्यापार	३	७	०	१	०	३२	२०	१७	३०	११०
सरकारी जागिर	५१	४४	१०१	१४	२२	९४	७७	४८	२४	४७५
स्व रोजगार	३३	८१	४	१२	५	१२९	८७	८१	१	४३३
जम्मा	७६७३	५७३६	५५०३	१५३२	१६१२	८४५०	७५६७	३९१८	४८७०	४६८६१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकाको जनसंख्या वितरणलाई पेशागत आधारमा हेर्दा समाजको आर्थिक, सामाजिक र जीवन शैली सम्बन्धी यथार्थ प्रस्ट देखिन्छ । कुल ४६,८६१ जनसंख्या मध्ये सबैभन्दा ठूलो हिस्सा विद्यार्थी (१२,२६५) हरूको रहेको छ । यसले नगरपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या उल्लेख्य रहेको देखाउँछ, जुन भविष्यमा मानव संसाधन विकासको दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण छ । दोस्रो ठूलो समूह गृहिणी (८,६६४) हो । गृहिणीहरूको उच्च संख्या देखिनु महिला जनसंख्याको ठूलो हिस्सा अझै पनि घरेलु कामकाजमा मात्र सीमित भएको संकेत हो । यस्तै ज्याला मजदुरीमा संलग्न जनसंख्या (८,४४५) पनि अत्यन्त ठूलो छ, जसले धेरै परिवारको जीविकोपार्जन दैनिक मजदुरीमा आधारित रहेको देखाउँछ ।

कम उमेरका बालबालिका (०-४ वर्ष) ७,४६२ हुनु अर्को विशेषता हो । यसले नगरपालिकाको जनसंख्या संरचना युवा-आधारित भएको देखाउँछ, जसले आगामी दिनमा शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीको क्षेत्रमा ठूलो दबाव सिर्जना गर्नेछ । कृषिमा संलग्न जनसंख्या २,१७८ मात्र देखिएको छ, जुन कुल जनसंख्याको अनुपातमा न्यून भए पनि परम्परागत पेशा अझै कायम रहेको प्रमाण हो । यस्तै, वैदेशिक रोजगारमा संलग्न २,२९९ जना छन्, जसले नगरपालिकाको अर्थतन्त्रमा विप्रेषण महत्वपूर्ण स्रोत बनेको देखाउँछ ।

बेरोजगार जनसंख्या २,३९१ हुनु भने चिन्ताजनक पक्ष हो । यसले रोजगारी सिर्जनामा चुनौती रहेको देखाउँछ । यसैगरी, निजी संस्थामा कार्यरत ४६७, सरकारी सेवामा ४७५, गैसस कर्मचारी ९०, र स्व-रोजगारमा ४३३ जनसंख्या संलग्न छन् । यी संख्या हरूले सेवा क्षेत्रमा क्रमशः विस्तार हुँदै गएको तर अझै पनि सीमित मात्रामा रहेको देखाउँछ ।

जेष्ठ नागरिकको संख्या १,५७८ छ भने पेन्सनमा आश्रित ४ जना मात्र देखिन्छन्, जसले वृद्ध जनसंख्याको अवस्था र उनीहरूको जीविकोपार्जन अन्य परिवारका सदस्यमा निर्भर रहेको देखाउँछ । व्यापारमा संलग्न ११० जना मात्र हुनुले व्यवसायीक गतिविधि न्यून रहेको प्रमाणित गर्छ ।

यो तालिका हेर्दा वृन्दावन नगरपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या उल्लेख्य भए पनि आर्थिक दृष्टिले ज्याला मजदुरी, गृहिणी र वैदेशिक रोजगारमा बढी निर्भरता रहेको देखिन्छ । कृषिमा आधारित जनसंख्या न्यून हुँदै गइरहेको छ भने व्यापार, उद्योग र सेवामुखी पेसा विस्तार हुन थाले पनि पर्याप्त स्तरमा पुगेको छैन । यसले स्थानीय सरकारले शिक्षा, रोजगारी सिर्जना, सीपमूलक तालिम र कृषि-व्यवसायमा लगानी गर्नुपर्ने आवश्यकता देखाउँछ ।

३.९ आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या विवरण

कुनै पनि समाजको आर्थिक संरचना बुझ्न आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था महत्वपूर्ण मानिन्छ । आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या भन्नाले श्रमशक्ति (labour force) मा सामेल हुने, उत्पादन, सेवा वा व्यवसायीक गतिविधिबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा आय-आर्जन गर्ने जनसंख्या हो । यस समूहमा रोजगारीमा रहेका तथा रोजगारी खोजिरहेका दुवै व्यक्तिहरू पर्दछन् । नेपाल जस्तो विकासोन्मुख देशमा यो तथ्याङ्कले रोजगारको अवस्था, उत्पादन क्षमता र आर्थिक निर्भरता दरलाई प्रस्ट पार्छ ।

वृन्दावन नगरपालिकाको तथ्याङ्क अनुसार, आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्या मुख्यतया ज्याला मजदुरी, कृषि, वैदेशिक रोजगार, सरकारी वा निजी सेवा, व्यापार, स्व-रोजगार तथा गैसस. कर्मचारी जस्ता क्षेत्रमा संलग्न देखिन्छन् । उदाहरणका लागि, यहाँ ८,४४५ जना ज्याला मजदुर रहेका छन्, जसले नगरपालिकाको ठूलो हिस्सा दैनिक मजदुरीमा आधारित भएको देखाउँछ । यस्तै २,१७८ जना कृषिमा संलग्न छन्, जसले कृषि अझै पनि जीवननिर्वाहको महत्वपूर्ण साधन बनेको प्रमाणित गर्छ ।

वैदेशिक रोजगारमा जानेहरूको संख्या पनि उच्च छ - २,२९९ जना, यसले नगरपालिकाको अर्थतन्त्रमा विप्रेषण प्रमुख आय स्रोत बनेको देखाउँछ । साथै, ४६७ जना निजी संस्थामा, ४७५ जना सरकारी सेवामा, ४३३ जना स्व-रोजगारमा र ९० जना गैसस. कर्मचारी छन् । यी संख्याले सेवा क्षेत्र विस्तार हुँदै गएको संकेत गर्छ । तर, चिन्ताजनक पक्ष भनेको २,३९१ जना बेरोजगारको उपस्थिति हो । यो जनसंख्या काम गर्न सक्षम भए पनि उपयुक्त रोजगार अवसर नपाएको स्पष्ट हुन्छ । यसले स्थानीय सरकारलाई रोजगारी सिर्जनाको आवश्यकतालाई प्रस्ट रूपमा देखाउँछ ।

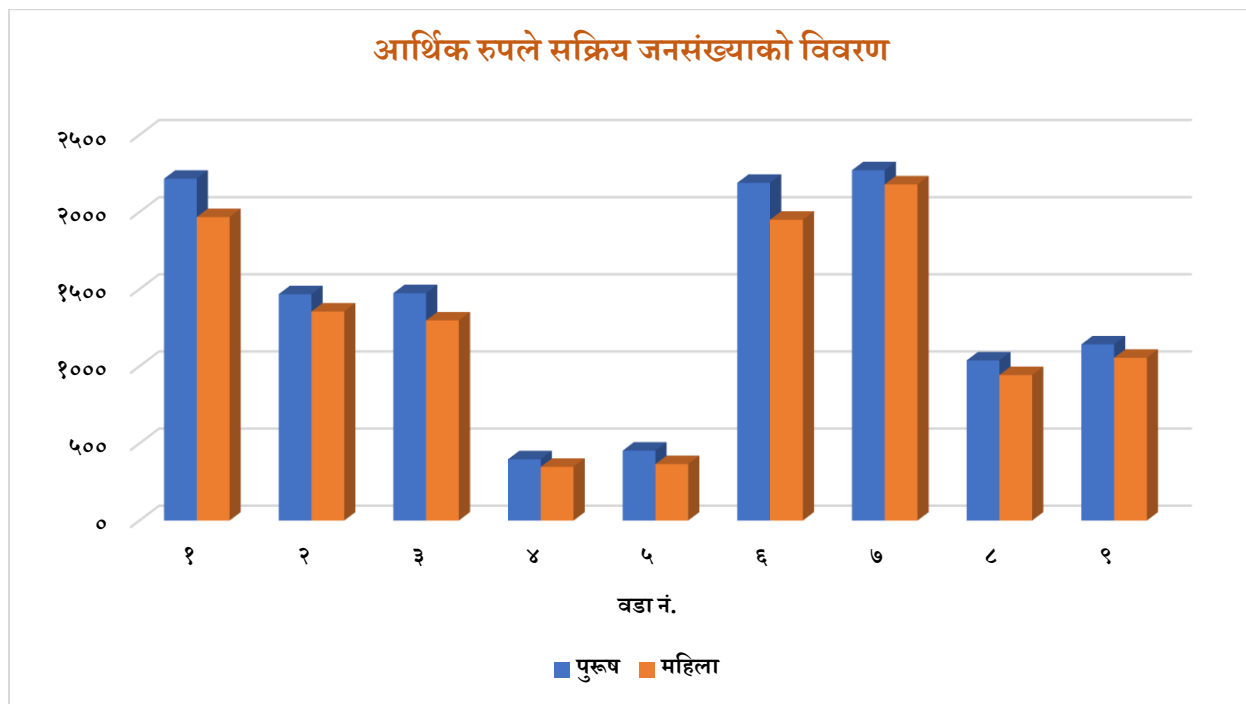
आर्थिक रूपमा निष्क्रिय समूह जस्तै: गृहिणी (८,६६४), विद्यार्थी (१२,२६५), बालबालिका (७,४६२), जेष्ठ नागरिक (१,५७८) र पेन्सनमा आश्रित व्यक्तिहरू - पनि नगरपालिकामा उल्लेख्य संख्यामा छन् । यी समूह प्रत्यक्ष उत्पादनमा संलग्न नभए पनि उनीहरूको उपस्थिति निर्भर जनसंख्याको दर उच्च भएको संकेत हो ।

यसरी हेर्दा, वृन्दावन नगरपालिकाको कुल जनसंख्यामा आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या ठूलो हिस्सा भए पनि ज्याला मजदुरी र वैदेशिक रोजगारीमा निर्भरता बढी रहेको देखिन्छ । कृषिमा आधारित जनसंख्या घट्दो क्रममा छ भने सेवा र व्यवसायीक क्षेत्र विस्तार हुँदै गएको छ । बेरोजगारी उच्च हुनु भने सबैभन्दा ठूलो चुनौती हो । त्यसैले, नगरपालिकाले सीपमूलक तालिम, कृषिलाई व्यवसायीकरण, उद्योग स्थापना र स्थानीय स्तरमै रोजगार सिर्जना गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्छ । आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या मात्र समाजको उत्पादन र विकासको मेरुदण्ड हो । यसलाई उपयोग र व्यवस्थापन गर्न सकेमा वृन्दावन नगरपालिका मात्र नभई देशकै आर्थिक समृद्धि सम्भव हुन्छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

लिंग	वडा नं.									जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	
पुरुष	२२१६	१४६७	१४७४	३९७	४५३	२१८९	२२७१	१०३८	११४२	१२६४७
महिला	१९६७	१३५५	१२९७	३४८	३६६	१९५०	२१७९	९४३	१०५५	११४६०
जम्मा	४१८३	२८२२	२७७१	७४५	८१९	४१३९	४४५०	१९८१	२१९७	२४१०७

श्रोत: नगरपालिका घरघुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

माथिको तालिकाले वृन्दावन नगरपालिकाको आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्या देखाउँछ । कुल २४,१०७ आर्थिक सक्रिय जनसंख्या मध्ये १२,६४७ पुरुष (५२.४९ प्रतिशत) र ११,४६० महिला (४७.५१ प्रतिशत) रहेका छन् । यसले देखाउँछ कि नगरपालिकामा पुरुषहरूको संख्या महिलाभन्दा अलिक बढी भए पनि महिलाहरूको सहभागिता पनि उल्लेख्य छ । वडा गत हिसाबले हेर्दा वडा नं. १ मा सबैभन्दा धेरै ४,१८३ सक्रिय जनसंख्या रहेका छन् भने वडा नं. ४ मा सबैभन्दा कम ७४५ रहेका छन् । वडा नं. ६ (४,१३९) र वडा नं. ७ (४,४५०) पनि उच्च जनसंख्या भएको क्षेत्र देखिन्छन्, जसले कृषिजन्य काम, श्रम तथा व्यापारिक गतिविधिमा जनशक्ति बढी रहेको संकेत दिन्छ ।

यस तालिकाले पुरुषहरूको संलग्नता मजदुरी, वैदेशिक रोजगारी, कृषि तथा अन्य औपचारिक रोजगारीमा बढी रहेको देखाउँछ भने महिलाहरूको भूमिका गृहिणी, कृषि तथा अनौपचारिक क्षेत्रमा बढी देखिन्छ । महिलाको संख्या लगभग आधा भए पनि उनीहरूको योगदानलाई प्रायः औपचारिक तथ्याङ्कमा पर्याप्त रूपमा समावेश नगरेको देखिन्छ । यसैले नगरपालिकाले महिलालाई सीपमूलक तालिम, उद्यमशीलता र स्थानीय उद्योगतर्फ आकर्षित गर्ने कार्यक्रम ल्याउन आवश्यक छ ।

समग्रमा हेर्दा, वृन्दावन नगरपालिकाको आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्या पर्याप्त मात्रामा रहेको छ । यदि यी जनशक्तिलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गर्न सकियो भने नगरपालिकाको दिगो आर्थिक विकास सम्भव हुनेछ । तर बेरोजगारी,

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वैदेशिक रोजगारीमा निर्भरता र महिलाको औपचारिक रोजगारीमा कमी जस्ता चुनौतीहरू समाधान गर्न आवश्यक छ । यसले नगरपालिकालाई रोजगारी सिर्जना, स्थानीय स्रोतको सदुपयोग र महिला सशक्तिकरणमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

३.१० अपाङ्गताको आधारमा जनसंख्या विवरण

शरीरका अङ्गहरू र शारीरिक प्रणालीमा भएको समस्याका कारण भौतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक वातावरणका साथै सञ्चार समेतबाट सिर्जना भएको अवरोध समेतले दैनिक क्रियाकलाप सामान्य रूपमा सञ्चालन गर्न एवं सामाजिक जीवनमा पूर्ण सहभागी हुन कठिनाई हुने अवस्थालाई अपाङ्गता भनिन्छ । खासगरी व्यक्तिहरूमा अपाङ्गता हुने कारण आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोगको कमी, दुर्घटना, जन्मजात, प्राकृतिक प्रकोप, कुपोषण, स्वास्थ्य उपचार नपाएर, द्वन्द्व वा युद्ध वा विस्फोटक पदार्थको प्रयोग आदि देखिएका छन् । जसलाई घटाउन प्रतिरोधात्मक र उपचारात्मक दुवै कार्यहरू गरिनु पर्दछ । अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा बालबालिकाहरूको हक हित र अधिकारको संरक्षण एवं सम्बर्धन र विकास गर्न १९ वटा क्षेत्रलाई समेटी अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र अपाङ्गता सम्बन्धी कार्य योजना, २०६३ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । त्यसै गरी २०६६ पुस १२ गते नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी, २००६ लाई अनुमोदन गरेको छ ।

अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण गर्नका लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपाङ्गता आधारमा शारीरिक अपाङ्गता, दृष्टि विहीन र न्यून दृष्टि युक्त, स्वर बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता, सुस्त श्रवण र बहिरा, श्रवण दृष्टि विहीनता, मानसिक अपाङ्गता बौद्धिक अपाङ्गता, बहु अपाङ्गता गरी सात किसिमले र गर्म्भियताका आधारमा तह क (रातो रङको परिचयपत्र), तह ख (नीलो रङको परिचयपत्र), तह ग (पहेँलो रङको परिचयपत्र) र तह घ (सेतो रङको परिचयपत्र) गरी चार तहमा विभक्त गरी परिचय पत्र वितरण गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ । हालसम्म यो समुदायको सामाजिक आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन केही सामान्य आय मूलक र सीपमूलक तालिमहरू सञ्चालन गरिएता पनि यिनीहरूको आत्मविश्वासलाई बढाउन र समुदायबाट हुने गरेको उपेक्षाबाट मुक्त राख्न स्थानीय स्रोत साधन र निकायहरूमा यो समुदायको पहुँच पुर्याउन विभिन्न कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने देखिन्छ । तलको तालिकामा वृन्दावन नगरपालिकाको अपाङ्गताको तथ्याङ्क प्रस्तुत गरिएको छः

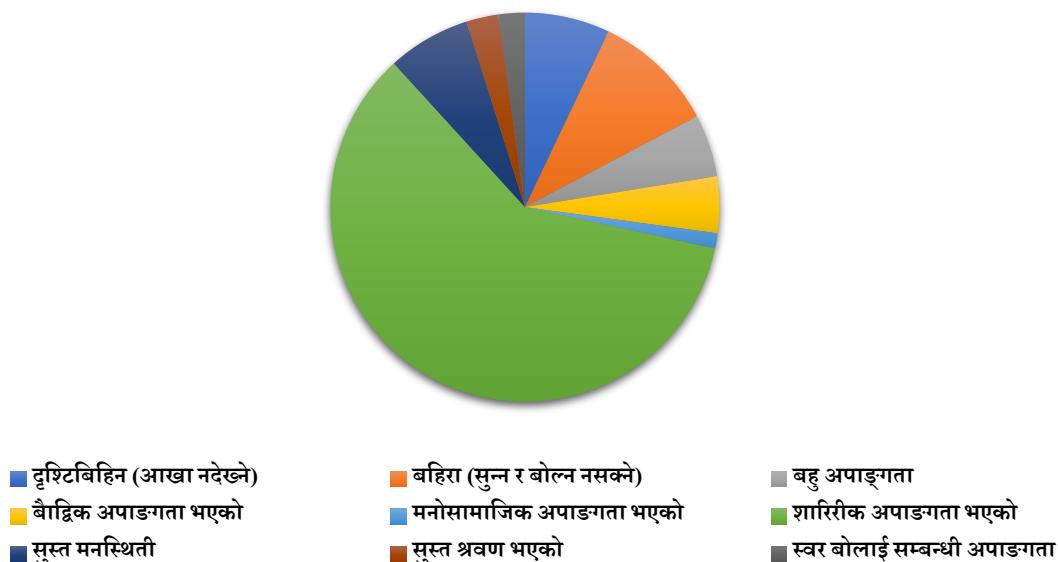
वडा नं.	दृष्टिविहीन (आँखा नदेख्ने)	बहिरा (सुन्न र बोल्न नसक्ने)	बहु अपाङ्गता	बौद्धिक अपाङ्गता भएको	मनो सामाजिक अपाङ्गता भएको	शारीरिक अपाङ्गता भएको	सुस्त मनस्थिति	सुस्त श्रवण भएको	स्वर सम्बन्धी अपाङ्गता	जम्मा अपाङ्गता भएका व्यक्ति
१	५	७	२	१	२	३४	१	०	१	५३
२	६	८	१	१	३	३५	५	२	०	६१
३	२	१	४	५	०	१९	१	०	०	३२
४	१	६	०	१	२	६	१	७	२	२६
५	९	५	०	२	०	१५	२	३	०	३६
६	५	९	२	४	०	४२	२०	०	६	८८
७	३	५	४	३	०	४२	१३	०	५	७५
८	७	७	०	४	१	२३	०	१	०	४३

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	दृष्टिबिहिन (आँखा नदेख्ने)	बहिरा (सुन्न र बोल्न नसक्ने)	बहु अपाङ्गता	बौद्धिक अपाङ्गता भएको	मनो सामाजिक अपाङ्गता भएको	शारीरिक अपाङ्गता भएको	सुस्त मनस्थिति	सुस्त श्रवण भएको	स्वर सम्बन्धी अपाङ्गता	जम्मा अपाङ्गता भएका व्यक्ति
९	७	१७	२०	९	०	१६५	१	४	०	२२३
जम्मा	४५	६५	३३	३०	८	३८१	४४	१७	१४	६३७

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

अपाङ्गताको आधारमा जनसङ्ख्या विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा अपाङ्गताको आधारमा गरिएको सर्वेक्षण अनुसार कुल ६३७ जना अपाङ्गता भएका व्यक्ति रहेको देखिन्छ । यसमा विभिन्न प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विवरण यस प्रकार छ: दृष्टिबिहिन (आँखा नदेख्ने) ४५, बहिरा (सुन्न र बोल्न नसक्ने) २०, बहु अपाङ्गता ३३, बौद्धिक अपाङ्गता ३०, मनोसामाजिक अपाङ्गता ८, शारीरिक अपाङ्गता ३८१, सुस्त मनस्थिति ४४, सुस्त श्रवण १७, स्वर सम्बन्धी अपाङ्गता १४ जना रहेका छन् । सबै वडाहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संख्या फरक-फरक देखिन्छ । वडा नं. ९ मा सबैभन्दा धेरै २२३ जना अपाङ्गता भएका व्यक्ति छन्, जसमा विशेष गरी शारीरिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संख्या अत्याधिक (१६५) रहेको छ । यसले उक्त क्षेत्रमा शारीरिक पहुँच र स्वास्थ्य सेवा आवश्यकताको संकेत गर्दछ । वडा नं. ६ र वडा नं. ७ पनि उच्च अपाङ्गता व्यक्तिको संख्या भएको क्षेत्र हुन्, क्रमशः ८८ र ७५ जना अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू छन् । शारीरिक अपाङ्गता सबैभन्दा धेरै छ (३८१ जना), जसले देखाउँछ कि नगरपालिकामा भौतिक पहुँच, स्वास्थ्य सेवा, विशेष स्कूल र सहूलियत कार्यक्रमको आवश्यकता अत्याधिक छ । दृष्टिबिहिन र बहिरा व्यक्तिहरू क्रमशः ४५ र २० जना रहेका छन्, जसका लागि पहुँच योग्य शिक्षण सामग्री, श्रव्य-चित्रण सुविधा र समुदायमा समावेशी वातावरण निर्माण गर्न आवश्यक छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

सामान्य रूपमा हेर्दा, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विभिन्न प्रकारका चुनौतीको सामना गरिरहेका छन्। यस तथ्याङ्कको आधारमा नगरपालिकाले पहुँच योग्य पूर्वाधार, विशेष शिक्षा, रोजगार तालिम, स्वास्थ्य सुविधा र सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू लागू गर्न योजना बनाउनुपर्छ। यसले अपाङ्ग व्यक्तिहरूलाई समाजमा समान अवसर सुनिश्चित गर्न, जीवनस्तर सुधार्न र समावेशी समाज निर्माणमा योगदान पुर्याउन मद्दत पुर्याउँछ।

३.११ बसाइ सराइ सम्बन्धी विवरण

बसाइ सराइ सम्बन्धी जनसंख्या विवरणले नगरपालिकाको सामाजिक-आर्थिक गतिशीलता बुझ्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। बसाइ सराइ, अर्थात् एक स्थानबाट अर्को स्थानमा व्यक्तिको स्थायी वा अस्थायी स्थानान्तरण, सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय कारणहरूले प्रभावित हुन्छ। यसले नगरपालिकाको जनसंख्या वितरण, जनघनत्व, रोजगारी, आवास, शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा पहुँचमा प्रत्यक्ष असर पार्दछ।

नगरपालिकामा विभिन्न वडाहरूमा बसाइ सराइको प्रवृत्ति फरक देखिन्छ। उदाहरणका लागि, कृषि प्रधान वडाहरूमा व्यक्तिहरू प्रायः रोजगारी वा कृषि कार्यका कारण स्थायी बसोबास गर्दै आएका छन्, जबकी सहरी क्षेत्र वा बजार नजिकका वडाहरूमा रोजगारी, व्यवसाय वा शैक्षिक अवसरको खोजीमा मानिसहरूको आवागमन बढी हुन्छ। यसरी बसाइ सराइले नगरपालिकाको जनसांख्यिक संरचना परिवर्तन गर्दछ र सेवा तथा पूर्वाधारको मागमा प्रभाव पार्छ।

बसाइ सराइले आर्थिक गतिविधि र रोजगारीको वितरणमा पनि प्रभाव पार्दछ। जस वडामा बढी जनसंख्या सर्न आएको छ, त्यहाँ बजार, स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, विद्यालय र यातायात पूर्वाधारको माग बढ्छ। त्यस्तै, सर्न जाने मानिसहरूको सामाजिक समावेशिता र सांस्कृतिक एकरूपता पनि प्रभावित हुन्छ। यस कारण नगरपालिकाले बसाइ सराइको प्रवृत्ति पहिचान गरी दिगो विकासका लागि योजना बनाउनु अत्यावश्यक छ।

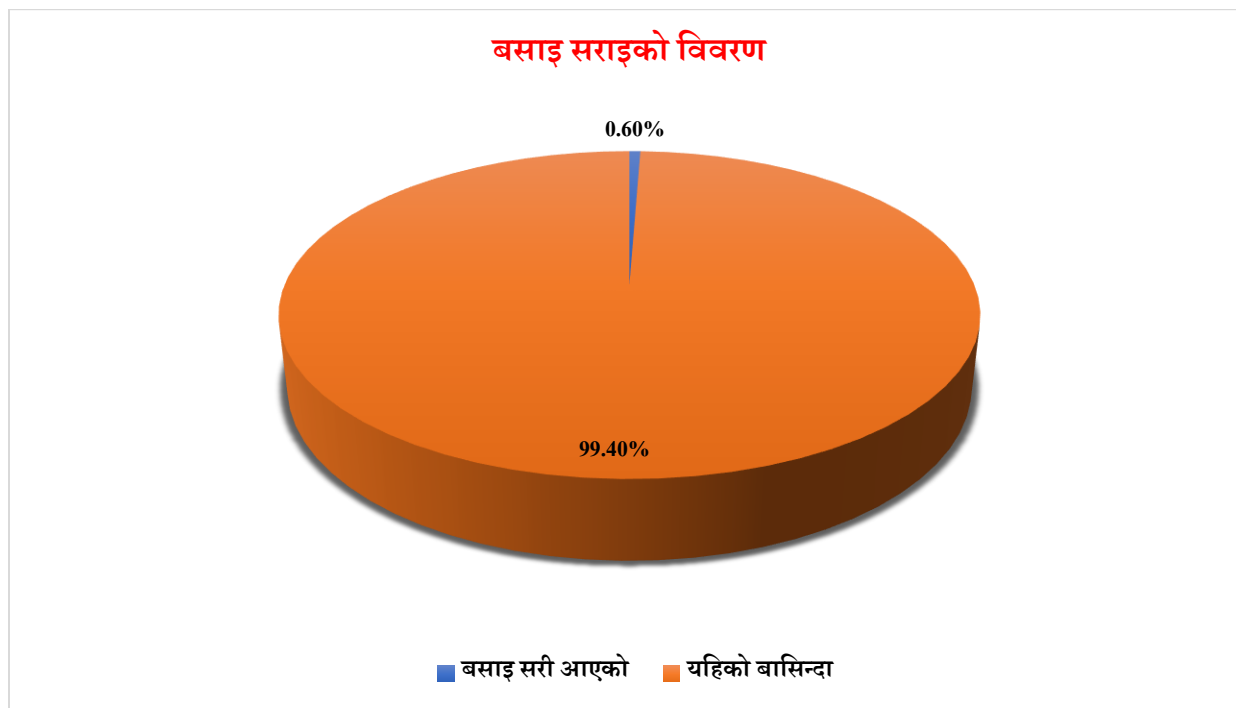
नगरपालिकाले बसाइ सराइसँग सम्बन्धित नीति, योजना र कार्यक्रमहरू तयार गर्दा आर्थिक अवसर, आवास सुविधा, शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा र सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित गर्नुपर्छ। यसले मानिसहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउँछ र नगरपालिकाको समग्र विकासमा योगदान पुर्याउँछ। वृन्दावन नगरपालिकाको बसाइ सराइ सम्बन्धी विवरण तलको तालिकाबाट प्रस्ट पार्न खोजिएको छः

वडा नं.	बसाइ सरी आएको	यहीको बासिन्दा	जम्मा
१	८	१७९४	१८०२
२	१३	९९८	१०११
३	४	१०५२	१०५६
४	३	२६४	२६७
५	२	२५७	२५९
६	५	१३९४	१३९९
७	०	१४०३	१४०३
८	१	५९२	५९३
९	१५	६७६	६९१
जम्मा	५१	८४३०	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

बसाइ सराइको प्रवृत्तिलाई पाइ चार्टमा देखाउँदा

माथिको तथ्याङ्क हेर्दा वृन्दावन नगरपालिकामा बसाइ सराइको अवस्था निकै न्यून देखिन्छ । कुल ८,४८१ जनसंख्या मध्ये ८,४३० परिवार (९९.४०%) यहीँका स्थायी बासिन्दा रहेका छन् भने मात्र ५१ परिवार (०.६०%) बाहिरबाट बसाइ सरी आएका छन् । यसले देखाउँछ कि नगरपालिकामा पुराना बासिन्दाको वर्चस्व छ र बाह्य बसाइ सराइको प्रभाव न्यून मात्रामा परेको छ ।

वडा गत रूपमा हेर्दा, वडा नं. ९ मा सबैभन्दा धेरै १५ जना बसाइ सरी आएका छन्, जुन नगरपालिकाको तुलनात्मक हिसाबले बढी हो । त्यसैगरी वडा नं. २ मा १३ जना र वडा नं. १ मा ८ जना बसाइ सरी आएका छन् । अन्य वडाहरूमा बसाइ सराइको संख्या निकै कम छ, विशेषगरी वडा नं. ७ मा एक जनासम्म पनि बसाइ सरी आएका छैनन् । यसले संकेत गर्दछ कि बसाइ सराइ प्रायः मुख्यतः केही वडामा मात्र केन्द्रित भएको छ, सम्भवतः बजार, शिक्षा, रोजगारी वा सुविधा नजिक भएका कारणले ।

यस तथ्याङ्कले प्रस्ट पार्छ कि वृन्दावन नगरपालिका अपेक्षाकृत स्थिर बसोबास भएको क्षेत्र हो । यहाँका अधिकांश मानिसहरू पुख्र्यौली रूपमा यहीँका बासिन्दा भएकाले स्थानीय संस्कृति, परम्परा र सामाजिक संरचना स्थायित्व पूर्ण रहेको देखिन्छ । यद्यपि, केही वडामा बसाइ सराइ बढ्दै गएको पाइन्छ, जसले भविष्यमा जनसंख्या वितरण र सामाजिक संरचनामा परिवर्तन ल्याउन सक्छ ।

यसरी बसाइ सराइको संख्या न्यून भए पनि नगरपालिकाले आउने व्यक्तिहरूलाई स्थानीय सेवामा समावेश गर्ने, उनीहरूको आवश्यकता अनुसार शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारका अवसर उपलब्ध गराउने काम गर्न आवश्यक छ । यसले सामाजिक समावेशिता र दिगो विकासमा टेवा पुर्‍याउँछ ।

माथिका ५१ घर परिवारको बसाइ सराइ सम्बन्धी पूर्ण जानकारी तलको तालिकाबाट अझ विस्तृतमा देखाउन सकिन्छ:

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	पालिकाकै अन्य वडाबाट	जिल्लाकै अन्य पालिकाबाट	अन्य जिल्लाबाट	अन्य देशबाट	जम्मा
१	०	०	७	१	८
२	७	३	२	१	१३
३	४	०	०	०	४
४	०	३	०	०	३
५	०	२	०	०	२
६	०	५	०	०	५
७	०	०	०	०	०
८	०	१	०	०	१
९	१	१२	२	०	१५
जम्मा	१२	२६	११	२	५१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

३.१२ व्यक्तिगत घटना सम्बन्धी विवरण

नागरिकले आफ्नो व्यक्तिगत अधिकार उपयोग गर्न कानुनी प्रक्रियाहरू पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । नागरिकता, राहदानी वा अन्य परिचयपत्र लीन, रोजगारी वा उद्यम गर्न, विदेश जान निश्चित कानुनी प्रक्रिया पुरा गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि सरकारले आधिकारिक प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउँछ । जन्म, मृत्यु, विवाह, बसाइँ सराइ र सम्बन्ध विच्छेद जस्ता घटना समयमा नै दर्ता गर्नु पर्ने हुन्छ । संविधानले नागरिकलाई विभिन्न अधिकार प्रत्याभूत गरेको छ । त्यसको प्रस्थान विन्दु भनेकै व्यक्तिगत घटना दर्ता हो । ती व्यक्तिगत घटना दर्ताका आधारमा राष्ट्रिय तथ्याङ्क बनाउने यसको विश्वव्यापी मान्यता हो । कहाँ कति जन्मे, कतिको मृत्यु भयो, कतिले बसाइँ सराइ गरे, कतिको सम्बन्ध विच्छेद भयो ? जस्ता कुराको जानकारी राज्यले पाउनु पर्छ । यसको आधारमा सरकारले सेवा प्रवाह सम्बन्धी नीति बनाउने हुँदा व्यक्तिगत घटना दर्ता समयमा नै गर्न जन चेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

क) पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको वडागत विवरण

नगरपालिकामा जन्म भएका पाँच वर्ष मुनिका ४७२२ बालबालिकाहरू मध्ये २४८० बालक र २२४२ बालिका भएको तथ्याङ्क रहेको छ । यसबाट स्थानीय सरकारलाई यकिन तथ्याङ्कको अभिलेख तयार पार्न सहयोग पुग्दछ भने अर्को तर्फ नागरिकहरूले राज्यबाट प्राप्त गर्ने सेवा सुविधाका लागि नागरिकको पहिचान कायम गर्न र अन्य कानुनी कृयाकलापहरूमा यसको आवश्यकता पर्दछ तसर्थ जन्म दर्तालाई समयमै अनिवार्य रूपमा गर्न प्रोत्साहन गर्ने स्थानीय सरकारले पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ:

पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको वडागत विवरण

वडा	बालक	बालिका	जम्मा
१	३४०	३१४	६५४
२	३१६	२७३	५८९
३	२७५	२६१	५३६
४	८३	७३	१५६

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा	वालक	वालिका	जम्मा
५	८३	८४	१६७
६	५२६	४४१	९६७
७	३१५	२७६	५९१
८	२२६	१८२	४०८
९	३१६	३३८	६५४
जम्मा	२४८०	२२४२	४७२२

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

ख) विगत १२ महिनाको मृत्यु सम्बन्धी विवरण

वडा नं.	एक जना मात्र मृत्यु हुने घर परिवार	दुई जना मृत्यु हुने घर परिवार	जम्मा
१	६	१	७
२	२०	२	२२
३	४	०	४
४	०	०	०
५	५	०	५
६	३४	१	३५
७	५	०	५
८	८	०	८
९	२८	०	२८
जम्मा	११०	४	११४

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

यस नगरपालिकामा रहेका कूल ४६,८६१ जनसंख्या मध्ये विगत १२ महिनामा ११४ जनाको मृत्यु भएको छ । सबैभन्दा धेरै मृत्युको अभिलेख भएको वडा ६ मा रहेको छ भने वडा नं. ४ मा सबै भन्दा कम कसैको पनि मृत्यु भएको देखिदैन ।

३.१३ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमबाट लाभान्वित विवरण

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमबाट लाभान्वित जनसंख्याको विवरण

विवरण शीर्षक	वडा नं.									जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	
ज्येष्ठ नागरिक भत्ता										
ज्येष्ठ नागरिक भत्ता (दलित)										
ज्येष्ठ नागरिक भत्ता (एकल महिला)										
विधवा										
पूर्ण अपाङ्गता भत्ता										
अति अशक्त अपाङ्गता भत्ता										
दलित बालबालिका										

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

विवरण शीर्षक	वडा न.									जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	
जम्मा										

स्रोत:नगरपालिकाको कार्यालय, २०८२

यस नगरपालिकामा चालु आ. ब २०७१/०८२ मा ज्येष्ठ नागरिक भत्ता प्राप्त गर्ने को संख्या जना, दलित समुदाय बाट ज्येष्ठ नागरिक भत्ता प्राप्त गर्नेको संख्या जना, एकल महिला भत्ता प्राप्त गर्ने महिलाको संख्या जना, विधवा भत्ता प्राप्त गर्ने महिलाको संख्या जना, पूर्ण अपाङ्गता भत्ता प्राप्त गर्ने जना, अति अशक्त अपाङ्गता भत्ता प्राप्त गर्ने जना, दलित बालबालिका भत्ता प्राप्त गर्ने जना गरि जम्मा जनाले सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गरेका छन् जसको वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । समाजमा पछाडि पारिएका तथा परेका ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ताको नाममा राज्यकोषबाट सहयोग गर्ने अवधारणा कल्याणकारी राज्यको अवधारणा हो । वि.सं. २०५१ देखि ज्येष्ठ नागरिकलाई मासिक १०० रुपैयाँ भत्ता दिने नारा सहित सुरु गरिएको सामाजिक सुरक्षा भत्ता अहिले ज्येष्ठ नागरिकका साथसाथै एकल महिला, अपाङ्गता भएका र दलित ज्येष्ठ नागरिकलाई समेत प्रदान गरिदै आएको छ । यसले समाजमा पछाडि परेका अशक्तहरूलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न प्रोत्साहन हुने विश्वास गरिएको छ ।

सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५ अनुसार देहाय बमोजिमका नेपाली नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउने उल्लेख गरिएको छ ।

(क) ज्येष्ठ नागरिक, (ख) आर्थिक रूपले विपन्न, (ग) अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका व्यक्ति, (घ) असहाय एकल महिला (ङ) अपाङ्गता भएका, (च) बालबालिका (छ) आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने (ज) लोपोन्मुख जाति

ज्येष्ठ नागरिक भत्ता: दलित र एकल महिला ज्येष्ठ नागरिकले साठी वर्ष उमेर पूरा गरेपछि र अन्य ज्येष्ठ नागरिकले सत्तरी वर्ष उमेर पूरा गरेपछि सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रूपमा नेपाल सरकारले तोके बमोजिमको ज्येष्ठ नागरिक भत्ता पाउनेछन् ।

विपन्न नागरिक भत्ता: आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकले तोकिए बमोजिम सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रूपमा नेपाल सरकारले तोकेको रकम विपन्न नागरिक भत्ता पाउनेछ ।

अशक्त र असहाय भत्ता: अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेको नागरिकले तोकिए बमोजिम सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रूपमा नेपाल सरकारले तोकेको रकम अशक्त र असहाय भत्ता पाउने छ ।

असहाय एकल महिला भत्ता: साठी वर्ष उमेर पुगेका असहाय एकल महिलाले असहाय एकल महिला भत्ता पाउनेछ । सम्बन्ध विच्छेद गरी अर्को विवाह नगरेका, विधवा, न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेका (सम्बन्ध विच्छेद) जीवनयापन गर्ने आयस्रोत नभएको, नेपाल सरकारले तोकेको भन्दा न्यून आय भएको र श्रम गर्न नसक्ने साठी वर्ष उमेर नपुगेको असहाय एकल महिलाले समेत यस्तो सुविधा पाउने छन् ।

अपाङ्गता भत्ता: पूर्ण असक्त अपाङ्गता भएको नागरिकले सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रूपमा नेपाल सरकारले तोकेको अपाङ्गता भत्ता पाउनेछन् ।

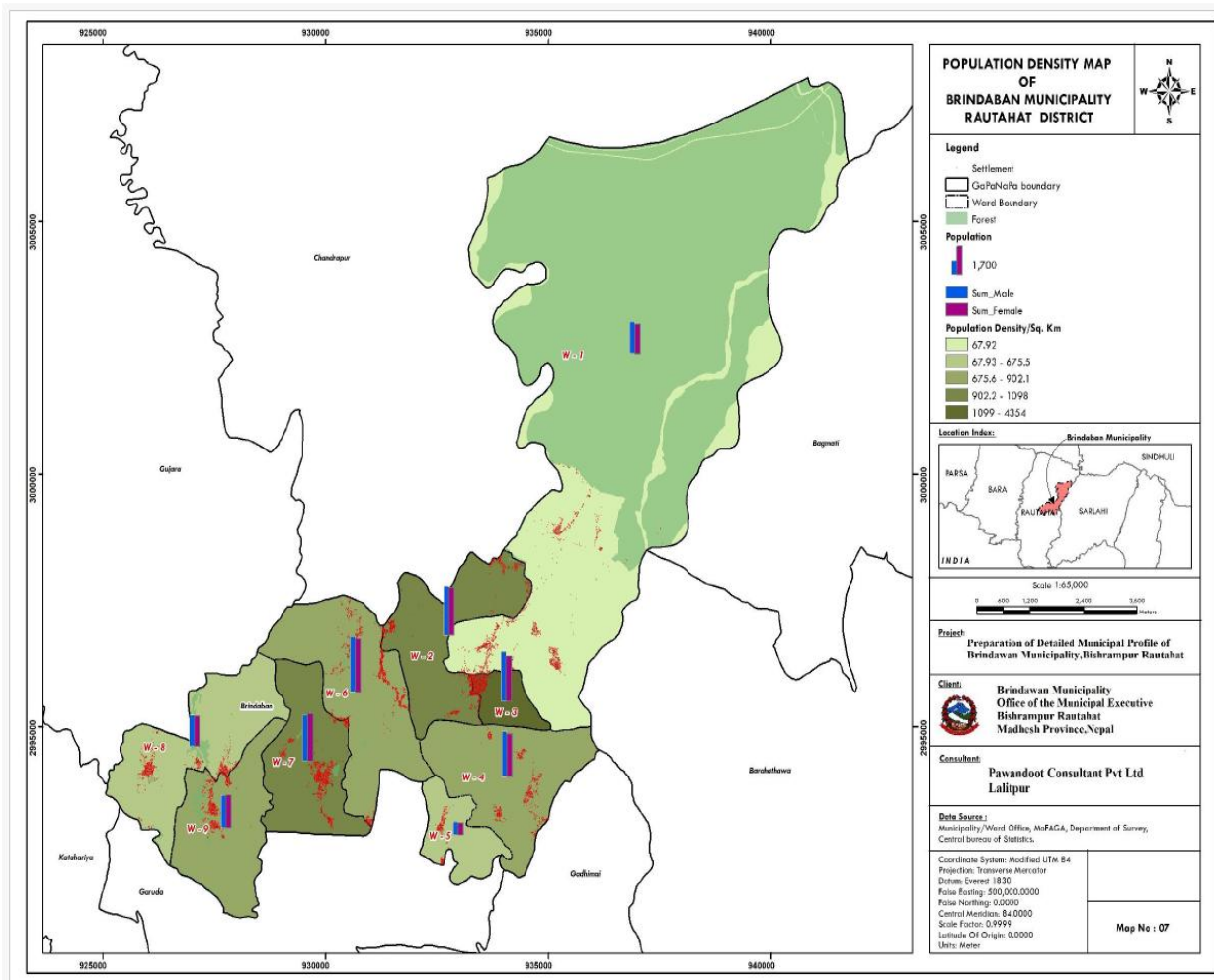
बाल पोषण भत्ता: अति विपन्न, लोपोन्मुख र नेपाल सरकारले तोकेका पाँच वर्ष उमेर पूरा नगरेका बालबालिकाले सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रूपमा नेपाल सरकारले तोकेको बालपोषण भत्ता पाउनेछन् ।

लोपोन्मुख जाति भत्ता: लोपोन्मुख जातिका नागरिकले नेपाल सरकारले तोकेको सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउनेछन् ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्नेलाई स्याहार भत्ता: आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने नागरिकले नेपाल सरकारले तोकेको सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउनेछन्।

३.१४ स्रोत नक्सा

परिच्छेद ४: आर्थिक अवस्था

४.१ प्रमुख आर्थिक विवरण

आर्थिक सम्वृद्धिका आधारहरू नगरपालिकामा हुने मुख्य आर्थिक क्रियाकलापहरू नै हुन । जति आर्थिक क्रियाकलापहरूमा तीव्रता आउँछ त्यतिनै नगरपालिकाको अर्थतन्त्र चलायमान र सुदृढ हुँदै जान्छ । मुख्यतया नेपाली अर्थतन्त्र कृषि, पर्यटन, साना तथा घरेलु उद्योग, वैदेशिक रोजगार, बैङ्किङ, व्यापार, सेवा क्षेत्र आदिमा केन्द्रित छ । उच्च प्रविधिमा आधारित अन्तराष्ट्रिय स्तरका उद्योगहरूको विकास भइनसकेको अवस्थामा धेरैजसो आर्थिक क्रियाकलापहरू निर्वाहमुखी नै रहेका छन् ।

४.१.१ प्राविधिक, सीप युक्त तथा विशेष दक्षता भएका मानव संसाधनको विवरण

नेपाल जस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रको समृद्धि र आत्म निर्भरताको प्रमुख आधार प्राविधिक, सिपयुक्त तथा विशेष दक्षता भएका मानव संसाधन हुन् । यस्ता जनशक्तिले मात्र देशको उत्पादनशीलता बढाउने, नयाँ अवसर सिर्जना गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्ने क्षमता प्रदान गर्छन् ।

प्राविधिक जनशक्ति भन्नाले विज्ञान र प्रविधिमा आधारित शिक्षा, तालिम तथा अनुभव प्राप्त गरेका व्यक्तिहरूलाई बुझिन्छ । इन्जिनियर, स्वास्थ्यकर्मी, कृषि विज्ञ, कम्प्युटर विशेषज्ञ वा ऊर्जा क्षेत्रका प्राविधिकहरू यस श्रेणीमा पर्छन् । उनीहरूको सीपले मुलुकमा आधारभूत संरचना निर्माण, प्रविधि हस्तान्तरण र उत्पादनशील क्षेत्रलाई आधुनिक बनाउन सहयोग पुर्याउँछ ।

सिपयुक्त जनशक्ति भनेको व्यवहारिक सीपमा दक्ष श्रमिक हुन्, जसले व्यावसायिक तालिम वा प्राविधिक अभ्यास मार्फत सीप आर्जन गरेका हुन्छन् । मिस्त्री, प्लम्बर, चालक, विद्युत् मिस्त्री, सिलाई बुनाई गर्ने दक्ष श्रमिक यस समूहमा पर्दछन् । उनीहरूले प्रत्यक्ष रोजगारी सिर्जना गर्ने, आत्मनिर्भरता बढाउने र समाजलाई सेवा पुर्याउने महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्छन् ।

विशेष दक्षता भएका जनशक्ति भने उच्चस्तरीय अनुसन्धान, व्यवस्थापन, नवप्रवर्तन र नीति निर्माणमा योगदान दिने वर्ग हो । डाक्टर, वैज्ञानिक, विश्वविद्यालयका प्राध्यापक, कानुनी विज्ञ वा नीति विश्लेषक यस्ता उदाहरण हुन् । यस्ता जनशक्तिले दीर्घकालीन योजना, अनुसन्धान र राष्ट्रिय हितलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरसम्म प्रतिस्पर्धी बनाउन मद्दत गर्छन् । नेपालमा हालैका वर्षहरूमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम (जस्तै CTEVT, प्राविधिक विद्यालय र विश्वविद्यालय) को पहुँच विस्तार भए पनि दक्ष जनशक्ति विदेशी रोजगारतर्फ आकर्षित भएको देखिन्छ । यसले देशभित्र सिपयुक्त श्रमिक र प्राविधिकको कमी देखा परेको छ । त्यसैले राज्य र निजी क्षेत्रले रोजगारी सिर्जना, सीपको उचित उपयोग र दक्ष जनशक्तिको संरक्षणमा जोड दिन आवश्यक छ ।

यसरी, प्राविधिक, सिपयुक्त तथा विशेष दक्षता भएका मानव संसाधनको विकास, परिचालन र संरक्षणले नगरपालिकालाई द्रुतगतिमा समृद्धिको यात्रामा अघि बढाउने आधारशिला हो । यस नगरपालिकामा मानव संसाधनको विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ:

वडा नं.	तालिम लिएका व्यक्ति	तालिम नलिएका व्यक्ति	जम्मा जनसंख्या
१	२०८	७४६५	७६७३
२	२३७	५४९९	५७३६
३	४०	५४६३	५५०३

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	तालिम लिएका व्यक्ति	तालिम नलिएका व्यक्ति	जम्मा जनसंख्या
४	३४	१४९८	१५३२
५	६५	१५४७	१६१२
६	३०२	८१४८	८४५०
७	७१९	६८४८	७५६७
८	१६६	३७५२	३९१८
९	९	४८६१	४८७०
जम्मा	१७८०	४५०८१	४६८६१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.१.२ मुख्य पेशा सम्बन्धी विवरण

कुनै व्यक्ति वा समुदायले आफ्नो जीवनयापनका लागि रोज्ने प्रमुख आय स्रोत वा कार्यलाई जनाउँछ । समाज र अर्थतन्त्रको आधारभूत तत्व नै मुख्य पेशा हो, जसले व्यक्तिको जीवनस्तर, सामाजिक प्रतिष्ठा र आर्थिक स्थिति निर्धारण गर्दछ । नेपालको सन्दर्भमा कृषि अझै पनि मुख्य पेशाको रूपमा रहँदै आएको छ, जसमा करिब दुई तिहाइ जनसंख्या संलग्न छ । खेतीपाती, पशुपालन, तरकारी तथा फलफूल उत्पादन ग्रामीण क्षेत्रको प्रमुख आय स्रोत बनेको छ । यद्यपि, सहरी क्षेत्रतर्फ सेवा मूलक तथा उद्योगधन्दासम्बन्धी पेशा विस्तार हुँदै गएको पाइन्छ ।

मुख्य पेशा केवल आय आर्जनको माध्यम मात्र नभई सामाजिक तथा सांस्कृतिक अभ्याससँग पनि जोडिएको हुन्छ । कृषक, व्यापारी, शिक्षक, स्वास्थ्यकर्मी, प्राविधिक, सरकारी सेवक, उद्योगपति, मजदुर आदिले अ-आफ्नो क्षेत्रमा समाजलाई योगदान पुर्याइरहेका हुन्छन् । पेशा अनुसार व्यक्तिमा सीप, दक्षता र अनुभव विकसित हुन्छ, जसले देशको समग्र उत्पादन र विकासमा सकारात्मक असर पार्दछ ।

समकालीन अवस्थामा परम्परागत पेशामा आधुनिकीकरण, प्रविधिको प्रयोग, र नवप्रवर्तन आवश्यक भएको छ । कृषि पेशामा वैज्ञानिक प्रविधि र आधुनिक साधन सामग्रीको प्रयोग, उद्योगमा दक्ष जनशक्ति, र सेवा क्षेत्रमा गुणस्तरीय सेवा वितरणले मुख्य पेशाको प्रभावकारिता अझ बढाउँछ । यसैगरी, वैदेशिक रोजगार पनि नेपालमा महत्वपूर्ण आय स्रोतका रूपमा देखिएको छ, जसले परिवार र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा ठूलो योगदान पुर्याइरहेको छ ।

यसरी हेर्दा, मुख्य पेशा मानिसको जीवन निर्वाह मात्र नभई समाजको संरचना र देशको समृद्धि निर्माण गर्ने आधारभूत आधार हो । सही सीप, दक्षता र अवसरको सदुपयोग गर्दै मुख्य पेशालाई उत्पादन मुखी र व्यवसायीक बनाउन सक्दा मात्र दिगो विकास सम्भव हुन्छ । यस नगरपालिकाको मुख्य पेशागत विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ:

पेशा	वडा नं. १	वडा नं. २	वडा नं. ३	वडा नं. ४	वडा नं. ५	वडा नं. ६	वडा नं. ७	वडा नं. ८	वडा नं. ९	जम्मा
कम उमेर	१०२२	७६३	८२१	२०२	२०९	१६४१	१०७०	६५६	१०७८	७४६२
कृषि	२३३	२११	२६२	६७	५०	३१८	५२३	२१४	३००	२१७८
गृहिणी	१३४०	३७९	११४८	२४२	२५८	१९७०	१४०१	८८७	१०३९	८६६४
गैसस कर्मचारी	२२	१२	३१	१	६	७	३	२	६	९०

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

पेशा	वडा नं. १	वडा नं. २	वडा नं. ३	वडा नं. ४	वडा नं. ५	वडा नं. ६	वडा नं. ७	वडा नं. ८	वडा नं. ९	जम्मा
जेष्ठ नागरिक	१८७	२०७	२२७	५७	६२	२८४	२४८	१५२	१५४	१५७८
ज्याला मजदुरी	२११७	१०२६	१०२२	१७९	३९९	११६३	१६५४	५५२	३३३	८४४५
निजी संस्था	५८	१२०	५५	१५	६	७७	९७	२८	११	४६७
पेन्सिनियर	१	१	१	०	०	०	१	०	०	४
बेरोजगार	३४६	८९८	६६	१३९	१४	१५०	५०५	७३	२००	२३९१
वैदेशिक रो.	३११	२३१	१७८	८९	९४	४८३	२६३	१६६	४८४	२२९९
विद्यार्थी	१९४९	१७५६	१५८७	५१४	४८७	२१०२	१६१८	१०४२	१२१०	१२२६५
व्यापार	३	७	०	१	०	३२	२०	१७	३०	११०
सरकारी जागिर	५१	४४	१०१	१४	२२	९४	७७	४८	२४	४७५
स्व रोजगार	३३	८१	४	१२	५	१२९	८७	८१	१	४३३
जम्मा	७६७३	५७३६	५५०३	१५३२	१६१२	८४५०	७५६७	३९१८	४८७०	४६८६१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

माथि प्रस्तुत गरिएको तालिकाले वडा गत आधारमा पेशागत विवरण प्रस्तुत गरेको छ । यस तालिकाले समाजमा प्रचलित प्रमुख आय आर्जनका पेशा, तिनमा संलग्न जनसंख्या र तिनको वितरणलाई स्पष्ट रूपमा देखाएको छ ।

यसमा सबैभन्दा ठूलो हिस्सा विद्यार्थी (१२,२६५ जना) रहेको छ, जसले भविष्यको मानव संसाधन र शैक्षिक विकासमा लगानी भएको प्रस्ट पार्छ । दोस्रो ठूलो संख्या गृहिणी (८,६६४ जना) को छ, जसले घरेलु भूमिकालाई जनसंख्या संरचनामा महत्वपूर्ण देखाउँछ । त्यसैगरी, ज्याला मजदुरी (८,४४५ जना) उल्लेखनीय पेशा हो, जसले श्रम मुखी अर्थतन्त्र र दैनिकीमा मजदुरीको ठूलो महत्व रहेको संकेत गर्दछ ।

कृषि पेशामा २,१७८ जना संलग्न छन्, जसले परम्परागत पेशा अझै पनि प्रमुख आय स्रोत भएको देखाउँछ । यद्यपि, कृषि भन्दा बढी श्रमिक मजदुरी र वैदेशिक रोजगारतर्फको झुकाव पाइन्छ । वैदेशिक रोजगारीमा २,२९९ जना रहेको तथ्याङ्कले ग्रामीण भेगका परिवारहरूको आय मुख्य रूपमा रेमिट्यान्समा निर्भर रहेको प्रस्ट पार्छ ।

रोजगारी संरचनामा निजी संस्था (४६७ जना) र सरकारी जागिर (४७५ जना) को हिस्सा अपेक्षाकृत कम छ । यद्यपि, स्व रोजगारमा ४३३ जना सक्रिय छन्, जसले स्थानीय उद्यमशीलता र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रतर्फको आकर्षणलाई देखाउँछ । बेरोजगार जनसंख्या पनि उल्लेखनीय (२,३९१ जना) रहेको छ, जसले नीति निर्माण र रोजगारी सृजनामा चुनौती देखाउँछ । यसैगरी, जेष्ठ नागरिक (१,५७८ जना) समाजको अनुभव, संस्कार र ज्ञानको धरो हरका रूपमा रहेका छन् भने कम उमेर (०-४ वर्ष) को ७,४६२ जना भविष्यको सम्भावित उत्पादक शक्ति हुन् ।

सारांशमा, यो तालिकाले जनसंख्या संरचना, रोजगारीको अवस्था, आर्थिक निर्भरता, र भविष्यको सम्भावनाबारे स्पष्ट चित्रण गरेको छ । यसले स्थानीय सरकार र नीति निर्माताहरूलाई रोजगारी सिर्जना, कृषिको आधुनिकीकरण, उद्यमशीलताको प्रवर्द्धन, शिक्षा र सीप विकासमा जोड दिनुपर्ने आवश्यकता औल्याउँछ ।

४.१.३ औसत आम्दानी विवरण

औसत आम्दानी भन्नाले कुनै व्यक्ति, परिवार वा समुदायले निश्चित अवधिमा गर्ने कुल आम्दानीलाई त्यसै अवधिमा संलग्न व्यक्तिको संख्याले भाग गर्दा प्राप्त हुने रकमलाई जनाउँछ । यो अवधारणा समाजको आर्थिक स्तर, जीवनयापनको अवस्था र विकासको सूचकका रूपमा प्रयोग गरिन्छ ।

नेपालको ग्रामीण क्षेत्रमा मुख्य आम्दानी स्रोत कृषि, पशुपालन र ज्याला मजदुरी हो भने सहरी क्षेत्रमा व्यवसाय, सरकारी तथा निजी सेवा, व्यापार, उद्योग र वैदेशिक रोजगार प्रमुख स्रोतका रूपमा रहेका छन् । कृषिमा आधारित परिवारको औसत आम्दानी प्रायः उत्पादन र बजारमा निर्भर हुन्छ, जसमा प्राकृतिक विपद्, मौसमी अवस्थाहरू र मूल्य उतार चढावले सीधा असर पुर्याउँछ । अर्कोतर्फ, ज्याला मजदुरीमा आधारित परिवारको आम्दानी अस्थिर रहन्छ र दैनिकी खर्च धान्न मात्र पर्याप्त हुने अवस्था देखिन्छ ।

वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न परिवारहरूको औसत आम्दानी तुलनात्मक रूपमा उच्च हुन्छ, जसले उनीहरूको जीवनस्तर सुधार्न र समाजमा आर्थिक असमानता ल्याउन दुवै असर गर्छ । सरकारी तथा निजी क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्तिहरूको आम्दानी स्थिर हुन्छ, जसले उनीहरूको परिवारलाई शिक्षादेखि स्वास्थ्य सम्ममा सहज सुविधा पुर्याउँछ । स्व रोजगार र साना व्यवसायमा आम्दानी मध्यम हुन्छ तर जोखिम उच्च हुन्छ ।

औसत आम्दानीको अध्ययन गर्दा समाजमा तीन वर्ग प्रस्ट देखिन्छन्:

१. न्यून आम्दानी वर्ग (ज्याला मजदुरी, कृषि निर्भर, बेरोजगार)
२. मध्यम आम्दानी वर्ग (सरकारी/निजी सेवा, स्व रोजगार, सानो व्यवसाय)
३. उच्च आम्दानी वर्ग (ठूला व्यवसायी, वैदेशिक रोजगारबाट बढी रेमिट्यान्स आउने परिवार)

यसरी, औसत आम्दानी विवरणले कुनै समाज वा समुदायको आर्थिक स्थिति मात्र देखाउँदैन, यसले नीति निर्माणकर्तालाई गरिबी न्यूनीकरण, रोजगारी सृजन, सीप विकास र उत्पादन वृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरू बनाउन आवश्यक आधार पनि प्रदान गर्छ । यस नगरपालिकाको औसत आम्दानी विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ:

(क). तरकारीबाट हुने आम्दानी अनुसार घर परिवारको विवरण

वडा नं.	आम्दानी हुँदैन	१ लाख सम्म	२ लाख सम्म	५ लाख सम्म	जम्मा
१	१७७९	१८	२	३	१८०२
२	९९६	११	२	२	१०११
३	१०३१	१६	६	३	१०५६
४	२५८	९	०	०	२६७
५	२४३	१४	१	१	२५९
६	१३९५	०	४	०	१३९९
७	१२७३	६६	५६	८	१४०३
८	५८९	२	१	१	५९३
९	६९०	१	०	०	६९१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	आम्दानी हुँदैने	१ लाख सम्म	२ लाख सम्म	५ लाख सम्म	जम्मा
जम्मा	८२५४	१३७	७२	१८	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

(ख). श्रमबाट हुने आम्दानी

वडा नं.	आम्दानी नहुने घर परिवार	१ लाख सम्म	२ लाख सम्म	५ लाख भन्दा माथि	५ लाख सम्म	जम्मा
१	४५०	४९	३३०	१२	९६१	१८०२
२	२१३	१८७	३०६	१३	२९२	१०११
३	२१६	१०९	३०९	२३	३९९	१०५६
४	९४	९७	६२	१	१३	२६७
५	२५६	३	०	०	०	२५९
६	४९१	८७	५३३	१९	२६९	१३९९
७	५८१	५७	५३६	७	२२२	१४०३
८	१९८	७५	२२७	१७	७६	५९३
९	६९०	१	०	०	०	६९१
जम्मा	३१८९	६६५	२३०३	९२	२२३२	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

(ग). व्यापारबाट हुने आम्दानी

वडा नं.	आम्दानी नहुने घर परिवार	१ लाख सम्म	२ लाख सम्म	५ लाख सम्म	५ लाख भन्दा माथि	जम्मा
१	१७५२	९	१४	२२	५	१८०२
२	८९८	१२	२७	७२	२	१०११
३	९०६	४८	४५	३९	१८	१०५६
४	२५८	२	५	२	०	२६७
५	२२९	१५	११	२	२	२५९
६	१२५१	२४	४३	५७	२४	१३९९
७	१२१३	६३	३७	७५	१५	१४०३
८	४०१	६०	७६	४१	१५	५९३
९	६६६	०	१३	८	४	६९१
जम्मा	७५७४	२३३	२७१	३१८	८५	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

(घ). वैदेशिक रोजगारबाट हुने आम्दानी

वडा नं.	आम्दानी नहुने घर परिवार	१ लाख सम्म	२ लाख सम्म	३ लाख सम्म	५ लाख सम्म	५ लाख माथि	जम्मा
१	१५३०	३	४	०	२०७	५८	१८०२
२	७९४	८	१०	१	१७१	२७	१०११
३	८७६	२४	७	०	३०	११९	१०५६
४	१८१	१०	१७	१	५४	४	२६७
५	२०८	११	२४	०	१२	४	२५९
६	१००३	३	१७	०	३३१	४५	१३९९
७	१२८०	२१	३५	०	६०	७	१४०३
८	४६४	३	१७	०	८९	२०	५९३
९	२९८	३	१०	०	२०९	१७१	६९१
जम्मा	६६३४	८६	१४१	२	११६३	४५५	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

(ङ). जागिरबाट हुने आम्दानी

वडा नं.	आम्दानी नहुने घर परिवार	१ लाख सम्म	२ लाख सम्म	५ लाख सम्म	५ लाख माथि	जम्मा
१	१६९१	२५	३	७३	१०	१८०२
२	८०७	४०	३७	१२०	७	१०११
३	८९८	३२	१९	७५	३२	१०५६
४	२३८	३	९	१४	३	२६७
५	२३६	५	९	८	१	२५९
६	१२७८	५	१४	७९	२३	१३९९
७	७६७	१४१	३५६	१३२	७	१४०३
८	५३७	०	५	४२	९	५९३
९	६५८	२	७	१९	५	६९१
जम्मा	७११०	२५३	४५९	५६२	९७	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.१.४ औसत खर्च विवरण

प्रत्येक परिवारले पहिले आफ्ना प्राथमिक आवश्यकताहरू पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । भान्सामा खाद्यान्न भर्नु, दैनिकीका सामान किन्नु, घरको भाडा वा मर्मत, बिजुली, पानी र इन्धन जस्ता आधारभूत सेवाहरू तिर्नु अनिवार्य हुन्छ । यी खर्चहरू पूरा गरेपछि मात्र अन्य कुरा सोच्न सकिन्छ । तर त्यसपछि पनि शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, लुगाफाटो, सामाजिक तथा सांस्कृतिक कार्यहरूमा निरन्तर खर्च भइ रहन्छ । कतिपय बेला आकस्मिक अवस्था आउँछ कसैले बिरामी पर्न सक्छ, कुनै आकस्मिक समस्या देखिन सक्छ र त्यस्तो परिस्थितिका लागि छुट्याईएको रकम अत्यावश्यक हुन्छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

यी सबै खर्चहरू पूरा भएपछि मात्र बचतको कुरा आउँछ । तर धेरै परिवारमा खर्च बढी हुने भएकाले बचत गर्न गाह्रो पर्छ । जसले खर्चलाई नियन्त्रण गर्न सक्छन्, उनीहरूले भने निश्चित रकम बचत गरेर भविष्य सुरक्षित बनाउन सक्छन् । बचतलाई बैंक वा सहकारीमा जम्मा गर्न सकिन्छ, जीवन बीमा वा आवास निर्माणमा प्रयोग गर्न सकिन्छ, वा भविष्यमा कुनै व्यवसाय सुरु गर्न लगानी गर्न सकिन्छ । बचत नगर्ने परिवार वा व्यक्तिहरू आकस्मिक परिस्थितिमा असुरक्षित हुन्छन्, किनभने अप्रत्याशित खर्च धान्ने स्रोत रहँदैन ।

यसरी हेर्दा, औसत खर्च र बचत विवरण केवल लेखाजोखा मात्र होइन, जीवनलाई व्यवस्थित ढङ्गले अगाडि बढाउने अभ्यास पनि हो । खर्च र बचत बीच सन्तुलन कायम गर्ने बानीले मात्र व्यक्तिको जीवनस्तरलाई स्थिर बनाउँछ र भविष्य प्रति आत्मविश्वास जगाउँछ । यस वृन्दावन नगरपालिकामा रहेका स्थानीयहरूको औसत खर्च विवरण यस प्रकार हरेको छः

(क). खानामा खर्च

वडा नं.	५० हजार सम्म	१ लाख सम्म	२ लाख सम्म	५ लाख सम्म	५ लाख भन्दा माथि	जम्मा
१	१४०	१६०५	४८	७	२	१८०२
२	३	७५९	२३३	१४	२	१०११
३	२८	९९२	१२	२२	२	१०५६
४	०	२४२	२२	२	१	२६७
५	५	२२४	२३	२	५	२५९
६	१४०	११८९	५८	६	६	१३९९
७	५१८	६५५	९६	१२९	५	१४०३
८	१४५	४१३	२३	४	८	५९३
९	४	४६०	१६४	५९	४	६९१
जम्मा	९८३	६५३९	६७९	२४५	३५	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

(ख). लत्ता कपडामा खर्च

वडा नं.	२० हजार सम्म	३० हजार सम्म	५० हजार सम्म	५० हजार माथि	जम्मा
१	११६३	४२४	१५४	६१	१८०२
२	३७४	३०९	२६७	६१	१०११
३	२०५	१०३	२९७	४५१	१०५६
४	१९१	४२	३१	३	२६७
५	१६१	७४	१९	५	२५९
६	७०४	२७१	३३६	८८	१३९९
७	६३२	५५६	१३७	७८	१४०३
८	२७९	११२	१५३	४९	५९३
९	१५०	११३	३१८	११०	६९१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	२० हजार सम्म	३० हजार सम्म	५० हजार सम्म	५० हजार माथि	जम्मा
जम्मा	३८५९	२००४	१७१२	९०६	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

(ग). शिक्षामा खर्च

वडा नं.	१० हजार सम्म	२० हजार सम्म	५० हजार सम्म	१ लाख सम्म	१ लाख भन्दा माथि	जम्मा
१	११०३	३२७	२८८	६६	१८	१८०२
२	४६९	१२२	३२७	६४	२९	१०११
३	२१७	८०	५००	१८१	७८	१०५६
४	१३८	४६	५९	९	१५	२६७
५	१३३	५८	४९	८	११	२५९
६	७९३	१७५	१९५	१२२	११४	१३९९
७	११०८	४०	१४७	७८	३०	१४०३
८	२६८	७१	१२५	५९	७०	५९३
९	२६४	९२	१८९	८७	५९	६९१
जम्मा	४४९३	१०११	१८७९	६७४	४२४	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

(घ). स्वास्थ्यमा खर्च

वडा नं.	१० हजार सम्म	२० हजार सम्म	५० हजार सम्म	१ लाख सम्म	१ लाख भन्दा माथि	जम्मा
१	३३१	७३९	६६३	६२	७	१८०२
२	२२३	१२७	६०१	४६	१४	१०११
३	१००	९६	५८०	२६६	१४	१०५६
४	८६	६२	१०९	५	५	२६७
५	२७	१२	१२६	८०	१४	२५९
६	२६७	३७२	५४६	१६४	५०	१३९९
७	६०५	१५२	५४१	९७	८	१४०३
८	१६५	५३	२६६	६९	४०	५९३
९	१५	३४	२६०	१७६	२०६	६९१
जम्मा	१८१९	१६४७	३६९२	९६५	३५८	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

(ड). चाडबाडमा खर्च

वडा नं.	२० हजार सम्म	५० हजार सम्म	१ लाख सम्म	१ लाख भन्दा माथि	जम्मा
१	१४११	३६२	२६	३	१८०२
२	३८७	४२२	१८७	१५	१०११
३	२८०	५६८	२०३	५	१०५६
४	२१२	४३	१२	०	२६७
५	१७६	८०	३	०	२५९
६	५१०	८५५	२९	५	१३९९
७	७२२	६६६	१२	३	१४०३
८	२८८	२९१	८	६	५९३
९	६६	४५५	१४५	२५	६९१
जम्मा	४०५२	३७४२	६२५	६२	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

(च). कृषिमा खर्च

वडा नं.	२० हजार सम्म	५० हजार सम्म	१ लाख सम्म	१ लाख भन्दा माथि	कृषिमा खर्च नगर्ने घर परिवार	जम्मा
१	३४३	१३२	४२	१	१२८४	१८०२
२	२४७	१४६	४०	४	५७४	१०११
३	१९५	२४१	१०६	७	५०७	१०५६
४	८५	६८	४	४	१०६	२६७
५	८८	५५	१३	७	९६	२५९
६	२२७	२९३	६७	२६	७८६	१३९९
७	१६९	१९८	८१	७	९४८	१४०३
८	१३३	१६७	४२	१४	२३७	५९३
९	१२७	१७०	६३	१९	३१२	६९१
जम्मा	१६१४	१४७०	४५८	८९	४८५०	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

(छ). इन्धनमा खर्च

वडा नं.	२० हजार सम्म	५० हजार सम्म	१ लाख सम्म	१ लाख माथि	इन्धनमा खर्च नगर्ने घर परिवार	जम्मा
१	१३८४	१८	५	१	३९४	१८०२
२	६७६	१३	११	२	३०९	१०११
३	४१५	१७२	४२	५	४२२	१०५६
४	१३०	१२	२	०	१२३	२६७

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	२० हजार सम्म	५० हजार सम्म	१ लाख सम्म	१ लाख माथि	इन्धनमा खर्च नगर्ने घर परिवार	जम्मा
५	४५	२९	३	४	१७८	२५९
६	३१७	१३०	७	१	९४४	१३९९
७	५३१	२५७	२	९	६०४	१४०३
८	१९४	१०३	६	४	२८६	५९३
९	१९	१८६	११	५	४७०	६९१
जम्मा	३७११	९२०	८९	३१	३७३०	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

(ज). सञ्चारमा खर्च

वडा नं.	५ हजार सम्म	१० हजार सम्म	२५ हजार सम्म	२५ हजार माथि	सञ्चारमा खर्च नगर्ने घर परिवार	जम्मा
१	१२५६	१५०	८२	१८	२९६	१८०२
२	४८८	२१९	४६	५	२५३	१०११
३	२५८	५५	४९५	६८	१८०	१०५६
४	१८६	५	१०	०	६६	२६७
५	१५४	६८	१०	१४	१३	२५९
६	६४०	२४९	२९९	१३	१९८	१३९९
७	४३८	२००	२२५	१७	५२३	१४०३
८	१९६	१३८	१०४	४	१५१	५९३
९	८३	४१८	१५४	२०	१६	६९१
जम्मा	३६९९	१५०२	१४२५	१५९	१६९६	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.१.५ विपन्नता स्तरीकरण विवरण

विपन्नता स्तरीकरण विवरण भन्नाले कुनै पनि समाज वा समुदायभित्र रहेका व्यक्तिहरू वा परिवारहरूको वास्तविक आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक र स्वास्थ्य अवस्थाको आधारमा वर्गीकरण गर्ने प्रक्रिया हो । यसले कुन परिवार अत्यन्तै कमजोर छ, कुन परिवार मध्यम अवस्थामा छ र कुन परिवार तुलनात्मक रूपमा सक्षम छ भन्ने कुरा स्पष्ट पार्छ । विपन्नता निर्धारण गर्दा सर्वप्रथम परिवारको आम्दानी र खर्चको अवस्था हेर्ने गरिन्छ, त्यसपछि उनीहरूको आवास, खानेपानी, सरसफाइ, खानपानको स्तर, लुगाफाटो, स्वास्थ्य सेवामा पहुँच तथा शिक्षा पाउने अवसरलाई मुख्य सूचकका रूपमा लिइन्छ । यदि कुनै परिवारले दैनिक खाने कुरासमेत सहजै जुटाउन नसक्ने, उपचार गर्न नसक्ने वा शिक्षामा पहुँच नपाउने अवस्था भोगिरहेको छ भने ती परिवारलाई अत्यन्त विपन्न वर्गमा राखिन्छ । यस्ता परिवारलाई सरकारी वा गैरसरकारी

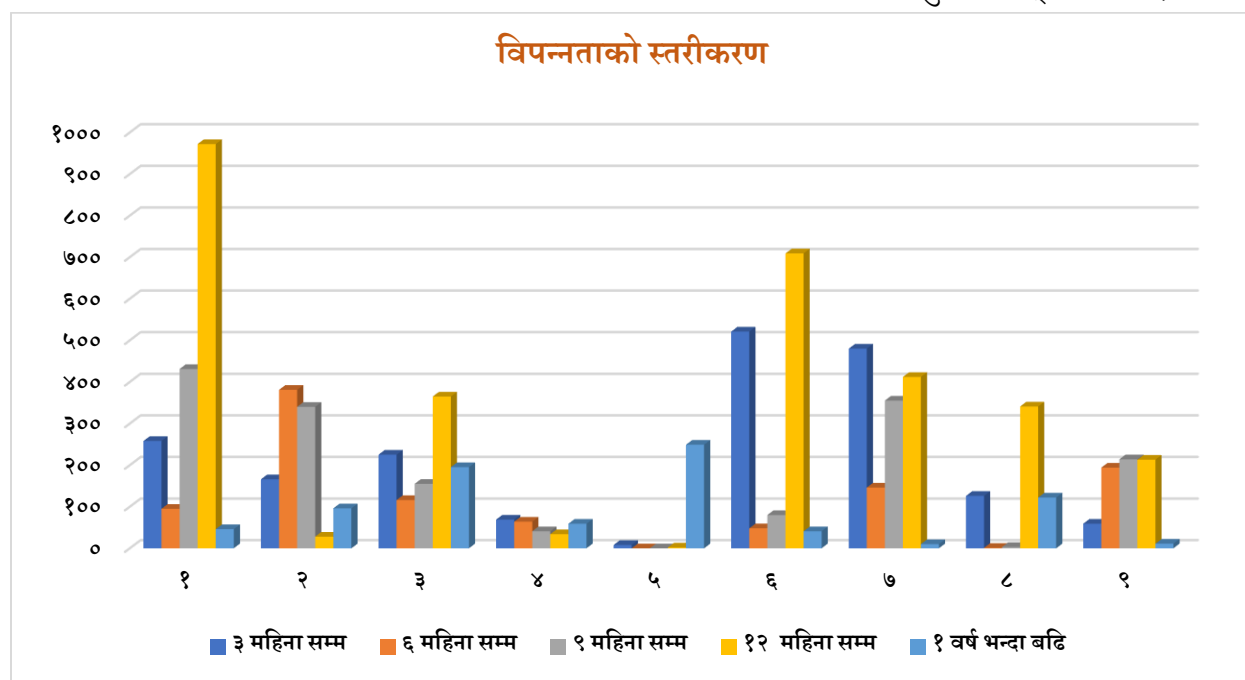
नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

संस्थाको विशेष सहयोग अपरिहार्य हुन्छ । अर्को समूहमा मध्यम विपन्न परिवार पर्छन्, जसले सामान्य आवश्यकता त धानिरहेका हुन्छन् तर आकस्मिक अवस्था आउँदा वा अतिरिक्त खर्च बढ्दा ठूलो समस्या व्यहोर्नुपर्ने हुन्छ । अन्तिम समूहमा तुलनात्मक रूपमा सक्षम परिवार पर्छन्, जसले आधारभूत आवश्यकता सजिलै पूरा गर्न सक्छन् र केही हदसम्म अतिरिक्त खर्च तथा बचतसमेत गर्न सक्छन्, तर अझै पनि दीर्घकालीन रूपमा जोखिम मुक्त छैनन् । यसरी विपन्नता स्तरीकरण विवरणले समाजभित्रको वास्तविक असमानता देखाउने मात्र होइन, लक्षित कार्यक्रम, नीतिगत योजना र स्रोत वितरणका लागि मार्गदर्शन गर्ने आधार पनि उपलब्ध गराउँछ ।

यस नगरपालिकाको विपन्नताको स्तरीकरण विवरण यहाँ तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

वडा नं.	३ महिना सम्म	६ महिना सम्म	९ महिना सम्म	१२ महिना सम्म	१ वर्ष भन्दा बढि	जम्मा
१	२५८	९५	४३१	९७२	४६	१८०२
२	१६६	३८१	३४०	२८	९६	१०११
३	२२५	११६	१५५	३६५	१९५	१०५६
४	६९	६४	४१	३४	५९	२६७
५	८	०	०	२	२४९	२५९
६	५२१	४८	८०	७०९	४१	१३९९
७	४८०	१४६	३५५	४१२	१०	१४०३
८	१२६	१	३	३४१	१२२	५९३
९	५९	१९४	२१४	२१३	११	६९१
जम्मा	१९१२	१०४५	१६१९	३०७६	८२९	८४८१

श्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

माथिको तालिकामा देखिए झैं, केही परिवारहरू तीन महिना सम्म मात्र आधारभूत आवश्यकता धान्न सक्षम छन् भने केही परिवारहरू ६, ९ वा १२ महिना सम्म टिक्न सक्छन् । सन्तुलित अवस्था भएका परिवार भने १ वर्षभन्दा बढी समयसम्म पनि धान्न सक्ने देखिन्छन् ।

वडा नं. १ मा अधिकांश परिवारहरू १२ महिना सम्म टिक्न सक्ने देखिन्छन्, तर तीन महिना मात्र धान्ने ठूलो संख्या पनि छ, जसले दुई प्रकारको असमानता देखाउँछ । वडा नं. २ मा ६ महिनासम्म धान्ने परिवारको संख्या बढी छ, तर लामो समय टिक्न सक्नेहरू कम छन् । वडा नं. ३ मा १२ महिनासम्म धान्न सक्नेको संख्या उल्लेख्य देखिन्छ, तर अन्य स्तरमा पनि सन्तुलित वितरण छ । वडा नं. ४ र ५ अपेक्षाकृत साना संख्यामा देखिन्छन्, जहाँ खासगरी वडा नं. ५ मा १ वर्षभन्दा बढी धान्न सक्ने परिवारहरूको संख्या बढी छ । वडा नं. ६ र ७ मा ठूलो संख्यामा परिवार रहेको देखिन्छ, जसमा धेरै परिवार १२ महिना सम्म टिक्न सक्ने भए पनि तीन महिनाभित्र कठिनाइमा पर्नेहरूको संख्यापनि उल्लेख्य छ । वडा नं. ८ र ९ मा मिश्रित अवस्था देखिन्छ, केही परिवार अत्यन्त कमजोर (३ महिना सम्म मात्र) छन् भने केही अपेक्षाकृत सक्षम (१ वर्ष भन्दा बढी धान्ने) पनि छन् ।

समग्रमा हेर्दा, ८,४८१ परिवारमध्ये ३,०७६ परिवार १२ महिना सम्म टिक्न सक्ने छन् भने १,९१२ परिवार मात्र ३ महिना सम्म धान्न सक्छन् । त्यसैगरी, ८२९ परिवार १ वर्ष भन्दा बढी टिक्न सक्ने सामर्थ्य भएका देखिन्छन् । यसले नगरपालिकाभित्र अझै पनि ठूलो संख्यामा परिवारहरू खाद्य असुरक्षा वा आर्थिक विपन्नतामा रहेको देखाउँछ, जसका लागि लक्षित कार्यक्रम र सहायता आवश्यक छ ।

४.१.६ खाद्यान्न सुरक्षाको अवस्था

नेपालको संविधानले मौलिक हक अन्तर्गत प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत आवश्यकतामध्ये एक महत्वपूर्ण पक्ष खाद्य सम्बन्धी हकलाई सुनिश्चित गरेको छ । संविधानको धारा ३६ को उपधारा २ मा प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक हुनेछ भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ, जसले नागरिकलाई खाद्य संकट वा आपूर्ति अभावका कारण जीवन असुरक्षित हुन नदिने संवैधानिक ग्यारेन्टी प्रदान गरेको छ । त्यस्तै, उपधारा ३ मा प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य संप्रभुताको हक हुनेछ भनिएको छ । यसले नागरिकलाई खाद्य उत्पादन, वितरण, आपूर्ति र उपभोग प्रक्रियामा मात्र उपभोक्ता होइन, अधिकार सम्पन्न सहभागीका रूपमा स्थापित गर्दछ ।

यसै संवैधानिक अधिकारलाई व्यवहारमा उतार्ने क्रममा सरकारले २०७७ सालदेखि धान र उखुको समर्थन मूल्य तोक्ने व्यवस्था सुरु गरेको छ । समर्थन मूल्यले किसानलाई न्यूनतम आम्दानीको सुनिश्चितता दिलाउने मात्र होइन, खाद्य उत्पादनमा स्थायित्व ल्याउन मद्दत गरेको छ । विगतमा किसानहरू बजारमा मूल्य नपाएर घाटामा पर्नुपर्ने अवस्था थियो, तर समर्थन मूल्यले त्यस अवस्थालाई केही हदसम्म सुधार गरेको छ । यसलाई खाद्य संप्रभुता कार्यान्वयनको प्रारम्भिक कदमका रूपमा लीन सकिन्छ ।

यता, स्थानीय तह विशेषगरी नगरपालिकाले पनि खाद्य सुरक्षामा महत्वपूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्छ । जीवनको आधार मानिने खाद्यान्नको सुरक्षा र आपूर्ति व्यवस्था प्रति संवेदनशील हुनु स्थानीय सरकारको दायित्व हो । नगरपालिकामा प्रशस्त मात्रामा खेती योग्य जमिन भए पनि त्यसको सदुपयोग हुन सकेको छैन । सिँचाइको अभाव, आधुनिक प्रविधिको कमी, बजार व्यवस्थापनमा समस्या र किसानलाई प्रोत्साहन दिने कार्यक्रमको न्यूनताले गर्दा उत्पादन क्षमता भन्दा धेरै कम भइरहेको अवस्था छ ।

यदि नगरपालिकाले खेती योग्य जमिनलाई संरक्षण गर्दै दीर्घकालीन सिँचाइको व्यवस्था मिलाउने हो भने उत्पादन वृद्धि गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी, वैज्ञानिक तथा आधुनिक पद्धति (सुधारिएको बीउ, जैविक वा रासायनिक मलको सन्तुलित

प्रयोग, उन्नत कृषि उपकरणको प्रयोग) मार्फत खेतीलाई दक्ष र उत्पादक बनाउन सकिन्छ । यससँगै, किसानलाई सहज ऋण सुविधा, तालिम तथा ज्ञान, बजारमा न्यूनतम मूल्यको ग्यारेन्टी र आपूर्ति श्रृंखलामा सुधार गर्न सके आत्मनिर्भरता हासिल गर्न कुनै कठिनाई रहँदैन ।

यसरी, संविधानले सुनिश्चित गरेको खाद्य हकलाई व्यवहारमा उतार्न संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकार बीच समन्वय आवश्यक हुन्छ । संघीय सरकारले नीतिगत तथा कानुनी आधार तयार गर्नुपर्छ, प्रदेशले कार्यक्रमलाई क्षेत्रगत विशेषता अनुसार लागू गर्नुपर्छ र स्थानीय सरकारले प्रत्यक्ष रूपमा किसानसँग सहकार्य गर्दै उत्पादन, आपूर्ति र वितरण प्रणालीलाई मजबुत बनाउनुपर्छ । स्थानीय स्तरमै आत्मनिर्भर उत्पादन प्रणालीको विकास भयो भने मात्र खाद्य सुरक्षाको ग्यारेन्टी गर्न सकिन्छ र संविधानले दिएको खाद्य संप्रभुताको हक वास्तविकतामा परिणत हुन्छ ।

४.१.७ आवास संरचना विवरण

आवास संरचना विवरण भन्नाले कुनै पनि स्थानमा रहेका घर तथा बसोबास गर्ने संरचनाहरूको अवस्था, स्वरूप र प्रयोगको आधारमा गरिने विवरणलाई जनाउँछ । यसले समाजको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक स्तर मात्र होइन, विपद् प्रतिरोध क्षमता र दिगो विकास योजनासँग पनि प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्छ । नेपालका ग्रामीण क्षेत्रमा अझै पनि माटो, ढुङ्गा, फुस र काठ प्रयोग गरेर बनाइएका परम्परागत घरहरू पाइन्छन् भने सहरी क्षेत्रमा भने ईँटा, सिमेन्ट र छड प्रयोग गरी पक्की घर निर्माण गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो छ । यस्ता पक्की घरहरू तुलनात्मक रूपमा सुरक्षित र दिगो भए पनि निर्माण खर्च धेरै हुने भएकाले आर्थिक रूपमा सबल परिवारमै बढी देखिन्छन् । विपन्न परिवार वा बसाइँ सरेका व्यक्तिहरू अस्थायी आवासमा जस्तै: टिन, प्लास्टिक वा काठका घरमा बस्ने गरेको पाइन्छ, जसले उनीहरूको कमजोर आर्थिक हैसियतलाई पनि झल्काउँछ ।

आवास संरचना विवरणले स्थानीय सरकारलाई लक्षित नीति बनाउन महत्वपूर्ण आधार दिन्छ । उदाहरणका लागि, भूकम्प वा बाढी प्रभावित क्षेत्रमा कमजोर संरचना भएका घरहरूको संख्या बढी भएमा त्यसलाई विपद् प्रतिरोधी आवास कार्यक्रमसँग जोड्न सकिन्छ । संविधान २०७२ को धारा ३७ अनुसार हरेक नागरिकलाई आवासको अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ भने आवास ऐन २०७५ र राष्ट्रिय आवास नीति २०७५ ले सुरक्षित, सुलभ र आधारभूत सुविधा भएको घर पाउने अधिकारलाई कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस अर्थमा, आवास संरचना विवरण केवल घरहरूको गणना मात्र नभई नागरिकको जीवनस्तर, सामाजिक असमानता, विपद् प्रतिरोध क्षमता र विकासको दिगो मार्गचित्र तयार पार्ने महत्वपूर्ण सूचक हो । त्यसैले प्रत्येक स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रको आवास संरचना नियमित रूपमा अभिलेख राखेर त्यसका आधारमा आवास कार्यक्रम, सहुलियत ऋण, विपद् व्यवस्थापन र दिगो सहरीकरणका नीति लागू गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

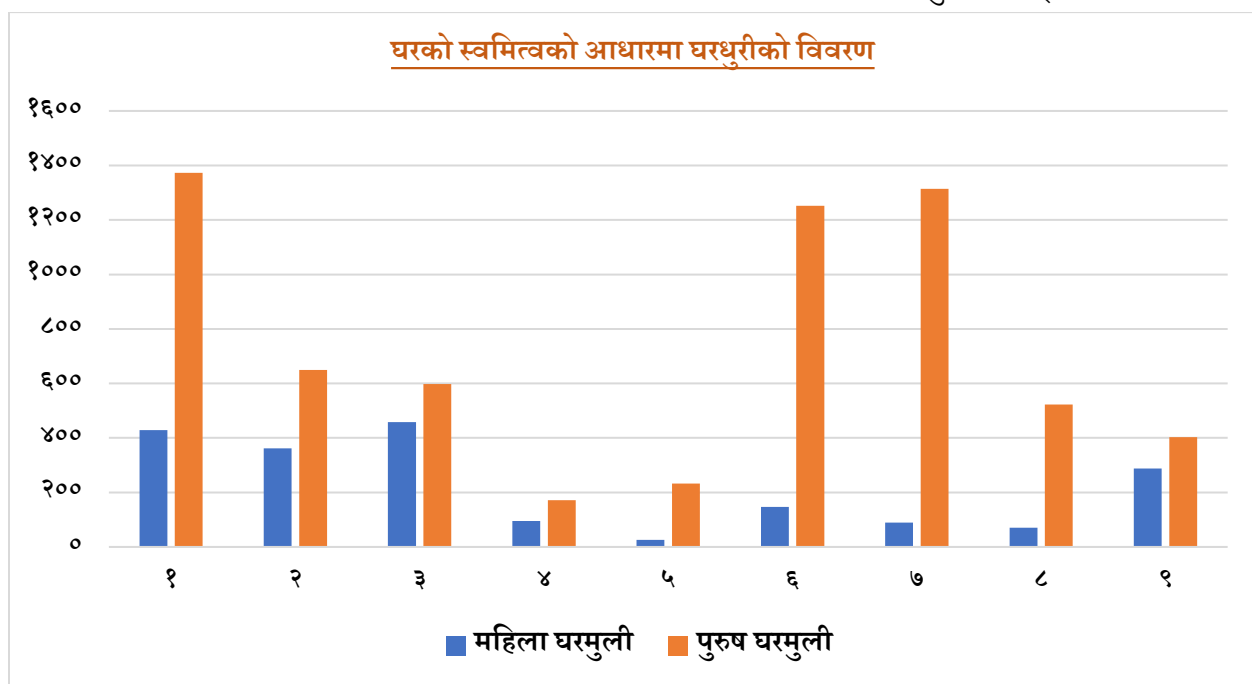
घरको स्वामित्वको आधारमा घरधुरी विवरण

यस नगरपालिकामा घरको स्वामित्वको आधारमा २ प्रकारका आवास संरचनाहरूको प्रयोग गरेको पाउन सकिन्छ । महिला स्वामित्व भएका परिवार तथा पुरुष स्वामित्व भएका परिवार । यस नगरपालिकामा पुरुष घरमुली भएको घर ६५१७ अर्थात् ७६.८४ प्रतिशत छन् भने महिला घरमुली भएको घरहरू १९६४ अर्थात् २३.१६ प्रतिशत रहेका छन् । भूकम्पीय दृष्टिकोणले संवेदनशील रहेको नेपालमा घरहरू निर्माण गर्दा भूकम्प प्रतिरोधी बनाउनु आवश्यक छ । अति विपन्न परिवारका लागि एकीकृत बस्ती निर्माण गरी सरकारले उनीहरूको आवास सुरक्षाको अधिकार सुनिश्चित गरेको खण्डमा राज्यको लोककल्याणकारी भूमिका पुष्टि हुन्छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

घरको स्वामित्व/ वडा नं.	१	२	३	४	५	६	७	८	९	जम्मा	प्रतिशत
महिला घरमुली	४२९	३६२	४५८	९५	२६	१४७	८९	७०	२८८	१९६४	२३.१६
पुरुष घरमुली	१३७३	६४९	५९८	१७२	२३३	१२५२	१३१४	५२३	४०३	६५१७	७६.८४
जम्मा	१८०२	१०११	१०५६	२६७	२५९	१३९९	१४०३	५९३	६९१	८४८१	१००

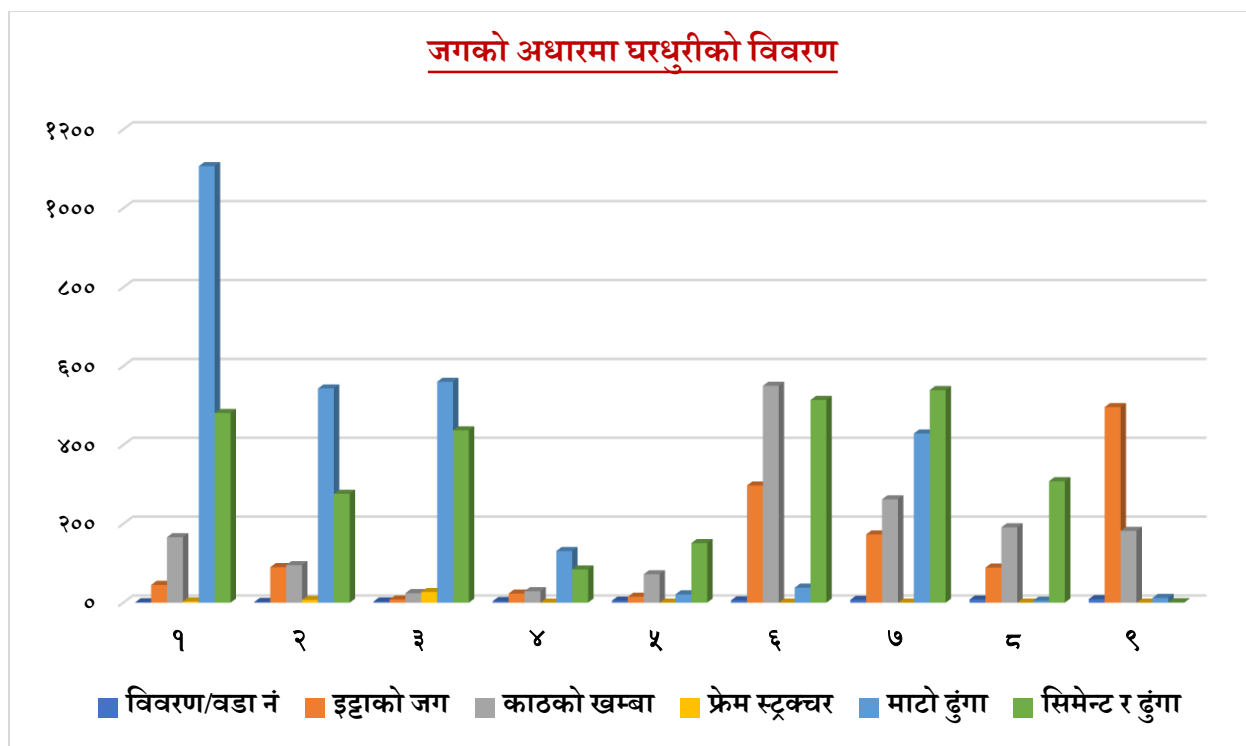
स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

जगको आधारमा घरधुरी विवरण

विवरण/ वडा नं.	१	२	३	४	५	६	७	८	९	जम्मा	प्रतिशत
इट्टाको जग	४५	९०	८	२३	१५	२९७	१७३	८९	४९६	१२३६	१४.५७
काठको खम्बा	१६६	९५	२४	२९	७२	५५०	२६२	१९१	१८२	१५७१	१८.५२
फ्रेम स्ट्रक्चर	३	७	२७	०	०	०	०	०	०	३७	०.४४
माटो ढुंगा	११०७	५४३	५६०	१३१	२१	३८	४२९	५	१२	२८४६	३३.५६
सिमेन्ट र ढुंगा	४८१	२७६	४३७	८४	१५१	५१४	५३९	३०८	१	२७९१	३२.९१
जम्मा	१८०२	१०११	१०५६	२६७	२५९	१३९९	१४०३	५९३	६९१	८४८१	१००

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.१.८ गरिबीको दर (गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या)

गरिबीको दर वा गरिबी रेखामुनि रहेको जनसंख्या भन्ने कुरा केवल आय र खर्चको आधारमा नापिने मात्र सूचक होइन, यो समाजको जीवनस्तर र अवसरहरूको वास्तविक अवस्थालाई झल्काउने महत्वपूर्ण सामाजिक आर्थिक संकेत हो । नेपाल जस्तो विकासोन्मुख देशमा गरिबीको विषय अझै पनि ठूलो चुनौती बनेको छ । विशेषगरी ग्रामीण क्षेत्र, दुर्गम भेग र असंगठित क्षेत्रमा कार्यरत जनसंख्या गरिबी रेखामुनि बस्न बाध्य छन् । उनीहरूले न्यूनतम जीवनयापनका लागि आवश्यक खानपान, स्वास्थ्य सेवा, गुणस्तरीय शिक्षा, सुरक्षित आवास र रोजगारीको अवसर प्राप्त गर्न सक्दैनन् । यसरी आधारभूत आवश्यकतामा सीमित पहुँच हुनु नै गरिबीको प्रत्यक्ष अभिव्यक्ति हो ।

गरिबी मापन गर्दा पहिला आम्दानी वा खर्चलाई आधार मानिन्थ्यो । तर पछिल्ला वर्षहरूमा बहुआयमिक गरिबी (Multidimensional Poverty) को अवधारणा प्रयोग हुँदै आएको छ, जसमा स्वास्थ्य, शिक्षा, सरसफाइ, खानेपानी, आवास र जीवनस्तर जस्ता सूचकहरूलाई पनि समावेश गरिएको छ । यसले गरिबीलाई धेरै व्यापक दृष्टिले बुझ्न सकिन्छ भन्ने देखाएको छ । उदाहरणका लागि, कुनै परिवारको आम्दानी न्यून भए पनि यदि उनीहरूको स्वास्थ्य सेवा, शिक्षा र आवासमा पर्याप्त पहुँच छ भने उनीहरूलाई अन्य परिवारभन्दा कम प्रभावित गरिब मानिन्छ ।

गरिबीको उच्च दरले समाजमा विभिन्न प्रकारका असमानता निम्त्याउँछ । जसले गर्दा अवसरमा पहुँच फरक फरक हुन्छ, सामाजिक अन्याय बढ्छ र विकासको लाभ सबल वर्गीतिर केन्द्रित हुन्छ । यसले दीर्घ कालमा असन्तुलित विकास र सामाजिक तनाव उत्पन्न गर्न सक्छ । त्यसैले गरिबी निवारण केवल आर्थिक सवाल मात्र नभई सामाजिक न्याय र दिगो विकासको प्रश्न पनि हो । नेपालले संविधान २०७२ मार्फत नागरिकलाई सम्मान जनक जीवनयापनको अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । त्यसै अनुसार सरकारले सामाजिक सुरक्षा, स्वास्थ्य बीमा, निःशुल्क शिक्षा, आवास योजना र रोजगारी सिर्जना गर्ने कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकतामा राखेको छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

यद्यपि यी प्रयासहरू भए पनि अझै पनि ठूलो हिस्सा नागरिक गरिबीको चपेटामा छन् । प्राकृतिक विपद्, राजनीतिक अस्थिरता, बेरोजगारी, श्रम जन्य वैदेशिक निर्भरता र उत्पादनशील क्षेत्रमा पर्याप्त लगानी नहुनु गरिबी बढाउने मुख्य कारक बनेका छन् । विशेष गरी कृषिमा निर्भर तर आधुनिक प्रविधि र सीपमा सीमित किसानहरू, असंगठित क्षेत्रमा श्रम गर्ने मजदुरहरू र विपन्न वर्गका महिलाहरू बढी जोखिममा हुन्छन् ।

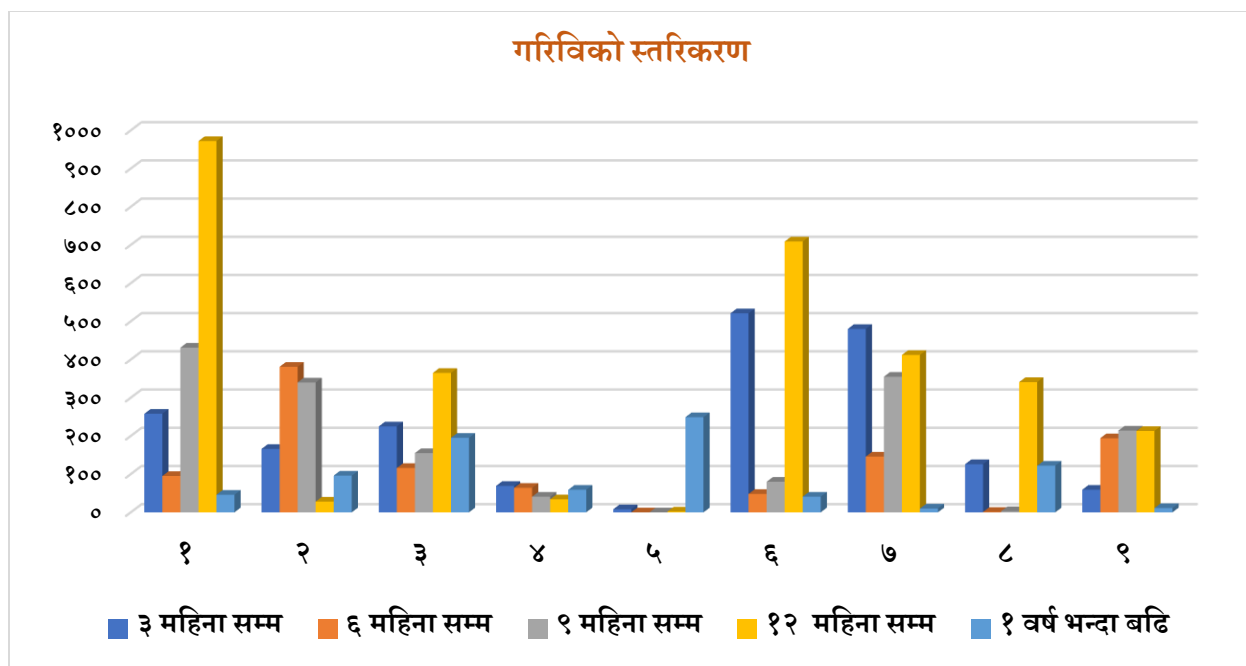
दिगो रूपमा गरिबी घटाउन रोजगारी सिर्जना, सीप अभिवृद्धि, उत्पादनशील क्षेत्र (जस्तै कृषि, उद्योग, पर्यटन) मा लगानी बढाउनु र ग्रामीण क्षेत्रमा पूर्वाधार विकास गर्नु अपरिहार्य छ । साथै, सामाजिक सुरक्षा प्रणालीलाई अझै प्रभावकारी बनाउन, विपन्न र सीमान्तकृत समुदायलाई लक्षित नीतिहरू कार्यान्वयन गर्न, र शिक्षा स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ ।

निष्कर्षका रूपमा भन्नु पर्दा, गरिबीको दर मुलुकको समग्र विकासको अवस्थाको प्रतिबिम्ब हो । यसलाई कम नगरी सामाजिक न्याय, समान अवसर र दिगो विकास हासिल गर्न सकिँदैन । नेपालले गरिबी घटाउन विभिन्न प्रयासहरू गर्दै आएको भए पनि अझै लामो यात्रा गर्न बाँकी छ । त्यसैले आगामी दिनमा सरकार, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज र समुदाय बीचको सहकार्यद्वारा मात्र गरिबी घटाउने सपना साकार पार्न सकिन्छ ।

विश्व बैङ्कको सहयोगमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले तयार पारेको “नेपालमा गरिबी : नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण तेस्रो २०६६/६७” नाम दिएर प्रकाशन गरिएको प्रतिवेदनमा नेपालमा सालाखाला गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या २५ प्रतिशत रहेको उल्लेख छ । त्यस पश्चात् थप प्रतिवेदन तयार भएको छैन भने हाल त्यो प्रतिशत घटेको अनुमान लगाउन सकिन्छ । उक्त प्रतिवेदनमा औसतमा प्रतिव्यक्ति प्रति वर्ष रु. १९,२६१ रुपैयाँलाई गरिबीको रेखा मानिएको छ भने त्यो सहरी क्षेत्रमा बढी अर्थात् ४०,९३३ र ग्रामीण क्षेत्रमा १५,९९८ रहेको उल्लेख छ । यस नगरपालिकामा रहेको गरिबीको स्वरूपलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ:

वडा नं.	३ महिना सम्म	६ महिना सम्म	९ महिना सम्म	१२ महिना सम्म	१ वर्ष भन्दा बढि	जम्मा
१	२५८	९५	४३१	९७२	४६	१८०२
२	१६६	३८१	३४०	२८	९६	१०११
३	२२५	११६	१५५	३६५	१९५	१०५६
४	६९	६४	४१	३४	५९	२६७
५	८	०	०	२	२४९	२५९
६	५२१	४८	८०	७०९	४१	१३९९
७	४८०	१४६	३५५	४१२	१०	१४०३
८	१२६	१	३	३४१	१२२	५९३
९	५९	१९४	२१४	२१३	११	६९१
जम्मा	१९१२	१०४५	१६१९	३०७६	८२९	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.१.९ आयात र निर्यातको अवस्था

नेपालको हालको आयात र निर्यात अवस्थाले केही सकारात्मक संकेत देखाएको छ भने केही चुनौतीहरू अझै कायम छन्। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा नेपालले करिब रु २४७ अर्बभन्दा बढीको निर्यात गरेको छ, जुन अघिल्लो वर्षभन्दा करिब ७८ प्रतिशतले बढी हो। यो वृद्धिमा मुख्य योगदान खाना युक्त तेल जस्ता प्रशोधित वस्तुहरूले दिएका छन्, जुन नेपालले आयात गरेर प्रशोधन गरी पुनः निर्यात गर्ने गरेको छ। निर्यातको वृद्धिसँगै आयात पनि बढिरहेको छ तर तुलनात्मक रूपमा कम दरमा, जसले गर्दा दीर्घकालीन ठूलो व्यापार घाटा केही हदसम्म घट्न थालेको देखिन्छ। आयातमा भने अझै पनि पेट्रोलियम पदार्थ, मेसिनरी, निर्माण सामग्री, र उपभोग्य वस्तुहरूको ठूलो हिस्सा रहेको छ, जसले विदेशी मुद्रा घाटा बढाउँछ।

यद्यपि, निर्यातमा देखिएको वृद्धि दीर्घकालीन उत्पादन क्षमता र स्थायी उद्योग विकासमा आधारित नभई Re-Export प्रवृत्तिमा बढी निर्भर देखिएको छ, जसले दीर्घकालीन टिकाउ अर्थतन्त्र निर्माणमा चुनौती खडा गरेको छ। उच्च मूल्यका वस्तुहरू जस्तै: चिया, कफी, मसला, वस्त्र, फलफूल तथा तरकारी निर्यात विस्तारमा अपेक्षित प्रगति देखिएको छैन, जसमा गुणस्तर सुधार, बजार पहुँच विस्तार र पूर्वाधार विकास अपरिहार्य बनेको छ। अझै पनि सीमामा हुने प्रशासनिक झन्झट, भन्सार ढिलाइ, यातायातको कमजोरी र भण्डारण पूर्वाधारको कमीले निर्यात प्रतिस्पर्धामा असर पारिरहेको छ। समग्रमा, नेपालमा निर्यात वृद्धिले रोजगारी सिर्जना गर्ने, ग्रामीण किसान र साना उद्योगलाई लाभ दिने, तथा विदेशी मुद्रा सन्तुलन सुधार गर्ने सम्भावना राख्छ। तर व्यापार घाटा अझै ठूलो भएकाले दीर्घकालीन आर्थिक स्थिरता सुनिश्चित गर्न निर्यात विविधीकरण, प्रशोधन उद्योगको प्रवर्द्धन, र आत्मनिर्भर उत्पादन प्रणाली विकास गर्नु अपरिहार्य छ। यदि यी चुनौतीहरू समाधान गर्न सकियो भने मात्र नेपालले आफ्नो अर्थतन्त्रलाई दिगो, आत्मनिर्भर र प्रतिस्पर्धी बनाउन सक्नेछ।

कुनै पनि नगरपालिका आर्थिक रूपले सबल हुनका लागि आयात भन्दा निर्यात बढी हुनु अनिवार्य छ। आयात भन्दा निर्यातको आयतन ठूलो हुँदा यसले व्यापार नाफा वृद्धि भई आर्थिक स्तर माथि उठ्न मद्दत गर्दछ। नगरपालिका भित्र

उत्पादन हुने उपजहरूलाई प्रवर्द्धन गरी स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने उपजमा आत्मनिर्भर भई निर्यात बढाउन सके मात्र नगरपालिकाको आर्थिक हैसियत वृद्धि हुन सक्छ ।

वृन्दावन नगरपालिकाले धान, गहुँ, तोरी, रहर, मुड, मुसुरो, मकै, दुग्ध जन्य पदार्थ, मासु (खस्सि तथा कुखुरा), उखु, जस्ता बस्तुहरू निर्यात गर्दछ भने अन्य आवश्यक बस्तुहरू आयात गर्ने गर्दछ ।

४.१.१० औद्योगिक कच्चा पदार्थ उत्पादनको अवस्था

वृन्दावन नगरपालिका, रौतहटको औद्योगिक कच्चा पदार्थ उत्पादनको अवस्था यहाँको भौगोलिक र सामाजिक आर्थिक संरचनासँग गाढा सम्बन्धित छ । यो नगरपालिका मुख्यतः तराई क्षेत्रको उपजाउ भूमिमा अवस्थित भएकाले कृषिजन्य कच्चा पदार्थ उत्पादन यसको प्रमुख आधार बनेको छ । धान, गहुँ, मकै, तरकारी, तेलहन तथा दलहनजस्ता बाली यहाँ प्रशस्त मात्रामा उत्पादन हुने हुँदा यी कृषि उपजहरूले स्थानीय उद्योगलाई कच्चा पदार्थको आपूर्ति गर्ने आधार तयार गरेका छन् । साथै, पशुपालन, डेरी उत्पादन तथा कुखुरापालनबाट दुध, मासु, अण्डा र छालाजस्ता वस्तु पनि उद्योगका लागि महत्वपूर्ण कच्चा पदार्थका स्रोत बनेका छन् । यहाँको स्थानीय वातावरणले ईँटा उद्योगका लागि माटो तथा साना हस्तकलाका लागि बाँस, काठ र अन्य प्राकृतिक स्रोतहरू पनि उपलब्ध गराएको छ । तथापि, यी कच्चा पदार्थको पर्याप्त मूल्य अभिवृद्धि (value addition) नभएको, परम्परागत प्रविधि प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति र ठूला उद्योग स्थापना नहुनुजस्ता कारणले उत्पादन क्षमता औद्योगिक विकाससँग पूर्ण रूपमा जोडिन सकेको छैन । यसैले, वृन्दावन नगरपालिकामा उपलब्ध कच्चा पदार्थलाई आधुनिकीकरण, प्रविधि प्रयोग र लगानीमैत्री नीतिसँग जोड्न सकेमा कृषिमा आधारित उद्योग, डेरी उद्योग, खाद्य प्रसोधन, लघु तथा घरेलु उद्योग विस्तारमा ठूलो सम्भावना रहेको देखिन्छ । यसरी, वृन्दावन नगरपालिकामा कच्चा पदार्थ उत्पादन पर्याप्त भए पनि यसको औद्योगिक उपयोगलाई दिगो विकाससँग जोड्ने खाँचो तीव्र छ ।

४.१.११ बेरोजगार सम्बन्धी विवरण

सामान्यतया कुनै पनि काम गर्न योग्य व्यक्ति काम गर्ने इच्छा र तत्परता देखाउँदा समेत उसले काम गर्ने अवसर प्राप्त गर्दैन भने त्यसलाई बेरोजगार भनिन्छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने शारीरिक तथा मानसिक रूपमा काम गर्न सक्षम उमेर पुगेका भुक्तानी प्राप्त हुने काम नपाएका सबै जनशक्तिलाई बेरोजगार भनिन्छ । वर्तमान समयमा नेपालका विभिन्न समस्या मध्ये बेरोजगारी समस्या एक प्रमुख समस्याको रूपमा विद्यमान रहेको पाइन्छ ।

नेपालको श्रम बजारमा प्रति वर्ष पाँच लाख भन्दा बढी नयाँ युवा श्रम बजारमा प्रवेश गर्छन् । तर, दुर्भाग्य, हाम्रो नेपालको रोजगारी वृद्धिदर ३.२५ छ । त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट वैधानिक रूपमा श्रम स्वीकृति लिएर मात्रै प्रतिदिन करिब एक हजार देखि पन्ध्र सय युवा रोजगारीको सिलसिलामा विदेश जान्छन् र प्रतिदिन लगभग तीन देखि दश वटा लास बाकसमा भित्रने गर्दछ । ‘बिदेसिनु रहर होइन बाध्यता हो’ भन्ने युवा जमातका लागि बेरोजगारी समस्या अभिशाप तुल्य भएको पाइन्छ । नेपाली श्रमिक विदेशी भूमिमा गएर थ्री-डी (डर्टी, डिफिकल्ट एन्ड डेन्जरस) काम गर्न बाध्य भएको पाइन्छ । ०७१ मा अर्थ मन्त्रालयले दिएको तथ्याङ्क अनुसार उच्च शिक्षा बेरोजगारीको प्रतिशत २६.१५ रहेको पाइन्छ । जसको परिणाम स्वरूप बौद्धिक पलायन (ब्रेनड्रेन) को समस्या सहजै देख्न सकिन्छ ।

नेपालमा बेरोजगारीका प्रमुख कारणहरू: उच्च जनसङ्ख्या वृद्धिदर, सुस्त व्यापार वृद्धि, प्रविधिको प्रयोग, मौसमी रोजगार, पुँजी अभाव, कमजोर शैक्षिक गुणस्तर, सीप तथा दक्षतामा बेमेल, सुशासन र कुशल नेतृत्वको कमी, पर निर्भरता, प्रविधिमा तरलता, श्रमको दर्जा, उद्योगहरू टाट पल्टनु, राजनीतिक अस्थिरता, चक्रीय बेरोजगार आदि हुन ।

यस नगरपालिकामा पनि बेरोजगार समस्याबाट अछुतो रहन सकेको छैन । यहाँका युवाहरू खाडी लगायतका वैदेशिक रोजगारमा गएका र केही युवाहरू यही बेरोजगार भएर बसेको पाइन्छ । जसमा वडा नम्बरहरू १, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८ र ९

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

बाट क्रमशः ३४६,८९८,६६,१३९,१४,१५०,५०५,७३ र २०० जना (जम्मा २३९१ जना) बेरोजगार भएको घरधुरी सर्वेक्षण २०८२ ले देखाएको छ ।

४.१.१२ वैदेशिक रोजगारीमा गयकाहरुको विवरण

वैदेशिक रोजगार आय आर्जनका लागि आफ्नो देश भन्दा बाहिर गएर शारीरिक अथवा मानसिक श्रम गर्ने रोजगारी हो । विश्व बजारमा वैदेशिक रोजगारीका लागि विभिन्न देशका जनशक्तिहरु खपत हुने गर्दछन् । बर्तमान नेपाली अर्थतन्त्र वैदेशिक रोजगारको बिप्रेषणले धानिरहेको अवस्था छ । नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय श्रम बजारमा आवश्यकता अनुरूपका युवा जनशक्तिहरुलाई सिमित समयका लागि आधिकारिक तवरले पठाउँदै आएको छ । नेपालि युवा श्रमिक कामदारहरुको रोजगारीको आकर्षक गन्तव्यको रूपमा रहेका मुलुकहरुमा मलेसिया, दुबई, साउदी अरब, कुबेत, बहराइन आदि मुलुकहरु रहेका छन । अमेरिका अस्ट्रेलिया क्यानडा लगाएतका मुलुकहरुमा पनि बहुसंख्यक नेपाली कामदारहरु वैदेशिक रोजगारको लागि पुगेका छन् । वृन्दावन नगरपालिकाबाट वैदेशिक रोजगारमा गएका नागरिकहरुको विवरण तलको तालिकामा व्याख्या गरिएको छः

देशको नाम	वडा नं. १	वडा नं. २	वडा नं. ३	वडा नं. ४	वडा नं. ५	वडा नं. ६	वडा नं. ७	वडा नं. ८	वडा नं. ९	जम्मा
अमेरिका	२	१	१	०	०	०	१	१	०	६
अष्ट्रेलिया	०	२	०	०	०	३	३	०	०	८
ओमन	६	३	०	०	०	८	१	०	०	१८
कतार	१६	३५	२०	४	११	१०७	३२	३०	२२६	४८१
कुबेत	११	३	५	१	२	२१	१०	१	३३	८७
कोरिया	१	०	१	०	२	०	०	१	०	५
क्यानाडा	०	१	०	०	०	०	०	०	१	२
क्रोसिया	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१
जापान	२	०	१	२	१	४	१	३	०	१४
जोर्डन	०	३	०	०	०	५	०	०	०	८
दुबई	२७	३२	२५	९	१४	६९	५२	४३	६६	३३७
बडलादेश	०	०	०	०	०	२	०	०	०	२
बहराइन	४	१	२	०	०	६	०	२	५	२०
भारत	४३	४०	१७	१४	३	६६	५१	३६	०	२७०
मलेसिया	१७२	९२	८२	६०	४२	१३१	९८	७३	५२	८०२
माल्टा	०	०	०	०	०	१	१	०	०	२
मोरिसस	२	०	०	०	०	३	३	०	०	८
युके	१	९	१	१	०	२	०	४	०	१८
रोमानिया	१	०	०	०	०	०	०	१	०	२
साइप्रस	०	०	०	१	०	१	१	०	०	३
साउदी	४३	३०	२४	७	११	९६	४५	२१	९४	३७१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

देशको नाम	वडा नं. १	वडा नं. २	वडा नं. ३	वडा नं. ४	वडा नं. ५	वडा नं. ६	वडा नं. ७	वडा नं. ८	वडा नं. ९	जम्मा
जम्मा	३३१	२५२	१७९	९९	८६	५२५	२९९	२१६	४७८	२४६५

स्रोत: नगरपालिका घरघुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

माथि दिइएको तालिकाले वृन्दावन नगरपालिकाका विभिन्न वडाबाट रोजगारका लागि विदेश गएका व्यक्तिहरूको देश गत विवरण प्रस्तुत गर्दछ । यस तथ्यांकले देखाउँछ कि नगरपालिकाबाट विदेश रोजगारी तथा बसाइँ सराइको लागि गएका व्यक्तिहरूको प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरू कतार, मलेसिया, दुबई (संयुक्त अरब इमिरेट्स), साउदी अरेबिया र भारत रहेका छन् । विशेषगरी, मलेसिया (८०२ जना), कतार (४८१ जना), दुबई (३३७ जना) र साउदी (३७१ जना) मा सबैभन्दा बढी जनशक्ति पुगेको देखिन्छ । यी देशहरूमा रोजगारीका लागि जाने मुख्य कारण श्रम आधारित काम (जस्तै: निर्माण, यातायात, होटेल रेस्टुरेन्ट, उद्योग) मा सहज अवसर मिल्नु र कम शैक्षिक योग्यता भएकाले पनि सहज रूपमा रोजगारी पाउन सक्नु हो ।

यस नगरपालिकाबाट भारततर्फ जाने संख्या पनि उल्लेखनीय (२७० जना) छ, जसको प्रमुख कारण भौगोलिक नजिक पन, सांस्कृतिक समानता र पारिवारिक सम्बन्ध रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । अमेरिका, अष्ट्रेलिया, क्यानडा, जापान, युके, क्रोसिया, रोमानिया, माल्टा, साइप्रस जस्ता मुलुकमा भने तुलनात्मक रूपमा थोरै मात्रामा (१ देखि २० जनासम्म) मात्र पुगेका छन्, जसले प्राविधिक सीप, शैक्षिक अवसर तथा विशेष आब्रजन प्रक्रियामार्फत पुगेको देखाउँछ ।

वडा गत हिसाबले हेर्दा वडा नं. ६ (५२५ जना) बाट सबैभन्दा धेरै जनशक्ति विदेशिएको देखिन्छ भने वडा नं. ५ (८६ जना) बाट सबैभन्दा कम विदेश गएका छन् । यसले नगरपालिका भित्रै रोजगारी अवसर, जनसंख्या घनत्व, वैदेशिक रोजगारीमा पहुँच तथा सामाजिक आर्थिक स्थिति फरक फरक रहेको संकेत गर्दछ ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकाबाट वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रवृत्ति निकै उच्च छ र यसले यहाँको आर्थिक संरचनामा ठूलो प्रभाव पारेको छ । वैदेशिक रोजगारबाट आउने विप्रेषण (Remittance) नगरपालिकाको पारिवारिक आय, शिक्षादेखि स्वास्थ्यसम्मको क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याइरहेको छ । तर, वैदेशिक रोजगारमा निर्भरता मात्र बढ्दै जानु दीर्घकालीन विकासका लागि चुनौती पनि बन्न सक्छ । त्यसैले, यस नगरपालिकाले विदेश जाने जनशक्तिलाई सीपमूलक तालिम, वैकल्पिक रोजगारी अवसर तथा उद्यमशीलता प्रोत्साहनमार्फत दिगो आर्थिक विकासतर्फ उन्मुख गराउन आवश्यक छ ।

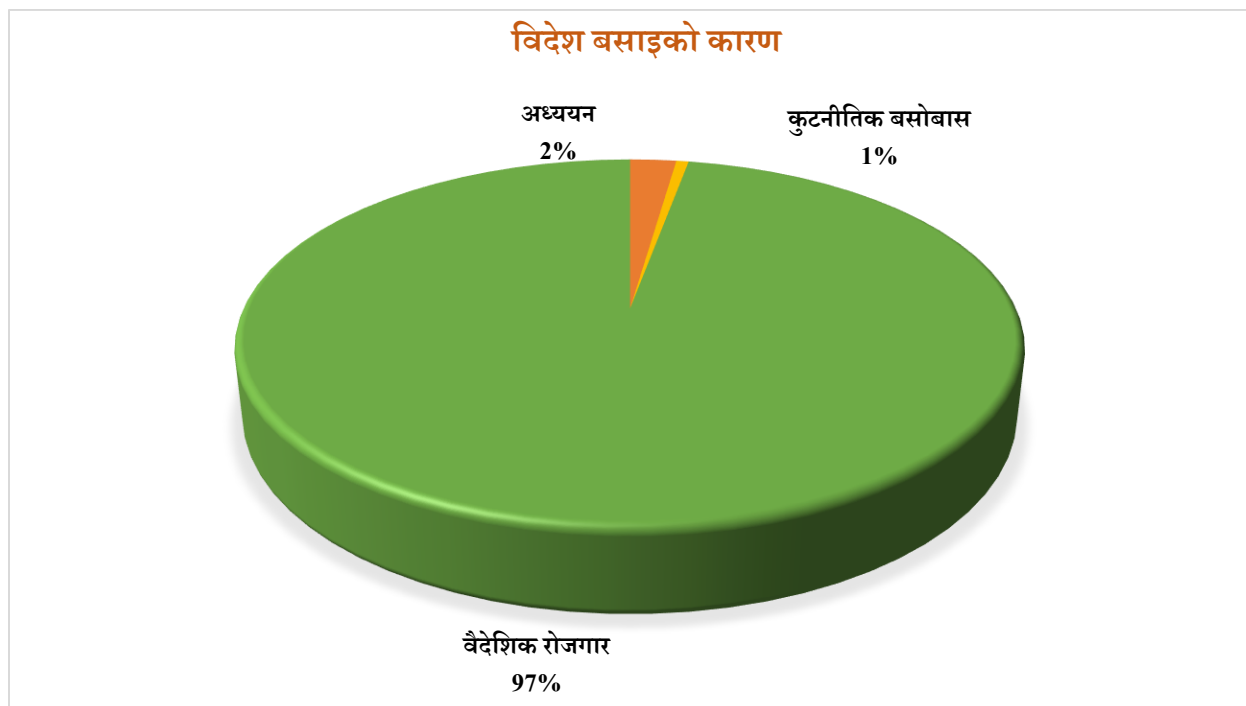
वृन्दावन नगरपालिकाका विदेशमा बसोबास गर्ने बासिन्दाहरू मा कुन कुन व्यक्ति के कारणले विदेशिएको छ भन्ने कुरा तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

वडा नं.	अध्ययन	कूटनीतिक बसोबास	वैदेशिक रोजगार	जम्मा
१	६	०	३२५	३३१
२	१७	०	२३५	२५२
३	०	०	१७९	१७९
४	३	०	९६	९९
५	०	०	८६	८६
६	१२	५	५०८	५२५
७	६	१	२९२	२९९

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	अध्ययन	कूटनीतिक बसोबास	वैदेशिक रोजगार	जम्मा
८	१२	९	१९५	२१६
९	०	०	४७८	४७८
जम्मा	५६	१५	२३९४	२४६५

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.१.१३ सुकुम्बासी सम्बन्धी विवरण

सुकुम्बासी भन्नाले घरजग्गा नहुने, वा कानुनी स्वामित्व बिनै जमिन प्रयोग गरी बसोबास गर्ने व्यक्तिहरू वा समुदायलाई जनाइन्छ । नेपालमा सुकुम्बासीको समस्या दीर्घ कालदेखि रहँदै आएको छ र यसले सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक आयामलाई प्रत्यक्ष असर पुर्याएको छ । विशेषगरी गरिब, विपन्न, दलित, जनजाति र सीमान्तकृत वर्गका व्यक्तिहरू विभिन्न कारणले स्थायी बसोबासका लागि जग्गा वा आवास प्राप्त गर्न सक्दैनन् र परिणाम स्वरूप उनीहरूलाई सुकुम्बासीको अवस्थामा जीवन यापन गर्न बाध्य हुनु परेको छ ।

सुकुम्बासी हुने प्रमुख कारणहरूमा गरिबी, जमिनको असमान वितरण, प्राकृतिक विपत्ति (बाढी, भूकम्प, पहिरो आदिले विस्थापित बनाउनु), जनसंख्या वृद्धि, रोजगारी वा अवसरको खोजीमा ग्रामीण क्षेत्रबाट सहरमा हुने बसाइँ सराइ आदि पर्दछन् । ग्रामीण भेगमा जग्गा प्राप्त नभएर वा उत्पादनशील जमिनको कमीका कारण धेरै मानिस सहर, बजार क्षेत्र वा सडक किनारमा आएर अनधिकृत रूपमा बसोबास गर्ने गरेका छन् ।

नेपालको संविधान २०७२ ले प्रत्येक नागरिकलाई आवासको अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । साथै, "सुकुम्बासी व्यवस्थापन तथा आवास सम्बन्धी नीति" र "नगर विकास मन्त्रालय अन्तर्गतको कार्यक्रम" मार्फत भूमिहीन तथा सुकुम्बासी परिवारलाई बसोबासका लागि जग्गा वितरण गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । व्यवहारमा कार्यान्वयन ढिलो हुनु, तथ्यांक अभाव, राजनीतिक हस्तक्षेप र जग्गा दलालहरूको सक्रियताले यो समस्याको समाधान कठिन बनाएको छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

सुकुम्बासी समस्याले नगरपालिकाहरूमा नगर विकास, पूर्वाधार निर्माण, वातावरणीय संरक्षण तथा सामाजिक सेवामा असर पुर्याइरहेको छ । सडक किनार, नदी किनार, खुला ठाउँमा बसोबास गर्दा स्वास्थ्य, शिक्षा, सरसफाइ र खानेपानी जस्ता आधारभूत सेवामा उनीहरू वञ्चित हुने अवस्था देखिन्छ ।

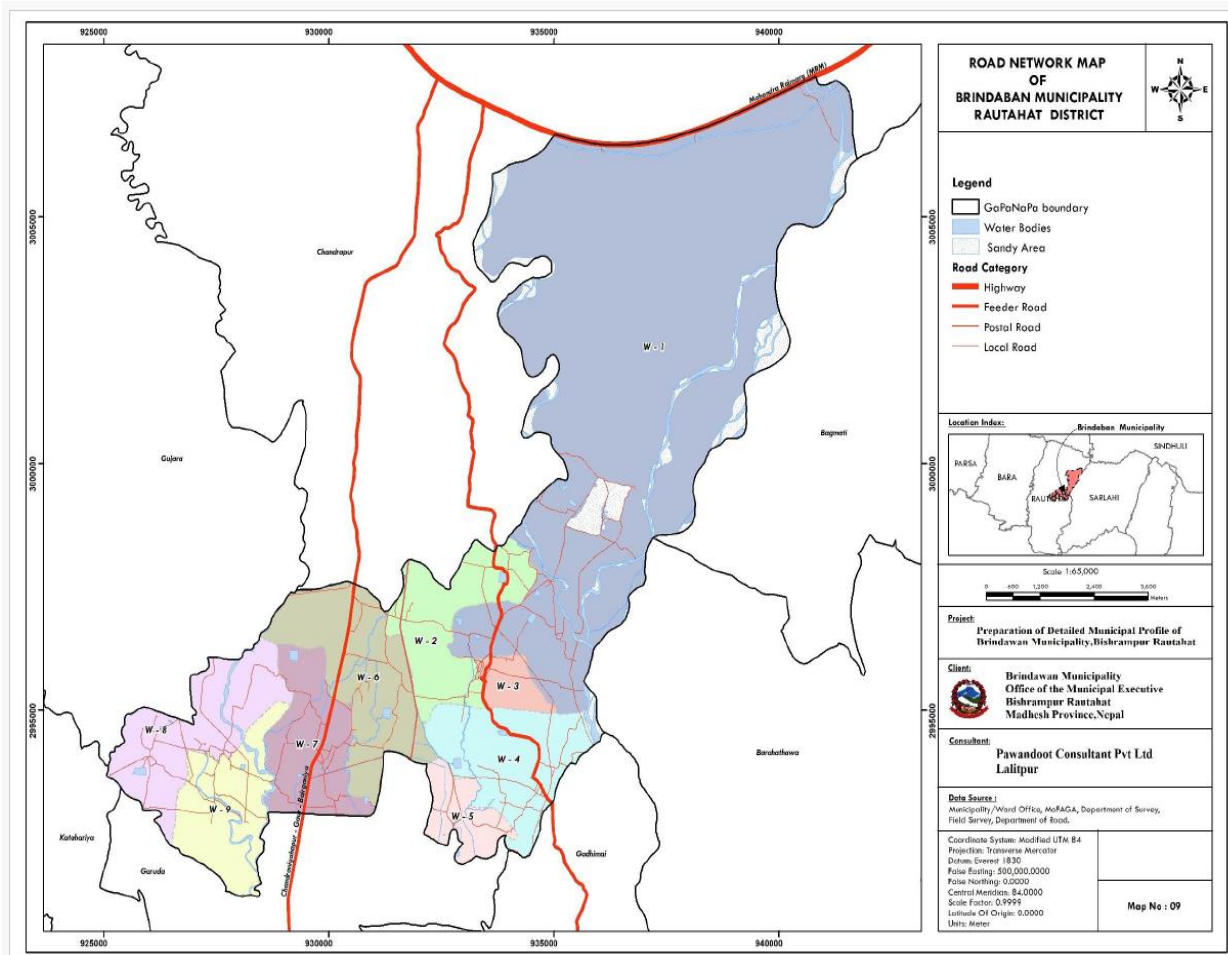
यस कारण, सुकुम्बासी समस्याको दीर्घकालीन समाधानका लागि भूमिसुधारमार्फत समानुपातिक रूपमा जग्गा वितरण गर्ने, सामाजिक सुरक्षा प्रणाली बलियो बनाउने, दिगो रोजगारी र आवास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, र सुकुम्बासी परिवारलाई तालिम तथा उद्यमशीलतामा प्रोत्साहित गर्ने आवश्यकता छ । यसरी मात्र सुकुम्बासी समस्या समाधान गर्दै सामाजिक न्याय र समानताको आधारमा दिगो विकासको बाटोमा अघि बढ्न सकिन्छ ।

यस नगरपालिकामा बसोबासका आधारमा जनसंख्या विवरण सहितको तालिका निम्नानुसार रहेको छ:

वडा नं.	अव्यवस्थित बसोबास	अस्थायी	स्थायी	स्थायी (सुकुम्बासी)	जम्मा
१	४	२७	१७१३	५८	१८०२
२	०	७५	८८३	५३	१०११
३	२	२	१०५२	०	१०५६
४	०	१५	२४४	८	२६७
५	०	१०	२४८	१	२५९
६	०	४६	१३०७	४६	१३९९
७	०	६	१३९१	६	१४०३
८	१	२५	५६०	७	५९३
९	०	८	६८१	२	६९१
जम्मा	७	२१४	८०७९	१८१	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.१.१४ स्रोत नक्सा

४.२ भू-उपयोग तथा स्वामित्व

४.२.१ वर्तमान भू-उपयोग

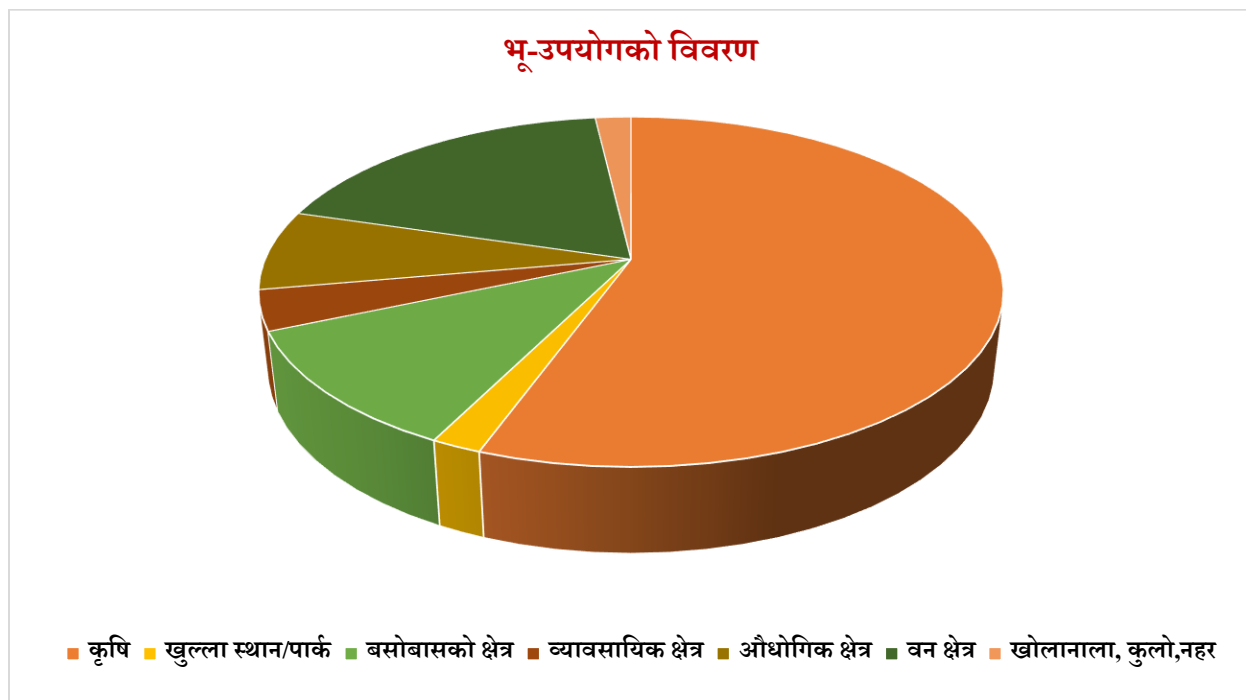
मानव जातिको सृष्टि र जनजीवन भू-धरातलमा उपलब्ध प्राकृतिक श्रोतहरूको उपयोगका आधारमा अडेको छ । मानवीय अस्तित्व भित्रका समग्र मानवीय गतिविधिहरू उसले उपयोग गर्ने जमिन तथा जमिनमा उपलब्ध श्रोतहरूमा पूर्णतः निर्भर गर्दछ । तसर्थ भू-आवरण अन्तर्गत मानिसले उपयोगमा ल्याउने वन क्षेत्र, खेती योग्य जमिन, जल, बालुवा, हिमाल, पहाड आदिको तथ्याङ्कलाई भू-उपयोग अन्तर्गत उल्लेख गरिएको छ । नगरपालिकाको भू-उपयोगसम्बन्धी विवरण निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

क्र.स.	भू-उपयोग क्षेत्र	भू-उपयोग क्षेत्र (वर्ग कि. मि. मा)	प्रतिशत
१	कृषि	५३.०१	५५.५६
२	खुल्ला स्थान/पार्क	१.७६	१.८५
३	बसोबासको क्षेत्र	१०.६०	११.११
४	व्यावसायिक क्षेत्र	३.५३	३.७
५	औद्योगिक क्षेत्र	७.०७	७.४१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र.स.	भू-उपयोग क्षेत्र	भू-उपयोग क्षेत्र (वर्ग कि. मि. मा)	प्रतिशत
६	वन क्षेत्र	१७.६७	१८.५२
७	खोलानाला, कुलो, नहर	१.७६	१.८५
जम्मा		९५.४	१००

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

यस नगरपालिकाको वर्तमान भू-उपयोगलाई हेर्दा भौगोलिक र आर्थिक संरचना स्पष्ट रूपमा देखाउँछ । यस नगरपालिकामा सबैभन्दा ठूलो हिस्सा कृषि क्षेत्रले ओगटेको छ, जसको क्षेत्रफल ५३.०१ वर्ग कि. मि. र कुल क्षेत्रको ५५.५६% रहेको छ । यसले जनसंख्या मुख्य रूपमा कृषिमा आधारित भएको र कृषि नै स्थानीय अर्थतन्त्रको मुख्य आधार रहेको कुरा पुष्टि गर्छ । बसोबासको क्षेत्र १०.६० वर्ग कि. मि. (११.११%) रहेको छ, जुन अन्य नगरपालिका क्षेत्रसँग तुलना गर्दा मध्यम स्तरको बसोबासको विस्तार भएको देखाउँछ ।

औद्योगिक क्षेत्र ७.०७ वर्ग कि. मि. (७.४१%) र व्यावसायिक क्षेत्र ३.५३ वर्ग कि. मि. (३.७%) रहेका छन्, जसले संकेत गर्दछ कि नगरपालिकामा व्यवसाय र उद्योग विस्तार हाल सीमित छ । वन क्षेत्र १७.६७ वर्ग कि. मि. (१८.५२%) रहेको छ, जसले वातावरणीय सन्तुलन र प्राकृतिक स्रोतको संरक्षणमा योगदान पुर्याउँछ । खुल्ला स्थान/पार्क र खोलानाला, कुलो, नहर प्रत्येक १.७६ वर्ग कि. मि. (१.८५%) रहेका छन्, जसले जनजीवनमा आवश्यक खुला क्षेत्र र जल व्यवस्थापनको महत्व दर्साउँछ ।

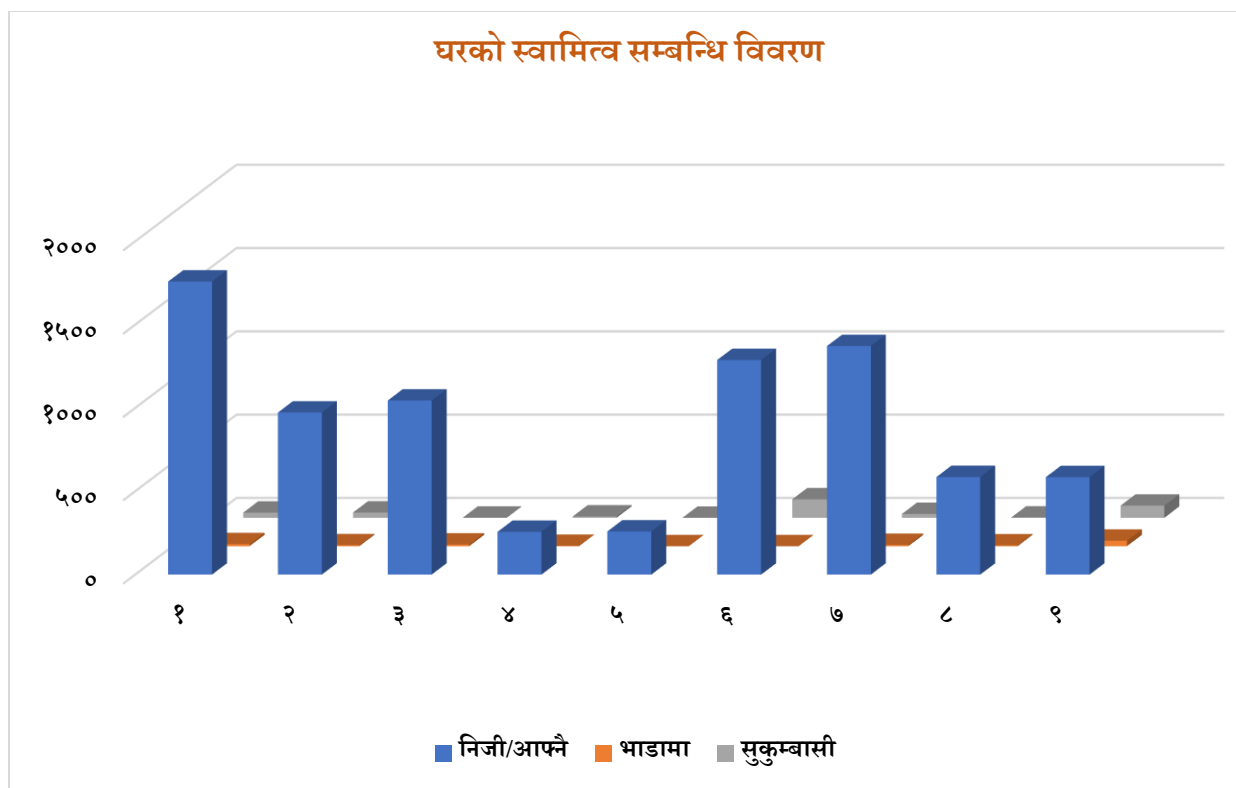
समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकामा कृषिमा आधारित अर्थतन्त्र प्रमुख छ भने बसोबास, उद्योग, व्यावसायिक क्षेत्र र वातावरणीय संरचनाको सन्तुलनमा अझै सुधारको आवश्यकता देखिन्छ । नगरपालिकाको भौगोलिक संरचना र भूमि उपयोग योजना आगामी विकासका लागि मार्गनिर्देशनका रूपमा उपयोग गर्न सकिन्छ ।

४.२.२ भू-स्वामित्व

वृन्दावन नगरपालिकामा भू-स्वामित्वको संरचना विभिन्न किसिमका छ । यहाँको जमिन प्रायः निजी, सामुदायिक र सरकारी स्वामित्वमा विभाजन गरिएको छ । निजी भू-स्वामित्व अन्तर्गत व्यक्तिगत वा परिवारको नाममा रहेको जमिन पर्छ, जसमा खेती, बसोबास वा व्यावसायिक प्रयोजनका लागि कानुनी अधिकार सुनिश्चित छ । सामुदायिक भू-स्वामित्वमा गाउँ वा समुदायको नाममा रहेको वन, सार्वजनिक उपयोगका जमिन समावेश छन्, जसले स्थानीय स्रोत व्यवस्थापन र वातावरणीय संरक्षणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । सरकारी भू-स्वामित्व अन्तर्गत सडक, पुल, नहर, पार्क तथा अन्य सार्वजनिक क्षेत्रको व्यवस्थापन सरकारको जिम्मेवारीमा रहन्छ । वृन्दावन नगरपालिका क्षेत्रमा कृषिमा आधारित अर्थतन्त्र हुँदा अधिकांश भूमि निजी स्वामित्वमा रहेको छ भने वन क्षेत्र र सार्वजनिक स्थान सामुदायिक तथा सरकारी स्वामित्वमा छन् । स्पष्ट भू-स्वामित्वले कानुनी सुरक्षा, सामाजिक स्थायित्व, आर्थिक विकास र वातावरणीय संरक्षणमा योगदान पुऱ्याउँछ । यसले नगरपालिकाको समग्र विकास, स्रोतको न्यायसंगत वितरण र दीगो व्यवस्थापनका लागि आधार तयार पार्छ ।

वडा नं.	निजी/आफ्नै	भाडामा	सुकुम्बासी	जम्मा
१	१७५९	१२	३१	१८०२
२	९७३	६	३२	१०११
३	१०४५	१०	१	१०५६
४	२५७	२	८	२६७
५	२५९	०	०	२५९
६	१२८८	०	१११	१३९९
७	१३७२	८	२३	१४०३
८	५८६	५	२	५९३
९	५८५	३३	७३	६९१
जम्मा	८१२४	७६	२८१	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.२.३ जग्गाको किसिम

वृन्दावन नगरपालिकामा जग्गाको किसिम विभिन्न भौगोलिक अवस्था, उपयोग र स्वामित्वअनुसार वर्गीकृत गरिएको छ। यहाँको कुल भू-उपयोग विवरणअनुसार कृषि जग्गा सबैभन्दा ठूलो हिस्सा ओगटेको छ। ५३.०१ वर्ग किलोमिटर जमिन कृषि योग्य रहेको छ, जुन कुल क्षेत्रफलको करिब ५५.५६% भाग हो। यस कृषि जग्गामा धान, मकै, गहुँ, दाल, तरकारी तथा फलफूल खेती प्रचलित छ। कृषि जग्गा प्रायः निजी स्वामित्वमा रहेको भए पनि केही सामुदायिक खेत तथा सिँचाई प्रणालीले स्थानीय कृषकलाई सहयोग पुर्याउँछ। यसले नगरपालिकाको अर्थतन्त्रमा कृषिको प्रमुख भूमिका दर्साउँछ र स्थानीय खाद्य सुरक्षा तथा रोजगारी सुनिश्चित गर्दछ।

बसोबासको लागि प्रयोग हुने जमिन १०.६० वर्ग किलोमिटर (११.११%) रहेको छ। यी क्षेत्रहरूमा आवासीय बस्ती, घरधुरी तथा आवासीय संरचना निर्माण गरिएको छ। व्यावसायिक जमिन ३.५३ वर्ग किलोमिटर (३.७%) रहेको छ, जुन बजार, पसल र अन्य व्यवसायीक गतिविधिका लागि प्रयोगमा आउँछ। औद्योगिक क्षेत्र ७.०७ वर्ग किलोमिटर (७.४१%) रहेको छ, जसले स्थानीय रोजगार सिर्जना र औद्योगिक विकासमा योगदान पुर्याउँछ।

वन क्षेत्र १७.६७ वर्ग किलोमिटर (१८.५२%) रहेको छ। यसले वातावरणीय सन्तुलन, जलस्रोत संरक्षण र प्राकृतिक सम्पदाको सुरक्षा गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। खोला, नहर तथा कुलो जस्ता जलमार्गमा १.७६ वर्ग किलोमिटर (१.८५%) जमिन पर्दछ, जुन बाढी र पहिरोको संवेदनशील क्षेत्र मानिन्छ। यसले कृषि र बसोबास क्षेत्रमा जोखिम घटाउन तथा जल व्यवस्थापन सुधार्न महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछ।

साथै, खुल्ला स्थान वा पार्कका लागि १.७६ वर्ग किलोमिटर (१.८५%) जमिन छ, जसले नगरपालिकामा खेलकुद, मनोरञ्जन र सामुदायिक गतिविधिका लागि आवश्यक स्थान उपलब्ध गराउँछ। बाँझो जमिन पनि केही भागमा रहेको छ, जुन हाल कुनै उपयोगमा छैन तर भविष्यमा कृषि, आवासीय वा सार्वजनिक संरचना निर्माणका लागि सम्भावना पूर्ण छ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकाको जग्गा विविध किसिममा बाँडिएको छ र यसको उचित व्यवस्थापन नगरपालिकाको आर्थिक विकास, स्थानीय रोजगार, खाद्य सुरक्षा र वातावरणीय संरक्षणका लागि अत्यन्त महत्वपूर्ण छ। कृषि, बसोबास, व्यावसायिक, औद्योगिक, वन र सार्वजनिक जमिन बीचको सन्तुलन कायम राख्दा नगरपालिकाको दिगो विकास सुनिश्चित गर्न सकिन्छ।

४.२.४ खेती योग्य जमिन सम्बन्धी विवरण

वैज्ञानिक र व्यावसायिक ढङ्गले भू-उपयोग नहुँदा कृषि क्षेत्रमा ठूलो घाटा व्यहोर्ने परेको अवस्था छ। नगरमा उपलब्ध सम्पूर्ण खेती योग्य जमिनको वैज्ञानिक र व्यावसायिक ढङ्गले सदुपयोग हुन सकेको पाइँदैन। खेती योग्य जमिनको उपलब्धता भएपनि पूर्ण सदुपयोग नहुँदा एकातर्फ जमिन बाँझो हुँदै जाने त अर्कोतर्फ कृषि उत्पादनमा कमी भई आयात गर्नुपर्ने अवस्था श्रृजना हुन सक्छ।

जमिन खेती योग्य भएर मात्र हुँदैन त्यसमा सिँचाइको सुविधा हुनुपर्छ। खेती योग्य जमिनमा खेतीपाती गरी पूर्ण सदुपयोग गर्न त्यसमा सिँचाइको सुविधा पुर्याउनु अनिवार्य हुन्छ। तसर्थ स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रमा रहेको खेती योग्य जमिनको यथार्थ विवरण तयार पारी त्यसमध्ये सिँचाई पुगेको र नपुगेको जमिनको समेत सही तथ्याङ्क हुनुपर्छ। यस पश्चात् सिँचाई नपुगेको जमिनमा एक वा वैकल्पिक उपायले सिँचाई पुर्याउन प्राथमिकता केन्द्रित गर्नु आवश्यक हुन्छ। यस नगरपालिकामा खेती योग्य जमिन सबैभन्दा ठूलो हिस्सा ओगटेको छ। भू-उपयोग विवरण अनुसार, यहाँ ५३.०१ वर्ग किलोमिटर जमिन कृषि योग्य रहेको छ, जुन कुल क्षेत्रफलको करिब ५५.५६% भाग हो। यसले नगरपालिकामा कृषिमा आधारित अर्थतन्त्र रहेको र स्थानीय जनसंख्या मुख्य रूपमा कृषि पेशामा निर्भर रहेको स्पष्ट देखाउँछ। कृषि यहाँको मुख्य जीविकोपार्जन स्रोत कृषि भएकोले खेती योग्य जमिनको व्यवस्थापन र उत्पादन क्षमता बढाउने कुरा अत्यन्तै महत्वपूर्ण छ।

वृन्दावन नगरपालिकामा खेती योग्य जमिनमा धान, मकै, गहुँ, दाल, तरकारी तथा विभिन्न फलफूलको खेती प्रचलित छ। यी बालीले स्थानीय खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्नुका साथै कृषक परिवारको आम्दानीको प्रमुख स्रोतको रूपमा काम गर्छ। निजी स्वामित्वमा रहेको जमिन बाहेक केही सामुदायिक खेत तथा सिँचाई प्रणालीले कृषकहरूको उत्पादनमा सहयोग पुर्याउँछन्। सिँचाई सुविधा, मल, आधुनिक कृषक प्रविधि र सही व्यवस्थापनले उत्पादन क्षमता बढाउने सम्भावना अझै व्यापक छ।

खेती योग्य जमिनको उचित प्रयोगले नगरपालिकामा रोजगार सिर्जना, खाद्य आपूर्ति र स्थानीय अर्थतन्त्रको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछ तर, यस क्षेत्रमा चुनौतीहरू पनि छन्। जलवायु परिवर्तन, सीमित सिँचाई सुविधा, भौगोलिक असमानता र आधुनिक कृषक प्रविधिको अभावले उत्पादनमा प्रभाव पार्न सक्छ। यसैले नगरपालिका स्तरमा कृषकलाई तालिम, आधुनिक उपकरण र आवश्यक स्रोत उपलब्ध गराउने योजना आवश्यक छ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकामा रहेको खेती योग्य जमिन नगरपालिकाको आर्थिक र सामाजिक विकासको आधार हो। यस जमिनको संरक्षण, उचित प्रयोग र उत्पादन क्षमता वृद्धिका उपायहरू कार्यान्वयन गर्दा नगरपालिकाको दिगो विकास सुनिश्चित गर्न सकिन्छ। कृषकलाई सहूलियत, बजार पहुँच र कृषिजन्य पूर्वाधार प्रदान गर्दा यहाँको कृषि क्षेत्र अझ सशक्त र दिगो बन्नेछ।

४.२.५ बाँझो जमिन सम्बन्धी विवरण

गाउँघरमा कतिपय क्षेत्रहरू प्रयोग हीन अवस्थामा बाँझो रहेका हुन्छन्। सबै प्रकारका जमिनहरूको एक वा अर्को प्रकारले सदुपयोग गर्न सकिन्छ। जमिन आफैमा एक अमूल्य प्राकृतिक सम्पदा हो। खेती नहुने क्षेत्रमा डाले घाँस वा जडीबुटी

लगाउन सकिन्छ भने उपयुक्त स्थानहरू भए खुल्ला क्षेत्र, मनोरञ्जन स्थल, पार्क वा बगैँचाको रूपमा समेत विकास गर्न सकिन्छ। खेती नहुने अवस्थामा आवास विकासका लागि समेत यस्तो जमिनको सदुपयोग गर्न सकिन्छ। बाँझो जमिन प्रायः निजी, सरकारी वा सामुदायिक स्वामित्वमा हुन सक्छ। निजी स्वामित्वको बाँझो जमिनमा मालिकले कुनै योजना बनाएर खेती, बगैँचा वा व्यवसायको लागि प्रयोग गर्न सक्ने अवस्था हुन्छ। सरकारी वा सामुदायिक स्वामित्वको बाँझो जमिन नगरपालिकाले दिगो विकास, पार्क, खेल मैदान वा सार्वजनिक संरचना निर्माणका लागि प्रयोग गर्न सक्छ। बाँझो जमिनको सही व्यवस्थापन नगरपालिकाको आर्थिक र सामाजिक विकासका लागि महत्वपूर्ण छ, किनभने यसलाई उपयोगमा ल्याउँदा स्थानीय रोजगार सिर्जना, खाद्य सुरक्षा र नगरको भौतिक पूर्वाधारमा वृद्धि गर्न सकिन्छ।

४.२.६ बाढी पहिरोको जोखिममा रहेको जमिनको विवरण

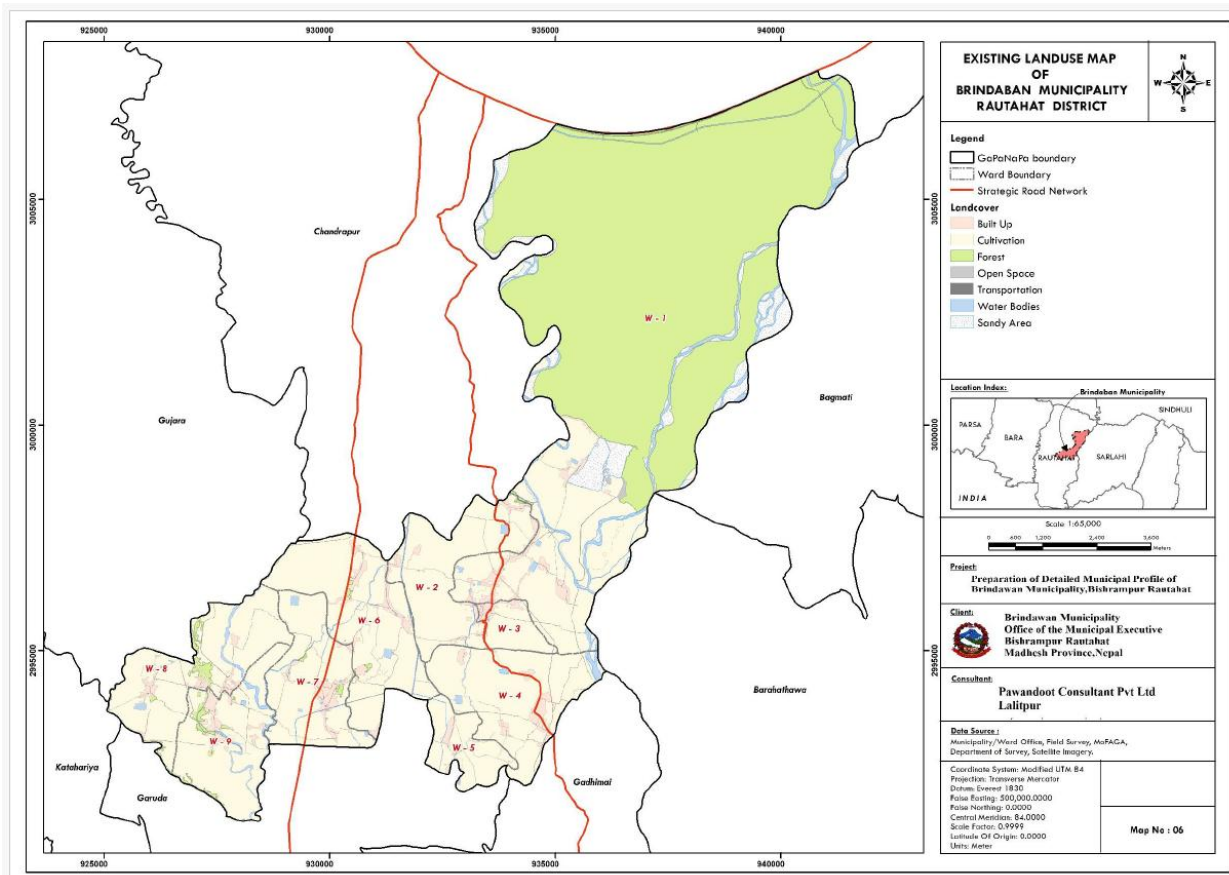
वृन्दावन नगरपालिकामा भौगोलिक अवस्थाका कारण केही जमिन बाढीको उच्च जोखिममा छ। नगरपालिका क्षेत्रफलको करिब १.७६ वर्ग किलोमिटर (१.८५%) हिस्सा खोलानाला, नहर र अन्य जलमार्ग आसपासको क्षेत्र हो यस नगरपालिकाको पूर्वी सिमाना बागमती नदीसँग जोडिएको छ, जुन वर्षा याममा अत्याधिक वर्षा हुँदा बाढी र माटोको कटानको संवेदनशील हुन्छ। यसका साथै कृषि योग्य जमिन र बसोबास क्षेत्रको केही भाग पनि वर्षा याममा बाढीको असरमा पर्न सक्छ। विशेष गरी नगरपालिकाका तटवर्ती क्षेत्र र बागमती नदी किनारका जमिनहरूमा बाढीको जोखिम बढी छ भने ढलान भएका भागमा पहिरोको खतरा देखिन्छ।

बाढी जोखिममा रहेको जमिनले स्थानीय कृषक र बसोबासिका लागि ठूलो चुनौती प्रस्तुत गर्छ। कृषि योग्य जमिनमा बाढी आएमा बाली नष्ट हुने, माटोको कटान हुने र उत्पादन घट्ने सम्भावना हुन्छ, जसले स्थानीय खाद्य सुरक्षा र कृषकको आम्दानीमा प्रत्यक्ष असर पुर्याउँछ। त्यस्तै, बसोबास क्षेत्रमा घरधुरी, सडक र सार्वजनिक पूर्वाधारमा क्षति पुग्ने जोखिम रहन्छ। यसले नगरपालिका स्तरमा आपत्कालिन व्यवस्थापन, राहत तथा पुनर्निर्माणको आवश्यकता बढाउँछ।

वृन्दावन नगरपालिकामा जोखिम न्यूनीकरणका लागि विभिन्न उपाय आवश्यक छन्। जोखिम क्षेत्रमा स्थायी घर निर्माण नगर्नु, कृषि अभ्यासमा जोखिम मैत्री प्रविधि अपनाउनु, बाँध, नहर र ढलानको सुरक्षा सुनिश्चित गर्नु तथा बाढी पूर्व सूचना प्रणाली सञ्चालन गर्नु महत्वपूर्ण कदम हुन्। यसका साथै, नगरपालिकाले जोखिम क्षेत्रको नक्सा तयार पारेर आपत्कालिन योजना निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। सामुदायिक सहभागिता, स्थानीय स्रोतको सही व्यवस्थापन र सतर्कता अभियानले बाढी र पहिरोको प्रभाव घटाउन सहयोग पुर्याउँछ।

यसरी, वृन्दावन नगरपालिकाको बाढी पहिरो जोखिममा रहेको जमिन व्यवस्थापनमा ध्यान दिनु नगरपालिकाको दिगो विकास, जन सुरक्षा र आर्थिक स्थायित्वको लागि अत्यन्तै महत्वपूर्ण छ। सही योजना र पूर्व तयारीले यहाँको जोखिम पूर्ण जमिनलाई दिगो र सुरक्षित बनाइ, स्थानीय समुदायको जीवनस्तर र आर्थिक क्षमता बढाउन सकिन्छ।

४.२.७ स्रोत नक्सा

४.३ कृषि तथा पशु विकास

आज उच्चतम विकास हासिल गरेका औद्योगिक राष्ट्रहरूको विकासको मेरुदण्ड कृषि नै रहेको इतिहासले देखाउँछ । युरोप, अमेरिका तथा एसियाली महाशक्ति राष्ट्रहरूको सम्पन्नताको आधारशिला समेत कृषि क्रान्तिमा आधारित भएको पाइन्छ । तसर्थ तत्कालका लागि कृषि बाहेकका अन्य विकल्पहरू न्यून रहेको र कृषिमा पर्याप्त संभावना रहेको हाम्रो देशमा विकासका अन्य महत्वकांक्षी योजना कार्यान्वयन गर्नु पूर्व खाद्यान्न, फलफूल तरकारी साथै समग्र कृषि उपजहरूमा आत्मनिर्भर बनी निर्यात समेत वृद्धि गर्न कृषि क्षेत्रमा क्रान्ति नै गर्नुपर्ने पहिलो अनिवार्य आवश्यकता रहेको छ । उच्च प्रविधिहरू विकास भइसकेको आजको युगमा समेत हाम्रो निर्वाहमुखी परम्परागत खेती प्रणालीमा सीमित रहि रहन एक प्रकारको विडम्बना नै हो । तसर्थ स्थानीय सरकारले संभाव्यता अध्ययन गरी व्यावसायिक र वैज्ञानिक कृषिका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कृषि पूर्वाधारहरूको विकास मार्फत कृषि उत्पादन र विकासमा क्रान्ति गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

४.३.१ सार्वजनिक पोखरी तथा माछा पालन सम्बन्धी विवरण

कुनै पनि राष्ट्रको विकासका लागि स्वस्थ जनशक्ति तथा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको उपयोग आवश्यक हुन्छ । स्वस्थ जनशक्तिको उत्पादनका लागि पोषण युक्त आहाराको महत्वपूर्ण योगदान हुन्छ । प्रोटीन शारीरिक तथा मानसिक विकासका लागि अपरिहार्य पोषक तत्व हो । सामान्य मानिसलाई ४५ ग्राम प्रोटीन प्रति दिन आवश्यक पर्दछ जसको एक तिहाइ भाग प्राणी जन्य स्रोतबाट प्राप्त हुनु पर्दछ । यस प्रकार करिब ५.५ किलो प्रोटीन प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष आवश्यक हुन आउँछ । माछा सर्वोत्तम एवं सस्तो प्राणी प्रोटीनको रूपमा विश्वभरि नै प्रख्यात छ । कुनै राष्ट्रले माछाबाट नै प्राणी

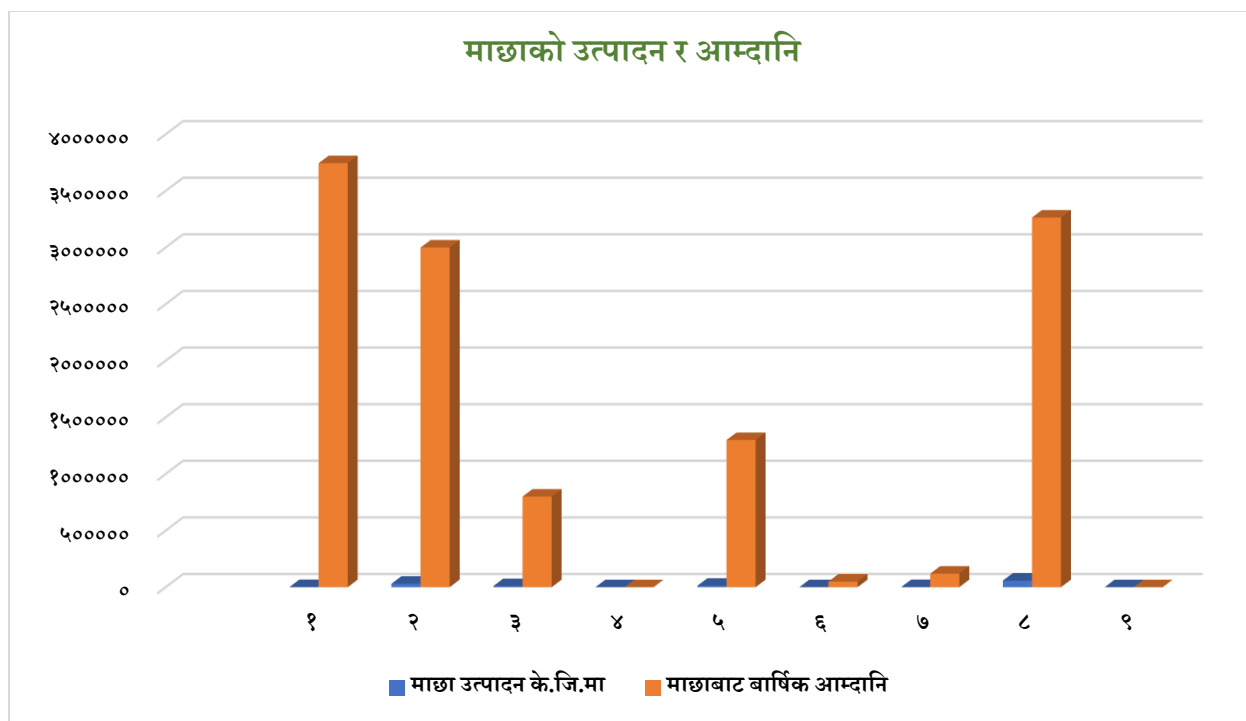
नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

प्रोटीनको आवश्यकता पुरा गर्न चाहन्छ भने त्यहाँ माछाको उपलब्धता करिब २८.५ केजी. प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष आवश्यक हुन्छ। नेपाल प्राणी प्रोटीन आपूर्तिमा निकै कमजोर राष्ट्र हो। यहाँको कुल आवश्यकताको करिब ५० प्रतिशत मात्र परिपूर्ति हुन सकिरहेको छ जसमा मत्स्यको योगदान २० प्रतिशत मात्र छ। नेपालमा माछाको उत्पादन करिब २.७ केजी. प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष मात्र छ। जबकी विकसित मुलुकहरूमा यसको उपयोग २८ केजी प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष छ भने विकासशील राष्ट्रहरूमा करिब १.१ केजी. प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष रहेको छ।

मत्स्य प्रोटीन अन्य प्रोटीनको तुलनामा अधिक पाचन योग्य तथा एमिनो एसिडको मात्रा मानव शरीरलाई आवश्यक अनुपातमा रहेको हुँदा यसको पुर्ण उपयोग हुने गर्दछ, साथै माछामा ओमेगा ३, फ्याट्री एसिड अधिक मात्रामा उपलब्ध हुने भएको हुँदा यसलाई स्वस्थकर मासुको रूपमा चिकित्सकहरूद्वारा प्रमाणित गरिएको छ। यसै कारणले गर्दा प्रेशर, कोलेस्ट्रॉल, मुटुका विरामीहरूले समेत यसको सेवन गर्न सक्छन्, खासगरी गर्भावस्थामा माछाको अधिक सेवन गर्दा शिशुको बुद्धि तीक्ष्ण हुनुका साथै स्वस्थ तथा निरोगी हुन्छ तथा यसको नियमित सेवनले विभिन्न रोगहरूबाट बचाव गर्नका साथै तीक्ष्ण बुद्धि बनाउन एवं बृद्धावस्थामा भुल्ने लक्षणबाट समेत बचाई मानसिक एवं शारीरिक रूपले स्वस्थ जनशक्ति निर्माणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ, फलस्वरूप माछाको माग नेपाल लगायतका मुलुकहरूमा बढ्दै गई रहेको छ।

वडा नं	पोखरी संख्या		माछा उत्पादन केजीमा	माछाबाट वार्षिक आम्दानी
	१ पोखरी	२ पोखरी		
१	५	५	१४००	३७४५०००
२	३	१	३०६३०	३००००००
३	४	०	१००००	८०००००
५	२	०	१३०००	१३०००००
६	१	०	५००	५००००
७	१	०	१२००	१२००००
८	१६	३	५८०००	३२६५०००
जम्मा	३२	९	११४७३०	१२२८००००

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा पोखरीमार्फत हुने माछा उत्पादन र त्यसबाट प्राप्त हुने आम्दानी नगरपालिकाको एक महत्वपूर्ण आय स्रोतका रूपमा देखिन्छ । नगरपालिकाभित्र ३२ परिवार सँग १/१ वटा पोखरी र ९ वटा परिवार सँग २/२ वटा पोखरी संख्या रहेको र जम्मा पोखरी संख्या ५० वटा पोखरी रहेको विवरणले मत्स्यपालनको राम्रो सम्भावना रहेको प्रस्ट पार्छ । उपलब्ध तथ्यांक अनुसार कुल १,१४,७३० केजी. माछा उत्पादन भई करिब १२,२८,०००० रुपैयाँ बराबरको आम्दानी भएको छ, जुन स्थानीय आर्थिक विकास, आत्मनिर्भरता र रोजगारी सृजनामा ठूलो योगदान पुर्याउने खालको छ । वडा गत रूपमा हेर्दा वडा नं ८ माछा उत्पादनमा सबैभन्दा अगाडि रहेको छ, जहाँ १६ परिवार सँग १ पोखरी र ३ परिवार सँग वटा २ पोखरी गरी २२ वटा पोखरीबाट ५८,००० केजी. माछा उत्पादन भई ३२,६५००० आम्दानी भएको देखाउँछ । यसैगरी वडा नं १ मा १५ वटा पोखरी (५ वटा १ पोखरी र ५ वटा २ पोखरी) बाट १४,००० केजी. माछा उत्पादन भई ३७,४५००० आम्दानी हुने देखाउँछ भने वडा नं २ मा ३०,६३० केजी. माछा उत्पादन भई ३०,००००० आम्दानी हुने देखिन्छ। यी वडाहरूलाई नगरपालिकाको मत्स्य उत्पादनका प्रमुख केन्द्रका रूपमा लिन सकिन्छ ।

यसका विपरीत वडा नं ४ र वडा नं ९ मा पोखरी नै नभएकोले उत्पादन र आम्दानी शून्य रहेको छ । यस्ता वडाहरूमा पोखरी निर्माण, मत्स्यपालन प्रवर्द्धन र प्राविधिक सीप विकासमा लगानी गर्न सकेमा नगरपालिकाको कुल उत्पादन र आम्दानीमा अझै उल्लेख्य वृद्धि हुनसक्छ । अन्य वडाहरूमा पनि उत्पादन र आम्दानी असमान रहेको देखिन्छ । उदाहरणका लागि, वडा नं ६ मा जम्मा ५०० केजी. माछा उत्पादन भई ५०,००० आम्दानी मात्र भएको छ भने वडा नं ७ मा १२०० केजी. उत्पादन भई १,२०,००० आम्दानी भएको छ । यसले देखाउँछ कि केही वडाहरूमा पोखरी त भए पनि त्यसको उपयोग कम भइरहेको छ वा उत्पादन क्षमता न्यून छ । वडा नं ५ मा भने २ वटा पोखरीबाट १३,००० केजी. माछा उत्पादन भई १३,००,००० आम्दानी भएको छ, जुन सानो संख्यामा पोखरी भएर पनि राम्रो उत्पादन र आय आर्जनको उदाहरण हो ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकामा मत्स्यपालनको प्रचुर सम्भावना छ । पर्याप्त पानी स्रोत, उपयुक्त जलवायु र सिपयुक्त मानव स्रोतको उपलब्धता भएमा यसलाई अझै व्यवसायीक रूपमा विस्तार गर्न सकिन्छ । माछा उत्पादनले स्थानीय

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

जनताको आहार्य सुरक्षामा मात्र नभई, रोजगारी सृजना, गरिबी न्यूनीकरण र आय वृद्धिमा समेत महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । नगरपालिकाले मत्स्यपालन क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखी पोखरी निर्माण, प्राविधिक तालिम, माछाका बीउ वितरण तथा बजार पहुँच विस्तारमा ध्यान दिन सकेमा यस क्षेत्रलाई नगरपालिकाको दिगो आर्थिक आधार स्तम्भ बनाउन सकिन्छ । विशेषगरी वडा नं ४ र ९ मा नयाँ पोखरी निर्माण गरी मत्स्यपालन प्रवर्द्धन गर्ने रणनीति ल्याउनु अत्यन्त आवश्यक छ । यसरी नगरपालिकाको सबै वडामा समान रूपमा मत्स्य उत्पादन प्रवर्द्धन गर्न सक्ने हो भने नगरपालिकाको समग्र आयस्तरमा उल्लेख्य वृद्धि हुनुका साथै मत्स्यपालनलाई एक प्रमुख जीविकोपार्जनको क्षेत्रका रूपमा स्थापित गर्न सकिन्छ ।

४.३.२ सिँचाई सुविधाको उपलब्धता विवरण

जमिन खेती योग्य भएर मात्र हुँदैन त्यसमा सिँचाईको सुविधा अनिवार्य पुगेको हुनुपर्छ । खेती योग्य जमिनमा खेतीपाती गरी पूर्ण सदुपयोग गर्न त्यसमा सिँचाईको सुविधा पुर्याउनु अनिवार्य हुन्छ । तसर्थ स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रमा रहेको खेती योग्य जमिनको यथार्थ विवरण तयार पारी त्यसमध्ये सिँचाई पुगेको र नपुगेको जमिनको समेत सही तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्नु पर्दछ । यस पश्चात् सिँचाई नपुगेको जमिनमा एक वा अर्को प्रकारले सिँचाई पुर्याउन प्राथमिकता केन्द्रित गर्नु आवश्यक हुन्छ । वडा गत रूपमा सिँचाई सुविधा उपलब्धताको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

वडा नं.	जग्गा न हुने घर परिवार	१२ महिना सिँचाई	बर्सातको समयमा मात्र सिँचाई	सिँचाई नै छैन	जम्मा
१	११५९	५५३	८०	१०	१८०२
२	५५४	३६१	९३	३	१०११
३	५२४	३६२	१७०	०	१०५६
४	९७	७४	९६	०	२६७
५	९२	१६३	३	१	२५९
६	६८७	६५२	५६	४	१३९९
७	१०९४	२४५	६२	२	१४०३
८	१४२	३५५	९४	२	५९३
९	२१४	०	१३९	३३८	६९१
जम्मा	४५६३	२७६५	७९३	३६०	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

माथिको तालिकाले वृन्दावन नगरपालिकामा जग्गा स्वामित्व र सिँचाईको अवस्थाबारे प्रस्ट चित्र दिन्छ । यस अनुसार पालिकामा जम्मा ८,४८१ घर परिवारमध्ये ४,५६३ घर परिवारसँग आफ्नै जग्गा छैन, जसले यो क्षेत्रमा भूमि हीनताको समस्या गम्भीर रहेको देखाउँछ ।

सिँचाईको दृष्टिले हेर्दा, १२ महिना सिँचाई सुविधा पाउने परिवार २,७६५ मात्र छन्, जसले कुल परिवारको चौथाइभन्दा कमलाई मात्र पूर्ण सिँचाई सुविधा उपलब्ध भएको जनाउँछ । ७९३ परिवार वर्षा ऋतुमा मात्र सिँचाईमा निर्भर छन् भने ३६० घर परिवारसँग सिँचाई सुविधा नै छैन । यसरी हेर्दा कुल घर परिवारको ठूलो हिस्सा अझै पनि पर्याप्त सिँचाई सुविधाबाट वञ्चित छ ।

वडा गत रूपमा हेर्दा वडा नं. १ (१,१५९) र वडा नं. ७ (१,०९४) मा जग्गा नभएका परिवार बढी छन्, जसले भूमिहीनता ती वडामा प्रमुख समस्या भएको देखाउँछ। सिँचाइको हिसाबले वडा नं. ६ मा सबैभन्दा धेरै (६५२) घर परिवारले वर्षभरि सिँचाइ सुविधा पाएका छन्, जुन सकारात्मक पक्ष हो। तर, वडा नं. ९ मा भने ३३८ घर परिवारसँग सिँचाइको कुनै सुविधा छैन, जुन पालिकामा सबैभन्दा कमजोर अवस्था हो।

यसरी वृन्दावन नगरपालिकामा भूमिहीनता, असमान सिँचाइ सुविधा र वर्षा ऋतुमा मात्र भर पर्नुपर्ने अवस्था अझै विद्यमान छ। यो समस्याले कृषि उत्पादनमा प्रत्यक्ष असर गर्ने भएकाले दीर्घकालीन रूपमा भूमिसुधार, सिँचाइ पूर्वाधार विस्तार तथा कृषकलाई सहूलियत पूर्ण योजनामा जोडिनु आवश्यक देखिन्छ।

४.३.३ सिँचाइको स्रोत सम्बन्धी विवरण

नेपालको २७ लाख हेक्टर जमिनमध्ये १३ लाख हेक्टर मा मात्र सिँचाई सुविधा छ। अधिकांश सिँचाई प्रणालीहरू साना र मध्यम खालका छन्। नेपालमा सिँचाइको स्रोतहरू कृषि उत्पादन र ग्रामीण जीवनस्तर सुधारमा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण मानिन्छन्। देशको भौगोलिक अवस्थाअनुसार सिँचाइका स्रोतहरू विविध छन्, जसमा नहर, ट्युबेल, इनार, धारा, ताल पोखरी, खोलानाला तथा वर्षा पानी संकलन प्रमुख रूपमा प्रयोग गरिन्छ तर, यी स्रोतहरूको पहुँच भने समान छैन। तराई क्षेत्रमा ट्युबेल र नहरमार्फत सिँचाइ गर्ने परिपाटी बढी प्रचलित छ भने पहाडी क्षेत्रमा इनार, धारा, सानो पोखरी र खोल्से पानीलाई सिँचाइको माध्यम बनाइएको छ।

नेपालमा कुल कृषि जमिनमध्ये अझै पनि ठूलो अंश वर्षाको पानीमा मात्र निर्भर छ। तथ्यांक अनुसार करिब ६५ प्रतिशत कृषि योग्य जमिनमा कुनै न कुनै सिँचाइ सुविधा पुगे पनि १२ महिना स्थायी सिँचाइ सुविधा भने करिब ३० प्रतिशत क्षेत्रमा मात्र उपलब्ध छ। नहर प्रणालीहरू मध्ये केही ऐतिहासिक रूपमा परम्परागत ढंगले सञ्चालन भइरहेका छन् भने केही ठूला सिँचाइ आयोजना सरकारले सञ्चालनमा ल्याएको छ तर, व्यवस्थापन, मर्मत सम्भार र प्राविधिक दक्षताको कमीका कारण धेरै नहरहरू प्रभावकारी रूपमा प्रयोग हुन सकेका छैनन्। ट्युबेल र इनारमार्फत सिँचाइ गर्न सकिने भए पनि ती भू जल स्रोतको क्षयीकरण, बिजुली वा डिजेलको खर्च र प्राविधिक पहुँचको कारण सबै किसानलाई सजिलो छैन।

यद्यपि नेपालमा सिँचाइ स्रोतको दिगो पनामा चुनौती भए पनि यसको सम्भावना उच्च छ। पर्याप्त जलस्रोत, नदी र खोलानाला तथा भू जल उपलब्धताले कृषिलाई वर्षभरि उत्पादनशील बनाउन सक्ने क्षमता दिन्छ। त्यसका लागि सरकारले स्थानीय तहसँग सहकार्य गर्दै सिँचाइ पूर्वाधार विकास, जलस्रोतको दिगो उपयोग, वर्षा पानी संकलन, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग (जस्तै स्प्रिंकलर, ड्रिप इरिगेशन) तथा किसानलाई सिँचाइ प्रविधि प्रयोगमा सहज बनाउन आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्नु जरुरी छ। समग्रमा, नेपालमा सिँचाइ स्रोत विविध र पर्याप्त भए पनि यसको समान पहुँच र दिगो पनाको अभावले कृषि उत्पादन अझै परम्परागत ढाँचामा निर्भर रहन बाध्य बनाएको छ। यस नगरपालिकाको सिँचाइको अवस्था तल दिइएको तालिकामा देखाइएको छः

वडा नं.	नहर/कुलो	स्यालोट्युब	विद्युत्	जम्मा
१	५४३	३४	७७	६५४
२	३२०	१०२	१३	४३५
३	३०९	३३६	१७२	८१७
४	७२	४	२६	१०२

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	नहर/कुलो	स्यालोट्यूब	विद्युत्	जम्मा
५	१५५	२७	४	१८६
६	६३५	२९७	३	९३५
७	२३९	१२९	१३	३८१
८	३५५	१९१	६३	६०९
जम्मा	२६२८	११२०	३७१	४११९

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा सिँचाइका प्रमुख स्रोतहरूको अवस्थालाई हेर्दा नहर वा कुलो नै सबैभन्दा ठूलो आधार बनेको देखिन्छ। नगरपालिकाभित्र कुल ८४८१ घर परिवार मध्य ४,११९ घर परिवारले मात्र सिँचाइ सुविधा सम्बन्धी जबाफ दिएकोमा २,६२८ घर परिवार अर्थात् करिब ६४ प्रतिशतले नहर/कुलोबाट सिँचाइ सुविधा पाएका छन्। यस मध्ये वडा नं ६ (६३५) र वडा नं १ (५४३) मा सबैभन्दा बढी नहर प्रयोग गर्ने परिवार रहेका छन्। दोस्रो प्रमुख स्रोत स्यालोट्यूब हो, जसको प्रयोग १,१२० घर परिवार (२७ प्रतिशत) ले गरेका छन्। वडा नं ३ (३३६) र वडा नं ६ (२९७) स्यालोट्यूब प्रयोगमा अग्रणी रहेका छन्, जसले भू जलको उपयोगलाई प्रमुख रूपमा देखाउँछ। विद्युत् सिँचाइको प्रयोग भने तुलनात्मक रूपमा निकै कम छ, जहाँ जम्मा ३७१ घर परिवार (९ प्रतिशत) ले मात्र विद्युत् प्रयोग गरेका छन्। यसमा वडा नं ३ (१७२) सबैभन्दा अगाडि छ भने वडा नं ६ (३) र वडा नं ५ (४) मा न्यून प्रयोग भएको छ। यी तथ्यांकहरूले स्पष्ट पार्छ कि वृन्दावन नगरपालिकामा अझै परम्परागत नहर/कुलोमा आधारित सिँचाइ प्रणाली नै प्रमुख छ, तर स्यालोट्यूबको प्रयोग क्रमशः बढ्दो अवस्थामा पुगेको छ। विद्युत् सिँचाइको प्रयोग न्यून हुनु यसको उच्च लागत, प्रविधि पहुँचको अभाव र विद्युत् आपूर्तिको अस्थिरतासँग सम्बन्धित देखिन्छ। यस कारण भविष्यमा आधुनिक प्रविधि जस्तै स्प्रिंकलर र ड्रिप इरिगेशनलाई विस्तार गरी वैकल्पिक र दिगो सिँचाइ प्रणालीको विकास गर्नुपर्छ, जसले उत्पादन क्षमता बढाउन र पानीको दिगो उपयोग सुनिश्चित गर्न मद्दत गर्नेछ।

४.३.४ कृषि उत्पादन सम्बन्धी विवरण

नेपालको अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड कृषि क्षेत्र हो, जसमा करिब दुई तिहाइ जनसंख्या प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा कृषि क्षेत्रमै निर्भर छ। तराई, पहाड र हिमालको भौगोलिक विविधताले गर्दा कृषि उत्पादन पनि फरक फरक प्रकारले हुन्छ। तराई क्षेत्रमा मुख्यतया धान, गहुँ, मकै, उखु र तरकारी उत्पादन हुने गर्छ भने पहाडी क्षेत्रमा मकै, कोदो, गहुँ, आलु र फलफूल बढी उत्पादन हुन्छ। हिमाली क्षेत्रमा च्याउ, आलु, स्याउ र जडीबुटी प्रमुख कृषि उत्पादनका रूपमा पाइन्छन्। नेपालमा कृषि योग्य जमिनको ठूलो अंश अझै वर्षा पानीमा निर्भर भएकाले उत्पादनमा अस्थिरता देखिन्छ। पछिल्ला वर्षहरूमा सिँचाइ सुविधा विस्तार, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग, व्यावसायिक बाली, तरकारी र फलफूल खेतीमा वृद्धिले कृषिमा सुधार ल्याएको छ, तर अझै पनि परम्परागत खेती प्रणालीले उत्पादकत्वलाई सीमित राखेको छ। कृषिलाई दिगो बनाउन आधुनिक प्रविधि, पर्याप्त सिँचाइ सुविधा, गुणस्तरीय बीउ र बजार पहुँचलाई सुदृढ पार्नु अत्यावश्यक देखिन्छ। यस नगरपालिकामा कृषि योग्य जमिन, हावापानीको अनुकूलता हुँदाहुँदै कृषिका लागि पूर्वाधारको आवश्यकता अनुरूप विकास हुन नसकेका कारण यहाँ निर्वाहमुखी कृषिकर्म हुने गरेको छ; यहाँ हुने सामान्य कृषि उत्पादनकार्य तलको तालिकामा देखाउन सकिन्छ:

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

बालीनालीको विवरण	१	२	३	४	५	६	७	८	९	जम्मा
धान	५५४	४३७	४०३	१६२	१६६	६५६	२७२	४०१	३६८	३४१९
गहुँ	३३७	३०५	३५९	१५४	१६५	६५६	२६९	३९४	३४८	२९८७
मकै	२९१	१८४	५५	३४	५	१४	९	१४९	९	७५०
मुसुरो	९१	८३	८७	६८	७	७५	१३४	१८६	२५०	९८१
मुड	१७	५९	१७	३	०	१६	३४	२	२	१५०
तोरी वा सस्यु	१३	४६	१३	११	१	१६	४८	१५६	१०६	४१०
प्याज, लसुन	४३	१८	०	४	२४	१	७	४	१४	११५
उखु	०	०	४	१६	५	२	३	२६	३६	९२
आँप	८७	६८	१	७	०	३	६	२	३	१७७
जम्मा	१४३३	१२००	९३९	४५९	३७३	१४३९	७८२	१३२०	११३६	९०८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा खेती योग्य जमिनमा विभिन्न प्रकारका अन्न बाली, दलहन, तेलहन, तरकारी तथा नगदे बाली उत्पादन हुने गरेका छन् । प्रस्तुत तथ्याङ्क अनुसार, नगरपालिकामा सबैभन्दा बढी मात्रामा उत्पादन हुने प्रमुख अन्न बाली धान (३,४१९ परिवारले खेती गर्ने) र गहुँ (२,९८७ परिवारले खेती गर्ने) रहेका छन्, जसले यहाँको कृषि प्रणाली धान, गहुँ प्रधान रहेको स्पष्ट देखाउँछ । यसपछि मकै (७५० परिवारले खेती गर्ने) उत्पादन हुने गरेको छ, जसले पशुपालन र खाद्य सुरक्षा दुवैमा योगदान पुर्याउँछ । दलहन बालीतर्फ मुसुरो (९८१ परिवारले खेती गर्ने) र मुड (१५० परिवारले खेती गर्ने) उल्लेखनीय छन्, जसले यहाँका बासिन्दालाई प्रोटीन युक्त आहार उपलब्ध गराउनका साथै माटोको उर्वरा शक्ति बढाउन पनि सहयोग पुर्याउँछन् । तेलहन बालीतर्फ तोरी वा सस्यु (४१० परिवारले खेती गर्ने) उत्पादन हुन्छ, विशेष गरी वडा नं. ८ र वडा नं. ९ मा यसको उत्पादन बढी देखिन्छ । यस नगरपालिकामा तरकारीमा प्याज र लसुन (११५ परिवारले खेती गर्ने) र नगदे बालीतर्फ उखु (९२ परिवारले खेती गर्ने) गरेको छ भने फलफूलतर्फ आँप (१७७ परिवारले खेती गर्ने) को खेती हुने गरेको पाइन्छ । यसरी जम्मा ९,०८१ परिवारले खेती गर्ने तथ्याङ्कले यहाँको कृषिमा विविधता रहेको देखाउँछ, तर अझै पनि अन्न बालीमा निर्भरता बढी छ । नगदे बाली र फलफूलको खेतीलाई प्रोत्साहन गर्ने हो भने यस नगरपालिकाको कृषक परिवारको आय आर्जनमा थप योगदान पुर्याउन सक्ने सम्भावना उच्च छ ।

४.३.५ पशु पन्छी जन्य उत्पादन सम्बन्धी विवरण

नेपालमा पशुपालनको इतिहास कृषि विकाससँगै गहिरो रूपमा जोडिएको पाइन्छ । प्राचीन कालदेखि नै मानिसहरूले आफ्ना दैनिक आवश्यकता पूरा गर्न गाई, भैँसी, बाख्रा, भेडा, कुखुरा र अन्य पशुहरू पाल्ने परम्परा सुरु गरेका थिए । किराँत, लिच्छवि र मल्ल कालमा गाईलाई धार्मिक दृष्टिले पूजनीय मानिन्थ्यो भने भैँसी, बाख्रा र भेडाबाट प्राप्त दूध, मासु र छालालाई खाद्य, व्यापार तथा औद्योगिक प्रयोजनका लागि प्रयोग गरिन्थ्यो । त्यस समयको समाजमा घोडा र

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

हात्ती पनि युद्ध र यातायातका साधनको रूपमा महत्त्वपूर्ण मानिन्थे । राणा शासनपछि मात्र केही विदेशी प्रजातिका गाई, कुकुर, कुखुराहरू नेपाल भित्र्याइए र पशुपालनमा आंशिक आधुनिकता आएको देखिन्छ ।

वि. स. २०१८ सालपछि नेपाल सरकारले कृषि विकासलाई प्राथमिकता दिँदा पशुपालन पनि योजनामा समावेश गरियो । सरकारी स्तरबाट पशु सेवा विभाग, पशु उपचार केन्द्र, भ्याक्सिन सेवा र प्राविधिक तालिम कार्यक्रम सञ्चालन हुन थाले जसले परम्परागत पशुपालनलाई सुधार्न मद्दत गर्यो । २०४६ सालपछि बहुदलीय व्यवस्थासँगै निजी क्षेत्र सक्रिय भयो र डेरी उद्योग, पोल्ट्री फार्म तथा माछा पालन व्यवसायले तीव्र विकास गर्न थाले । ग्रामीण क्षेत्रमा महिलाहरूले पनि साना स्तरमा कुखुरा, बाख्रा, पालन गरेर घरायसी आम्दानी बढाउने काम गरे । सहकारी संस्थाहरूले दूध संकलन तथा वितरणमा ठूलो योगदान पुर्याए, जसले बजार प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्यो ।

संघीय गणतन्त्र आएपछि पशुपालन नेपालमा कृषि क्षेत्रको प्रमुख स्तम्भको रूपमा विकसित भएको छ । गाई भैंसी पालनबाट दुग्ध उत्पादनमा आत्मनिर्भरता बढेको छ भने पोल्ट्री व्यवसायले मासु र अण्डा आपूर्तिको मुख्य आधार बनेको छ । पहाड र हिमालमा बाख्रा र भेडा पालन प्रमुख छ भने तराईमा कुखुरा र माछा पालन द्रुत रूपमा फैलिँदै गएको छ । हाल पशुपालनले कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP) मा करिब ११-१२ प्रतिशत योगदान गरेको छ र करिब ६० प्रतिशत ग्रामीण परिवार प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा यस पेशामा संलग्न छन् ।

यसरी हेर्दा नेपालमा पशुपालन आत्मनिर्भरता अभिमुखी परम्परागत प्रणालीबाट सुरु भई आधुनिक, व्यावसायिक र बजारमुखी क्षेत्रमा विस्तार भएको छ । भविष्यमा वैज्ञानिक प्रविधिको प्रयोग, दिगो व्यवस्थापन र बजार सुदृढीकरण गर्न सके पशुपालनले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा अझ ठूलो योगदान दिन सक्छ । वृन्दावन नगरपालिकामा पालिने पशुपंछिको विवरण तलको तालिकामा प्रस्ट पारिन्छः

पालिने पशु, पन्छि	१	२	३	४	५	६	७	८	९	जम्मा
गाइ	४६	३९	३६	३०	१०	१५	१	३४	०	२११
भैंसी	२६२	१५०	२०४	९०	६४	१५१	३५	१६४	२	११२२
खसि, बोका, भेडा, बाख्रा	७१७	४०१	४५९	१४३	१६४	३८७	११८	३३२	१	२७२२
कुखुरा	१२	१३	१३	२	६	३१	१४	१५	०	१०६
हाँस	२	४	५	०	४	२१	१३	१४	०	६३
जम्मा	१०३९	६०७	७१७	२६५	२४८	६०५	१८१	५५९	३	४२२४

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा पालिने पशु पक्षीको विवरण हेर्दा यहाँका मानिसहरू कृषि मात्र नभई पशुपालनमा पनि उत्तिकै निर्भर रहेको देखिन्छ । उपलब्ध तथ्यांक अनुसार पालिका भित्र जम्मा ४,२२४ वटा पशु पक्षी पालिएको छ । यस मध्ये सबैभन्दा बढी खसी, बोका, भेडा र बाख्रा रहेका छन्, जसको संख्या २,७२२ छ, जसले मासु उत्पादनमा स्थानीय आत्मनिर्भरता र किसानको प्रमुख आम्दानी स्रोत भएको प्रस्ट हुन्छ । त्यसपछि भैंसीको संख्या १,१२२ छ, जुन दूध, घिउ र दही उत्पादनमा महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । गाईको संख्या भने २११ मात्र रहेको देखिन्छ, जसले परम्परागत गौपालन घट्दो अवस्थामा रहेको जनाउँछ । पक्षी पालनमा कुखुरा १०६ र हाँस ६३ रहेको तथ्यांक छ, जुन अन्य पशुपालनको तुलनामा कम भए पनि दैनिकीमा अण्डा, मासु र सहायक आम्दानीका रूपमा योगदान पुर्याइरहेका छन् । वडा गत हिसाबले हेर्दा

वडा नं. १ मा सबैभन्दा बढी पशु पक्षी पालिएको छ भने वडा नं. ९ मा निकै कम मात्र छ । यसरी हेर्दा वृन्दावन नगरपालिकामा पशुपालनले दूध, मासु, अण्डा लगायतको आपूर्ति सुनिश्चित गर्नुका साथै किसानको आयस्तर बढाउन र ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई मजबुत बनाउन महत्वपूर्ण योगदान पुर्याइरहेको छ ।

४.३.६ खाद्यान्न बालीमा लाग्ने रोग तथा कीरा

कृषि बालीबाट अपेक्षित उत्पादन लिनका लागि बालीनालीको उचित स्याहार संभार आवश्यक छ । विशेषत बालीनालीलाई रोग तथा किराले आक्रमण गर्ने हुँदा रोग तथा किराबाट बच्न समयमै उच्च सतर्कता अपनाउने र रोकथाम बारे जानकारी हासिल गर्नु अति आवश्यक छ । अर्कोतर्फ बालीनालीमा लाग्ने र लाग्न सक्ने रोग तथा किराको सही ढङ्गले पहिचान हुन समेत जरुरी छ । रोग तथा किराको सही पहिचान हुन सके समयमै त्यसको रोकथाम हुन गई उत्पादनलाई सुरक्षित तथा बृद्धि गर्न सकिन्छ ।

क्र. सं.	बाली	प्रमुख शत्रु जीव	प्रमुख रोग
१	धान	फड्के, फट्याङ्ग्रो गभारो, हिस्पा	मरुवा, डढुवा, खैरो रोग
२	गहुँ	कीट किटे, धमिरा, लाही	कालो पोके, पहेँलो सिन्दूरे, खैरो सिन्दूरे, डढुवा, गन्हाउने कालो पोके आदि ।
३	मकै	अमेरिकी फौजी कीरा, खुर्मे कीरा, गभारो, फेद कटुवा आदि	ध्वाँसे थोप्ले रोग, उत्तरी पाते डढुवा, दक्षिणी पाते डढुवा, डाँठ कुहिने रोग आदि ।
४	तोरी	करौँते झिङ्गा, लाही	करौँते झिङ्गा, लाही आदि
५	आलु	फेदकटुवा, आलुको पुतली, रातो कमिला, लाही आदि	फेदकटुवा, आलुको पुतली, रातो कमिला, लाही आदि ।
६	गोलभेंडा	टुटायप्सूलूटा, सेतो झिंगा, लाही, फलको गवारो, पतेरो आदि ।	उडुवा, अगौँटे, पछौँटे आईलाउने, ममाजाईक आदि ।
७	काउली, बन्दा	डाईमण्ड ब्याक मोथ, टोवाको क्याटरपिलर, लाही, उफ्रने फड्के आदि ।	सफ्टरट , ब्लाक रट, अल्टरवेरिया, क्लव रुट डेम्पीड अफ आदि ।
८	रायो	डाईमण्ड ब्याक मोथ, टोवाको क्याटरपिलर, लाही, उफ्रने फड्के आदि ।	सफ्टरट , ब्लाक रट, अल्टरवेरिया, क्लव रुट डेम्पीड अफ आदि ।

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

धानमा फड्के, फट्याङ्ग्रो, गभारो जस्ता कीराले धानको उत्पादनमा ठूलो क्षति पुर्याउँछन् भने मरुवा, डढुवा र खैरो रोग धानका प्रमुख समस्या हुन् । गहुँमा कीट किटे, धमिरा र लाही जस्ता कीरासँगै कालो पोके, पहेँलो सिन्दूरे, खैरो सिन्दूरे, डढुवा र गन्हाउने कालो पोके जस्ता रोगले उत्पादनमा नकारात्मक असर गर्छन् ।

मकैमा अमेरिकी फौजी कीरा, खुर्मे कीरा, गभारो र फेद कटुवा प्रमुख शत्रु जीव हुन् भने ध्वाँसे थोप्ले रोग, उत्तरी र दक्षिणी पाते डढुवा, डाँठ कुहिने रोग प्रायः देखिने रोग हुन् । तेल बालीतर्फ हेर्दा तोरीमा करौँते झिङ्गा र लाही जस्ता कीराले आक्रमण गर्ने र रोग पनि त्यस्तै हुने गर्दछ ।

तरकारीतर्फ हेर्दा आलुमा फेद कटुवा, आलुको पुतली, रातो कमिला र लाही जस्ता कीराले क्षति पुर्याउँछन् भने यीनैका कारण रोग पनि उत्पन्न हुन्छन्। गोलभेंडामा टुटायप्सूलूटा, सेतो झिंगा, लाही, फलको गभारो र पतेरो जस्ता कीरा तथा उडुवा, अगौटे, पछौटे आई लाउने र ममाजाईक जस्ता रोग समस्या देखिन्छ।

काउली र बन्दामा डाइमण्ड ब्याक मोथ, टोवाको क्याटरपिलर, लाही र उफ्रने फड्के प्रमुख कीरा हुन् भने सफ्टरट, ब्लाक रट, अल्टरवेरिया, क्लव रुट र डेम्पिड अफ रोगका रूपमा प्रायः देखिन्छन्। रायोमा पनि यस्तै समस्या पाइन्छ।

समग्रमा हेर्दा नेपालको प्रमुख खाद्यान्न, तेल बाली र तरकारीमा कीरा तथा रोगको प्रकोप व्यापक छ, जसले कृषकलाई ठूलो आर्थिक क्षति पुर्याउँछ। यस्ता रोग कीराको नियन्त्रणका लागि समयमै पहिचान, जैविक तथा रासायनिक उपायहरूको प्रयोग र प्राविधिक सल्लाह आवश्यक हुन्छ।

४.३.७ फलफूल तथा तरकारीमा लाग्ने रोग तथा कीरा

नेपालमा फलफूल तथा तरकारी उत्पादन कृषकहरूको प्रमुख आमदानी स्रोत हो तर यस क्षेत्रमा लाग्ने रोग र कीराले ठूलो क्षति पुर्याउने गरेको पाइन्छ। यी रोग कीराले उत्पादन मात्र होइन, गुणस्तर र बजार मूल्यमा पनि असर पार्छन्।

तरकारीमा लाग्ने प्रमुख रोग र कीरा

- **गोलभेंडा (टमाटर) :** टुटायप्सूलूटा, सेतो झिंगा, लाही, फलको गभारो, पतेरो जस्ता कीराले आक्रमण गर्छन्। रोगतर्फ उडुवा, अगौटे, पछौटे आईलाउने, मोजाइक भाइरस र ब्लसम एंड रोट प्रायः देखिन्छ।
- **काउली र बन्दा:** डाइमण्ड ब्याक मोथ, टोवाको क्याटरपिलर, लाही, उफ्रने फड्के प्रमुख कीरा हुन्। रोगतर्फ बल्याक रट, अल्टरनेरिया पात डडुवा, क्लव रुट, सफ्टरट र डेम्पिड अफ समस्या हुन्।
- **आलु:** फेदकटुवा, आलुको पुतली, रातो कमिला, लाही, धमिरा जस्ता कीरा पाइन्छन्। रोगतर्फ लेट ब्लाइट, अर्ली ब्लाइट, झुल रोग र पिंडालु कुहिने रोग सामान्य छन्।
- **तोरी, रायो, अन्य सागपात:** करौटे झिंगा, लाही, डाइमण्ड ब्याक मोथ प्रमुख कीरा हुन् भने अल्टरनेरिया, बल्याक रट, डेम्पिड अफजस्ता रोगहरू देखिन्छन्।

फलफूलमा लाग्ने प्रमुख रोग र कीरा

- **केरा:** केरा पुतली, नेमाटोड, स्टेम बोरर जस्ता कीरा प्रचलित छन्। रोगतर्फ पनामा विल्ट, सिगाटोका लीफ स्पट, बज्जी टप भाइरस रोग समस्या हुन्।
- **मौसमी (कागती, ज्यामिर):** फलको गवारो, पात खाने कीरा, लाही, सिट्रस फ्लिड प्रमुख कीरा हुन्। रोगतर्फ सिट्रस क्यान्कर, ग्रिनिड रोग, गुम्मोसीजस्ता रोग प्रायः देखिन्छ।
- **आँप:** आँपमा म्याङ्गो हपर, फलको गवारो, मिजर कीरा र माकुरा प्रमुख हुन्। रोगतर्फ पाउडरी मिल्ड्यू, डाउनि मिल्ड्यू, एन्ट्राक्नोज, बल्याक टिप रोग हुन्छ।
- **अनार:** फलको गवारो, सेतो झिंगा, लाही, एफिड जस्ता कीरा आक्रमण गर्छन् भने एन्ट्राक्नोज, फल कुहिने रोग, पातमा डडुवा जस्ता रोग देखिन्छ।
- **अंगुर:** फल गवारो, एफिड, स्पाइडर माइट प्रमुख कीरा हुन्। रोगतर्फ पाउडरी मिल्ड्यू, डाउनि मिल्ड्यू र एन्ट्राक्नोज हुन्छ।

फलफूल तथा तरकारीमा लाग्ने रोग कीरा नेपालका किसानका लागि ठूलो चुनौती बनेका छन्। यी समस्याको उचित व्यवस्थापन नभए उत्पादनमा ३०-५०% सम्म क्षति हुनसक्छ। त्यसैले जैविक नियन्त्रण (पात्रो झार्ने, ट्याप प्रयोग गर्ने, रोग प्रतिरोधी जात प्रयोग गर्ने) तथा आवश्यक परे रासायनिक नियन्त्रणको सन्तुलित प्रयोग गर्नुपर्छ। साथै समयमै रोग कीरा पहिचान गरी प्राविधिक सहयोग लिनु नै यसको दीर्घकालीन समाधान हो।

क्र. स.	बाली	प्रमुख शत्रु जीव	प्रमुख रोग
१	गोलभेंडा	टुटायप्सूलूटा, सेतो झिंगा, लाही, फलको गवारो, पतेरो आदि ।	उडुवा, अगौटे, पछौटे ओइलाउने, ममाजाईक आदि ।
२	काउली, बन्दा	डाइमण्ड ब्याक मोथ, टोवाको क्याटरपिलर, लाही, उफ्रने फडके आदि ।	सफटरट, ब्लाक रट, अल्टरवेरिया, क्लव रट डेम्पीड अफ आदि ।
३	आलु	पि.टी. एम., लाही, पात खाने लाभ्रे आदि ।	डुडुवा, मोजाइफ खैरो पिप, चक्के आदि ।
४	रायो	डाइमण्ड ब्याक मोथ, टोवाको क्याटरपिलर, लाही, उफ्रने फडके आदि ।	सफटरट, ब्लाक रट, अल्टरवेरिया, क्लव रट डेम्पीड अफ आदि ।
५	सिमी	पतेरो, लाही, फ्रूट फ्लाई, स्केल लिफ, भाईनर, लेमन डग आदि ।	क्याकर, फूट रट, रुटरघ, स्वीटीमोल्ड आदि ।

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.३.८ पशु पन्छीमा लाग्ने रोग तथा कीरा

नेपाल जस्तो कृषि प्रधान देशमा पशुपालन र पक्षी पालन किसानहरूको जीवनयापनको आधार स्तम्भ हो । दूध, मासु, अण्डा, ऊन, छाला जस्ता उत्पादनहरूका लागि पशु पक्षी पालिन्छन् तर यसमा लाग्ने विभिन्न रोग र कीराले उत्पादनशीलता घटाउने मात्र होइन, किसानलाई ठूलो आर्थिक क्षति पुर्याउने गरेको छ । समयमै रोग र परजीवी नियन्त्रण नगरेमा ठूलो संख्यामा पशु पक्षी मर्ने, उत्पादन घट्ने तथा ग्रामीण जीवनस्तरमा प्रत्यक्ष असर पर्ने गर्दछ । त्यसैले यसका रोग तथा कीराबारे स्पष्ट ज्ञान हुनु अति आवश्यक छ ।

- गाई/भैँसी, बाख्रा/भेडा, घोडा जस्ता पशुहरूमा धेरै प्रकारका संक्रामक रोग देखिन्छन् । गाई र भैँसीमा प्रायः एफएमडी (खुरफुटो रोग), थानेट, बल्याक क्वाटर, बीक्यू, अन्त्राक्स, पाइरोप्लास्मोसिस, रिन्डरपेस्ट जस्ता रोग देखिन्छन् । यी रोग प्रायः भाइरस र ब्याक्टेरियाले हुने भएकाले चाँडै फैलिन्छन् । साथै, टिक्स, जुँगा, फट्याङ्ग्रो र झिङ्गा जस्ता परजीवीहरू ले पशुको शरीरबाट रगत चुस्ने, छालामा घाउ पार्ने र अन्य रोग सार्ने काम गर्छन् । गाई भैँसीमा परजीवीका कारण दूध उत्पादन घट्ने र शरीर कमजोर हुने हुन्छ ।
- बाख्रा र भेडामा पेस्ट डेस पेटिट्स रुमिनेन्ट्स (PPR), एन्ट्राक्स, फुट रोट, गोठुवा रोग, निमोनियाँ, छाला रोग प्रमुख रूपमा देखिन्छन् । यसका साथै रिङ्गवर्म, जुँगा, टिक, फोहराको संक्रमणले पनि बाख्रा/भेडालाई कमजोर बनाउँछ । स्वाइन फीभर, फुट एन्ड माउथ डिजिज, ट्राइकोफ्लोरोसिस जस्ता रोग पाइन्छन् ।
- नेपालमा व्यावसायिक रूपमा सबैभन्दा बढी पालन हुने पक्षी भनेको कुखुरा हो । कुखुरामा न्यूक्यासल डिजिज (रानीखेत रोग), बर्ड फ्लु (एभियन इन्फ्लुएन्जा), गम्बोरो रोग, मारेक्स रोग, फाउल पॉक्स, ककसिडियोसिस जस्ता रोग प्रायः देखिन्छन् । यी रोग प्रायः भाइरस वा प्रोटोजोआका कारण हुने भएकाले ठूलो संख्यामा कुखुरा मर्न सक्छन् । कुखुरामा जुँगा, माइट, टिक जस्ता बाह्य परजीवीका साथै आन्त्रा भित्रको कृमिले पनि स्वास्थ्यमा असर पार्छ ।

- हाँसमा पनि डक प्लेग, न्यूक्यासल रोग, फाउल कॉलरा, एभियन इन्फ्लुएन्जा देखिने गर्छ । परजीवी जस्तै माइट, टिक, जुँगा तथा आन्द्रा भित्रका कृमिहरूले हाँसमा रोग ल्याउने गर्छन् ।

यी सबै रोग र कीराले पशु पक्षीको स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पार्छ । दूध उत्पादन घट्ने, अण्डा र मासु उत्पादन कम हुने, वृद्धि दर सुस्त हुने, मृत्यु दर बढ्ने, छाला र ऊनको गुणस्तर बिग्रने जस्ता समस्याले किसानको आमदानीमा ठूलो हानि पुर्याउँछ ।

नियन्त्रणका लागि नियमित खोप (भ्याक्सिनेसन) कार्यक्रम, सरसफाइ, समयमै उपचार, पोषण युक्त दाना र चारा, गोठ तथा खोरको स्वच्छता, परजीवी नियन्त्रणका लागि औषधि प्रयोग अनिवार्य हुन्छ । साथै, रोग देखिएपछि तुरुन्त पशु चिकित्सकको सल्लाह लिनु अति जरुरी हुन्छ ।

यसरी हेर्दा, पशु पक्षीमा लाग्ने रोग र कीरा नेपालको कृषि अर्थतन्त्रका लागि ठूलो चुनौती हो । यदि यी रोग समयमै नियन्त्रण गर्न सकिएन भने ग्रामीण किसानलाई ठूलो नोक्सान पुग्छ र राष्ट्रिय उत्पादनमा पनि गिरा वट आउँछ । त्यसैले दीर्घकालीन रूपमा पशुपालनलाई दिगो बनाउन, किसानलाई नियमित तालिम, पशु स्वास्थ्य सेवा, भ्याक्सिनको पहुँच र रोग कीरा पहिचान प्रणाली बलियो बनाउन जरुरी छ । पशुपालनसँगै रोग कीराको व्यवस्थापन गर्न सके मात्र ग्रामीण जीवनस्तरको उन्नति, खाद्य सुरक्षाको मजबुती र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान सुनिश्चित हुन्छ ।

कृषकहरूको मुख्य आमदानीको स्रोतको रूपमा रहेको पशुपन्छिहरूको पालन यस नगरपालिकाको प्रमुख पेशा मध्ये एक हो । नगरपालिकामा देखिने पशु रोगहरूमा रेबिज, खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर, भ्यागुते, चरचरे, नाम्ले, माटे, थुनेलो, प्रजनन सम्बन्धी र जुका पर्दछन् । नगरपालिकाको वन जङ्गलसँग जोडिएको वडा नं १ मा एन्टी रेजिव खोप लगाउनुपर्ने देखिन्छ भने खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर जस्ता अत्यन्त संक्रामक रोगको प्रकोप पनि यस नगरपालिकामा एदाकदा देखिने गरेको छ । यसका कारणहरूलाई हेर्दा पशुको अवैध आवत जावत, दयनिय व्यवस्थापन, खोप लगाउनुपर्छ भन्ने चेतनाको कमी आदि मान्न सकिन्छ । यी रोगको नियन्त्रणका लागि जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट निरन्तर प्रयास भैरहेको देखिन्छ ।

४.३.९ व्यवसायिक कृषि फर्म सम्बन्धी विवरण

नेपालका अधिकांश क्षेत्रमा निर्वाहमुखी, परम्परागत र असंगठित खेती गर्ने प्रणाली विद्यमान छ । कृषि व्यवसायलाई सम्मानित, प्रतिफलमुखी र वैज्ञानिक बनाउन यसलाई संगठित र संस्थागत ढङ्गले विकास गर्न जरुरी छ । हाल देशका विभिन्न स्थानहरूमा व्यवसायिक कृषि फर्महरू दर्ता भई संगठित र संस्थागत हिसाबले खेतीपाती गर्ने अभ्यासको सुरुवात भएको छ । यसरी वैज्ञानिक हिसाबले फर्म दर्ता गरी कृषि व्यवसाय सञ्चालन गर्दा राज्यद्वारा दिइने अनुदान र प्रविधिहरू सहयोग प्रदान गर्न समेत सहयोग पुग्दछ । यसले कृषि व्यवसायलाई संगठित र व्यवसायिक बनाउन पनि मद्दत पुर्याउँछ । यसैगरी नगरपालिकामा पनि व्यावसायिक रूपले कृषि फर्म दर्ता गरी कृषिकर्म गर्ने प्रचलन बढेको छ ।

हाल यस नगरपालिकामा दर्ता भएर व्यावसायिक रूपमा अगाडि बढेका फर्महरूको नामावली यस प्रकार रहेको छ:

क्र. स.	कृषक समूहको नाम	अध्यक्षको नाम	सम्पर्क नं.	ठेगाना
१	जीवन उत्थान कृषक समूह	अनिता कुमारी श्रेष्ठ	९८१५२८५०७८	वृन्दावन-८
२	जन कल्याण कृषक समूह	रामविलाश पण्डित	९८०७१७८३१०	वृन्दावन-८
३	बिउविजन कृषक समूह	विजय कुमार प्रजापति	९८६०१२४८१०	वृन्दावन-७

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र. स.	कृषक समूहको नाम	अध्यक्षको नाम	सम्पर्क नं.	ठेगाना
४	उज्यालो कृषक समूह	खुशु कर्ण	९८१४१३८४९५	वृन्दावन -३
५	त्रिदेव कृषि तरकारी समूह	पवन कुमार साह	९८१४२३२७३७	वृन्दावन -७
६	संत साहेब कृषक समूह	जमुना कुमारी		वृन्दावन -२
७	श्री राम कृषक समूह	हितलाल साह		वृन्दावन -२
८	बेमौसमी तरकारी समूह	मुकेश प्रसाद पटेल		वृन्दावन -७
९	जनशक्ति कृषक समूह	प्रमोद पण्डित		वृन्दावन -१
१०	जन सामुदायिक कृषक समूह	रमेश कुमार पटेल	९८०७२२०९५७	वृन्दावन -२
११	शोभा कृषक समूह	पवन कुमार साह		वृन्दावन -७
१२	बौधिमाई कृषक समूह	दिन दयाल राउत	९८५५०५८४८४	वृन्दावन -२
१३	कुसुम कृषक समूह	लालबाबु राउत	९८११८१५७१६	वृन्दावन- १
१४	जय शिवशंकर बहुउद्देशीय कृषक समूह			वृन्दावन -२
१५	अमृत कृषक समूह	तन्जिर मन्सुरी	९८५५०४१०८९	वृन्दावन ६
१६	सुनौलो कृषक समूह	बहिदार चौधरी	९८१५२६८८६३	वृन्दावन ६
१७	अमन कृषक समूह			वृन्दावन-६
१८	चमनपुर कृषक समूह			वृन्दावन -६
१९	पारव दिगार महिला कृषक समूह	साजिरा खातुन	९८११८५००२८	वृन्दावन -३
२०	जानकी महिला कृषक समूह	उर्मिला देवी		वृन्दावन-१
२१	रौतहट चमनपुर कृषक समूह	अन्ताजुल मन्सुरी		वृन्दावन ६
२२	हरियाली कृषक समूह	राजेन्द्र राय यादव	९८४५४१२२१४	वृन्दावन -३
२३	सोना महिला कृषक समूह	समुन्द्री देवी बैठा		वृन्दावन -५
२४	गंगा महिला कृषक समूह	सुदमिया देवी		वृन्दावन -१
२५	गौरी महिला कृषक समूह	सैला देवी साह		वृन्दावन -५
२६	जनजागृति कृषक समूह	राजकुमारी देवी	९८०७१७०५३७	वृन्दावन -१
२७	ज्ञानज्योति कृषक समूह	फुल कुमारी देवी	९८०९१५२७१३	वृन्दावन-
२८	प्रांगण आमा समूह	जान्जी माया लोप्चन	९८६७०७२३१५	वृन्दावन -१
२९	जागृति महिला कृषक समूह	दयावती देवी चौधरी	९८४५४२६६८१	वृन्दावन -३
३०	बौधिमाई कृषक समूह	रामबती देवी पटेल	९८१२२१०६४८	वृन्दावन -२

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र. स.	कृषक समूहको नाम	अध्यक्षको नाम	सम्पर्क नं.	ठेगाना
३१	आर्थिक महिला कृषक समूह	सोबिता चौधरी		वृन्दावन-१
३२	मा भवानी महिला कृषक समूह	रबिता चौधरी	९८०९१७७९२७	वृन्दावन -२
३३	चमेली कृषक समूह	राम बिनय राम	९८०७२१९३७२	वृन्दावन -२
३४	नयाँ हरियाली महिला कृषक समूह	जगिया देवी कुर्मी	९८४५०५८४८४	वृन्दावन -२
३५	शिवशक्ति कृषक समूह	प्रेमलाल साह	९८०९१२६३५४	वृन्दावन ८
३६	सुखशान्ति महिला कृषक समूह	श्रीपति देवी साह	९८२११९५६६५	वृन्दावन -३
३७	बौधिमाता महिला कृषक समूह	किन्ता देवी बैठा	९८२१८७८१९९	वृन्दावन -५
३८	मदिना कृषक समूह	सकिला बानो	९८१२२८२२१४	वृन्दावन -६
३९	नेपाल युवा कृषक समूह	बिजय पटेल	९८४५५७०१८६	वृन्दावन -१
४०	श्री हरियाली कृषक समूह	शम्भु चौधरी	९८४५१२१९९०	वृन्दावन ३
४१	श्री दलित जनजाती कृषक समूह	सुमित्रा देवी	९८१४२०७२४८	वृन्दावन १
४२	श्री बागमती कृषक समूह	निरस राय यादव	९८४५०५९०८८	वृन्दावन ४
४३	श्री पुजा महिला कृषक समूह	कान्ति चौधरी	९८०६८०६३६८	वृन्दावन १
४४	श्री जय बजरंगवली कृषक समूह	अविनाश चौधरी	९८११२०२५४५	वृन्दावन ३
४५	श्री राजदेवी कृषक समूह	जयमाला देवी	९८११२१३४३५	वृन्दावन ३
४६	श्री वृन्दावन महिला कृषि तथा पशु पालन कृषक समूह	संजु कुमारी ठाकुर	९८४५१९५८०६	वृन्दावन १
४७	श्री किसान पशुपालन माछा कृषि समूह	ललिता देवी दास	९८०७२०४०५१	वृन्दावन ५
४८	श्री संसारिमाई पशु पालन कृषि समूह	प्रमानन्द महतो	९८०६८६५०३१	वृन्दावन ८
४९	श्री माँ दुर्गा कृषक समूह	राम सोगारथ कु. ठाकुर	९८४५४१७६५३	वृन्दावन ६
५०	श्री स्मार्ट कृषक समूह	कृष्णनन्दन कु. यादव	९८४००२०८२३	वृन्दावन ४
५१	श्री उज्ज्वल कृषि पशुपन्धी कृषक समूह	बिन्दावा सहनी	९८४५१२१८९६	वृन्दावन १
५२	श्री लक्ष्मी महिला कृषक समूह	चन्देश्वरी देवी राम		वृन्दावन ५
५३	श्री मोडर्न कृषक समूह	अनिता देवी	९८५५०३२७५५	वृन्दावन २
५४	श्री कालिमाई कृषक समूह	राम अधार राम	९८४०४२३११६	वृन्दावन २
५५	श्री ग्रामिण बिकाश कृषक समूह	चन्द्रिका राय यादव	९८४५९४६२७४	वृन्दावन ८
५६	श्री साना किसान कृषक समूह	पार्वती देवी	९८०९२४०८१५	वृन्दावन ५

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र. स.	कृषक समूहको नाम	अध्यक्षको नाम	सम्पर्क नं.	ठेगाना
५७	श्री जय भोले बाबा पशुपन्थी तथा कृषक समूह	अनिल कुमार पटेल	९८००८३०७९२	वृन्दावन ६
५८	श्री धनगढी कृषक तथा पशुपालन समूह	रामबाबु महतो	९८४५२५२०२८	वृन्दावन २
५९	श्री आधुनिक कृषक समूह	बालकिशोर कु. पासवान	९८४५९८४३४९	वृन्दावन ६
६०	श्री प्रगतिशील कृषक समूह	उर्मिला देवी	९८५१०३६३७५	वृन्दावन १
६१	श्री क्रिसना कृषक समूह	रिमा कुमारी यादव	९८६०५९७१६०	वृन्दावन ४
६२	श्री शिव पार्वती कृषि पशुपालन कृषक समूह	राज कुमार पटेल	९८०६८०७९५९	वृन्दावन १
६३	श्री धन लक्ष्मी पशु पालन कृषक समूह	उर्मिला देवी	९८१६२७९३५२	वृन्दावन १
६४	श्री वृन्दावन पशुपालन कृषक समूह	रिला देवी	९८६५२८७३७१	वृन्दावन १
६५	श्री विश्रामपुर पशुपन्थी तथा कृषक समूह	रेणु ठाकुर	९८०१६०८००१	वृन्दावन ३
६६	श्री बौधिमाई सहयोगी कृषक समूह	चुन कुमारी देवी	९७६५८९९०४०	वृन्दावन ६
६७	श्री भगवती कृषक समूह	लालबाबु ठाकुर	९८४५५५२४६९	वृन्दावन ६
६८	श्री राजदेवीमाई सहयोगी कृषक समूह	अमृता कुमारी	९७६५८९९०४०	वृन्दावन ६
६९	श्री जनसेवा बहुउद्देश्य कृषक समूह	लछुमन बजु	९८६४०४०८९६	वृन्दावन १
७०	श्री राधा कृषक समूह	धिरेन्द्र प्रसाद यादव	९८०४२४०५४६	वृन्दावन ३
७१	श्री राजदेवी कृषक समूह	अमृता कुमारी		वृन्दावन ६
७२	श्री ग्रामीण उत्पादन कृषक समूह	मनिता कुमारी पटेल		वृन्दावन ६
७३	श्री मनकामना कृषक समूह	सपना पटेल		वृन्दावन -६
७४	श्री दुर्गा कृषक समूह	सोबिता देवी		वृन्दावन -४

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.३.१० कृषि तथा पशु सेवासँग सम्बन्धित मानव संसाधन

नगरपालिकामा रहेका कृषि तथा पशु सेवासँग सम्बन्धित मानव संसाधनलाई प्राविधिक, प्रशासनिक र सहायक श्रेणीमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । कृषि क्षेत्रमा कृषि अधिकृत, कृषि प्राविधिक (जेटी/जेटिए), कृषि परामर्शदाता, सिँचाई तथा माटो परीक्षण प्राविधिक लगायतका कर्मचारी कार्यरत छन् । उनीहरूले किसानलाई आधुनिक खेतीपातीका प्रविधि, बीउ विजनको छनोट, रोग र कीरा व्यवस्थापन, मल खादको प्रयोग, बजार व्यवस्थापन तथा उत्पादनको मूल्य अभिवृद्धिमा निरन्तर सहयोग पुर्याइरहेका छन् ।

पशु सेवाका सन्दर्भमा नगरपालिकामा पशु चिकित्सक, पशु स्वास्थ्य प्राविधिक (एएचटी), पशु फार्म प्राविधिक, लघु पशुपालन प्राविधिक लगायतका जनशक्ति परिचालनमा छन् । उनीहरूले गाई, भैँसी, बाख्रा, भेडा, कुखुरा, हाँस जस्ता पशु पक्षीमा देखिने रोगको उपचार, खोप कार्यक्रम सञ्चालन, परजीवी नियन्त्रण, दाना तथा पोषणसम्बन्धी परामर्श दिने

कार्य गरिरहेका छन् । साथै, व्यावसायिक रूपमा पशुपालन गर्ने किसानलाई प्राविधिक सहयोग, तालिम, प्रजनन सेवा र पशु बीमा कार्यक्रमसमेत सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी उनीहरूको नै हुन्छ ।

समग्रमा हेर्दा, वृन्दावन नगरपालिकामा रहेका कृषि तथा पशु सेवासम्बन्धी मानव संसाधन किसानका लागि आधार स्तम्भ हुन् । उनीहरूको सीप, अनुभव र प्रतिबद्धताले मात्र कृषि उत्पादनमा वृद्धि, पशुपालनलाई व्यावसायिक रूपान्तरण, खाद्य सुरक्षामा सुधार र स्थानीय आर्थिक समृद्धि सम्भव हुन्छ । वृन्दावन नगरपालिकामा रहेका मानव कृषि तथा पशु सेवासँग सम्बन्धित मानव संसाधनलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाउन सकिन्छः

क्र. स.	पद	स्तर	तह	सेवा	समूह	दरबन्दी संख्या
१.	अधिकृत	अधिकृत	६/७	कृषि	कृषि	१
२.	ना प्रा स	सहायक	४	कृषि	कृषि	१
३.	अधिकृत	अधिकृत	६/७	कृषि	पशु सेवा	१
४.	ना प्रा स	सहायक	४	कृषि	भेटनेरी	१

स्रोत: नगरपालिकाको कार्यालय

४.३.११ कृषि तथा पशुपालनसँग सम्बन्धित समूह तथा सामुदायिक संस्थाको विवरण

परम्परागत कृषिको व्यवसायीकरण तथा आधुनिकीकरण गर्न अहिले विभिन्न कृषि समूहहरू सञ्चालित छन् । यसले कृषि व्यवसायलाई सहजिकरण गर्नको साथै कृषि व्यवसायमा केही सेवा सुविधाहरू दिँदै व्यवसायीहरूलाई ऊर्जा प्रदान गरेको छ । कृषक समूहको विवरणले कुनै पनि नगरपालिका कृषि क्षेत्रमा रहेको कृषकको संलग्नता र कृषि क्रियाकलापको अवस्थाको जानकारी गराउनको साथै आगामी दिनहरूमा के कस्ता कार्यक्रमहरू ल्याउन आवश्यक छ भन्ने कुरालाई सहज बनाउने देखिन्छ । नगरपालिकामा मिति २०८१/०८२ को अन्त्य सम्ममा यस नगरपालिकामा सञ्चालित धेरैजसो फर्महरू नवीकरण भएको पाईएको छ ।

४.३.१२ संकलन केन्द्र तथा चिस्यान केन्द्र

ठुलोस्तरको कृषि उत्पादन तथा संकलन केन्द्रको व्यवस्था नभएको ग्रामीण परिवेशमा सानो परिमाणमा उत्पादन हुने उपजहरूलाई विभिन्न पायक पर्ने स्थानहरूमा संकलन केन्द्रको रूपमा विकास गर्दा बजारीकरण गर्न सहयोग पुग्दछ । यसरी विभिन्न स्थानमा संकलन केन्द्रको विकास गर्दा व्यापारिहरूलाई निश्चित स्थानबाट निश्चित परिमाणमा उपजहरूमा खरिद गर्न सहयोग पुग्ने हुँदा यसले बजार प्रणालीको विकास गर्न सहयोग पुग्दछ ।

कृषि उत्पादन वृद्धि गर्नु जति जरूरी छ त्यति नै उत्पादित सामाग्रीहरूको सुरक्षित भण्डारण गर्नु जरूरी हुन्छ । उचित ढङ्गले भण्डारण गर्दा कृषि उपजमा रहेको पोषक तत्वलाई कायम राख्न समेत मद्दत पुग्दछ । भण्डारण वैज्ञानिक नहुँदा एकातर्फ उत्पादित उपजको गुणस्तर कमजोर हुने र नष्ट समेत हुन जान्छ तसर्थ कृषि उपजलाई वैज्ञानिक तवरले भण्डारण गरी बेमौसममा समेत बजारमा उपलब्धता भए बजार मूल्य सन्तुलनमा राख्न सहयोग पुग्दछ । यसका लागि आवश्यकताका आधारमा विभिन्न स्थानमा चिस्यान केन्द्र, भण्डारण केन्द्र र डेरीहरू स्थापना गर्नु आवश्यक छ ।

४.३.१३ कृषि बजार तथा हाटबजार सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिका, रौतहटको कृषि क्षेत्र खेतीपाती र पशुपालनमा आधारित भएकाले यहाँको कृषि बजार र हाट बजार स्थानीय अर्थतन्त्रको प्रमुख आधार हुन् । कृषि उत्पादन, विशेष गरी धान, गहुँ, मकै, तरकारी, फलफूल र दुध जन्त्य पदार्थको वितरण तथा बिक्री प्रायः यी बजारमार्फत हुने गर्दछ ।

नगरपालिकाभित्रका प्रमुख हाट बजारहरूमा कृषकहरूले प्रत्यक्ष बिक्री गर्ने अवसर पाउँछन्। हाट बजार सप्ताहमा निश्चित दिन सञ्चालन हुने भएकाले आसपासका ग्रामीण क्षेत्रका कृषकहरू ठूलो संख्यामा यहाँ आउँछन्। यसले कृषकलाई उत्पादन बिक्री गर्ने मात्रै होइन, बीउ, मलखाद, कृषि उपकरण तथा पशुपालनका सामग्रीहरू खरीद गर्ने अवसर पनि प्रदान गर्दछ। प्रमुख हाट बजारहरू प्रायः वडा केन्द्र वा सडक नजिकका पहुँच योग्य स्थानमा स्थित छन् जसले ग्रामीण कृषकलाई सजिलै पहुँच सुनिश्चित गरेको छ।

कृषि बजारको संरचना र प्रकार अनुसार, वृन्दावनमा दुई प्रकारका बजार सञ्चालन हुन्छन्:

- स्थायी कृषि बजार: जहाँ वर्षभरि दैनिक उत्पादनको खरिद बिक्री हुन्छ। यसमा तरकारी, फलफूल, दुग्धजन्य पदार्थ, अण्डा, मासु र अन्य कृषिजन्य सामग्रीको निरन्तर कारोबार हुने गर्दछ।
- साप्ताहिक हाट बजार: प्रायः गाउँ/गाउँमा हप्तामा एक दिन वा दुई दिन खुल्ने बजार, जहाँ स्थानीय किसानले उत्पादन ल्याएर बिक्री गर्ने गर्दछन्। यस प्रकारका हाट बजारले स्थानीय उत्पादनको मूल्य निर्धारण, किसान र उपभोक्ता बीच सिधा कारोबार, र ग्रामीण अर्थतन्त्रमा जीविकोपार्जनको अवसर बढाउँछ।

अर्को पक्षमा, नगरपालिका सरकारले कृषि बजार व्यवस्थापन र मूल्य सन्तुलनका लागि केही कार्यक्रम सञ्चालन गरेको पाइन्छ। बजारमा उत्पादनको मूल्य स्थिर राख्न, कृषकलाई उचित मूल्य प्राप्त गराउन तथा अनावश्यक मध्यस्थता कम गर्न नगरपालिका, सहकारी संस्था र कृषक समूह सक्रिय छन्। यसले उत्पादनको बजार पहुँच बढाउने, किसानको आमदानी सुनिश्चित गर्ने र खाद्य सुरक्षामा योगदान पुर्याउने काम गरेको छ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकामा रहेका कृषि बजार र हाट बजारले कृषकलाई उत्पादन बिक्रीका अवसर प्रदान गर्नुका साथै, स्थानीय उपभोक्तालाई ताजा तरकारी, फलफूल, दुग्धजन्य पदार्थ र मासु सहज पहुँचमा ल्याउने, ग्रामीण अर्थतन्त्र बलियो बनाउने, र कृषक उपभोक्ता सञ्जाल मजबुत बनाउने महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

४.४ पर्यटन विकास

नेपालमा पर्यटन व्यवसाय उद्योगका रूपमा सन् १९५० को दशकमा सुरुआत भएको मानिन्छ। नेपालले विदेशी पर्यटकका लागि आवागमनको ढोका खोलेसँगै विदेशी पर्यटकहरूको चहलपहल सुरु भएको हो। सरकारले नेपालका उच्च हिम श्रृंखला आरोहणका लागि खुला गरेसँगै विदेशी पर्वतारोही सगरमाथा सहित आठ हजार मिटर अग्ला हिमाल आरोहण गर्न आउन थालेका हुन्। विदेशी पर्यटक नेपालमा आउन थाले सँगै नेपालको पर्यटन क्षेत्रको जग सुरु भएको हो। त्यसपछिका दशकहरूमा नेपाल पद यात्रासँगै साहसिक तथा प्रकृति प्रेमी पर्यटनको गन्तव्यका रूपमा चिनिन थाल्यो। काठमाडौँका ऐतिहासिक सम्पदाहरूमा पशुपति नाथ, स्वयम्भू, बसन्तपुर दरबार स्क्वायर, बौद्ध स्तूप लगायत विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत भएका छन्। यी ऐतिहासिक अनुपम कला, सम्पदा र संस्कृति हेर्नका लागि पनि विदेशी पर्यटक नेपाल आउने गरेका छन्।

नेपालको पर्यटन क्षेत्रले पछिल्लो एक दशकमा दुई ठूला चुनौती र समस्यासँग जुध्नुपर्यो। २०७२ सालको भूकम्प र कोभिड-१९ का कारण पर्यटन क्षेत्रमा ठूलो धक्का पुग्यो। तर पछिल्लो समय भने पर्यटन उद्योगले कोभिडबाट उत्पन्न चुनौती पन्छाउँदै सुधार र अनुकूलनको चरणमा प्रवेश गरेको छ। पछिल्लो दुई वर्षमा विदेशी पर्यटकको आवागमनले सुधारको छनक देखिएको प्रस्ट छ।

देशको अर्थतन्त्रको विकासका लागि पर्यटन उच्च सम्भावनाको क्षेत्र हो। नेपालका प्राकृतिक, सांस्कृतिक, साहसिक, ऐतिहासिक तथा धार्मिक दृष्टिकोणबाट विश्वकै प्रमुख पर्यटकिय गन्तव्य हुन्। यस्ता स्थान र सम्पदाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विविधीकरण गर्दै अर्थतन्त्रको प्रमुख आधारका रूपमा यस क्षेत्रलाई विकास गर्ने नीति नेपालको संविधानले अंगीकार गरेको छ।

पछिल्लो समय विदेशी पर्यटक मात्र होइन, स्वदेशी पर्यटकले पनि विभिन्न स्थानको भ्रमण गर्ने परिपाटीमा उल्लेखनीय सुधार देखिएको छ । पछिल्लो समय पर्यटन क्षेत्रमा पनि विविधीकरणको सुरुआत भएको छ । दिगो पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने प्रयासको थालनी भएको छ । त्यसैगरी ट्रेकिङ र पर्वतारोहण बाहिरका गतिविधि पनि निकै फस्टाउन थालेका छन् ।

नेपाल सरकारले पनि पर्यटन क्षेत्रको विकास र प्रवर्द्धनका लागि 'भिजिट नेपाल' सँग सम्बन्धित विभिन्न कार्यक्रम अघि बढाएको छ । नेपाल सरकारले पछिल्लो समय 'नेपाल भ्रमण दशक', 'विशेष पर्यटन वर्ष' लगायतका कार्यक्रम गरेर विदेशी पर्यटकलाई आकर्षित गर्ने प्रयास गर्दै आइरहेको छ ।

नेपालको पर्यटन उद्योगको सम्भावना प्रचुर देखिन्छ । तर, हामीले नेपालको पर्यटन क्षेत्रलाई दिगो विकास हुने गरी अगाडि बढाउनुपर्ने चुनौती पनि कायमै छ । नेपालको समग्र पर्यटकिय आकर्षणका क्षेत्रलाई पनि सकेसम्म विविधीकरण गर्न जरुरी भइसकेको छ । अर्कोतर्फ पर्यटन क्षेत्रमा 'इनोभेटिभ मार्केटिङ' रणनीति ल्याउन पनि जरुरी भइसकेको छ । नेपालको अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्य, ऐतिहासिक कला संस्कृति, सम्पदा, साहसिक खेलहरूले पनि पर्यटन क्षेत्रलाई अर्को सौन्दर्यता भर्ने काम गरेको छ । नेपालको परम्परागत रूपमा रहेका पद यात्रा रुटहरूले पनि विदेशी पर्यटकहरूको ध्यान तान्दै आइराखेका छन् ।

पछिल्लो समय नेपालमा सडक, विमानस्थल लगायतका भौतिक पूर्वाधारमा पनि सन्तोष जनक विकास भएको छ । अर्कोतर्फ स्थानीय जनताका विभिन्न कला संस्कृतिले पनि विदेशी पर्यटकलाई थप मोहित बनाउने काम गरिरहेको छ । त्यसमाथी नेपालीको आतिथ्य सेवा तथा सत्कार विश्वमै उत्कृष्ट र सराहनीय छ । अझ, पछिल्लो समय सामाजिक सञ्जालको पहुँच अन्तर्राष्ट्रिय स्तरसम्म पुग्दा पनि विदेशी पर्यटकलाई थप आकर्षित गराउन सहज वातावरण बनिरहेको छ ।

नेपालमा प्रदेश स्तरमा पनि पर्यटनको विकासको उच्च सम्भावना छ । सात प्रदेश मध्ये हरेकका आ आफ्नै विशिष्ट आकर्षण छन् । त्यसलाई पनि सही ढंगले प्रचार प्रसार गर्न सकेको खण्डमा पर्यटन क्षेत्रले ठूलो लाभ लीन सक्ने देखिन्छ । सातै प्रदेशले विविध प्राकृतिक र सांस्कृतिक सौन्दर्यलाई प्रतिबिम्बित गर्दै आइरहेका छन् । यी क्षेत्रमा पर्यटकहरूले फरक अनुभव र मनोरञ्जन मात्र होइन, देशका विभिन्न स्थानमा हुने साहसिक गतिविधिले पनि आकर्षण थपेको छ । पर्यटनलाई प्रदेशस्तरका पनि विकसित गर्न दिगो पर्यटनका गतिविधि अघि बढाउन आवश्यक देखिन्छ ।

नगरपालिकाभित्र रहेका धार्मिक स्थलहरू पर्यटनको प्रमुख आकर्षण हुन् । हिन्दू धर्मका मन्दिर, स्थानीय देवालय, मस्जिद र विहारहरूले धार्मिक पर्यटनलाई सम्भावना युक्त बनाएका छन् । विशेष गरी मेला पर्वका समयमा विभिन्न धार्मिक स्थलमा दर्शनार्थीहरूको भीड लाग्ने गर्दछ, जसले स्थानीय अर्थतन्त्रलाई प्रत्यक्ष रूपमा टेवा पुर्याउँछ ।

यसैगरी, सांस्कृतिक पर्यटन पनि वृन्दावन नगरपालिकाको पहिचान हो । यहाँ बसोबास गर्ने विभिन्न जात जाति र समुदायहरूको भाषा, संस्कृति, नृत्य-संगीत, भेष भूषा र परम्परागत चाडपर्वहरूले आन्तरिक र बाह्य पर्यटकलाई आकर्षित गर्ने क्षमता राख्छ । मधेसी संस्कृतिका गीत नृत्य, मिथिला चित्रकला जस्ता कला रूपहरूले पर्यटन विकासमा थप योगदान दिन सक्छन् ।

प्राकृतिक पर्यावरणका दृष्टिले हेर्दा, वृन्दावन नगरपालिकामा कृषि पर्यटन (Agro-tourism) प्रवर्द्धन गर्न सकिने सम्भावना छ । विशाल तराई क्षेत्रका हराभरा खेतबारी, पशुपालन, माछा पालन तथा तरकारी खेतीमा प्रत्यक्ष अनुभव लीन चाहने पर्यटकका लागि आकर्षणको केन्द्र बन्न सक्छ । यस किसिमको पर्यटनले कृषकलाई अतिरिक्त आमदानीको स्रोत दिने मात्र होइन, पर्यटकलाई ग्रामीण जीवन शैली बुझ्न अवसर दिन्छ ।

नगरपालिकाले पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि सडक, यातायात, होटेल, होमस्टे, धार्मिक स्थल व्यवस्थापन, तालिम तथा प्रचार प्रसारमा लगानी गर्न सके पर्यटन उद्योगले यहाँको अर्थतन्त्रलाई ठूलो टेवा पुर्याउन सक्छ । स्थानीय युवा, महिला समूह, सहकारी र संघसंस्थाको सक्रियतामा पर्यटन विकासको योजना अघि बढाउन सकिन्छ ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकामा पर्यटन विकासका पर्याप्त सम्भावना छन् । धार्मिक, सांस्कृतिक र कृषि पर्यटनलाई एकीकृत रूपमा प्रवर्द्धन गर्न सके नगरपालिकाले आन्तरिक र बाह्य पर्यटक आकर्षित गरी रोजगारी सिर्जना गर्ने, स्थानीय उत्पादनलाई बजारमा पुर्याउने र आर्थिक समृद्धितर्फ अग्रसर हुने अवसर पाउनेछ ।

४.४.१ पर्यटकिय स्थलहरूको विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा विभिन्न प्रकारका पर्यटकिय स्थलहरू रहेका छन्, जसले धार्मिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक र कृषि पर्यटनलाई समेट्छन् । यहाँका धार्मिक मन्दिरहरू लगायतका देवालयहरूले धार्मिक पर्यटनलाई आकर्षित गर्ने प्रमुख आधार बनेका छन् । विशेषतः शिवरात्री, दुर्गा पूजा, छठ पर्व जस्ता चाडपर्वका अवसरमा यहाँ भक्त जनहरूको ठूलो भीड लाग्ने गर्दछ । यसैगरी, मुस्लिम समुदायका लागि अवस्थित मस्जिदहरूले धार्मिक सहिष्णुता र सहअस्तित्वलाई झल्काउँछन्, जसले धार्मिक पर्यटनलाई विविधता पूर्ण बनाएको छ ।

सांस्कृतिक दृष्टिले वृन्दावन नगरपालिका अझ समृद्ध छ । छठ, होली, ईद, दशै, तिहार, विवाह पञ्चमी जस्ता पर्वहरूको धूमधामले यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विविध समुदायका सांस्कृतिक जीवनलाई उजागर गर्छ । यस्ता मेला पर्वका अवसरमा स्थानीय मेला स्थलमा व्यापार, मनोरञ्जन र सामुदायिक भेटघाट हुने भएकाले पर्यटकका लागि पनि आकर्षणको विषय बन्न सक्छ । साथै, मधेसी र थारू समुदायको लोकनृत्य, लोकगीत र मिथिला चित्रकला जस्ता कलाले स्थानीय संस्कृतिलाई अझै आकर्षक बनाएका छन् ।

प्राकृतिक र कृषि पर्यटन पनि यहाँको महत्त्वपूर्ण सम्भावना हो । नगरपालिकाभित्र रहेका हराभरा खेतबारी, तरकारी खेती, पशुपालन र माछा पालनका गतिविधिहरू प्रत्यक्ष अवलोकन गर्न सक्ने अवसरले कृषि पर्यटनलाई सम्भावना युक्त बनाएको छ । ग्रामीण जीवन शैली, परम्परागत खेतीपातीका तरिका र स्थानीय खानपान पर्यटकका लागि नयाँ अनुभव बन्न सक्छ । यस्तै, नगरपालिकामा रहेका केही ताल, पोखरी र हरित क्षेत्रहरू मनोरञ्जन र इको टुरिजमका लागि प्रयोग गर्न सकिने महत्त्वपूर्ण गन्तव्य हुन् ।

समग्रमा हेर्दा, वृन्दावन नगरपालिकाका धार्मिक स्थल, सांस्कृतिक सम्पदा, प्राकृतिक सौन्दर्य र कृषि प्रणाली सबै मिलेर पर्यटन विकासको लागि ठोस आधार बनेका छन् । यी सम्पदाको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न सकिने हो भने वृन्दावन नगरपालिका आन्तरिक मात्र होइन, बाह्य पर्यटकका लागि पनि आकर्षक पर्यटन गन्तव्यका रूपमा स्थापित हुन सक्छ । यस नगरपालिकामा रहेका विभिन्न पर्यटकीय स्थलहरूको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

वडा नं	विवरण	नाम	इतिहास	स्वामित्व
७	पोखरी	माता पोखरी	छठ पूजा	स्थानीय सरकार
४	पानीको मूल	कोइला माता	ऐतिहासिक पानीको मुहान	स्थानीय सरकार
४	पानीको मूल	बुद्ध कुवा	ऐतिहासिक पानीको मुहान	स्थानीय सरकार
३	पानीको मूल	सत्य नारायण इनार	ऐतिहासिक पानीको मुहान	स्थानीय सरकार
३	पानीको मूल	चमटोलि इनार	ऐतिहासिक पानीको मुहान	स्थानीय सरकार
३	पानीको मूल	छडुरायको इनार	ऐतिहासिक पानीको मुहान	स्थानीय सरकार
९	मस्जिद	इस्लामिया मस्जिद	७४ वर्ष पुरानो	स्थानीय सरकार

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	विवरण	नाम	इतिहास	स्वामित्व
९	मस्जिद	जामे मस्जिद भुसाहा	१०० वर्ष पुरानो	स्थानीय सरकार
९	मठ मन्दिर	महाबिर बाबा को मन्दिर	१५० वर्ष पुरानो	स्थानीय सरकार
५	संग्रहालय	बासबति संग्रहालय		स्थानीय सरकार
२	मस्जिद	मस्जिद	धेरै पुरानो मस्जिद	स्थानीय सरकार
४	मठ मन्दिर	राम जानकी मन्दिर	धेरै पुरानो मन्दिर	स्थानीय सरकार
३	मठ मन्दिर	राम जानकी मन्दिर	१९९६ मा बनेको	स्थानीय सरकार
७	मस्जिद	इस्लाह पुरानो मस्जिद	९३ वर्ष पुरानो	स्थानीय सरकार

स्रोत नगरपालिका घरधुरी सर्वेक्षण - २०८२

४.४.२ होटेल, रिपोर्ट तथा रेस्टुरेन्ट सम्बन्धी विवरण

कुनैपनि क्षेत्रको विकासका लागि सो क्षेत्रसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण पूर्वाधारहरूको समुचित विकास गर्नु अनिवार्य हुन्छ । नेपालमा पर्यटनको प्रचुर संभावना भएतापनि पर्यटन पूर्वाधारको अभावका कारण पर्यटन क्षेत्रको व्यापक विकासमा बाधा सिर्जना भएको छ । पर्यटन पूर्वाधार अन्तर्गत सहज यातायात सुविधा, होटल, लज तथा रेष्टुरेन्ट, पर्यटन गाईड, सूचना केन्द्रहरू, उद्धार संयन्त्र, सञ्चार, सुरक्षा तथा पर्यटकीय गतिविधिहरू नै हुन् । पर्यटनको संभावना हेरी यी पूर्वाधारहरूको आवश्यकताका आधारमा क्रमश विकास गर्नु पर्यटन विकासका लागि अपरिहार्य छ । यस नगरपालिकामा रहेका होटेल, रिपोर्ट, होमस्टे तथा रेस्टुरेन्ट सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

वडा नं	विवरण	व्यवसायीको नाम	होटेल रेष्टुरेन्टको नाम	ठेगाना	सम्पर्क नं
७	सामान्य	बिक्रम मगर	मामा भाञ्जा होटेल	सखुवा धमौरा	९८१८५६४२४४
७	सामान्य	सन्दिप साह	सज्जिप पकौडा पशल	सखुवा धमौरा	९८१९२४४६९६
६	सामान्य	मखन ह	माखन मिष्ठान्न भण्डार	हर्षाह	९८११२९२९८५
६	सामान्य	सोनालाल साह	सोनालाल होटेल	हर्षाह	९८१५५४२३०६
६	सामान्य	गुल हसन देवान	ताज विरसयानि	हर्षाह	९८४५२२३३८४
६	सामान्य	विजय महतो	विजय पकौडा पशल	हर्षाह	९८०९२५२१३६
६	सामान्य	पनलाल साह	जय श्री मा मिष्ठान्न भण्डार	हर्षाह	९८०२९५३३२४

स्रोत नगरपालिका घरधुरी सर्वेक्षण - २०८२

४.४.३ उपलब्ध पर्यटकिय सेवा तथा सुविधा सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा रहेका विभिन्न धार्मिक, सांस्कृतिक र प्राकृतिक पर्यटकिय स्थलहरूले स्थानीय पर्यटक र आन्तरिक यात्रुलाई आकर्षित गरिरहेका छन् । तर पर्यटनको दीर्घकालीन प्रवर्द्धन र विकासका लागि सेवा तथा सुविधाहरूको अवस्था निकै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । हाल नगरपालिकामा उपलब्ध पर्यटकिय सेवा र सुविधाहरूलाई हेर्ने हो भने यसको स्थिति यसरी देखिन्छ ।

सबैभन्दा पहिले, यातायात सुविधा उल्लेखनीय छ । वृन्दावन नगरपालिका पूर्व पश्चिम राजमार्गसँग नजिकै भएकाले यातायात पहुँच सहज छ । यात्रीहरूले बस, टेम्पो, मोटरसाइकल र साना यातायात साधनमार्फत धार्मिक स्थल, बजार

क्षेत्र वा मेला स्थल पुनः सक्ने सुविधा पाएका छन् । ग्रामीण भेगका केही सडक अझै कच्ची भए पनि मुख्य गन्तव्यहरूमा पुग्ने बाटो प्रायः सहज छ ।

दोस्रो, आवास र भोजन सुविधा नगरपालिकामा ठूला होटेल र रेस्टुरेन्टहरू नभए पनि स्थानीय स्तरमा साना खाजा पसलहरू उपलब्ध छन् । स्थानीय घर परिवारले पर्यटकलाई परम्परागत खाना पानी उपलब्ध गराउने गरेका छन्, जसले “ग्रामीण पर्यटन” लाई प्रोत्साहन गरेको छ । बास बस्नका लागि चपुर बजार नजिकै रहेको र त्यहाँ ठूला होटेलहरू रहेकाले बासका लागि सहज छ ।

तेस्रो, धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थल व्यवस्थापन मन्दिर, मस्जिद जस्ता धार्मिक स्थलहरूमा पूजापाठ, मेला पर्वको व्यवस्थापन र स्थानीय सरसफाइमा समुदाय स्वयं सक्रिय हुन्छन् । यद्यपि, आधुनिक पर्यटकलाई आवश्यक पर्ने जानकारी केन्द्र, विश्राम कक्ष, शौचालय, सरसफाइ व्यवस्थापन जस्ता सेवाहरू अझै सुदृढ गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

चौथो, सूचना तथा प्रचार प्रसार नगरपालिकाले केही हदसम्म प्रचार प्रसारमा ध्यान दिए पनि पर्यटकका लागि मार्गदर्शक पुस्तिका, डिजिटल प्लेटफर्म वा पर्यटन सूचना केन्द्रहरू अझै व्यवस्थित छैनन् । पर्यटकलाई स्थानीय संस्कृति, चाडपर्व, भोजन र गन्तव्यबारे जानकारी दिने सेवा विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

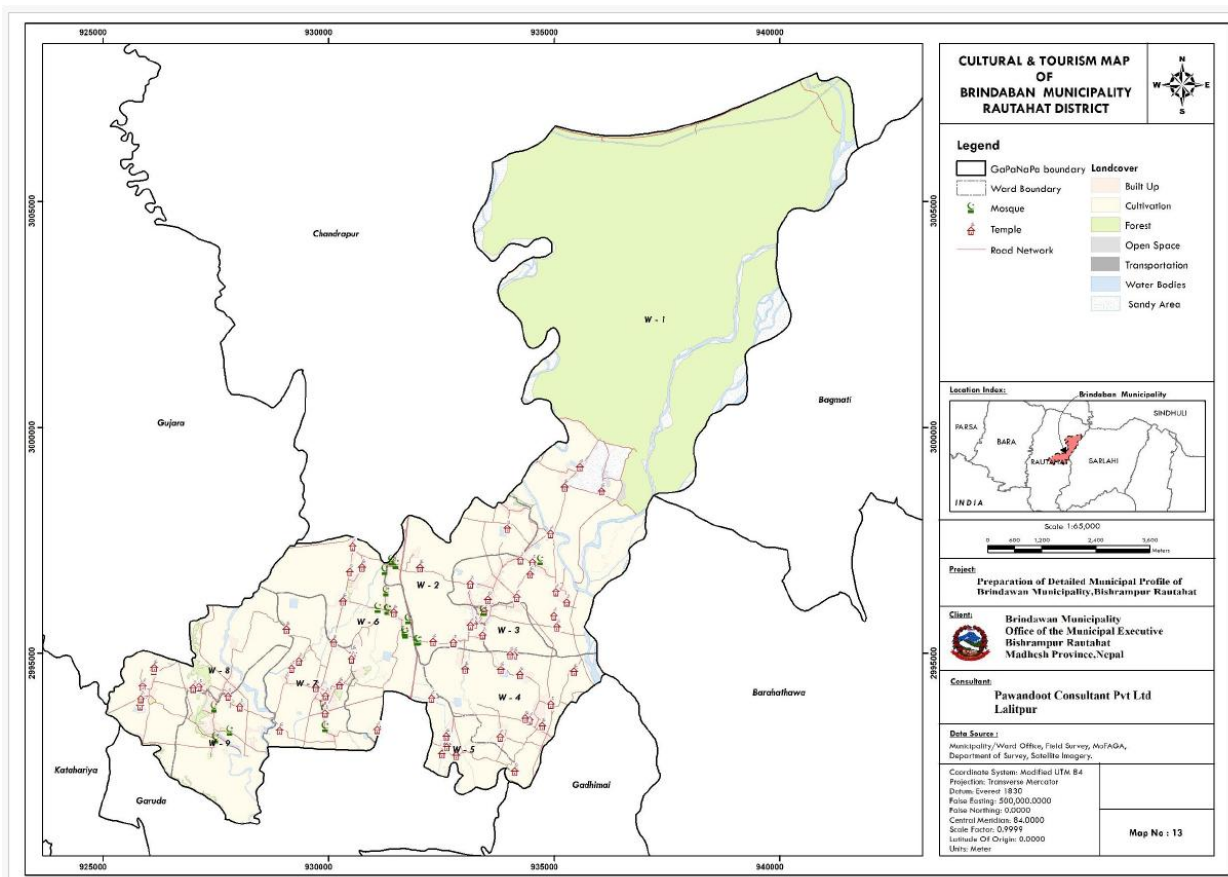
पाँचौं, सुरक्षा र स्वास्थ्य सेवा नगरपालिकाभित्र प्रहरी चौकी, स्वास्थ्य चौकी र अस्पतालहरू रहेका कारण यात्रुको सामान्य सुरक्षाको प्रत्याभूती छ । धार्मिक मेला पर्व वा भीडभाडका समयमा स्वयंसेवक र स्थानीय प्रहरी परिचालन हुने गर्छ ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकामा अहिले उपलब्ध यातायात, आवास, धार्मिक स्थल व्यवस्थापन, भोजन र स्वास्थ्य सुरक्षामुबन्धी सुविधा आधारभूत रूपमा उपस्थित छन् । तर आधुनिक पर्यटकलाई आवश्यक पर्ने स्तरीय होटेल, रेस्टुरेन्ट, सूचना केन्द्र, सरसफाइ, मनोरञ्जन पार्क र प्रचार प्रसार प्रविधि अझै थप विकास र विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.४.४ विपद्बाट प्रभावित होटेल, रिसोर्ट तथा पर्यटकीय स्थलको विवरण

वृन्दावन नगरपालिका र वरपरका क्षेत्रमा रहेको पर्यटन क्षेत्रमा प्राकृतिक विपद्, जस्तै बाढी, असिनापानी तथा असामयिक वर्षाले केही होटेल, रिसोर्ट तथा पर्यटकीय स्थलहरूलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष असर पुर्याएको पाइन्छ । असिनापानीले बगैँचा तथा हरियाली पार्कमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ । त्यस्तै, सडक अवरुद्ध हुँदा पर्यटक आगमनमा कमी आएको छ जसले स्थानीय होटेल तथा रेस्टुरेन्ट व्यवसायलाई घाटा भएको छ । धार्मिक तथा सांस्कृतिक पर्यटकीय स्थलहरूमा आउने भक्तजनको संख्यामा समेत कमी देखिएको छ, जसले स्थानीय पर्यटन आयमा प्रत्यक्ष असर पारेको छ । यसरी, विपद्बाट प्रभावित पर्यटन क्षेत्रमा तत्काल पुनर्निर्माण, संरक्षण तथा पूर्वतयारी योजना आवश्यक छ ताकि भविष्यमा हुने क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सकियोस् र पर्यटकीय व्यवसायलाई निरन्तरता दिन सकियोस् ।

४.४.५ स्रोत नक्सा

४.५ उद्योग, व्यापार तथा बैंकिङ

कृषिको विकास पश्चात् कुनै पनि देशको आर्थिक क्रान्तिका लागि आवश्यक क्षेत्र भनेको उद्योग नै हो । औद्योगिक विकासका लागि राणा शासन काल देखि नै विभिन्न प्रयासहरू हुँदै आए ता पनि औद्योगिक क्रान्ति नै हुने प्रकारका ठूला स्तरका उद्योगहरू नेपालमा खुल्न सकेका छैनन् । भएका उद्योगहरू समेत रुग्ण हुँदै बन्द हुनु अर्को दुर्भाग्यपूर्ण अवस्था छ । कृषिको विकास सँगसँगै कृषि र स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना गरी नेपालका उत्पादनहरूको उपभोग विश्व बजारमा पुर्याउन सकेमात्र नेपाल अति कम विकसित राष्ट्रबाट माथि उठ्ने आधार तयार हुन्छ । उद्योगलाई प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय श्रोतमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूलाई उत्तिकै प्राथमिकता र प्रोत्साहन गर्न जरुरी हुन्छ ।

नेपालको समग्र आर्थिक विकासमा उद्योग, व्यापार तथा बैङ्किङ क्षेत्र अत्यन्त महत्वपूर्ण आधारका रूपमा स्थापित भएको छ । यी तीनवटै क्षेत्र परस्पर सम्बन्धित र परिपूरक छन् जसले रोजगारी सिर्जना, उत्पादन वृद्धि, पूँजी सञ्चय तथा विदेशी विनिमय आर्जनमा योगदान पुर्याउँछन् ।

उद्योग क्षेत्र: नेपालमा कृषि आधारित उद्योग, साना तथा घरेलु उद्योगदेखि मध्यम तथा ठूला उत्पादनमूलक उद्योगहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । खाद्य प्रशोधन, वस्त्र तथा लत्ता कपडा, कागज, ईटा, सिमेन्ट, फलाम, औषधि, प्रशोधित खानेपानी लगायतका उद्योगले स्थानीय कच्चा पदार्थको उपयोग गर्दै आन्तरिक माग मात्र नभई निर्यातमा पनि योगदान पुर्याएका छन् । सरकारले उद्योग विकासका लागि विशेष आर्थिक क्षेत्र (SEZ), कर छुट, लगानी प्रोत्साहन, र रोजगारी

प्रवर्धन गर्ने नीतिहरू अवलम्बन गरेको छ । तथापि, विद्युत् अभाव, आधारभूत पूर्वाधारको कमी, प्रविधि तथा पूँजीको सीमितता जस्ता चुनौती अझै विद्यमान छन् ।

व्यापार क्षेत्र: नेपालको व्यापार मुख्यतया भारत, चीन लगायतका देशहरूसँग आयात मुखी रहेको छ । पेट्रोलियम पदार्थ, निर्माण सामग्री, औद्योगिक कच्चा पदार्थ, औषधि तथा उपभोग्य वस्तुहरूको आयात ठूलो मात्रामा हुने गरेको छ भने निर्यातमा मुख्यतया तयार लत्ताकपडा, गर्मेन्ट, ऊन जन्य वस्तु, हस्तकला, कार्पेट, चिया, अदुवा, जडीबुटी, हात कला सामग्रीहरू प्रमुख छन् । व्यापारले विदेशी मुद्रा आर्जनसँगै कृषिजन्य उत्पादनलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पुर्याउने अवसर पनि दिएको छ तर, व्यापार घाटा नेपालका लागि ठूलो चुनौती बनेको छ जसलाई निर्यातमुखी उत्पादन प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थापनमार्फत न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ ।

बैंङ्किङ क्षेत्र: नेपालको वित्तीय प्रणालीमा बैंङ्क तथा वित्तीय संस्था (Bank and Financial Institutions) हरूको विस्तार द्रुतगतिमा भइरहेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंङ्क नियामक निकायका रूपमा कार्यरत छ भने वाणिज्य बैंङ्क, विकास बैंङ्क, लघु वित्त संस्था, सहकारी संस्था लगायतले वित्तीय सेवा पुर्याइरहेका छन् । बैंङ्किङ क्षेत्रले कृषि, उद्योग, व्यापार, पर्यटन, आवास, शिक्षा तथा पूर्वाधार विकासमा लगानी प्रवाह गर्दै आर्थिक गतिशीलता बढाएको छ । डिजिटल बैंकिङ, मोबाइल बैंकिङ, इन्टरनेट बैंकिङ जस्ता आधुनिक प्रविधिहरूले सेवाको पहुँच विस्तार गरेका छन् । तर, अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा, गैर-व्यवसायीक कर्जा प्रवाह र असुरक्षित लगानीले जोखिम पनि बढाएको छ ।

यसरी हेर्दा, उद्योग, व्यापार र बैंङ्किङ क्षेत्र एक-अर्कासँग गाँसिएको छ । उद्योगले उत्पादन गर्छ, व्यापारले त्यसलाई बजारसम्म पुर्याउँछ र बैंङ्कले आवश्यक पूँजी तथा वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउँछ । यी क्षेत्रहरू सन्तुलित रूपमा विकास भए मात्र देशको समग्र आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

४.५.१ औद्योगिक विकास (लघु, घरेलु, साना, मझौला, ठूला उद्योग, सरकारी, पब्लिक, निजी)

औद्योगिक विकासका लागि राणा शासन कालदेखि नै विभिन्न प्रयासहरू हुँदै आए ता पनि औद्योगिक क्रान्ति नै हुने प्रकारका ठूला स्तरका उद्योगहरू नेपालमा खुल्न सकेका छैनन् । भएका उद्योगहरू समेत रुग्ण हुँदै बन्द हुनु अर्को दुर्भाग्य पूर्ण अवस्था छ । कृषिको विकास सँगसँगै कृषि र स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना गरी नेपालका उत्पादनहरूको उपभोग विश्व बजारमा पुर्याउन सकेमात्र नेपाल अति कम विकसित राष्ट्रबाट माथि उठ्ने आधार तयार हुन्छ । उद्योगलाई प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय श्रोतमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूलाई उत्तिकै प्राथमिकता र प्रोत्साहन गर्न जरुरी हुन्छ ।

साना उद्योग, कृषिमा आधारित सबै प्रकारका उद्योगहरू, घरेलु उद्योग, मझौला उद्योग, ठूला उद्योग, सेवा मूलक उद्योग, सरकारी उद्योग, समुदायमा आधारित उद्योग, संकलन तथा प्रशोधन सम्बन्धी उद्योग नगरपालिका ठूला उद्योगहरू सञ्चालनमा आउन नसके पनि नगरपालिका उपलब्ध स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गरी विभिन्न साना तथा घरेलु, कृषि जन्य उद्योगहरू रहेका छन् जसले नगरपालिकाको आर्थिक विकासमा टेवा पुर्याएको छ । यस नगरपालिकामा रहेका औद्योगिक विवरण तलको तालिकामा दिइएको छः

वडा नं	उद्योगको प्रकार	उत्पादन हुने वस्तु	कार्यरत जनशक्ति			उद्योगीको नाम	सम्पर्क नं
			महिला	पुरुष	जम्मा		
५	निजी/ साना	निर्माण उद्योग	२०	८०	१००	भोजेन्द्र यादव	९८०४२८०५०७
५	निजी/ साना	निर्माण उद्योग	०	१००	१००	रविन्द्र पासवान	९८४५१६१०६४

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	उद्योगको प्रकार	उत्पादन हुने वस्तु	कार्यरत जनशक्ति			उद्योगीको नाम	सम्पर्क नं
			महिला	पुरुष	जम्मा		
१	निजी/ साना	निर्माण उद्योग	१०	६०	७०	सन्तोष यादव	९८०९१५६९१६
१	निजी/ साना	निर्माण उद्योग	२५	३०	४०	अशोक यादव	९८४२६१२४९९
२	निजी/ साना	निर्माण उद्योग	२५	४०	६५	विजान महतो	९८२२२१९४००
२	निजी/ साना	निर्माण उद्योग	२०	३०	५०	दिनेश यादव	९८४००२४५५२
६	निजी/ साना	फर्निचर/काठ	०	२	२	विजय महतो	९८४५१६१५३८
६	निजी/ साना	फर्निचर/काठ	०	३	३	फूल महोमद	९८२११८७२९६
६	निजी/ साना	फर्निचर/काठ	०	३	३	सिकन्दर रावत	९८१२२१५६९९
६	निजी/ साना	अन्य	०	४	४	बाबुलाल महतो	९८११८३४७११
६	निजी/ साना	फर्निचर/काठ	०	५	५	चन्दन सिंह	९८४५४७४७५७
६	निजी/ साना	फर्निचर/काठ	०	२	२	राजु महतो	९७०३६१९८३८
१	निजी/ साना	निर्माण उद्योग	२०	१५	३५	रविन्द्र यादव	९८४००५२२४०
२	निजी/ साना	निर्माण उद्योग	५	२०	२५	पवन यादव	९८६५२०९०७०
८	निजी/ साना	निर्माण उद्योग	१०	२०	३०	लाल बाबु साह	९८६५१७३९७५
६	निजी/ साना	अन्य	०	२	२	विन्देश्वर चौधरी	९८०९२५२०७९

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.५.२ उत्पादन तथा सेवा मूलक उद्योग सम्बन्धी विवरण

उत्पादन तथा सेवा मूलक उद्योगहरू कुनै पनि देशको आर्थिक विकास, रोजगारी सृजना र जीवनस्तर उकास्न महत्वपूर्ण आधार मानिन्छन्। उत्पादन मूलक उद्योग भन्नाले कच्चा पदार्थलाई प्रशोधन गरेर नयाँ वस्तु तयार गर्ने उद्योगलाई बुझिन्छ। यस्ता उद्योगहरूले कृषि उत्पादन, खनिज, वन पैदावार वा आयातित कच्चा पदार्थलाई प्रयोग गरी दैनिक उपभोग्य वस्तु, निर्माण सामग्री, लुगाफाटो, खाद्यान्न, औषधि, मेशीनरी, इन्धन आदिको उत्पादन गर्छन्। उदाहरणका लागि: सिमेन्ट उद्योग, चिनी उद्योग, कपडा तथा रेडिमेड लुगाफाटो उद्योग, खाद्य प्रशोधन उद्योग, स्टिल उद्योग आदि उत्पादन मूलक उद्योगमा पर्दछन्। यी उद्योगहरूले देशलाई आत्मनिर्भर बनाउन, आयात प्रतिस्थापन गर्न र निर्यात बढाउन योगदान पुर्याउँछन्।

सेवा मूलक उद्योग भनेको प्रत्यक्ष वस्तु उत्पादन नगरी सेवा प्रदान गर्ने उद्योग वा क्षेत्रलाई जनाइन्छ। यसले जनताको दैनिकीलाई सहज बनाउन र अन्य उत्पादन मूलक उद्योगलाई सहयोग गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्था, होटेल रेस्टुरेन्ट, यातायात सेवा, संचार तथा सूचना प्रविधि, शिक्षा, स्वास्थ्य, पर्यटन सेवा, बीमा कम्पनी, बिजुली आपूर्ति, तालिम प्रशिक्षण केन्द्र आदि सेवा मूलक उद्योगका प्रमुख उदाहरण हुन्। यी उद्योगहरूले रोजगारी सिर्जना गर्ने मात्र होइन, ज्ञान, सीप, सुविधा र गुणस्तरीय जीवनस्तरलाई प्रवर्द्धन गर्ने काम गर्छन्।

यसरी, उत्पादन मूलक उद्योगले वस्तु उत्पादनमार्फत आर्थिक स्रोत र आत्मनिर्भरता बढाउँछ भने सेवा मूलक उद्योगले जनजीवनलाई सहज, व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउँदै उत्पादन मूलक उद्योगलाई पनि प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहयोग पुर्याउने कार्य गर्दछ। दुवै उद्योग एक अर्काका पूरक भएकाले सन्तुलित औद्योगिक विकासका लागि यी दुबैलाई समान रूपमा प्रवर्द्धन गर्नु आवश्यक हुन्छ। यस नगरपालिकामा ठूला उद्योगहरू रहेको पाइँदैन।

४.५.३ घट्ट, मिल तथा संकलन र प्रशोधन सम्बन्धी विवरण

यस नगरपालिकामा विभिन्न प्रकारका धान मिल, आटा मिल, तेल पेल्ले मिल, दाल मिल सञ्चालनमा रहेका छन्। धान उत्पादन हुने क्षेत्रहरूमा धान मिलले चामल उत्पादन गरी स्थानीय माग पूरा गर्ने मात्र नभई नजिकैका बजारमा समेत आपूर्ति गर्दै आएको छ। आटा मिलहरूले गहुँ र मकै प्रशोधन गरी चामलको विकल्प स्वरूप पीठो उत्पादन गर्ने काम गरेका छन्। त्यस्तै, सरसफाइ र पौष्टिकताका हिसाबले दालको प्रयोग उच्च भएकाले दाल मिलहरूले स्थानीय उत्पादनलाई प्रशोधन गरी बजारसम्म पुर्याउने कामलाई सहज बनाएका छन्।

संकलन र प्रशोधन केन्द्रहरूको सन्दर्भमा वृन्दावन नगरपालिकामा दुग्ध संकलन केन्द्रहरू, तरकारी संकलन केन्द्रहरू र फलफूल संकलनका प्रयासहरू महत्त्वपूर्ण छन्। किसानहरूले उत्पादन गरेको दूधलाई प्रत्यक्ष उपभोग भन्दा पनि संकलन केन्द्रमार्फत चिस्यान संरचना (cool chain) प्रयोग गरी सहकारी वा निजी उद्योगसम्म पुर्याउने अभ्यासले दुग्ध व्यवसायलाई व्यावसायिक बनाएको छ। तरकारी र फलफूल उत्पादन हुने क्षेत्रमा संकलन केन्द्रहरूको विकासले किसानलाई तत्काल बिक्री गर्ने अवसर मात्र नभई मूल्य वृद्धि हुने समयसम्म भण्डारण र प्रशोधन गर्ने सुविधा पनि उपलब्ध गराएको छ। उदाहरणका लागि, आलु, प्याज, तरकारी तथा मौसमी फलफूलको संकलन तथा बिक्री वितरण प्रणालीले नगरपालिकाको कृषिमा आधारित अर्थतन्त्रलाई थप मजबुत बनाएको छ।

यी उद्योग र केन्द्रहरूले नगरपालिकामा रोजगारी सृजनामा पनि योगदान गरेका छन्। स्थानीय युवाहरूलाई मिल, संकलन तथा प्रशोधन केन्द्रमा कार्य गर्ने अवसर मिलेको छ भने महिला तथा विपन्न वर्गलाई पनि प्रशोधनमा संलग्न गराई आंशिक आय आर्जनको वातावरण बनेको छ। यसले नगरपालिकाभित्र आर्थिक परिपत्र (economic circulation) बढाएको छ र ग्रामीण क्षेत्रको गरिबी न्यूनीकरणमा टेवा पुर्याएको छ।

तर, यहाँका मिल तथा प्रशोधन उद्योगहरूले केही चुनौतीहरू पनि सामना गरिरहेका छन्। विद्युत् आपूर्ति अनियमित हुनु, आधुनिक प्रविधिको कमी, पूँजी अभाव, पर्याप्त चिस्यान तथा भण्डारण संरचना नहुनु, बजार व्यवस्थापनमा कमजोरी हुनु जस्ता समस्या अझै विद्यमान छन्। किसानले उत्पादन गरेको उपज उचित मूल्यमा बेच्न सक्ने वातावरण अभाव हुँदा कहिलेकाहीँ संकलन केन्द्रहरू निष्क्रिय हुने अवस्था पनि आउँछ।

भविष्यका सम्भावनाहरू भने अत्यन्त व्यापक छन्। वृन्दावन नगरपालिका मधेश प्रदेशकै उप जाऊ क्षेत्र भएकाले यहाँ धान, मकै, गहुँ, तरकारी र दुग्ध उत्पादन उच्च मात्रामा हुन्छ। यदि यी उत्पादनलाई प्रशोधन गर्ने उद्योगहरूको क्षमता विस्तार गर्न सकियो भने नगरपालिकाले नजिकैका ठूला सहरहरू मात्र नभई अन्तर्राष्ट्रिय बजारसम्म निर्यात गर्ने सम्भावना राख्छ। यसका लागि आधुनिक मिल, अत्याधुनिक संकलन केन्द्र, चिस्यान भण्डारण संरचना, दुग्ध प्रशोधन उद्योग, तरकारी तथा फलफूल क्यानिङ उद्योग स्थापना गर्न आवश्यक छ। साथै सहकारी संस्थाहरूमार्फत किसानलाई प्रविधि, पूँजी र बजारसँग जोड्ने व्यवस्था गर्न सकेमा प्रशोधन र संकलन उद्योगहरू नगरपालिकाको आर्थिक मेरुदण्ड बन्नेछन्। यसरी, वृन्दावन नगरपालिकामा मिल तथा संकलन र प्रशोधनका गतिविधिहरू स्थानीय अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन, किसानलाई आत्मनिर्भर बनाउन र उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु उपलब्ध गराउन अपरिहार्य छन्। यी उद्योगहरूले कृषि उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि गर्ने मात्र नभई रोजगारी सिर्जना, उद्यमशीलता प्रोत्साहन र ग्रामीण विकासलाई गतिशील बनाउन योगदान गरेका छन्। आगामी दिनमा सरकारी तथा निजी क्षेत्रको सहकार्य, पूर्वाधार विकास र बजार

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

विस्तारमार्फत यी उद्योगहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न सकेमा वृन्दावन नगरपालिका कृषि औद्योगिक केन्द्रको रूपमा स्थापित हुने प्रबल सम्भावना रहेको छ ।

४.५.४ व्यापार र व्यवसाय सम्बन्धी विवरण (किराना, थोक, मासु, तरकारी र फलफूल आदि)

कृषि र उद्योग क्षेत्रको विकाससँग अनोन्याश्रित सम्बन्ध भएको क्षेत्र हो व्यापार । कृषि र उद्योग मार्फत उत्पादित सामाग्रीहरूलाई राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय बजारमा पुर्याउने माध्यम व्यापार भएकाले व्यापार र बाणिज्यको विकास अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ । स्थानीय तहहरू आर्थिक रूपले सबल हुन स्थानीय उत्पादनमा सबल भई निर्यात गर्न सक्ने अवस्थामा पुग्न पर्दछ । आफ्नो क्षेत्र भन्दा बाहिर उत्पादित सामाग्रीहरूको व्यापार गरेर अर्थतन्त्र माथि उठ्न सक्दैन । यसका लागि कुनै न कुनै प्रकारले स्थानीय उत्पादनमा केन्द्रित भई यस्ता उत्पादनहरूलाई निर्यात गर्न सक्नुपर्दछ ।

व्यापार र व्यवसाय दुवै आर्थिक गतिविधिका मूल आधार स्तम्भ हुन् । व्यापार भन्नाले सामान वा सेवाको खरिदबिक्री गर्ने प्रक्रिया जनाउँछ, जसले उत्पादन कर्ताबाट उपभोक्ता सम्म वस्तु र सेवाको प्रवाहलाई सहज बनाउँछ । यसलाई आन्तरिक र वैदेशिक दुई भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । आन्तरिक व्यापारमा एउटै देशभित्र हुने लेनदेन समेटिन्छ भने वैदेशिक व्यापारमा अन्य देशहरूसँग हुने आयात निर्यात पर्दछन् । व्यापारले उत्पादनलाई बजारसम्म पुर्याएर उपभोक्ताको आवश्यकता पूरा मात्र गर्दैन, रोजगारी सिर्जना, विदेशी मुद्रा आर्जन र राष्ट्रिय आयमा समेत योगदान पुर्याउँछ । यसैगरी, व्यवसाय भन्नाले नाफा कमाउने उद्देश्यले गरिने उत्पादन, वितरण वा सेवा आपूर्ति गर्ने गतिविधि जनाउँछ । व्यवसायका विभिन्न प्रकार हुन्छन्, जसमा उद्योग व्यवसाय, व्यापार व्यवसाय, सेवा व्यवसाय तथा कृषि व्यवसाय उल्लेखनीय छन् । व्यवसाय सञ्चालनका लागि पूँजी, श्रम, व्यवस्थापन र बजार अपरिहार्य तत्व हुन् । व्यवसायले समाजलाई आवश्यक वस्तु र सेवा उपलब्ध गराउने, पूँजी संकलन गर्ने, नवीनता र प्रविधिको विकास गर्ने तथा राष्ट्रिय आय बढाउने कार्यमा योगदान गर्दछ । यसरी हेर्दा व्यापार र व्यवसाय परस्पर पूरक छन्; व्यापारले वस्तु वा सेवाको पहुँच उपभोक्ता सम्म पुर्याउँछ भने व्यवसायले त्यसको उत्पादन र आपूर्ति सुनिश्चित गर्छ । दुवैको सन्तुलित विकासले मात्र रोजगारी वृद्धि, उत्पादन विस्तार, वैदेशिक मुद्रा आर्जन र समग्र आर्थिक समृद्धि सम्भव हुन्छ ।

यस नगरपालिकामा व्यापार व्यवसायको विवरण तलको तालिकामा राखिएको छः

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
७	उत्सव जनरल स्टोर	वृन्दावन - ७	फुला देवी	9811106530
७	अन्सारी किराना पसल	वृन्दावन - ७	नाइमुदिन अन्सारी	9809286606
७	श्याम साइकल पार्क	वृन्दावन - ७	श्याम पण्डित	9821833565
७	पण्डित जनरल स्टोर	वृन्दावन - ७	जय गोविन्द कु. पण्डित	9855042648
७	प्रजापति प्यान स्टोर	वृन्दावन - ७	रामसागर पण्डित	9821862502
७	शर्मा मोबाइल मर्मत केन्द्र	वृन्दावन - ७	राम बिश्वास ठाकुर	9811279012
७	महादेव कपाल सैलुन	वृन्दावन - ७	महादेव ठाकुर	9807217373
७	पप्पु हेयर ट्रेसर सैलुन	वृन्दावन - ७	रुपलाल ठाकुर	9821289479
७	आयुष जनरल स्टोर	वृन्दावन - ७	विवेक कुमार साह	9821702004
७	अन्सु महिला दर्जी	वृन्दावन - ७	मीरा पण्डित	9807230911

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
७	राजु सैलुन	वृन्दावन - ७	राजु ठाकुर	9811157198
५	प्रदीप किरण पसल	वृन्दावन - ५	प्रदीप साह	9811275271
५	कुशी किराना पसल	वृन्दावन - ५	कुशी कुमारी	9821809412
५	शियाराम कटि पसल	वृन्दावन - ५	शियाराम साह	9812040957
५	पहलाद किराना पसल	वृन्दावन - ५	मान्य पुरस्कार	9807240647
५	जितेन्द्र सानो पसल	वृन्दावन - ५	जितेन्द्र साह	9706622534
५	यादव ट्रेडर्स चिकन सप्लाई	वृन्दावन - ५	लालन यादव	9821839041
५	कुसुम किराना पसल	वृन्दावन - ५	प्रेम तखुर	9800884654
५	सन्ध्याको नयाँ ट्रेलर	वृन्दावन - ५	राम ज्योतिन राम	9816223401
७	शिशम किराना पसल	वृन्दावन - ७	सरोज चौधरी	9847686897
७	आर्यण जनरल स्टोर	वृन्दावन - ७	लालबाबु साह रस्तोगी	9845057557
७	किराना पसल	वृन्दावन - ७	रविन्द्रप्रसाद रस्तोगी	9845379852
७	अजय चामल मिल	वृन्दावन - ७	अजय राम	9806828705
७	रत्नेश एग्रोभेट	वृन्दावन - ७	पवनकुमार साह	9845233305
७	अंशिका किराना पसल	वृन्दावन - ७	उपेन्द्र रस्तोगी	9811138895
७	प्रजापति पान पसल	वृन्दावन - ७	मुकेश कुमार पण्डित	9701523226
७	जिसान मसु पसल	वृन्दावन - ७	नजामुद्दिन मन्सुरी	9816240965
७	श्रीभगवान प्रजापति किराना पसल	वृन्दावन - ७	सुरेन्द्र पण्डित	9811878657
७	अन्सारी डिजिटल फोटो स्टुडियो	वृन्दावन - ७	मो खुशी अख्तर अन्सारी	9865304545
७	अन्सारी लेखापढीबाट	वृन्दावन - ७	खुशी अख्तर अन्सारी	9865304545
७	आयुष पाल प्रचुन पसल	वृन्दावन - ७	गौरी शंकर राउत	9847686886
७	प्रजापति कोल्ड स्टोर	वृन्दावन - ७	उमेश पण्डित	9804279605
७	चौधरी किराना पसल	वृन्दावन - ७	रिन्जु चौधरी	9829470773
२	ताजा मासु घर	वृन्दावन - २	तैयब मिया	9803827999
२	फौतम नेसा पसल	वृन्दावन - २	रिमोट स्किनहरू	9845161064
२	साजिद किराना पसल	वृन्दावन - २	रियाज अलराम	9807145897
५	सुनिल जनरल स्ट्रोज	वृन्दावन - ५	रवीन्द्र बैठक	9809107130
५	आदित्य चौधरी किरण पसल	वृन्दावन - ५	अनितादेवी चौधरी	9811293422

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
५	चौधरी किरण पसल	वृन्दावन - ५	राजु चौधरी	9821838142
७	त्रिशा एण्ड फेन्सी जनरल स्टोर	वृन्दावन - ७	उमेश चौधरी	9765683010
७	मलाई रगत बगिरहेको छ	वृन्दावन - ७	वीरेन्द्र राय यादव	9845118880
७	आर्यन किराना पसल एण्ड कोल्ड स्टोर	वृन्दावन - ७	आर्यन रस्तोगी	9809232349
७	आर्यन फेन्सी स्टोर	वृन्दावन - ७	आर्यन रस्तोगी	9809232349
७	चौधरी किराना पसल	वृन्दावन - ७	जितेन्द्र चौधरी	9816248884
७	मनिषा ब्यूटीपलर	वृन्दावन - ७	मनिषा पाल	9706033766
७	अद्वितीय मोबाइल	वृन्दावन - ७	बागेशकुमार पण्डित	9829223655
७	रामलाल आयुर्वेदिक औषधालय	वृन्दावन - ७	रामबाबु पण्डित	9845119116
७	मोहमद अब्दुल कस्मेटिक	वृन्दावन - ७	मो अब्सार	9845118234
७	आरोही जनरल स्टोर	वृन्दावन - ७	मञ्जु कुमारी	9819860550
७	रस्तोगी मोबाइल र जनरल पसल	वृन्दावन - ७	पवन कुमार कानूनी छन्	9814260040
७	भगरित किराना पसल	वृन्दावन - ७	राम ईश्वर पण्डित	9845426963
७	जयप्रकाश किराना पसल	वृन्दावन - ७	जयप्रकाश साह	9821216179
७	जगरनाथ किराना पसल	वृन्दावन - ७	जगरनाथ साह	0000000000
७	किरण किरणको पसल	वृन्दावन - ७	किरण मान्य छ	9809286656
७	प्रतिमा किराना पसल	वृन्दावन - ७	प्रतिमा साह	9807217910
७	तपाईंको आयुर्वेदिक औषधि	वृन्दावन - ७	धिपनारायण यादव	9801795000
२	उर्मिला ज्वेलर्स	वृन्दावन - २	उर्मिला	9845098819
२	श्रीपची कस्मेटिक पसल	वृन्दावन - २	श्रीपची	9845161064
१	पसल प्रविष्ट गर्नुहोस्	वृन्दावन - १	महेश पटेल	9811203202
१	सुब्बे महतो दारु पसल	वृन्दावन - १	सुब्बे महतो	9704372330
१	पसल प्रविष्ट गर्नुहोस्	वृन्दावन - १	रवीन्द्र	9822219389
१	रमेश मोटर साइकल वर्कशप	वृन्दावन - १	रमेश चौधरी	9807180226
१	इनार देव महतो	वृन्दावन - १	इनारदेव महतो	9815200771
१	रामपरवेश किराना पसल	वृन्दावन - १	राम परवेश पटेल	9822240949
४	सक्षम च्याउ फार्म	वृन्दावन - ४	जोगिन्द्र लाल यादव	9804214533
४	अमरेश किराना पसल	वृन्दावन - ४	अमरेश कुमार यादव	9840038568

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
४	होशनारायण किराना पसल	वृन्दावन - ४	होशनारायण राय यादव	9812202206
४	शिवपूजन किरण पसल	वृन्दावन - ४	शिवपूजन यादव	9803691059
४	श्याम मिठाई र पेस्ट्री	वृन्दावन - ४	श्याम साह	9824256425
४	अजित किराना पसल	वृन्दावन - ४	शम्भु राय यादव	9702585532
४	आशिष किराना पसल	वृन्दावन - ४	रामनिवास यादव	9824296383
४	जितेन्द्र मोटरसाइकल वर्कशप	वृन्दावन - ४	जितेन्द्र यादव	9806856603
४	श्रीराम सूर्य चण्डी पसल	वृन्दावन - ४	जितेन्द्र कुमार यादव	9821224917
४	शिवम् मोबाइल रिपियरिङ सेन्टर	वृन्दावन - ४	शिवम् यादव	9825215179
४	बैशाल ज्वेलर्स	वृन्दावन - ४	मुकेश सोनी	9855046903
४	प्रभु किराना पसल	वृन्दावन - ४	प्रभु राय यादव	9811980111
४	सिमरन किराना पसल	वृन्दावन - ४	रामनिवास यादव	9845214817
२	मनिष बीउ स्टोर	वृन्दावन - २	हरिनारायण साह	9845122468
२	विकास बीउ स्टोर	वृन्दावन - २	रामनारायण साह	9826298327
२	बिसल कारण पसल	वृन्दावन - २	रामनारायण साह	9826298327
२	दीपिका कपाल काट्ने सैलून	वृन्दावन - २	प्रमोद तखुर	9821883257
१	आरके स्टुडियो	वृन्दावन - १	दिनेशकुमार सहानी	9845000582
१	लक्ष्मीनिया ट्रेलर	वृन्दावन - १	जोगिन्द्र कुर्मी	9808211529
१	नन्दनी किराना पसल	वृन्दावन - १	मञ्जु सहनी	9808390207
१	पसल चक्र	वृन्दावन - १	महिन्द्रा साह	9817231291
२	चन्द्रिका प्रसाद राजक	वृन्दावन - २	चन्द्रिका राजक	9811834465
२	श्री रोनियार भिज बन्दरा	वृन्दावन - २	विवेक रोनियार	9828345723
१	गाला भण्डार किराना पसल	वृन्दावन - १	बिनोद कुमार साह	9806813314
१	तकिया किराना पसल	वृन्दावन - १	बन्तिलाल साह	1234567890
१	राहुल कुमार पटेल	वृन्दावन - १	रोशनकुमार पटेल	9815259103
१	अजय कुमार किरण पसल	वृन्दावन - १	दिलीप राम	9706852938
१	दिनेश किराना पसल	वृन्दावन - १	दिनेश साह	9892450855
१	मा जानकी जनरल स्ट्रोस	वृन्दावन - १	कविता कुमारी साह	9811113071
१	जय मा लक्ष्मी किराना पसल	वृन्दावन - १	श्यामसुन्दर सहनी	9812212943

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
१	अर्जुन मेडिकल पसल	वृन्दावन - १	अर्जुन सहनी	9865277480
१	राजु किराना पसल	वृन्दावन - १	केबल चौधरी	9815231356
१	निरसु राइस मिल	वृन्दावन - १	नगेन्द्र चौधरी	9840052240
१	बिबेक किराना पसल	वृन्दावन - १	विवेक सहनी	9821109879
१	सुस्मा किराना तथा गल्ला बन्दर	वृन्दावन - १	देबेन्द्र पटेल	9809281517
१	श्री नविन राइस मिल	वृन्दावन - १	नविन पटेल	9809281517
१	श्रीराम किराना एण्ड जनरल स्टोर्स	वृन्दावन - १	पुजा पटेल	9845510060
१	रिया किराना पसल	वृन्दावन - १	रञ्जना पटेल	9840545200
१	निरजन मेडिकल	वृन्दावन - १	नितेश कुमार पटेल	9809180351
१	नगेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - १	नेमिलाल पटेल	1234567890
२	अनुष्का डिजिटल स्टुडियो	वृन्दावन - २	जय राम पटेल	9825255061
२	वृन्दावन ट्रेलर्स	वृन्दावन - २	नगेन्द्र रजक	9803305462
१	निर्मला किराना पसल	वृन्दावन - १	निर्मला साह	9807235312
१	राम पुकार मुखिया किराना पसल	वृन्दावन - १	रामपुकार मुखिया	1234567890
१	बिसनाथ किराना पसल	वृन्दावन - १	बिसनाथ आह	9821201735
१	कमल किराना पसल	वृन्दावन - १	कमल साहनी	9811211493
१	रवीन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - १	रवीन्द्र साह	9819882980
१	सिटी एक्सप्रेस	वृन्दावन - १	मुकेश गिर	9845161064
१	ए-वन ट्रेलर	वृन्दावन - १	किशनन्दन पटेल	9806863902
१	धीरेन्द्र साइकल पसल	वृन्दावन - १	धीरेन्द्र पटेल	9806881584
१	पसलहरूमा प्याक गरिएको	वृन्दावन - १	दिपक कुमार साह	9864845600
१	निरज किराना पसल	वृन्दावन - १	बुनिलाल राउत	9814239652
१	जितेन्द्रको पसल	वृन्दावन - १	जितेन्द्रको पसल	9824264461
१	चम्पा किराना पसल	वृन्दावन - १	चम्पा देवी	1234567890
१	सैनिक किराना पसल	वृन्दावन - १	सैनिक पटेल	9800729742
१	जय मा लक्ष्मी मोबाइल शप	वृन्दावन - १	राजु राउत	9825800756
१	विशाल राइस मिल	वृन्दावन - १	राजु पटेल	9825294855
१	शेराजुल अलराम पसल	वृन्दावन - १	शेराजुल अलराम पसल	9811535409

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
४	रवि किरानाको पसल	वृन्दावन - ४	रामबाबु यादव	9811885745
४	सोनु मेडिकल हल	वृन्दावन - ४	मदन यादव	9811195164
१	रिदम किराना पसल	वृन्दावन - १	रिदम यादव	9845725295
१	वृन्दावन मोबाइल एण्ड इलेक्ट्रोनिक रिपेयरिङ सेन्टर	वृन्दावन - १	सञ्जय कुमार यादव	9802905318
१	रम्भु किराना पसल	वृन्दावन - १	शम्भु राय यादव	9822219689
१	रु मोबाइल सेन्टर	वृन्दावन - १	राकेश पटेल	9811295527
१	विश्व मेडिकल	वृन्दावन - १	सुनिल कुमार मिश्रा	9845161702
१	शिवम हार्डवेयर	वृन्दावन - १	सञ्जित मिश्रा	9807152839
१	व्यापारीहरूको बारेमा	वृन्दावन - १	विक्रान्त मिश्रा	9855504214
१	आशुतोष र ओमकार बीज स्टोर	वृन्दावन - १	आशुतोष मिश्रा	9802942145
१	निरज गाला भण्डार	वृन्दावन - १	निरज पटेल	9805329910
१	बिवेक किराना स्टोर्स	वृन्दावन - १	नन्दल राम	9704577963
१	नागेश्वर किराना को बारेमा	वृन्दावन - १	नागेश्वर प्रसाद	9825255130
१	नन्दल मसाला पसल	वृन्दावन - १	नन्दल पटेल	9840052240
१	विशाल किराना पसल	वृन्दावन - १	नेहा पटेल	9845161069
१	समिंदर पसल	वृन्दावन - १	पटेललाई च्यातियो	9813133039
१	समीर मेडिकल पसल	वृन्दावन - १	समीर खान	9817122697
३	बैजु किराना पसल	वृन्दावन - ३	बैजु यादव	9805197320
३	आयुष डेरी	वृन्दावन - ३	पवन कुमार यादव	9865058147
३	अजित किराना पसल	वृन्दावन - ३	अजित कुमार यादव	9825201931
२	साजन किराना पसल	वृन्दावन - २	साजन पटेल	9811209013
२	खुस्वु फैसी रेडीमेड कस्मेटिक पसल	वृन्दावन - २	कुशुब पटेल	9821238287
२	बच्च पसल	वृन्दावन - २	बच्च साह	9815846051
१	हिरामुनि जनरल स्टोर्स	वृन्दावन - १	रामजीलाल पटवा	9817268584
२	भाग्यशाली पसल	वृन्दावन - २	लक्की साह	9817289647
२	नयाँ राजकुमार ट्रेलर	वृन्दावन - २	राजेश मुखिया	9811131315
२	फुलमहमद फ्रेश हाउस	वृन्दावन - २	फुल महमुद	9814299099

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
२	तैयब फ्रेश हाउस	वृन्दावन - २	तैयब अन्सारी	9803827999
२	अलिशा खाजा घर	वृन्दावन - २	हरिन्द्र साह	9811201873
३	अभिषेक किराना पसल	वृन्दावन - ३	सोचिता कुमारी साह	9865287317
३	उचित किराना पसल	वृन्दावन - ३	उचित लाल साह	9828911913
३	रितिक जनरल स्टोर	वृन्दावन - ३	वीरेन्द्र साह	9827203635
३	शक्तिन्तला देवी गल्ला भण्डार	वृन्दावन - ३	ओमप्रकाश गुप्ता	9845664212
३	सूर्य लोक क्लिनिक	वृन्दावन - ३	किशोरी साह	9820910124
३	शिव शंकर मेडिकल हल	वृन्दावन - ३	बिनोद ठाकुर	9845166355
३	ओम प्रकाश हार्डबियर	वृन्दावन - ३	सोनाल साह	9845135426
३	पंकज किराना पसल	वृन्दावन - ३	ट्युन इन गर्नुहोस्	9811192807
३	श्यामसुन्दर किराना पसल	वृन्दावन - ३	श्यामसुन्दर ठाकुर	9807182010
३	शाह व्यापारी	वृन्दावन - ३	सुरेन्द्र शाह	9814214311
३	कार्तिक गनिन्छ	वृन्दावन - ३	लालबाबु पटेल	9805339884
३	जय मा लक्ष्मी हार्डबियर एण्ड जनरल सप्लेयर	वृन्दावन - ३	रुपनारायण साह	9821218455
३	विश्वकर्मा व्यापारी	वृन्दावन - ३	अबकेश कुमार पटेल	9812236332
३	बिकी गल्ला भण्डार	वृन्दावन - ३	मिश्री साह	9811896642
३	पटेल जनरल स्टोर	वृन्दावन - ३	राजेन्द्र राउत	9815261903
२	पूजा मेडिको क्लिनिक	वृन्दावन - २	नन्दलाल साह	9842612489
२	कान्ति कपडा	वृन्दावन - २	लालबाबु पटेल	9805339884
२	बिस्कारमा ट्रेडर्स	वृन्दावन - २	अबकेश पटेल	9812236332
२	जय मा लक्ष्मी हार्डवेयर एण्ड जनरल सप्लायर्स	वृन्दावन - २	लक्ष्मीप्रसाद साह	9821218455
२	जय मा दुर्गा मोबाइल मर्मत केन्द्र	वृन्दावन - २		9824231432
१	मनोज मोबाइल मर्मत केन्द्र	वृन्दावन - १	मनोज कुमार	9702710059
१	चारुसिया विवाहमा	वृन्दावन - १	वीरेन्द्र चौधरी	9818029284
२	सगरमाथा चिउरा भूजा उद्योग	वृन्दावन - २	रञ्जित साह	9802916894
३	जगदेव किराना पसल	वृन्दावन - ३	जगदेव शाह	9812263522

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
३	नगेन्द्र किरानाको पसल	वृन्दावन - ३	नगेन्द्र साह तेली	9815292908
१	मनिष पसल	वृन्दावन - १	मनिष साह	9828325548
१	देबेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - १	देबेन्द्र साह	9818283240
१	दिपेश किराना पसल	वृन्दावन - १	दिपेश साह	9815247319
१	अरविन्द साह	वृन्दावन - १	अरविन्द साह	9828325549
१	धिरज किरण पसल	वृन्दावन - १	धिरज साह	9809156918
१	रमेश साह	वृन्दावन - १	रमेश साह	9815202810
१	विकास पसल	वृन्दावन - १	बिकाश साह	9822219685
१	दिपेश पसल	वृन्दावन - १	दिपेश साह	9807287700
१	सिकन्दर राइस मिल	वृन्दावन - १	सिकन्दर साह	9811173657
१	ओमकार कृषि पसल	वृन्दावन - १	ओम कर्नाथ साह	9828325560
१	बजराज किराना पसल	वृन्दावन - १	बगराज साह	9865173976
१	शिवालय बस काउन्टर	वृन्दावन - १	चन्द्रिका साह	9813871349
१	शम्भु किराना पसल	वृन्दावन - १	शम्भु साह	9822219389
१	लक्ष्मी सबैलाई बोलाऊ	वृन्दावन - १	लक्ष्मी साह	9822219381
१	कुन्ती किराना पसल	वृन्दावन - १	कुन्ती कुमारी साह	9790264506
१	जय चन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - १	जय चन्द्र दास	9703623438
१	पार्वती किराना पसल	वृन्दावन - १	पार्वती देवी	9825299906
१	गंगा सानो पसल	वृन्दावन - १	गंगा राय यादव	9824299906
१	सुमित्रा किराना स्ट्रोज	वृन्दावन - १	सुमित्रा देवी	9825257865
१	रामकिशोर किराना पसल	वृन्दावन - १	रामकिशोर यादव	9825257865
१	पनिलाल किरण स्ट्रोस	वृन्दावन - १	पनिलाल दास तात्मा	9707183377
१	रामदेव पसल	वृन्दावन - १	रामदेव तत्मा	9827875955
१	सन्ति किराना पसल	वृन्दावन - १	शान्ति देवी	9829484184
१	ज्ञानी किराना पसल	वृन्दावन - १	ज्ञानिन दास तत्मा	9821839164
१	मनोज किराना पसल	वृन्दावन - १	मनोज साह	9865044542
१	रामेश्वर किराना को बारेमा	वृन्दावन - १	रामेश्वर साह	9845238797
१	राधिर किराना पसल	वृन्दावन - १	रणधीर विक्रम साह	9821176500

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
१	निर्मला किराना स्टोर्स	वृन्दावन - १	निर्मला देवी	9811243732
१	जशोधरा किराना पसल	वृन्दावन - १	जोशोधरा कुमारी देवी	9845171238
१	बसन्त किराना पसल	वृन्दावन - १	बसन्त राय यादव	9845663534
१	रवीन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - १	रविन्द्र कुमार यादव	9806845371
१	मदन किराना पसल	वृन्दावन - १	मदन राय यादव	9813701826
१	चन्द्रकाली किराना पसल	वृन्दावन - १	चन्द्रिका देवी	9813701827
१	श्रीचन सानो पसल	वृन्दावन - १	श्रीचन साह	9821843794
१	प्रम किराना पसल	वृन्दावन - १	प्रमोद कुमार साह	9811218600
१	संगिता सानो दुकाना	वृन्दावन - १	संगिता यादव	9807198413
७	नमस्ते चिकित्सा केन्द्र	वृन्दावन - ७	ओमप्रकाश सहनी	9845477650
२	राधा किराना पसल	वृन्दावन - २	राधादेवी	9824328879
२	पूजा किराना पसल	वृन्दावन - २	पुजा साह	9829277554
२	रब्बी किरण द्वारा पसल	वृन्दावन - २	रबि साह	9701867618
२	श्याम किराना पसल	वृन्दावन - २	श्याम साह	9821209935
१	कृष्ण सानो पसल	वृन्दावन - १	कृष्ण साह	9845161065
२	हेमन्त किराना पसल	वृन्दावन - २	हेमन्त साह	9828500001
२	भोला किराना पसल	वृन्दावन - २	भोला साह	9862804020
२	किशोर खाना पसल	वृन्दावन - २	किशोरी साह	9840209060
२	सिकन्दर राइस मिल्स	वृन्दावन - २	सिकन्दर साह	9811173657
२	मिथलेश पसल	वृन्दावन - २	मिथलेश साह	9812801020
६	दिलीप साइकल स्टोर	वृन्दावन - ६	दिलीप जायज छ	9804224552
६	बाबुजन लेखापढीबाट	वृन्दावन - ६	बाबुजन	9845134668
६	अहेशान पान पसल	वृन्दावन - ६	अहेशान मिया	9811802626
६	केसन महतो किराना पसल	वृन्दावन - ६	रामजोधी महतो	9811177427
६	जयप्रकाश किराना पसल	वृन्दावन - ६	जयप्रकाश साह	9806837900
६	गुल हसन किराना पसल	वृन्दावन - ६	गुल हसन	9815209179
६	राम ईश्वर फर्नीचर	वृन्दावन - ६	राम ईश्वर साह	9819209495
६	इशा मोहम्मद फर्नीचर	वृन्दावन - ६	त्यो मोहम्मद	9814212582

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
६	बजरंग व्यापारी	वृन्दावन - ६	जितेन्द्र कुमार कुशवाहा	9811834711
२	विद्या किराना पसल	वृन्दावन - २	विद्या साह कलवार	9829264068
२	धनमन्ति खाद्यान पसल	वृन्दावन - २	धनमन्ति देवी	9709502535
२	रामप्रित पसल	वृन्दावन - २	रामप्रित यादव	9828324090
२	प्रेमसागर किराना पसल	वृन्दावन - २	प्रेमसागर देवी	9764193016
२	राम बिकेश किराना स्टोर्स	वृन्दावन - २	राम बिकेश राय यादव	9864193016
२	रोशन किराना पसल	वृन्दावन - २	रोशन कुमार यादव	9845188335
२	रमिता किराना पसल	वृन्दावन - २	रमिता यादव	9845188335
२	राजन ग्यास र सानो पसल	वृन्दावन - २	राजन कुमार यादव	9845215674
२	चण्डेश्वर किराना स्ट्रोज	वृन्दावन - २	चण्डेश्वर राय यादव	9845170340
२	बैधनाथ सानो पसल	वृन्दावन - २	वैदनाथ प्रसाद यादव	9845170340
२	पूर्ण पसल	वृन्दावन - २	फुलमाला यादव	9828352313
२	निरजन पसल पसल	वृन्दावन - २	निरजन यादव	9864845562
२	सञ्जीव किराना पसल	वृन्दावन - २	सञ्जीव यादव	9826208582
२	सोशिला पसल पसल	वृन्दावन - २	सोशिला कुमारी	9826208582
२	उपेन्द्र पसल घर	वृन्दावन - २	उपेन्द्र महतो	9703961820
२	महेश पसल घर	वृन्दावन - २	महेश राय यादव	9706009611
२	केदार पासवान पसल	वृन्दावन - २	केदार पासवान	9845170264
२	मनजिप कुमार यादव	वृन्दावन - २	मनजिप कुमार यादव	9745170296
२	रुबी सानो पसल	वृन्दावन - २	साह रुबी	9822219480
२	कैलाश सानो पसल	वृन्दावन - २	कैलाश कुमार जयस्वाल	9865172030
२	राजकुमार पसल	वृन्दावन - २	राजकुमार जयस्वाल	9809327501
२	रमेश किराना हाउस	वृन्दावन - २	रमेश जयस्वाल	9809327507
२	सलीम बैठा पसल	वृन्दावन - २	सलिम बैठक	9823940176
२	गोलिया किराना पसल	वृन्दावन - २	गोलिया देवी	9829203840
२	राहुल कोल्ड पसल	वृन्दावन - २	राहुल साह	9802923414
२	अरविन्द किराना हाउस	वृन्दावन - २	अरविन्द कुमार यादव	9703502028
२	कृष पसल पसल	वृन्दावन - २	कृषकुमार साह	9746685431

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
२	मोहन पसल पसल	वृन्दावन - २	मोहन राय यादव	9706009739
२	बिबेक पसल	वृन्दावन - २	विवेक कुमार यादव	9804232526
२	कमलेश किराना पसल	वृन्दावन - २	कमलेश कुमार यादव	9824267378
२	राम बालक पसल हाउस	वृन्दावन - २	राम बालक राय यादव	9709326385
२	मुकेश पसल	वृन्दावन - २	मुकेश राम	9807234730
२	सुरेन्द्र पसल हाउस	वृन्दावन - २	सुरेन्द्र राई	9807234750
२	दरवेश किराना हाउस	वृन्दावन - २	दरवेश कुमार महारा	9806825899
२	गंगा किराना पसल	वृन्दावन - २	गंगा महारा	9824234669
२	छविलाल किराना पसल	वृन्दावन - २	छविलाल महारा	9824234660
२	लिला किराना पसल	वृन्दावन - २	लीला कुमारी देवी	9824234666
२	सत्यनारायण पसल	वृन्दावन - २	सत्यनारायण महारा	9815245539
२	प्रेम पसल	वृन्दावन - २	प्रेम महतो	9816258188
२	यस्तै किराना पसल	वृन्दावन - २	उस्तै साह	9766360091
२	गोपाल पसल घर	वृन्दावन - २	गोपाल साह	9815205712
२	रिमा सानो पसल	वृन्दावन - २	रिमा साह	9829752630
२	हरेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - २	हरेन्द्र साह	9825891811
२	शिव किराना पसल	वृन्दावन - २	शिव कुमार जयस्वाल	9804210725
२	महेन्द्र सानो को बारेमा	वृन्दावन - २	महेन्द्र कानु	9810246592
२	चलिरहेको पसल	वृन्दावन - २	भागुहोस्, साह	9863046725
२	शिव पुजन सानो पसल	वृन्दावन - २	शिव पुजन साह	9816268041
२	नविन किराना पसल	वृन्दावन - २	नवीनकुमार यादव	9865173920
२	शम्भु किराना हाउस	वृन्दावन - २	शम्भुप्रसाद यादव	9845161069
२	रवि मेडिकल पसल	वृन्दावन - २	रवि साह	9828325548
२	दिपेश मेडिकल पसल	वृन्दावन - २	दिपेश साह	9865173975
२	अर्जित दवही पसल	वृन्दावन - २	अर्जित साह	9840040221
२	अशोक मेडिकल पसल	वृन्दावन - २	अशोक यादव	9809156917
२	सन्तोष मेडिकल पसल	वृन्दावन - २	सन्तोष कुमार यादव	9809156916
२	दयानन्द राइस मिल	वृन्दावन - २	दयानन्द महतो नुनिया	9707941187

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
२	लालबाबु राइस मिल	वृन्दावन - २	लालबाबु कुमार महतो	9810992019
२	राम प्रताप राइस मिल्स	वृन्दावन - २	रामप्रताप यादव	9810992020
२	धीरेन्द्र राइस मिल्स	वृन्दावन - २	धीरेन्द्र साह	9807209391
२	वीरेन्द्र किराना स्ट्रोज	वृन्दावन - २	वीरेन्द्र यादव	9828346032
६	नयाँ रिया डिजिटल फोटो स्टुडियो	वृन्दावन - ६	राजन चौधरी	9809103149
६	हीरा किराना पसल	वृन्दावन - ६	राकेश साह	9861026563
६	आशिष बिज भण्डार	वृन्दावन - ६	अमलेश पटेल	9811850023
६	साहबुदिन जनरल स्टोर	वृन्दावन - ६		9817214322
६	बिस्मिला बिउ बिजन पसल	वृन्दावन - ६	समी खतर	9703027280
६	सिकन्दर कपाल सलुन	वृन्दावन - ६	सिकन्दर ठाकुर	9706553995
६	बिटु किराना पसल	वृन्दावन - ६	त्यो कानुनी हो	9807212430
६	अनुराग किराना पसल	वृन्दावन - ६	भोजेन्द्र महतो	9821859241
६	रामसागर गाला भण्डार	वृन्दावन - ६	रामसागर साह	9855030259
६	राजाबाबु साइकल स्टोर	वृन्दावन - ६	प्रमोदबाबु साह कलवार	9810201387
६	आशिफ हार्डवेयर	वृन्दावन - ६	शेख हाकिम	9855041656
६	श्रीनिवास ज्वेलर्स	वृन्दावन - ६	श्रीनिवास कानूनी छ	9821245797
६	एकवाल हार्डवेयर	वृन्दावन - ६	आश मोहम्मद अन्सारी	9821866991
६	सोनु पान पसल	वृन्दावन - ६	बिशनाथ साह	9812247253
६	रोबिना व्यापारी	वृन्दावन - ६	कलामुला अन्सारी	9827557063
६	श्री लक्ष्मी वस्त्र उधोग	वृन्दावन - ६	हात राम	9809102680
६	चन्दन साइकल पसल	वृन्दावन - ६	दिनकर साह	9702039436
६	ताजा घर	वृन्दावन - ६	मोहम्मद इस्माफिल	9821187902
६	राज किराना अध्याय	वृन्दावन - ६	सञ्जय महतो	9813859700
६	शिव किराना र जनरल स्टोर	वृन्दावन - ६	शिवमकुमार साह	9811254258
६	राकेश कपाल काट्दै	वृन्दावन - ६	राकेश ठाकुर	9807268157
६	सञ्जय गल्ला भण्डार	वृन्दावन - ६	सञ्जय मण्डल	9804222459
६	रामप्रवेश मसाला उधोग	वृन्दावन - ६	रामप्रवेश साह	9845223104
६	चन्दन पुष्टक पसल	वृन्दावन - ६	बालकिशोर कुमार दास	9845184349

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
६	सन्तोषी फेन्सी एण्ड कस्मेटिक सेन्टर	वृन्दावन - ६	अजय प्रसाद साह	9765706130
६	मोबाइल किंग मोबाइल रिपेरिड सेन्टर	वृन्दावन - ६	ताजामुला परिषद	9808102877
६	महबुब इलेक्ट्रोनिक	वृन्दावन - ६	शेख सरफुदिन	9811205434
६	यादव व्यापारी	वृन्दावन - ६	श्री झगरु राय यादव	9855042494
६	संजय तेल पसल	वृन्दावन - ६	प्रफुल चनरा जयस्वाल	9845040882
६	अरमान बताउनेहरू	वृन्दावन - ६	मोहम्मद मोमताज	9815256003
६	आकाश मोटरसाइकल मरमत केन्द्र	वृन्दावन - ६	देवी जान्छन्	9810767301
१	भोला पसल	वृन्दावन - १	भोला महतो	9869696051
१	विशाल सानो पसल	वृन्दावन - १	विशाल गुप्ता	9821209935
१	पापुआ सानो पसल	वृन्दावन - १	पापुआ कानूनी छ	9822279011
१	हेरेन्द्र सानो पसल	वृन्दावन - १	हरिन्द्र यादव	9840042290
१	दिलीप पसल	वृन्दावन - १	ब्रिदवान-०१, रौतहट	9815247318
१	श्याम हार्डवेयर	वृन्दावन - १	श्याम साह	9825283240
१	रब्बी पसल	वृन्दावन - १	रवि गुप्ता	9815247318
१	पवन पसल	वृन्दावन - १	पवन यादव	9828324090
१	सायरा कथुन पसल	वृन्दावन - १	साया कथुन	9828326830
२	संजित किराना पसल	वृन्दावन - २	सञ्जित साह	9823402046
२	सिकन्दर राइस मिल्स	वृन्दावन - २	सिकन्दर साह	9811173657
२	रवीन्द्र काध्यान पसल	वृन्दावन - २	रवीन्द्र गुप्ता	9865173976
२	हेमन्त कृष समग्रि पसल	वृन्दावन - २	हेमन्त साह	9820003090
२	मुस्कान पसल	वृन्दावन - २	मुस्कान साह	9812304090
२	रामबचन पोखरी	वृन्दावन - २	राम बचन साह	9865173978
२	विकास पसल	वृन्दावन - २	बिकाश साह	9828325548
२	विशाल धन / गहु पसल	वृन्दावन - २	विशाल महतो	9812309040
२	रमेश किराना पसल	वृन्दावन - २	रमेश यादव	9824602012
२	पंकज किराना पसल	वृन्दावन - २	पंकज गुप्ता	9809620902
२	हेमन्त साना पसल	वृन्दावन - २	हेमन्त जयस्वाल	9865173975
२	अरविन्द पसल	वृन्दावन - २	अरविन्द गुप्ता	9820040902

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
२	सिकन्दर चामल/गहुँ मिल	वृन्दावन - २	सिकन्दर साह	9811173657
२	वास्कर किराना पसल	वृन्दावन - २	डुब्न गिरी	9810209024
२	रवि किराना पसल	वृन्दावन - २	रवि पटेल	9802040809
२	मधुरेन्द्र गुप्ता	वृन्दावन - २	मधुरेन्द्र गुप्ता	9865173975
८	मनी किराना पसल	वृन्दावन - ८	मनी साह	9865173975
८	रामा किराना पसल	वृन्दावन - ८	रमा साह	9809156916
८	बृजमोहन पोखरी	वृन्दावन - ८	बृज मिहान साह	9822280401
८	रवीन्द्र किराना स्ट्रोज	वृन्दावन - ८	रवीन्द्र गुप्ता	9825408090
८	देवेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	देवेन्द्र पसल	9865173975
८	बसुनाथ मन्दिर	वृन्दावन - ८	दिपराजन साह	9840208045
८	बागेश्वर मिराना को बारेमा	वृन्दावन - ८	बागेश्वर यादव	9814509020
८	प्रदिप किराना पसल	वृन्दावन - ८	प्रदीप साह	9756402046
६	नयाँ विश्वकर्मा इन्जिनियर वर्कसप	वृन्दावन - ६	सन्तोष लोहार	9700785199
६	जय मा दुर्गा ज्वेलर्स	वृन्दावन - ६	अजय साह	9844530316
६	शिव व्यापारी	वृन्दावन - ६	राहुल प्रसाद यादव	9828179541
६	तौहिद व्यापारीहरू	वृन्दावन - ६	मोहम्मद हारुन रसिद	9809158340
६	आशिष जनरल स्टोर	वृन्दावन - ६	रमेश पटेल	9701216826
६	A.S.K मोबाइल रिपेरेड सेन्टर	वृन्दावन - ६	सिकन्दर रे यादव	9821164242
६	महालक्ष्मी ट्रेडर्स	वृन्दावन - ६	अनिल प्रसाद चौधरी	9812233583
६	इन्द्रेणी चामल मिल	वृन्दावन - ६	ईद मोहम्मद मन्सुरी	9855021504
६	दिपेश कस्मेटिक पसल	वृन्दावन - ६	उपेन्द्र महतो	9807121863
६	महफुज मोटरसाइकल वर्कसप	वृन्दावन - ६	शेख महाफुज	9806886584
६	असलम मोटरसाइकल वर्कसप	वृन्दावन - ६	रहमानले जवाफ दियो	9821468320
६	आदर्श हार्डवेयर	वृन्दावन - ६	पशुराम कुमार पटेल	9845475954
६	साहु तेल वितरक	वृन्दावन - ६	रामप्रवेश साह	9869010305
६	सुनिल किरानाको पसल	वृन्दावन - ६	सुनिल पटेल	9823525745
६	हिरालाल किराना पसल	वृन्दावन - ६	हिरालाल पटेल	9804241922
६	दुर्गा इन्टरप्राइजेज	वृन्दावन - ६	सन्तोष पटेल	9825271570

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
६	अर्जुन किराना अध्याय	वृन्दावन - ६	अर्जुनकुमार पटेल	9814244887
६	शिवशक्ति मोटरसाइकल वर्कसप	वृन्दावन - ६	सतलाल साह	9809285538
८	पवन किरण हाउस	वृन्दावन - ८	पवन साह	9825804086
८	कृष्ण किराना पसल	वृन्दावन - ८	किशन साह	9825904075
८	मधुसूदन किराना हाउस	वृन्दावन - ८		9823407580
८	पपु किराना स्ट्रोज	वृन्दावन - ८	पापुआ कानूनी छ	9815247318
८	सचिन किराना हाउस	वृन्दावन - ८	सचिन साह	9815247418
८	बालकिशोर किराना पसल	वृन्दावन - ८	बालकिशोर राई	9845251530
८	राजु किराना पसल	वृन्दावन - ८	राजु साह	9810209060
८	रविकिरण स्ट्रोस	वृन्दावन - ८	रवि गुप्ता	9828324097
६	सरफुदिन किराना पसल	वृन्दावन - ६	सरफुदिन मन्सुरी	9813689508
६	गुलसान किराना च्याप्टर	वृन्दावन - ६	सिख अमालुलाह	9845096937
६	आरती मेडिकल	वृन्दावन - ६	पवनकुमार महतो	9849077448
८	भोला किराना हाउस	वृन्दावन - ८	भोला साह	9820407030
८	अरविन्द किराना स्ट्रोज	वृन्दावन - ८	अरविन्द साह	9840907520
८	कमलेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	कमलेश साह	9820154040
६	साजिद किराना पसल	वृन्दावन - ६	मोहम्मद रियाजुल	9807145897
६	अब्दुला किराना अध्याय	वृन्दावन - ६	शेख अब्दुल्ला	9815224101
६	स्वीकार्य पसल	वृन्दावन - ६		9804236929
६	सुमैया जनरल स्टोर	वृन्दावन - ६	ओजैर मोहम्मद	9808714896
६	पसल पाउँदा राम्रो लाग्यो	वृन्दावन - ६	शेख नमातुल्लाह	9802287911
६	शेख इमामिल्लाह किराना पसल	वृन्दावन - ६	शेख झगारु	9819283887
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	हरिराम पण्डित	9870648364
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	लालबाबु पण्डित	9876986557
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	किशोरी पटेल	9870996665
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	चुन्चुन पटेल	9876024243
८	कानूनी किराना पसल	वृन्दावन - ८	लालबाबु	9879996540
८	राम किराना अध्याय	वृन्दावन - ८	राम प्रकाश साह	9876543335

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	विजय पटेल	9800065433
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	राजु	9834286550
८	अरविन्द किराना पसल	वृन्दावन - ८	अरविन्द साह	9840052250
८	सबिता किराना पसल	वृन्दावन - ८	सविता कुमारी	9813845032
८	जय प्रकाश किराना पसल	वृन्दावन - ८	जयप्रकाश यादव	9811815389
८	सागर किराना पसल	वृन्दावन - ८	सागर साह	9811265168
८	अञ्जना किराना पसल	वृन्दावन - ८	अञ्जना कुमारी	9821831240
८	बेसी किराना पसल	वृन्दावन - ८	बेशी पण्डित	9812221702
८	बबिता किराना पसल	वृन्दावन - ८	बबिता कुमारी	9706892166
८	दीपेन्द्र पण्डित पसल	वृन्दावन - ८	दिपेन्द्र कुमार पण्डित	9809174120
८	मधुसूदन किराना पसल	वृन्दावन - ८	मधुसूदन यादव	9806829686
८	सीता किराना पसल	वृन्दावन - ८	सीता देवी	9702263617
८	रामपति किराना पसल	वृन्दावन - ८	रामप्रित देवी	9821815759
८	रामजन्म किराना पसल	वृन्दावन - ८	रामजन्म	9806809216
८	बिसुनु दयाल किराना पसल	वृन्दावन - ८	बिसुनु दयाल राउत	9807219123
८	माझी किराना पसल	वृन्दावन - ८	माझी राउत	9812210980
८	राधिका किराना पसल	वृन्दावन - ८	राधिका देवी	9812210980
८	अनिता सानो पसल	वृन्दावन - ८	अनिता देवी	9812210930
८	जय लाल राउत पसल	वृन्दावन - ८	जयलाल राउत	9811169631
८	राजा पसल	वृन्दावन - ८	राजो राम	9829024147
८	मैजिया सानो पसल	वृन्दावन - ८	मैजिया देवी	9829024147
८	सिकन्दर सानो को बारेमा	वृन्दावन - ८	सिकन्दर	9818209040
८	पुकार सानो पसल	वृन्दावन - ८	पुकार राउत कुर्मी	9809222478
८	बहराम सानो पसल	वृन्दावन - ८	ब्रह्मनारायण राय यादव	9827212292
८	किशोरी किराना पसल	वृन्दावन - ८	किशोरी राय यादव	9801929475
८	रेणु सानो पसल	वृन्दावन - ८	रेणु कुमारी यादव	9801929472
७	जलेश्वर राउत पसल	वृन्दावन - ७	जलेश्वर राउत कुर्मी	9807128610
८	नागेश्वर किराना को बारेमा	वृन्दावन - ८	नागेश्वर राउत कुर्मी	9819238858

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
८	राम उचित राउत कुर्मी	वृन्दावन - ८	राम उचित राउत कुर्मी	9707183812
८	राम परवेश पसल	वृन्दावन - ८	राम परवेश यादव	9811802669
८	भोला सानो पसल	वृन्दावन - ८	भोला राउत किर्मी	9809176766
८	फुलमान सानो दुकान	वृन्दावन - ८	फुलमन्थी देवी	9811802670
८	सन्मन्ति पसल	वृन्दावन - ८	सन्मन्ति देवी	9703503859
८	सिकन्दर महारा पसल	वृन्दावन - ८	सिकन्दर महारा	9703503889
८	कान्ति सोनो पसल	वृन्दावन - ८	कान्ति देवी	9821838344
८	लखिचन सानो पसल	वृन्दावन - ८	लखिचन चमार	9821838345
८	सोमोरिया सानो दुकान	वृन्दावन - ८	सोमोरिया देवी	9706803341
८	शिवचन्द्र पसल	वृन्दावन - ८	शिवचन्द्र महारा	9706803341
८	रामकिशोर पसल	वृन्दावन - ८	राम किशोर राम	9814597265
८	गरिमा पसल	वृन्दावन - ८	गरिमा कुमारी	9806820102
८	मन्ति सानो को बारेमा	वृन्दावन - ८	मनिदेवी पटेल	9707180564
८	उर्मिला पसल	वृन्दावन - ८	उर्मिला देवी	9707180577
८	शोभन सोनो टी	वृन्दावन - ८	शोभन महारा चमार	9829237853
८	राम परवेश पसल घर	वृन्दावन - ८	राम परवेश महारा	9829018573
८	उर्मिला पसल	वृन्दावन - ८	उर्मिला देवी	9829018573
८	एपिसोड सानो पसल	वृन्दावन - ८	जगु महारा चमार	9703206105
८	कोशिला पसल	वृन्दावन - ८	कोशिला देवी	9703206205
८	गगेश्वर सानो पसल	वृन्दावन - ८	जलेश्वर महारा चमार	9845161963
८	अखिलेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	अखिलेश साह	9818204090
८	अमरदीप किराना पसल	वृन्दावन - ८	अमरदीप साह	9818201930
८	महेश सानो पसल	वृन्दावन - ८	महेश यादव	9812609014
८	विकास किराना पसल	वृन्दावन - ८		9818209040
८	अरविन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	अरविन्द साह	9820908040
८	मिथलेश किराना पसल	वृन्दावन - ८		9814208090
८	धर्मेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	धर्मेन्द्र साह	9820189040
८	मुकेश पसल	वृन्दावन - ८	मुकेश यादव	9815247890

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
८	नितेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	नितेश साह	9820193540
८	रमेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	रमेश साह	9806810095
८	अरविन्द किराना पसल	वृन्दावन - ८	अरविन्द साह	9810204069
८	रघुनाथ सानो पसल	वृन्दावन - ८	रघुनाथ साह	9803574125
८	गोपाल पसल	वृन्दावन - ८	गोपाल साह	9810206090
८	बिपिन साह	वृन्दावन - ८	बिपिन साह	9815247318
८	धर्मेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	धर्मेन्द्र साह	9806820905
८	बिकेश किराना हाउस	वृन्दावन - ८	बिकेश साह	9810208045
८	कौशल जनरल स्ट्रोस	वृन्दावन - ८	कौशल प्रसाद यादव	9818209046
८	बालकिशोर स्ट्रोस हाउस	वृन्दावन - ८	बालकिशोर राय यादव	9845090402
८	विशाल किराना हाउस	वृन्दावन - ८	विशाल राय यादव	9818209056
८	मुकेश पसल	वृन्दावन - ८	मुकेश पटेल	9810687820
८	विवेक सानो पसल	वृन्दावन - ८	विवेक प्रसाद साह	9812684020
८	सुबोध किराना स्ट्रोस	वृन्दावन - ८	सुबोध यादव	9869696055
८	दिपेश सोनो पसल	वृन्दावन - ८	दिपेश साह	9825406890
८	कमलेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	कमलेश गुप्ता	9823406875
८	ठूलो पसल	वृन्दावन - ८	ठूलो साह	9840681040
८	प्रकाश पसल	वृन्दावन - ८	प्रकाश साह	9815247318
८	प्रभु किराना पसल	वृन्दावन - ८	प्रभु पटेल	9868204090
८	बिर्गेश पसल	वृन्दावन - ८	बिर्गेश पटेल	9815247318
८	अखिलेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	अखिलेश साह	9868402010
८	शिवाजी पसल घर	वृन्दावन - ८	शिवाजी साह	9824206890
८	आकाश पसल	वृन्दावन - ८	आकाश पटेल	9824206820
८	सिकन्दर प्रसाद साह	वृन्दावन - ८	सिकन्दर प्रसाद साह	9815247319
८	शैलेश पसल	वृन्दावन - ८	शैलेश गुप्ता	9860829046
८	भरोसी पसल	वृन्दावन - ८	भरोसी साह	9810682060
८	विवेक पसल पसल	वृन्दावन - ८	विवेक साह	9868402090
८	रवि पसल	वृन्दावन - ८	रवि शर्मा	9820684020

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
८	हेमन्त पसल	वृन्दावन - ८	हेमन्त कुमार यादव	9868109020
८	जितेन्द्र दुकान	वृन्दावन - ८	जितेन्द्र साह	9815247319
८	जितेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	जितेन्द्र साह	9815247318
८	धर्मेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	धर्मेन्द्र साह	9845161064
८	मुकेश पसल	वृन्दावन - ८	मुकेश साह	9818209046
८	विवेक पसल	वृन्दावन - ८	वैध विवेक	9815247318
८	अकलेश पसल	वृन्दावन - ८	अखिलेश यादव	9818209040
८	दरमेन्द्रा साना पसल	वृन्दावन - ८	धर्मेन्द्र साह	9812458090
८	जाविन्द्र पसल	वृन्दावन - ८	जविन्द्र साह	9828325548
८	मनी किराना पसल	वृन्दावन - ८	मनी साह	9815247318
८	शसी किराना घर	वृन्दावन - ८	शसी यादव	9820152380
८	प्रकाश किराना पसल	वृन्दावन - ८	प्रकाश साह	9815247890
८	सिलवश किराना पसल	वृन्दावन - ८	शैलवेश पटेल	9820609076
८	मुकेश पसल	वृन्दावन - ८	मुकेश साह	9816206820
८	दिपेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	दिपेश साह	9815209940
८	प्रदिप किराना पसल	वृन्दावन - ८	प्रदीप साह	9815204062
८	प्रदिप किराना पसल	वृन्दावन - ८	प्रदीप साह	9825206090
८	जिबेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	जिबेश साह	9818206820
८	मुकेश पसल	वृन्दावन - ८	मुकेश साह	9868201949
८	मिथलेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	मिथलेश साह	9840206810
८	मञ्जु किराना हाउस	वृन्दावन - ८	मञ्जु देवी	9812206834
८	विकास किराना पसल	वृन्दावन - ८	बिकेश साह	9818206879
८	गोपाल पसल	वृन्दावन - ८	गोपाल साह	9815247318
८	एकलेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	एकलाश साह	9820689040
८	राजु सानो पसल	वृन्दावन - ८	राजु पटेल	9828325548
८	मुकेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	मुकेश साह	9828325549
८	रवि किराना पसल	वृन्दावन - ८	रविकुमार साह	9845161063
८	राकेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	राकेश पटेल	9818209935

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
८	अवदेश पसल	वृन्दावन - ८	अवदेश साह	9868209010
८	सतेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	सतेन्द्र साह	9812609020
८	प्रभु पसल	वृन्दावन - ८	प्रभु गुप्ता	9868209075
८	प्रदीप किराना हाउस	वृन्दावन - ८	प्रदीप साह	9868609075
८	महेसी काना पसल	वृन्दावन - ८		9842612962
८	प्रकाश किराना पसल	वृन्दावन - ८	प्रकाश साह	9818209068
८	जितेन्द्रको पसल	वृन्दावन - ८	जितेन्द्र साह	9812689045
८	दीपेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	दिपेन्द्र साह	9860209046
८	शैलेश किराना हाउस	वृन्दावन - ८	शैलेन्द्र साह	9824209068
८	जविन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	जविन्द्र पटेल	9816206830
८	बिलास पसल	वृन्दावन - ८	बिलास पटेल	9820681090
८	विक्रान्त किराना पसल	वृन्दावन - ८	विक्रान्त साह	9815243970
८	भोले किराना पसल	वृन्दावन - ८	भोले गुप्ता	9820608076
८	चित्रजन सानो पसल	वृन्दावन - ८	चित्रजन साह	9820974076
८	ब्रिज पसल	वृन्दावन - ८	बृज साह	9820407268
८	केशवर मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	केशव मुखिया	9704928718
८	रामरती मेडिसिन पसल	वृन्दावन - ८	राम रति देवी	9816207214
८	फुलजारिया मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	फुलझरिया देवी	9814266247
८	मनिष मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	मनिष कुमार तखुर	9821992041
८	राजिनन्द मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	राजिनन्द राय यादव	9819283652
८	राम नरेश मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	राम नरेश राई	9706354705
८	शिवाजी मेडिसिन पसल	वृन्दावन - ८	शिवाजी राय यादव	9829021061
८	तुलसी मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	तुलसी मुखिया	9803418531
७	रेणु मेडिकल पसल	वृन्दावन - ७	रेणु कुमारी देवी	9815248312
८	सबिता मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	सविता कुमारी श्रम	9855042168
८	किष्णु औषधि पसल	वृन्दावन - ८	किसनु राउत कुर्मी	9815248312
८	सूर्यलाल मिडियाकल पसल	वृन्दावन - ८	सूर्यलाल राई	9824250127
८	जय किष्णु मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	जय किसानु राय यादव	9807698610

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
८	गणेश किराना पसल	वृन्दावन - ८	गणेश राउत कुर्मी	9845161066
८	रामानन्द किराना पसल	वृन्दावन - ८	रामानन्द राई	9845161068
८	हरिचन्द्र सबै भन	वृन्दावन - ८	हरिचन्द्र साह कानु	9811897773
८	सिकन्दर	वृन्दावन - ८	सिकन्दर साह	9845161061
८	महादेव किराना स्ट्रोज	वृन्दावन - ८	महादेव साह	9806819553
८	सोहराई पसल	वृन्दावन - ८	सोहराही साह कानु	9803616624
८	पण्डलाल पसल	वृन्दावन - ८	पण्डलाल राय यादव	9807698610
८	बैजनाथ पसल	वृन्दावन - ८	बैजनाथ राय यादव	9819260031
८	पचु पसल	वृन्दावन - ८	पचु राय यादव	9819253037
८	सोचिन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	सोचिन्द्र यादव	9818284253
८	विश्वनाथ पसल	वृन्दावन - ८	विश्वनाथ प्रसाद यादव	9809153663
८	गोपाल पसल	वृन्दावन - ८	गोपाल साह	9809156916
८	विवेक सानो पसल	वृन्दावन - ८	विवेक प्रसाद यादव	9811706850
८	पुनित पसल	वृन्दावन - ८	पुनित राय यादव	9819237217
८	रामबाबु पसल	वृन्दावन - ८	रामबाबु साह	9811185360
८	नगेन्द्र पसल	वृन्दावन - ८	नगेन्द्र राई	9826828839
८	सुमन पसल घर	वृन्दावन - ८	सुमन प्रसाद साह	9820651020
८	धर्मेन्द्र पसल	वृन्दावन - ८	धर्मेन्द्र साह	9816208620
८	राधेश्याम पसल	वृन्दावन - ८	राधेश्याम राय यादव	9821165194
८	नितेश सोनो पसल	वृन्दावन - ८	नितेश यादव	9826347896
८	कृष्ण किराना पसल	वृन्दावन - ८	कृष्ण यादव	9863623628
८	राजु मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	राजु पटेल	9812369376
८	देवेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	देवेन्द्र यादव	9893838732
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	करण शाह	9809972916
८	मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	उपेन्द्र पण्डित	9899372964
८	मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	मनिष यादव	9864321198
८	मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	रञ्जन यादव	9860900757
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	तनवीर शाह	9854332112

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	आकाश शाह	9866543675
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	चन्दन किराना पसल	9801839389
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	मान्य दिन	9899965521
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	कैलाश साह	9899943876
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	किशोरी	9863100087
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	हरिचन्द्र साह	9870006545
८	किराना पसल	वृन्दावन - ८	हरिचन साह	9864356450
८	सुरेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - ८	सुरेन्द्र साह	9868504690
८	जितेन्द्र सानो पसल	वृन्दावन - ८	जितेन्द्र प्रसाद साह	9868209076
८	राजु सानो पसल	वृन्दावन - ८	राजु पण्डित	9813696486
७	रामचन्द्र सानो सबै	वृन्दावन - ७	रामचन्द्र चौधरी	9812280296
७	राम विश्वास सानो पसल	वृन्दावन - ७	राम विश्वास पासवान	9806891195
९	पशुराम पसल हाउस	वृन्दावन - ९	पशुराम चौधरी	9825297620
७	पसल कविता	वृन्दावन - ७	कविता देवी चौधरी	9840830938
८	उपेन्द्रको पसल	वृन्दावन - ८	उपेन्द्र चौधरी	9845561610
८	फेकु पसल	वृन्दावन - ८	फेखु साह	9812233778
८	उपेन्द्रको पसल	वृन्दावन - ८	उपेन्द्र चौधरी	9845569610
८	सरस्वती पसल	वृन्दावन - ८	सरस्वती चौधरी	9827208718
८	पशुराम पसल	वृन्दावन - ८	पशुराम चौधरी	9825297627
८	सञ्जय पसल	वृन्दावन - ८	सञ्जय	9820804026
८	अर्जुन पसल	वृन्दावन - ८	अर्जुन दास	9868201090
८	जय प्रकाश किराना स्ट्रोज	वृन्दावन - ८	जयप्रकाश चौधरी	9811227891
८	मिथलेश सानो पसल	वृन्दावन - ८	मिथलेश कुमार	9819860549
८	राम ज्योति सानो पसल	वृन्दावन - ८	राम जोशी महारा	9829202340
८	पशुराम मेडिकल पसल	वृन्दावन - ८	पशुराम साह	9865172090
८	अनौठो सानो बारे	वृन्दावन - ८	अजब कुमार पटेल	9822283243
८	मनी बुक पसल	वृन्दावन - ८	मनोज साह	9818206830
८	दिपक सानो पसल	वृन्दावन - ८	दिपक साह	9818209078

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
८	राजिप किराना पसल	वृन्दावन - ८	राजिप साह	9820907860
८	पवन किराना पसल	वृन्दावन - ८	पवन पटेल	9815247318
८	बुनिलाल पसल	वृन्दावन - ८	बुनिलाल हाजरा	9820687090
८	राजेश सानो पसल	वृन्दावन - ८	राजेश महारा	9814287095
८	चुनीलाल पसल	वृन्दावन - ८	चुनीलाल पसल	9814287095
८	राम परवेश पसल	वृन्दावन - ८	राम परवेश पण्डित	9804274673
८	ज्योति सानो पसल	वृन्दावन - ८	ज्योति पण्डित	9804257916
८	महवा पसल	वृन्दावन - ८	महवा मन्सुर	9707244588
८	रोकासना पसल	वृन्दावन - ८	रोक्शना खातुन	9868204078
८	मिना पसल घर	वृन्दावन - ८	मिना खातुन	9706906874
८	पसल दिवस	वृन्दावन - ८	हरिलाल साह	9820608906
४	मुकेश एग्रोभेट	वृन्दावन - ४	मुकेश कुमार यादव	9825258011
९	मनन जनरल स्टोर	वृन्दावन - ९	प्रवेज आलम	9809108390
९	शिवशंकर किराना पसल	वृन्दावन - ९	शिवशंकर साह	9808799176
९	तोहिद किराना पसल	वृन्दावन - ९	तोहिद दिवान	9826244352
९	केवल ताजा चिकन पसल	वृन्दावन - ९	शेख नुरालम	9828798226
९	पलराबिन किराना पसल	वृन्दावन - ९	जैनुमा प्रविन	9811265340
९	निसरत किराना पसल	वृन्दावन - ९	शेख निसरत	9826254991
९	छतु साह किराना पसल	वृन्दावन - ९	छटु साह	9811101924
८	मौलादी मिया पसल	वृन्दावन - ८	मौलादी मन्सुरी	9815229012
८	मेहन पसल	वृन्दावन - ८	मेहन खाथुन	9811265655
८	आबिद महमुद पसल	वृन्दावन - ८	अबिद महमद मन्सुरी	9823090834
८	मोहम्मद सरुल पसल	वृन्दावन - ८	मोहम्मद सरजुल	9804260211
८	राम सुगर्थ पसल	वृन्दावन - ८	राम सुगर्थ पण्डित	9812206230
८	सिकन्दर पसल	वृन्दावन - ८	सिकन्दर साह	9806819511
८	सुरेन्द्र पसल सानो	वृन्दावन - ८	सुरेन्द्र साह	9813252196
८	हिरडे नारायण सानो पसल	वृन्दावन - ८	हिरडे साह	9819010336
८	मनी बुक पसल	वृन्दावन - ८	मनी साह	9819010336

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
५	जयप्रकाश पुस्तक प्रकाशक	वृन्दावन - ५	जय प्रकाश साह	9707698610
५	गणेश पसल	वृन्दावन - ५	गणेश राउत कुर्मी	9845161066
५	हरिचन्द्र पसल	वृन्दावन - ५	हरिचन्द्र साह	9811897773
५	महादेव पसल	वृन्दावन - ५	महादेव साह	9806819553
५	रामरेखा पसल	वृन्दावन - ५		9826245956
५	बिसुन दयाल पसल	वृन्दावन - ५	बिसुनु दयाल पटेल	9828184523
५	जितेन्द्र सानो पसल	वृन्दावन - ५	जितेन्द्र ई	9820684046
५	लोकिन्द्र सानो पसल	वृन्दावन - ५	लोकिन्द्र कलवार	9868209076
५	कुञ्जी सानो पसल	वृन्दावन - ५	कुञ्जी पण्डित	9809174121
५	राजेन्द्र सानो पसल	वृन्दावन - ५	राजेन्द्र राय यादव	9865085517
५	हरिकान्त पसल	वृन्दावन - ५	हरिकान्त शाह	9820164720
५	त्रिलोकली सानो पसल	वृन्दावन - ५	त्रिलोकली प्रसाद साह	9812604020
५	जगदीश पसल	वृन्दावन - ५	हरिचन भगत पसल	9819835428
५	शोविता पसल	वृन्दावन - ५	शोविता कुमारी पण्डित	9829754104
५	महिन्द्रा सानो पसल	वृन्दावन - ५	महिन्द्रा साह	9868204046
५	धर्मेन्द्र सानो पसल	वृन्दावन - ५	धर्मेन्द्र	9868402070
५	मुकेश सानो पसल	वृन्दावन - ५	मुकेश प्रसाद साह	9860189076
५	पारस सानो पसल	वृन्दावन - ५	मनी साह	9821854367
५	रीता सानो पसल	वृन्दावन - ५	रीता	9824270334
५	सञ्जय सानो पसल	वृन्दावन - ५	सञ्जय साह	9816200201
५	सिद्धार्थ सानो पसल	वृन्दावन - ५	सिद्धार्थ पसल	9815206940
५	मिथलेश किराना पसल	वृन्दावन - ५	मिथलेश साह	9828407896
५	पसलको अर्थ	वृन्दावन - ५	आरती साह	9818206075
५	सञ्जय किराना पसल	वृन्दावन - ५	सञ्जय साह	9815247890
५	अर्जुन किताब पसल	वृन्दावन - ५	अर्जुन	9818206839
५	बिर्गेश किराना पसल	वृन्दावन - ५	बिर्गेश साह	9818607890
५	जितेन्द्र सानो पसल	वृन्दावन - ५	जितेन्द्र प्रसाद साह	9810267890
१	दरवेश किराना	वृन्दावन - १	दरवेश शाह	9818207846

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
१	पैसा पुस्तक पसल	वृन्दावन - १	मनी साह	9816182076
१	परविन्द्र सानो पसल	वृन्दावन - १	परविन्द्र साह	9810162078
१	कमलेश सानो पसल	वृन्दावन - १	कमलेश साह	9816207820
१	प्रदिप सानो पसल	वृन्दावन - १	प्रदिप साह	9828325576
१	महिन्द्रा सानो पसल	वृन्दावन - १	महिन्द्रा साह	9826789612
१	सन्तोष सानो पसल	वृन्दावन - १	सन्तोष यादव	9818207646
१	अरविन्द सानो पसल	वृन्दावन - १	अरविन्द साह	9818204427
१	राकेश किराना पसल	वृन्दावन - १	राकेश साह	9845161064
१	देवेन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - १	देवेन्द्र साह	9818207896
१	मुकिन्द्र पसल	वृन्दावन - १		9818607482
१	दिनेश पसल	वृन्दावन - १		9817761820
१	परविन्द्र किराना पसल	वृन्दावन - १		9812769012
१	पण्डलाल पसल	वृन्दावन - १		9876104086
१	आलोक पसल	वृन्दावन - १		9810764320
१	दरवेश सानो पसल	वृन्दावन - १		9810784623
१	मुकेश पसल	वृन्दावन - १		9811224610
१	मुकेश सानो पसल	वृन्दावन - १		9867610402
१	जविन्द्र पसल	वृन्दावन - १		9818207690
१	अखिलेश पसल	वृन्दावन - १		9810784690
१	रुपेश सानो पसल	वृन्दावन - १		9810207896
१	दनाही किराना स्ट्रोज	वृन्दावन - १		9810789602
१	सतेन्द्र पसल	वृन्दावन - १		9816207820
१	सचिन्द्र सानो पसल	वृन्दावन - १		9812769022
१	दिपेश पसल	वृन्दावन - १		9810761022
१	निर्माण पसल	वृन्दावन - १		9810768010
१	शैलेश किराना पसल	वृन्दावन - १		9810762019
२	शैलेश सानो पसल	वृन्दावन - २		9810762085
२	आदित्य पसल	वृन्दावन - २		9010768620

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
२	पसल पूजा	वृन्दावन – २		9816807610
२	अनिल पसल	वृन्दावन – २		9816207896
२	पवन सानो पसल	वृन्दावन – २		9816207896
२	बैजु पसल	वृन्दावन – २		9828972320
२	मधु सानो पसल	वृन्दावन – २		9820761048
२	रामलाल पसल	वृन्दावन – २		9810768610
२	सुरेन्द्र पसल	वृन्दावन – २		9845238676
२	श्याम सानो पसल	वृन्दावन – २		9845375011
२	बहरामदेव पसल	वृन्दावन – २		9845228004
२	मुकुन्द सन्न पसल	वृन्दावन – २		9816207860
२	रामदेव पसल घर	वृन्दावन – २		9825254096
२	शेख बासी पसल	वृन्दावन – २		9821886998
२	आमेन हाकाता दुकान	वृन्दावन – २		9829256161
२	शेख माजिद पसल	वृन्दावन – २		9816248709
२	शेख इरावाहिन मेडिकल पसल	वृन्दावन – २		9809139765
२	रञ्जित मेडिकल पसल	वृन्दावन – २		9810789610
२	रेहान दवाही पसल	वृन्दावन – २		9816207846
२	राकेश मेडिकल पसल	वृन्दावन – २		9810785320
२	रुपेश मेडिकल पसल	वृन्दावन – २		9810789076
२	रमेश मेडिकल पसल	वृन्दावन – २		9816207496
२	पूजा मेडिकल पसल	वृन्दावन – २		9822219786
२	भोला सानो पसल पसल	वृन्दावन – २		9869696052
२	लालबाबु पसल	वृन्दावन – २	लालबाबु	9810786286
२	शेख सफिद पसल	वृन्दावन – २	शेख सफिद	9827216116
२	राधिका सानो पसल	वृन्दावन – २	राधिका	9807137860
२	अर्जुन पसल	वृन्दावन – २	अर्जुन	9819262601
२	दिपक किराना पसल	वृन्दावन – २	दिपक	9806825606
२	लक्ष्मी नारायण प्रसाद पसल	वृन्दावन – २	लक्ष्मी नारायण प्रसाद	9807195732

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	व्यवसायको नाम	ठेगाना	सञ्चालकको नाम	सम्पर्क नं
२	राम परवेश पसल	वृन्दावन – २	राम परवेश	9826212217
६	जेशिका ट्रेडर्स	वृन्दावन – ६	सियापतिदेवी पण्डित	9708887013

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.५.५ खनिज तथा खानी सम्बन्धी विवरण

खनिज तथा खानीको अध्ययन र उत्खनन् साथै प्रशोधनका क्षेत्रमा नेपाल अत्यन्त पछाडि परेको छ । प्रविधि, जनशक्ति र ठोस योजनाको अभावका कारण नेपालको खानी तथा खनिज क्षेत्र झण्डै कुमारी अवस्थामा नै छ । यस क्षेत्रबाट लाभ लिन स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रमा यस सम्बन्धी अध्ययन तथा अनुसन्धान गराउनु आवश्यक छ ।

नगरपालिकामा उपलब्ध हुने कच्चा पदार्थमा रोडा, ढुंगा, बालुवा आदि प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । त्यसैले नगरपालिकामा रहेको सम्भावना पहिल्याएर विभिन्न प्राकृतिक साधनको प्रशोधन गरी उद्योगको विकास तथा अर्थतन्त्रको बलियो सम्भावना देखिन्छ । हाल सञ्चालित आयोजनाहरूले पनि यसलाई थप पुष्टि गर्दछन् । तर यिनिहरूको वैज्ञानिक व्यवस्थापन हुन जरुरी देखिन्छ ।

४.५.६ स्थानीय बजार तथा व्यापारिक केन्द्रको विवरण

बजार	वडा नं. १	वडा नं. २	वडा नं. ३	वडा नं. ४	वडा नं. ५	वडा नं. ६	वडा नं. ७	वडा नं. ८	वडा नं. ९	जम्मा
इस्लामपुर	०	०	१२	०	०	०	०	०	०	१२
गरुडा	४	२२९	०	२	१	०	४	१३	०	२५३
चपुर	०	९	०	०	३	०	०	०	०	१२
दुमरीया	३४१	३२३	०	०	०	३	०	०	०	६६७
धनगढी	१	३	०	०	०	०	०	०	०	४
धमुगा	०	१	०	२	०	२०७	१३९२	१	१	१६०४
बार्गज्वा बजार	०	०	२	०	२	०	०	५६३	६८९	१२५६
बाल्चनपुर	२	२२१	८८	०	०	०	०	०	०	३११
बिर्ता	०	०	०	०	४४	७५	२	१३	०	१३४
विश्रामपुर	९३	३	८४४	०	०	०	०	०	०	९४०
शान्ति पुर	०	०	०	०	१	७८	०	१	०	८०
सामनपुर	३३०	२१४	७१	२६२	२०८	०	०	०	१	१०८६
हर्षाह	१०३१	८	३९	१	०	१०३६	५	२	०	२१२२
जम्मा	१८०२	१०११	१०५६	२६७	२५९	१३९९	१४०३	५९३	६९१	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.५.७ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी विवरण

आधुनिक अर्थव्यवस्थामा आर्थिक कारोबार बैंकबाट हुँदा त्यो व्यवस्थित र सहज हुन जान्छ । बैंकिङ प्रणालीहरूमा व्यापक विकास भइरहँदा उनीहरूले प्रदान गर्ने सेवाहरू समेत विस्तार हुँदै गइरहेका छन् । हाल विभिन्न बैंकहरूले ए.टी.एम. सेवा, भिसा कार्ड सेवा महशुल भुक्तानी सेवा लगायत बीमाहरूको समेत व्यवस्था गरेका छन् । यसर्थ आधुनिक आर्थिक प्रणालीमा ग्रामीण जनताहरूको समेत बैंकिङ सेवामा पहुँच पुर्याउन अपरिहार्य जस्तै भइसकेको छ । यस नगरपालिकामा रहेको बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विवरण तल उल्लेख गरिएको छ ।

क्र. सं.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नाम	प्रकार	वडा नं	कैफियत
१				
२				
३				
४				
५				
६				

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

४.५.८ सहकारी सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा सहकारी संस्थाहरूको भूमिका स्थानीय आर्थिक विकास, सामाजिक सशक्तिकरण र समुदायमा आत्मनिर्भरता अभिवृद्धि गर्ने महत्वपूर्ण आधारका रूपमा रहँदै आएको छ । सहकारी भन्नाले सदस्यहरूको साझा पूँजी, आपसी सहयोग र सामूहिक सहभागितामार्फत सञ्चालन हुने संस्था वा संगठनलाई जनाइन्छ । नेपालको संविधान र सहकारी ऐनअनुसार सहकारीलाई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको तेस्रो स्तम्भ मानिएको छ, जसको प्रभाव स्थानीय तहसम्म देखिन्छ । वृन्दावन नगरपालिकामा कृषि, पशुपालन, वित्त, उपभोक्ता तथा बहुउद्देश्यीय सहकारीहरू सक्रिय छन् । कृषि सहकारीहरूले किसानलाई बीउ, मल, प्रविधि र बजारमा पहुँच सहज गराइरहेका छन् । दुग्ध सहकारीहरूले दूध संकलन, प्रशोधन र बिक्री वितरणमा योगदान गर्दै स्थानीय दुग्ध व्यवसायलाई व्यावसायिक बनाएका छन् । वित्तीय सहकारी संस्थाहरूले सदस्यलाई सस्तो व्याज दरमा ऋण उपलब्ध गराई साना उद्योग, व्यापार र कृषिमा लगानी गर्न सहयोग पुर्याइरहेका छन् । उपभोक्ता सहकारीहरूले दैनिक उपभोग्य वस्तु सदस्यलाई उचित मूल्यमा उपलब्ध गराउने कार्य गर्दै आएका छन् भने बहुउद्देश्यीय सहकारीहरूले विभिन्न आर्थिक सामाजिक क्षेत्रमा सामूहिक लगानी र सेवा प्रवाह गरिरहेका छन् ।

सहकारी क्षेत्रमा केही चुनौतीहरू पनि छन् । सबै सहकारी संस्थाहरू पारदर्शी र दिगो ढंगले सञ्चालन भइरहेका छैनन् । कतिपय सहकारीमा वित्तीय व्यवस्थापन कमजोर देखिएको छ भने सदस्यको सक्रियता कम हुनु र योग्य जनशक्ति अभाव हुनु जस्ता समस्या पनि विद्यमान छन् । यद्यपि, सहकारी क्षेत्रलाई सक्षम नेतृत्व, आधुनिक प्राविधिक प्रयोग र प्रभावकारी नियमन अनुगमन मार्फत सुदृढ गर्न सकेमा वृन्दावन नगरपालिकामा सहकारी संस्थाहरू ग्रामीण आर्थिक विकासको प्रमुख आधार बन्न सक्नेछन् ।

यसरी, वृन्दावन नगरपालिकाका सहकारी संस्थाहरूले आर्थिक आत्मनिर्भरता, सामाजिक न्याय, महिला सशक्तिकरण, विपन्न वर्गको उत्थान र स्थानीय उत्पादनमा मूल्य अभिवृद्धि गर्दै समावेशी विकासमा उल्लेखनीय योगदान पुर्याइरहेका छन् ।

परिच्छेद ५: सामाजिक अवस्था

नेपालको सामाजिक अवस्था विविधता पूर्ण, बहु जातीय, बहुभाषिक र बहु धार्मिक विशेषताले भरिपूर्ण छ । यसले समाजलाई सांस्कृतिक दृष्टिले धनी बनाएको छ । ग्रामीण तथा सहरी क्षेत्रमा देखिने जीवन शैली, परम्परा र व्यवहार फरक भए पनि सामाजिक एकता र सामूहिक जीवन प्रति आस्था कायम छ । ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरू प्रायः कृषिमा आधारित रहन्छन् भने सहरी क्षेत्रका मानिसहरू आधुनिक जीवन शैली र सेवा व्यवसायमा बढी संलग्न हुन्छन् ।

शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार र पूर्वाधारको पहुँचले सामाजिक अवस्थालाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्छ । पछिल्ला वर्षहरूमा शिक्षामा उल्लेखनीय प्रगति भए पनि सबै वर्ग र समुदायमा समान पहुँच सुनिश्चित भएको छैन । महिला, दलित, आदिवासी जनजाति तथा सीमान्तकृत समुदाय अझै पनि सामाजिक, आर्थिक तथा राजनीतिक अवसरमा पूर्ण सहभागिताबाट वञ्चित भइरहेका छन् । तर, समाजमा लैङ्गिक समानता, मानवअधिकार र सामाजिक न्यायका आन्दोलनले सकारात्मक परिवर्तन ल्याइरहेका छन् ।

नेपालमा धार्मिक सहिष्णुता, सामूहिक संस्कार र आपसी सहयोगको परम्परा बलियो छ । सामाजिक सम्बन्धमा आपसी सहयोग र परस्पर विश्वासको परम्परा अझै जीवित छ, जसले विपद् वा कठिनाइमा समुदायलाई एक जुट हुन प्रेरित गर्छ । आधुनिकता र प्रविधिको विस्तारसँगै सामाजिक संरचना परिवर्तन भइरहेको छ । परम्परागत संयुक्त परिवार प्रथा बिस्तारै न्यून हुँदै एकल परिवारको प्रवृत्ति बढ्दै गएको छ ।

समग्रमा, नेपालको सामाजिक अवस्था विविधता, सहिष्णुता र सामूहिक जीवन शैलीमा आधारित भए पनि असमानता, बेरोजगारी, गरिबी, लैङ्गिक बिभेद, जातीय बिभेद र ग्रामीण सहरी अन्तर जस्ता चुनौतीहरू विद्यमान छन् । यी चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्दै समावेशी विकास र समान अवसर सुनिश्चित गरिन सकेमा समाज अझै समता मूलक, न्याय पूर्ण र समृद्ध बनेछ ।

वृन्दावन नगरपालिका भित्र रहेको शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, वाल वालिका तथा महिला विकास आदि लगायतको वर्तमान अवस्थालाई अध्ययन विश्लेषण गरी यस परिच्छेदमा राखिएको छ । नगरपालिका भित्र माथि उल्लेख गरिएका शीर्षक भित्रका उपलब्ध हुन सके सम्मका तथ्याङ्कहरूलाई संकलन गरी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

५.१ शैक्षिक तथा मानव संसाधन विकास

शिक्षा र मानव संसाधन विकास कुनै पनि राष्ट्रको समृद्धि, सामाजिक रूपान्तरण र आर्थिक प्रगतिका आधार स्तम्भ हुन् । सक्षम, दक्ष र प्रतिस्पर्धी जनशक्ति बिना दिगो विकास सम्भव छैन । नेपालले पछिल्ला दशकहरूमा शिक्षालाई विकासको प्रमुख क्षेत्रका रूपमा प्राथमिकता दिँदै आएको छ, जसमा सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (MDGs) र दिगो विकास लक्ष्य (SDGs) दुवैले मार्गदर्शन गरेका छन् ।

सन् २००० देखि २०१५ सम्म कार्यान्वयनमा रहेका सहस्राब्दी विकास लक्ष्य अन्तर्गत “प्राथमिक शिक्षामा सबैको पहुँच” भन्ने लक्ष्यले नेपालमा आधारभूत तहमा नामांकन दर उल्लेखनीय रूपमा बढायो । महिलाको शिक्षा, लैङ्गिक समानता, बालबालिकाको विद्यालय भर्ना र साक्षरतामा सुधार देखियो । यद्यपि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न, विद्यालय छोड्ने दर घटाउन, सीमान्तकृत समुदायलाई समान पहुँच दिलाउन र ग्रामीण सहरी अन्तर कम गर्न अझै चुनौती बाँकी रह्यो । यसरी सहस्राब्दी विकास लक्ष्यले नेपालको शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच विस्तारको आधार निर्माण गर्यो ।

सन् २०१५ पछि लागू भएका दिगो विकासको लक्ष्यले अझ विस्तृत दृष्टिकोणसहित शिक्षालाई लक्ष्य नं. ४ “गुणस्तरीय शिक्षा” मा प्राथमिकता दिएको छ । यसले सबै बालबालिकाले निःशुल्क, समान र जीवन परक आधारभूत शिक्षा पाउने

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

मात्र नभई प्राविधिक, व्यावसायिक तथा उच्च शिक्षामा पहुँच बढाउने, जीवन पर्यन्त सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्ने र लैङ्गिक असमानता हटाउने उद्देश्य राखेको छ । साथै, लक्ष्य नं. ८ “सम्मान जनक रोजगारी र आर्थिक वृद्धि” ले मानव संसाधनलाई सीपमूलक, उत्पादक र रोजगारी मुखी बनाउन जोड दिएको छ । यसले वैदेशिक रोजगारीमा निर्भर युवालाई देशभित्र रोजगारी सिर्जना गर्ने अवसर दिलाउने महत्त्वपूर्ण मार्गदर्शन गरेको छ ।

नेपालको सन्दर्भमा शिक्षा क्षेत्रमा साक्षरता दर वृद्धि, महिलाको विद्यालय भर्ना दर सुधार, प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षालयहरूको विस्तार जस्ता उपलब्धि हासिल भए पनि अझै गुणस्तरीय शिक्षा, ग्रामीण सहरी अन्तर, निजी सार्वजनिक विद्यालय बीचको भिन्नता, श्रम बजारसँग शिक्षा प्रणाली नजोडिनु जस्ता चुनौती विद्यमान छन् । मानव संसाधनलाई दिगो बनाउन शिक्षा नीतिलाई श्रम बजारको मागसँग मिलाउनु अपरिहार्य छ ।

समग्रमा, सहस्राब्दी विकास लक्ष्यले शिक्षा क्षेत्रमा आधारभूत पहुँच विस्तारमा योगदान पुर्याएको छ भने दिगो विकासको लक्ष्यले गुणस्तर, सीप विकास, रोजगारी र जीवन पर्यन्त सिकाइमा जोड दिएको छ । नेपालले यी दुवै लक्ष्यका सन्दर्भमा प्राप्त उपलब्धिलाई आधार मानेर गुणस्तरीय, समावेशी र सिपयुक्त मानव संसाधन विकासमा ध्यान केन्द्रित गर्न सके मात्र दिगो, न्याय पूर्ण र समृद्ध भविष्य निर्माण सम्भव हुनेछ ।

५.१.१ पाँच वर्षभन्दा माथिको साक्षरता विवरण

शिक्षा मानव जीवनको लागि अति आवश्यक छ । शिक्षाले नै मानिसको जीवन खुसी र सुखी हुने गर्दछ । शिक्षा विना मानिस अधुरो र अपूरो हुन्छ । मानव जीवन र समाज विकासको लागि शिक्षा नभै हुँदैन । शिक्षा औपचारिक र अनौपचारिक विभिन्न तरिकाबाट ग्रहण गर्न सकिन्छ । साक्षर नगरपालिका बनाउन यस नगरपालिकाले विभिन्न प्रयासहरू गरेको छ । यस नगरपालिकाको पाँच वर्षभन्दा माथिको साक्षरता विवरणलाई तालिकामा यस प्रकार देखाउन सकिन्छ:

वडा नं	पढ्न मात्र जान्ने	लेख्न मात्र जान्ने	पढ्न र लेख्न दुवै जान्ने	जम्मा साक्षर जनसंख्या	समग्र साक्षरता प्रतिशत	पढ्न लेख्न केहि पनि नजान्ने	निरक्षरता प्रतिशत
१	११	६१	३३०२	३३७४	४८	३६४५	५२
२	६	२२	३०२७	३०५५	५९	२०९२	४१
३	८	१६	२८५६	२८८०	५८	२०८७	४२
४	७	६४	७९७	८६८	६३	५०८	३७
५	१६	६६	७६५	८४७	५९	५९८	४१
६	११४	५	३१९४	३३१३	४४	४१७०	५६
७	७५	६	३०५२	३१३३	४५	३८४३	५५
८	४४	४	१६५७	१७०५	४९	१८०५	५१
९	५१८	०	१७९८	२३१६	५५	१९००	४५
जम्मा	७९९	२४४	२०४४८	२१४९१	५१	२०६४८	४९

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

माथिको तथ्यांक अनुसार नौवटा वडाहरू विभक्त वृन्दावन नगरपालिकामा साक्षरता र निरक्षरको अवस्था मिश्रित देखिन्छ । वडा गत रूपमा हेर्दा सबैभन्दा धेरै साक्षर जनसंख्या वडा नं. १ (३,३७४ जना) मा रहेको छ भने वडा नं. ६ मा ३,३१३ जना साक्षर छन् । तर, निरक्षरको दर हेर्दा वडा नं. ६ मा नै सबैभन्दा धेरै (५६%) निरक्षरता पाइन्छ । यसको अर्थ त्यहाँ अझै शिक्षा पहुँच र अवसरमा कमी देखिन्छ ।

वडा नं. ४ मा साक्षरता प्रतिशत (६३%) सबैभन्दा उच्च देखिएको छ, जसले शिक्षाको पहुँच र सिकाइमा सकारात्मक परिणाम देखाउँछ । त्यस्तै, वडा नं. ७ र वडा नं. ८ मा निरक्षरता दर क्रमशः ५५% र ५१% छ, जसले त्यहाँ शिक्षा विस्तार र साक्षरता अभियानलाई अझ सशक्त बनाउन आवश्यक देखाउँछ ।

समग्रमा, नौ वडाको कुल साक्षर जनसंख्या २१,४९१ (५१%) पुगेको छ भने निरक्षर जनसंख्या २०,६४८ (४९%) रहेको छ । यसले देखाउँछ कि जनसंख्या करिब आधा आधा अनुपातमा साक्षर र निरक्षर रहेको छ । पढ्न र लेख्न दुवै जान्ने जनसंख्या (२०,४४८) बढी भए पनि केवल पढ्न मात्र जान्ने (७९९) वा लेख्न मात्र जान्ने (२४४) जनसंख्या निकै न्यून रहेको छ ।

यस अवस्थाले देखाउँछ कि शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय प्रगति भए पनि अझै ठूलो हिस्सा निरक्षर छ । विशेष गरी ग्रामीण तथा सीमान्तकृत वडामा साक्षरता वृद्धिका लागि औपचारिक शिक्षा, वयस्क शिक्षा कार्यक्रम, महिला मुखी साक्षरता अभियान र समुदायमा आधारित शिक्षा तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ ।

५.१.२ पाँच वर्ष र सोभन्दा माथिको शैक्षिक अवस्था

नेपाल सरकारको संविधान २०७२ अन्तर्गत मौलिक हकको धारा ३१ मा प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षा निःशुल्क पाउने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । साथै, शिक्षा नीति, २०७६ र राष्ट्रिय साक्षरता अभियान मार्फत सरकारले सबै नागरिकलाई साक्षर बनाउने, विशेष गरी महिला, दलित, आदिवासी जनजाति र सीमान्तकृत समुदायलाई प्राथमिकतामा राख्ने नीति अपनाएको छ । यद्यपि तथ्यांकले देखाउँछ कि अझै पनि आधा जनसंख्या निरक्षर छ, जसले शिक्षामा पहुँच विस्तारका लागि थप कार्यक्रम र लगानीको आवश्यकता स्पष्ट गर्छ ।

समग्रमा, पाँच वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसंख्या मध्ये आधा भन्दा कम मात्र गुणस्तरीय शिक्षा र साक्षरतामा पुगेका छन् । वयस्क शिक्षा कार्यक्रम, ग्रामीण क्षेत्रमा विद्यालय पूर्वाधार विस्तार, सीमान्तकृत समुदाय लक्षित अभियान, र महिला मुखी साक्षरता कार्यक्रमलाई सशक्त रूपमा कार्यान्वयन गरेमा मात्र नेपालको शिक्षा अधिकार कार्यान्वयन हुने छ । यसरी सरकारको नीति र कार्यक्रमलाई स्थानीय तहमा प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न सके शैक्षिक अवस्था सुधार हुँदै मानव संसाधन विकासलाई दिगो रूपमा अगाडि बढाउन सकिनेछ । तल दिइएको तालिकामा वृन्दावन नगरपालिकाको ५ वर्ष माथिको जनसंख्याको शैक्षिक अवस्थालाई देखाइएको छः

वडा नं.	कम उमेर	पूर्व प्राथमिक	आधारभूत तह	माध्यामिक तह	प्राविधिक	स्नातक तह	स्नातकोत्तर तह	साधारण लेखपढ	निरक्षर	जम्मा
१	६५४	१३३५	८२७	८८७	३०	१६३	२८	१४४	३६०५	७६७३
२	५८९	१२९३	६२४	७२६	३१	११०	२२	२७१	२०७०	५७३६
३	५३६	७९५	७९०	६४६	३५	५१७	४७	११५	२०२२	५५०३
४	१५६	३५३	१७२	२३७	७	३६	२	७५	४९४	१५३२
५	१६७	३४९	३१६	१३५	१	११	०	३९	५९४	१६१२

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	कम उमेर	पूर्व प्राथमिक	आधारभूत तह	माध्यामिक तह	प्राविधिक	स्नातक तह	स्नातकोत्तर तह	साधारण लेखपढ	निरक्षर	जम्मा
६	९६७	११३४	१०७५	७७१	२०	१३२	९	३३९	४००३	८४५०
७	५९१	९९०	८५३	७४०	२५	११७	४	५०६	३७४१	७५६७
८	४०८	८८१	३८२	२९०	१९	६१	८	११५	१७५४	३९१८
९	६५४	५५९	४१६	२२५	१	३७	१	११८३	१७९४	४८७०
जम्मा	४७२२	७६८९	५४५५	४६५७	१६९	११८४	१२१	२७८७	२००७७	४६८६१

स्रोत: नगरपालिका घरघुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा वृन्दावन नगरपालिकाको नौ वटै वडामा शैक्षिक अवस्थाको विवरण हेर्दा जनसंख्यामा विविध शैक्षिक स्तर देखिन्छ । कुल ४६,८६१ जनसंख्या मध्ये सबैभन्दा ठूलो हिस्सा २०,०७७ (करिब ४३%) निरक्षर छन् । यसले देखाउँछ कि नगरपालिकामा अझै शिक्षा क्षेत्रमा ठूलो चुनौती विद्यमान छ ।

साक्षर जनसंख्या मध्ये पूर्व प्राथमिक तहमा ७,६८९ जना, आधारभूत तहमा ५,४५५ जना र माध्यामिक तहमा ४,६५७ जना अध्ययनरत वा सो स्तरसम्म पुगेका छन् । यसले आधारभूत शिक्षामा प्रगति भए पनि माध्यामिक तहमा पुग्दा विद्यार्थी संख्यामा कमी हुने समस्या देखाउँछ ।

उच्च शिक्षाको सन्दर्भमा हेर्दा, स्नातक तहसम्म पुगेका १,१८४ जना र स्नातकोत्तर तहसम्म पुगेका १२१ जना मात्र छन् । यो तथ्यांकले नगरपालिकामा उच्च शिक्षाको पहुँच निकै न्यून रहेको प्रस्ट पार्छ । त्यस्तै, प्राविधिक शिक्षामा संलग्न जनसंख्या १६९ मात्र देखिएको छ, जसले सीपमूलक तथा व्यावसायिक शिक्षाको कमीलाई उजागर गर्छ ।

वडा गत रूपमा हेर्दा, वडा नं. ६ (८,४५० जना) र वडा नं. ७ (७,५६७ जना) मा सबैभन्दा ठूलो जनसंख्या रहेको छ । दुवै वडामा निरक्षरता पनि धेरै उच्च छ (४,००३ र ३,७४१ जना क्रमशः), जसले यी वडामा शिक्षा पहुँच र पूर्वाधार अझै मजबुत बनाउनुपर्ने आवश्यकता देखाउँछ । विपरीत रूपमा, वडा नं. ४ र वडा नं. ५ मा जनसंख्या तुलनात्मक रूपमा कम भए पनि शिक्षा स्तरमा सुधार देखिन्छ ।

नेपाल सरकारको संविधान २०७२ को धारा ३१ अनुसार प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । साथै, शिक्षा नीति २०७६ ले सबैका लागि समान, गुणस्तरीय र जीवन परक शिक्षा सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य राखेको छ । तर तथ्यांकले देखाउँछ कि वृन्दावन नगरपालिकामा अझै निरक्षरता दर उच्च छ र उच्च तथा प्राविधिक शिक्षामा पहुँच न्यून छ । यसले शिक्षा नीतिलाई स्थानीय तहमा प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता स्पष्ट पार्छ ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकाको शैक्षिक अवस्था आधारभूत तहसम्म पुग्दा उल्लेखनीय भए पनि निरक्षरता दर अझै उच्च छ र उच्च शिक्षा तथा प्राविधिक सीपको कमी विद्यमान छ । वयस्क शिक्षा, महिला मुखी साक्षरता कार्यक्रम, विद्यालय पूर्वाधार सुदृढीकरण र सीपमूलक तालिमहरूलाई प्राथमिकतामा राखे मात्र शिक्षा क्षेत्रमा दिगो सुधार सम्भव हुनेछ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

५.१.३ तह गत रूपमा शैक्षिक संस्था/विद्यालय (सामुदायिक, संस्थागत, मदरसा, गुम्बा) र विद्यार्थी विवरण

यस वृन्दावन नगरपालिका अन्तर्गत जम्मा २० वटा विद्यालयहरू रहेका छन् । यस नगरपालिकामा भएका विद्यालयहरूको विवरण यस प्रकार रहेको छः

सि. नं.	विद्यालयको नाम र ठेगाना	ठेगाना	सञ्चालित कक्षा	प्र.अ. को नाम	सम्पर्क नं.
१	श्री प्राथमिक विद्यालय वृन्दावनखोर	वृन्दावन न.पा.-१, वृन्दावनखोर	०-५	विरेन्द्र चौधरी	९८४५३०८ २६२
२	श्री हनुमान प्राथमिक विद्यालय रमौली बैरिया	वृन्दावन न.पा.-१, रमौली बैरिया	०-५	राजेन्द्र राउत	९८४३२८३ ८२०
३	श्री आधारभूत विद्यालय रमौली बैरिया	वृन्दावन न.पा.-१, रमौली बैरिया	०-८	अर्जुन कुमार राउत	९८४५०९७ ४७८
४	श्री लक्ष्मीनाथ वासुदेव प्रा. वि. धनगढी	वृन्दावन न.पा.-२, धनगढी	०-८	रम्भु प्रसाद यादव	९८५५०४२ १७१
५	श्री एतवरिया देवी सिता साह प्रा.वि बेनौली	वृन्दावन न.पा.-२, बेनौली	०-५	हरेन्द्र साह	९८०२९५७ ६६२
६	श्री नेपाल मा.वि. विश्रामपुर	वृन्दावन न.पा.-२, विश्रामपुर	०-१२	प्रेमलाल राउत	९८४५०९६ ३७६
७	श्री प्रा वि विश्रामपुर	वृन्दावन न.पा.-३, विश्रामपुर	०-५	इन्दल कुमार यादव	९८०७२२१ ७११
८	श्री सरस्वती प्रा.वि. विश्रामपुर	वृन्दावन न.पा.-३, विश्रामपुर	०-५	विश्वनाथ राय यादव	९८४५१२१ ४२७
९	श्री मा.वि विश्रामपुर	वृन्दावन न.पा.-३, विश्रामपुर	०-१०	रामदिनेश राय यादव	९८४५१८८ ०१३
१०	श्री सरस्वती मा.वि. हर्दिया पल्दुवा	वृन्दावन न.पा.-४, हर्दिया पल्दुवा	०-१२	ब्रम्हदेव राय यादव	९८४५५७१ ०५०
११	श्री राम जानकी प्रा.वि. नगरकटिया	वृन्दावन न.पा.-५, नरकट्टीया	०-८	छोटेलाल प्रसाद	९८४५०९३ २१२
१२	श्री प्रा.वि चमनपुर	वृन्दावन न.पा.-६, चमनपुर	०-५	भोजेन्द्र प्रसाद	९८४५२६१ १०८
१३	श्री बतहु माध्यमिक विद्यालय हर्षाहा	वृन्दावन न.पा.-६, हर्षाहा	०-१२	उपेन्द्र महतो	९८४५३०८ ०७
१४	श्री दलित जन समुदायिक प्रा. वि कमलपट्टी	वृन्दावन न.पा.-६, कमलपट्टी	०-५	दिपेन्द्र कुमार पटेल	९८६५२९९ ६१९

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

सि. नं.	विद्यालयको नाम र ठेगाना	ठेगाना	सञ्चालित कक्षा	प्र.अ. को नाम	सम्पर्क नं.
१५	श्री जनता प्रा.वि सखुअवा धमौरा	बृन्दावन न.पा.-७, सखुअवा धमौरा	०-५	गणेश चौधरी	९८४५१६१ ०९२
१६	श्री रुपा नेपाली पाल मा.वि. सखुअवा धमौरा	बृन्दावन न.पा.-७, सखुअवा धमौरा	०-१२	धर्मेन्द्र प्रसाद सिंह	९८५५०४० ९४१
१७	श्री सूर्य प्रा.वि बहुअरी	बृन्दावन न.पा.-८, बहुअरी	०-५	जयप्रकाश यादव	९८११८९८ ३५१
१८	श्री मा.वि. बरगजवा	बृन्दावन न.पा.-८, बरगजवा	०-१२	रामकृपाल यादव	९८५५०४१ ५२५
१९	श्री सतार प्रा वि भुसाहा	बृन्दावन न.पा.-९, भुसाहा	०-५	समसाद आलम	९८०९१३२ ८३२
२०	श्री गुदर नझ आ वि भुसाहा	बृन्दावन न.पा.-९, भुसाहा	०-५	रामजीवन राम	९८०४२१० ०२०

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

५.१.४ विद्यालयमा अध्ययन गरिरहेका तह गत छात्रछात्राको विवरण

शिक्षा व्यक्ति एवं समाज विकासको लागि मेरुदण्ड हो । शिक्षा विना देश विकासको कल्पना पनि गर्न सकिदैन । व्यक्तिलाई सामाजिकीकरण गर्न शिक्षाले नै ठूलो सहयोग पुर्याएको हुन्छ । आजको दिनमा शिक्षा हासिल गर्न विद्यालयमा अध्ययन गर्न जाने बालबालिकाहरुनै भोलिको देशको कर्णाधार हुने हुँदा पनि शिक्षालाई यति धेरै महत्व दिनु परेको स्पष्ट हुन्छ । भनिन्छ शिक्षा नै सामाजिक परिवर्तनका वाहक हुन् । त्यसैले हामीले यो पनि बिर्सनु हुँदैन कि सम्पूर्ण शैक्षिक प्रकृत्याको केन्द्र नै विद्यार्थी हुन् ।

यस वृन्दावन नगरपालिकामा रहेका २० वटा सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययनरत छात्र छात्राहरुको विवरण यस प्रकार रहेको छः

प्रारम्भिक बाल विकास			आधारभूत तह			माध्यमिक तह		
बालिका	बालक	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
३८६	३४४	७३०	६१६४	५७१७	११८८१	१००६	१२०३	१४८२०

स्रोत: नगरपालिका शिक्षा शाखा

५.१.५ क्याम्पस तथा प्राविधिक शिक्षालय र अध्ययनरत छात्रछात्राको विवरण

यस वृन्दावन नगरपालिकामा हाल सम्म कुनै पनि प्रकारका क्याम्पस तथा प्राविधिक शिक्षालयहरुको स्थापना भएको छैन । यस नगरपालिका बाट उच्च तह तथा प्राविधिक शिक्षा अध्ययनका लागि यहाँका विद्यार्थीहरु नगरपालिका भन्दा बाहिर जाने गरेको पाइन्छ ।

५.१.६ विद्यालय बाहिर रहेका तथा विद्यालय छाडेका बालबालिकाहरुको विवरण

नगरपालिकामा ५-१८ वर्ष मुनिका १४८२० बालबालिकाहरु बालबालिकाहरु अध्ययन गरिरहेका छन् । यस नगरपालिकामा बालबालिकाहरु विद्यालय छोडेर बाहिर रहेको पाइँदैन, शिक्षाको महत्व बुझिसकेको यहाँका जनताहरु

आफ्ना बाल बालिकाहरूलाई विद्यालय पठाउन जानकारी रहेका छन्। तर केही बालबालिकाहरू विद्यालय बाहिर रहेको हुन सक्ने सम्भावना भने रहेको छ।

५.१.७ सिकाइ, उपलब्धि तथा उत्तीर्ण दर

शिक्षा क्षेत्रको प्रगति मूल्याङ्कन गर्नका लागि सिकाइ उपलब्धि र उत्तीर्ण दर महत्त्वपूर्ण सूचक मानिन्छन्। सिकाइ भन्नाले विद्यार्थीले विद्यालयमा प्राप्त गरेको ज्ञान, सीप र व्यवहार गत परिवर्तनलाई जनाउँछ। उपलब्धि भनेको विद्यार्थीले प्राप्त गरेको शैक्षिक स्तर वा परिणाम हो भने उत्तीर्ण दरले कक्षा वा तहअनुसार अध्ययनरत विद्यार्थीमध्ये सफलतापूर्वक परीक्षा उत्तीर्ण गर्नेको प्रतिशतलाई जनाउँछ।

वृन्दावन नगरपालिका वा स्थानीय तहमा हेर्दा, आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा नामाङ्कन दर उल्लेखनीय भए पनि कक्षामा सिकाइ उपलब्धिमा समान सुधार भएको पाइँदैन। ग्रामीण क्षेत्रमा विद्यालय पूर्वाधार, शिक्षकको अभाव, सिकाइ सामग्रीको कमी र पारिवारिक आर्थिक अवस्थाका कारण विद्यार्थीहरूको उपलब्धि कमजोर बन्ने गरेको छ। यसले प्रत्यक्ष रूपमा उत्तीर्ण दरमा असर पार्छ।

माध्यामिक तह (कक्षा ९-१२) मा विद्यार्थीहरूको संलग्नता कम हुँदै जान्छ। यस तहमा भर्ना हुने विद्यार्थीको संख्या घट्ने, विशेष गरी महिलाहरू र सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरूको सहभागिता न्यून हुने समस्या देखिन्छ। परिणाम स्वरूप माध्यामिक तहमा उत्तीर्ण दर आधारभूत तहभन्दा कम रहने गरेको छ।

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (नेपाल सरकार) को तथ्यांक अनुसार, हालका वर्षहरूमा आधारभूत तहमा औसत उत्तीर्ण दर करिब ७०-७५ प्रतिशत पुगेको छ भने माध्यामिक तह (SEE) मा यो दर ५०-६० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ। यद्यपि विद्यालयको प्रकार (सार्वजनिक वा निजी), स्थान (सहरी वा ग्रामीण) र सामाजिक आर्थिक पृष्ठभूमिका आधारमा उत्तीर्ण दरमा ठूलो भिन्नता पाइन्छ। नेपालले २०७२ सालबाट ग्रेडिड सिस्टम सुरुवात गरेपछि सिकाइ उपलब्धि कति छ भनेर मापनमा अलि कमी आएको पाइन्छ। तर आधुनिक सुविधाहरूको पहुँच विद्यार्थीहरू भएका कारण उनीहरूको सिकाइमा समय सापेक्ष विकास हुँदै गएको पाइन्छ।

समग्रमा, सिकाइ, उपलब्धि र उत्तीर्ण दरलाई उकास्नका लागि विद्यालयमा गुणस्तरीय शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया, विद्यार्थी मैत्री वातावरण, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विस्तार, अभिभावक तथा समुदायको सहभागिता, र विशेष सहयोग आवश्यक विद्यार्थीका लागि लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु जरुरी छ। यी पक्षलाई मजबुत बनाउन सके मात्र नगरपालिकाको शैक्षिक अवस्था दिगो र सबल बन्न सक्छ।

५.१.८ खुद भर्ना, निरन्तरता तथा टिकाउ दर

वृन्दावन नगरपालिका शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच विस्तार गर्न निरन्तर प्रयास रत रहे पनि हालसम्मको तथ्याङ्क हेर्दा खुद भर्ना, निरन्तरता तथा टिकाउ दरमा अपेक्षित सुधार भएको देखिँदैन। नेपाल सरकारले शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय मार्फत ल्याएको शिक्षा नीति, २०७६ ले “सबै बालबालिकालाई आधारभूत तहसम्म अनिवार्य, निःशुल्क र गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने” लक्ष्य लिएको भए पनि स्थानीय तहमा अझै चुनौतीहरू विद्यमान छन्।

खुद भर्ना दर भन्नाले सम्बन्धित उमेरका बालबालिकामध्ये विद्यालयमा नियमित रूपमा भर्ना भएका प्रतिशतलाई जनाउँछ। वृन्दावन नगरपालिकामा आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा बालबालिकाको नामांकन दर उच्च देखिन्छ, तर सबै उमेर समूहका बालबालिका विद्यालयमा समेटिन नसक्दा कुल खुद भर्ना दर करिब ८७ प्रतिशत मा मात्र सीमित छ। यो तथ्याङ्क नेपाल सरकारको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित राष्ट्रिय औसत (९१%) भन्दा केही कम हो। यसमा विशेष गरी विपन्न परिवार, दलित, सीमान्तकृत समुदाय र बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुन नसकेको देखिन्छ।

नगरपालिकामा प्रारम्भिक तहमा बालबालिकाको विद्यालय प्रतिको आकर्षण राम्रो भए पनि विद्यालय नजिकैको पूर्वाधारको कमी, घरायसी आर्थिक अभाव, बालबालिकालाई काममा लगाउने प्रवृत्ति, र समाजमा शिक्षा प्रतिको चेतनाको कमीले भर्ना दरलाई नकारात्मक असर पारिरहेको छ ।

निरन्तरता दर भन्नाले विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिका कक्षा गत रूपमा निरन्तर पढाइमा संलग्न रहन सक्ने दरलाई जनाउँछ । वृन्दावन नगरपालिकामा प्राथमिक कक्षामा भर्ना हुने बालबालिकाको संख्या उल्लेखनीय भए पनि कक्षा बढ्दै जाँदा निरन्तरता दिन नसक्ने विद्यार्थीको संख्या उच्च छ । विशेष गरी कक्षा ६ देखि माथि पुग्दा विद्यालय छोड्ने दर बढेको देखिन्छ ।

छोरीहरूको सवालमा यो चुनौती अझ गम्भीर छ, किनभने समाजमा अझै पनि प्रारम्भिक विवाह गर्ने प्रथा जीवित छ । त्यस्तै, परिवारको कमजोर आर्थिक अवस्था, काम गर्नुपर्ने बाध्यता, विद्यालयसम्म पुग्न लामो दूरी, र शिक्षक अभाव जस्ता कारणहरूले पनि निरन्तरता दिन सक्ने दर घटाएको छ । यसरी विश्लेषण गर्दा नगरपालिकाको औसत निरन्तरता दर करिब ६८ प्रतिशत मा सीमित रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

टिकाउ दर भन्नाले विद्यालयमा प्रवेश गर्ने विद्यार्थीले तोकिएको कक्षा (कक्षा ८ वा कक्षा १२) सम्म पुग्न सक्ने दरलाई जनाउँछ । वृन्दावन नगरपालिकामा कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने विद्यार्थीमध्ये करिब ६० प्रतिशत मात्र कक्षा ८ सम्म पुग्ने देखिन्छ । यसले सिकाइ उपलब्धि, उत्तीर्ण दर र उच्च शिक्षा हासिल गर्ने अवसरलाई प्रत्यक्ष प्रभावित गरेको छ ।

नेपाल सरकारले दिगो विकास लक्ष्य (लक्ष्य नं ४: "सबैका लागि समावेशी र समान गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र जीवन भर सिकाइको अवसर प्रवर्द्धन गर्ने") अन्तर्गत सन् २०३० सम्म आधारभूत तहमा १०० प्रतिशत टिकाउ दर पुर्याउने लक्ष्य लिएको छ । तर वर्तमान अवस्थामा यो दर अझै न्यून भएकाले स्थानीय तहका विद्यालयहरूले शिक्षाको गुणस्तर, पूर्वाधार, र बालबालिकालाई विद्यालयमै राख्ने वातावरण निर्माणमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

वृन्दावन नगरपालिकामा भर्ना, निरन्तरता र टिकाउ दर बढाउन विभिन्न चुनौतीहरू रहेका छन् । जसमा मुख्य रूपमा:

- आर्थिक अभाव र गरिबी: धेरै बालबालिका परिवारको आय आर्जनमा सहयोग गर्नुपर्ने बाध्यतामा छन् ।
- सामाजिक परम्परा र चेतनाको कमी: विशेष गरी छोरीहरूलाई विद्यालय पठाउने कुरा अझै पूर्ण प्राथमिकतामा छैन ।
- शिक्षक र पूर्वाधार अभाव: पर्याप्त शिक्षक, सिकाइ सामाग्री र विद्यालय भवन नभएकोले पनि बालबालिकाले निरन्तर पढ्न सक्दैनन् ।
- वयस्क निरक्षरता: नगरपालिकामा अझै ठूलो संख्यामा निरक्षर जनसंख्या (२० हजार भन्दा बढी) रहेकाले बालबालिकाको सिकाइ प्रति घरायसी वातावरण सहयोगी छैन ।

तर, यसका साथै अवसरहरू पनि छन् । नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहमार्फत आउने छात्रवृत्ति कार्यक्रम, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक, मध्याह्न भोजन कार्यक्रम, र बालमैत्रि विद्यालय नीतिहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सके भर्ना, निरन्तरता र टिकाउ दरमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउन सकिन्छ ।

निष्कर्षका रूपमा भन्नु पर्दा, वृन्दावन नगरपालिकामा शैक्षिक पहुँच विस्तार भए पनि खुद भर्ना, निरन्तरता तथा टिकाउ दर अझै चुनौती पूर्ण अवस्थामा छ । दिगो विकास लक्ष्य र नेपाल सरकारको शिक्षा नीतिले तोकेको लक्ष्य प्राप्त गर्न स्थानीय तहले विशेष रणनीति र कार्यक्रम अघि सार्नुपर्ने देखिन्छ । विद्यालय समुदाय सहकार्य, अभिभावक सचेतना, बालमैत्रि पूर्वाधार, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विस्तार, र वयस्क साक्षरता कार्यक्रमलाई सशक्त बनाउन सके मात्र नगरपालिकामा शैक्षिक उपलब्धि दीर्घकालीन रूपमा टिकाउ बनाउन सकिन्छ ।

५.१.१ बाल विकास केन्द्रको विवरण

वृन्दावन नगरपालिकाको समग्र शैक्षिक अवस्था अध्ययन गर्दा यहाँ शिक्षाको पहुँच विस्तार भए पनि गुणस्तरीय शिक्षा, सिकाइ उपलब्धि र टिकाउ दरमा अझै चुनौती विद्यमान रहेको देखिन्छ। नेपाल सरकारको शिक्षा नीति २०७६ र दिगो विकास लक्ष्य (लक्ष्य नं ४) ले सबैका लागि गुणस्तरीय, निःशुल्क र समावेशी शिक्षा सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य लिएको भए पनि नगरपालिकाको तथ्याङ्क अनुसार करिब ५१ प्रतिशत जनसंख्या मात्र साक्षर रहेको छ भने ४९ प्रतिशत अझै निरक्षर अवस्थामा छन्। पाँच वर्ष र सो भन्दा माथिको शैक्षिक अवस्था हेर्दा प्रारम्भिक तहदेखि स्नातकोत्तर तहसम्म विद्यार्थीहरूको संलग्नता पाइए पनि निरक्षर जनसंख्या अझै ठूलो रहेको तथ्यले साक्षरता कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने देखाउँछ। सिकाइ उपलब्धि र उत्तीर्ण दरका दृष्टिले आधारभूत तहमा करिब ७२ प्रतिशत विद्यार्थी मात्र सफल भएका छन् भने माध्यामिक तहमा पुग्दा यो दर झरेर करिब ५८ प्रतिशतमा सीमित हुन्छ, जसले सिकाइ गुणस्तर र निरन्तरता दुवैमा समस्या रहेको प्रमाणित गर्दछ।

नगरपालिकामा खुद भर्ना दर करिब ८७ प्रतिशत भए पनि राष्ट्रिय औसत (९१%) भन्दा कम छ। निरन्तरता दर करिब ६८ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ, जसको अर्थ प्रारम्भिक तहमा भर्ना हुने विद्यार्थीमध्ये ठूलो संख्याले माथिल्लो कक्षासम्म निरन्तरता दिन सक्दैनन्। यसका मुख्य कारणहरूमा गरिबी, बाल श्रम, विद्यालयसम्मको दूरी, शिक्षक र पूर्वाधार अभाव, साथै छोरीहरूको प्रारम्भिक विवाहलाई चिनाइएको छ। टिकाउ दरको अवस्था झनै चुनौती पूर्ण छ, किनभने कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने विद्यार्थीमध्ये करिब ६० प्रतिशत मात्र कक्षा ८ सम्म पुग्न सक्ने अवस्था रहेको देखिन्छ। यसरी सिकाइ उपलब्धि र निरन्तरता कमजोर हुनु स्थानीय तहमा शैक्षिक सुधारका लागि थप रणनीति आवश्यक रहेको प्रमाण हो।

यसै बीच, नगरपालिकामा प्रारम्भिक बाल शिक्षा दिने बाल विकास केन्द्रहरू (ECD) पनि सञ्चालनमा छन्। यी केन्द्रहरूले ३ देखि ५ वर्ष उमेरका बालबालिकालाई खेल आधारित सिकाइमार्फत प्रारम्भिक शिक्षा दिने कार्य गर्दै आएका छन्। तर सबै वडामा पर्याप्त केन्द्र नभएको, प्रशिक्षित बाल विकास सुविधा कर्मीहरूको कमी, सिकाइ सामाग्रीको अभाव र अभिभावकको कम सचेतनाले यस कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन नसकेको देखिन्छ। बाल विकास केन्द्रहरूलाई सुदृढ बनाउन सकिने मात्र विद्यालय जीवनको प्रारम्भिक आधार बलियो हुने र बालबालिकाको दीर्घकालीन सिकाइ उपलब्धिमामा सुधार आउने प्रस्ट देखिन्छ।

वृन्दावन नगरपालिकाले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय प्रगति गरे पनि अझै साक्षरता, सिकाइ उपलब्धि, निरन्तरता, टिकाउ दर र प्रारम्भिक बाल शिक्षामा सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। नेपाल सरकारको शिक्षा नीति २०७६ र दिगो विकास लक्ष्य (लक्ष्य नं ४) अनुसार स्थानीय तहले विद्यालय समुदाय सहकार्य, छात्रवृत्ति कार्यक्रम, शिक्षक क्षमता विकास, पूर्वाधार सुधार, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विस्तार, र वयस्क साक्षरता अभियानलाई सशक्त पार्नुपर्ने देखिन्छ, जसले दीर्घकालीन रूपमा गुणस्तरीय शिक्षा र मानव संसाधन विकासमा सहयोग पुर्याउनेछ। यस नगरपालिकाको बाल विकास केन्द्रको विवरण निम्नानुसार रहेको छ:

क्र. स.	वडा नं.	प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रको नाम	छात्रा	छात्र
१	२	श्री एतबरिया देवी सिता साह प्रा. वि. बेनौली	१०	१२
२	१	श्री आधारभूत विद्यालय रमौली बैरिया	२०	२४
३	६	श्री बतहु माध्यामिक विद्यालय हर्षाहा	६८	५८
४	६	श्री दलित जन सा. प्रा. वि. कमलपटी	१६	११

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र. स.	वडा नं.	प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रको नाम	छात्रा	छात्र
५	१	श्री हनुमान प्रा. वि. रमौली बैरिया	०	०
६	७	श्री जनता प्रा. वि. सखुअवा धमौरा	७	८
७	२	श्री लक्ष्मी नाथ वासुदेव प्रा. वि. धनगढी	२५	२५
८	३	श्री मा. वि. विश्रामपुर	१५	२२
९	२	श्री नेपाल मा. वि. विश्रामपुर	२८	१८
१०	३	श्री प्रा. वि. विश्रामपुर	०	०
११	१	श्री प्रा. वि. वृन्दावन खोर	१३	९
१२	६	श्री प्रा. वि. चमनपुर	२१	३२
१३	५	श्री राम जानकी प्रा. वि. नगरकटिया	४५	३०
१४	४	श्री सरस्वती मा. वि. हर्दिया पल्दुवा	२०	१६
१५	३	श्री सरस्वती प्रा. वि. विश्रामपुर	११	५
१६	८	श्री सतार प्रा. वि. भुसाहा	१४	१७
१७	८	श्री मा. वि. बरगजवा	३१	१०
१८	९	श्री गुदर नइम आ. वि. भुसाहा	१६	१४
१९	७	श्री रूपा नेपाली पाल मा. वि. सखुअवा	२०	२४
२०	८	श्री सुर्य प्रा. वि. बहुअरी	६	९
जम्मा			३८६	३४४

स्रोत: नगरपालिका शिक्षा शाखा

५.१.१० विद्यालय शान्ति क्षेत्र र विद्यालय सुधार योजना विवरण

शान्ति मानव सुख प्राप्तिको आधार हो । शान्ति अभावमा न त न्याय सम्भव छ न त विकास नै सम्भव हुन्छ, न सुख समृद्धि नै प्राप्त हुन्छ । शान्तिपूर्ण जीवन यापन गर्न पाउने नागरिकको नैसर्गिक अधिकार हो । हिंसा, र द्वन्द्व नहुनु तथा हिंसा र भयबाट मुक्तको स्थिति नै शान्ति हो । शान्ति सद्भावको प्रतीक र मानव चाहनाको अन्तिम साध्य हो । शान्तिमा नै सुख निहित हुन्छ । समाजमा शान्ति भएन भने संगठित र सभ्य समाजको निर्माण असम्भव हुन्छ । मानव मस्तिष्कमा शान्ति भएन र तनावको स्थिति रहयो भने शक्ति सम्पत्ति वा अन्य कुराले मात्र पनि सुख दिन सक्दैन ।

नेपाल सरकारले २०५९ माघ १ गतेका दिन एक पत्रकार सम्मेलन गरि विद्यालय तथा शिशु, बाल केन्द्रलाई शान्ति क्षेत्र घोषणा गर्ने, बालबालिकासँग सम्बन्धित विशेष दिनहरूलाई सम्मान गर्दै उक्त दिन युद्ध बिराम गर्ने, बालबालिकाको सहभागितामा सम्पन्न विशेष कार्यक्रमहरूमा व्यवधान नगर्ने, बालबालिकाले उपयोग गर्ने सवारी साधनहरूको बचावट गर्ने, बालबालिकालाई अत्यावश्यक सेवा तथा सामग्रीको आपूर्तिमा बाधा नपुर्याउने, बालबालिकालाई असर गर्ने आम सञ्चारमा प्रयोग नगर्ने, बालबालिका प्रति भद्र तथा बाल मित्रवत् व्यवहार गर्ने, उद्धार, राहत तथा पुनर्स्थापना कार्यमा बालबालिकालाई प्राथमिकता दिने, बालबालिकाका निम्ति मानवीय कार्यमा संलग्न संघसंस्थालाई कार्य गर्न दिने, शान्ति

संस्कारको विकास गर्ने जस्ता १० बुँदाहरू पत्रकार सम्मेलन मार्फत सार्वजनिक गरी बालबालिका शान्ति क्षेत्र राष्ट्रिय अभियानको थालनी भयो र सर्वसाधारण, युद्धरत पक्ष, राजनीतिक दल, पत्रकार, बाल, मानव अधिकार कर्मी, नागरिक समाज, विद्यार्थी संगठन लगायतलाई सार्वजनिक अपिल गरिएको थियो । बालबालिका शान्ति क्षेत्र अभियानलाई संस्थागत तरिकाले अगाडी बढाउन शिक्षा मन्त्रालय लगायतका प्रमुख सरोकारवालाहरू तत्पर भए ।

विद्यालय तथा बालबालिका विभिन्न पक्षबाट प्रभावित हुन छोडेनन्, भने विद्यालय शान्ति क्षेत्रको गतिविधि पनि निरन्तर रूपमा अगाडी बढ्दै गयो । विद्यार्थीहरूको पठनपाठनको अधिकारलाई सुनिश्चितता तथा सुलभता प्रदान गर्दै बिना व्यवधान सुव्यवस्थित र शान्त वातावरणमा विद्यालयहरूको निरन्तर सञ्चालनको सु निश्चितताको लागि मिति २०६८ जेठ ११ गते बसेको नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको बैठकले विद्यालयलाई शान्तिक्षेत्र घोषणा गर्ने निर्णय गर्यो । सोही घोषणाको कार्यान्वयनको निमित्त “विद्यालय शान्तिक्षेत्र राष्ट्रिय ढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८” तयार गरिएको छ । नेपालको संविधानको भाग तीन धारा ३९ बालबालिकाको हकको उपधारा ५ मा कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानुनी ओसार पसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाउने छैन । उपधारा ६ मा कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौन जन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन । उपधारा ७ मा कुनै पनि बालबालिकालाई बाल घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन । भन्ने व्यवस्था गरे अनुरूप विद्यालय शान्ति क्षेत्रलाई संवैधानिक प्रावधान गरिएको छ ।

“विद्यालय शान्तिक्षेत्र राष्ट्रिय ढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८” अनुसार विद्यालयलाई सशस्त्र गतिविधि र अन्य हिंसाबाट मुक्त राख्नु, विद्यालयलाई दलगत राजनीति तथा अन्य हस्तक्षेपबाट मुक्त राख्नु र ३ विद्यालयलाई भेदभाव, दुर्व्यवहार, बेवास्ता र शोषणबाट मुक्त राख्नका लागि विद्यालय शान्तिक्षेत्रको कार्यान्वयनको पाटो हो । तसर्थ विद्यालय शान्ति क्षेत्रका सफल कार्यान्वयन गर्नको लागि राजनीतिक दल, पेशागत संगठन, अभिभावक, र अन्य सरोकारवाला निकायहरूको महत्व पुर्ण भूमिका रहन जान्छ । विद्यालय शान्ति क्षेत्र कायम गर्नका लागि तपसिल बमोजिमका राजनीतिक दलले विद्यालय शान्ति क्षेत्रको मर्म अनुसार आफ्ना गतिविधिहरूलाई अवलम्बन गर्ने तथा विद्यालय शान्तिक्षेत्रको कार्यान्वयनका लागि प्रतिबद्धता गरेको देखिन्छ ।

विद्यालय सुधार योजना (School Improvement Plan-SIP) भन्नाले विद्यालयको अवस्थालाई विश्लेषण गरी सुधारका लागि दीर्घकालीन रणनीति र कार्य योजना तयार गर्ने प्रक्रियालाई जनाउँछ । नेपाल सरकारले प्रत्येक विद्यालयलाई कम्तीमा तीनदेखि पाँच वर्षसम्मको सुधार योजना बनाउन अनिवार्य गरेको छ । यस योजनाले विद्यालयको कमजोरी, आवश्यकता र सम्भावनाहरूको पहिचान गरेर सुधारका लागि मार्गचित्र तय गर्छ ।

विद्यालय सुधार योजनामा भौतिक पूर्वाधार निर्माण (जस्तै: भवन, शौचालय, खानेपानी, पुस्तकालय, प्रयोगशाला), सिकाइ सुविधा विस्तार, शिक्षक प्रशिक्षण, बालमैत्री शिक्षण पद्धति, पाठ्यक्रम परिमार्जन, सूचना प्रविधि प्रयोग, छात्रवृत्ति कार्यक्रम, बालबालिकाको निरन्तरता र टिकाउ दर, शैक्षिक उपलब्धि तथा विद्यालय व्यवस्थापन प्रणालीलाई समेटिन्छ । यसले विद्यालयलाई आफ्नो दीर्घकालीन लक्ष्य निर्धारण गरी त्यस अनुसार स्रोत साधन परिचालन गर्न मद्दत पुर्याउँछ ।

विद्यालय सुधार योजनाको सफलताका लागि विद्यालय व्यवस्थापन समिति, स्थानीय सरकार, शिक्षक, अभिभावक र समुदायको सहकार्य अत्यावश्यक हुन्छ । योजनाबद्ध रूपमा कार्यान्वयन गरिने सुधार योजनाले विद्यालयमा पारदर्शिता,

जवाफदेहिता र उत्तरदायित्व बढाउँछ । यसले विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि, उत्तीर्ण दर र शैक्षिक गुणस्तरलाई उल्लेखनीय रूपमा सुधार गर्छ ।

विद्यालय शान्ति क्षेत्रले सुरक्षित वातावरण उपलब्ध गराउँछ भने विद्यालय सुधार योजनाले शैक्षिक सुधार र गुणस्तरीय विकासलाई सुनिश्चित गर्छ । विद्यालयमा हिंसा मुक्त वातावरण भए मात्र सुधार योजना प्रभावकारी हुन्छ, र योजनाबद्ध सुधार भए मात्र विद्यालय शान्ति क्षेत्रको उद्देश्य दीर्घकालीन रूपमा पूरा हुन्छ ।

नेपाल सरकारको शिक्षा नीति, विद्यालय शिक्षा सुधार योजना (SIP) र वर्तमानमा लागू हुँदै आएको विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SIP) ले पनि विद्यालय शान्ति क्षेत्र र सुधार योजनाको कार्यान्वयनलाई प्राथमिकतामा राखेको छ । यसलाई स्थानीय तह, समुदाय र अभिभावकहरूको सहकार्य बिना सम्भव छैन । विद्यालय शान्ति क्षेत्र र विद्यालय सुधार योजना दुवै नेपाली शिक्षा प्रणालीलाई मजबुत बनाउन अपरिहार्य खम्बा हुन् । विद्यालयलाई राजनीति, हिंसा र बाह्य हस्तक्षेपबाट मुक्त राखेर शान्त, सुरक्षित र अनुकूल शिक्षण वातावरण निर्माण गर्नु र विद्यालयको अवस्था विश्लेषण गरेर सुधारका लागि योजनाबद्ध कार्य गर्नु भनेको गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने आधार हो ।

यसरी विद्यालय शान्ति क्षेत्रले शिक्षा पाउन सबै बालबालिकालाई सुरक्षित वातावरण उपलब्ध गराउँछ भने विद्यालय सुधार योजनाले विद्यालयलाई दीर्घकालीन सुधारको बाटोमा अघि बढाउँछ । दुवै अवधारणाको प्रभावकारी कार्यान्वयनले मात्र “साक्षर नेपाल, समृद्ध नेपाल” निर्माण गर्ने राष्ट्रिय लक्ष्य पूरा गर्न सहयोग पुर्याउनेछ ।

५.१.११ शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्ति विवरण

शिक्षा प्रणालीलाई सबल बनाउनका लागि दक्ष, योग्य र प्रतिबद्ध शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्ति अपरिहार्य हुन्छ । विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर शिक्षकको दक्षता, व्यवस्थापन क्षमतामा र शैक्षिक जनशक्तिको निरन्तर उपलब्धतामा निर्भर हुन्छ । नेपालको संविधान २०७२ ले शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा परिभाषित गरेको छ र सरकारले सबै बालबालिकालाई निःशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षा सुनिश्चित गर्ने प्रतिबद्धता जनाएको छ । यस उद्देश्यलाई व्यवहारमा उतार्न सक्षम र प्रेरित शैक्षिक जनशक्ति चाहिन्छ ।

विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकहरूलाई स्थायी, अस्थायी, राहत दरबन्दी, करार, र निजी स्रोतबाट नियुक्त गरी पठाइएका गरी वर्गीकरण गरिएको हुन्छ । प्राथमिक तहदेखि माध्यामिक तहसम्म आवश्यक शिक्षक दरबन्दी अनुसार उपलब्ध गराइन्छ तर कतिपय स्थानमा अझै शिक्षक अपूरो रहेको पाइन्छ । यसैगरी, विषयगत शिक्षक अभाव, गणित, विज्ञान तथा प्राविधिक विषयमा दक्ष जनशक्ति नपुग्ने समस्या रहेको छ ।

शिक्षकका अतिरिक्त शैक्षिक प्रशासनिक जनशक्ति पनि विद्यालय प्रणालीमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षा शाखा प्रमुख, सहायक कर्मचारी, प्राविधिक तथा प्रशासनिक सहायक जनशक्तिको उपलब्धताले विद्यालय सञ्चालनलाई सहज बनाउँछ ।

नेपाल सरकारको शिक्षा नियमावली, शिक्षक सेवा आयोग र स्थानीय सरकारद्वारा सञ्चालन हुने शिक्षक व्यवस्थापन प्रणालीले योग्य शिक्षक छनोट र नियुक्ति गर्ने काम गर्दछ । साथै, तालिम, पुर्नताजगी कार्यक्रम, कार्यशाला र निरन्तर व्यावसायिक विकासका गतिविधिहरूले शिक्षकलाई नविनतम शैक्षिक प्रविधि र शिक्षण पद्धतिसँग अपडेट गराइरहेको हुन्छ । विद्यालयमा शिक्षक र शैक्षिक जनशक्ति पर्याप्त मात्रामा भए शिक्षण सिकाइको गुणस्तर सुधार हुन्छ, विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि बढ्छ र विद्यालय सुधार योजनाले लिएको लक्ष्य सफल हुन्छ । अभाव भएको जनशक्तिलाई चरण बद्ध रूपमा पदपूर्ति गर्ने, महिला शिक्षक, विज्ञान तथा प्रविधि विषयका शिक्षकलाई प्राथमिकतामा राख्ने, तालिम र प्रोत्साहन कार्यक्रमलाई सशक्त पार्ने कार्य अबको आवश्यकता हो ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

यसरी, शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्ति विवरणले विद्यालयको शैक्षिक अवस्थाको वास्तविकता झल्काउने मात्र होइन, भावी योजना र नीति निर्माणमा पनि मार्गदर्शन गर्ने आधार तयार पार्छ । यस नगरपालिकाको शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्ति निम्नानुसार रहेको छ:

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	स्थायी			अस्थायी			राहत			निजी वा अन्य		
		म.	पु.	ज.	म.	पु.	ज.	म.	पु.	ज.	म.	पु.	ज.
१	श्री प्रा. वि. वृन्दावनखोर			०			०			०			०
२	श्री हनुमान प्रा. वि. रमौली बैरिया			०			०			०			०
३	श्री आ. वि. रमौली बैरिया			०			०			०			०
४	श्री लक्ष्मीनाथ वासुदेव प्रा. वि. धनगढी			०			०			०			०
५	श्री एतवरिया देवी सिता सा. प्रा.वि. बेनौली			०			०			०			०
६	श्री नेपाल मा.वि. विश्रामपुर			०			०			०			०
७	श्री प्रा. वि. विश्रामपुर			०			०			०			०
८	श्री सरस्वती प्रा.वि. विश्रामपुर			०			०			०			०
९	श्री मा.वि. विश्रामपुर			०			०			०			०
१०	श्री सरस्वती मा.वि. हर्दिया पल्दुवा			०			०			०			०
११	श्री राम जानकी प्रा.वि. नगरकटिया			०			०			०			०
१२	श्री प्रा.वि चमनपुर			०			०			०			०
१३	श्री बतहु माध्यमिक विद्यालय हर्षाहा			०			०			०			०
१४	श्री दलित जन सा. प्रा. वि. कमलपटी			०			०			०			०
१५	श्री जनता प्रा.वि सखुअवा धमौरा			०			०			०			०
१६	श्री रुपा नेपाली पाल मा.वि. सखुअवा			०			०			०			०
१७	श्री सूर्य प्रा.वि. बहुअरी			०			०			०			०
१८	श्री मा.वि. बरगजवा			०			०			०			०
१९	श्री सतार प्रा. वि. भुसाहा			०			०			०			०
२०	श्री गुदर नइम आ. वि. भुसाहा			०			०			०			०

स्रोत: नगरपालिका घरघुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

५.१.१२ आधारभूत र माध्यामिक विद्यालयमा पहुँचको अवस्था (प्रमुख वस्तिहरूबाट विद्यालय पुग्न लाग्ने समय)

वृन्दावन नगरपालिकामा शिक्षा प्रणालीको पहुँच विस्तार भए पनि आधारभूत र माध्यामिक तहका विद्यालयमा पहुँचमा केही चुनौतीहरू अझै विद्यमान छन् । आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा नामांकन दर धेरैजसो वडामा उच्च देखिन्छ ।

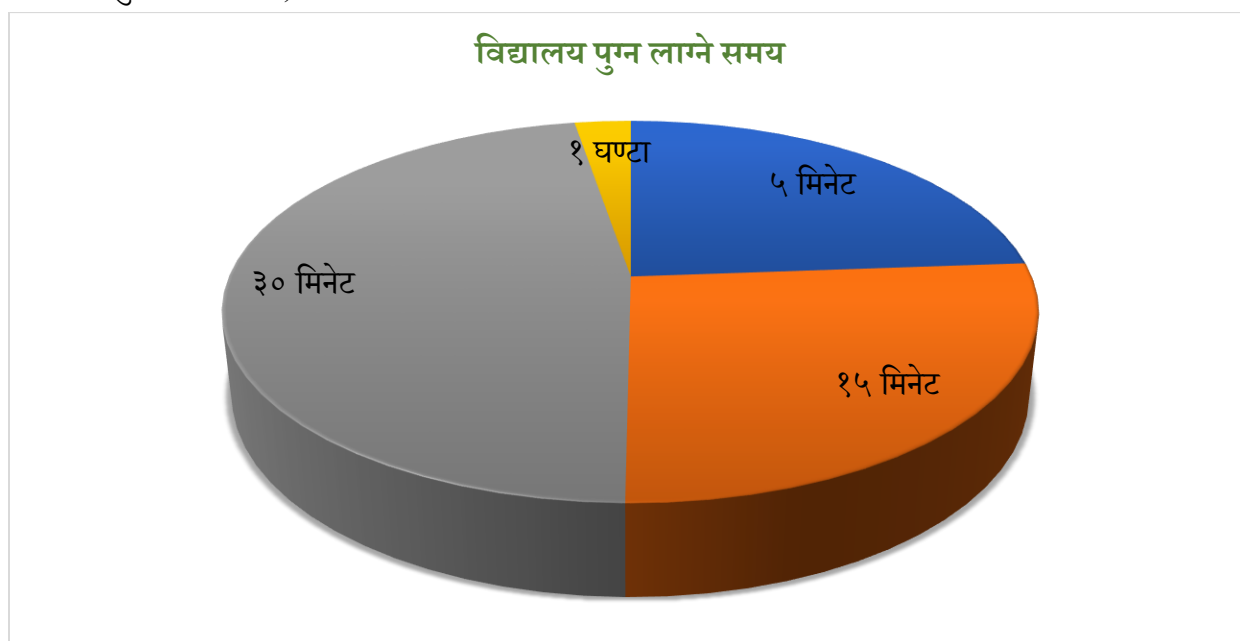
नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

नगरपालिकाको तथ्याङ्क अनुसार करिब ८०-८५ प्रतिशत बालबालिका आधारभूत तहमा भर्ना भएका छन्। यसले विद्यालय शिक्षा सबैका लागि पहुँच योग्य भएको देखाए पनि विद्यालयसम्मको दूरी, भौगोलिक बाधा, सामाजिक सांस्कृतिक भिन्नता र आर्थिक अवस्था केही परिवारका बालबालिकालाई विद्यालय सम्म पुग्न बाट रोक्ने गरेको छ। सहरी क्षेत्रका विद्यालयमा पहुँच अपेक्षाकृत सजिलो छ र विद्यार्थीहरूको निरन्तरता तथा सिकाइ उपलब्धि उच्च देखिन्छ। तर ग्रामीण र टाढा टाढा रहेका बस्तीमा स्कूल भवनको अभाव, शिक्षक कमी, पूर्वाधारको कमी, यातायातको समस्या र अभिभावकको शिक्षा साक्षरता स्तर कम हुनुले विद्यालय पहुँचमा चुनौती पुर्याएको छ। यस कारण त्यसता क्षेत्रमा बालबालिकाको विद्यालयमा भर्ना दर कम रहने, निरन्तरता घट्ने र टिकाउ दर न्यून हुने देखिन्छ।

माध्यामिक तह (कक्षा ९-१२) मा पहुँच अझ चुनौती पूर्ण छ। आधारभूत तह पूरा गरेर माथिल्लो तहमा प्रवेश गर्ने विद्यार्थीहरूको संख्या उल्लेखनीय रूपमा घट्छ। विशेष गरी छोरी, दलित, आदिवासी र आर्थिक रूपमा विपन्न समुदायका विद्यार्थीहरू माध्यामिक तहसम्म अध्ययन गर्न सक्दैनन्। यसको कारणमा विद्यालयको दूरी, यातायातको अभाव, पाठ्यक्रम कठिनाइ, आर्थिक भार, बाल श्रम र प्रारम्भिक विवाह रहेका छन्। परिणाम स्वरूप माध्यामिक विद्यालयमा विद्यार्थीको खुद भर्ना, निरन्तरता र टिकाउ दर आधारभूत तहभन्दा कम देखिन्छ।

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र स्थानीय तहका कार्यक्रम अनुसार टाढा क्षेत्रका विद्यार्थीको पहुँच सुधार गर्न छात्रवृत्ति, पोषण कार्यक्रम, शैक्षिक सामाग्री वितरण, यातायातको सुविधा र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विस्तार जस्ता उपायहरू लागू गरिएको छ। बाल विकास केन्द्र (ECD) र विद्यालय शान्ति क्षेत्र (SZOP) पनि विद्यार्थीको प्रारम्भिक शिक्षा र सुरक्षित वातावरण सुनिश्चित गर्न सहयोग गर्दै आएका छन्।

वृन्दावन नगरपालिकामा आधारभूत र माध्यामिक विद्यालयमा पहुँच विस्तार भए पनि ग्रामीण र सामाजिक आर्थिक रूपमा पिछडिएका समूहका बालबालिकाको पहुँच अझै सीमित छ। यसले शिक्षा प्रणालीमा समान अवसरको सुनिश्चितता र गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्तिको लक्ष्य पुरा गर्न चुनौती पुर्याएको छ। त्यसैले विद्यालय पूर्वाधार सुधार, शिक्षक क्षमता विकास, छात्रवृत्ति विस्तार, यातायातको सुविधा र समुदायको सहभागिता बढाएर विद्यालयमा पहुँच र सिकाइमा समानता सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ। आधारभूत र माध्यामिक विद्यालयमा पहुँचको अवस्था (प्रमुख वस्तिहरूबाट विद्यालय पुग्न लाग्ने समय) तलको पाइचार्टमा देखाइएको छ:

५.१.१३ शैक्षिक संस्थामा उपलब्ध भौतिक पूर्वाधार तथा सुविधा

शैक्षिक संस्थामा उपलब्ध भौतिक पूर्वाधार तथा सुविधाहरू शिक्षाको गुणस्तर र पहुँच विस्तारमा अत्यन्त महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। विद्यालय भवन र कक्षा कोठाहरू पक्की वा अर्धपक्की संरचनामा बनेर विद्यार्थी संख्या अनुसार प्रशस्त र सहज हुनु आवश्यक हुन्छ, जसले अध्ययन अध्यापनलाई व्यवस्थित बनाउँछ। यस्तै पुस्तकालय र अध्ययन कक्षले विद्यार्थीलाई अतिरिक्त ज्ञान हासिल गर्न सहयोग पुर्याउँछन् भने विज्ञान, गणित, कम्प्युटर जस्ता विषयका लागि आवश्यक प्रयोगशाला सुविधा उपलब्ध हुँदा व्यावहारिक सिकाइ अझ प्रभावकारी हुन्छ। खेल मैदान, भलिबल, फुटबल, कबड्डी लगायतका खेलकुदका लागि खुला स्थान तथा इनडोर खेलका सुविधा विद्यार्थीको शारीरिक विकाससँगै सामाजिक सांस्कृतिक सीप अभिवृद्धिमा सहयोगी हुन्छन्।

त्यस्तै, विद्यालयमा सुरक्षित खानेपानीको व्यवस्था र छात्र छात्रा दुवैका लागि छुट्टाछुट्टै शौचालय हुनु सरसफाइ र स्वास्थ्य सुरक्षाको दृष्टिले आवश्यक छ। सूचना प्रविधिको प्रयोगसँगै कम्प्युटर ल्याब, इन्टरनेट पहुँच, प्रोजेक्टर र स्मार्ट बोर्ड जस्ता डिजिटल शिक्षण उपकरणले आधुनिक शिक्षणलाई सहज र आकर्षक बनाएका छन्। विद्यालय स्वास्थ्य कक्ष, प्राथमिक उपचार सामग्री तथा आपत्कालिन स्वास्थ्य सुविधाले विद्यार्थीलाई आवश्यक स्वास्थ्य सुरक्षामा मद्दत पुर्याउँछ। साथै, अपांगता भएका विद्यार्थीका लागि सहज पहुँचका लागि र्याम्प, रेलिड तथा विशेष आवश्यकता भएका बालबालिकाका लागि शिक्षण सामग्री र सहयोगी शिक्षक उपलब्ध गराइनु पनि महत्त्वपूर्ण पक्ष हो।

विद्यालय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन प्रशासनिक कक्ष, शिक्षक विश्राम कक्ष, बैठक कक्ष र अभिभावकसँग छलफल गर्न मिल्ने स्थान आवश्यक हुन्छ भने टाढाबाट आउने विद्यार्थीका लागि यातायात सुविधाले पहुँच र निरन्तरता सुनिश्चित गर्छ। यसरी हेर्दा, शैक्षिक संस्थामा उपलब्ध भौतिक पूर्वाधार तथा सुविधाहरूले विद्यार्थीको शैक्षिक प्रगति मात्र होइन, व्यक्तित्व विकास, स्वास्थ्य सुरक्षा, खेलकुद र सामाजिक सहभागितामा समेत आधार स्तम्भको काम गर्छन्।

वृन्दावन नगरपालिकामा रहेका २० वटा शैक्षिक संस्थामा उपलब्ध भौतिक पूर्वाधार तथा सुविधा तलको तालिकामा देखाइएको छः

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	भवन संख्या	भवन प्रयाप्तता	फर्निचर प्रयाप्तता	शौ चाल य	खेल मैदान	पिउने पानी	पुस्त काल य	विज्ञान ल्याब
१	श्री प्रा. वि. वृन्दावनखोर								
२	श्री हनुमान प्रा. वि. रमौली बैरिया								
३	श्री आ. वि. रमौली बैरिया								
४	श्री लक्ष्मीनाथ वासुदेव प्रा. वि. धनगढी								
५	श्री एतवरिया देवी सिता साह प्रा.वि. बेनौली								

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	भवन संख्या	भवन प्रयाप्तता	फर्निचर प्रयाप्तता	शौ चालय	खेल मैदान	पिउने पानी	पुस्तकालय	विज्ञान ल्याब
६	श्री नेपाल मा. वि. विश्रामपुर								
७	श्री प्रा. वि. विश्रामपुर								
८	श्री सरस्वती प्रा.वि. विश्रामपुर								
९	श्री मा.वि. विश्रामपुर								
१०	श्री सरस्वती मा.वि. हर्दिया पल्दुवा								
११	श्री राम जानकी प्रा.वि. नगरकटिया								
१२	श्री प्रा.वि. चमनपुर								
१३	श्री बतहु मा. वि. हर्षाहा								
१४	श्री दलित जन समुदायिक प्रा. वि. कमलपटी								
१५	श्री जनता प्रा.वि. सखुअवा धमौरा								
१६	श्री रुपा नेपाली पाल मा.वि. सखुअवा धमौरा								
१७	श्री सूर्य प्रा.वि. बहुअरी								
१८	श्री मा.वि. बरगजवा								
१९	श्री सतार प्रा. वि. भुसाहा								
२०	श्री गुदर नझम आ. वि. भुसाहा								

स्रोत: नगरपालिका शिक्षा शाखा

५.१.१४ छात्रवृत्ति तथा अन्य लक्षित सुविधा उपलब्धताको अवस्था (छात्रवृत्ति, बाल अनुदान, दिवा खाजा)

शिक्षा प्रत्येक बालबालिकाको मौलिक अधिकार भए तापनि सामाजिक, आर्थिक र भौगोलिक असमानताका कारण सबै बालबालिकाले समान अवसर पाउन सकिरहेका छैनन्। यही अवस्थालाई सम्बोधन गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारले छात्रवृत्ति, बाल अनुदान र दिवा खाजा जस्ता लक्षित कार्यक्रमहरूको सुरुवात गरेको हो। यी कार्यक्रमहरूले शिक्षा क्षेत्रमा

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

पहुँच, निरन्तरता र गुणस्तर सुधारमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन् । विशेष गरी दलित, जनजाति, सीमान्तकृत समुदाय, विपन्न परिवारका बालबालिका, अपांगता भएका विद्यार्थी तथा दुर्गम भेगमा बसोबास गर्ने बालबालिकाका लागि यस्ता सुविधा प्रभावकारी साबित भएका छन् ।

छात्रवृत्ति कार्यक्रम नेपालमा पुरानो इतिहास बोकेको सुविधा हो । सुरुवातमा विद्यालय भर्ना दर बढाउन र बाल बालिकालाई अध्ययनमा निरन्तरता दिन सहयोग गर्ने उद्देश्यले यो कार्यक्रम ल्याइएको थियो । अहिले यस कार्यक्रम अन्तर्गत प्राथमिकदेखि माध्यामिक तहसम्म विभिन्न वर्गका विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति प्रदान गरिन्छ । बालबालिकाको आर्थिक अवस्था, सामाजिक पृष्ठभूमि र शैक्षिक आवश्यकता अनुसार छात्रवृत्ति वितरण गरिँदा विद्यालयमा नाम लेखाउने दर, विशेष गरी बालिकाको उपस्थितिमा उल्लेखनीय सुधार आएको छ । यसले शैक्षिक असमानता घटाउन मात्र नभई विद्यालय परित्याग दर घटाउन पनि मद्दत पुर्याएको छ ।

बाल अनुदान कार्यक्रम विशेष गरी विपन्न परिवारका बालबालिकालाई विद्यालय पठाउन प्रोत्साहन स्वरूप सञ्चालन गरिएको छ । यस अन्तर्गत निश्चित रकम अभिभावकलाई उपलब्ध गराइन्छ, जसले उनीहरूलाई आफ्नो बाल बालिकाहरूलाई विद्यालय पठाउन प्रेरित गर्छ । यस कार्यक्रमले विशेष गरी ग्रामीण तथा गरिबीको चपेटामा परेका समुदायका बालबालिकालाई शिक्षा प्राप्तमा सहूलियत प्रदान गरेको छ ।

दिवा खाजा कार्यक्रम भने विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई पोषण युक्त खाना उपलब्ध गराउने उद्देश्यले सञ्चालन भएको हो । यसले विद्यार्थीलाई विद्यालयमा नियमित उपस्थित हुन मात्र होइन, स्वास्थ्य र पोषणमा सुधार ल्याउन समेत योगदान दिएको छ । अभिभावकहरूलाई पनि यसले राहत पुर्याएको छ किनभने विद्यालयमै बच्चाको खाजा खाने भएकाले उनीहरूले अतिरिक्त खर्च बेहोर्नु पर्दैन । यसले विद्यार्थीको ध्यान पढाइतर्फ केन्द्रित गर्ने वातावरण सिर्जना गरेको छ ।

यसरी हेर्दा, छात्रवृत्ति, बाल अनुदान र दिवा खाजा कार्यक्रमले शिक्षा क्षेत्रमा सकारात्मक प्रभाव पारेका छन् । यी कार्यक्रमले विद्यार्थीलाई विद्यालयसम्म ल्याउने मात्र होइन, उनीहरूको सिकाइमा निरन्तरता दिने, शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य सुधार गर्ने र समाजमा शैक्षिक समानता कायम गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन् । यद्यपि, अझै पनि रकमको पर्याप्तता, समयमै वितरण नहुने, अभिलेख व्यवस्थापनमा समस्या हुने जस्ता चुनौतीहरू छन् । यी चुनौती समाधान गर्न स्थानीय सरकार, विद्यालय र समुदाय बीच सहकार्य आवश्यक छ । दिगो वित्तीय स्रोत सुनिश्चित गर्दै यी कार्यक्रमलाई अझ व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन सकेमा भविष्यमा शिक्षा क्षेत्रमा अझ ठूलो उपलब्धि हासिल गर्न सकिनेछ ।

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	छात्रवृत्ति तथा अनुदान पाउने विद्यार्थी	दिवा खाजाको व्यवस्था	इन्टरनेटको व्यवस्था	विद्यालय सुधार योजना
१	श्री प्राथमिक विद्यालय वृन्दावनखोर				
२	श्री हनुमान प्राथमिक विद्यालय रमौली बैरिया				
३	श्री आधारभूत विद्यालय रमौली बैरिया				
४	श्री लक्ष्मीनाथ वासुदेव प्रा. वि. धनगढी				
५	श्री एतवरिया देवी सिता साह प्रा.वि बेनौली				
६	श्री नेपाल मा.वि. विश्रामपुर				

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	छात्रवृत्ति तथा अनुदान पाउने विद्यार्थी	दिवा खाजाको व्यवस्था	इन्टरनेटको व्यवस्था	विद्यालय सुधार योजना
७	श्री प्रा वि विश्रामपुर				
८	श्री सरस्वती प्रा.वि. विश्रामपुर				
९	श्री मा.वि विश्रामपुर				
१०	श्री सरस्वती मा.वि. हर्दिया पल्दुवा				
११	श्री राम जानकी प्रा.वि. नगरकटिया				
१२	श्री प्रा.वि चमनपुर				
१३	श्री बतहु माध्यमिक विद्यालय हर्षाहा				
१४	श्री दलित जन समुदायिक प्रा. वि कमलपटी				
१५	श्री जनता प्रा.वि सखुअवा धमौरा				
१६	श्री रुपा नेपाली पाल मा.वि. सखुअवा धमौरा				
१७	श्री सूर्य प्रा.वि बहुअरी				
१८	श्री मा.वि. बरगजवा				
१९	श्री सतार प्रा वि भुसाहा				
२०	श्री गुदर नइम आ वि भुसाहा				

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

५.१.१५ नमुना तथा इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध विद्यालय विवरण

नमुना विद्यालय र इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध विद्यालयहरूको अवस्था शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि र सिकाइलाई डिजिटल प्रविधिसँग जोड्ने महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा लिइन्छ । नमुना विद्यालयहरूलाई शिक्षा मन्त्रालय तथा स्थानीय तहले विशेष प्राथमिकताका साथ छनोट गरी भौतिक पूर्वाधार, योग्य शिक्षक, सूचना प्रविधि सामग्री र व्यवस्थापन सुधारका आधारमा विकसित गरिँदै आएको छ । यस्ता विद्यालयमा प्रशस्त कक्षा कोठा, पुस्तकालय, विज्ञान तथा कम्प्युटर प्रयोगशाला, खेल मैदान र छात्रछात्राका लागि आधारभूत आवश्यकताहरू व्यवस्थित गरिएको हुन्छ । साथै, विद्यार्थीलाई सिर्जनात्मक, व्यावहारिक र जीवन उपयोगी ज्ञान दिने उद्देश्यले अतिरिक्त क्रियाकलापलाई पनि प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गरिन्छ । इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध विद्यालयहरूमा सिकाइलाई आधुनिक डिजिटल प्रविधिसँग जोडेर विद्यार्थीलाई अनलाइन अध्ययन सामग्री, इ-लाइब्रेरी, ईमेल, शैक्षिक वेबसाइट र इन्टरएक्टिभ शिक्षण प्रविधिहरूमा पहुँच दिन सकिन्छ । यसले विशेष गरी ग्रामीण तथा टाढाका विद्यार्थीलाई पनि आधुनिक शिक्षाको अवसर प्रदान गरेको छ । इन्टरनेट पहुँच भएका विद्यालयहरूले शिक्षकलाई पठन पाठनमा नयाँ शैक्षिक सामग्री प्रयोग गर्ने, विद्यार्थीलाई डिजिटल सीप सिकाउने र वैकल्पिक सिकाइ प्रणालीलाई प्रोत्साहन गर्ने अवसर सिर्जना गरेका छन् । यसरी नमुना र इन्टरनेट सुविधा सम्पन्न विद्यालयहरूले शिक्षा क्षेत्रमा समावेशीकरण, गुणस्तर अभिवृद्धि र आधुनिक प्रविधिको प्रयोगलाई प्रभावकारी बनाउन उल्लेखनीय योगदान पुर्याएका छन् ।

इन्टरनेटको सुविधा पुगेका विद्यालयहरूमा श्री माध्यामिक विद्यालय बरगजवा, श्री रूपा नेपाली पाल माध्यामिक विद्यालय सखुअवा धमौरा, श्री बतहु माध्यामिक विद्यालय हर्षाहा, श्री सरस्वती माध्यामिक विद्यालय हर्दिया पल्दुवा, श्री सरस्वती माध्यामिक विद्यालय हर्दिया पल्दुवा, श्री माध्यामिक विद्यालय विश्रामपुर, श्री नेपाल माध्यामिक विद्यालय विश्रामपुर रहेका छन् भने श्री माध्यामिक विद्यालय बरगजवा नमुना विद्यालयको रूपमा आ. व. २०७५/०७६ मा घोषणा भई हाल सम्म नमुना विद्यालयको रूपमा सञ्चालित छ ।

५.१.१६ सुधारिएको मापदण्ड (भूकम्प प्रतिरोधी) अनुसार निर्माण भएका तथा रेट्रोफिटिङ्ग गरिएका विद्यालय

नेपाल भूकम्पीय दृष्टिले उच्च जोखिम युक्त मुलुक भएकाले शैक्षिक संस्थाहरूलाई सुरक्षित र दिगो बनाउनु अत्यावश्यक मानिएको छ । २०७२ सालको विनाशकारी भूकम्पपछि शिक्षण अध्ययन गर्ने वातावरण सुरक्षित र विद्यार्थी मैत्री बनाउन सरकार तथा विभिन्न विकास साझेदारहरूले विद्यालय भवनहरूलाई सुधारिएको मापदण्ड अनुसार भूकम्प प्रतिरोधी रूपमा निर्माण गर्न थालिएको हो । नयाँ निर्माण हुने विद्यालय भवनहरू अब इन्जिनियरिङ्ग डिजाइन अनुसार पक्की संरचना, मजबुत फाउण्डेशन, गुणस्तरीय निर्माण सामग्री र सुरक्षात्मक मापदण्ड पूरा गरेर तयार गरिन्छन्, जसले भूकम्प जस्ता प्राकृतिक प्रकोपमा पनि विद्यालयलाई सुरक्षित राख्न सहयोग गर्दछ । साथै, पहिल्यै निर्माण भइसकेको तर कमजोर संरचना भएका विद्यालय भवनहरूमा “रेट्रोफिटिङ्ग” नामक प्रविधि प्रयोग गरेर सुधार गरिएको छ । रेट्रोफिटिङ्ग मार्फत पुराना भवनका भित्तालाई मजबुत बनाउने, पिलर र बीम थप्ने, पर्खालमा स्टील तथा सिमेन्टको सहारा दिने जस्ता प्रविधि अपनाइन्छ, जसले भवनलाई दिगो र भूकम्प प्रतिरोधी बनाउँछ । यसरी निर्माण भएका वा सुधार गरिएका विद्यालय भवनहरूले विद्यार्थीलाई भौतिक सुरक्षाको आश्वासन दिलाउनका साथै अभिभावकलाई पनि आफ्ना छोरा छोरीलाई विद्यालय पठाउँदा निश्चिन्त हुने वातावरण सिर्जना गरेको छ । यसले शिक्षा क्षेत्रमा गुणस्तर मात्र नभई सुरक्षा र विश्वास कायम गर्न ठूलो योगदान पुर्याएको छ ।

वृन्दावन नगरपालिकाभित्र रहेका विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधारको अवस्थालाई हेर्ने हो भने यहाँका अधिकांश विद्यालय भवनहरू अझै पनि सुधारिएको मापदण्डअनुसार भूकम्प प्रतिरोधी संरचना वा रेट्रोफिटिङ्ग प्रविधिबाट सुदृढीकरण गरिएको पाइँदैन । २०७२ सालको विनाशकारी भूकम्पपछि देश व्यापी रूपमा विद्यालय भवनलाई सुरक्षित बनाउने आवश्यकता र प्राथमिकता तय गरिए तापनि वृन्दावन नगरपालिकामा भने यसतर्फ ठोस कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । यहाँका धेरै विद्यालयहरू परम्परागत ढाँचामा बनेका कक्षा कोठा तथा भवनहरूमा आधारित छन्, जसमा गुणस्तरीय निर्माण सामग्रीको प्रयोग, मजबुत फाउण्डेशन र इन्जिनियरिङ्ग मापदण्डअनुसारको संरचनाको कमी देखिन्छ । त्यस्तै, पहिल्यै निर्माण भइसकेको पुराना विद्यालय भवनहरूलाई रेट्रोफिटिङ्ग मार्फत सुरक्षित बनाउने प्रक्रिया समेत सुरु गरिएको छैन । यस कारण विद्यार्थी तथा शिक्षकहरू अझै पनि भूकम्प वा प्राकृतिक विपत्तिको जोखिममा अध्यापन र अध्ययन गर्न बाध्य छन् । सुरक्षित र दिगो शिक्षण वातावरण सिर्जना गर्न वृन्दावन नगरपालिकाले तत्काल यसतर्फ प्राथमिकता दिई नयाँ भवनहरूलाई सुधारिएको मापदण्डअनुसार भूकम्प प्रतिरोधी बनाउनुपर्ने र पुराना संरचनाहरूलाई रेट्रोफिटिङ्ग प्रविधिबाट सुदृढीकरण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

५.१.१७ स्थानीय सरकारको शिक्षा क्षेत्रमा लगानी

शिक्षा मानव जीवनको आधार स्तम्भ हो । व्यक्तिको ज्ञान, सीप र चेतनाको स्तर बढाउन मात्र होइन, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक विकासमा समेत शिक्षाले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । यही कारणले नेपाल सरकारले सङ्घीयता पछि शिक्षालाई स्थानीय तहसँग प्रत्यक्ष जोड्ने नीतिगत व्यवस्था गरेको छ । संविधानले आधारभूत र माध्यामिक शिक्षा

सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई दिएको छ । यस व्यवस्थाले शिक्षा क्षेत्रमा स्थानीय सरकारको लगानी र भूमिका अत्यन्त महत्त्वपूर्ण बनाएको छ ।

स्थानीय सरकारको शिक्षा क्षेत्रमा लगानी विभिन्न दृष्टिकोणबाट अवलोकन गर्न सकिन्छ । पहिलो, विद्यालय भवन, कक्षा कोठा, प्रयोगशाला, पुस्तकालय, शौचालय, खानेपानी तथा खेल मैदान जस्ता भौतिक पूर्वाधार निर्माणमा स्थानीय तहले उल्लेखनीय लगानी गरिरहेको छ । यसले विद्यार्थीलाई सुरक्षित र व्यवस्थित सिकाइ वातावरणमा पढ्ने अवसर दिएको छ । दोस्रो, मानव संसाधन विकासमा पनि स्थानीय सरकारले शिक्षक नियुक्ति, तालिम, पठनपाठन सामग्री उपलब्ध गराउने, शैक्षिक तालिम तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गरेर लगानी गर्दै आएको छ ।

स्थानीय सरकारले छात्रवृत्ति, बाल अनुदान, दिवा खाजा, विद्यालय स्वास्थ्य सेवा, पठनपाठन सामग्री वितरण जस्ता लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरी सीमान्तकृत, दलित, विपन्न र अपांगता भएका विद्यार्थीलाई शिक्षामा पहुँच विस्तार गर्न सहयोग पुर्याइरहेको छ । यी कार्यक्रमहरूले विद्यार्थीको विद्यालयमा उपस्थित दर बढाएको, शिक्षामा समावेशता सुनिश्चित गरेको र विद्यालय परित्याग दर घटाएको पाइन्छ ।

इन्टरनेट, कम्प्युटर ल्याव, स्मार्ट बोर्ड, ई-लाइब्रेरी जस्ता सूचना प्रविधि सम्बन्धी पूर्वाधार विकासमा पनि स्थानीय सरकारको लगानी उल्लेखनीय छ । यसले ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विद्यार्थीलाई समेत डिजिटल शिक्षाको अवसर प्रदान गरेको छ । साथै, विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई सबल बनाउने, शिक्षक अभिभावक सम्बन्ध सुदृढ गर्ने, सामुदायिक विद्यालयलाई गुणस्तरीय बनाउन कार्य योजना र नीतिगत सहयोग पुर्याउने काममा पनि स्थानीय सरकार सक्रिय रहेको छ ।

स्थानीय सरकारको शिक्षा क्षेत्रमा लगानी पर्याप्त मात्रामा हुन सकेको छैन भन्ने चुनौतीहरू पनि छन् । स्रोत र बजेटको कमी, नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ढिलाइ, जनशक्तिको कमी, निगरानी तथा मूल्याङ्कनको कमजोरीले लगानीको प्रभावकारिता घटाउने गरेको छ । त्यसैले भविष्यमा शिक्षा क्षेत्रमा स्थानीय सरकारको लगानी अझ दिगो, पारदर्शी र गुणस्तरीय हुन आवश्यक छ ।

स्थानीय सरकारको शिक्षा क्षेत्रमा गरिएको लगानीले आधारभूत तथा माध्यामिक शिक्षा सबै सम्म पुर्याउने, गुणस्तरीय बनाउन सहयोग गर्ने र सामाजिक समानता कायम गर्ने काम गरेको छ । शिक्षा क्षेत्रमा लगानीलाई अझ व्यवस्थित, पारदर्शी र आवश्यकता अनुसार प्राथमिकतामा राख्न सकेमा दिगो विकास र सामाजिक रूपान्तरणमा ठूलो योगदान पुग्नेछ ।

५.१.१८ प्राविधिक तथा विशेष सीप युक्त मानव संसाधन

आजको विश्व ज्ञान, विज्ञान र प्रविधिको युग हो । यस युगमा कुनै पनि मुलुकको दिगो विकास, प्रतिस्पर्धा र समृद्धिका लागि योग्य, दक्ष र विशेष सिपयुक्त मानव संसाधनको आवश्यकता अपरिहार्य छ । प्राविधिक तथा विशेष सीप मात्रले व्यक्तिलाई रोजगार योग्य बनाउने मात्र होइन, उनीहरूलाई आत्मनिर्भर, उद्यमशील र नवप्रवर्तनशील बनाउन सहयोग पुर्याउँछ । त्यसैले शिक्षा क्षेत्रसँग जोडिएको प्राविधिक र विशेष सिपयुक्त जनशक्ति उत्पादन कुनै पनि मुलुकको प्राथमिकता हुनु आवश्यक छ ।

नेपालमा प्राविधिक शिक्षा र व्यवसायीक तालिम (CTEVT, Polytechnics, Vocational Schools) मार्फत युवालाई दक्ष जनशक्ति बनाउने प्रयास भइरहेको छ । विद्यालय तहदेखि नै प्राविधिक विषयहरू, कम्प्युटर, विज्ञान प्रयोगशाला, इलेक्ट्रोनिक्स, कृषि तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी सीप शिक्षा पाठ्यक्रममा समावेश गरी विद्यार्थीलाई व्यावहारिक ज्ञान र सीप प्रदान गर्ने कार्य भइरहेको छ । यसले सामान्य शिक्षा मात्र नभई रोजगार मुखी र उत्पादन मुखी शिक्षा सुनिश्चित गरेको छ । प्राविधिक तथा विशेष सिपयुक्त शिक्षा प्राप्त विद्यार्थीहरू स्कूल र कलेजमा मात्र सीमित नरही, व्यावसायिक, औद्योगिक, कृषि र सेवा क्षेत्रको आवश्यकतालाई पूरा गर्न सक्षम हुन्छन् ।

प्राविधिक शिक्षा र सीप विकासको महत्त्व विभिन्न दृष्टिले देखिन्छ । पहिलो, यसले युवालाई रोजगारी योग्य बनाउँछ र बेरोजगारी घटाउँछ । दोस्रो, यसले आय आर्जन र उद्यमशीलतालाई बढवा दिन्छ । तेस्रो, यसले शिक्षा प्रणालीलाई व्यावहारिक र बजार अनुकूल बनाउँछ, जसले विद्यालय तथा कलेज शिक्षा र रोजगार बजार बीचको खाडल घटाउँछ । चौथो, प्राविधिक शिक्षा प्राप्त जनशक्ति नयाँ प्रविधि र नव प्रवर्तनको माध्यमबाट समाजमा सिर्जनशिलता र उत्पादकत्व बढाउन सक्छ ।

नेपालमा प्राविधिक र विशेष सिपयुक्त मानव संसाधन उत्पादनमा केही चुनौतीहरू छन् । विद्यालय र कलेजमा प्राविधिक पाठ्यक्रमको पर्याप्त पहुँच छैन, ग्रामीण क्षेत्र र दुर्गम भेगका विद्यार्थीलाई तालिम र पूर्वाधारको कमी छ, प्रशिक्षकको स्तर उस्तै छैन, र पाठ्यक्रम बजार आवश्यकता अनुरूप नभएको देखिन्छ । यसका कारण धेरै दक्ष जनशक्ति विदेश पलायनमा जान्छन्, जसले राष्ट्रिय विकासमा चुनौती पुर्याउँछ ।

भविष्यमा प्राविधिक शिक्षा र विशेष सीप विकासलाई अझ सशक्त बनाउन विद्यालय स्तरदेखि नै व्यावसायिक पाठ्यक्रमको समावेशीकरण, तालिम केन्द्रको विकास, निजी क्षेत्रसँग सहकार्य, उद्यमशीलता प्रशिक्षण, डिजिटल सीप विकास र रोजगारी मुखी कार्यक्रम सञ्चालन आवश्यक छ । यसले विद्यार्थीलाई शिक्षा प्राप्त गर्दै व्यावसायिक दक्षता हासिल गर्ने अवसर दिनेछ ।

निष्कर्षतः, प्राविधिक तथा विशेष सिपयुक्त मानव संसाधन शिक्षा प्रणालीसँग जोडिएमा मात्र दिगो, उत्पादक र रोजगार मुखी हुन्छ । शिक्षा र सीपको समन्वयले व्यक्तिको जीवनस्तर सुधार गर्न, राष्ट्रिय अर्थतन्त्र बलियो बनाउन र समाजमा समावेशिता तथा समानता कायम गर्न सहयोग पुर्याउँछ । नेपालले शिक्षा र सीप विकासमा समयमै लगानी गर्न सके, तब मात्र युवा सशक्त, दक्ष र राष्ट्रनिर्माणमा सक्रिय बन्न सक्छन् ।

५.१.१९ अपाङ्गता तथा विशेष शिक्षा स्रोत कक्षा र विद्यार्थी विवरण

वृन्दावन नगरपालिकाका विद्यालयहरूमा हालसम्म अपाङ्गता भएका बालबालिका वा विशेष आवश्यकता सहितका विद्यार्थीहरूको लागि छुट्टै स्रोत कक्षा सञ्चालन भएको छैन । यसले विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थीलाई आवश्यक सहायक शिक्षक, शैक्षिक सामग्री र व्यक्तिगत ध्यान प्राप्त गर्न समस्या पैदा गरेको छ । विद्यालयहरूले सामान्य कक्षामा सबै विद्यार्थीलाई समावेश गर्ने प्रयास त गरिरहेका छन्, तर अपाङ्गता भएका बालबालिकाको लागि व्यवस्थित स्रोत कक्षा नहुँदा उनीहरूको शिक्षा, सामाजिक सहभागिता र व्यक्तिगत विकासमा कमी देखिन्छ । अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई सिकाइमा समान अवसर प्रदान गर्न विशेष शिक्षक, सहायक उपकरण, ट्याक्टाइल पुस्तक, कम्प्युटर वा डिजिटल शैक्षिक सामग्री जस्ता स्रोतहरूको आवश्यकता रहेको छ । हाल नगरपालिकाका विद्यालयहरूमा यी सुविधाहरू उपलब्ध नभएकोले बालबालिका शिक्षा प्रणालीसँग पूर्ण रूपमा समावेश हुन सकिरहेका छैनन् । यसले विद्यार्थीहरूको आत्मविश्वास, सिकाइ स्तर र सामाजिक विकासमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने सम्भावना बढाएको छ । नगरपालिकाले निकट भविष्यमा अपाङ्गता र विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि छुट्टै स्रोत कक्षा सञ्चालन गर्ने, शिक्षक प्रशिक्षण प्रदान गर्ने र आवश्यक शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गराउने नीति तथा योजना निर्माण गर्नु आवश्यक छ ।

यस नगरपालिकामा रहेका अपाङ्गता तथा विशेष शिक्षा स्रोत कक्षा र विद्यार्थी विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ:

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	अपाङ्गता भएका बालबालिका			विशेष शिक्षा स्रोत कक्षा		
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
१	श्री प्राथमिक विद्यालय वृन्दावनखोर			०			०
२	श्री हनुमान प्राथमिक विद्यालय रमौली बैरिया			०			०
३	श्री आधारभूत विद्यालय रमौली बैरिया			०			०
४	श्री लक्ष्मीनाथ वासुदेव प्रा. वि. धनगढी			०			०
५	श्री एतवरिया देवी सिता साह प्रा.वि बेनौली			०			०
६	श्री नेपाल मा.वि. विश्रामपुर			०			०
७	श्री प्रा वि विश्रामपुर			०			०
८	श्री सरस्वती प्रा.वि. विश्रामपुर			०			०
९	श्री मा.वि विश्रामपुर			०			०
१०	श्री सरस्वती मा.वि. हर्दिया पल्दुवा			०			०
११	श्री राम जानकी प्रा.वि. नगरकटिया			०			०
१२	श्री प्रा.वि चमनपुर			०			०
१३	श्री बतहु माध्यमिक विद्यालय हर्षाहा			०			०
१४	श्री दलित जन समुदायिक प्रा. वि कमलपटी			०			०
१५	श्री जनता प्रा.वि सखुअवा धमौरा			०			०
१६	श्री रुपा नेपाली पाल मा.वि. सखुअवा धमौरा			०			०
१७	श्री सूर्य प्रा.वि बहुअरी			०			०
१८	श्री मा.वि. बरगजवा			०			०
१९	श्री सतार प्रा वि भुसाहा			०			०
२०	श्री गुदर नइम आ वि भुसाहा			०			०

स्रोत: नगरपालिका शिक्षा शाखा

५.१.२० शैक्षिक गुणस्तर सम्बन्धी विवरण

शिक्षा केवल ज्ञानको सञ्जाल मात्र नभई व्यक्तिको समग्र विकासको आधार हो। विद्यालयमा उपलब्ध पूर्वाधार, शिक्षक क्षमता, पाठ्यक्रम कार्यान्वयन, सिकाइ अध्यापनको गुणस्तर, विद्यार्थी उपलब्धि र प्रशासनिक व्यवस्थापन सबै शैक्षिक

गुणस्तरसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुन्छन् । वृन्दावन नगरपालिकाका विद्यालयहरूमा शैक्षिक गुणस्तरको अवस्था मिश्रित देखिन्छ । केही विद्यालयमा पर्याप्त कक्षा कोठा, पुस्तकालय, प्रयोगशाला, खेलकुद सुविधा र डिजिटल शिक्षण उपकरण उपलब्ध भएका छन्, जसले गुणस्तरीय शिक्षण अध्यापन वातावरण सिर्जना गरेको छ । तर सबै विद्यालयमा यी सुविधा समान रूपमा उपलब्ध नभएकोले विद्यार्थीहरूको सिकाइ अनुभवमा भिन्नता देखिन्छ ।

शिक्षक क्षमता शैक्षिक गुणस्तरको महत्वपूर्ण आधार हो । नगरपालिकाका धेरै शिक्षकहरू पेशागत योग्यता र अनुभव युक्त छन्, तर निरन्तर व्यावसायिक तालिम र आधुनिक शिक्षण विधि प्रयोगमा अवसरको अभावले गुणस्तर सुधारमा चुनौती उत्पन्न गरेको छ । शिक्षकहरूले पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा परम्परागत विधि मात्र प्रयोग गर्न बाध्य हुने स्थिति धेरै विद्यालयमा देखा पर्छ । यसले विद्यार्थीको सिर्जनात्मकता, आलोचनात्मक सोच, समस्या सुल्झाउने क्षमता र व्यावहारिक सीप विकासमा सीमितता ल्याएको छ । यसै कारण विद्यालयहरूले शिक्षक प्रशिक्षण, कार्यशाला र आधुनिक शिक्षण प्रविधि अपनाउने अवसरलाई प्राथमिकता दिनु आवश्यक छ ।

पाठ्यक्रम कार्यान्वयन र विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा सुधार भए तापनि केही विद्यालयहरूमा अझै पनि पाठ्यपुस्तकमा आधारित र कक्षा कक्षाको ठोस अभ्यास बिना पढाइ केन्द्रित छ । अतिरिक्त क्रियाकलाप, प्रोजेक्ट कार्य, समूहगत गतिविधि र सामाजिक सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू विद्यार्थीको समग्र विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । नगरपालिकाका विद्यालयहरूले यी गतिविधिहरूलाई संचालन गरिरहेका छन्, तर सबै विद्यालयमा समान स्तरमा लागू नभएकोले गुणस्तरमा असमानता देखिन्छ । विशेषगरी ग्रामीण वा दुर्गम क्षेत्रमा रहेका विद्यालयमा शैक्षिक क्रियाकलाप र व्यावहारिक अभ्यासको अभावले विद्यार्थीको दक्षता र आत्मविश्वासमा कमी ल्याएको छ ।

विद्यार्थी उपलब्धि र उत्तीर्ण दरले पनि शैक्षिक गुणस्तरको प्रत्यक्ष सूचक हुन् । नगरपालिकाका आधारभूत र माध्यामिक तहका विद्यालयहरूले आधारभूत स्तरमा उत्तीर्ण दर सुनिश्चित गरेका छन्, तर गुणस्तरीय सुधार र प्रतिस्पर्धात्मक स्तरमा अझै सुधारको आवश्यकता छ । उदाहरणका लागि, गणित, विज्ञान र अंग्रेजी जस्ता विषयमा विद्यार्थीको प्रदर्शन औसत भन्दा तल छ, जसले विद्यालयले गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न थप पहल आवश्यक छ भन्ने देखाउँछ । यसका लागि शिक्षक क्षमता विकास, आधुनिक पाठ्यपुस्तक र डिजिटल शिक्षण सामग्रीको प्रयोग आवश्यक छ ।

विद्यालय व्यवस्थापन र अभिभावक समुदाय सहभागिताले पनि गुणस्तरमा ठूलो प्रभाव पार्दछ । सक्रिय विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक सहभागिता, नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रक्रियाले शैक्षिक गुणस्तर सुधार सहयोग पुर्याउँछ । तर, केही विद्यालयमा व्यवस्थापन कमजोर हुनु, स्रोतको अभाव, निगरानीको कमी र शिक्षक अभिभावकको सीमित सहभागिताले गुणस्तर सुधारमा चुनौती दिएको छ ।

वृन्दावन नगरपालिकामा शैक्षिक गुणस्तर सुधारका लागि शिक्षक क्षमता विकास, पर्याप्त पूर्वाधार, आधुनिक शिक्षण प्रविधि, डिजिटल स्रोत, अतिरिक्त क्रियाकलाप र अभिभावक समुदाय सहभागिता आवश्यक छ । यी सबै पक्षलाई समन्वय गर्दै अघि बढाउँदा मात्र विद्यालयले गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न, विद्यार्थीको समग्र विकास गर्न र समाजमा दिगो शिक्षा प्रणाली स्थापना गर्न सक्नेछ । शिक्षा केवल विद्यार्थीलाई ज्ञान दिन मात्र नभई व्यक्तित्व, सृजनशीलता र सामाजिक जिम्मेवारीमा प्रशिक्षित गर्ने माध्यम पनि हो, त्यसैले गुणस्तर सुधार स्थानीय सरकार, शिक्षक, अभिभावक र समुदायको साझा जिम्मेवारी हो ।

५.१.२१ बाल मैत्री शिक्षा सम्बन्धी विवरण

बालमैत्री शिक्षा भनेको बालबालिकाको जीवन, विकास, रुचि र आवश्यकतालाई मध्यनजर गर्दै सिकाइको वातावरण सिर्जना गर्ने प्रणाली हो । यस प्रकारको शिक्षा केवल ज्ञान हस्तान्तरणमा सीमित छैन, बरु बालबालिकाको सामाजिक, भावनात्मक, मानसिक र शारीरिक विकासमा समेत केन्द्रित हुन्छ । वृन्दावन नगरपालिकामा बालमैत्री शिक्षा लागू गर्ने

प्रयासहरूले विद्यालयमा बालक केन्द्रित, सहभागी र समावेशी शिक्षण वातावरण सिर्जना गर्ने उद्देश्य राखेको छ । यसले विद्यार्थीलाई शिक्षण प्रक्रियामा सक्रिय सहभागी बनाउँछ, उनीहरूको सिर्जनात्मकता, आलोचनात्मक सोच र आत्मविश्वास विकास गर्न सहयोग पुर्याउँछ ।

स्थानीय सरकारको पहलमा नगरपालिकाभरिका विद्यालयहरूले बालमैत्रि शिक्षा सुनिश्चित गर्न विभिन्न कदमहरू उठाएका छन् । विद्यालय भवनको संरचना बालमैत्रि बनाउन पर्याप्त कक्षा कोठा, हावा पानीको व्यवस्था, प्रकाश र भौतिक सुरक्षालाई ध्यानमा राखिएको छ । साथै, बालबालिकाको सहभागितालाई प्राथमिकता दिँदै कक्षामा विद्यार्थी केन्द्रित सिकाइ विधि (Student-Centered Learning), समूहगत गतिविधि, प्रोजेक्ट कार्य र खेलकुद मार्फत सिकाइलाई रोचक र प्रभावकारी बनाइएको छ । यसरी बालमैत्रि वातावरणले विद्यार्थीलाई शिक्षा केवल पाठ्यपुस्तकमा सीमित नराखी जीवनको अनुभवसँग जोड्ने अवसर प्रदान गर्दछ ।

बालमैत्रि शिक्षामा शिक्षकको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । वृन्दावन नगरपालिकाका शिक्षकहरूले बालबालिकाको आवश्यकतालाई बुझेर शिक्षण प्रक्रिया सञ्चालन गर्ने प्रयास गरेका छन् । शिक्षकहरूले सकारात्मक व्यवहार, सहकार्य, प्रोत्साहन र विद्यार्थीलाई मनोवैज्ञानिक रूपमा सुरक्षित वातावरण प्रदान गर्ने अभ्यासलाई प्राथमिकता दिएका छन् । यसका साथै, अभिभावक, समुदाय र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सहभागिता बालमैत्रि शिक्षा कार्यान्वयनमा सहयोगी साबित भएको छ । अभिभावकलाई विद्यालय गतिविधिमा सहभागी गराउने, बालबालिकाको प्रगति निगरानी गर्ने र सकारात्मक वातावरण सिर्जना गर्ने कार्यले बालमैत्रि शिक्षालाई बलियो बनाएको छ ।

नगरपालिकामा बालमैत्रि शिक्षा कार्यान्वयनका लागि डिजिटल शिक्षा, पुस्तकालय, विज्ञान तथा कम्प्युटर प्रयोगशाला, खेलकुदको खुला मैदान र अतिरिक्त क्रियाकलापलाई पनि प्राथमिकता दिइएको छ । यसले विद्यार्थीको शैक्षिक क्षमता मात्र होइन, सामाजिक, सांस्कृतिक र जीवन सीप विकासमा पनि योगदान पुर्याएको छ । साथै, बालमैत्रि शिक्षामा छात्रवृत्ति, दिवा खाजा, स्वास्थ्य सेवा र पोषण कार्यक्रम जस्ता लक्षित पहललाई पनि समावेश गरिएको छ, जसले सबै बालबालिकालाई शिक्षा प्राप्त गर्न समान अवसर दिन सहयोग पुर्याउँछ ।

नगरपालिकामा अझै केही चुनौतीहरू छन् । शिक्षक प्रशिक्षण, पर्याप्त स्रोत, शैक्षिक सामग्री र बालमैत्रि वातावरण निर्माणमा आर्थिक तथा पूर्वाधारको कमीले कार्यान्वयनमा सीमितता ल्याएको छ । विशेष आवश्यकता भएका बालबालिकाको समावेशी शिक्षा, स्रोत कक्षा र सहायक शिक्षकको कमी पनि चुनौतीको रूपमा देखा परेको छ । यसलाई समाधान गर्न स्थानीय सरकार, विद्यालय, अभिभावक र समुदाय बीच सहकार्य आवश्यक छ । निकट भविष्यमा यी चुनौती समाधान गर्न प्राविधिक सहयोग, शिक्षक क्षमता विकास, पर्याप्त बजेट र स्थानीय स्रोतको दिगो प्रयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

बालमैत्रि शिक्षा केवल पाठ्यपुस्तक आधारित शिक्षामा सीमित नरही बालबालिकाको समग्र विकास र जीवन सीप निर्माणमा केन्द्रित छ । वृन्दावन नगरपालिकामा यसलाई प्रभावकारी बनाउन शिक्षक प्रशिक्षण, भौतिक पूर्वाधार, अतिरिक्त क्रियाकलाप, डिजिटल शिक्षा र समुदायको सक्रिय सहभागिता आवश्यक छ । बालमैत्रि शिक्षा लागू हुँदा मात्र विद्यार्थीले शिक्षा प्रक्रिया रमाइलो र सुरक्षित वातावरणमा अनुभव गर्नेछन्, जसले उनीहरूको आत्मविश्वास, सिर्जनशिलता र सामाजिक उत्तरदायित्व विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउनेछ ।

५.१.२२ विद्यालयको भौतिक अवस्था

विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार शिक्षा प्रणालीको आधार स्तम्भ हो । यसमा भवन, कक्षा कोठा, शौचालय, खानेपानी, खेल मैदान, पुस्तकालय, विज्ञान तथा कम्प्युटर प्रयोगशाला, फर्निचर र अन्य आवश्यक उपकरणहरू समावेश हुन्छन् । वृन्दावन नगरपालिकामा रहेका विद्यालयहरूको भौतिक अवस्था मिश्रित रहेको देखिन्छ । केही विद्यालयहरूमा पर्याप्त

कक्षा कोठा, पुस्तकालय, प्रयोगशाला र खेलकुदका सुविधा उपलब्ध छन् भने केही विद्यालयहरूमा यी पूर्वाधारको अभावले विद्यार्थीको सिकाइ अनुभवमा सीमितता ल्याएको छ ।

नगरपालिकाभित्रका धेरै विद्यालयमा कक्षा कोठा पुराना र अपर्याप्त छन् । विद्यार्थीहरूको संख्या अत्याधिक भए पनि कक्षा कोठा सीमित भएकाले एउटै कक्षामा धेरै विद्यार्थी बस्ने अवस्था देखा पर्छ । यसले शिक्षण अध्यापन प्रक्रियामा व्यवधान ल्याउने मात्र नभई विद्यार्थीको ध्यान केन्द्रित गर्न पनि कठिनाई पुर्याउँछ । केही विद्यालयमा भवन संरचना कमजोर र भूकम्प प्रतिरोधी मापदण्डअनुसार नभएकोले आपत्कालिन अवस्थामा जोखिम बढेको छ ।

स्रोतको अभावले शौचालय, खानेपानी, सफाई र स्वास्थ्य सम्बन्धी पूर्वाधारमा पनि कमी देखिन्छ । अधिकांश विद्यालयमा बालबालिकाको संख्या अनुसार पर्याप्त शौचालय र पिउने पानीको व्यवस्था छैन । यसले विद्यार्थीको स्वास्थ्य र पोषणमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने गर्दछ । साथै, विज्ञान र कम्प्युटर प्रयोगशालाको कमीले प्रयोगात्मक र डिजिटल सिकाइका अवसर सीमित छन् । पुस्तकालय उपलब्ध भए तापनि पुस्तकको संख्या र विविधता पर्याप्त छैन ।

खेलकुद र अतिरिक्त क्रियाकलापको लागि खुला मैदान, खेल सामग्री र साधन सामग्रीको अभावले बालबालिकाको समग्र विकासमा असर परेको छ । खेलकुद र सांस्कृतिक क्रियाकलाप केवल मनोरञ्जनको माध्यम नभई विद्यार्थीको टीमवर्क, नेतृत्व क्षमता र सामाजिक व्यवहार विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । तर विद्यालयमा खेलकुदका लागि पर्याप्त सुविधा नभएकोले यस पक्षमा सुधार आवश्यक देखिन्छ ।

फर्निचर र कक्षा व्यवस्थापनको अवस्था पनि मिश्रित छ । केही विद्यालयमा पर्याप्त डेस्क, कुर्सी, बोर्ड र अन्य साधन उपलब्ध छन् भने कतिपय विद्यालयमा पुराना र असुविधा जनक फर्निचरका कारण विद्यार्थीलाई पढ्न असजिलो हुन्छ । यसले पढाइमा ध्यान केन्द्रित गर्न कठिन बनाउँछ र विद्यालयको भौतिक वातावरणको गुणस्तर घटाउँछ ।

वृन्दावन नगरपालिकाका विद्यालयहरूको भौतिक अवस्था सुधार गर्न आवश्यक छ । पर्याप्त कक्षा कोठा, शौचालय, खानेपानी, पुस्तकालय, विज्ञान तथा कम्प्युटर प्रयोगशाला, खेलकुद सुविधा र उपयुक्त फर्निचर सुनिश्चित गर्दा मात्र विद्यालयले गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सक्नेछ । स्थानीय सरकार, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र समुदाय बीच सहकार्य गरी पर्याप्त स्रोत र बजेटको व्यवस्थापन गर्न सकेमा विद्यालयको भौतिक अवस्था सुधार हुनेछ र विद्यार्थीलाई सुरक्षित, स्वस्थ र गुणस्तरीय शिक्षा वातावरण उपलब्ध हुनेछ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	विद्यालयको नाम	ECD /PPC		१		२		३		४		५		६		७		८		९		१०		११		१२		जम्मा
		छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	
२	श्री एतबरिया देवी सिता साह प्रा.वि बेनौली	१०	१२	२३	२८	२२	१८	१८	२५	१५	१५	५	२४	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	२१५
१	श्री आधारभूत विद्यालय रमौली बैरिया	२०	२४	६६	७०	६९	६८	५६	३९	२६	५३	७३	६०	५३	४५	२८	२१	१७	३३	०	०	०	०	०	०	०	०	८२१
६	श्री बतहु माध्यमिक विद्यालय हर्षाहा	६८	५८	८३	८३	११९	११२	९९	९९	१५०	११५	१२६	१२७	९९	९०	८९	६५	७५	८७	३३	५४	४३	५९	३५	४४	२९	३८	२१४६
६	श्री दलित जन सा. प्रा. वि. कमलपटी	१६	११	१०	७	२९	२५	१६	२३	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१३७
१	श्री हनुमान प्रा. वि. रमौली बैरिया	०	०	४	१	११	२०	१८	१२	९	४	३२	२९	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१४०
७	श्री जनता प्रा.वि सखुअवा धमौरा	७	८	१३	१२	१४	८	२०	१४	१०	१४	१९	१७	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१५६

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	विद्यालयको नाम	ECD /PPC		१		२		३		४		५		६		७		८		९		१०		११		१२			जम्मा
		छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	अन्य	
२	श्री लक्ष्मीनाथ वासुदेव प्रा. वि. धनगढी	२५	२५	४८	५३	२२	२८	२९	१७	५०	३६	३९	४४	७१	५१	३१	३७	२४	२३	०	०	०	०	०	०	०	०	०	६५४
३	श्री मा.वि विश्रामपुर	१५	२२	५८	५६	६४	५८	७२	७१	५९	८४	५६	५४	६१	४३	७६	८५	८१	६०	३६	३५	४२	४५	०	०	०	०	०	१२३३
२	श्री नेपाल मा.वि. विश्रामपुर	२८	१८	६५	४०	३७	३८	४७	३५	५४	३२	५४	३९	६२	४४	५६	४५	५४	५३	५५	६७	५५	०	०	५०	४९	९९	१२२१	
३	श्री प्रा. वि. विश्रामपुर	०	०	०	०	१५	१५	२१	१९	२३	२५	२५	११	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१५४	
१	श्री प्रा. वि. वृन्दावनखोर	१३	९	१६	२६	२७	३७	३८	२३	२८	१६	३२	२०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	२८५	
६	श्री प्रा.वि चमनपुर	२१	३२	४३	३७	४०	३६	२२	२८	२५	२५	३६	१६	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	३६१	

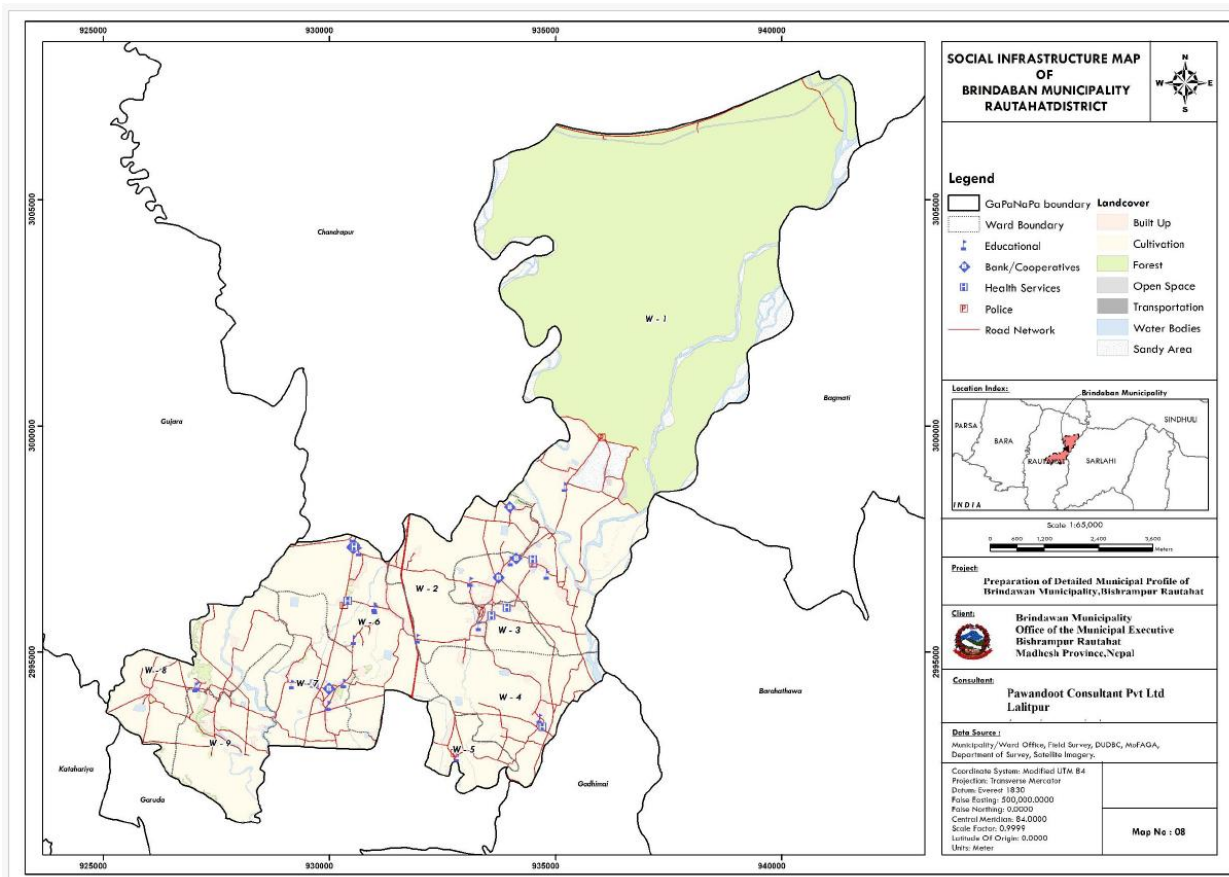
नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	विद्यालयको नाम	ECD /PPC		१		२		३		४		५		६		७		८		९		१०		११		१२			जम्मा	
		छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	अन्य		
५	श्री राम जानकी प्रा.वि. नगरकटिया	४५	३०	१४	१२	२३	१७	३३	३०	२८	२३	२४	२६	१७	२७	२३	७	७	८	८	०	०	०	०	०	०	०	०	०	५५५
४	श्री सरस्वती मा.वि. हर्दिया पल्दुवा	२०	१६	५४	३६	४४	३७	९१	७५	८९	८७	७९	८६	५०	७०	५२	७९	६३	७०	७३	६१	५०	३७	८९	०	०	०	१४६५		
३	श्री सरस्वती प्रा.वि. विश्रामपुर	११	५	१३	१७	४४	१४	३७	७३	१३	१८	२३	१०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१३८	
८	श्री सतार प्रा. वि. भुसाहा	१४	१७	३९	४०	२७	३०	७९	४७	६९	५४	८३	७२	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	५७१	
८	श्री मा.वि. बरगजवा	३१	१०	४९	७४	१२	१९	१०	२५	११	१९	१३	७९	१४	१९	१९	१७	११	४७	६७	६०	८८	६७	७९	६३	६३	१२६	२५८७		
९	श्री गुदर नइम आ. वि. भुसाहा	१६	१४	२८	३४	२८	३२	१५	१२	१२	८	३४	२६	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	२५९	

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	विद्यालयको नाम	ECD /PPC		१		२		३		४		५		६		७		८		९		१०		११		१२			जम्मा
		छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	अन्य	
७	श्री रुपा नेपाली पाल मा.वि. सखुअवा	२०	२४	३५	२९	८३	७९	१०९	८७	९०	८७	७४	९४	९१	११०	१२३	१४८	६४	६२	७७	८८	४५	४६	५९	६४	४२	५२	९४	१९७६
८	श्री सुर्य प्रा.वि बहुअरी	६	९	४	९	२०	१४	१०	७	१७	१३	१२	११	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१३२
जम्मा		३८६	३४४	६६५	६६४	८२०	८३५	९०२	७९५	९०८	९५७	९१८	६७५	५७९	६७५	६९७	५९२	५६१	३९६	३८२	३०८	३४३	१९८	२७६	१८४	२०२	३८६	१५६६	

५.१.२३ स्रोत नक्सा

५.२ स्वास्थ्य तथा पोषण

स्वास्थ्य र पोषण मानव जीवनका आधारभूत आवश्यकता हुन्। स्वास्थ्य भन्नाले शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र भावनात्मक सबै पक्षमा सन्तुलित अवस्था प्राप्त गर्नु हो। रोगरहित मात्र हुनु स्वास्थ्य होइन, बरु सन्तुलित जीवन शैली, मानसिक सन्तुलन, सामाजिक व्यवहारमा सद्भाव र उत्पादक जीवन शैली नै स्वस्थ जीवन हो। पोषण भन्नाले शरीरलाई आवश्यक पर्ने कार्बोहाइड्रेट, प्रोटीन, बोसो, भिटामिन, खनिज तत्व र पानी जस्ता पोषक तत्व सन्तुलित मात्रामा सेवन गर्नु हो। यदि पोषणमा असन्तुलन भयो भने कुपोषण, शारीरिक कमजोरी, रोग प्रतिरोधात्मक क्षमतामा कमी, मानसिक असन्तुलन, मधुमेह, रक्तचाप, मुटु रोग जस्ता दीर्घकालीन रोगहरू देखा पर्न सक्छन्। त्यसैले स्वास्थ्य र पोषण एक अर्कासँग गाँसिएका अत्यन्तै महत्वपूर्ण पक्ष हुन्।

सन्तुलित जीवनका लागि मानिसले दैनिक आहारमा विभिन्न प्रकारका खाद्य पदार्थ सन्तुलित रूपमा प्रयोग गर्नुपर्छ। अन्न, दाल, तरकारी, फलफूल, दूध, मासु, अण्डा, तेल, गेडागुडी सबैको उचित मात्रामा सेवनले मात्र शरीरलाई आवश्यक पोषण मिल्छ। ग्रामीण क्षेत्रमा प्रायः अन्न, दाल र तरकारीमाथि आधारित आहार पाइन्छ भने सहरी क्षेत्रमा तयारी खाद्यपदार्थ, तैलिय तथा चिल्लो खाने कुराको बढी प्रयोग हुने गरेको छ। दुवै अवस्थामा सन्तुलन कायम राख्न नसक्दा स्वास्थ्य समस्या बढ्ने गरेको पाइन्छ। त्यसैले पौष्टिक खाने कुराको छनोट, सेवनको मात्रामा ध्यान र खाने कुराको स्वच्छता अत्यावश्यक हुन्छ।

स्वास्थ्य र पोषणको अवस्था सुधार गर्न विद्यालय र स्थानीय समुदायले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। विद्यालय स्तरमै बालबालिकालाई सरसफाइ, पोषण र स्वास्थ्य शिक्षा दिनुपर्छ। कतिपय विद्यालयहरूले बालमैत्री शिक्षा अन्तर्गत टिफिन

समयमा पौष्टिक खाना ल्याउन प्रेरित गर्ने गरेका छन् । यसले बालबालिकाको शारीरिक विकाससँगै मानसिक विकासमा पनि मद्दत पुर्याउँछ । बाल विकास केन्द्र तथा आमा समूहमार्फत पोषणसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिँदा आमाहरूमा सचेतना बढ्छ । गर्भवती महिला, सुत्केरी आमा र बालबालिकाको लागि विशेष पोषण आवश्यक हुन्छ । त्यसका लागि आइरन, भिटामिन A, फोलिक एसिड, क्याल्सियम जस्ता पूरक आहार वितरण र स्वास्थ्य परीक्षणले ठूलो सहयोग पुर्याउँछ ।

सरकार र स्थानीय तहले स्वास्थ्य र पोषणका क्षेत्रमा विभिन्न योजना र कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएका छन् । स्वास्थ्य चौकी, उप-स्वास्थ्य चौकी, अस्पताल मार्फत नागरिकलाई निःशुल्क वा सस्तो शुल्कमा उपचार र परामर्श उपलब्ध गराइन्छ । नियमित खोप कार्यक्रम, सुत्केरी आमा भत्ता, आमा शिशु पोषण कार्यक्रम, निःशुल्क औषधि वितरण जस्ता कार्यक्रमहरूले ग्रामीण क्षेत्रमा स्वास्थ्य र पोषणको स्तरमा सकारात्मक प्रभाव पारेका छन् । त्यसैगरी, खानेपानी शुद्धीकरण, सरसफाई सचेतना, फोहोर मैला व्यवस्थापन, खुला दिसा मुक्त अभियान जस्ता कार्यहरूले पनि स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष सुधार ल्याएका छन् ।

समुदायमा पोषण सुधारका लागि कृषिमा आत्मनिर्भरता बढाउनु महत्त्वपूर्ण छ । घरमै तरकारी उत्पादन, फलफूल खेती, दूध र अण्डा उत्पादनले स्थानीय स्तरमै पोषण प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसले परिवारलाई ताजै खाद्यपदार्थ उपलब्ध गराउँछ र आर्थिक भार पनि घटाउँछ । समुदाय स्तरमा सामूहिक बगैँचा, पोषण आहार कार्यक्रम, सरसफाई अभियान, स्वास्थ्य शिविर जस्ता गतिविधि सञ्चालन गर्नु अझ प्रभावकारी हुन्छ ।

स्वास्थ्य र पोषण जीवनका आधारभूत स्तम्भ हुन् । राम्रो स्वास्थ्य बिना राम्रो जीवन सम्भव छैन भने पर्याप्त पोषण बिना राम्रो स्वास्थ्य सम्भव छैन । यसलाई सुधार गर्न परिवार, विद्यालय, समुदाय, स्थानीय तह र सरकारले सहकार्य गरेर काम गर्नुपर्ने हुन्छ । विशेष गरी बालबालिका र महिलाको पोषणमा प्राथमिकता दिनुपर्छ, किनभने उनीहरू स्वस्थ भए मात्र समाज र राष्ट्र सबल बन्छ ।

५.२.१ स्वास्थ्य संस्थाको विवरण र उपलब्ध जनशक्तिको विवरण

स्वास्थ्य संस्था कुनै पनि देश वा समुदायको स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्ने मुख्य आधार हो । प्रत्येक स्थानीय तहमा रहेका स्वास्थ्य चौकी, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, अस्पताल र निजी क्लिनिकहरूले सर्वसाधारणलाई आवश्यक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्दै आएका छन् । यी स्वास्थ्य संस्थाहरूले रोगको प्रारम्भिक उपचार, खोप कार्यक्रम, आमा शिशु स्वास्थ्य सेवा, पोषण कार्यक्रम, रक्तचाप, मधुमेह जस्ता दीर्घकालीन रोगहरूको परीक्षण र सचेतनामुलक गतिविधि सञ्चालन गर्ने कार्य गर्छन् । ग्रामीण क्षेत्रमा मुख्यतया स्वास्थ्य चौकी र उप-स्वास्थ्य चौकीहरू सेवामा सक्रिय छन् भने सहरी क्षेत्रमा अस्पताल, निजी क्लिनिक र विशेषज्ञ सेवा दिने केन्द्रहरूको उपस्थिति बढी हुन्छ ।

स्वास्थ्य संस्थामा जनशक्तिको उपलब्धता सेवाको गुणस्तरसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुन्छ । प्रत्येक संस्थामा स्वास्थ्य सहायक, स्टाफ नर्स, अहेब, एएनएम, ल्याव सहायक, फार्मासिस्ट, डाक्टर, विशेषज्ञ चिकित्सक, धाइ तथा सहयोगी कर्मचारी कार्यरत हुन्छन् । ग्रामीण क्षेत्रमा प्रायः न्यून जनशक्ति मात्र उपलब्ध हुने हुँदा स्वास्थ्य सेवामा दबाव बढ्ने गरेको पाइन्छ । कतिपय स्वास्थ्य चौकीहरूमा एक दुई जना स्वास्थ्य सहायक र नर्सले सम्पूर्ण सेवा दिनुपर्ने अवस्था हुन्छ, जसले स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तरमा असर पार्छ । तर, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र र अस्पतालहरूमा भने बढी संख्यामा जनशक्ति उपलब्ध हुने हुँदा रोगको परीक्षणदेखि उपचार सम्मका सेवा व्यवस्थित रूपमा दिन सकिन्छ ।

स्वास्थ्य संस्थाको भौतिक संरचना, सेवा प्रवाहको दायरा र उपलब्ध जनशक्तिको संख्या तथा दक्षता नै स्वास्थ्य सेवा वितरणको गुणस्तर निर्धारण गर्ने प्रमुख आधार हो । पर्याप्त जनशक्ति, आवश्यक औषधि र उपकरण उपलब्ध भएमा समुदायलाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा पुर्याउन सकिन्छ र सर्वसाधारणको स्वास्थ्य स्तरमा उल्लेख्य सुधार ल्याउन सकिन्छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

। यस नगरपालिकामा रहेका स्वास्थ्य संस्थाको विवरण तथा उपलब्ध जनशक्तिको विवरण तलको तालिकामा देखाइएको छः

क्र. स.	संस्थाको नाम	सि. नं.	कर्मचारीको नाम	दर्जा	तह श्रेणी
१	धमौरा स्वास्थ्य चौकी	१	रूप नारायण यादव	सि अ हे ब	पाँचौँ
		२	कुमलेश कुमारी पाल	सि अ न मी	पाँचौँ
		३	नरेन्द्र यादव	ज स्वा नि	छैठौँ
		४	सगिता कुमारी यादव	सि.अ.न.मी.	पाँचौँ
		५	रेहाना प्रविन	सहायक पाचौ	पाँचौँ
		६	प्रमिला आले मगर	सि.अ.न.मी.	पाँचौँ
२	हर्षाहा स्वा.चौ.	१	किशोरी साह	सि.अ.हे.व.	छैठौँ
		२	राम कुमारी साह	ज.स्वा.नी.	छैठौँ
		३	सुबोध कुमार यादव	ज.स्वा.नी.	छैठौँ
		४	कमला सापकोटा	सि.अ.न.मी.	छैठौँ
		५	तरन्नुम आरा	सि.अ हे ब	पाँचौँ
		६	राम प्रवेश साह	का.स.	पाँचौँ
		७	शुभ नारायण दास	सि अ हे ब	पाँचौँ
३	गम्हरीया बिर्ता	१	राजेन्द्र प्रसाद यादव	सि अ हे व	छैठौँ
		२	लक्ष्मण कुमार चौधरी	ज.स्वा.नी.	छैठौँ
		३	दिपेन्द्र कुमार साह	सि.अ हे ब	पाँचौँ
		४	मधु साह	सि अ हे ब	पाँचौँ
		५	सहिन्द्र राम	सि अ न मी	चौथो
४	रमौली	१	देवेन्द्र पडिंत	सि अ हे व	छैठौँ
		२	मोहमद अमानुल्लाह	सि अ हे व	छैठौँ
		३	दिपेन्द्र ठाकुर	सि अ हे व	पाँचौँ
		४	रन्जना चौधरी	अ न मी	पाँचौँ
		५	उमेश राय यादव	सि.अ हे ब	पाँचौँ
		६	ममता यादव	सि.अ.हे.व.	पाँचौँ
		७	राजदेव मुखिया	का.स.	पाँचौँ
५	बिश्रामपुर	१	सामराज सापकोटा	सि.अ हे ब	छैठौँ

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र. स.	संस्थाको नाम	सि. नं.	कर्मचारीको नाम	दर्जा	तह श्रेणी
		२	रामेश्वर साह	सि अ हे व	छैठौँ
		३	सलिम असारी	ज स्वा नि	छैठौँ
		४	मुकेश साह तेली	सि.अ.हे.व.	पाँचौँ
		५	सकुन्तला कुमारी चौधरी	सि.अ.न.मी.	पाँचौँ
		६	कबिता बमजम	सि.अ.न.मी.	पाँचौँ
		७	गुन्जा कुमारी चौधरी	अ न मी	चौथो
		८	अमिन पटेल	का स	करार
६	हर्दिया	१	राम नरेश राय यादव	सि अ हे व	छैठौँ
		२	अभिराज नन्दन	ज स्वा नि	छैठौँ
		३	अतिउल्लाह मंसुर	सि.अ.हे.व.	छैठौँ
		४	मधु यादव	सि.अ.न.मी.	पाँचौँ
		५	प्रसान्त ठाकुर	सि.अ.हे.व.	पाँचौँ
		६	गणेश साह रौनियार	का स	पाँचौँ
७	भुसाहा	१	शिव नारायण यादव	सि.अ.हे.व.	छैठौँ
		२	उमेश यादव	ज.स्वा.नी.	छैठौँ
		३	राम बिनोद गुप्ता	सि.अ हे ब	छैठौँ
		४	सचिन्द्र राय यादव	सि.अ हे ब	पाँचौँ
		५	रिङ्कु कुमारी यादव	सि.अ न मी	पाँचौँ
८	नरकटिया	१	रोशन कुमार पटेल	हे अ	पाँचौँ
		२	बिरेन्द्र कुमार यादव	ज स्वा नि	छैठौँ
		३	शंकर दाश	अ हे ब	चौथो
९	वृन्दावन स्वा. केन्द्र	१	सुमन दाहाल	ज.स्वा.नी.	छैठौँ
		२	अखलाक मसुर	सि.अ हे ब	पाँचौँ
		३	सजीव कुमार सहनी	सि.अ हे ब	पाँचौँ
		४	अजय कुमार साह	सि अ न मी	पाँचौँ
१०	नगरपालिका तर्फ	१	हरि नारायण पटेल	ज स्वा नि	छैठौँ
		२	ईद महमद मंसुर	सि अ हे व अ	छैठौँ
		३	रास नारायण पटेल	सि अ हे व अ	छैठौँ

स्रोत: नगरपालिका स्वास्थ्य शाखा

५.२.२ प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँचको अवस्था (प्रमुख बस्तीहरूबाट स्वास्थ्य संस्था पुग्न लाग्ने समय)

प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच कुनै पनि समुदायको स्वास्थ्य स्तर मापन गर्ने महत्वपूर्ण सूचक हो । ग्रामीण तथा दुर्गम बस्तीहरूमा स्वास्थ्य संस्था पुग्न धेरै समय लाग्ने हुँदा उपचारमा ढिलाइ हुने र सामान्य रोग पनि गम्भीर बन्ने अवस्था देखिन्छ । प्रायः सहरी तथा सडकसँग जोडिएका बस्तीहरूबाट नजिकै रहेको स्वास्थ्य चौकी वा अस्पतालमा आधा घण्टादेखि एक घण्टाभित्र पुग्न सकिन्छ भने ग्रामीण भेगका टाढा बस्तीहरूबाट दुई घण्टा वा सोभन्दा बढी समय लाग्ने अवस्था हुन्छ । कतिपय दुर्गम बस्तीहरूमा त पैदल यात्रा गरेर मात्र स्वास्थ्य संस्थामा पुग्नपर्ने बाध्यता रहन्छ । यस कारण आपत्कालिन अवस्थामा बिरामीलाई तुरुन्तै उपचार गर्न कठिन हुने गर्दछ । यद्यपि, पछिल्ला वर्षहरूमा स्थानीय तहहरूले स्वास्थ्य चौकी विस्तार, सुत्केरी सेवा केन्द्र स्थापन, स्वास्थ्यकर्मी परिचालन, एम्बुलेन्स सेवा सञ्चालन र सडक सञ्जालको विकासमार्फत स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा सुधार ल्याउने प्रयास गरेका छन् । यसरी, प्रमुख बस्तीहरूबाट स्वास्थ्य संस्थामा पुग्न लाग्ने समय स्थानानुसार फरक भए पनि समग्रमा पहुँच विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ । यस नगरपालिकामा स्वास्थ्य संस्थाको पहुँचको अवस्था तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

वडा नं.	१५ मिनेट भन्दा कम	३० मिनेट सम्म	१ घण्टा सम्म	२ घण्टा वा सो भन्दा बढी	जम्मा
१	८३	१२२८	४८६	५	१८०२
२	१९९	५१६	२९४	२	१०११
३	५९७	४३२	२६	१	१०५६
४	२०	२२९	१८	०	२६७
५	२२३	३६	०	०	२५९
६	४४१	५४५	४१२	१	१३९९
७	४७४	६७३	२५६	०	१४०३
८	८०	१८५	३२७	१	५९३
९	१	६९०	०	०	६९१
जम्मा	२११८	४५३४	१८१९	१०	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

५.२.३ उपलब्ध स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधाहरू

समुदायमा उपलब्ध स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधाहरूले नागरिकको जीवनस्तरलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने गर्छ । हाल अधिकांश स्थानीय तहमा स्वास्थ्य चौकी, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र तथा जिल्ला अस्पतालमार्फत सर्वसाधारणलाई स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराइएको छ । यी संस्थाबाट सामान्य उपचार सेवा, रोग पहिचान, खोप कार्यक्रम, आमा शिशु स्वास्थ्य सेवा, पोषण कार्यक्रम, परिवार नियोजन, प्रयोगशाला परीक्षण, रक्तचाप तथा मधुमेह जस्ता दीर्घकालीन रोगको निगरानी र औषधि वितरण जस्ता सुविधा पाइन्छन् । साथै आपत्कालिन प्रसूति

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

सेवा, निःशुल्क औषधि वितरण, सामान्य शल्यक्रिया, मानसिक स्वास्थ्य परामर्श, मातृ तथा नवजात शिशु संरक्षण कार्यक्रमसमेत सञ्चालन हुँदै आएका छन् । ग्रामीण क्षेत्रमा स्वास्थ्य चौकी र महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविकामार्फत आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्राप्त हुने व्यवस्था छ भने सहरी क्षेत्रमा विशेषज्ञ चिकित्सक, निजी क्लिनिक तथा आधुनिक उपकरण सहितका अस्पताल मार्फत अझ बढी सेवा उपलब्ध हुन्छ । पछिल्लो समयमा एम्बुलेन्स सेवा, टेलिमेडिसिन, स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम र निःशुल्क औषधि योजनाले स्वास्थ्य सेवालाई अझ सुलभ र प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुर्याएको छ । यसरी, उपलब्ध स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधाहरूले समुदायमा रोगको उपचार मात्र नभई रोगको रोकथाम र स्वास्थ्य सचेतनामा समेत महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याइरहेका छन् । यस नगरपालिकामा उपलब्ध स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधाहरू निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

स्थल संस्थाको नाम	प्रसुति सेवा	ल्या ब	क्लिनिक	एक्सरे सेवा	खोप सेवा	एस सि टि	परामर्श सेवा	सुरक्षित मातृत्व सेवा	रक्त संचार सेवा
भुसाहा आधारभूत स्वास्थ्य चौकी	०	०	१	०	१	०	१	१	०
नर्कटिया आधारभूत स्वास्थ्य चौकी	०	०	१	०	१	०	१	१	०
दाइभाइ क्लिनिक	०	१	१	०	०	०	१	०	०
उप स्वास्थ्य चौकी	०	०	०	०	१	१	०	०	०
विश्रामपुर स्वास्थ्य चौकी	०	०	०	०	१	०	१	१	०
शिव हस्पिटल	१	१	१	१	०	०	१	०	०

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

५.२.४ खोप सेवा तथा सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण

बालबालिका भविष्यका निर्माता हुन् । यसको लागि यिनीहरूको स्वास्थ्य र निरोगी हुनु आवश्यक छ । बाल्य अवस्थामा उनीहरूलाई बीसीजी. एक पटक, डी.पी.टी. तीन पटक, दादुरा एक पटक, पोलियो र भिटामिन तोकिएको मात्रामा दिनै पर्दछ । बालबालिकाहरूको लागि पाँच ओटै खोपहरू नियमित र पुरा मात्रामा दिनु पर्दछ । नेपाल सरकारले राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ । खोप कार्यक्रम कम खर्चिलो तथा मितव्ययी रूपमा गरिने स्वास्थ्य क्षेत्रको एउटा प्रभावकारी प्रयत्न हो । खोप कार्यक्रमले उल्लेख्य रूपमा बाल मृत्युदर घटाउन र विभिन्न रोगलाई रोकथाम गर्न सहयोग पुर्याएको छ । जसले गर्दा दिगो विकास लक्ष्यको बाल मृत्युदर घटाउने लक्ष्य (एम.डी.जी.-४) प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ ।

बाल्य काल तथा उमेर पुगेपछि लाग्न सक्ने प्राणघातक रोगहरू जस्तै क्षयरोग, भ्यागुते रोग, लहरे खोकी, धनुष्टंकार, हेपाटाइटिस बी, इन्त्युयन्जा टाइप बी, पोलियो, न्यूमोनिया, दादुरा, रुबेला र जापानिज इन्सफलाइटिस विरुद्ध चरणबद्ध रूपमा समयमै खोपहरू अनिवार्य रूपमा लगाउनु पर्दछ । ती खोपहरू क्रमशः BCG, DPT, OPV, PCV, IPV, MR, JE / ID हुन् । यसरी खोपहरू समयमै लगाउँदा सीमित लगानीमा ठूला रोगहरूको जोखिमबाट मुक्त भई बाल मृत्युदर नियन्त्रण गर्ने प्रभावकारी उपाय हुन्छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

स्वास्थ्य संस्थाको नाम	बि सी जी (BCG) खोप लिने बालबालिका संख्या	डी.पी.टि, हे.प.बी, हे.प.बी३, खोप लिने बालबालिका संख्या	पोलियो तेस्रो खोप लिने बालबालिका संख्या	दादुरा रुबेला (Rubella) खोप लिने बालबालिका संख्या	जापानीज इनसेफलाइटिस (J.E) खोप लिने बालबालिका संख्या	५ वर्ष मुनिका बालबालिका अनुगमन गरिएका संख्या
रमौलि वैरिया स्वा.चौ.						
वृन्दावन अ.स्वा.के						
विश्रामपुर स्वा.चौ.						
हर्दिया स्वा चौ.						
नरकटीया अ.स्वा. के						
हर्षाहा अ.स्वा. के.						
स.धमौरा स्वा.चौ.						
गमहरिया विर्ता स्वा.चौ.						
भुषाहा अ.स्वा.के.						

स्रोत: नगरपालिका स्वास्थ्य शाखा

५.२.५ मातृ तथा बाल स्वास्थ्य र कुपोषणको अवस्था

कुनै पनि ठाउँको पोषणको अवस्था त्यस ठाउँका बालबालिकालाई हेरेर सजिलै अनुमान लगाउन सकिन्छ । पोषित बालबालिकालाई कुनै पनि ठाउँको सामाजिक र आर्थिक विकासको सूचकको रूपमा हेर्न सकिन्छ । सरकारले पनि पोषणलाई प्राथमिकता दिई ५ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूलाई नियमित रूपमा बाल वृद्धि अनुमान गर्दै आएको छ । बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धी, १९८९ ले समेत बालबालिकालाई अवहेलना, बेवास्ता, हेलचेक्राइ, दुर्ब्याबहार, हिंसा लगायतबाट जोगाई खाना र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ । नेपालको संविधान (२०७२) ले पनि खाद्य सम्प्रेषणलाई मौलिक हकका रूपमा राखेको छ ।

स्वास्थ्य र पोषण मानव जीवनको पहिलो महत्वपूर्ण आवश्यकता भएको र स्वस्थ नागरिक बिना राष्ट्रका अन्य विकास क्रियाकलापहरू प्रभावकारी हुन नसक्ने भएको हुँदा जनस्वास्थ्यको अध्ययन योजना तर्जुमा प्रक्रियाको एक महत्वपूर्ण हिस्सा हुन आउँछ । यस नगरपालिकामा राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रममा आधारित भई बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम, परिवार स्वास्थ्य कार्यक्रम, व्यवस्थापन कार्यक्रम, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा पुनर्जागरण कार्यक्रम, रोग नियन्त्रण कार्यक्रम, स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार कार्यक्रम, महामारी तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम तथा क्षमता विकाससम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । स्वास्थ्य तथा पोषणसम्बन्धी कार्य गर्नका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरू समेत कार्यरत रहेका छन् ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

स्वास्थ्य संस्था को नाम	५ वर्ष मुनिका बालबालिका अनुगमन गरिएका संख्या मध्ये कुपोषित	गत वर्षको गर्भवती प्रसुति सेवा भएको संख्या	पहिलो टि टि खोप लिने गर्भवती संख्या	पहिलो खोप लिएको १ महिना पछि टि टि खोप लिने गर्भवती संख्या	गर्भावस्था को ४ पटक जाच गराउने गर्भवती संख्या	स्वास्थ्य सस्थामा सुरक्षित प्रसुति सेवा भएको संख्या	दक्ष स्वास्थ्यकर्मी को सहयोगमा घरमा प्रसुति सेवा भएको संख्या	स्वास्थ्यकर्मी को अनुपस्थिति मा घरमा प्रसुति सेवा भएको संख्या
रमौ लि वैरि या स्वा.चौ.								
वृन्दा वन अ. स्वा.के.								
विश्रामपुर स्वा.चौ.								
हर्दिया स्वा.चौ.								
नरक टी या अ.								

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

स्वास्थ्य संस्था को नाम	५ वर्ष मुनिका बालबालिका अनुगमन गरिएका संख्या मध्ये कुपोषित	गत वर्षको गर्भवती प्रसुति सेवा भएको संख्या	पहिलो टि टि खोप लिने गर्भवती संख्या	पहिलो खोप लिएको १ महिना पछि टि टि खोप लिने गर्भवती संख्या	गर्भावस्था को ४ पटक जाच गराउने गर्भवती संख्या	स्वास्थ्य सस्थामा सुरक्षित प्रसुति सेवा भएको संख्या	दक्ष स्वास्थ्यकर्मी को सहयोगमा घरमा प्रसुति सेवा भएको संख्या	स्वास्थ्यकर्मी को अनुपस्थिति मा घरमा प्रसुति सेवा भएको संख्या
स्वा. के.								
हर्षा हा अ. स्वा. के.								
स. ध मौ रा स्वा. चौ.								
गम हरि या वि र्ता स्वा. चौ.								
भुषा हा अ. स्वा. के.								

स्रोत: नगरपालिका स्वास्थ्य शाखा

५.२.६ प्रमुख रोग र उपचार सम्बन्धी विवरण

समुदायमा देखिने प्रमुख रोगहरू प्राय वातावरण, जीवन शैली, खानपान र स्वास्थ्य सचेतनासँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित हुन्छन्। ग्रामीण क्षेत्रमा सरसफाइ र शुद्ध खानेपानीको कमीका कारण झाडा पखाला, टाइफाइड, पेटका रोग, छाला सम्बन्धी समस्या र परजीवी संक्रमण बढी देखिन्छन्। सहरी क्षेत्रमा भने उच्च रक्तचाप, मधुमेह, मुटु रोग, दम, क्यान्सर र मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी समस्या तीव्र गतिमा बढ्दै गएको छ। बालबालिकामा निमोनियाँ, पोलियो र कुपोषण जन्य रोगहरू प्रमुख छन् भने महिलामा रक्त अल्पता, गर्भावस्थाका तथा प्रसूति सम्बन्धी जटिलता र प्रजनन स्वास्थ्य समस्या सामान्यतया देखिन्छन्। यी रोगहरूको उपचारका लागि स्थानीय स्तरमा स्वास्थ्य चौकी, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र र अस्पताल मार्फत निःशुल्क वा सस्तो शुल्कमा सेवा उपलब्ध गराइन्छ। सामान्य रोगहरूको उपचार तत्कालै स्वास्थ्य संस्थामै गर्न सकिन्छ भने जटिल रोगहरूको लागि जिल्ला वा प्रादेशिक अस्पतालमा रिफर गरिन्छ। साथै, औषधि वितरण, खोप कार्यक्रम, स्वास्थ्य शिक्षा र नियमित स्वास्थ्य परीक्षणमार्फत रोगको रोकथाम र नियन्त्रणमा जोड दिइएको छ। यसरी, प्रमुख रोगहरूको उपचार मात्र नभई तिनको रोकथामलाई प्राथमिकता दिई स्वास्थ्य सेवाहरू विस्तार गरिएको छ। यस नगरपालिकामा प्रमुख रोगहरूको विवरण यस प्रकार रहेको छ:

वडा नं.	मुटु रोग	क्यान्सर	सुगर	बाथ	नशा च्यापिएको	एच आइ भि	दम	मृगौला सम्बन्धी	प्याराला इसिस
१	१२	१	१३	०	८	०	७	४	११
२	५	४	२२	४	१३	१	७	२	७
३	१	०	२	०	२	०	०	०	२
४	१	०	४	०	३	०	१	१	०
५	८२	६	८७	५	२३	१	१३१	१८	१८
६	५६	३	६५	४	१२	१	९५	१६	१७
७	५	०	१३	०	६	०	९	२	५
८	४७	५	४२	३	०	०	२४	९	१३
जम्मा	२०९	१९	२४८	१६	६७	३	२७४	५२	७३

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

समुदायमा देखिएका प्रमुख रोगहरूको विश्लेषण गर्दा दम, सुगर र मुटु रोग सबैभन्दा बढी देखिएका छन्। कुल विवरण अनुसार, वडा नं. ५ र वडा नं. ६ सबैभन्दा बढी प्रभावित वडाहरू हुन्, जहाँ प्रायः सबै रोगहरू उच्च सङ्ख्यामा देखिएका छन्। दम रोगको संख्या २७४, सुगर २४८ र मुटु रोग २०९ रहेका छन्, जसले यी रोगहरूलाई समुदायका प्रमुख स्वास्थ्य चुनौतीका रूपमा प्रस्तुत गर्दछ। अन्य रोगहरूमा नशा च्यापिएको (६७ जना), प्यारालाइसिस (७३ जना), मृगौला सम्बन्धी रोग (५२ जना), बाथ (१६ जना), क्यान्सर (१९ जना) र एच आइभि (३ जना) पनि देखिएका छन्। विशेषगरी दम, सुगर र मुटु रोग वृद्ध वर्ग र मध्यम उमेर समूहमा बढी देखिएका छन् भने बालबालिका र महिलामा प्यारालाइसिस र नशा च्यापिएको समस्या सामान्य देखिन्छ। यी तथ्यांकले देखाउँछ कि समुदायमा जीवन शैली, खानपान, प्रदूषण र सरसफाईसँग सम्बन्धित रोगहरू प्रबल छन् र नियमित स्वास्थ्य परीक्षण, उपचार, पोषण, स्वास्थ्य शिक्षा तथा रोकथामका

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राख्नु अनिवार्य छ । यसरी, समुदायमा रोगको नियन्त्रण, उपचार र सचेतनामा केन्द्रित कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु स्वास्थ्य सुधारका लागि अत्यावश्यक छ ।

यस नगरपालिकामा विमा सम्बन्धी विवरण

वडा नं.	विमा गरेको छ	विमा गरेको छैन	जम्मा	वडा नं.	जीवन विमा	स्वास्थ्य विमा
१	१७६	७४९७	७६७३	१	३	१७५
२	३४४	५३९२	५७३६	२	११	३३५
३	२७	५४७६	५५०३	३	७	२४
४	६८	१४६४	१५३२	४	६	६४
५	५५	१५५७	१६१२	५	५	५०
६	२७८	८१७२	८४५०	६	४६	२५०
७	१५२	७४१५	७५६७	७	२०	१३६
८	८१	३८३७	३९१८	८	२५	५६
९	४११	४४५९	४८७०	९	२५	३९३
जम्मा	१५९२	४५२६९	४६८६१	जम्मा	१४८	१४८३

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

५.३ खानेपानी तथा सरसफाइ

खानेपानी तथा सरसफाई स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार रहेको विषय हो । स्वस्थ जीवन जिउनका लागि यी तत्वको निकै महत्व रहेको हुन्छ र यस बारेमा सचेत पनि रहनु पर्दछ । खानेपानीले मानिसको स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष रूपमा असर गर्ने गर्दछ तसर्थ खानेपानी सफा तथा शुद्ध हुन आवश्यक छ ।

सामान्यतया सरसफाइ भन्नाले आफ्नो शरीरको, घरआगन वरीपरीको र बाटोघाटो वा टोल छिमेकको स्वच्छ, सुन्दर र शोभा बढाउनका लागि सफा सुगन्ध गर्ने कामलाई जनाउँछ । अर्को अर्थमा भन्नुपर्दा सरसफाइ भनेको सरुवा रोगबाट बच्न र बचाउन, आफ्नो वा आफ्नो परीवारको शरीर सफा राख्न, लगाउने कपडा सफा गर्न, घरआगन बाटोघाटो वरपर फोहर हुन नदिन अपनाइने सम्पूर्ण क्रियाकलापहरु भन्ने बुझिन्छ । अर्को अर्थमा व्यक्तिगत, घरायसी, वातावरणीय तथा सार्वजनिक स्थलमा कुनै पनि अवस्थामा र कुनै पनि समयमा पुनः प्रयोग हुने वा नहुने कुनै पनि बस्तु जथाभावी प्रयोग नभएको, स्वच्छता वा सफाइ कायम भएको, मानव दिसापिसावका साथै कुनै पनि फोहरहरु जथाभावी नफालिएको र त्यसको समुचित तथा दिगो व्यवस्थापन गरिएको अवस्था नै सरसफाइ हो ।

५.३.१ खानेपानी सुविधा र स्रोतको विवरण

दिगो विकासको लक्ष्यका अनुसार (लक्ष्य नं ६) आधार वर्ष २०१५ मा सुरक्षित पिउने पानी उपभोग गर्ने जनसंख्या १५% मात्र देखिन्छ । दिगो विकास लक्ष्य अनुगमन ढाँचासमेत उल्लेख भएको उक्त दस्तावेजअनुसार यो जनसंख्या क्रमश वृद्धि गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । जसअनुसार २०१९ मा ३५%, २०२२ मा ५०%, २०२५ मा ६५% हुँदै सन् २०३० सम्म सुरक्षित पिउने पानी प्रयोग कर्ता कूल जनसंख्याको संख्या ९०% हुने महत्वाकांक्षी लक्ष्य राखिएको छ । उक्त राष्ट्रिय

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

लक्ष्य प्राप्तमा टेवा पुर्याउन तथा आम जनसाधारणको जनस्वास्थ्यमा सुधार गर्न पानी प्रयोग गर्दा पानीको उपयुक्तताको परीक्षण र सुरक्षाको उपायहरूबारे व्यापक जनचेतना फैलाउनु पर्ने देखिन्छ ।

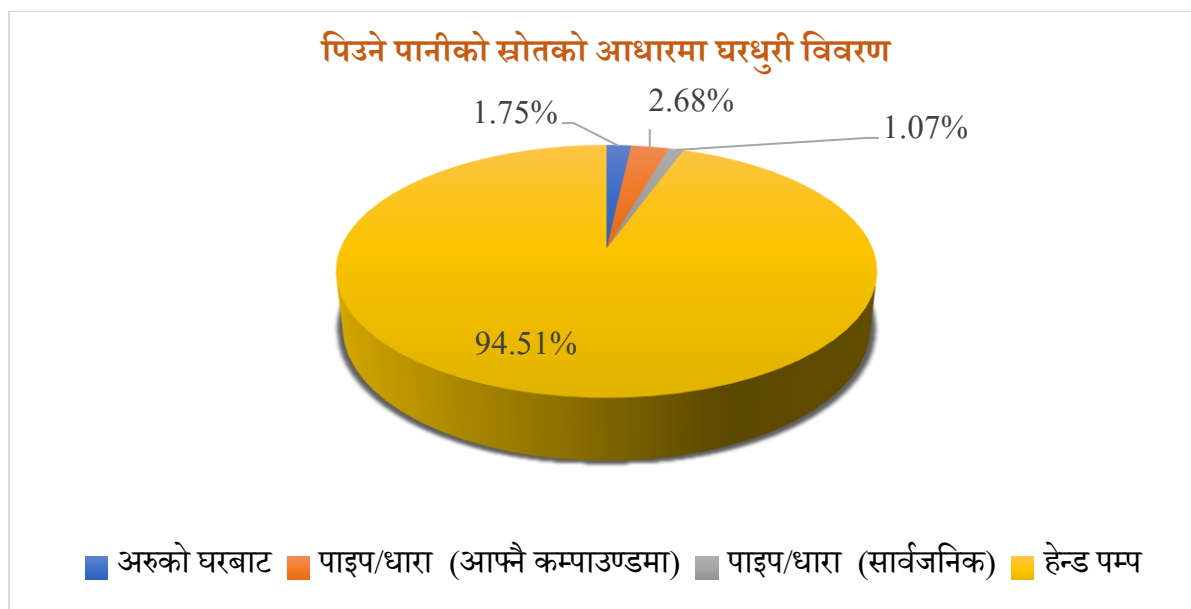
यस वृन्दावन नगरपालिकामा खानेपानीको श्रोत सुविधाका बारेमा तलको तालिकामा प्रस्ट पारिन्छ

वडा नं.	अरूको घरबाट	पाइप/धारा (आफ्नै कम्पाउण्डमा)	पाइप/धारा (सार्वजनिक)	हेन्ड पम्प	जम्मा
१	३९	२०	६९	१६७४	१८०२
२	४	१९९	१	८०७	१०११
३	४३	२	३	१००८	१०५६
४	५	०	१	२६१	२६७
५	०	१	०	२५८	२५९
६	२	३	०	१३९४	१३९९
७	२	०	१४	१३८७	१४०३
८	०	२	०	५९१	५९३
९	५३	०	३	६३५	६९१
जम्मा	१४८	२२७	९१	८०१५	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा विभिन्न वडाहरूमा खानेपानी श्रोत र पहुँच फरक फरक देखिन्छ । सर्वेक्षण अनुसार, कुल ८,४८१ घर धुरीमध्ये अधिकांशले हेन्डपम्प (८,०१५ घर) मार्फत पानी प्राप्त गर्दै आएका छन्, जुन मुख्यतः ग्रामीण र टाढा क्षेत्रका बस्तीहरूमा पाइन्छ । घरभित्र आफ्नै कम्पाउण्डमा पाइप/धारा भएको घरधुरी २२७ रहेको छ भने सार्वजनिक पाइप/धारा प्रयोग गर्ने घरधुरी ९१ रहेका छन् । अरूको घरबाट पानी लिने परिवारको संख्या १४८ रहेको छ । वडा अनुसार हेर्दा वडा नं. १ (१६७४ घर) र वडा नं. ६ (१३९४ घर) मा हेन्डपम्प प्रमुख पानी श्रोतको रूपमा प्रयोगमा छन् भने वडा नं. २ र वडा नं. ३ मा घरभित्र वा सार्वजनिक पाइप/धारा प्रयोग गर्ने घरधुरी अपेक्षाकृत बढी छन् । केही वडाहरू, जस्तै वडा नं. ५ र वडा नं. ८ मा घरभित्र पाइप सुविधा अत्यन्त न्यून छ । यस तथ्यांकले देखाउँछ कि नगरपालिकामा हेन्डपम्प र सार्वजनिक पाइप प्रणालीको महत्व अझै उच्च छ, तर घरमै पाइप/धारा सुविधा विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । सुरक्षित र पर्याप्त खानेपानीको पहुँच सुनिश्चित गर्नु स्वास्थ्य सुधार, सरसफाइ र रोगको रोकथामका लागि अत्यावश्यक छ ।

माथिको तथ्याङ्कलाई चार्टमा यस अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

५.३.२ शौचालय प्रयोगको अवस्था

नेपालमा शौचालयको प्रयोगको अवस्था विगत केही वर्षमा उल्लेखनीय सुधार भएको छ, तर अझै पूर्ण रूपमा सबै क्षेत्रमा समान पहुँच सुनिश्चित हुन सकेको छैन। सहरी क्षेत्रमा अधिकांश घर धुरीले निजी शौचालयको सुविधा पाएका छन् भने ग्रामीण र दुर्गम पहाडी क्षेत्रका बस्तीहरूमा अझै खुलेआम शौच गर्ने प्रवृत्ति पाइन्छ। विशेष गरी सार्वजनिक जागरूकता, सरसफाई अभियान, तथा सरकार र गैर सरकारी संस्थाहरूले सञ्चालन गरेका स्वच्छता तथा शौचालय निर्माण कार्यक्रमहरूले धेरै स्थानमा परिवर्तन ल्याएका छन्। तर, जनसंख्याको बढी हिस्सा अझै खुलेआम शौच गर्ने अवस्थाबाट पूर्ण रूपले मुक्त हुन सकेको छैन।

यस नगरपालिकाको सन्दर्भमा शौचालय प्रयोगको अवस्था केही फरक छ। यहाँको भौगोलिक रूपमा समतल र बसोबास घना भएको कारण सरसफाई र शौचालय पहुँचमा केही सहजता छ। तराईका धेरै ग्रामीण बस्तीमा मानिसहरूले प्रायः घरमा निजी शौचालय नबनाउँदा वा सस्तो लागतका कारण सार्वजनिक शौचालय प्रयोग गर्ने वा खोलाखोली, खेत, वा बाटोमा खुलेआम शौच गर्ने गरेका देखिन्छन्। यसले सरसफाई र स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पुर्याउँछ। शौचालयको अभावले पानी जन्य रोग, छातासम्बन्धी समस्या, र बालबालिकामा पिसाब र ग्याँस जन्य समस्या निम्त्याउने जोखिम बढाउँछ।

नेपाल खुल्ला दिशा मुक्त घोषणा भए पनि चुनौतीहरू पूर्ण रूपमा समाप्त भएका छैनन्। केही टाढा र दुर्गम बस्तीहरूमा शौचालय निर्माणको लागत, पानीको पहुँचको समस्या र परम्परागत व्यवहारका कारण शौचालय प्रयोगमा असमानता देखिन्छ। त्यसैले स्थानीय सरकार, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था र समुदायको साझा पहलले नियमित निगरानी, सरसफाई र सचेतना कार्यक्रम जारी राख्न आवश्यक छ।

वडा नं.	फलस भएको (सार्वजनिक ढल)	फलस भएको (सेफ्टी ट्यांक)	साधारण शौचालय	शौचालय नभएको	जम्मा
१	१६	१००४	७४९	३३	१८०२
२	१५	४२४	५२०	५२	१०११
३	९	९५	९१७	३५	१०५६

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	फलस भएको (सार्वजनिक ढल)	फलस भएको (सेफ्टी ट्यांक)	साधारण शौचालय	शौचालय नभएको	जम्मा
४	१	८४	१६९	१३	२६७
५	२	२४९	१	७	२५९
६	०	४५५	८६३	८१	१३९९
७	११	६५२	७०७	३३	१४०३
८	३	५६७	४	१९	५९३
९	८	३०८	२९३	८२	६९१
जम्मा	६५	३८३८	४२२३	३५५	८४८९

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

५.३.३ सार्वजनिक शौचालय

सार्वजनिक शौचालय समुदायमा स्वच्छता र स्वास्थ्य सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । नेपालका धेरै नगर र वडाहरूमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण गरिएको छ, विशेषगरी बजार, सार्वजनिक स्थान, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था र बसपार्क जस्ता क्षेत्रहरूमा । यी शौचालयले गाउँघर र सहरका मानिसलाई घरमै शौचालय नहुँदा पनि सुरक्षित र स्वच्छ शौच सुविधा उपलब्ध गराउँछ । सार्वजनिक शौचालयको नियमित सरसफाइ, पानीको उपलब्धता, फोहोर व्यवस्थापन र प्रयोगकर्ताको अनुशासन कायम गर्न स्थानीय सरकार, विद्यालय र समुदायको जिम्मेवारी महत्वपूर्ण हुन्छ ।

तराई क्षेत्रका बजार र घना बस्तीहरूमा सार्वजनिक शौचालयको पहुँचले खुला शौच प्रथालाई कम गर्न सहयोग पुर्याएको छ । यद्यपि, केही स्थानमा मर्मत सम्भार, पानी आपूर्ति वा सरसफाइको कमीका कारण प्रयोगकर्ता असन्तुष्ट हुने समस्या देखिन्छ । यस कारण सार्वजनिक शौचालयको स्थायी सञ्चालन, नियमित निगरानी र प्रयोगकर्ताको सचेतनाले मात्र यसको प्रभावकारी प्रयोग सुनिश्चित गर्न सकिन्छ ।

सार्वजनिक शौचालयले स्वास्थ्य सुधार, बालबालिका र महिलाको सुरक्षा, र वातावरणीय सरसफाइमा प्रत्यक्ष योगदान पुर्याउँछ । यसले समुदायमा सफा र सुरक्षित वातावरणको प्रवर्द्धन गर्दै, सबै नागरिकलाई सुरक्षित शौच सुविधा सुनिश्चित गर्ने महत्वपूर्ण माध्यमको रूपमा काम गर्दछ । यस नगरपालिकामा कुनैपनि प्रकारका सार्वजनिक शौचालय रहेका छैनन् ।

५.३.४ फोहोर मैला व्यवस्थापन

फोहोर मैला व्यवस्थापन समुदायको स्वास्थ्य र वातावरण संरक्षणको लागि अत्यन्तै महत्वपूर्ण विषय हो । नेपालका सहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रहरूमा घरायसी, व्यावसायिक र सार्वजनिक क्षेत्रबाट दैनिक रूपमा ठूलो मात्रामा फोहोर उत्पादन हुन्छ । उचित व्यवस्थापन नभएमा फोहोरले पानी, माटो र हावामा प्रदूषण फैलाउने, सरसफाइमा समस्या निम्त्याउने र विभिन्न रोगहरूको खतरा बढाउने गर्दछ । हाल स्थानीय तहहरूले फोहोर संकलन, भण्डारण र निस्तारणका लागि योजना बनाएका छन् । बजार, सार्वजनिक स्थल र घरघरबाट नियमित रूपमा फोहोर उठाइने व्यवस्था गरिएको छ ।

नगर क्षेत्रका घना बस्ती र बजारमा पनि फोहोर व्यवस्थापनमा सुधार आएको छ । केही ठाउँमा घरायसी फोहोर छुट्टाउने, पुनः प्रयोग योग्य वस्तु छुट्ट्याउने र कम्पोस्टिङ गरी मल उत्पादन गर्ने अभ्यास सुरु गरिएको छ । सार्वजनिक स्थानमा फोहोर फाल्ने बिन, संग्रहण केन्द्र र सडक सरसफाइ अभियानले समुदायमा सचेतना बढाएको छ । यद्यपि, दुर्गम र सघन बसोबास भएका ठाउँमा अझै नियमित फोहोर संकलन र निस्तारण चुनौतीपूर्ण छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

सशक्त फोहोर मैला व्यवस्थापनले स्वास्थ्य जोखिम कम गर्ने, वातावरणीय सरसफाइ कायम राख्ने र सुन्दर, सुरक्षित वातावरण सिर्जना गर्ने काम गर्छ । यसका लागि स्थानीय सरकार, समुदाय र परिवारको सहकार्य आवश्यक छ, जसले दीर्घकालीन रूपमा नगर, गाउँ र क्षेत्रीय स्वास्थ्य तथा जीवनस्तर सुधार गर्न योगदान पुर्याउँछ । यस नगरपालिकाको विवरण तालिकामा देखाइएको छ:

वडा नं.	एकमुष्ट खाडल खनेर गाड्ने गरेको	खोला वा जङ्गल वा सार्वजनिक स्थलमा फ्याँक्ने गरेको	घर वा सार्वजनिकस्थलमा जलाउने गरेको	घरमा फोहर नै निस्कदैन	नगरपालिका बाट आउने साधनमा राख्ने गरेको	वर्गिकरण गरि कुहिने र नकुहिने फोहरको सदुपयोग गर्ने गरेको	जम्मा
१	१४३९	२	३४३	०	३	१५	१८०२
२	३८३	१०	५४४	४	६८	२	१०११
३	१५६	१०	८३७	२९	१	२३	१०५६
४	९२	१३	३७	१	१२४	०	२६७
५	१	२	३	०	२५३	०	२५९
६	०	०	१३६४	१	९	२५	१३९९
७	१४४	३८	९६३	१२	४	२४२	१४०३
८	२	४	५७४	०	१२	१	५९३
९	०	६८२	८	०	०	१	६९१
जम्मा	२२१७	७६१	४६७३	४७	४७४	३०९	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा फोहोर मैला व्यवस्थापन विभिन्न तरिकाबाट सञ्चालन हुँदै आएको छ । सर्वेक्षण अनुसार, कुल ८,४८१ घर धुरीमध्ये धेरैले एकमुष्ट खाडल खनेर गाड्ने विधि अपनाएका छन् (२२१७ घरधुरी), जुन मुख्यतः ग्रामीण वडाहरूमा प्रचलित छ । खोला, जङ्गल वा सार्वजनिक स्थलमा फ्याँक्ने प्रवृत्ति ७६१ घरधुरीमा देखिएको छ, जुन खुलेआम फोहोर फाल्ने परम्परागत अभ्यास हो । घर वा सार्वजनिक स्थलमा जलाउने गराउने घरधुरी ४,६७३ रहेको छ, जुन धेरै वडाहरूमा सामान्य अभ्यास हो । केही घर धुरीले फोहर सडकमा वा नगरपालिका आएर संकलन गर्ने साधनमा राख्ने गरेको पाइएको छ (४७४ घर), र केहीले वर्गीकरण गरेर कुहिने र नकुहिने फोहरको सदुपयोग (३०९ घर) गर्दै आएका छन् ।

वडा अनुसार हेर्दा, वडा नं. १ र ६ मा खाडल गाड्ने र जलाउने प्रवृत्ति बढी छ भने वडा नं. ३, ७ र ८ मा जलाउने र खोला/सार्वजनिक स्थलमा फाल्ने अभ्यास देखिन्छ । वडा नं. ५ र ६ मा नगरपालिका मार्फत संकलन हुने फोहोरको प्रयोग अपेक्षाकृत बढी छ । यस तथ्यांकले देखाउँछ कि नगरपालिकामा फोहोर व्यवस्थापनमा मिश्रित अभ्यासहरू छन्, तर वर्गीकरण र सदुपयोग अझै न्यून छ ।

सशक्त फोहोर मैला व्यवस्थापनका लागि समुदाय, परिवार र स्थानीय तहको साझा प्रयास आवश्यक छ । नियमित संकलन, वर्गीकरण, पुनः प्रयोग र सरसफाइ अभियानले स्वास्थ्य, वातावरण र सौन्दर्य कायम राख्न सहयोग पुर्याउँछ । साथै, खोलामा फोहोर फाल्ने र खुला जलाउने अभ्यास कम गराउन सचेतना कार्यक्रम अनिवार्य छ ।

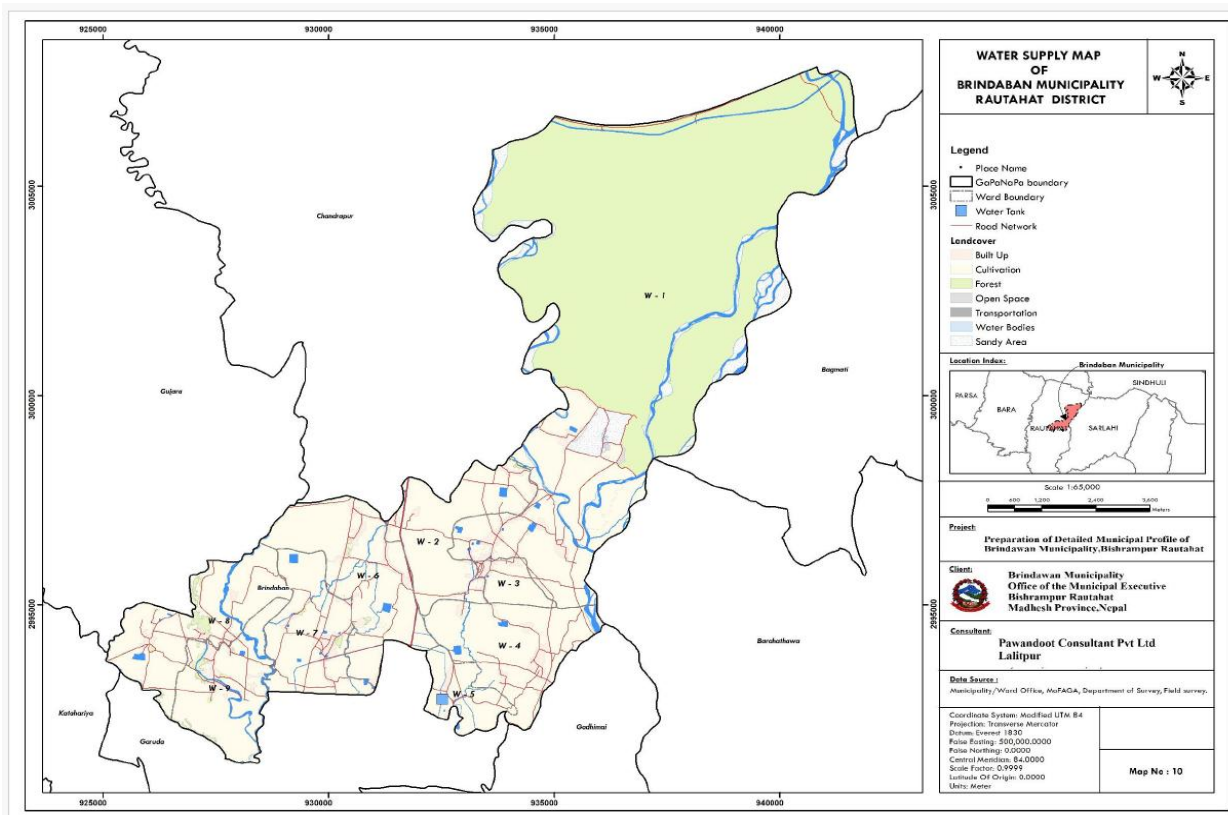
५.३.५ ढल व्यवस्थापन

ढल व्यवस्थापन सहर र नगरको स्वास्थ्य, सरसफाइ र वातावरण संरक्षणका लागि अत्यन्त महत्वपूर्ण छ । नगरपालिकामा ढलको उचित योजना, निर्माण र सञ्चालनले जल जन्य रोगको जोखिम घटाउँछ र प्रदूषण नियन्त्रणमा सहयोग पुर्याउँछ । वृन्दावन नगरपालिकामा ढल व्यवस्थापनका लागि मुख्यतया घरघरमा ढल जडान, सार्वजनिक नाली र सडकको दुबै तर्फ नाला निर्माण गरिएको छ । धेरै वडाहरूमा घरायसी र सार्वजनिक ढललाई अलग अलग व्यवस्थापन गरेर सफाइ सुनिश्चित गर्ने प्रयास भइरहेका छन् । तराई क्षेत्रका केही घना बस्तीहरूमा अझै पनि पुराना वा खुला ढल प्रयोग भइरहेको छ, जसले वर्षा वा बाढीमा स्वास्थ्य जोखिम र सरसफाइ समस्या निम्त्याउँछ ।

सशक्त ढल व्यवस्थापनका लागि नियमित नाली सफाइ, पुराना नालाको मर्मत, नयाँ नालीको निर्माण र स्थानीय समुदायलाई सचेतनामा राख्नु आवश्यक छ । यसले पानी जन्य रोग, ढल जन्य प्रदूषण, दुर्गन्ध र सरसफाइ सम्बन्धी समस्यालाई कम गर्नेछ । साथै, स्थानीय तहको नियमन र निगरानीले ढल व्यवस्थापन प्रणालीलाई दीर्घकालीन र प्रभावकारी बनाउँछ । यसरी, व्यवस्थित ढल व्यवस्थापनले स्वास्थ्य सुधार, वातावरणीय संरक्षण र समग्र जीवनस्तर वृद्धि गर्न योगदान पुर्याउँछ ।

शहर बजार केन्द्र र एकीकृत बस्ती भएका ठाउँमा ढल निकासको राम्रो प्रबन्ध हुनु आवश्यक छ । ढल निकास पनि भौतिक विकासको एक महत्वपूर्ण पूर्वाधार हो । सडक निर्माणसँगै ढल निकासको व्यवस्थापन भएको खण्डमा सरकार पूर्वाधार विकासमा गरिने दोहोरो खर्चबाट बच्दछ । यसका अलावा मानव बस्तीबाट उत्सर्जित फोहोरलाई मानव बस्तीभन्दा निश्चित टाढाको दुरीमा ल्याण्डफिल साईट बनाएर व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । फोहोरहित स्वच्छ र सफा वातावरण सभ्यताको परिचायक हो । हाल सम्म यस प्रकारका संरचनाहरू यस नगरपालिकामा बन्न सकेका छैनन् ।

५.३.७ स्रोत नक्सा

५.४ महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण

नेपालको संविधानले वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक बिभेद र जातीय छुवाछूत अन्त्य गर्दै समानता, आर्थिक न्याय, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्ने उद्देश्य राखेको छ । संविधानका मौलिक हकहरूमा महिलाको समान अधिकार, सुरक्षित मातृत्व, बालबालिकाको संरक्षण, दलित तथा पिछडिएका समुदायको समानुपातिक सहभागिता, सामाजिक न्याय र आर्थिक, शैक्षिक तथा सामाजिक दृष्टिले पिछडिएका समूहको संरक्षण समेटिएको छ । यसै अनुरूप राष्ट्रिय महिला आयोग, दलित आयोग, समावेशी आयोग, मधेश आयोग, मुस्लिम आयोग, आदिवासी जनजाति आयोग र मानव अधिकार आयोगहरू स्थापना गरी कार्यरत छन्। संघीय शासन प्रणालीमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण प्रवर्द्धन गर्ने अवसर प्रदान गरिएको छ ।

महिला, बालबालिका र सामाजिक समावेशीकरण समाजको समग्र विकास र समानताको प्रमुख सूचक हुन् । समुदायमा महिलाको सशक्तिकरण, बालबालिकाको सुरक्षा र पिछडिएका जाति, समूह तथा क्षेत्रका नागरिकको सहभागिता सुनिश्चित गर्न विविध कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । यसले शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण र सामाजिक सुरक्षामा सुधार ल्याएको छ । तराई, पहाड र हिमाली क्षेत्रका दुर्गम बस्तीहरूमा अझै पनि महिला र बालबालिकाको निर्णय प्रक्रियामा सीमित सहभागिता, बाल श्रम र बाल विवाह जस्ता चुनौतीहरू देखिन्छन् ।

समावेशीकरणका लागि महिला, बालबालिका र पिछडिएका समूहको सहभागिता, क्षमता अभिवृद्धि र सचेतनलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ । सामुदायिक समूह, महिला स्वयंसेविका, बाल विकास केन्द्र र स्थानीय संघ संस्थाहरूले यसमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएका छन् । सामाजिक समावेशीकरणले मात्र समान अवसर, न्याय र दिगो विकास

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । यसले महिलाको सशक्तिकरण, बालबालिकाको सुरक्षा र पिछडिएका समूहको सामाजिक सहभागिता बढाउँदै समग्र समाजको प्रगतिशील विकासमा योगदान पुर्याउँछ ।

संविधानले अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता, जस्तै CEDAW, बेइजिङ्ग घोषणा पत्र र दिगो विकास लक्ष्यसँग मेल राख्दै समानता र समावेशी समाज निर्माणको आधार तयार पारेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार स्थानीय तहहरूले विकास योजना निर्माण, महिला, बालबालिका र पिछडिएका वर्गको प्रत्यक्ष सहभागिता सुनिश्चित गर्ने, योजना कार्यान्वयनमा प्राथमिकता दिने र तथ्याङ्क सकलमार्फत सामाजिक विकास र सामाजिक समावेशीकरण प्रवर्द्धन गर्ने जिम्मेवारी पाएका छन् । यसरी, संविधान र कानुनी व्यवस्थाले सबै नागरिकका हक सुनिश्चित गर्दै समावेशी, समानुपातिक र न्याय पूर्ण समाजको निर्माणमा मार्गदर्शन प्रदान गरेको छ ।

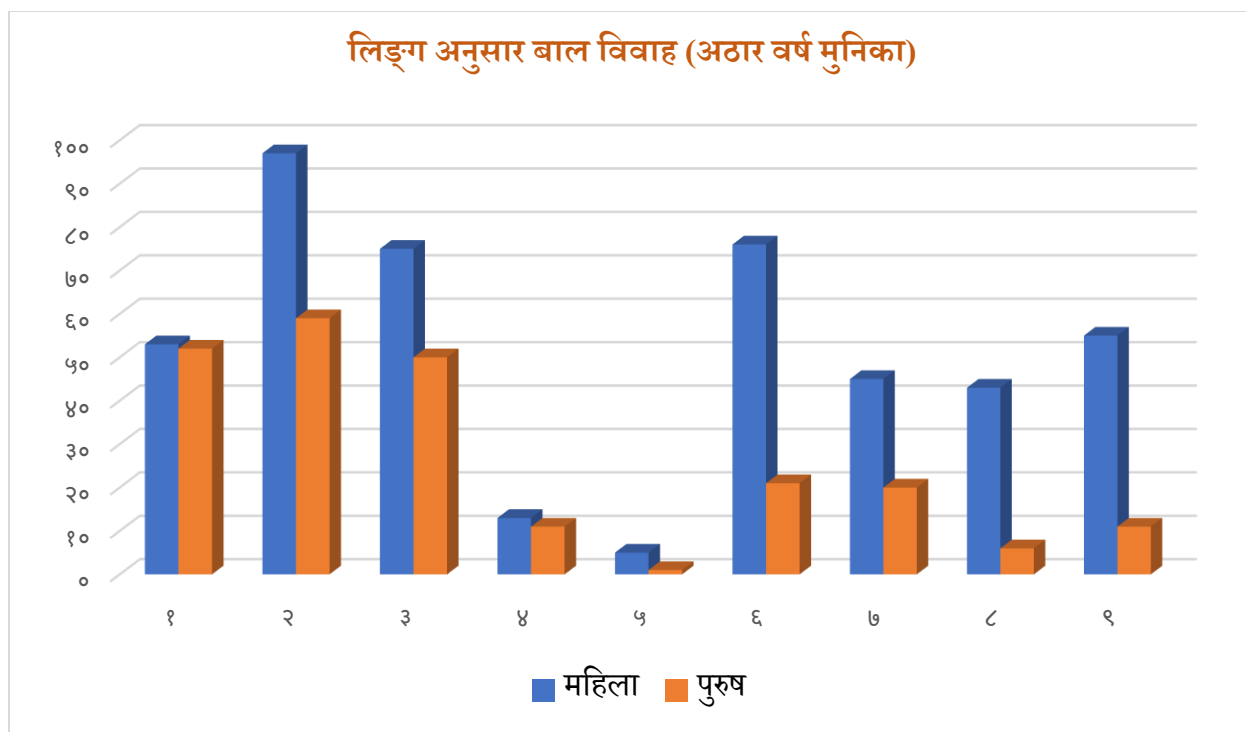
५.४.१ लिङ्ग अनुसार बाल विवाह (अठार वर्ष मुनिका)

नेपालमा विवाहको अवस्था लिङ्ग अनुसार फरक फरक देखिन्छ । परम्परागत रूपमा पुरुष र महिला दुवैको विवाहको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक पक्षले निर्धारण गर्छ । सामान्यतया महिलाको विवाह उमेर पुरुषको तुलनामा कम हुन्छ, धेरै ग्रामीण र तराई क्षेत्रका वडाहरूमा महिलाको पहिलो विवाह १८ वर्षभन्दा पहिले हुने प्रचलन रहँदै आएको छ । पुरुषको विवाह प्रायः २०-२५ वर्षको उमेरमा हुने गरेको पाइन्छ । लैङ्गिक असमानताका कारण महिलाले शैक्षिक अवसर, रोजगार र स्वास्थ्य सेवामा पुरुषको तुलनामा सीमित पहुँच पाउने अवस्था छ ।

हालका वर्षहरूमा सचेतना, शिक्षा, र स्थानीय तहको पहलले महिला विवाहको औसत उमेर बढाउन सहयोग गरेको छ । बाल विवाह, बहुविवाह र गैरकानुनी विवाहलाई रोक्न विभिन्न समुदायमा जागरूकता कार्यक्रम, शिक्षा तथा सामाजिक अभियान सञ्चालन भइरहेका छन् । सहरी क्षेत्रमा विवाह प्रायः कानुनी उमेर अनुसार हुने गरेका छन् भने ग्रामीण क्षेत्र र पिछडिएका समुदायमा अझै परम्परागत सामाजिक दबाबका कारण समय पूर्व विवाहको संख्या उच्च छ । यसरी, नेपालमा लिङ्ग अनुसार विवाहको अवस्था सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक पक्षसँग जोडिएको देखिन्छ र समान अवसर तथा महिला सशक्तिकरणको पहलले यसको सुधारमा योगदान दिइरहेको छ ।

वडा नं.	महिला	पुरुष
१	५३	५२
२	९७	५९
३	७५	५०
४	१३	११
५	५	१
६	७६	२१
७	४५	२०
८	४३	६
९	५५	११
जम्मा	४६२	२३१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा लिङ्ग अनुसार विवाहको अवस्था सर्वेक्षणले देखाउँछ कि महिलाको विवाहको संख्या पुरुषको तुलनामा बढी छ। कुल ६,९ वडामा सर्वेक्षण अनुसार महिला ४६२ र पुरुष २३१ विवाह भएका छन्। वडा अनुसार हेर्दा वडा नं. २ (महिला ९७, पुरुष ५९) र वडा नं. ६ (महिला ७६, पुरुष २१) मा सबैभन्दा बढी विवाह भएको देखिन्छ। केही वडाहरू, जस्तै वडा नं. ५ (महिला ५, पुरुष १) र वडा नं. ८ (महिला ४३, पुरुष ६),मा महिला विवाहको संख्या पुरुषको तुलनामा निकै बढी रहेको छ।

यस तथ्यांकले देखाउँछ कि समुदायमा महिलाको विवाह पुरुषको तुलनामा छिटो वा बढी हुने प्रवृत्ति रहेको छ। सामाजिक परम्परा, सांस्कृतिक दबाव र लैङ्गिक असमानताका कारण महिलाको विवाह पुरुषको भन्दा कम उमेरमा हुने र संख्या बढी देखिनु सामान्य भएको देखिन्छ। यसैले महिलाको शिक्षा, जागरूकता र सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने पहल आवश्यक छ। साथै, स्थानीय तहले बाल विवाह रोक्न र दुवै लिङ्गका नागरिकलाई समान अवसर उपलब्ध गराउन कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ।

५.४.२ कामदारको रूपमा घर बाहिर रहेका बालबालिका

सामान्य अर्थमा बाल श्रम भन्नाले १८ वर्षमुनिका बालबालिकाद्वारा गराइने काम बुझिन्छ। बाल श्रम नेपाल सँगसँगै अन्य धेरै देशमा गैरकानुनी मानिन्छ। यो यस्तो अपराध हो, जसमा बाल बालिका विद्यालयको पहुँचबाट वञ्चित हुन्छन्। यो अभिशाप पनि हो, जसले नेपालभरि आफ्नो जालो फैँकाएको छ। बाल श्रमले गर्दा तिनिहरूमाथी मानसिक, शारीरिक, सामाजिक, मौखिक खतरा उत्पन्न हुन्छ। यस्तो व्यवहारले बालबालिकाको शोषण हुन्छ। बढ्दो सहरीकरण, जनसङ्ख्या वृद्धि, रोजगारको कमी वा वैकल्पिक व्यवस्था नहुनु, योजना निर्माण तथा कार्यक्रम सञ्चालनमा समन्वय नहुनु र विकासको पर्याप्त पूर्वाधार निर्माण हुन नसक्दा पनि बाल श्रम मौलाउँदै गएको कुरा एक तथ्याङ्कहरूले देखाएका छन्। कानुनले बालबालिकालाई श्रममा प्रयोग गर्न नपाइने व्यवस्था गरे पनि नेपालका विभिन्न ठाउँमा रहेका ग्यारेज, होटेल, चिया पसल, रेस्टुरेन्ट लगायत कल कारखाना र घरमा समेत बालबालिकाको प्रयोग श्रमिक तथा कामदारको रूपमा बढ्दै गएको छ र त्यसको रोकथाम प्रभावकारी हुन सकेको छैन। बाल श्रम पूर्वरूपले अवैध हो।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ को धारा ३९ मा उल्लेख भए अनुसार (१) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचानसहित नामकरण र जन्म दर्ताको हक हुनेछ । (२) प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक हुनेछ । (३) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ । (४) कुनै पनि बालबालिकालाई कल कारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिम पूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन । (५) कुनै पनि बालबालिकालाई बाल-विवाह, गैरकानुनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन । (६) कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौन जन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन । (७) कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन । (८) प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुनेछ । (९) असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द्व पीडित, विस्थापित एवं जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ । (१०) उपधारा (४), (५), (६) र (७) विपरीतका कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ । यस सँगसँगै नेपालको संविधान २०७२ ले बालबालिकालाई आधारभूत शिक्षा निशुल्क तथा अनिवार्य र माध्यामिक शिक्षा निःशुल्क गरेको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनका अनुसार गरिबी बाल श्रमको सबैभन्दा प्रमुख कारण हो । यसबाहेक कुनै अर्थ पूर्ण विकल्प जस्तैः प्राथमिक विद्यालय नहुनु, गुणस्तरीय शिक्षा दिन नसक्नु र महँगो पढाइ हुनुको कारणले पनि बालबालिकाहरू बाल श्रमतिर जान बाध्य हुन्छन् । नेपालको सन्दर्भमा दुर्गम क्षेत्रका बालबालिकालाई धेरै काम गर्नुपर्छ किनभने त्यहाँ विद्यालय नै छैन र भए पनि टाढा छ । त्यहीँ अर्कोतिर नेपाली धर्म, संस्कृति र परम्पराले गर्दा पनि बालबालिकालाई धेरै काम गर्नु परिरहेको छ । तथाकथित परिवारको मान्यता के रहेको छ भने शिक्षित हुनु उनीहरूको भाग्यमा छैन र वर्षदेखि चली आएको मजदुरी परम्परा नै उनीहरूको कमाइ र जीवन धान्ने स्रोत हो ।

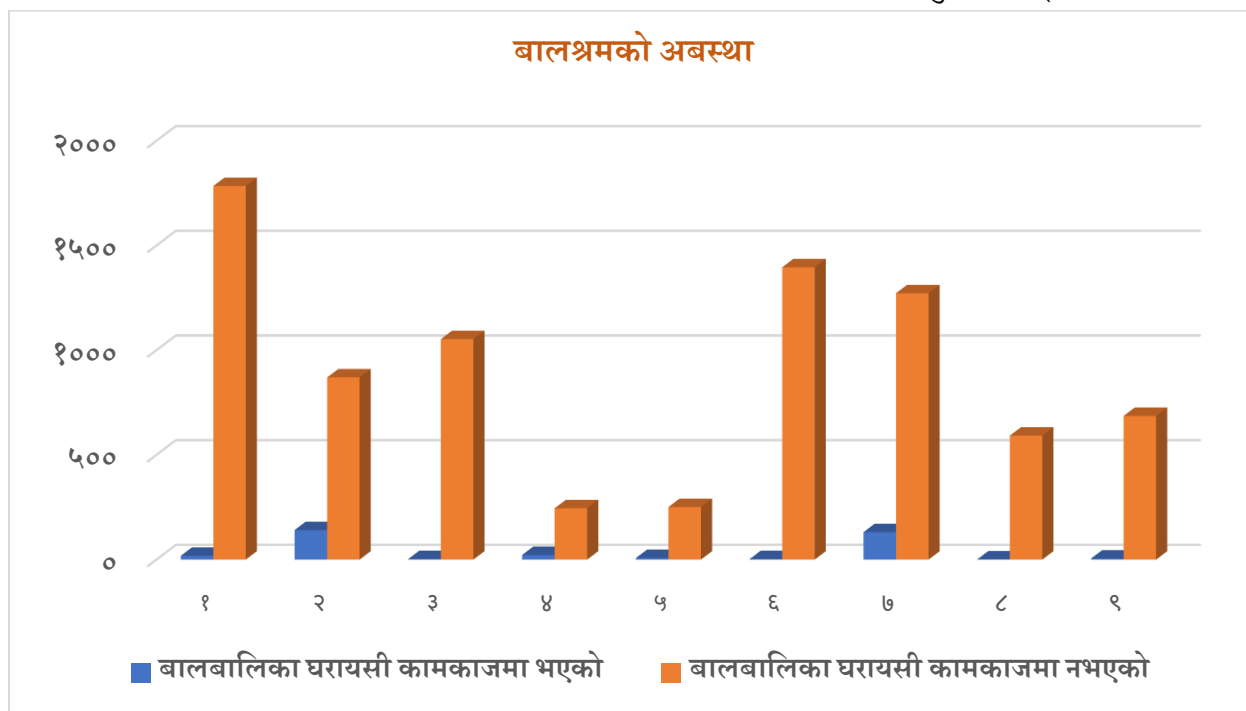
यस वृन्दावन नगरपालिकामा यस प्रकारको बाल श्रमको तथ्यांक तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

वडा नं.	बालबालिका घरायसी कामकाजमा भएको	बालबालिका घरायसी कामकाजमा नभएको	जम्मा
१	१८	१७८४	१८०२
२	१४१	८७०	१०११
३	३	१०५३	१०५६
४	२२	२४५	२६७
५	८	२५१	२५९
६	३	१३९६	१३९९
७	१३१	१२७२	१४०३
८	१	५९२	५९३
९	५	६८६	६९१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

जम्मा	३३२	८१४९	८४८१
-------	-----	------	------

स्रोत: नगरपालिका घरघुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा बालबालिका घरायसी कामकाजमा संलग्नताको अवस्था विभिन्न वडामा फरक देखिन्छ । सर्वेक्षण अनुसार कुल ८,४८१ घर परिवार मध्ये ३३२ घर परिवारमा बालबालिका घरायसी कामकाजमा संलग्न रहेका छन् भने ८,१४९ बालबालिका घरायसी कामकाजमा संलग्न छैनन् । वडा अनुसार हेर्दा वडा नं. २ (१४१ बालबालिका) र वडा नं. ७ (१३१ बालबालिका) मा घरायसी कामकाजमा संलग्न बालबालिकाको संख्या सबैभन्दा बढी छ । केही वडाहरू, जस्तै वडा नं. ६ (३ बालबालिका) र वडा नं. ८ (१ बालबालिका), मा घरायसी कामकाजमा संलग्न बालबालिकाको संख्या न्यून देखिन्छ ।

यस तथ्यांकले देखाउँछ कि अधिकांश बालबालिका विद्यालय वा अन्य सामाजिक गतिविधिमा संलग्न छन् र घरायसी कामकाजमा कम मात्रामा संलग्न छन् । तथापि, घरायसी कामकाजमा संलग्न बालबालिकालाई समयमै शिक्षा र पोषणको पर्याप्त अवसर नपाउन सक्ने जोखिम रहेको छ । त्यसैले स्थानीय समुदाय र सरकारको पहलले बालबालिकालाई शिक्षा, स्वास्थ्य र विकासका अवसर उपलब्ध गराउने साथै घरायसी कामकाजमा अत्याधिक संलग्नतालाई कम गर्न आवश्यक छ ।

५.४.३ बालक्लब तथा संजालको विवरण

बालबालिकाहरू संगठित भई आफूसँग सरोकार राख्ने विषयमा छलफल गर्न, प्रतिनिधित्व गर्न र आफ्नै क्षमता विकास, सचेतना लगायत बाल अधिकारको संरक्षण प्रवर्धनमा विविध क्रियाकलाप गर्न नेपालमा बाल समूह, बाल क्लब, बाल अधिकार मञ्च आदिका रूपमा बालबालिकाहरू क्रियाशिल रहेका छन् । बाल क्लब, बाल सहभागिताको एक सशक्त माध्यम बनेको छ । जसलाई बालबालिकासँग सम्बन्धित थुप्रै नीतिगत दस्तावेजहरूमा पनि उल्लेख गरिएको छ । बालबालिकालाई समूहमा आबद्ध गराउन र उनीहरूसँग सरोकार राख्ने विषयमा मत व्यक्त गर्नका लागि विभिन्न स्तरका

नीति तथा योजना निर्माणदेखि कार्यान्वयन र अनुगमनसम्म बाल क्लबको प्रतिनिधित्वलाई मान्यता दिइएको छ । नगरपालिकाबाट प्राप्त तथ्यांक अनुसार हाल यस नगरपालिकामा रहेका सबै विद्यालयहरूमा बाल क्लबहरू गठन भएको तथा बाल सञ्जाल भने नरहेको अवस्था छ । बालबालिकाहरूको अधिकार सुनिश्चित गर्नका लागि नगरपालिका स्तरीय बाल सञ्जाल गठन गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

५.४.४ घर परिवार विहीन बालबालिकाको अवस्था

नेपालको संविधानको धारा ३९ अन्तर्गत उपधारा ९ बमोजिम मौलिक हकमा, असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द्व पीडित, विस्थापित एवं जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ भनी उल्लेख छ भने धारा ४३ मा आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानुन बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भनी उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ स्थानीय सरकारको रूपमा रहेको नगरपालिकाले यस प्रकारको वेसाहारा अवस्थामा रहेका बालबालिका र अन्य नागरिकलाई अनिवार्य संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व रहेको छ ।

५.४.५ अपाङ्गताका आधारमा जनसंख्या

नेपालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जनसंख्या सामाजिक विकास, स्वास्थ्य र समावेशीकरणको दृष्टिले महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । अपाङ्गता भनेको शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक वा संवेदनात्मक क्षमतामा असमानता वा कमी हुनु हो, जसले व्यक्तिको दैनिक जीवन, शिक्षा, रोजगार, सामाजिक सहभागिता र स्वास्थ्य सेवामा पहुँचलाई प्रभावित पार्छ । वृन्दावन नगरपालिकामा पनि अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको संख्या विभिन्न प्रकारका अपाङ्गताका आधारमा फरक फरक देखिन्छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू शारीरिक, दृष्टि, श्रवण, मानसिक, बौद्धिक, भाषिक र बहु अपाङ्गताको रूपमा वर्गीकृत गर्न सकिन्छ ।

सर्वेक्षण अनुसार, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संख्या सानो भए पनि उनीहरूको जीवनमा सामाजिक असमानता, रोजगारको कमी, शिक्षा र स्वास्थ्य सेवामा पहुँचको अभाव अझै ठूलो चुनौती बनेको छ । धेरै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू ग्रामीण क्षेत्र र दुर्गम बस्तीमा बसोबास गर्दै आएका छन्, जहाँ शैक्षिक, स्वास्थ्य र रोजगारीका अवसरहरू सीमित छन् । महिला अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू प्रायः थप संवेदनशील अवस्थामा हुन्छन् किनभने उनीहरू लैङ्गिक भेदभाव र सामाजिक चुनौतीहरूको सामना गर्नुपर्छ । बालबालिकामा देखिएका अपाङ्गताहरूले शिक्षा, खेलकुद, सामाजिक सहभागिता र मानसिक विकासमा असर पुर्याउँछ, जसले दीर्घकालीन रूपमा उनीहरूको आत्मनिर्भरता र जीवनस्तर घटाउँछ ।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सामाजिक समावेशीकरण र जीवनस्तर सुधार गर्न स्थानीय सरकार, सामुदायिक संगठन, गैर सरकारी संस्था र परिवारको सक्रिय सहयोग आवश्यक छ । उनीहरूको लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, मनोरञ्जन, सार्वजनिक पहुँच र सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने उपायहरू अपनाउनुपर्छ । विद्यालयमा समावेशी शिक्षा, अपाङ्गता मैत्री पूर्वाधार, सहायक उपकरणको उपलब्धता, स्वास्थ्य शिविर र समुदायमा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवनस्तर सुधार गर्न सकिन्छ ।

नगरपालिकामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको आकलन गर्दा शारीरिक अपाङ्गता बढी देखिन्छ भने मानसिक, दृष्टि र श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता केही कम देखिन्छ । तराई क्षेत्र, घना बस्ती र दुर्गम गाउँमा सामाजिक समझदारी, पहुँच र स्रोतको कमीका कारण अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू अझै कमजोर अवस्थामा छन् । उनीहरूको स्वास्थ्य उपचार, पोषण, शिक्षा र सामाजिक सहभागितामा पहुँच सुनिश्चित गर्न विशेष योजना र कार्यक्रम आवश्यक छन् ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समान अवसर, सम्मान र सामाजिक सुरक्षा उपलब्ध गराउँदा मात्र समुदायको समग्र विकास र समावेशी समाजको निर्माण सम्भव हुन्छ । यसका लागि समुदायमा सचेतना अभिवृद्धि, परिवारको सहयोग र स्थानीय सरकारको समन्वय अत्यावश्यक छ । दीर्घकालीन दृष्टिले, अपाङ्गता भएका नागरिकलाई शिक्षित, स्वास्थ्य सुरक्षित र आत्मनिर्भर बनाउनको लागि व्यापक योजना, सहायक उपकरण र पुनर्स्थापना कार्यक्रम अनिवार्य छन् । यसरी, अपाङ्गताका आधारमा जनसंख्या हेर्दा, प्रत्येक व्यक्ति समाजको अविभाज्य अंग हो र उनीहरूको सहभागिता र सशक्तिकरणले मात्र समावेशी र न्याय पूर्ण समाजको निर्माण गर्न सकिन्छ । सामाजिक दृष्टिले समान अवसर सुनिश्चित गर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवनस्तर, आत्म सम्मान र दिगो विकासमा प्रत्यक्ष योगदान पुग्छ । यसले समुदायमा समानता, सहिष्णुता र मानवअधिकारको सम्मान बढाउने महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

वडा नं.	दृष्टिबिहिन (आखा नदेख्ने)	बहिरा(सुन्न र बोल्न नसक्ने)	बहु अपाङ्गता	बौद्धिक अपाङ्गता भएको	मनोसामाजिक अपाङ्गता भएको	शारीरिक अपाङ्गता भएको	सुस्त मन स्थिती	सुस्त श्रवण भएको	स्वर बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता(भकभके)	जम्मा अपाङ्गता भएका व्यक्ति
१	५	७	२	१	२	३४	१	०	१	५३
२	६	८	१	१	३	३५	५	२	०	६१
३	२	१	४	५	०	१९	१	०	०	३२
४	१	६	०	१	२	६	१	७	२	२६
५	९	५	०	२	०	१५	२	३	०	३६
६	५	९	२	४	०	४२	२०	०	६	८८
७	३	५	४	३	०	४२	१३	०	५	७५
८	७	७	०	४	१	२३	०	१	०	४३
९	७	१७	२०	९	०	१६५	१	४	०	२२३
जम्मा	४५	६५	३३	३०	८	३८१	४४	१७	१४	६३७

स्रोत: नगरपालिका घरघुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको वितरण विभिन्न प्रकारका अपाङ्गताका आधारमा फरक देखिन्छ । सर्वेक्षण अनुसार, कुल ६३७ जना अपाङ्गता भएका व्यक्ति रहेका छन् । सबैभन्दा बढी शारीरिक अपाङ्गता भएको संख्या ३८१ छ, जसले समुदायमा शारीरिक चुनौतीको उच्च अनुपात दर्साउँछ । त्यसपछि सुस्त मनस्थिति भएका व्यक्तिहरू ४४, सुस्त श्रवण १७, बहु अपाङ्गता ३३, दृष्टिबिहिन ४५, बहिरा ६५, बौद्धिक अपाङ्गता ३०, मनोसामाजिक अपाङ्गता ८, र स्वर/भकभके सम्बन्धी अपाङ्गता १४ रहेका छन् ।

वडा अनुसार हेर्दा, वडा नं. ९ मा सबैभन्दा धेरै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू (२२३ जना) छन्, जसमा शारीरिक अपाङ्गता सबैभन्दा उच्च (१६५ जना) रहेको छ । वडा नं. ६ र ७ पनि उच्च अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू भएका

वडाहरू हुन्, जहाँ शारीरिक र मानसिक चुनौती भएका व्यक्तिहरू बढी छन् । केही वडाहरू, जस्तै वडा नं. ३ र ४,मा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संख्या कम छ तर दृष्टि, श्रवण र बौद्धिक अपाङ्गता देखिएको छ ।

यस तथ्यांकले देखाउँछ कि अपाङ्गता समुदायमा फरक फरक रूपमा फैलिएको छ र सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार र सामाजिक सहभागितामा पहुँच सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ । विशेष गरी शारीरिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, बहु अपाङ्गता भएका व्यक्ति र मानसिक चुनौती भएका बालबालिकालाई समावेशी शिक्षा, पुनर्स्थापना र सहायक उपकरण उपलब्ध गराउनु अत्यावश्यक छ । यसले मात्र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवनस्तर सुधार, आत्मनिर्भरता र सामाजिक सहभागिता सुनिश्चित गर्न सकिन्छ ।

समुदायमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहभागिता र सशक्तिकरणले मात्र समावेशी, न्याय पूर्ण र दिगो समाज निर्माण गर्न सहयोग पुर्याउँछ । स्थानीय तह, सामुदायिक संस्था र परिवारको सहकार्यले स्वास्थ्य सेवा, पुनर्स्थापना, रोजगार र सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममार्फत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवनस्तर सुधार्न सकिन्छ । यसरी, अपाङ्गताका आधारमा जनसंख्या विश्लेषणले समाजमा समान अवसर, समावेशी विकास र मानवअधिकार सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण जानकारी प्रदान गर्दछ ।

५.४.६ जेष्ठ नागरिक तथा एकल महिला

वृन्दावन नगरपालिकामा जेष्ठ नागरिक र एकल महिलाहरू समाजका संवेदनशील वर्गका रूपमा परिचित छन् । जेष्ठ नागरिक भनेका ६० वर्षमाथिका व्यक्तिहरू हुन्, जो स्वास्थ्य, आर्थिक सुरक्षा र सामाजिक सहभागितामा विशेष ध्यानको आवश्यकता राख्छन् । धेरै जेष्ठ नागरिकहरू कृषि, घरायसी कामकाज वा साना व्यवसायमा संलग्न भए पनि आय स्रोत सीमित र स्वास्थ्य सम्बन्धी चुनौतीहरू भोगिरहेका छन् । बृद्धावस्थामा सामाजिक सुरक्षा, स्वास्थ्य सेवा, पोषण र मानसिक स्वास्थ्यलाई सुनिश्चित गर्नु अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ ।

एकल महिलाहरू, जसमा विधवा, अविवाहित वा पति नभएका महिला समावेश छन्, सामाजिक र आर्थिक दृष्टिले बढी संवेदनशील हुन्छन् । उनीहरूले घर, परिवार र आय आर्जन सम्बन्धी जिम्मेवारीहरू एकलै वहन गर्नु पर्ने भएकाले रोजगारी, शिक्षा र स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सीमित हुने समस्या देखा पर्छ । यसका कारण उनीहरूको सामाजिक सुरक्षा, मानसिक स्वास्थ्य र जीवनस्तर कमजोर बन्न सक्छ ।

स्थानीय तह र सामुदायिक संस्थाहरूले जेष्ठ नागरिक र एकल महिलाको जीवनस्तर सुधारका लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ । स्वास्थ्य शिविर, सामाजिक सुरक्षा भत्ता, पोषण कार्यक्रम, आय आर्जनको अवसर र सामाजिक सहभागिता सुनिश्चित गर्न पहल आवश्यक छ । यसले मात्र जेष्ठ नागरिक र एकल महिलालाई सम्मान, सुरक्षा र आत्मनिर्भरता प्रदान गर्न सकिन्छ । समावेशी, न्याय पूर्ण र दिगो समाज निर्माणका लागि यी वर्गहरूको संरक्षण र सशक्तिकरण अत्यन्त आवश्यक छ ।

वडा नं.	महिला	पुरुष	एकल महिला	एकल पुरुष
१	२२३	२७८	१३७	५४
२	२१४	२५०	९२	३९
३	२१९	२५६	१११	४२
४	६०	७२	२४	१५
५	५०	७०	३७	१४

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

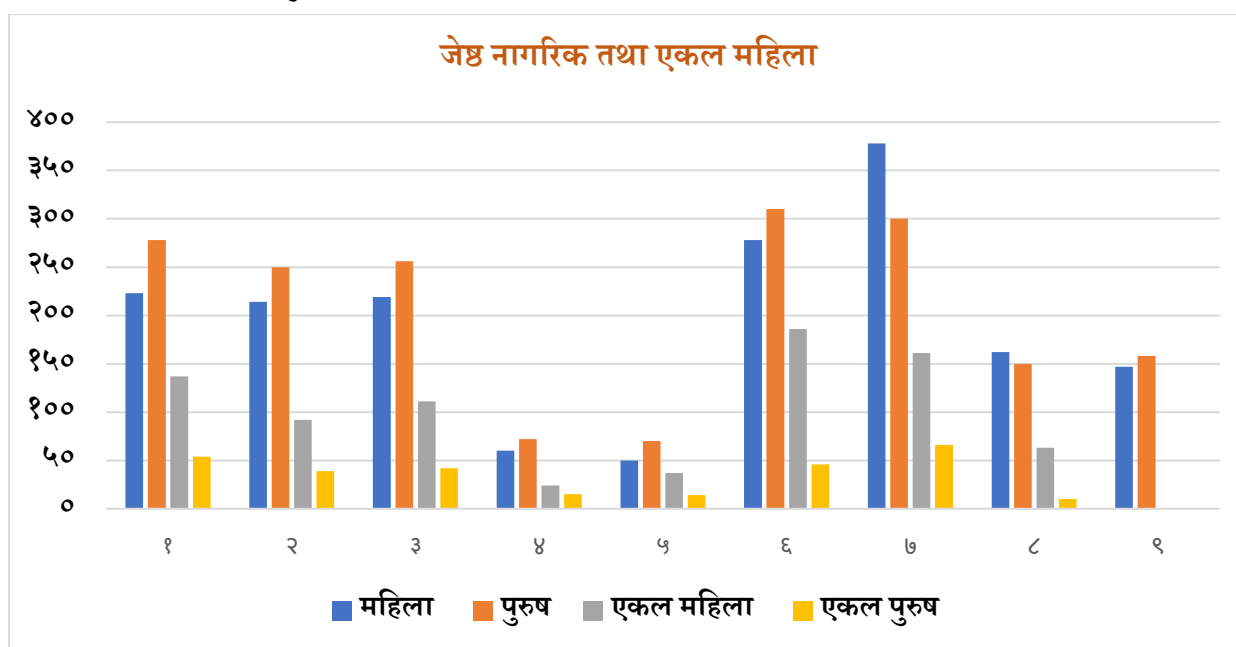
वडा नं.	महिला	पुरुष	एकल महिला	एकल पुरुष
६	२७८	३१०	१८६	४६
७	३७८	३००	१६१	६६
८	१६२	१५०	६३	१०
९	१४७	१५८	०	०
जम्मा	१७३१	१८४४	८११	२८६

स्रोत: नगरपालिका घरघुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा जेष्ठ नागरिकको जनसंख्या लिङ्ग अनुसार र एकल महिला/पुरुषको अवस्था सर्वेक्षणले देखाउँछ कि कुल ३,५७५ जेष्ठ नागरिक मध्ये महिला १,७३१ र पुरुष १,८४४ रहेका छन्। वडा अनुसार, वडा नं. ७ मा जेष्ठ नागरिक महिला ३७८ र पुरुष ३०० रहेका छन्, जुन सबैभन्दा बढी हो। यसको साथै, एकल महिलाहरूको संख्या कुल ८११ छ, जसमा वडा नं. ६ मा सबैभन्दा धेरै (१८६ जना) रहेका छन्। एकल पुरुषहरूको संख्या कुल २८६ रहेको छ, जसमा वडा नं. ७ (६६ जना) र वडा नं. ६ (४६ जना) बढी छन्।

यस तथ्यांकले देखाउँछ कि वृद्धावस्थामा र एकल जीवनका कारण महिला र पुरुष दुवै समूह संवेदनशील अवस्थामा छन्। विशेष गरी एकल महिलाहरू आर्थिक, सामाजिक र स्वास्थ्य सेवामा सीमित पहुँचका कारण थप चुनौती भोगिरहेका छन्। जेष्ठ नागरिक र एकल व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य, पोषण, सामाजिक सुरक्षा, मानसिक स्वास्थ्य र सामाजिक सहभागिता सुनिश्चित गर्न स्थानीय सरकार, स्वास्थ्य संस्था र समुदायको सक्रिय भूमिका आवश्यक छ।

समुदायमा जेष्ठ नागरिक र एकल महिलाको संरक्षण र सशक्तिकरणले मात्र समाजमा समान अवसर, सामाजिक न्याय र दिगो विकास सुनिश्चित गर्न सक्छ। यसका लागि वृद्धा श्रम, स्वास्थ्य शिविर, सामाजिक सुरक्षा भत्ता, आय आर्जनका अवसर र समुदायमा सम्मान जनक वातावरण सिर्जना गर्न पहल आवश्यक छ। यस्तो पहलले जेष्ठ नागरिक र एकल महिलाहरूको जीवनस्तर सुधार्ने, आत्मनिर्भर बनाउने र सामाजिक सहभागिता बढाउने काम गर्छ।

५.४.७ अल्पसंख्यक सीमान्तकृत वर्गको विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत वर्ग समाजको संवेदनशील र पिछडिएको समूह हुन्। यस वर्गमा मधेसी, थारू, मुस्लिम, आदिवासी, जनजाति, पिछडिएका समुदाय र आर्थिक रूपले विपन्न परिवारका सदस्यहरू समावेश छन्। यी वर्गका नागरिकहरू सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक रूपमा मुख्य धाराबाट पछि परेका छन् र शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सार्वजनिक सेवामा पहुँच सीमित हुने प्रवृत्ति देखिन्छ।

सामुदायिक स्तरमा उनीहरूको सहभागिता सीमित हुने, निर्णय प्रक्रियामा प्रतिनिधित्व कम हुने र अवसरमा असमानता देखिने गरेको छ। तराई, पहाड र हिमाली क्षेत्रका वडाहरूमा अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत वर्गको वितरण फरक फरक छ, घना बस्ती र दुर्गम क्षेत्रमा उनीहरूको पहुँच अझै कठिन छ। शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार र सामाजिक सुरक्षा सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्न स्थानीय तह, गैरसरकारी संस्था र समुदायको सहकार्य आवश्यक छ।

स्थानीय स्तरमा लक्षित कार्यक्रम र पहलले मात्र अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत वर्गको जीवनस्तर सुधार्न, समान अवसर सुनिश्चित गर्न र सामाजिक समावेशीकरण प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ। सामुदायिक जागरूकता, क्षमता अभिवृद्धि, महिला र बालबालिकाको संरक्षण, रोजगार र सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमले यस वर्गलाई सशक्त बनाउने र समावेशी समाज निर्माणमा योगदान पुर्याउने काम गर्छ। यसरी अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत वर्गको संरक्षण र सशक्तिकरणले समाजमा समानता, न्याय र दिगो विकासको आधार तयार गर्दछ।

५.४.८ वार्षिक कार्यक्रमबाट लक्षित कार्यक्रमतर्फ भएको विनियोजन तथा खर्चको अवस्था

वृन्दावन नगरपालिकामा वार्षिक कार्यक्रमको योजना अनुसार लक्षित कार्यक्रमतर्फ गरिएको विनियोजन र खर्चको अवस्थाले स्थानीय विकास र सेवाको कार्यान्वयनको वास्तविक स्थिति देखाउँछ। प्रत्येक वर्ष स्थानीय सरकारले समग्र बजेटको निश्चित हिस्सा सामाजिक विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, महिला सशक्तिकरण, बालबालिका, अपाङ्गता, बृद्धावस्थामा र अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत वर्गका लागि लक्षित कार्यक्रमतर्फ विनियोजन गर्दछ। यो विनियोजनले सामाजिक न्याय, समान अवसर र समावेशी विकास सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ।

सर्वेक्षण अनुसार, लक्षित कार्यक्रमका लागि विनियोजन गरिएको रकम प्रायः योजना अनुरूप खर्च हुने गरेको छ। तर केही कार्यक्रमहरूमा बजेटको समयमै प्रयोग नहुनु, अपर्याप्त स्रोत, कार्यान्वयनमा ढिलाइ वा प्रशासनिक चुनौतीका कारण खर्चको पूर्णता प्राप्त हुन सकेको छैन। विशेषगरी अपाङ्गता, महिला सशक्तिकरण र बालबालिका लक्षित कार्यक्रममा स्रोतको अभाव वा संकुचित वितरणले प्रभावकारी कार्यान्वयनमा बाधा पुर्याएको पाइन्छ।

स्थानीय तहले नियमित अनुगमन, बजेट कार्यान्वयनको समीक्षा र आवश्यक सुधार उपाय अपनाएर लक्षित कार्यक्रमको प्रभावकारिता बढाउन सक्दछ। यसले योजना अनुसार रकम सही समयमा प्रयोग हुने, समुदायमा प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने र सामाजिक समावेशीकरण तथा दिगो विकास सुनिश्चित हुने सुनिश्चित गर्दछ। साथै, लक्षित कार्यक्रममा समुदायको सहभागीता र पारदर्शिता सुनिश्चित गर्दा योजना प्रभावकारी र दीर्घकालीन रूपमा टिकाउ हुन्छ।

५.५ युवा तथा खेलकुद र मनोरञ्जन

वृन्दावन नगरपालिकामा युवा वर्ग समाजको ऊर्जा, सृजनशीलता र प्रगतिशील सोचको प्रमुख स्रोत हुन्। युवा समुदाय शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार र सामाजिक गतिविधिमा सक्रिय सहभागिता जनाउने प्रमुख शक्ति हो। यद्यपि, गाउँ र सहर दुबै क्षेत्रमा युवा वर्गलाई विकासका अवसर, रोजगार र कौशल अभिवृद्धि कार्यक्रम उपलब्ध गराउने चुनौतीहरू रहेका छन्। युवालाई सिर्जनात्मक, सकारात्मक र उत्पादक बनाउने उद्देश्यका साथ स्थानीय सरकार, विद्यालय र सामुदायिक संगठनहरूले विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका छन्।

खेलकुद र मनोरञ्जन युवाको शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । खेलकुदले केवल शारीरिक स्वास्थ्य सुधार मात्र गर्दैन, तर सहकार्य, अनुशासन, नेतृत्व क्षमता र सामाजिक सम्बन्धहरू विकास गर्न पनि सहयोग गर्छ । नगरपालिकामा विभिन्न खेलकुद गतिविधिहरू जस्तै फुटबल, भलिबल, दौड, कबड्डी, कबड्डी प्रतियोगिता र अन्य पारस्परिक खेलहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । विद्यालय स्तरबाटै बालबालिका र युवालाई खेलकुदमा सहभागी गराउने पहलले स्वस्थ प्रतिस्पर्धा र सहकार्यको भावना विकास गरेको छ ।

मनोरञ्जनका माध्यमले युवा वर्गको मानसिक स्वास्थ्य, सामाजिक अन्तरक्रिया र सिर्जनात्मक क्षमतामा सुधार ल्याउँछ । वृन्दावनमा सामुदायिक पार्क, पुस्तकालय, सांस्कृतिक कार्यक्रम, चलचित्र गृह र सार्वजनिक सभा स्थलहरू युवाको मनोरञ्जन र सामाजिक सहभागिताका लागि प्रयोगमा छन् । यस्ता कार्यक्रमले युवा वर्गलाई नकारात्मक क्रियाकलापबाट जोगाउने, सामाजिक दायित्व र जिम्मेवारी बोध गराउने काम गर्छ ।

स्थानीय तहले युवा र खेलकुदमा लगानी बढाएर पर्याप्त पूर्वाधार, प्रशिक्षण र प्रतियोगिता अवसर उपलब्ध गराउन आवश्यक छ । खेलकुद तालिम, स्वास्थ्य शिविर, मनोरञ्जन कार्यक्रम र युवा उद्यमशीलता प्रोत्साहनले युवालाई सशक्त बनाउने मात्र होइन, समुदायमा सामाजिक सद्भाव र समावेशी विकास प्रवर्द्धन गर्न सहयोग पुर्याउँछ ।

सामुदायिक स्तरमा युवालाई सहभागी गराउने कार्यक्रम र प्रतियोगिता नियमित सञ्चालन गर्दा युवा वर्गले नेतृत्व, आत्मनिर्भरता र सामाजिक जिम्मेवारीमा सुधार ल्याउँछ । विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रका युवालाई खेलकुद र मनोरञ्जन कार्यक्रममार्फत सक्रिय, सृजनशीलता र समाज प्रति उत्तरदायी बनाउन सकिन्छ । यसरी, युवा, खेलकुद र मनोरञ्जनको क्षेत्रमा लगानीले नगरपालिकाको दीर्घकालीन विकास, सामाजिक समावेशीकरण र स्वस्थ समुदाय निर्माणमा प्रत्यक्ष योगदान पुर्याउँछ ।

वृन्दावन नगरपालिकामा आगामी दिनमा युवा कार्यक्रम, खेलकुद प्रतियोगिता, सांस्कृतिक कार्यक्रम र मनोरञ्जन पूर्वाधार विस्तार गरेर युवालाई अवसर उपलब्ध गराउने योजना आवश्यक छ । यसले समुदायमा सकारात्मक वातावरण सिर्जना गर्ने, युवा वर्गलाई सिर्जनात्मक तथा उत्पादक बनाउने र समाजमा सहकार्य र समावेशी भावना विकास गर्ने काम गर्नेछ । दीर्घकालीन दृष्टिले, खेलकुद र मनोरञ्जनको माध्यमबाट युवा वर्गलाई स्वस्थ, सक्रिय, जिम्मेवार र समृद्ध बनाउने कार्यले नगरपालिकाको समग्र विकासमा योगदान पुर्याउँछ ।

५.५.१ खेल मैदान, पार्क, पिकनिक स्थल तथा मनोरञ्जन स्थल सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा खेलकुद, मनोरञ्जन र सामाजिक गतिविधिका लागि पूर्वाधारको अवस्था सुधार गर्न विभिन्न कार्यक्रम र योजना सञ्चालन हुँदै आएका छन् । खेल मैदान, पार्क, पिकनिक स्थल र अन्य मनोरञ्जन स्थलहरू नगरपालिकामा युवा, बालबालिका, वृद्ध वर्ग र समग्र समुदायको सामाजिक र शारीरिक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । यी स्थलहरू केवल मनोरञ्जनका लागि मात्र नभई स्वास्थ्य, सामाजिक अन्तरक्रिया, खेलकुद र सांस्कृतिक गतिविधि सञ्चालनका लागि पनि प्रयोगमा छन् ।

नगरपालिकामा प्रायः वडाहरूमा फुटबल, भलिबल, कबड्डी, दौड, क्रिकेट र परम्परागत खेलकुद सञ्चालनका लागि खेल मैदान उपलब्ध छन् । ती मैदानहरू विद्यालय, सामुदायिक स्थल वा सार्वजनिक खुल्ला ठाउँमा रहेको हुन्छ । उदाहरणका लागि, वडा नं. १, २ र ७ मा पर्याप्त खेल मैदानको व्यवस्था भएको छ, जहाँ नियमित प्रतियोगिता, तालिम र युवाहरू माझ खेलकुद कार्यक्रम सञ्चालन हुने गर्दछ । यस्ता मैदानले युवा वर्गलाई स्वास्थ्यकर जीवन शैली अपनाउन, अनुशासन, सहकार्य र नेतृत्व क्षमता विकास गर्न सहयोग पुर्याउँछ ।

पार्क र पिकनिक स्थलहरूले बालबालिका, वृद्ध वर्ग र परिवारहरूलाई आराम, मनोरञ्जन र सामाजिक अन्तरक्रियाको अवसर प्रदान गर्दछन् । वृन्दावन नगरपालिकामा विभिन्न पार्क र खुल्ला क्षेत्रहरू बालबालिकाका खेलकुद, योग, हल्का

व्यायाम, सांस्कृतिक कार्यक्रम र पारिवारिक मनोरञ्जनका लागि प्रयोगमा छन्। केही प्रमुख पिकनिक स्थल र सार्वजनिक पार्कहरूमा बेंच, झुला, फुलवारि, खेल सामग्री र मार्गनिर्देशन सुविधा उपलब्ध छन्, जसले नागरिकलाई प्राकृतिक वातावरणसँग नजिक पुग्ने अवसर दिन्छ।

मनोरञ्जन स्थलहरूमा सामुदायिक भवन, पुस्तकालय, चलचित्र गृह, सांस्कृतिक केन्द्र र सामुदायिक सभा स्थलहरू समावेश छन्। यी स्थलहरूले नगरवासीलाई कला, सांस्कृतिक कार्यक्रम, सभा र मनोरञ्जनमा सहभागी गराउने मात्र नभई समुदायको सामाजिक समावेशीकरण र सहकार्य प्रवर्द्धन गर्न पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। सहरी क्षेत्रमा पार्क र मनोरञ्जन स्थलहरू बढी भए पनि ग्रामीण र दुर्गम वडाहरूमा यस्ता सुविधा सीमित छन्।

स्थानीय तहले खेल मैदान, पार्क, पिकनिक स्थल र मनोरञ्जन स्थलको मर्मत, सञ्चालन र विस्तारमा विशेष ध्यान दिन आवश्यक छ। पर्याप्त बजेट विनियोजन, सामुदायिक सहभागिता र व्यवस्थापन प्रणाली अपनाउँदा यी स्थलहरू दीर्घकालीन रूपमा प्रभावकारी र टिकाउ बन्न सक्छन्। यसले केवल मनोरञ्जनको अवसर मात्र नभई स्वास्थ्य सुधार, बालबालिका र युवाको विकास, सामाजिक अन्तरक्रिया, सांस्कृतिक गतिविधि र समावेशी समाज निर्माणमा प्रत्यक्ष योगदान पुर्याउँछ।

दीर्घकालीन दृष्टिले, वृन्दावन नगरपालिकाले खेल मैदान, पार्क, पिकनिक स्थल र मनोरञ्जन स्थललाई मात्र निर्माण नगरी तिनको सक्रिय सञ्चालन, पहुँच र सुरक्षा सुनिश्चित गर्नुपर्छ। यसका लागि स्थानीय युवाहरूलाई प्रशिक्षित व्यवस्थापकका रूपमा समावेश गर्नु, समुदायमा जागरूकता बढाउनु र सार्वजनिक स्थलको प्रयोगको नियम बनाउनु आवश्यक छ। यस्ता पहलहरूले नगरवासीलाई स्वस्थ, सक्रिय, सृजनशीलता र सामाजिक रूपमा उत्तरदायी बनाउने काम गर्छ। यसरी, खेलकुद, मनोरञ्जन र खुला सार्वजनिक स्थलहरूको विकास र प्रयोगले नगरपालिकाको समग्र सामाजिक, सांस्कृतिक र स्वास्थ्य क्षेत्रमा सकारात्मक प्रभाव पार्छ।

५.५.२ व्यावसायिक खेलाडीको विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा व्यावसायिक खेलाडीहरूको संख्या हाल सीमित भए तापनि उनीहरूको योगदान समाजमा खेलकुदको विकास र युवाको प्रेरणा बढाउन महत्वपूर्ण छ। व्यावसायिक खेलाडीहरू प्रायः फुटबल, भलिबल, कबड्डी, क्रिकेट, एथलेटिक्स र अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा सक्रिय रूपमा सहभागी हुन्छन्। यी खेलाडीहरूले नगरपालिकाको नाम, प्रतिष्ठा र खेलकुद संस्कृतिलाई देश विदेशमा प्रस्तुत गर्ने काम गर्छन्।

सर्वेक्षण अनुसार, नगरपालिकामा फुटबल र भलिबल खेलाडीहरूको संख्या सबैभन्दा बढी रहेको छ। यस्ता खेलाडीहरूले विद्यालय स्तरदेखि समुदाय स्तरसम्म प्रशिक्षण, अभ्यास र प्रतियोगितामा भाग लिएर खेलकुदको स्तर सुधार गर्ने काम गरेका छन्। महिला खेलाडीहरूको संख्यामा वृद्धि भइरहेको छ, जसले लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तिकरणमा पनि योगदान पुर्याउँछ। युवा वर्गले व्यावसायिक खेलाडीलाई आदर्श मान्दै खेलकुद र अनुशासनमा रुचि बढाएका छन्।

व्यावसायिक खेलाडीहरूको प्रशिक्षण, स्वास्थ्य, पोषण र खेलकुद पूर्वाधारमा पहुँच सुनिश्चित गर्नु महत्वपूर्ण हुन्छ। नगरपालिकाले पर्याप्त बजेट विनियोजन, खेलकुद मैदान, प्रशिक्षक र सहायक उपकरण उपलब्ध गराउने पहल गर्नु आवश्यक छ। साथै, खेलाडीलाई प्रतियोगिता, पुरस्कार र सम्मानका माध्यमबाट प्रोत्साहित गर्दा उनीहरूको मनोबल र प्रदर्शनमा सुधार आउँछ। व्यावसायिक खेलाडीहरू स्थानीय युवालाई खेलकुद र सक्रिय जीवन शैलीतर्फ आकर्षित गर्ने प्रमुख स्रोत हुन्। उनीहरूको योगदानले नगरपालिकामा खेलकुद प्रतियोगिता, तालिम, युवा कार्यक्रम र सांस्कृतिक गतिविधि सञ्चालनमा सशक्तिकरण ल्याउँछ। यसरी, व्यावसायिक खेलाडीको विकास र संरक्षणले नगरपालिकामा

खेलकुदको स्तर वृद्धि, युवाको प्रतिभा प्रवर्द्धन र समग्र सामाजिक स्वास्थ्य सुधारमा प्रत्यक्ष योगदान पुर्याउँछ । यस नगरपालिकामा व्यावसायिक रूपमा खेल्ने राष्ट्रिय खेलाडीहरू नभएको पाइएको छ ।

५.५.३ युवा क्लब सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा युवा क्लबहरू समुदायमा सामाजिक, सांस्कृतिक र खेलकुद गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने महत्वपूर्ण संस्था हुन् । यी क्लबहरूले युवालाई सिर्जनात्मक, सक्रिय र उत्तरदायी बनाउन भूमिका खेल्छन् । नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा स्थापित युवा क्लबहरूले खेलकुद प्रतियोगिता, स्वास्थ्य शिविर, वातावरण संरक्षण, सांस्कृतिक कार्यक्रम, जागरूकता अभियान र सामाजिक सेवा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएका छन् । यसले मात्र युवा वर्गलाई सामुदायिक जीवनमा सक्रिय बनाउँदैन, उनीहरूको नेतृत्व क्षमता, सहकार्य र सामाजिक जिम्मेवारी विकास गर्न पनि सहयोग पुर्याउँछ ।

सर्वेक्षण अनुसार, नगरपालिकामा प्रायः वडामा एक वा बढी युवा क्लबहरू सक्रिय छन् । यस्ता क्लबहरूमा महिला र पुरुष दुवै सदस्यहरू सहभागी छन्, जसले लैङ्गिक समावेशीकरण र सामाजिक सहभागिता प्रवर्द्धन गर्न सहयोग गर्दछ । केही क्लबहरूले अपाङ्गता भएका बालबालिका, जेष्ठ नागरिक र पिछडिएका समुदायको सशक्तिकरणमा पनि पहल गर्दै आएका छन् । युवा क्लबका कार्यक्रमहरूमा विद्यालय र स्थानीय समुदायको सहयोगले थप प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गरेको छ । युवा क्लबले खेलकुद र मनोरञ्जनका गतिविधिहरूमा नियमित सहभागिता सुनिश्चित गर्ने मात्र नभई युवालाई सामाजिक जागरूकता र समुदाय सेवा गतिविधिमा पनि संलग्न गराउँछ । पर्यावरण संरक्षण, स्वास्थ्य सचेतना, बालबालिका र महिला सशक्तिकरण, अपाङ्गता सहायता र सामाजिक समावेशी कार्यक्रमहरूमा युवा क्लबले नेतृत्वको भूमिका खेल्दछ । यसले समुदायमा सकारात्मक सोच र सहकार्य प्रवर्द्धन गर्ने काम गर्छ ।

स्थानीय तहले युवा क्लबलाई सहजिकरण, वित्तीय सहायता, प्रशिक्षण र पूर्वाधार उपलब्ध गराएर उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सक्छ । यसले क्लबहरूको दीर्घकालीन टिकाउ, प्रभावकारी कार्यक्रम सञ्चालन र समुदायमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन मद्दत पुर्याउँछ । युवा क्लबहरू मार्फत युवालाई सक्रिय, सिर्जनाशील, जिम्मेवार र समाज प्रति उत्तरदायी बनाउने काम सम्भव हुन्छ । यसरी, युवाको विकास, सामाजिक सहभागिता र समुदायमा सकारात्मक परिवर्तनमा युवा क्लबहरूको योगदान अत्यन्त महत्वपूर्ण छ ।

५.५.४ युवा सिर्जनशीलता, उद्यमशीलता र परिचालन विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा युवा सिर्जनशीलता र उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्ने प्रयासले समुदायमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउने महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । युवाको सिर्जनशीलता केवल कला, विज्ञान वा शिक्षा क्षेत्रमा मात्र सीमित नभई सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा पनि देखिन्छ । विभिन्न युवा क्लब, विद्यालय र सामुदायिक संस्था मार्फत युवालाई नवप्रवर्तन, नयाँ विचार र रचनात्मक गतिविधिमा संलग्न गराइन्छ । यसले युवालाई सिर्जनात्मक सोच, समस्या समाधान गर्ने क्षमता र नेतृत्व विकास गर्ने अवसर प्रदान गर्दछ ।

उद्यमशीलताको पक्षमा, नगरपालिका क्षेत्रमा युवा वर्ग साना व्यवसाय, कृषि उद्यम, हस्तकला, पर्यटन, सूचना प्रविधि तथा स्थानीय उत्पादनमा संलग्न हुँदै आएका छन् । युवा उद्यमीहरूले स्थानीय बजारमा रोजगारी सिर्जना गर्ने मात्र नभई समुदायको आर्थिक स्थिति सुधार्न सहयोग पुर्याएका छन् । स्थानीय तहले युवा उद्यमशीलता विकासका लागि तालिम, वित्तीय सहयोग, सल्लाह र पूर्वाधार उपलब्ध गराउने पहल गरेको छ । यसले युवालाई आत्मनिर्भर बनाउने र आर्थिक सशक्तिकरण सुनिश्चित गर्ने काम गर्छ । परिचालनको दृष्टिले, नगरपालिका, युवा क्लब र सामुदायिक संस्थाहरूले युवाको सिर्जनशीलता र उद्यमशीलतालाई लक्षित कार्यक्रममार्फत व्यवस्थित रूपमा परिचालन गरेका छन् । प्रतियोगिता, तालिम, स्टार्टअप प्रोत्साहन, प्रदर्शनी, सांस्कृतिक कार्यक्रम र सामाजिक सेवा अभियानमार्फत युवालाई सक्रिय राखिएको छ ।

यसले मात्र उनीहरूको प्रतिभा विकास हुँदैन, समाजमा सकारात्मक प्रभाव र दिगो परिवर्तनको अवसर पनि सिर्जना हुन्छ ।

यसरी, युवाको सिर्जनशिलता र उद्यमशीलतालाई परिचालन गरी लक्षित कार्यक्रममा समावेश गर्नाले नगरपालिकामा रोजगार सृजना, आर्थिक विकास, सामाजिक सहभागिता र समावेशी विकासमा प्रत्यक्ष योगदान पुर्याउँछ । दीर्घकालीन रूपमा, यस्ता पहलहरूले युवालाई जिम्मेवार, सक्रिय र समाज प्रति उत्तरदायी बनाउने मात्र नभई वृन्दावन नगरपालिकालाई समृद्ध, दिगो र सशक्त समुदायमा रूपान्तरण गर्ने क्षमता राख्दछ ।

५.६ कला, भाषा तथा संस्कृति

नेपाल सांस्कृतिक विविधता, भाषिक विविधता र कलात्मक परम्पराहरूको देश हो । यहाँ विभिन्न जातीय, धार्मिक, भाषिक र क्षेत्रीय समूहहरूको सांस्कृतिक धरोहर समेटिएको छ । नेपालको कला, भाषा र संस्कृति दैनिक जीवन, धार्मिक अनुष्ठान, पर्व, उत्सव, नृत्य, संगीत, चित्रकला, हस्तकला, वास्तुकला र मौखिक परम्परामा प्रकट हुन्छ । यहाँका मानिसहरूले आफ्नो सांस्कृतिक पहिचानको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न परम्परागत कला, संगीत र नृत्यलाई निरन्तर रूपमा अभ्यास गर्दै आएका छन् । स्थानीय भाषाहरू, लोकगीत, नाटक, कथा वाचन र सांस्कृतिक खेलकुदले समुदायमा आपसी समझदारी, सामाजिक सम्बन्ध र सामाजिक एकता मजबुत बनाउँछन् ।

वृन्दावन नगरपालिकामा पनि कला, भाषा र संस्कृतिको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनमा विशेष ध्यान दिइएको छ । यहाँ विभिन्न जातीय र सांस्कृतिक समूहको बसोबास छ, जसले नगरपालिकाको सांस्कृतिक विविधता र रचनात्मक धरोहरलाई उजागर गरेको छ । नगरपालिकामा आयोजित सांस्कृतिक कार्यक्रम, जातीय पर्व, मेलापात, स्थानीय नृत्य, गीत तथा नाटक कार्यक्रमले समुदायमा एकता र पहिचानको भावना प्रवर्द्धन गर्दछ । विद्यालय स्तरदेखि युवालाई परम्परागत कला, संगीत र भाषा सिकाउने प्रयास भइरहेको छ, जसले युवा पुस्तामा सांस्कृतिक चेतना र रचनात्मक प्रतिभा विकास गर्ने काम गर्छ ।

भाषिक विविधतामा, वृन्दावन नगरपालिकामा नेपाली भाषा मुख्य सञ्चार माध्यम भए पनि स्थानीय भाषाहरू जस्तै थारू, मैथिली, कास्की, कर्णाली भाषिक उपभाषा र अन्य जातीय भाषाहरू प्रचलित छन् । भाषा केवल सञ्चारको माध्यम नभई सांस्कृतिक पहिचानको आधार पनि हो । समुदायका बुढा बुढीहरूले मौखिक परम्परा, लोककथा, गीत, कविता र पुराना संस्कारहरू युवा पुस्तामा हस्तान्तरण गर्दै आएका छन् । यसले नगरपालिकामा सांस्कृतिक पहिचान जगेर्ना गर्न र भाषिक विविधता संरक्षण गर्न योगदान पुर्याउँछ ।

कला र संस्कृति पर्यटन र स्थानीय अर्थतन्त्रमा पनि सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । वृन्दावन नगरपालिकामा स्थानीय कलाकार, हस्तकला व्यवसायी र सांस्कृतिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने युवाहरूले समुदायको सांस्कृतिक गतिविधि र पर्यटनलाई प्रवर्द्धन गरेका छन् । मेला, जातीय पर्व, सांस्कृतिक उत्सव, लोकनृत्य प्रतियोगिता र प्रदर्शनीले नगरपालिकालाई सांस्कृतिक दृष्टिले समृद्ध बनाएको छ । साथै, स्थानीय सरकारले कला र सांस्कृतिक क्षेत्रको संरक्षणका लागि बजेट विनियोजन, पूर्वाधार विकास र तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ ।

नेपालको समग्र सांस्कृतिक विविधतालाई दृष्टिगत गर्दा, वृन्दावन नगरपालिकाले आफ्नो सांस्कृतिक धरोहर र कलात्मक प्रतिभालाई प्रवर्द्धन गर्दै स्थानीय स्तरमा सांस्कृतिक पर्यटन, कला तालिम, सांस्कृतिक जागरूकता र युवा सहभागिता सुनिश्चित गर्न सक्दछ । यसले नगरपालिकामा सांस्कृतिक पहिचान जगेर्ना गर्ने, सामाजिक समावेशीकरण प्रवर्द्धन गर्ने र समुदायमा आत्मगौरव र सहिष्णुता बढाउने काम गर्छ । दीर्घकालीन दृष्टिले कला, भाषा र संस्कृतिको संरक्षण र प्रवर्द्धनले मात्र नगरपालिकाको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक विकासलाई दिगो बनाउन सहयोग पुर्याउँछ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

५.६.१ धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थल

(क) मन्दिरको विवरण

धार्मिकस्थलको नाम	वार्षिक आम्दानी	क्षेत्रफल वर्ग किमि
रामजी जानकी मठ	२०००००	२५
महाबिर बाबाको मन्दिर	०	१०
शंकर मन्दिर	१०००००	५
ब्रह्मा बाबाको मन्दिर	०	३
चुरिया बाबा मन्दिर		२
श्रीरामजानकी मन्दिर	०	१
महादेव मन्दिर	०	५
बाबा मन्दिर	०	०
फुलमतमाइ मन्दिर	०	५
राम जानकी मठ	५००००	१
काली मन्दिर	१००००	१
हनुमान मन्दिर	१००००	१
रामलोचन साह मन्दिर	५००००	१
श्रीमाता पार्वती मन्दिर	२००००	१
ॐ बाबा शंकर मन्दिर	१००००	१
काली मन्दिर	१००००	१
जय बागवती मन्दिर	१५०००	१
जोयन्द्र राउत बचिया देबी	१०००	१
बौधीमाइ मन्दिर	१००००	१
पोराही बहम बाबा राजदेबी	१०००	१
श्रीरामजानकी मठ	१८००००	२०
रामजानकी मठ पाल्तुवा	२००००	१
बराहमा मन्दिर	१००००	१५
बाबा मन्दिर	१००००	११
श्रीकृष्ण प्रणामी	१००००	
बाबा नाथ	०	१५

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

धार्मिकस्थलको नाम	वार्षिक आम्दानी	क्षेत्रफल वर्ग किमि
बरहमा बाबा	०	१
चतघत मन्दिर	०	२
भोले बाबा मन्दिर रामपुर	०	३
बाबा विश्वम्भर नाथ	२०००००	२०
बर्मा बाबा	१०००	१५
बाबा मन्दिर	१००००	१२
पौरबेली माता मन्दिर	१००००	१५
बौधीमाइ मन्दिर	१००००	३
बाबा मन्दिर	१०००	२
श्री ब्रह्ममा भगवती	०	२
काली माता मन्दिर	१००००	५
गोरही बाबा मन्दिर	१५०००	१२
श्री हुनमा बाबा मन्दिर	१५००००	३
माता बौधीमाइ	१००००	१
जप्ला बाबा मन्दिर	१७५०००	१
श्री बुहेश्वरी बागवान	१५०००	२
श्री शंकर भगवान	१७५००	३
शैलेश भगवान	१२००००	१२
पोखरीया माता मन्दिर	२१०००	१५
बौधीमाइ मन्दिर	०	१
माता फूलदेबी		१५
बाबा पहरुख मन्दिर	५००००	१२
काठहनीमाइ		
जल्पा माता		
श्री बाबा मठ	१००००	१५
भराह बाबा मन्दिर		६
चालसी बाबा मन्दिर		
श्री तुलसी माता		

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

धार्मिकस्थलको नाम	वार्षिक आम्दानी	क्षेत्रफल वर्ग किमि
अगरानी माता		
पिपल माता		
पचुकु माता		
हनुमान मन्दिर	०	१०
कैलाश मन्दिर		
जय पालिका माइ		
बाबा सर्वाइ मन्दिर		
पालिका मन्दिर		
पौरही बाबा मन्दिर	१००००	
बौधीमाइ मन्दिर		
जाल्पाली माइ		
बाबा मौहा मन्दिर	१७५०००	५
मौहाकाली मन्दिर		
हनुमान बाबा मन्दिर		
कैलाश बाबा मन्दिर		
कठानी माइ मन्दिर		
भग्वाम गोविन्द मन्दिर		
बौधीमाइ मन्दिर		
मातकता माता		
काली माता मन्दिर		
श्री कैलाश नाथ मन्दिर		३
ताकेश्वर बाबा मन्दिर		
कालिका माता मन्दिर		
धर्मशाला वडा नं. २		
बौधीमाइ सारे माता		
महा नाथ मन्दिर		
ब्रह्मा बाबा मन्दिर		
बेनेकबाबा मन्दिर		

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

धार्मिकस्थलको नाम	वार्षिक आम्दानी	क्षेत्रफल वर्ग किमि
जय पालिका मन्दिर		
माता काछर्नी		
त्रिक भगवान मन्दिर		
काबरी भगवान मन्दिर		
पारही बाबा मन्दिर		१३
बाबा पारोख मन्दिर		
बाशुनाथ मन्दिर		
यदु मन्दिर		
पौरख मन्दिर		
त्रिलोखी मन्दिर		
चौमाता मन्दिर		
राम जानकी मठ	५०००००	२
राम जानकी मन्दिर		
पनौती माता		
राम मन्दिर	१०००००	१
काली माइ मन्दिर	१८८०००	१
गौरी मन्दिर		
राम मन्दिर		
बौधी माइ मन्दिर		
हनुमान मन्दिर	२५८००	१
हनुमान मन्दिर	१०००००	१
ब्रह्मादेब मन्दिर	१०००००	१
राम मन्दिर	१०००००	१
दुर्गा मन्दिर	१०००००	१
यमुना माइ मन्दिर		१
राम जानकी मन्दिर	१०००००	१
सीता मन्दिर	१०००००	१
पाल्किया माइ मन्दिर	१०००००	१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

धार्मिकस्थलको नाम	वार्षिक आम्दानी	क्षेत्रफल वर्ग किमि
जानकी मन्दिर	१०००००	१
पाल्किया माइ	१०००००	१
पौराही मन्दिर		
जाल्पाली मन्दिर		
पाल्किया माता मन्दिर		
बाबा कैलाशी मन्दिर		
जालसीया मन्दिर		
जलविसाक्रम मन्दिर		
अकोख भगवान मन्दिर		
धर्मनाथ मन्दिर		
जलनाथ बाबा मन्दिर		१५
दार्नेश्वर बाबानाथ मन्दिर		
माता एकादशी मन्दिर		
भोगेश्वरनाथ मन्दिर		
साँन्कृत बाबा मन्दिर		
कैजानाथ मन्दिर		
जगनाथ मन्दिर		
शंकान्त भगवान मन्दिर		
महादेब मन्दिर		
शिव मन्दिर	१०००००	१
दुर्गा मन्दिर	१०००००	१
कृष्ण मन्दिर	१०००००	१
जानकी मन्दिर	१००००	१
बौधी माइ मन्दिर	१०००००	१
शंकान्त मन्दिर	१०००००	१
गढीमाइ मन्दिर	१२००००	१
हनुमान मन्दिर	१२००००	१
विष्णु मन्दिर	१०००००	१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

धार्मिकस्थलको नाम	वार्षिक आम्दानी	क्षेत्रफल वर्ग किमि
शिव मन्दिर	१०००००	१
ब्रह्मा देब मन्दिर	१०००००	१
ब्रह्मा देब मन्दिर	२५०००	१
ब्रह्मा देब मन्दिर	१०००००	१
ब्रह्मा देब मन्दिर	१००००	१
ब्रह्मा देब मन्दिर	१०००००	१
बाबा शिवयाल मन्दिर		
बाबा शिवयाल मन्दिर		
जल्पा माता मन्दिर		१५
बौधीमाइ मन्दिर		१५
एकलभी मन्दिर		१६
बाबा शंकलानाथ मन्दिर		१५
तारपेश्वर बाबा मन्दिर		
श्रीरामजानकी मन्दिर	०	६
जल्पा माता मन्दिर		११५
सत्यनारायण बाबा मन्दिर		
कतारानी माता मन्दिर		
शिवालय मन्दिर		
विशेश्वर भगवान मन्दिर		

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

(ख) मस्जिदको विवरण

मस्जिदको नाम	वार्षिक आम्दानी	क्षेत्रफल वर्ग किमि
बलाल मस्जिद	०	१
इस्लामिया मस्जिद	०	१
जामे मस्जिद भुसाहा	१५००००	१०
मस्जिद	०	२
वृन्दावन मस्जिद	०	१५
इस्लाह पुरानो महजित	१८००००	१०
अम्ना जामे मस्जिद	३००००	१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

मस्जिदको नाम	वार्षिक आम्दानी	क्षेत्रफल वर्ग किमि
मस्जिद वडा नं. १		१५
मस्जिद वडा नं. ८		
जामे महजित चिकाना	०	३
चिकाना चामनपुर गोटको महजित	०	१
सुमाली महजित	०	१
अबरार महजित	०	१०
वडा नं. ८ को मस्जिद		
इस्लामिया महजित	०	२

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

५.६.२ सार्वजनिक स्थल, पाटी पौवा र चौतारा

संग्रहालयको नाम	क्षेत्रफल वर्ग किमि
बास्वती संग्रहालय	१
धर्मशाला वडा नं. १	३
वृन्दावन धर्मशाला	१०
धर्मशाला वडा नं. ५	
धर्मशाला वडा नं. २	
धर्मशाला वडा नं. २	
बनिया धर्मशाला	
धर्मशाला वडा नं. ८	
माहुली धर्मशाला	
धर्मशाला वडा नं. ८	
धर्मशाला वडा नं. ८	
धर्मशाला वडा नं. ८	
धर्मशाला वडा नं. ८	
धर्मशाला वडा नं. ५	

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

५.६.३ स्थानीय चाडपर्व जात्रा र मेला

वृन्दावन नगरपालिकामा स्थानीय चाडपर्व, जात्रा र मेला समुदायको सांस्कृतिक पहिचान र सामाजिक एकता प्रकट गर्ने महत्वपूर्ण माध्यम हुन् । नेपालमा विविध जातीय, धार्मिक र भाषिक समूहको बसोबास भएकाले प्रत्येक समुदायको आफ्नै परम्परागत पर्व, जात्रा र मेलापात हुन्छ । यी कार्यक्रमहरू केवल धार्मिक वा सांस्कृतिक उत्सव मात्र नभई समुदायमा आपसी सद्भाव, सहयोग र एकता प्रवर्द्धन गर्ने अवसर पनि हुन् । स्थानीय चाडपर्वले गाउँ सहरको जीवन शैली, सांस्कृतिक परम्परा र सामाजिक मान्यताहरूसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्छ ।

वृन्दावन नगरपालिकामा विशेष गरी थारू, मधेसी, मुस्लिम र अन्य जातीय समुदायका चाडपर्व, जात्रा र मेला नियमित रूपमा मनाइन्छ । उदाहरणका लागि, छठ, बडा दशै, तिहार, रमजान, होली, र स्थानीय मेलापातले नगरपालिकाको सांस्कृतिक जीवनमा विशेष स्थान ओगटेको छ । यी पर्व र मेलामा जातीय पोसाक, परम्परागत खाना, लोकगीत, नृत्य, खेलकुद र धार्मिक अनुष्ठान समेटिएका छन् । समुदायका सदस्यहरू मिलेर तयारी, कार्यक्रम सञ्चालन र सहभागितामा सक्रिय रहँदा सामाजिक सहकार्य र आपसी समझदारी बढ्छ ।

मेला र जात्राहरूले स्थानीय अर्थतन्त्रमा पनि योगदान पुर्याउँछन् । मेला स्थलहरूमा हस्तकला, कृषि उत्पादन, स्थानीय व्यवसाय र सांस्कृतिक सामग्रीको प्रदर्शनी हुने गरेको छ । यसले स्थानीय उद्यमी, कलाकार र कृषकलाई आमदानीको अवसर दिन्छ । युवालाई सांस्कृतिक कार्यक्रममा संलग्न गराएर उनीहरूको सिर्जनात्मक क्षमता विकास गर्ने अवसर पनि मेलाले प्रदान गर्दछ ।

स्थानीय सरकार र सामुदायिक संस्था यस्ता चाडपर्व, जात्रा र मेलालाई व्यवस्थित, सुरक्षित र समावेशी बनाउन भूमिका खेल्छन् । सार्वजनिक स्थलमा कार्यक्रम संचालन, सुरक्षा, स्वच्छता, स्वास्थ्य र पर्यावरण अनुकूल व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ । यसले मात्र नगरपालिकामा परम्परा, सांस्कृतिक पहिचान र सामाजिक सहभागिता प्रवर्द्धन हुँदैन, तर समुदायको आत्मगौरव र सहिष्णुता पनि बढाउँछ ।

दीर्घकालीन रूपमा, वृन्दावन नगरपालिकाले स्थानीय चाडपर्व, जात्रा र मेलाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विस्तार गरेर सांस्कृतिक पर्यटन, युवा सहभागिता र सामाजिक समावेशीकरण सुनिश्चित गर्न सक्छ । यसले नगरपालिकामा सामाजिक सद्भाव, सांस्कृतिक पहिचान र दिगो विकासमा प्रत्यक्ष योगदान पुर्याउनेछ ।

५.७ शान्ति तथा सुरक्षाको अवस्था

वृन्दावन नगरपालिकामा शान्ति र सुरक्षाको अवस्था समग्रमा स्थिर रहेको छ । नगरपालिकामा साना किसिमका सार्वजनिक अशान्ति र आपसी विवाद भए पनि, प्रहरीले स्थानीय समुदायसँगको समन्वय र सतर्क निगरानीको कारणले व्यापक शान्ति कायम राख्न सफल भएको छ । शान्ति र सुरक्षा कायम राख्नको लागि नगरपालिका प्रहरी चौकी, स्थानीय प्रहरी कार्यालय र सामुदायिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू सक्रिय छन् । यसले अपराध न्यूनीकरण, आपराधिक गतिविधिमा रोकथाम र समुदायमा विश्वासको वातावरण सिर्जना गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

नगरपालिकामा प्रहरी र सुरक्षा निकायहरूका साथै समुदायको सक्रिय सहभागिता शान्ति कायम राख्न महत्वपूर्ण छ । आपराधिक घटनाको रिपोर्ट, विवाद समाधान, सार्वजनिक स्थलको सुरक्षा र आपत्कालिन अवस्थामा सहयोग पुर्याउने प्रणाली प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिएको छ । यसले मात्र समुदायमा अपराध न्यूनीकरण र शान्तिको वातावरण सुनिश्चित गर्दैन, बल्कि नागरिकको जीवनस्तर सुधार, सामाजिक सद्भाव र विश्वास निर्माणमा पनि योगदान पुर्याउँछ ।

हालको अवस्थामा, वृन्दावन नगरपालिकामा शान्ति र सुरक्षाको स्तर राम्रो भए पनि, साना आपसी विवाद, चोरी र सार्वजनिक असुरक्षा जस्ता चुनौतीहरू रहन्छन् । यसका लागि स्थानीय प्रशासन, प्रहरी र समुदायले सहकार्य गर्दै निगरानी प्रणाली, कानुनी ज्ञान, प्रशिक्षण र सूचना प्रवाहमा सुधार गर्न आवश्यक छ । दीर्घकालीन दृष्टिले, शान्ति र सुरक्षा सुनिश्चित गर्दा मात्रै नगरपालिकामा सामाजिक समावेशीकरण, विकास कार्यको सहजता र दीर्घकालीन दिगो विकास सम्भव हुन्छ । वृन्दावन नगरपालिकामा शान्ति र सुरक्षाको व्यवस्थापनका लागि विभिन्न सुरक्षा निकायहरू सक्रिय छन् । नगरपालिकाका मुख्य सुरक्षा निकायमा वृन्दावन प्रहरी चौकी, हर्षाह प्रहरी चौकी र विश्रामपुर प्रहरी चौकी पर्दछन् । यी प्रहरी चौकीहरूले नगरपालिकाभरि शान्ति सुरक्षा, अपराध न्यूनीकरण, सडक सुरक्षा र आपत्कालिन अवस्थामा नागरिकलाई सहयोग पुर्याउने जिम्मेवारी निर्वाह गर्दै आएका छन् ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वृन्दावन प्रहरी चौकी वडा नं. ५ मा अवस्थित छ र यसमा कुल ६ जना सुरक्षाकर्मी कार्यरत छन् । यस चौकीले वडा ५ सहित आसपास क्षेत्रको निगरानी, अपराध रोकथाम र नागरिकको सुरक्षामा सक्रिय भूमिका खेल्दछ । हर्षाह प्रहरी चौकी, हर्षाहमा अवस्थित छ र यसमा ९ जना सुरक्षाकर्मी कार्यरत छन् । यस चौकीले वडा नं. अनुसार स्थानीय शान्ति सुरक्षाको व्यवस्थापन, प्रहरी निगरानी र समुदायसँगको समन्वयमा सहयोग पुर्याउँछ । विश्रामपुर प्रहरी चौकी वडा नं. १ मा अवस्थित छ र यसमा ८ जना सुरक्षाकर्मी कार्यरत छन् । यस चौकीले वडा नं. १ र आसपास क्षेत्रको सुरक्षा निगरानी, सार्वजनिक स्थलको सुरक्षा, तथा आपत्कालिन सेवा सञ्चालन गर्ने कार्यमा सक्रियता देखाउँछ । यी प्रहरी चौकीहरूको सक्रियता र समुदायसँगको सहकार्यले नगरपालिकामा शान्ति कायम राख्न, अपराध न्यूनीकरण गर्न र नागरिकको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछ । पर्याप्त सुरक्षाकर्मी, निगरानी प्रणाली र स्थानीय सहभागिताले शान्ति र सुरक्षा व्यवस्थालाई दीर्घकालीन रूपमा प्रभावकारी बनाउन सहयोग गर्दछ ।

सुरक्षा निकायको नाम	ठेगाना	सुरक्षाकर्मी
प्रहरी चौकी	वृन्दावन -०५	६
हर्षाह प्रहरी चौकी	हर्षाह	९
विश्रामपुर प्रहरी चौकी	वृन्दावन -०१	८

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

परिच्छेद ६:

वन तथा वातावरणीय स्थिति

६.१ वन क्षेत्रको अवस्था

नेपाल एक प्राकृतिक सौन्दर्यले सम्पन्न देश हो, जसको जैविक विविधता र हरियाली वन सम्पदा विश्वकै दृष्टिमा महत्वपूर्ण मानिन्छ। नेपालको कुल भूभागमध्ये करिब ४० प्रतिशत हिस्सा वनले ढाकेको अनुमान गरिएको छ। तर यो अवस्था निरन्तर समान छैन; नेपालका वन क्षेत्रको स्वरूप, आकार र उपयोग समयसँगै धेरै परिवर्तन भएको छ। वन क्षेत्रको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, सामाजिक आर्थिक महत्त्व, संरक्षणका प्रयास र चुनौतीहरूको कारणले यसको वर्तमान अवस्थालाई बुझ्न सकिन्छ।

नेपालमा वनको इतिहास पुरानो सभ्यतासँगै जोडिएको छ। प्राचीन समयमा वनलाई देवतासँग सम्बन्धित मानिन्थ्यो र विभिन्न धार्मिक अनुष्ठानमा यसको प्रयोग हुन्थ्यो। हिन्दू तथा बौद्ध धर्ममा रुख तथा वनस्पतिलाई पवित्र मान्ने परम्परा थियो। पुराना राजाहरूले पनि वनलाई आफ्ना राज्यको जीवन रेखा ठानेर यसको संरक्षणमा ध्यान दिन्थे। राणा शासन काल (१८४६-१९५१) मा वन क्षेत्रको महत्व बढेर काठ निर्यातमा केन्द्रित भयो। विशेष गरी तराईका विशाल साल र सिसौका काठहरू भारतमा रेल्वे स्लीपर बनाउन र अन्य प्रयोजनका लागि व्यापक रूपमा काटिएका थिए। यसले तराईका वन क्षेत्रमा ठूलो हास गर्‍यो। त्यस बेला वनलाई प्राकृतिक सम्पदा भन्दा बढी आर्थिक लाभका दृष्टिले प्रयोग गरिएको थियो। पञ्चायत काल (१९६०-१९९०) मा भने सरकारले वन व्यवस्थापनलाई केन्द्रीकृत गरेको थियो। तर यस अवधिमा स्थानीय समुदायको सहभागिता नहुँदा वन द्रुतगतिमा नष्ट हुँदै गयो। १९७० को दशकमा नेपालमा वन क्षेत्र गम्भीर रूपमा घट्दै गएको देखिएपछि सरकारले नयाँ उपाय खोज्न थालेको हो।

नेपालले १९७८ मा सामुदायिक वन अवधारणालाई प्रयोगात्मक रूपमा ल्यायो, जस अन्तर्गत वन उपभोक्ता समूहलाई आफ्नो नजिकको वनको व्यवस्थापन र उपयोगको अधिकार दिइयो। यसले नेपालमा वन संरक्षणको इतिहासमा नयाँ अध्याय सुरु गर्‍यो। १९९३ मा वन ऐनमार्फत यस अवधारणालाई कानुनी मान्यता दिइयो। यसपछि स्थानीय समुदायको सक्रिय सहभागितामा हजारौं हेक्टर वन क्षेत्र पुनर्जीवित हुन थाले। आज नेपाललाई सामुदायिक वन व्यवस्थापनको सफल मोडेलका रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा अध्ययन गरिन्छ। आज नेपालका वनहरू हिमाल, पहाड र तराई गरी विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा फैलिएका छन्। तराईमा साल, सिसौ, खयर जस्ता काठका वृक्षहरू पाइन्छन्, जसको ठूलो मात्रामा प्रयोग घर निर्माण, फर्निचर र उद्योगमा हुन्छ। पहाडमा चिलाउने, कटुस, फलेस, चम्प जस्ता वनस्पति र विभिन्न प्रकारका घाँस, औषधि जन्य बिरुवाहरू पाइन्छन्। हिमालमा देव दार, भोजपत्र, रूखो झाडी तथा बहुमूल्य जडीबुटीहरू छन्।

वन क्षेत्र केवल काठ र दाउराको स्रोत मात्र नभई जैविक विविधताको भण्डार हो। यहाँ ६,५०० भन्दा बढी प्रजातिका वनस्पति, सयौं प्रजातिका जडीबुटी र दुर्लभ जनावरहरूको वासस्थान छ। वनले पानीको स्रोतलाई जोगाउने, माटो कटान रोक्ने, वायुमण्डललाई शुद्ध पार्ने र वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्ने काम गर्छ। ग्रामीण जनजीवनमा भने दाउरा, पशुको घाँस, औषधि र खाद्यान्नका लागि वन अपरिहार्य हुन्छ।

नेपालमा वन क्षेत्र केवल प्राकृतिक सम्पदा नभई आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक जीवनको अभिन्न हिस्सा हो। यसको ऐतिहासिक उतार चढावबाट सिक्दै आज सामुदायिक वन व्यवस्थापन र संरक्षणका आधुनिक प्रयासहरू अगाडि बढाइएका छन्। तर दिगो उपयोग, वैज्ञानिक व्यवस्थापन, अवैध गतिविधिमा नियन्त्रण र जलवायु परिवर्तनको असर घटाउने प्रयास नगरेसम्म वन क्षेत्र अझै सङ्कटमा पर्न सक्छ। त्यसैले स्थानीय समुदाय, सरकार, निजी क्षेत्र र अन्तर्राष्ट्रिय

सहयोगी सबैको साझा प्रयासले मात्र नेपालका वन क्षेत्रलाई भविष्यका पुस्ताका लागि सुरक्षित, हरित र समृद्ध बनाउन सकिन्छ ।

वृन्दावन नगरपालिकाको कूल भूभाग मध्ये उल्लेख्य क्षेत्र अर्थात् १८ प्रतिशत भूभाग वनजंगलले ओगटेको छ । दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष नं. १५ मा वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमिकरण विरुद्ध लड्ने, भू क्षयीकरण रोकेर त्यस्तो प्रक्रियालाई उल्ट्याउने तथा जैविक विविधताको क्षतिलाई रोक्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ पर्यावरणीय प्रणाली सन्तुलन, वायुमण्डलको स्वच्छता तथा जीवजन्तुको वासस्थान कायम राख्न वनजंगलको संरक्षण प्राथमिकतामा राख्नु जरुरी छ । अर्कोतर्फ यस नगरपालिकामा वनजंगल क्षेत्रबाहेक रहेको बाँझो जमिन, नदीको किनारका बगरहरूमा व्यापक जनपरिचालन गरी वृक्षारोपण गरेमा नगरपालिकालाई एक प्रकारको हरित बगैँचाको रूपमा विकास गरी सिमित मात्रामै भएपनि वनलाई आयआर्जनसँग जोड्न सकिन्छ । त्यसैगरी भू संरक्षणका हिसाबले अति संवेदनशील क्षेत्रहरूमा वृक्षारोपण, बाँध निर्माण, तारजाली, तटबन्ध तथा परम्परागत बाढी तथा डुवान नियन्त्रण र भू संरक्षणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै भू संरक्षणको प्रभावकारी उपाय वृक्षारोपण भएकोले सो कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्नु अति आवश्यक छ ।

६.१.१ वन क्षेत्र र प्रकार सम्बन्धी विवरण

क. सामुदायिक वन

सामुदायिक वन भन्नाले सामूहिक हितको लागि वनको विकास, संरक्षण र उपयोग गर्न उपभोक्ता समूहलाई सुम्पिएको राष्ट्रिय वनलाई जनाउँछ । स्थानीय बासिन्दालाई वन संरक्षण र उपयोगमा सहभागी बनाउने नेपाल सरकारको नीति अनुसार यस नगरपालिकामा जिल्ला वन कार्यालय मार्फत सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन गरी वन हस्तान्तरण गर्ने काम पनि भइरहेको छ । वन ऐन, २०४९ तथा वन नियमावली, २०५१ ले व्यवस्था गरे बमोजिम सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्बर्धन तथा व्यवस्थापनको सम्पूर्ण जबाफदेही सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहहरू नै हुन्छन् । यो कार्यक्रम सुरुमा लागू हुँदा यसको उद्देश्य नङ्गा डाँडा पाखाहरूमा हरियाली बढाउने र सर्वसाधारण जनतालाई, काठ, दाउरा र डाले घाँस लगायत वन पैदावारको आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने रहेको थियो, तर अहिले यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्यमा विपन्न परिवारहरूको गरिबी निवारण, जीविकोपार्जन, जैविक विविधताको संरक्षण, दिगो वन व्यवस्थापन, सुशासन, समावेशीकरण, लैङ्गिक समानता, विशेष गरि महिला, दलित तथा जनजातिको सहभागिता जस्ता नयाँ नयाँ सवालहरू समेत समावेश भएकोले यस कार्यक्रमले गरिबी न्यूनीकरणका समेत सहयोग पुर्याउन सक्ने विश्वास गरिएको छ । जिल्ला वन कार्यालयको प्राविधिक सहयोगमा समूहको स्वीकृत विधान तथा वन कार्य योजना बमोजिम उपभोक्ता समूहको क्रियाकलापहरू संचालन तथा सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्बर्धन, व्यवस्थापन तथा वन पैदावारको सदुपयोग हुने गरेको छ । विगतको समयमा थोरै जनसंख्याको तुलनामा प्रशस्त वन क्षेत्र भएकोले पनि वन संरक्षणभन्दा उपयोगमा मात्र जोड दिएको पाइन्छ तर गएको केही वर्षदेखि वन क्षेत्र वरिपरिका जनतामा नयाँ जागरण देखिएको छ । सामुदायिक वनहरूमा विद्यमान संरक्षण र आफ्नो सामुदायिक वन प्रतिको लगावको परिणाम स्वरूप उजाड र मरुभूमि करणतर्फ उन्मुख हुँदै खोला र खहरेहरूले ग्रसित भएका वनक्षेत्रहरू आज प्राकृतिक रूपमा संरक्षित भएका छन् । सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरू सँग प्राविधिक ज्ञान र वनको उत्पादकत्व बढाउन आवश्यक पर्ने प्रविधिको अभाव खड्किएको छ । तसर्थ वन व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सामुदायिक वनहरूलाई स्रोत, साधन र प्रविधि युक्त जनशक्तिको उपलब्धता हुनु जरुरी छ । उपभोक्ताहरू मा रहेका परम्परागत वन संरक्षण विधिहरूका अतिरिक्त नयाँ विधि र कार्य शैलीहरूको विकास गराउन जरुरी देखिन्छ । दक्षता अभिवृद्धिका निमित्त सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूलाई तालिम, गोष्ठी, सेमिनार र अवलोकन भ्रमणका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नगरपालिका र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सहभागितामा सामुदायिक वन भित्र गैर काष्ठ वन पैदावारको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न र विभिन्न तालिम गोष्ठी अध्ययन भ्रमणहरू गरिदै आएका छन् । यसले स्थानीय स्तरबाट वन व्यवस्थापनका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई अघि बढाउन र वनक्षेत्रको उत्पादन बढाउन थप मद्दत मिल्ने देखिन्छ । सामुदायिक वनहरूको सुदृढीकरणका निमित्त जिल्ला वन कार्यालयको जनशक्ति मात्रले सम्भव नदेखिएका ले उक्त कार्यका निमित्त वनसँग आबद्ध विभिन्न गैससहरूलाई नगरपालिकामा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

ख. राष्ट्रिय वन

राष्ट्रिय वन भन्नाले वातावरण सन्तुलन कायम राखी वनको विकास, संरक्षण तथा वन पैदावारको उपयोग र विक्री वितरण गर्न तयार गरिएको वन सम्बन्धी कार्य योजना भन्ने बुझिन्छ । राष्ट्रिय वन भन्नाले निजी वन बाहेक नेपाल भित्रको वन सिमाना लगाइएको वा नलगाइएको सबै वन सम्झनु पर्छ र सो शब्दले वनले घेरिएको वा वनको छेउछाउमा रहेको पर्ती वा ऐलानी जग्गा तथा वन भित्र रहेको बाटो, पोखरी, ताल वा खोलानाला र बगर समेत जनाउँछ ।

ग. चकला वन

चकला वन भन्नाले कम्तीमा पाँच सय हेक्टर क्षेत्रफल भएको सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको कुनै भाग भन्ने बुझिन्छ ।

घ. साझेदारी वन

साझेदारी वन भन्नाले डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय तह र उपभोक्ताको साझेदारीमा व्यवस्थापन गरिने राष्ट्रिय वनको कुनै भाग बुझिन्छ ।

ड. धार्मिक वन

धार्मिक वन भन्नाले वनको विकास, संरक्षण र उपयोग गर्न कुनै धार्मिक निकाय, समूह वा समुदायलाई सुम्पिएको राष्ट्रिय वनलाई सम्झनु पर्छ ।

च. निजी वन

निजी वन भन्नाले प्रचलित कानुन बमोजिम कुनै व्यक्तिको हक पुग्ने निजी जग्गा लगाई हुर्काइएको वा संरक्षण गरिएको वनलाई जनाउँछ ।

छ. कबुलियत वन

कबुलियती वन भन्नाले (केही नेपाल संशोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा थप गरिएको समेत), विभिन्न उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रचलित कानुन बमोजिम स्थापित कुनै संस्था वन पैदावारमा आधारित कुनै उद्योग वा समुदायलाई कबुलियत गरी प्रदान गरिएको राष्ट्रिय वनलाई जनाउँछ । राष्ट्रिय वन ऐन, २ (४) को परिच्छेद-६ मा उल्लेख भए अनुसारको राष्ट्रिय वनको भागलाई नै कबुलियती वन भनिन्छ । कबुलियती वन देहाय बमोजिमको उद्देश्य प्राप्तिको लागि छुट्टाइएको हुन्छ ।

- (क) वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ उत्पादन गर्न,
- (ख) वृक्षारोपण गरी वन पैदावारको उत्पादनमा अभिवृद्धि गरी बिक्री वितरण गर्न वा उपयोग गर्न,
- (ग) वनको संरक्षण र विकास हुने गरी पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन गर्न,
- (घ) वनको संरक्षण र विकास हुने गरी कृषि वन बाली कार्य सञ्चालन गर्न,
- (ङ) वनको संरक्षण र विकास हुने गरी कीट, पतङ्ग तथा वन्यजन्तुको फार्म सञ्चालन गर्न ।

६.१.२ वन व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण (सरकारद्वारा व्यवस्थित, सामुदायिक, कबुलियती, धार्मिक र निजी वन)

नेपालमा वन व्यवस्थापन सम्बन्धी विवरण मुख्यतः दिगो उपयोग, संरक्षण र स्थानीय जनसहभागितामा आधारित छ । विगतमा वन व्यवस्थापन पूर्ण रूपमा सरकार केन्द्रित हुँदा वनको दुरुपयोग, अवैध फँडानी र हास तीव्र गतिमा भएको

थियो। तर १९७८ पछि सामुदायिक वन व्यवस्थापनको अवधारणा लागू भएपछि स्थानीय उपभोक्ता समूहलाई वनको संरक्षण, उपयोग र निर्णय प्रक्रियामा अधिकार दिइयो। यसले वन पुनर्जीवन, दाउरा तथा घाँसको उपलब्धता, वातावरणीय सुधार र ग्रामीण जीवनस्तर उकास्न ठूलो योगदान पुर्याएको छ। अहिले नेपालमा सामुदायिक वन, सहकारी वन, निजी वन, साझेदारी वन, धार्मिक वन लगायत विभिन्न प्रकारका व्यवस्थापन अभ्यास भइरहेका छन्। यसैगरी वन ऐन २०७६ र सम्बन्धित नियमावलीमार्फत वन उपयोग, दिगो कटानी, पुनः रोपण, जडीबुटी संरक्षण, वन उत्पादकको बजार व्यवस्थापन, वन अपराध नियन्त्रण र वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न कानुनी व्यवस्था गरिएको छ। वन व्यवस्थापनको उद्देश्य केवल काठ र दाउरा उपलब्ध गराउनु मात्र नभई जैविक विविधताको संरक्षण, जलवायु परिवर्तनको असर घटाउने, पर्यटन विकास, रोजगारी सिर्जना र स्थानीय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्नु हो। तथापि, अझै पनि अवैध फँडानी, वन आगलागी, चरन र जलवायु परिवर्तन जस्ता चुनौती छन्। त्यसैले आधुनिक प्रविधि, नीति नियमको कडाइ र समुदायको सक्रिय सहभागितासहित दिगो वन व्यवस्थापनलाई अझ सबल बनाउन आवश्यक छ।

यस नगरपालिकामा वडा नं १ मा मात्र वन छ, जुन वनले यस नगरपालिकाको १८ प्रतिशत भन्दा बढि भूभाग ओगटेको छ। यो सामुदायिक वन भएकाले यसको रेखदेख समुदायले गर्दै आइरहेको छ।

६.१.३ वृक्षारोपणका लागि खाली स्थान सम्बन्धी विवरण

नेपालमा वृक्षारोपणका लागि खालि स्थानहरूको अवस्था विभिन्न क्षेत्र र भू उपयोग पद्धतिसँग जोडिएको छ। ग्रामीण भेगमा बाँझो जमिन, खेती योग्य तर प्रयोगमा नआएको जमिन, सडक किनार, खोल्साखोल्सी, बगर, विद्यालय तथा कार्यालय परिसर, सार्वजनिक स्थल र सामुदायिक वनमा खाली रहेका जमिनलाई वृक्षारोपणका लागि उपयुक्त मानिन्छ। सहरी क्षेत्रमा भने पार्क, सडक पेटी, आवासीय क्षेत्रको खाली भूभाग, नदी किनार र सार्वजनिक भवन वरिपरि वृक्षारोपण गर्ने सम्भावना बढी हुन्छ। यी खालि स्थानमा वृक्षारोपण गर्दा वातावरणीय सन्तुलन कायम रहन्छ, धूलो धुवाँ नियन्त्रण हुन्छ, भूमि क्षय रोकिन्छ र हरियाली वातावरण सिर्जना हुन्छ। साथै, ग्रामीण क्षेत्रमा बाँझो जमिनमा फलफूल, घाँस वा बहु उपयोगी वृक्ष रोप्दा खाद्य सुरक्षा, पशुपालनमा सहयोग र आम्दानी वृद्धि गर्न सकिन्छ। तर, खालि जमिन पहिचान गरी दिगो योजना नबनाउँदा वृक्षारोपण कार्यक्रम असफल हुने जोखिम रहन्छ। त्यसैले वृक्षारोपणका लागि खाली स्थानको वैज्ञानिक सर्वेक्षण, स्थानीय आवश्यकता अनुसार प्रजाति छनोट र सामुदायिक सहभागिता अत्यावश्यक हुन्छ।

वृन्दावन नगरपालिकामा वृक्षारोपणका लागि पर्याप्त खालि स्थानहरू उपलब्ध छन्, जसलाई व्यवस्थित ढंगले उपयोग गर्न सके वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्न, हरियाली विस्तार गर्न र स्थानीय आर्थिक लाभ उठाउन सकिन्छ। नगरपालिकाको विभिन्न वडामा बाँझो जमिन, खेती योग्य तर लामो समयदेखि प्रयोगमा नआएको जमिन, सडक किनार, विद्यालय तथा कार्यालय वरिपरि रहेका खाली भूभाग, धार्मिक स्थल वरपरको क्षेत्र, खोल्साखोल्सी तथा बगर क्षेत्रमा वृक्षारोपण गर्न सकिने सम्भावना छ। यस नगरपालिकाको तराई भूभागमा जमिन प्रशस्त हुने भएकाले फलफूलका बोट, घाँस र बहु उपयोगी वृक्ष लगाउन सकिन्छ भने सडक र सार्वजनिक स्थल वरिपरि छाँया दिने वृक्ष रोप्दा स्थानीयलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्छ। नगरपालिकाले सामुदायिक वन, सहकारी संस्था, विद्यालय र स्थानीय समूहसँग सहकार्य गरेर वृक्षारोपण कार्यक्रम सञ्चालन गरेमा बाँझो जमिन उपयोग हुने, भूमि क्षय नियन्त्रण हुने, प्रदूषण घट्ने र जैविक विविधताको संरक्षणमा सहयोग पुग्नेछ। वृक्षारोपणलाई योजनाबद्ध ढंगले सञ्चालन गर्नका लागि खाली स्थानको वैज्ञानिक सर्वेक्षण, उपयुक्त प्रजाति छनोट र स्थानीय जनताको सक्रिय सहभागिता अनिवार्य हुन्छ।

६.१.४ वन जन्य उत्पादन विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा वन जन्य उत्पादन स्थानीय बासिन्दाको दैनिक जीवन र आर्थिक क्रियाकलापसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छ। यस क्षेत्रमा रहेको वनबाट काठ, दाउरा, घाँस, चौपायाका लागि चारा, बाँस, काठका फर्निचरका लागि

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

कच्चा पदार्थ, घेरा बार र घरेलु प्रयोजनका लागि आवश्यक सामग्री प्राप्त हुन्छ । साथै, जडीबुटी, औषधि जन्य वनस्पति, फलफूल दिने वनस्पति र परम्परागत औषधोपचारका लागि प्रयोग हुने वन जन्य उत्पादन पनि पाइन्छन् । ग्रामीण बासिन्दाले दैनिक इन्धन, पशुको दानाका लागि वनमा निर्भर रहनुपर्छ भने केही उत्पादन, जस्तै बाँस, निगालो र फलफूल, स्थानीय बजारमा बिक्री गरी आमदानी गर्ने परम्परा पनि छ । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सक्रियताले वन जन्य उत्पादनको दिगो उपयोगमा सहयोग पुगेको छ । यद्यपि, अवैध फँडानी, अत्याधिक चरन र व्यवस्थापनमा कमीका कारण यी उत्पादनमा दबाव परेको पाइन्छ । त्यसैले वृन्दावन नगरपालिकामा वन जन्य उत्पादनलाई दिगो ढंगले उपयोग गर्दै स्थानीय रोजगारी र आय आर्जन बढाउने गरी व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक छ ।

क्र. स.	नेपाली नाम	अंग्रेजी नाम	वैज्ञानिक नाम
१	सिसौ	Sissoo / Indian Rosewood	<i>Dalbergia sissoo</i> Roxb.
२	खयर	Catechu Tree	<i>Acacia catechu</i> Willd.
३	सखुवा (साल)	Sal Tree	<i>Shorea robusta</i> Gaertn. f.
४	हर्ो	Chebulic Myrobalan	<i>Terminalia chebula</i> Retz.
५	बर्ो	Beleric Myrobalan	<i>Terminalia bellirica</i> Roxb.
६	अमला	Indian Gooseberry	<i>Phyllanthus emblica</i> L.
७	बेल	Bael / Bengal Quince	<i>Aegle marmelos</i> Corr.
८	टेढेपाल	Arjun Tree	<i>Terminalia arjuna</i> Wight & Arn.
९	नीम	Neem	<i>Azadirachta indica</i> A. Juss.
१०	पिपल	Sacred Fig	<i>Ficus religiosa</i> L.
११	बटवृक्ष	Banyan Tree	<i>Ficus benghalensis</i> L.
१२	बकाइनो	Persian Lilac	<i>Melia azedarach</i> L.
१३	अदुवा	Ginger	<i>Zingiber officinale</i> Roscoe
१४	बेसार (हलेदो)	Turmeric	<i>Curcuma longa</i> L.
१५	धनियाँ	Coriander	<i>Coriandrum sativum</i> L.
१६	पुदिना	Mint	<i>Mentha arvensis</i> L.
१७	तुलसी	Holy Basil	<i>Ocimum tenuiflorum</i> L.
१८	घ्यू कुमारी	Aloe Vera	<i>Aloe barbadensis</i> Mill.
१९	लसुन	Garlic	<i>Allium sativum</i> L.

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र. स.	नेपाली नाम	अंग्रेजी नाम	वैज्ञानिक नाम
२०	प्याज	Onion	<i>Allium cepa</i> L.
२१	करेला	Bitter Gourd	<i>Momordica charantia</i> L.
२२	दूबो	Bermuda Grass	<i>Cynodon dactylon</i> Pers

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

६.१.५ जडीबुटीको उत्पादन, संकलन तथा निकासी सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिका तराई क्षेत्र भएकाले यहाँको जडीबुटी उत्पादन प्रणाली हिमाली वा उच्च पहाडी क्षेत्र जस्तो दुर्लभ र उच्च मूल्यका जडीबुटीमा आधारित छैन, तर यहाँका माटो, तापक्रम र भौगोलिक अवस्था अनुसार उपयोगी औषधि जन्य तथा सुगन्धित बाली उत्पादन हुने गरेका छन्। यस नगरपालिकामा प्रायः अदुवा, बेसार (हलेदो), धनियाँ, पुदिना, तुलसी, एलोभेरा (घ्यू कुमारी), लसुन, प्याज, करेला जस्ता बाली जडीबुटीका रूपमा उत्पादन हुने गर्छन्। यी जडीबुटीहरू स्थानीय किसानहरूले बारीमा सामान्य खेतीका रूपमा उत्पादन गर्छन् भने केही वन क्षेत्र र खाली जमिनमा प्राकृतिक रूपमा पाइने गर्छन्।

उत्पादन पक्षमा, अधिकांश किसानले अदुवा, बेसार, धनियाँ र लसुनलाई खाद्य प्रयोजनसँगै औषधि जन्य मूल्यका कारण समेत उत्पादन गर्ने गरेका छन्। पुदिना, तुलसी र एलोभेरा भने घरेलु उपचार, आयुर्वेदिक प्रयोग र उद्योगका लागि महत्त्वपूर्ण हुन्छन्।

सङ्कलन पक्षमा, यी जडीबुटीहरू प्रायः व्यक्तिगत किसान वा साना समूहले खेती गरेर उत्पादन गर्ने भएकाले सङ्कलन प्रक्रिया व्यवस्थित छैन। तर सामुदायिक वन क्षेत्र वा गाउँस्तरका बारीहरूमा उत्पादन भएका जडीबुटीलाई स्थानीय व्यापारी वा मध्यस्थ कर्ताले किसानसँग खरिद गरी बजारसम्म पुर्याउने प्रचलन छ।

निकासी पक्षमा, स्थानीय बजारमै ठूलो मात्रामा खपत हुने भएकाले अधिकांश जडीबुटी उत्पादन घरेलु उपभोगमै सीमित हुन्छ। अदुवा, बेसार, धनियाँ, लसुन, पुदिना, एलोभेरा, तुलसी जस्ता उत्पादनहरू स्थानीय औषधालय, आयुर्वेदिक फार्मसी, मसला उद्योग र तरकारी बजारमा बिक्री हुने गर्छन्। तर व्यवस्थित प्रशोधन, प्याकेजिङ र ब्रान्डीङ नभएकोले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा निर्यात हुने सम्भावना रहे पनि प्रयोगमा कम छ। यदि उचित नीति, तालिम र सहकारी प्रणालीमार्फत किसानलाई प्रोत्साहित गरियो भने वृन्दावन नगरपालिकामा उत्पादित जडीबुटीहरूलाई औद्योगिक प्रयोजनमा प्रयोग गरी ठूला बजारसम्म निकासी गर्न सकिने सम्भावना उच्च छ।

६.१.६ नगरपालिका क्षेत्रबाट निकासी हुने वन पैदावारको विवरण

सामान्यतया वन पैदावारको रूपमा प्रयोग हुने वस्तुहरू भनेका काठ, दाउरा, जडीबुटी, आदि हुन्। वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी वा हरित क्षेत्रको विकास गरी यस प्रकारका वन पैदावारहरूको व्यावसायिक उत्पादन तथा निकासी गरी आर्थिक उपार्जन गर्न सकिन्छ। विशेषगरी वनले ओगटेको क्षेत्रफल बढी भएको क्षेत्रहरूमा वनलाई नै स्थानीय विकासको मेरुदण्डको रूपमा लीन सकिन्छ।

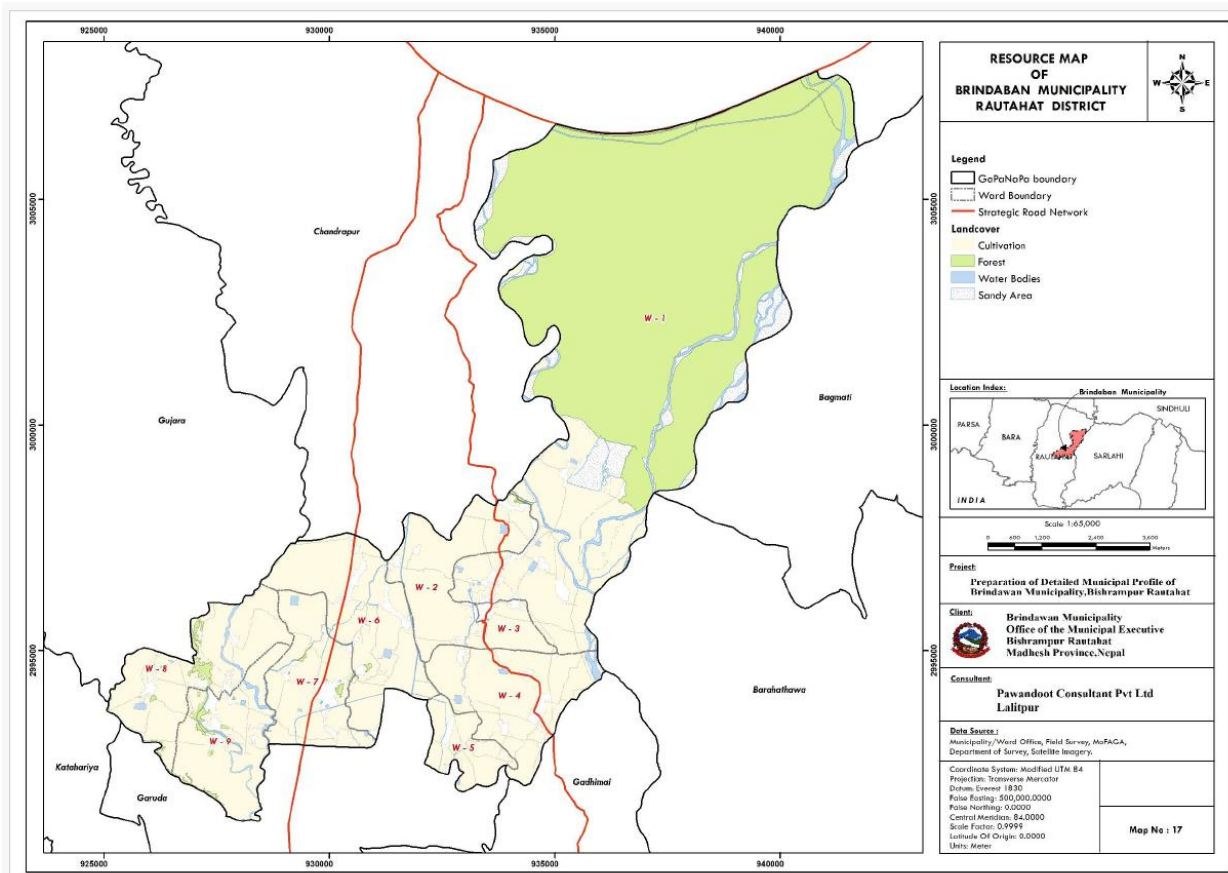
वृन्दावन नगरपालिकाबाट उत्पादन भएका वन पैदावारको बिक्री वितरण उपभोगको स्थितिलाई हेर्दा यहाँको उत्पादन यस नगरपालिकाको आपूर्तिलाई पुर्याई जिल्ला भित्रकै अन्य क्षेत्रमा पनि जाने गरेको छ।

यस नगरपालिकामा काठ, दाउरा खपत मुख्य वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूमा हुने गर्दछ। यस अलावा यहाँको बढ्दो जनसंख्या र बसाई सराई तथा सहरीकरणले आवश्यक पर्ने काठ, दाउरा तथा विकास निर्माणमा काठको माग बढ्दै

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

गएको छ । वनजंगलको नजिकका परिवारले बढी काठ, दाउरा खपत गर्दछन् भने वनबाट टाढा रहने परिवारले धेरै कम परिमाणमा काठ, दाउरा खपत गर्ने गरेको पाइन्छ ।

६.१.७ स्रोत नक्साहरू

६.२ जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्र

नेपाल जलस्रोतमा धनी देश हो । यहाँका नदीनालाहरूबाट ८३ हजार मेगावाट बिजुली निकाल्न सकिने जलस्रोत विज्ञहरू बताउँछन् । जलस्रोतको सदुपयोगमा सिँचाइमा, पिउने पानीको रूपमा, औद्योगिक क्षेत्रमा पनि प्रयोग हुन्छ । साथै जलविद्युत शक्तिको उत्पादन गर्नसकेमा यसबाट औद्योगिक विकासमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । यदि नदीनालाहरूमा बग्ने पानीलाई सिँचाइ प्रणालीमार्फत पोखरी ताल तलैयामा ल्याएर जम्मा गर्नसकेमा पानीको अभाव भएको समयमा यसको प्रयोग सिँचाइ प्रयोजनमा गर्न सकिन्छ । यसबाट कृषि उत्पादन बढ्न गइ समग्र देशको खाद्यान्न उत्पादनमा पनि वृद्धि हुन्छ र भोकमरी तथा कुपोषणको समस्या समाधान गर्न सकिन्छ । खासगरी कोशी, गण्डकी र कर्णाली, महाकाली नदीहरू हुँदै सम्पूर्ण नेपालको जलाधार क्षेत्रमा परेको पानी बाहिरिने गर्दछ । प्राविधिक भाषामा जलाधार क्षेत्र भनेको यस्तो जलीय सीमाना हो जहाँबाट पानी बगेर कुनै एक विन्दुमा जम्मा भइ निकास हुन्छ, पानी ढलोदेखि निकास सम्मको आज जनसंख्याको चापले गर्दा वनजंगल विनाश भू भागलाई जलाधार भनिन्छ । जमिनको उर्वराशक्ति विनाश र हास हुँदै जाने, पानीको स्रोतहरूको कमी हुँदै जाने र पानीजन्य प्राकृतिक प्रकोपहरूले गर्दा सम्पूर्ण जलाधार क्षेत्रमा बस्ने बासिन्दाहरूको जीवीकोपार्जनमा समेत असर परिरहेको छ । व्यापक वृक्षारोपण, गह्रा सुधार, पानीको संरक्षण, माटोको संरक्षण र दिगो कृषि उत्पादन प्रविधि, जलाधार संरक्षण शिक्षा र पूर्वाधारहरूको विकास, जलाधार क्षेत्रहरूको पहिचान, प्रकोप

न्यूनीकरण र पूर्वतयारी तथा एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नसकेमा पानीले निम्त्याउने प्रकोपका घटनाहरूमा कमी आउने पक्का हो ।

६.२.१ प्रमुख जलाधार र उप जलाधारको अवस्था

नगरपालिकाका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र तथा वडाहरूमा फैलिएर रहेका बागमती नदी, नाला तथा खोलाहरूले प्रशस्त जलभण्डार गर्नुका साथै विभिन्न किसिमका जलचरहरू र पंछीहरूलाई सुरक्षित बासस्थानको रूपमा आश्रय दिइरहेको पाइन्छ । साथै यस्ता नदी तथा खोलाहरूबाट पशुहरूले पानी पिउने र किसानहरूले समेत बेलाबखत आंशिकरूपमा सिंचाईको लागि पानीको प्रयोग गरेको देखिन्छ । मानव वस्तीको विकास र बसाईसराईको चापका साथै अनुत्पादक पशुहरूको अत्याधिक चरीचराउ र उपयोगले प्राकृतिक नदी, खोला मा भूक्षय भई पुरिने क्रम जारी छ ।

६.२.२ नदी तथा खोला सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिका नेपालको तराई भूभागमा अवस्थित भएकाले यहाँका नदी तथा खोलाहरूले स्थानीय जनजीवन, कृषि उत्पादन, प्राकृतिक वातावरण र विकास योजनामा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । तराई भूभागका नदी, खोलाहरू हिमाल वा उच्च पहाडबाट उद्गम भएर आएको पानी, मौसमी वर्षा, र चुरे क्षेत्रमा हुने कटान तथा बहावसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुन्छन् । यस पालिकामा विशेष गरी बागमती नदी प्रमुख नदीका रूपमा रहेको छ भने यसका सहायक नदी, खोलाहरू र मौसमी खोल्साहरूले स्थानीय भू उपयोग र प्राकृतिक जोखिम दुवै बढाएका छन् ।

बागमती नदी वृन्दावन नगरपालिकाको पूर्वी सिमाना हुँदै बहने प्रमुख नदी हो । यस नदीले कृषकहरूलाई सिँचाई सुविधा पुर्याउने मात्र नभई माछा पालन, ढुंगा बालुवा संकलन, तथा दैनिक जीवनमा उपयोगी स्रोतका रूपमा योगदान पुर्याएको छ । तर बागमती नदीको अवस्था दिनानुदिन जटिल हुँदै गएको छ । वर्षा याममा यसमा ठूलो बाढी आउने हुँदा गत क्षेत्रमा बस्ती र खेती ढुबानमा पर्नु, किनार कटानले उर्वर जमिन बगरमा परिणत हुनु, र आधारभूत संरचनामा क्षति हुनु सामान्य समस्या बनेका छन् । वर्षाको पानीसँगै फोहोर तथा ढल मिसावटले यस नदीमा प्रदूषण बढाउँदै लगेको छ, जसको असर जलचर प्रजाति र स्थानीय स्वास्थ्यमा देखिन थालेको छ ।

नगरपालिकामा बागमती नदीसँगै दुकुवा खोला जस्ता स्थायी खोला तथा विभिन्न साना मौसमी खोल्सीहरू रहेका छन् । दुकुवा खोलाले स्थानीय खेतबारीमा सिँचाई सुविधा दिन्छ भने पशुपालनमा पनि उपयोगी मानिन्छ । तर यो खोला वर्षा याममा अत्याधिक बलियो भएर बग्दा खेतबारी तथा घर बस्तीमा आकस्मिक क्षति पुर्याउने गर्दछ । यस्तै मौसमी खोल्साहरूले चुरे क्षेत्र र वरपरका जमिनबाट वर्षामा बग्ने भएकाले, सुख्खा मौसममा प्रायः सुक्छन् । वर्षा याममा यस्ता खोल्साबाट आकस्मिक बाढी आउँदा कटान, बालुवा जमिनमा फैलिनु, र खेतको उर्वर क्षमता घट्नु जस्ता समस्या देखा पर्छन् ।

वृन्दावन नगरपालिकाका नदी तथा खोलाहरूको अवस्था हेर्दा तिनिहरू अवसरसँगै चुनौतीको स्रोत पनि रहेका छन् । वर्षा याममा आउने बाढीले वस्ति, खेती र सडक जस्ता भौतिक संरचनामा ठूलो क्षति पुर्याउने गर्दछ । विशेष गरी बागमती नदीको किनार कटानले उर्वर भूमि वर्षेनि नष्ट हुने गरेको छ । मौसमी खोल्साहरूले आकस्मिक रूपमा बस्तीमा बाढी ल्याउँदा मानवीय तथा भौतिक क्षति बढ्ने जोखिम रहन्छ ।

प्रदूषण अर्को गम्भीर समस्या बनेको छ । बस्तीबाट आउने ढल तथा फोहोर नदीमा मिसिँदा पानीको गुणस्तर खस्किएको छ । यसले जलचर प्रजातिमा प्रतिकूल असर पार्नका साथै स्थानीय स्वास्थ्यमा पनि समस्या सिर्जना गरेको छ । ढुंगा बालुवा दोहन, नदी किनारमा वनस्पति कटान, र नियन्त्रणबाहिर खेती तथा बसोबासले जोखिम झनै बढाएको छ ।

यी नदी तथा खोलाहरूलाई दीर्घकालीन रूपमा सुरक्षित राख्नका लागि तत्काल र दीर्घकालीन दुवै उपाय आवश्यक छन् । तत्कालका लागि बाढी चेतावनी प्रणाली विकास, किनार कटान रोकथामका लागि बायो इन्जिनियरिङ प्रविधि (जस्तै:

ढिस्कोमा बोट बिरुवा लगाउने, जाली र संरचनात्मक उपाय), मौसमी खोलाहरूको नियमित सफाइ, र उत्खनन नियमन गर्न सकिन्छ। साथै, स्थानीय समुदायलाई चेतना कार्यक्रममार्फत नदी खोलामा फोहोर नफाल्ने, किनारमा वृक्षारोपण गर्ने, र मौसमी बाढी प्रति सचेत बनाउने कार्य गर्नुपर्छ।

दीर्घकालीन व्यवस्थापनका लागि नदी व्यवस्थापन गुरु योजना (Master Plan) तयार गरी प्रत्येक नदी तथा खोलाको अवस्था अनुसार दीर्घकालीन रणनीति बनाउन जरूरी छ। यसमा सिमसार संरक्षण, प्रदूषण नियन्त्रण, ढुंगा बालुवा दोहनलाई नियमन गर्ने नीति, र स्थानीय स्तरमा जलस्रोत व्यवस्थापन समितिको गठन महत्वपूर्ण हुन्छ। नदी तथा खोलासँग सम्बन्धित विपद् व्यवस्थापन, कृषि सिँचाई, माछा पालन, पर्यटन र जैविक विविधताका कार्यक्रमलाई एकीकृत गरेर अघि बढाउन सकेमा वृन्दावन नगरपालिकाका नदी तथा खोलाहरू विकास र स्थानीय समृद्धिको आधार बन्न सक्नेछन्।

६.२.३ ताल तलैया र पोखरी र सिमसार क्षेत्र सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिका तराई भू भागमा अवस्थित भए पनि यहाँका जलस्रोतहरूको विविधता र महत्व निकै ठूलो छ। यो क्षेत्र बागमती नदी प्रणालीसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको छ, जसका कारण यस नगरपालिकामा मुख्य जलाधार तथा उप जलाधारहरू प्रशस्त पाइन्छन्। बागमती नदी यस नगरको प्रमुख सतही जलस्रोत हो जसले नगरपालिकाको उत्तर भाग हुँदै बग्छ र यससँगै विभिन्न साना ठूला खोलानालाहरू मिसिँदै जान्छन्। ती खोलानालाहरूले वर्षा याममा स्थानीय क्षेत्रमा ढुवान र कटान जस्ता प्राकृतिक समस्या ल्याउने भए पनि कृषि सिँचाई र भू जल पुनर्भरणका लागि अत्यन्तै आवश्यक मानिन्छन्। नगरपालिकाभित्र बग्ने साना खोला तथा स्थानीय नाला कुलाहरूले यहाँको जल प्रणालीलाई थप सशक्त बनाएका छन्।

यस्ता जलाधार र उप जलाधारहरूले वृन्दावन नगरपालिकामा कृषि उत्पादनलाई जीवन्त राख्ने आधार बनाएका छन्। यहाँका धान, गहुँ, मकै, तरकारी तथा दलहन जस्ता प्रमुख बालीहरूको सिँचाईमा यी नदी, खोलाले महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछन्। तर, हरेक वर्षको वर्षा याममा यी नै जलस्रोत बाढी, ढुवान र नदी कटानका रूपमा ठूलो जोखिम बोकेर आउँछन्। नदी किनार नजिक रहेका बस्ती, बाटो, पुल, सिँचाई नहर, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था तथा खेती योग्य जमिनमा बाढीले क्षति पुर्याउँदा स्थानीय जनजीवनमा प्रत्यक्ष असर पर्छ। यो क्षेत्र समथर तराई भू भाग भएकाले जल निकासको सहज प्रणाली नभएको र वर्षामा जमिनमै पानी जम्ने भएकाले ढुवानको समस्या बारम्बार देखा पर्छ।

नगरपालिकामा रहेका ताल, तलैया र पोखरीहरू पनि जलस्रोतको अभिन्न हिस्सा हुन्। यी प्राकृतिक तथा कृत्रिम जलाशयहरूले वर्षा याममा अतिरिक्त पानी संकलन गर्ने, भू जल पुनर्भरण गर्ने, पशुपालन र माछा पालनमा योगदान गर्ने काम गरेका छन्। पोखरी तथा तलैयाहरूले स्थानीय स्तरमा रोजगार सिर्जना गर्ने अवसर पनि दिएका छन्, विशेषगरी माछा पालन व्यवसायमा यीनैको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन भएमा वृन्दावन नगरपालिकामा खाद्य सुरक्षामा समेत योगदान पुर्याउन सक्छन्। तर पछिल्ला वर्षहरूमा अनियन्त्रित सहरीकरण, खेती योग्य जमिनमा अतिक्रमण, पोखरी पुरे घर तथा उद्योग निर्माण गर्ने प्रवृत्तिले यी जलाशयहरू खुम्चिँदै गएका छन्।

त्यस्तै, सिमसार क्षेत्रहरू पनि वृन्दावन नगरपालिकाको प्राकृतिक सम्पदा हुन्। सिमसार क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका चराचुरुङ्गी, जलचर तथा स्थलचर प्राणीहरूको प्राकृतिक आवास रहेको हुन्छ। सिमसारले स्थानीय वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्ने मात्र होइन, भूमिगत पानी भर्ने, भू संरक्षण गर्ने र जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने कार्यमा योगदान पुर्याउँछन्। यी क्षेत्रहरूमा प्रवासी चराहरू आउनु, विभिन्न दुर्लभ चराचुरुङ्गीको आश्रय हुनु र प्राकृतिक आकर्षणका कारण यसलाई पर्यटन विकासको दृष्टिकोणबाट पनि महत्वपूर्ण मान्न सकिन्छ। तर, कृषि जमिनमा विस्तार, अतिक्रमण, प्रदूषण तथा जनसङ्ख्याको चापका कारण सिमसार क्षेत्रहरू जोखिममा परेका छन्।

वृन्दावन नगरपालिकामा जलस्रोतहरूको उपयोगसँगै यसको जोखिम व्यवस्थापन पनि चुनौती पूर्ण बन्दै गएको छ । बागमती लगायतका नदीहरूमा हुने कटान र डुबानले प्रत्येक वर्ष सयौं परिवार विस्थापित हुने अवस्था आउँछ । बालुवा गिट्टीको अनियन्त्रित उत्खननले नदी खोलाको प्राकृतिक प्रवाहलाई अवरुद्ध गरिरहेको छ । यसका साथै, जलवायु परिवर्तनका कारण असामान्य वर्षा, सुख्खा र तापक्रम वृद्धि भइ रहेकोले जलस्रोत प्रणाली असन्तुलित हुँदै गएको छ । भूमिगत पानी अत्याधिक प्रयोग हुने, वर्षा पानीको पर्याप्त सङ्ग्रह नहुने, जलाशयहरू संरक्षण नभएको र आधुनिक संरक्षण प्रविधिको कमीले भविष्यमा जल संकट गहिरीने सम्भावना देखिन्छ ।

यी सबै समस्याहरूलाई समाधान गर्न दिगो जलस्रोत व्यवस्थापन नीति आवश्यक छ । नदी खोला किनारमा वृक्षारोपण गर्ने, कटान नियन्त्रणका लागि ग्याबियन पर्खाल जस्ता संरचना निर्माण गर्ने, पोखरी तथा तलैया संरक्षण गरी वैज्ञानिक ढंगले माछा पालन प्रवर्द्धन गर्ने, सिमसार क्षेत्रको कानुनी संरक्षण गर्ने र स्थानीय जनतालाई जलस्रोत संरक्षणमा सहभागी गराउने जस्ता कदमहरू आवश्यक छन् । साथै, स्थानीय स्तरमै जलाशय नवीकरण, वर्षा पानी संकलन, सिँचाई प्रणालीको आधुनिकीकरण र प्रदूषण नियन्त्रणको कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु जरूरी छ । यसरी मात्र वृन्दावन नगरपालिकामा रहेका मुख जलाधार, उप जलाधार, नदी खोला, ताल तलैया, पोखरी र सिमसार क्षेत्रहरूको संरक्षण र सदुपयोग सम्भव हुनेछ । अन्ततः भन्नु पर्दा, वृन्दावन नगरपालिकाको जलस्रोत प्रणाली स्थानीय अर्थतन्त्र, कृषि, जनजीवन, जैविक विविधता र पर्यावरणीय सन्तुलनका लागि मेरुदण्ड सरह हो । यसको संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोगको दिगो योजना तत्काल प्राथमिकतामा राख्न आवश्यक छ । अन्यथा, बढ्दो जलवायु परिवर्तन र अनियन्त्रित मानव गतिविधिले भविष्यमा यस नगरपालिकामा जल संकट मात्र होइन, प्राकृतिक प्रकोपहरूको जोखिमलाई पनि भयावह बनाउनेछ ।

६.२.४ जलस्रोत र उपयोगको स्थिति विवरण

वृन्दावन नगरपालिकाको जलस्रोत र यसको उपयोगको अवस्था विस्तृत रूपमा हेर्ने हो भने यसले यहाँको सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय जीवनलाई प्रत्यक्ष रूपमा आकार दिएको देखिन्छ । नगरपालिकाको पूर्वी भाग हुँदै बग्ने बागमती नदी तथा यससँग मिसिने साना खोलानालाहरूले सतही जलस्रोतको प्रमुख हिस्सा ओगटेका छन् । यी नदी खोलाले वर्षा याममा प्रशस्त मात्रामा पानी उपलब्ध गराउने भए पनि सुख्खा याममा पानीको प्रवाह न्यून हुने भएकाले दीर्घकालीन सिँचाई र घरेलु प्रयोजनमा कठिनाई आउने गरेको छ । त्यसैले, अधिकांश कृषकहरूले इनार, ट्युबेल र बोरिङ मार्फत भूमिगत पानी प्रयोग गर्ने गरेका छन् । यसले तत्कालीन पानीको आवश्यकतामा सहयोग गरे पनि भू जल स्तर क्रमशः तलतिर झर्दै गएको छ, जुन भविष्यका लागि चिन्ताजनक अवस्था हो ।

ताल, तलैया र पोखरीहरू जलस्रोतको अर्को महत्त्वपूर्ण आधार हुन् । यी साना जलाशयहरूले न केवल पानी सङ्कलन गर्ने काम गर्छन्, तर माछा पालन, हाँस पालन, पशुपालन तथा स्थानीय स्तरको सिँचाईमा प्रत्यक्ष योगदान पुर्याउँछन् । धेरै ठाउँमा तलैया र पोखरीलाई सहकारी वा सामुदायिक संस्थामार्फत व्यवस्थापन गरिएको छ, जसले स्थानीय रोजगार र आम्दानीमा समेत सहयोग पुर्याएको छ । त्यस्तै, सिमसार क्षेत्रहरूले जैविक विविधता संरक्षणका साथै वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्ने महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । यद्यपि, सहरीकरण, अतिक्रमण र प्रदूषणका कारण यी प्राकृतिक स्रोतहरू सुक्दै वा संकुचित हुँदै गएका छन् ।

जलस्रोतको उपयोग घरेलु तथा कृषि प्रयोजनमा मात्र सीमित नभई उद्योग, व्यापार र सेवा क्षेत्रमा पनि देखिन्छ । नगरपालिकाभित्र रहेका धान मिल, तेल घानी, ईटा उद्योग तथा साना ठूला होटल व्यवसायमा पानीको नियमित आपूर्ति आवश्यक पर्ने भएकाले नदी खोला, ट्युबेल र बोरिङबाट पानी प्रयोग भइरहेको छ । त्यस्तै, स्थानीय विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सरकारी कार्यालय र धार्मिक स्थलहरूले पनि सामुदायिक धारा तथा ट्युबवेलको पानीमा निर्भर रहनु परेको छ ।

यद्यपि, जलस्रोतको प्रयोग व्यापक भए पनि यसको दिगो व्यवस्थापन भने अझै चुनौती पूर्ण बनेको छ । बाढी, डुवान, नदी कटान, भूमिगत पानीको अन्धाधुन्ध दोहन, प्रदूषण र जलवायु परिवर्तनका कारण उपलब्ध जलस्रोतहरू जोखिममा छन् । वर्षा याममा बाढी र डुवानले खेती योग्य जमिन तथा बस्ती नोक्सान पुर्याउँछ भने सुख्खा याममा खानेपानीको अभावले समस्या सिर्जना गर्छ । त्यसैले, वृन्दावन नगरपालिकाले जलस्रोत व्यवस्थापनमा ध्यान पुर्याई वर्षा पानी सङ्कलन, पोखरी संरक्षण, भूमिगत पानीको नियन्त्रित उपयोग, सिँचाई प्रणालीको आधुनिकीकरण र सामुदायिक स्तरमा संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु अपरिहार्य देखिन्छ ।

६.२.५ संरचित पानी मुहान, जमिन र भौतिक संरचना विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा संरक्षित पानीका मुहान, जमिन र भौतिक संरचनाको अवस्था स्थानीय जनजीवनसँग प्रत्यक्ष जोडिएको छ । यहाँको प्राकृतिक जलस्रोतको रूपमा बागमती नदी, जंगलीया खोला, ढुङ्गे खोला, पिडारी खोला जस्ता सतही जलप्रवाह रहेका छन्, जसलाई आंशिक रूपमा तटबन्ध, ग्याबियन पर्खाल, कटान नियन्त्रण संरचना आदि मार्फत संरक्षण गर्ने प्रयास भएको छ । तर, यी नदी खोलाको प्राकृतिक मुहानहरू अझै पनि जोखिम युक्त अवस्थामा छन्, किनभने बालुवा, गिट्टी उत्खनन, खेती योग्य जमिनमा अतिक्रमण तथा असंरक्षित कटानले पानीको मुहान र प्रवाहलाई असुरक्षित बनाइरहेको छ ।

जमिनको सन्दर्भमा हेर्दा, नगरपालिकामा ताल, तलैया, पोखरी तथा सिमसार क्षेत्रहरू पनि महत्त्वपूर्ण जलाशयका रूपमा छन् । यी जमिनले वर्षा पानी सङ्कलन गर्ने, भूमिगत पानी भर्ने, सिँचाइमा उपयोग हुने र स्थानीय जैविक विविधता संरक्षण गर्ने भूमिका खेलेका छन् । तर, केही ठाउँमा सिमसार जमिनलाई बसोबास, खेती वा उद्योगका लागि अतिक्रमण गरिएको पाइन्छ । यसले संरक्षित जमिन तथा प्राकृतिक स्रोतको दिगो उपयोगमा चुनौती खडा गरेको छ ।

भौतिक संरचनाका हिसाबले वृन्दावन नगरपालिकामा सिँचाइ नहर, कुलो, सानो बाँध, तटबन्ध, सामुदायिक पोखरी, इनार, ट्युबेल तथा ह्यान्डपम्प जस्ता सुविधा रहेका छन् । यी संरचनाले पानीको संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोगलाई सहज बनाएका छन् । कतिपय स्थानमा खानेपानी आपूर्ति प्रणाली सामुदायिक ट्यांकी र धारा मार्फत सञ्चालन गरिएको छ । तर, ती संरचनाहरूको मर्मत, पुनर्निर्माण र आधुनिकीकरण आवश्यकता देखिएको छ । विशेषगरी, सिँचाइ नहर तथा तटबन्धहरू पुराना र क्षतिग्रस्त भएकाले वर्षा याममा बाढीले सजिलै क्षति पुर्याउने गर्छ ।

यसरी हेर्दा, वृन्दावन नगरपालिकामा संरक्षित पानीका मुहान, जमिन र भौतिक संरचनाले स्थानीय जनजीवनलाई टेवा पुर्याइरहेका भए पनि अनियन्त्रित दोहन, प्रदूषण, अतिक्रमण र पर्याप्त संरक्षण नहुँदा भविष्यमा ठूलो जोखिम निम्त्याउने देखिन्छ । यसैले, प्राकृतिक मुहानको संरक्षण, सिमसार जमिनलाई कानुनी रूपमा सुरक्षित गर्ने, पोखरी तथा तालको पुनर्जीवन गर्ने, तथा सिँचाइ र खानेपानीका भौतिक संरचनालाई दिगो बनाउन दीर्घकालीन रणनीति आवश्यक छ ।

६.२.६ बाढी तथा पहिरोको जोखिममा रहेको पानीको मुहान, ताल तलैया, पोखरी आदिको विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा बाढी तथा पहिरोको जोखिममा पर्ने पानीका मुहान, ताल, तलैया, पोखरी र अन्य जलाशयहरू स्थानीय जीवन र कृषि प्रणालीका लागि महत्त्वपूर्ण भए पनि उच्च जोखिममा रहेका छन् । नगरपालिका तराई भू भागमा पर्दा सतही जलस्रोतहरूको बहाव वर्षा याममा अत्याधिक बढ्ने भएकाले नदी किनार, खोला मुहान, पोखरी र तलैया आसपासका क्षेत्रहरू बाढीको प्रत्यक्ष जोखिममा पर्छन् । बागमती नदी र यसको सहायक खोलाहरू वर्षा याममा धेरै पानी बोकेर आउँछन्, जसले किनार कटान, जमिन डुवान र बस्ती क्षति पुर्याउने गर्दछ । यी नदी खोलाका प्राकृतिक मुहानहरू, जुन पानीको उद्गम स्थलको रूपमा कार्य गर्छन्, अनियन्त्रित बालुवा, गिट्टी उत्खनन, खेती योग्य जमिनमा अतिक्रमण र वनक्षेत्रको कटानका कारण कमजोर भएका छन् ।

ताल, तलैया र पोखरीहरू पनि वर्षा याममा बाढीको जोखिममा पर्छन् । विशेष गरी कृषि क्षेत्र नजिकको पोखरी वा सामुदायिक तालमा बाढी आउँदा पानीको स्तर अचानक बढेर वरपरको खेतबारी, घर र भौतिक संरचनामा क्षति पुर्याउन सक्छ । केही सिमसार क्षेत्रहरू चुरे पहाडबाट बने पानीको कारण आकस्मिक बाढीको जोखिममा रहेका छन्, जसले भूमिगत पानीको असामान्य पुनःभरण र स्थल कटानको समस्या बढाउँछ । पहिरोको जोखिम मुख्यतः खोला किनार, ढलान क्षेत्र र चुरे पहाडका तलका ढलान जमिनमा देखिन्छ, जहाँ वर्षा यामको तेज वर्षाले जमिन कमजोर भएर खोलातर्फ खस्न सक्छ ।

यी जोखिमहरूबाट सुरक्षित रहन नगरपालिकामा केही संरक्षित जलाशयहरू निर्माण र व्यवस्थापन गरिएको छ । सानो बाँध, तटबन्ध, ग्याबियन पर्खाल, पोखरी किनार संरक्षण र ढल निष्कासन प्रणालीहरू मार्फत बाढी नियन्त्रणको प्रयास भइरहेको छ । तर, धेरै स्थानमा यी संरचनाहरू पुराना, मर्मत अभाव र डिजाइन अनुसार नहुँदा वर्षा याममा पूर्ण सुरक्षा प्रदान गर्न असमर्थ छन् । साथै, मानव क्रियाकलाप जस्तै अतिक्रमण, अनियन्त्रित माटो, बालुवा उत्खनन र वनक्षेत्र कटानले जोखिम अझ बढाएका छन् ।

यस कारण, वृन्दावन नगरपालिकामा बाढी तथा पहिरोको जोखिममा रहेका पानीका मुहान, ताल, तलैया, पोखरी र सिमसार क्षेत्रहरूको दिगो संरक्षण र व्यवस्थापन अत्यन्त आवश्यक छ । संरक्षणमा वृक्षारोपण, तटबन्ध सुदृढीकरण, पोखरी पुनः निर्माण, सिमसार क्षेत्रको कानुनी सुरक्षा, तथा स्थानीय समुदायको सक्रिय सहभागिता अनिवार्य छन् । यदि यी उपायहरू लागू गरिए भने मात्र वर्षा याममा आकस्मिक बाढी र पहिरोका जोखिम कम गर्न सकिनेछ र जलस्रोतको दिगो उपयोग सुनिश्चित हुनेछ ।

६.३ जैविक विविधता र वातावरणीय सेवा

६.३.१ वासस्थानका आधारमा महत्वपूर्ण जनावर तथा चराचुरुङ्गीको विवरण

वृन्दावन नगरपालिका प्राकृतिक स्रोत, वनक्षेत्र, ताल तलैया, खेती योग्य जमिन र बस्ती क्षेत्रले धनी भएको कारण यहाँ विभिन्न स्थानका आधारमा महत्वपूर्ण जनावर तथा चराचुरुङ्गी पाइन्छन् । यहाँको जैविक विविधता केवल प्राकृतिक वातावरणको उपहार मात्र नभई स्थानीय समुदायको जीवन शैली, कृषिजन्य उत्पादन र पर्यटन सम्भावनासँग प्रत्यक्ष जोडिएको छ । स्थानानुसार हेर्दा यस नगरपालिकामा पाइने जनावर तथा चराचुरुङ्गीलाई विस्तृत रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ ।

पहिलो, वन क्षेत्र यस नगरपालिकाको महत्वपूर्ण जैविक सम्पत्ति हो । यहाँ वनस्पति, झाडी र काठे बिरुवाहरूको घना उपस्थिति भएकाले विभिन्न जङ्गली जनावरहरूको वासस्थान बनेको छ । वन क्षेत्रमा सामान्यतया बाँदर, खरायो, स्याल, बँदेल, नेवला तथा विभिन्न प्रजातिका सर्पहरू पाइन्छन् । यस्ता जनावरहरूले वन्य जीवनको सन्तुलन कायम राख्छन् र जैविक चक्रमा योगदान पुर्याउँछन् । यसैगरी, वन क्षेत्रमा मयूर, हरियाली तोते, दूधराज, ढुकुर, सुँगुरे चराहरू (woodpecker), टिटी तथा बुलबुल जस्ता चराहरू पाइन्छन् । यस्ता चराहरूले वनको सौन्दर्य वृद्धि गर्नुका साथै पराग सञ्चार, बीउ फैलाउने र कीटपतङ्ग नियन्त्रणमा सहयोग पुर्याउँछन् ।

दोस्रो, खेती योग्य जमिन तथा कृषि क्षेत्र पनि जनावर तथा चराचुरुङ्गीको महत्वपूर्ण स्थान हो । धान, गहुँ, मकै, दलहन तथा तेलहन जस्ता बाली उत्पादन हुने खेतबारीमा मुसा, छेपारो, ढुकुरे सर्प तथा करेत सर्प जस्ता जनावरहरू सामान्यतया देखिन्छन् । यिनले कतिपय अवस्थामा कृषिमा हानि पुर्याए पनि पारिस्थितिकीय सन्तुलनमा योगदान पुर्याउँछन् । खेती योग्य जमिनमा धान चरा, बकुल्लो, मैना, घर चरा, चिल, कौवा, चैरेते र चिल्के चरा जस्ता चराचुरुङ्गी प्रचुर मात्रामा पाइन्छन् । यस्ता चराहरूले बीउ, कीरा र बाली खन्छन्, जसले एकातिर कृषकलाई चुनौती दिन्छ भने अर्कोतर्फ जैविक नियन्त्रणको कार्य पनि गर्छ ।

तेस्रो, ताल, तलैया तथा जलाशय क्षेत्र यहाँका जैविक दृष्टिले संवेदनशील स्थान हुन्। यी जलस्रोतहरूले विभिन्न जलचर जनावर तथा जलपक्षीको जीवनलाई आश्रय दिएका छन्। पानीमा भ्यागुतो, कछुवा, डल्ले मुसा, पानी खाने नेवला तथा पानीमा बस्ने सर्पका प्रजातिहरू पाइन्छन्। यसैगरी, माछा खाने करकरे, बकुल्लो, सारस, हाँस, जलपक्षी (kingfisher), कालो चिल तथा करकरे चराहरू प्रायः देखिन्छन्। जाडो याममा भारत तथा उत्तरतर्फका देशहरूबाट आउने चराहरूले यी ताल तलैया क्षेत्रलाई अझै आकर्षक बनाउँछन्। चराहरूको आगमन यस नगरपालिकाको जैविक विविधताको विशेष पहिचान हो।

चौथो, बस्ती तथा आवास क्षेत्र पनि जनावर र चराचुरुङ्गीको लागि उपयुक्त वासस्थान बनेको छ। घर वरिपरि बिरालो, कुकुर, मुसा, छेपारो, सर्प तथा घरेलु चौपाया गाई, भैंसी, बाख्रा र भेडा पाइन्छन्। यिनीहरूले मानव जीवनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्छन् र जीविकोपार्जनमा योगदान पुर्याउँछन्। यस्तै, घर चरा, मैना, दुकुर, चट्याङ्ग्रे चरा, पाते र गुँड बनाउने चराहरू (स्विफ्ट र स्वालो प्रजाति) बस्ती वरिपरि सामान्यतया देखिन्छन्। यस्ता चराहरूले बस्तीलाई वातावरणीय सन्तुलन प्रदान गर्नुका साथै स्थानीय संस्कृतिसँग पनि गाँसिएका छन्।

यसरी हेर्दा, वृन्दावन नगरपालिकामा जनावर तथा चराचुरुङ्गी स्थानानुसार विविध र धनी पाइन्छन्। वन क्षेत्रका जङ्गली जनावर र रङ्गीन चराचुरुङ्गी, खेतबारीका बालीसँग सम्बन्धित जीवजन्तु, ताल तलैया वरिपरि आश्रय लिने जलचर तथा पक्षी, र बस्ती तथा आवास क्षेत्रका घरेलु जनावर तथा साधारण चराचुरुङ्गीहरूले यस नगरपालिकालाई जैविक दृष्टिले सम्पन्न बनाएका छन्। यी सबै जीवजन्तुले मात्र वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्ने होइन, स्थानीय समुदायको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक जीवनसँग समेत प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्छन्।

६.३.२ महत्वपूर्ण वनस्पति विवरण

वृन्दावन नगरपालिकाको भौगोलिक स्थिति, माटोको उर्वरा शक्ति, जलवायु अवस्था तथा जलस्रोतहरूको उपलब्धताका कारण यहाँ विभिन्न किसिमका वनस्पति पाइन्छन्। तराई क्षेत्रको यो नगरपालिका कृषि उत्पादनका लागि मात्र होइन, जैविक विविधता र वनस्पतिको दृष्टिले पनि धनी मानिन्छ। यहाँका वनस्पतिहरूलाई कृषि बाली, फलफूल, तरकारी, औषधि जन्य वनस्पति, वनस्पति र झाडी, घाँसपात तथा अन्य उपयोगी वनस्पतिमा विभाजन गरी व्याख्या गर्न सकिन्छ।

सबैभन्दा पहिले कृषि बाली वनस्पतिको दृष्टिले अत्यन्तै महत्वपूर्ण छन्। यहाँ धान, गहुँ, मकै, जौ, उखु, दलहन (मुसुरो, रहर, केराउ, राजमा), तेलहन (तोरी र तिल) जस्ता बालीहरू प्रमुख रूपमा लगाइन्छन्। धान त मुख्य बाली हो जसले स्थानीय जनताको जीवन निर्वाहमा आधारको भूमिका खेलेको छ। यससँगै मकै, गहुँ र तोरी जस्ता बालीले पनि दैनिकी खाद्य आवश्यकतामा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछन्।

फलफूल जन्य वनस्पति पनि वृन्दावन नगरपालिकाको पहिचान हो। यहाँ अम्बा, आँप, केरा, लिची, कटहर, सुन्तला, कागती, मेवा, नरिवल जस्ता फलफूलको उत्पादन पाइन्छ। यस्ता फलफूलहरूले न केवल पोषण आवश्यकतामा सहयोग गर्छन्, बरु किसानलाई नगदे आम्दानी पनि उपलब्ध गराउँछन्। कतिपय परिवारहरूले फलफूल बगैँचालाई व्यावसायिक रूपमा विस्तार गरी स्थानीय अर्थतन्त्रलाई मजबुत बनाउन सहयोग गरेका छन्।

यसैगरी, तरकारी जन्य वनस्पति पनि यत्रतत्र खेती गरिन्छ। आलु, प्याज, टमाटर, बैगुन, गोलभेंडा, भिण्डी, सिमी, तरुल, लौका, काँक्रो, तरबुजा, फर्सी, मूला, धनियाँ, पालुङ्गो, सागपात आदि यहाँ उत्पादन हुने प्रमुख तरकारीहरू हुन्। तरकारी खेती यहाँको खाद्य प्रणालीमा महत्वपूर्ण अङ्ग बनेको छ। धेरै परिवारहरू दैनिक उपभोगका लागि सानोतिनो तरकारी बारी प्रयोग गर्छन् भने केही किसानहरूले व्यावसायिक तरकारी खेती गरी स्थानीय बजार र बाहिरी बजारमा आपूर्ति गर्ने गरेका छन्।

औषधि जन्य वनस्पति पनि यस क्षेत्रमा उल्लेखनीय रूपमा पाइन्छन्। तुलसी, अदुवा, बेसार, मेथी, गुर्जो, बोझो, सतावर, नीम, अशोक, हर्रो, बर्रो, अमला जस्ता वनस्पति औषधि जन्य महत्त्व बोकेका छन्। यी वनस्पति स्थानीय स्वास्थ्य उपचारमा परम्परागत रूपमा प्रयोग हुँदै आएका छन्। अदुवा र बेसार जस्ता बालीहरू कृषकहरूको नगदे उत्पादनमा समेत योगदान पुर्याउँछन्।

नगरपालिकाको वनक्षेत्र र झाडी क्षेत्र मा पाइने वनस्पतिहरू पनि अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छन्। यहाँ साल, सिसौ, खयर, सिमल, बर, पीपल, बेल, जामुनो, करंज, कटुस, बास जस्ता रूख पाइन्छन्। यी रूखहरूले वातावरण शुद्ध गर्न, माटोको संरक्षण गर्न, जलवायु सन्तुलन कायम राख्न र काठ तथा दाउराको स्रोत उपलब्ध गराउन ठूलो योगदान पुर्याउँछन्। झाडी क्षेत्रका घाँस, लहरे बोट बिरुवा तथा काँडादार झाडीहरूले वन्यजन्तुलाई वासस्थान उपलब्ध गराउँछन्।

त्यसैगरी, घाँसपात तथा चारा वनस्पति पनि उल्लेखनीय छन्। दूबो घाँस, दुधिलो घाँस, खैरको पात, सालको पात, बाँसका पात, गहुँको पुवाल तथा धानको परालले पशुपालनलाई आधार प्रदान गरेको छ। गाई, भैँसी, बाख्रा तथा भेडा पालनमा यी चारा वनस्पतिहरू अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छन्। पशुपालन यहाँको आय आर्जनको आधार भएकाले चारा वनस्पतिले स्थानीय जीवन शैलीलाई प्रत्यक्ष प्रभावित गर्छन्।

यसरी हेर्दा वृन्दावन नगरपालिका वनस्पतिको दृष्टिले अत्यन्तै धनी छ। यहाँका कृषिजन्य बालीहरूले खाद्य सुरक्षा कायम गरेका छन् भने फलफूल तथा तरकारीले पोषणमा योगदान पुर्याएका छन्। औषधि जन्य वनस्पतिले स्वास्थ्य प्रणालीलाई परम्परागत रूपमा समर्थन गरेका छन् भने वनक्षेत्रका रूख-बिरुवाले वातावरणीय सन्तुलन कायम राखेका छन्। चारा वनस्पतिले पशुपालनलाई सशक्त बनाएको छ, जसले ग्रामीण जीवन र अर्थतन्त्रलाई सुदृढ पारेको छ।

यस नगरपालिकामा पाइने वनस्पति मात्र स्थानीय बासिन्दाको जीवन शैली र खाद्य प्रणालीको आधार नभई सांस्कृतिक, आर्थिक र वातावरणीय दृष्टिले पनि अपरिहार्य छन्। वनस्पतिको संरक्षण र विवेकपूर्ण उपयोगले नगरपालिकाको दिगो विकास, वातावरणीय सन्तुलन र भविष्यका पुस्ताको हित सुनिश्चित गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउनेछ।

६.३.३ राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्षण, मध्यवर्ती तथा संरक्षित क्षेत्र

नेपालमा जैविक विविधताको संरक्षण गर्न विभिन्न तहका संरक्षित क्षेत्र घोषणा गरिएको छ, जसलाई चार प्रमुख प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ: राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, संरक्षित क्षेत्र (Conservation Area) र मध्यवर्ती क्षेत्र (Buffer Zone)। यी संरचनाहरूको मुख्य उद्देश्य प्राकृतिक सम्पदा, वन्यजन्तु, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्नुका साथै स्थानीय समुदायलाई संरक्षणसँगै विकासमा सहभागी गराउनु हो।

१. राष्ट्रिय निकुञ्ज (National Parks)

राष्ट्रिय निकुञ्ज नेपालका सबैभन्दा प्रमुख संरक्षित क्षेत्र हुन्। यी क्षेत्रहरू विशेष वन्यजन्तु तथा वनस्पति प्रजाति संरक्षणका लागि स्थापना गरिएका हुन्छन्।

- नेपालमा हाल १२ वटा राष्ट्रिय निकुञ्ज छन्।
- यी मध्ये सबैभन्दा पुरानो चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज (सन् १९७३ मा स्थापना) हो, जुन UNESCO विश्व सम्पदा सूचीमा पनि सूचीकृत छ।
- अन्य महत्त्वपूर्ण राष्ट्रिय निकुञ्जहरूमा बर्दिया, शुक्लाफाँटा, लाङटाङ, सगरमाथा, शे फोक्सुण्डो, मकालु वरुण, रारा आदि पर्छन्।
- निकुञ्जमा वन्यजन्तु सिकार, दाउरा संकलन, चराचुरुङ्गी सिकार कडाइका साथ निषेध गरिएको छ।

२. वन्यजन्तु आरक्ष (Wildlife Reserves)

वन्यजन्तु आरक्ष विशेषतः लोपोन्मुख प्रजातिहरूको संरक्षणका लागि स्थापना गरिएको हुन्छ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

- नेपालमा पहिले ६ वटा आरक्ष थिए, तर अहिले कतिपयलाई राष्ट्रिय निकुञ्जमा रूपान्तरण गरिएको छ ।
- शुक्लाफाँटा र कोसी टप्पु आरक्ष विशेष रूपमा महत्वपूर्ण मानिन्छन् ।
- कोसी टप्पु आरक्ष जलपक्षी संरक्षणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमै चर्चित छ र स्थानान्तरित चरा (Migratory birds) को लागि सुरक्षित स्थल हो ।

३. संरक्षित क्षेत्र (Conservation Areas)

संरक्षित क्षेत्रहरू जैविक विविधता संरक्षणसँगै स्थानीय समुदायको सक्रिय सहभागितामा दिगो विकासका लागि स्थापना गरिएको हुन्छ ।

- नेपालमा हाल ६ वटा संरक्षित क्षेत्र छन् ।
- अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र, मनासलु संरक्षण क्षेत्र, गोरखा लाङटाङ क्षेत्रमा रहेका संरक्षण क्षेत्र, अपर मुस्ताङ, कन्चनजंघा तथा अपि नम्पा संरक्षण क्षेत्र यसमा पर्छन् ।
- यस्ता क्षेत्रमा स्थानीय समुदायलाई पर्यटन, कृषिजन्य उत्पादन र जडीबुटी उपयोगमा आधारित दिगो विकासमा जोड दिइन्छ ।

४. मध्यवर्ती क्षेत्र (Buffer Zones)

मध्यवर्ती क्षेत्र भनेको राष्ट्रिय निकुञ्ज वा संरक्षित क्षेत्र वरिपरि रहेको बस्ती र जमिनलाई जनाइन्छ, जहाँ संरक्षणसँगै स्थानीय विकासलाई सन्तुलित गर्न कार्यक्रम चलाइन्छ ।

- नेपालमा करिब १३ वटा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा आरक्षका वरिपरि २६ वटा मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणा गरिएको छ ।
- मध्यवर्ती क्षेत्रमा स्थानीय समुदायलाई वन व्यवस्थापन, घाँसपात संकलन, पर्यटन व्यवस्थापन, सिँचाई र दिगो कृषि प्रणालीमा सहभागिता गराइन्छ ।
- यसले संरक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन समुदायसँग सहकार्य गर्ने नीति अवलम्बन गरेको छ ।

यसरी नेपालमा राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष, संरक्षित क्षेत्र तथा मध्यवर्ती क्षेत्रहरूले जैविक विविधताको संरक्षण मात्र नभई समुदायको जीवनस्तर उकास्न योगदान दिएका छन् । निकुञ्ज र आरक्षले वन्यजन्तु र वनस्पति प्रजाति बचाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् भने संरक्षित क्षेत्रले समुदायलाई संरक्षण विकासमा सह यात्री बनाएको छ । मध्यवर्ती क्षेत्रहरूले संरक्षण र विकासलाई सन्तुलनमा राख्दै दिगो भविष्य सुनिश्चित गर्ने कार्य गरेका छन् ।

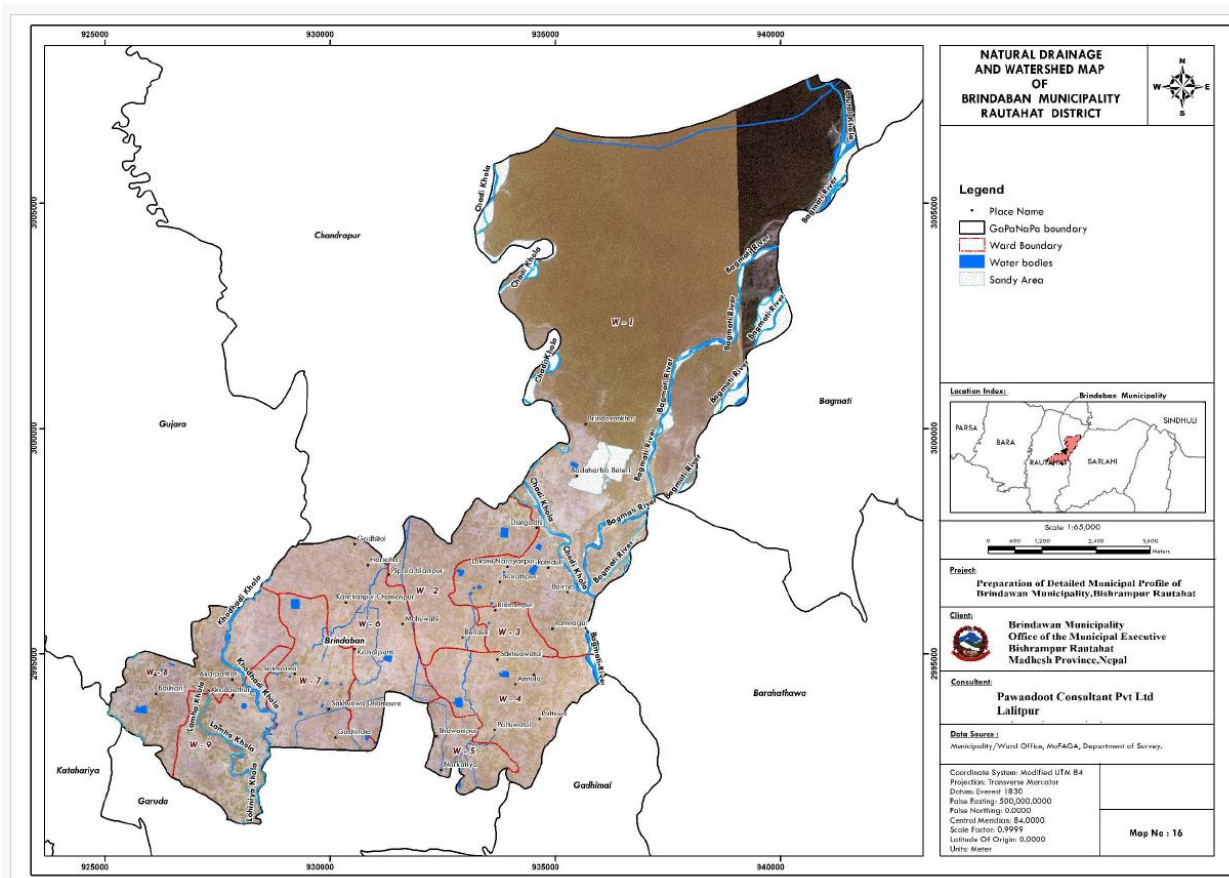
वृन्दावन नगरपालिका नेपालको तराई मधेश प्रदेश अन्तर्गत पर्छ । यस नगरपालिकाको भू आकृति समथर मैदान, उर्वर माटो, सिँचाईको राम्रो सम्भावना र खेती योग्य जमिनले भरिएको छ । यहाँका प्राकृतिक स्रोत, ताल तलैया, खेती योग्य बारी, झाडी तथा नदी किनारमा जैविक विविधता पाइन्छ । तर, यस क्षेत्रमा औपचारिक रूपमा घोषणा गरिएका राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, संरक्षित क्षेत्र वा मध्यवर्ती क्षेत्र भने छैनन् ।

यद्यपि, वृन्दावन नगरपालिकासँग नजिकै रौतहट जिल्लाभित्र नै जैविक विविधता संरक्षणसँग सम्बन्धित संरचनाहरू अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्ने खालका छन् । उदाहरणका लागि, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पूर्वी मध्यवर्ती क्षेत्र र पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज यस जिल्लाको निकट क्षेत्रमा रहेका कारण यहाँको वातावरणीय तथा पारिस्थितिक सन्तुलनमा यसको प्रभाव पर्न गएको छ । पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज विशेष गरी बाघ, गैंडा, हात्ती र विभिन्न चराचुरुङ्गी प्रजातिको संरक्षणका लागि महत्वपूर्ण मानिन्छ, र यसको प्रभाव वृन्दावन नगरपालिका वरपरका वन तथा वन्यजन्तु क्षेत्रमा पनि परिलक्षित हुन्छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वृन्दावन नगरपालिकामा ताल तलैया, खेतबारी र बस्ती वरिपरि रहेका झाडी तथा नदी किनार जैविक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण भए पनि यी औपचारिक संरक्षित क्षेत्रका रूपमा घोषणा गरिएका छैनन्। तर स्थानीय स्तरमा सामुदायिक वन, सार्वजनिक पोखरी तथा ताल तलैया संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन्, जसले संरक्षणको आवश्यकता झल्काउँछन्। यसैले निष्कर्ष स्वरूप भन्न सकिन्छ, वृन्दावन नगरपालिकाभित्र कुनै राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष, मध्यवर्ती क्षेत्र वा संरक्षित क्षेत्र छैन। तर यस नगरपालिकामा जैविक विविधताको आधार भनेजस्तो वातावरण छ, जसलाई संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न स्थानीय समुदाय र सरकार बीच सहकार्य आवश्यक छ। निकटवर्ती संरक्षित क्षेत्रहरूको प्रभावलाई ध्यानमा राखी यहाँ पनि दिगो संरक्षण कार्यक्रम अघि बढाउने खाँचो देखिन्छ।

६.३.४ स्रोत नक्सा

६.४ पार्क तथा उद्यान सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिका भित्र स्थानीयस्तरमा नागरिकको स्वास्थ्य, मनोरञ्जन, सामाजिक मेलमिलाप र वातावरणीय संरक्षणलाई ध्यानमा राखी स साना पार्क तथा उद्यानहरू स्थापना गरिएको पाइन्छ। नगरपालिकाका विभिन्न वडामा निर्माण भएका यी पार्क तथा उद्यानहरू स्थानीय बालबालिका, युवादेखि वृद्ध वृद्धासम्मको लागि विश्राम, खेलकुद, व्यायाम र सामुदायिक भेटघाटको स्थान बनेका छन्। सार्वजनिक पार्कहरूमा बालबालिकाका लागि खेलकुद उपकरण, विश्रामका लागि बेन्च, हरियाली बगैँचा, फूलबारी र छाँया दिने रुखहरू रोपिएका हुन्छन्, जसले नगरलाई सौन्दर्य दिनका साथै वातावरणलाई शुद्ध राख्ने काम गरेको छ। साथै, धार्मिक तथा सांस्कृतिक महत्त्व बोकेका क्षेत्र वरिपरि स्मृति उद्यान र धार्मिक पार्कहरू पनि स्थापना गरिएका छन्, जहाँ पीपल, बर, बेल, जामुनो, अमला जस्ता धार्मिक तथा औषधीय गुण

भएका रूखहरू लगाइएका छन् । विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था तथा कार्यालय परिसरमा पनि स साना उद्यानहरू बनाइएका छन्, जसले सिकाइ वातावरण र संस्थागत सौन्दर्य करणमा योगदान पुर्याएका छन् । नगरपालिकाले सडकछेउ, खोलानाला किनार तथा सार्वजनिक ठाउँमा वृक्षरोपण अभियानमार्फत हरित क्षेत्र विस्तार गरेको छ, जसले बाढी नियन्त्रण, माटो कटान रोकथाम र वायु शुद्धीकरणमा मद्दत गरेको छ । यसरी वृन्दावन नगरपालिकामा रहेका पार्क तथा उद्यानहरू स्थानीयस्तरमै भए पनि नागरिकको स्वास्थ्य, वातावरणीय संरक्षण र सहरी सौन्दर्य करणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलि रहेका छन् ।

६.५ विपद् जोखिम व्यवस्थापन

नगरपालिकाका नदी तथा खोला किनारका भागहरू भूक्षयको दृष्टिकोणले संवेदनशिल क्षेत्रमा पर्दछ । प्राकृतिक वातावरणमा असर पर्ने मानवीय गतिविधिका कारणबाट नगरपालिका क्षेत्रमा अनियन्त्रित डढेलो, अल्प वृष्टि, अतिवृष्टि, चरीचरन गर्ने प्रवृत्ति एवं चिसो र हिउँले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रन गई बस्ती एवं खेतीतर्फ अनियन्त्रित बाढी र पहिरोको प्रकोप केन्द्रीत भएको छ । खोलाको सतह गहिँरिदै जाँदा आसपासका क्षेत्रहरूमा कटान तथा भूक्षयको सम्भावना बढ्दो देखिन्छ । मूलतः नगरपालिकाका खोलाहरूको वरिपरि नै केन्द्रीत भएर रहेको मानव बस्तीको मानवीय गतिविधिले भूकम्पीय प्रकोपका कारण समेत यो संवेदनशिल क्षेत्रमा भूक्षयको दृष्टिकोणले प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ । यस क्रमलाई रोक्नको लागि तटबन्धनको व्यवस्था र ढल निकासको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै, मानव र बन्य जन्तु विचको द्वन्द्वले विभिन्न किसिमका मानविय घटनाहरू घट्ने गरेका छन् । अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन उपायहरू अबलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै अल्पकालीन उपायको रुपमा स्पर एवं तटबन्ध निर्माण गर्ने मध्यकालीन उपायको रुपमा प्रभावित क्षेत्रको वरिपरि वृक्षारोपण गर्ने र दीर्घकालीन उपायको रुपमा सम्पूर्ण खोला प्रभावित क्षेत्रलाई संरक्षण गर्ने, मानव र बन्यजन्तु विचको द्वन्द्वलाई न्युनिकरण गर्ने तर्फ काम अगाडि बढाउनु पर्ने देखिन्छ । उल्लेखित क्षेत्रलाई मानवीय गतिविधिबाट अप्रभावित पार्ने र सघन जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

६.५.१ जोखिम युक्त (संवेदनशील स्थानमा बसोबास गरेका परिवार) विवरण

नगरपालिकाका नदी तथा खोला किनारका भागहरू भूक्षयको दृष्टिकोणले संवेदनशिल क्षेत्रमा पर्दछ । प्राकृतिक वातावरणमा असर पर्ने मानवीय गतिविधिका कारणबाट नगरपालिका क्षेत्रमा अनियन्त्रित डढेलो, अल्प वृष्टि, अतिवृष्टि, चरीचरन गर्ने प्रवृत्ति एवं चिसो र हिउँले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रन गई बस्ती एवं खेतीतर्फ अनियन्त्रित बाढी र पहिरोको प्रकोप केन्द्रीत भएको छ । खोलाको सतह गहिँरिदै जाँदा आसपासका क्षेत्रहरूमा कटान तथा भूक्षयको सम्भावना बढ्दो देखिन्छ । मूलतः नगरपालिकाका खोलाहरूको वरिपरि नै केन्द्रीत भएर रहेको मानव बस्तीको मानवीय गतिविधिले भूकम्पीय प्रकोपका कारण समेत यो संवेदनशिल क्षेत्रमा भूक्षयको दृष्टिकोणले प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ । यस क्रमलाई रोक्नको लागि तटबन्धनको व्यवस्था र ढल निकासको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै, मानव र बन्य जन्तु विचको द्वन्द्वले विभिन्न किसिमका मानविय घटनाहरू घट्ने गरेका छन् । अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन उपायहरू अबलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै अल्पकालीन उपायको रुपमा स्पर एवं तटबन्ध निर्माण गर्ने मध्यकालीन उपायको रुपमा प्रभावित क्षेत्रको वरिपरि वृक्षारोपण गर्ने र दीर्घकालीन उपायको रुपमा सम्पूर्ण खोला प्रभावित क्षेत्रलाई संरक्षण गर्ने, मानव र बन्यजन्तु विचको द्वन्द्वलाई न्युनिकरण गर्ने तर्फ काम अगाडि बढाउनु पर्ने देखिन्छ । उल्लेखित क्षेत्रलाई मानवीय गतिविधिबाट अप्रभावित पार्ने र सघन जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	भूकम्पको जोखिम हुने घर परिवार	बाढीको जोखिम हुने घर परिवार	पहिरोको जोखिम हुने घर परिवार	चट्याङ्गको जोखिम हुने घर परिवार	हावा हुरीको जोखिम हुने घर परिवार
१	१४९५	४९८	१४	६१०	१३४८
२	७०१	४७१	११	६	६६७
३	१२५	१	०	१	१२५
४	२१५	३३	२	२	२११
५	६	०	०	०	२
६	७९९	९७	१०	९१६	७७१
७	८८६	६४८	६४८	७८९	८०१
८	४	१	१	२८३	२८५
९	३	२	१	०	२
जम्मा	४२३४	१७५१	६८७	२६०७	४२१२

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा विभिन्न प्राकृतिक प्रकोपका कारण धेरै घर परिवार जोखिम युक्त अवस्थामा रहेका छन्। भूकम्प, बाढी, पहिरो, चट्याङ्ग र हावा हुरीको जोखिमले स्थानीय बासिन्दाको जीवन, सम्पत्ति र सामाजिक सुरक्षा प्रभावित भएको छ। वडानुसार विवरण हेर्दा, वडा नं. १ सबैभन्दा संवेदनशील देखिन्छ, जहाँ १४९५ घर परिवार भूकम्पको जोखिममा छन् भने ४९८ घर परिवार बाढी, १४ घर परिवार पहिरो, ६१० घर परिवार चट्याङ्ग र १३४८ घर परिवार हावा हुरीको जोखिममा रहेको छ। यसले देखाउँछ कि वडा नं. १ मा लगभग सबै प्राकृतिक प्रकोपको उच्च सम्भावना रहेको छ र यहाँको पूर्वाधार, आवास संरचना तथा सुरक्षा उपायमा सुधार आवश्यक छ।

वडा नं. २ मा ७०१ घर परिवार भूकम्प, ४७१ घर परिवार बाढी, ११ घर परिवार पहिरो, ६ घर परिवार चट्याङ्ग र ६६७ घर परिवार हावा हुरीको जोखिममा छन्। वडाको भू आकृति र खोलानालाको नजिक हुने बस्तीले यस जोखिमलाई बढाएको छ। वडा नं. ३ मा तुलनात्मक रूपमा जोखिम कम देखिन्छ, जहाँ १२५ घर परिवार भूकम्प र हावा हुरीको जोखिममा छन्, बाढी, पहिरो र चट्याङ्गको जोखिम नगण्य रहेको छ।

वडा नं. ४ मा २१५ घर परिवार भूकम्प, ३३ घर परिवार बाढी, २ घर परिवार पहिरो, २ घर परिवार चट्याङ्ग र २११ घर परिवार हावा हुरीको जोखिममा रहेका छन् भने वडा नं. ५ मा यो संख्या अत्यन्त न्यून छ, जहाँ केवल ६ घर परिवार भूकम्प र २ घर परिवार हावा हुरीको जोखिममा छन्।

वडा नं. ६ मा ७९९ घर परिवार भूकम्प, ९७ घर परिवार बाढी, १० घर परिवार पहिरो, ९१६ घर परिवार चट्याङ्ग र ७७१ घर परिवार हावा हुरीको जोखिममा छन्। यसले देखाउँछ कि यस वडामा विशेष गरी चट्याङ्ग र हावा हुरीको जोखिम बढी छ। वडा नं. ७ मा पनि जोखिम उच्च छ, जहाँ ८८६ घर परिवार भूकम्प, ६४८ घर परिवार बाढी, ६४८ घर परिवार पहिरो, ७८९ घर परिवार चट्याङ्ग र ८०१ घर परिवार हावा हुरीको जोखिममा छन्।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं. ८ मा ४ घर परिवार भूकम्प, १ घर परिवार बाढी, १ घर परिवार पहिरो, २८३ घर परिवार चट्याङ्ग र २८५ घर परिवार हावा हुरीको जोखिममा छन् भने वडा नं. ९ मा अत्यन्त न्यून जोखिम देखिन्छ, जहाँ ३ घर परिवार भूकम्प, २ घर परिवार बाढी, १ घर परिवार पहिरो र २ घर परिवार हावा हुरीको जोखिममा रहेका छन्।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकामा कुल ४२३४ घर परिवार भूकम्प, १७५१ घर परिवार बाढी, ६८७ घर परिवार पहिरो, २६०७ घर परिवार चट्याङ्ग र ४२१२ घर परिवार हावा हुरीको जोखिममा रहेको अनुमान गरिएको छ। यसले स्पष्ट देखाउँछ कि यहाँ भूकम्प र हावा हुरी सबैभन्दा बढी जोखिम युक्त प्रकोप हुन् भने बाढी, चट्याङ्ग र पहिरोको जोखिम पनि वडानुसार फरक फरक छ। यस अवस्थाले नगरपालिकामा सुरक्षित आवास, प्रकोप व्यवस्थापन, चेतना अभिवृद्धि र पूर्वाधार सुधारमा तत्काल ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता रहेको देखाउँछ।

६.५.२ विपद्/प्रकोपबाट भएको मानवीय र भौतिक क्षतिको विवरण

वडा नं.	विपदले घरमा क्षति भएको छ	विपदले घरमा क्षति भएको छैन	जम्मा
१	१६	१७८६	१८०२
२	५८	९५३	१०११
३	१	१०५५	१०५६
४	२	२६५	२६७
५	०	२५९	२५९
६	५	१३९४	१३९९
७	१४	१३८९	१४०३
८	२	५९१	५९३
९	२	६८९	६९१
जम्मा	१००	८३८१	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा हालसालको सर्वेक्षण अनुसार ८,४८१ घरधुरी रहेको छ। ती मध्ये १०० घरमा विभिन्न विपदले क्षति पुगेको पाइयो भने बाँकी ८,३८१ घरमा कुनै क्षति पुगेको छैन। वडा अनुसार विवरण हेर्दा, वडा नं. २ मा सबैभन्दा बढी घरधुरी (५८ घर) क्षति ग्रसित भएको छ भने वडा नं. १ र वडा नं. ७ मा क्रमशः १६ र १४ घरमा क्षति भएको छ। अन्य वडाहरूमा भने क्षति हुने घरधुरी संख्या तुलनात्मक रूपमा कम छ; विशेष गरी वडा नं. ५ मा क्षति ग्रसित घरको संख्या शून्य रहेको छ।

यो तथ्याङ्कले नगरपालिकामा विपदको प्रभाव केन्द्रित केही वडामा बढी भएको देखाउँछ, जसले सुरक्षा उपाय, पूर्व तयारी र आपत्कालिन व्यवस्थापनमा प्राथमिकता निर्धारण गर्न मद्दत पुर्याउँछ। साथै, क्षति नपुगेका घर धुरीको संख्या धेरै भएकोले नगरपालिका स्तरमा सहज निगरानी र जोखिम कम गर्ने कार्यक्रम आवश्यक छ।

६.५.३ विपदको किसिम अनुसार जोखिमको समय

क्र स	संभावित प्रकोप	विद्यमान अवस्था	समय
१	भूकम्प	भूकम्पीय जोखिमका दृष्टिले नेपाल विश्वको ११ औं स्थानमा रहेको र नगरपालिकामा भूकम्प प्रतिरोधात्मक भवन कमै मात्रामा भएको, भवन आचार संहिता पूर्ण रूपमा लागू नभएको	जुनसुकै समयमा

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र स	संभावित प्रकोप	विद्यमान अवस्था	समय
२	बाढी	बागमती लगायतका खोलाहरूमा	जेष्ठ-असोज
३	डढेलो	पालिकाको धेरै जसो भू-भागमा घना वस्ति रहेका, अग्नि नियन्त्रण यन्त्रको अभाव, चुल्होमा आगो सल्काउँदा सलाई लाइट जस्ता आगो बाल्ने वस्तुहरू बच्चाहरूले खेलाउँदा आगलागीका घटना बढी हुने गरेको ।	चैत्र-जेष्ठ
४	महामारी	प्रकोपका रूपमा झाडा पखाला लगायतका पानी जन्य रोग बढ्ने गरेको, स्रोत साधन अभाव र जन चेतना कमी ।	विपद् पछि, अन्य समयमा
५	भाइरस तथा फलु	अव्यवस्थित कुखुरा पालन, स्वाइन फलु, आदि	जुनसुकै समयमा
६	जङ्गली जनावर आतङ्क	पालिकाका विभिन्न क्षेत्रहरू अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्रमा पर्ने हुनाले वन जङ्गल वरिपरि बसोबास भएको क्षेत्रहरूमा (बाँदर, भालु) आदिको आक्रमण तथा बदमासीको डर त्रास भई रहन्छ ।	जुनसुकै समयमा
७	किट आतङ्क	जलवायु परिवर्तन, बढी विषादी प्रयोगका कारण लाभकारी चरा, कीरा लोप	खेती मौसम
८	चट्याङ, असिना	बढी जसो वर्षा याम र पानी परेको समयमा	जुनसुकै समयमा

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

६.५.४ विपद्बाट क्षतिग्रस्त सार्वजनिक संरचना तथा पूर्वाधार विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा विगतका वर्षहरूमा बाढी, हावा/तुफान र चट्याङ्ग जस्ता प्राकृतिक विपद्हरूले सार्वजनिक संरचना र पूर्वाधारमा व्यापक क्षति पुर्याएका छन् । प्रमुख सडक र पुलहरू विशेष गरी बाढी र पहिरोका कारण ध्वस्त भएका छन्, जसले नगरपालिकाभित्रको आवागमन मात्र होइन, आपूर्ति शृंखला र आपत्कालिन सेवाहरूमा पनि अवरोध सिर्जना गरेको छ । ग्रामीण सडकहरू जलमग्न भएकोले साना नगर र बस्तीहरू आपसमा जोडिन सकिरहेका छैनन्, जसले विपद् व्यवस्थापन र राहत वितरणमा कठिनाई उत्पन्न गरेको छ ।

गत वर्ष वृन्दावन नगरपालिकामा आकस्मिक रूपमा परेको असिनाले किसानहरूको बालीमा ठूलो मात्रामा क्षति पुर्याएको छ । यस घटना विशेष गरी खुला खेतबारीमा रोपिएका गहुँ बालीमा ठूलो क्षति पुर्याएको थियो । असिनाका ठूलो गोलाहरू बालीको पात, फूल र फलमाथि ठोकिएर उत्पादन घटाउँछन् वा पूर्ण रूपमा नष्ट पार्छन् ।

नगरपालिकाभरिका कृषकहरूले अधिकांश खेतहरू खोलामा रोपेका भएका कारण, असिनाको तीव्र प्रभावले खेती योग्य जमिनमा रहेको बालीमा व्यापक क्षति पुगेको छ । यसले किसानहरूको आर्थिक अवस्था प्रत्यक्ष प्रभावित भएको छ । नष्ट भएको बालीका कारण उनीहरूले बर्सेनिको आमदानी गुमाएका छन् र परिवारको खाद्य सुरक्षा समेत कमजोर भएको छ । साथै, क्षतिग्रस्त बालीको पुनःबिउ रोप्ने वा संरक्षण गर्ने प्रयत्नमा थप लागत र समयको समस्या आएको छ ।

यस प्रकारको आकस्मिक असिनाले किसान मात्र होइन, नगरपालिका स्तरमा स्थानीय अर्थतन्त्र र खाद्य आपूर्तिमा पनि असर पुर्याएको छ । स्थानीय बजारमा तरकारी, फलफूल र अन्नको आपूर्ति कम भएकोले मूल्यमा अस्थिरता देखा परेको छ । यसले कृषक र उपभोक्ता बीच आर्थिक भार थपेको छ र कृषि उत्पादनमा दीर्घकालीन चुनौती सिर्जना गरेको छ । समग्रमा भन्नु पर्दा, गत वर्षको आकस्मिक असिना घटना कृषकहरूको बालीमा ठूलो मात्रामा क्षति, आर्थिक घाटा र स्थानीय खाद्य आपूर्तिमा समस्या ल्याउने मुख्य कारण बनेको छ । यसले नगरपालिकाले पूर्व सतर्कता, बाली संरक्षण रणनीति र आपत्कालिन व्यवस्थापन योजनाको आवश्यकता स्पष्ट बनाएको छ ।

६.५.५ विपद् व्यवस्थापनको पूर्व तयारी

विपदले विनाश गर्छ, विनाशले जीवन चक्र आतङ्कित बनाउँछ, आतङ्कले जन धनको क्षति र तनाव बढाउँछ । मानव जीवनमा अप्ठ्यारो, आपत्कालिन, भयभीत अवस्था सिर्जना भइ धन जनको क्षति हुनु विपदको समय हो । मानव संकटले जीवन सञ्चालनमा अवरोध गर्ने हुँदा विपद् जोखिममा होसियारी अपनाउनुपर्छ । यस्तो सङ्कट आकस्मिक र अप्रत्याशित रूपमा आउने हुँदा विपद् विरुद्ध सधैं होसियारीसहित शासकीय तयारी हुनुपर्छ । नेपालमा हावा हुरी, चट्याङ, बाढी पहिरो, भूकम्प, आगलागी, दुर्घटना र स्वास्थ्यको प्रकोपको जोखिम रहेको छ । दुर्घटना र भूकम्पको प्रकोप जति बेला पनि हुन सक्ने तर वर्षा सुरु हुनुअघि हावा हुरी, आगलागी र चट्याङ र स्वास्थ्यको प्रकोप जोखिम हुने गर्दछ । वर्षाको समय प्रायः असरदेखि भदौसम्म एक सय बीस दिन खतरा वा जोखिम हुने समयका रूपमा लिइन्छ । हाम्रो भू बनोट र प्राकृतिक कारण हावा हुरी, आगलागी, चट्याङ, स्वास्थ्यको प्रकोप र वर्षा हाम्रा लागि निकै चुनौती र कष्टकर हुनेमा द्विविधा छैन ।

प्रदेश र स्थानीय तहमा समेत कोषको व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । तह गत सरकारले समेत विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गर्न नीति नियमहरू तर्जुमा गरी लागू गरेका छन् । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गर्न नागरिक समाज, गैरसरकारी संस्था तथा सामाजिक अभियन्ता र स्वयंसेवकको व्यवस्थासहित विपद् विरुद्धका प्रतिकार्यमा लाग्नुपर्छ । तर हाल सम्म यस नगरपालिकाले विपद् तयारीको अवस्थामा त्यति काम गर्न सकेको देखिँदैन ।

६.५.६ आपत्कालिन यातायात साधन सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा प्राकृतिक विपद् जस्तै: बाढी, असिना, हावाहुरी वा अन्य आकस्मिक घटनाका समयमा आपत्कालिन यातायात प्रणालीको भूमिका अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ । आपत्कालिन अवस्थामा प्रयोग हुने यातायात साधनहरूले राहत वितरण, घाइतेको उद्धार, आवश्यक सामग्री ढुवानी र प्रशासनिक पहुँच सुनिश्चित गर्छ । नगरपालिकामा उपलब्ध आपत्कालिन यातायात साधनहरूमा एम्बुलेन्स, स्वास्थ्य सेवा गाडी, दमकल गाडी, ट्र्याक्टर, पिक अप, मोटरसाइकल, जेसीबी आदि समावेश छन् । ती साधनहरूलाई विपद् जोखिम युक्त क्षेत्रसम्म पुग्ने, राहत सामग्री पुर्याउने र प्रभावित व्यक्तिको उद्धारमा प्रयोग गरिन्छ । विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रका कठिन सडक तथा नालामा ट्र्याक्टर र जेसीबी निकै उपयोगी साबित भएका छन् ।

विपद् प्रवर्धन समितिले आपत्कालिन अवस्थामा ती साधनहरूको सम्पर्क, सञ्चालन र व्यवस्थापनको योजना बनाएको छ । साथै, स्वास्थ्य संस्थाहरूको एम्बुलेन्स र स्थानीय प्रशासनका गाडीहरूलाई प्राथमिकताका आधारमा उद्धार कार्यमा लगाइन्छ । मोटरसाइकलहरू ग्रामीण क्षेत्रहरूमा राहत जानकारी पुर्याउन प्रयोग गरिन्छ । हालसालको विपद् घटनामा, नगरपालिका भित्र राहत वितरण र घाइते उद्धार कार्यहरूमा यी साधनहरूले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । तथापि, सडक अवरुद्ध वा बाढीले ध्वस्त भएको अवस्थामा सबै साधन प्रयोगमा आउन कठिनाई भएको रिपोर्ट छ । यसैले, नगरपालिकाले आपत्कालिन यातायात साधनको संख्या, क्षमता र पहुँच विस्तार गर्ने योजना अगाडि बढाउनुपर्ने अवस्था

छ । समग्रमा, आपत्कालिन यातायात साधनको उपलब्धता र व्यवस्थित प्रयोगले विपद् नियन्त्रण, राहत वितरण र नागरिक सुरक्षामा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ ।

६.५.७ खुला क्षेत्र सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा खुला क्षेत्रहरू समुदायको जीवनस्तर, कृषि, मनोरञ्जन र विपद् व्यवस्थापनका लागि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । खुला क्षेत्र भन्नाले कृषि योग्य भूमि, पार्क, खेल मैदान, सार्वजनिक खुला स्थल, ताल, पोखरी, सिमसार क्षेत्र आदिलाई जनाउँछ, जसले नगरपालिकामा वातावरणीय, सामाजिक र आर्थिक दृष्टिले योगदान पुर्याउँछ ।

नगरपालिकामा कुल क्षेत्रफलको ठूलो भाग कृषि योग्य खुला जमिन रहेको छ, जहाँ धान, मकै, तरकारी, र अन्य मौसमी बाली खेती गरिन्छ । यी खुला क्षेत्रहरू स्थानीय कृषकहरूको आमदानीको मुख्य स्रोत हुन् र खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण छन् । साथै, नगरपालिका भित्र केही सार्वजनिक पार्क, खेल मैदान र खुला बगैँचा रहेका छन्, जसले सामुदायिक गतिविधि, बालबालिका र युवा वर्गका लागि मनोरञ्जन र स्वास्थ्यसम्बन्धी फाइदा पुर्याउँछन् ।

खुला क्षेत्रहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन नगरपालिकाका लागि विशेष चुनौती पनि हो । बाढी, पहिरो, असिना जस्ता प्राकृतिक विपदका कारण कृषि खुला भूमि क्षतिग्रस्त हुने गर्दछ । केही खुला स्थलमा अवैध निर्माण, फोहोर, जमिन कटान र अतिक्रमणले समस्या सिर्जना गरेको छ । ताल, पोखरी र सिमसार क्षेत्रहरू बाढी नियन्त्रण, पानी सञ्चय र पारिस्थितिक सन्तुलन कायम राख्न अत्यन्त महत्वपूर्ण छन् ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकामा खुला क्षेत्रहरू कृषि, मनोरञ्जन, वातावरणीय सुरक्षा र विपद् व्यवस्थापनका दृष्टिले अति महत्वपूर्ण छन् । तिनीहरूको दिगो संरक्षण र व्यवस्थित उपयोगले नगरपालिकाको सामाजिक, आर्थिक र पारिस्थितिक विकासमा सकारात्मक योगदान पुर्याउँछ ।

६.५.८ हेलिकप्टर अवतरण गर्न सक्ने स्थान तथा सेफ सेल्टरको विवरण

तराइको जिल्लामा अबस्थित यो नगरपालिकामा जताततै खुल्ला स्थान रहेको छ, जस कारण आपत्कालिन अवस्थामा यहाँका धेरैजसो स्थानमा हेलिकप्टर अवतरण गरि उद्धारगर्न सकिने अवस्था छ । नगरपालिकाको सबै जसो स्थानमा बाटोघाटोको सहज पहुँच भएका कारण यस नगरपालिकामा हेलि प्याडको निर्माण गरिएको छैन र यसको आवश्यकता पनि महसुस गरिएको छैन ।

प्रायः विद्यालय भवन, सामुदायिक भवन वा सरकारी भवनलाई आपत्कालिन सुरक्षित स्थलको रूपमा उपयोग गरिन्छ । यसका साथै, सेफ सेन्टरहरूको स्थान चुनौती पूर्ण अवस्थालाई ध्यानमा राखेर सुरक्षित, बाढी तथा पहिरो जोखिम रहित र पहुँच योग्य ठाउँमा चयन गरिएको हुन्छ । तसर्थ यस नगरपालिकाले पनि विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी जस्ता स्थानहरूलाई सेफ सेन्टरको रूपमा विकास गरेको छ ।

६.५.९ खोज, उद्धार र प्राथमिक उपचार, आगलागी नियन्त्रण गर्ने जनशक्ति तथा भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माणमा तालिम प्राप्त जनशक्ति विवरण

नगरपालिकाका नदी तथा खोला किनारका भागहरू भूक्षय र बाढीको दृष्टिकोणले संवेदनशिल क्षेत्रमा पर्दछ । प्राकृतिक वातावरणमा असर पर्ने मानवीय गतिविधिका कारणबाट नगरपालिका क्षेत्रमा अनियन्त्रित डढेलो, अल्प वृष्टि, अतिवृष्टि, चरीचरन गर्ने प्रवृत्ति एवं चिसो र हिउँले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रन गई बस्ती एवं खेतीतर्फ अनियन्त्रित बाढी र पहिरोको प्रकोप केन्द्रीत भएको छ । खोलाको सतह गहिँरिदै जाँदा आसपासका क्षेत्रहरूमा कटान तथा भूक्षयको सम्भावना बढ्दो देखिन्छ । मूलतः नगरपालिकाका खोलाहरूको वरिपरि नै केन्द्रीत भएर रहेको मानव बस्तीको मानवीय गतिविधिले

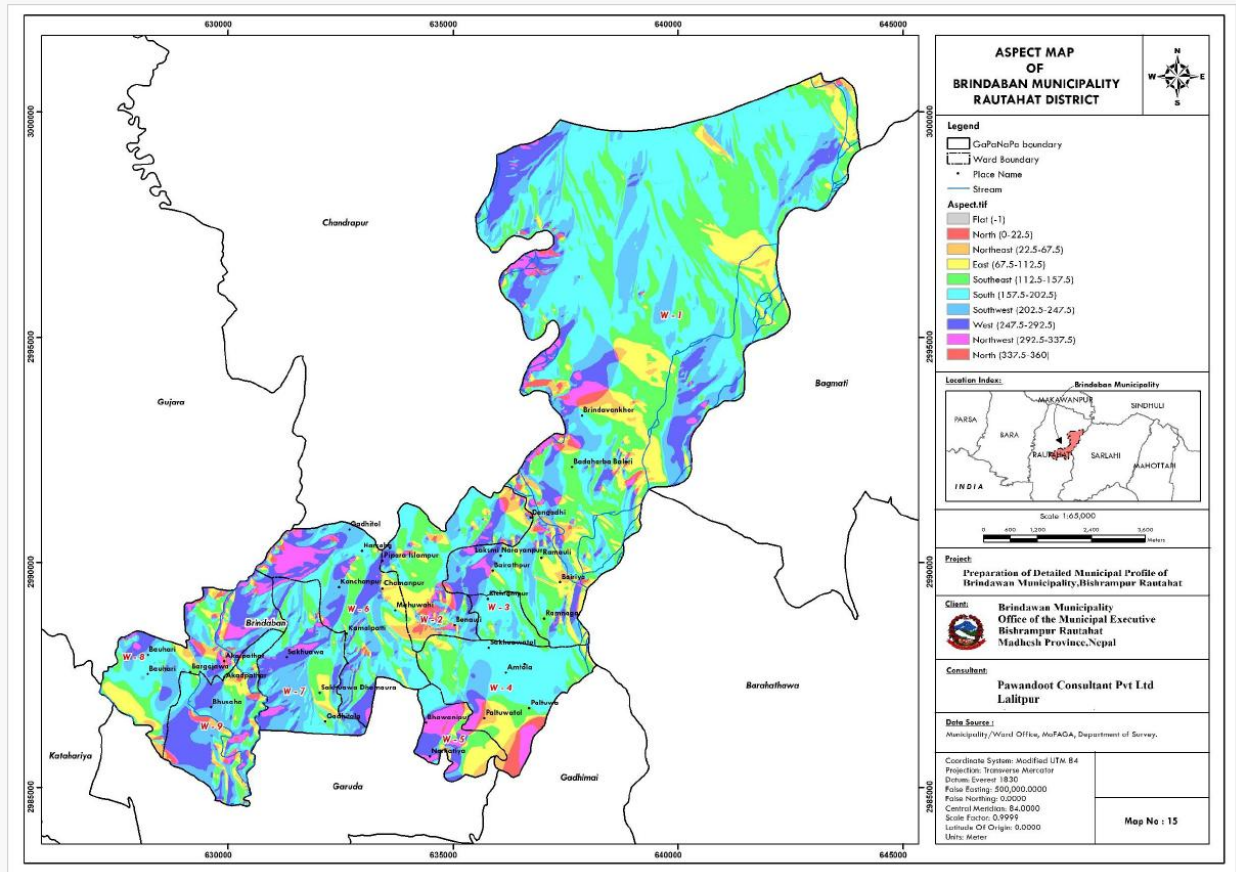
नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

भूकम्पीय प्रकोपका कारण समेत यो संवेदनशिल क्षेत्रमा भूक्षयको दृष्टिकोणले प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ । यस क्रमलाई रोक्नको लागि तटबन्धनको व्यवस्था र ढल निकासको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

यस नगरपालिकामा केही गरी बिपदको आयो भने खोज, उद्धार गर्नका लागि दक्ष जनशक्ति रहेको पाइँदैन, यहाँ वर्षेनि विभिन्न प्रकारका विपद् आउने त्यसैमा भएको बजेट सकाउने गरेको पाइन्छ, त्यसको अलावा दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरी जगेडा गर्ने कार्यमा पालिका चुकेको देखिन्छ ।

यस नगरपालिकामा केही गरी आगलागी भएमा स्थानीय व्यक्तिहरूनै प्रयोग गर्नुपर्ने अवस्था छ किनभने यस नगरपालिकामा वारुण यन्त्र र यस सम्बन्धी काम गर्ने जनसंख्या छैनन् । भूकम्पीय जोखिमका दृष्टिले नेपाल विश्वको ११ औं स्थानमा रहेको र नगरपालिकामा भूकम्प प्रतिरोधात्मक भवन कमै मात्रामा भएको, भवन आचार संहिता पूर्ण रूपमा लागू नभएको पाइन्छ यसका लागि भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण गर्न सोही अनुसारको जनशक्ति उत्पादन गरी अब बन्ने भवनहरू भूकम्प प्रतिरोधी बनाउने र वन आचार संहिता पूर्ण रूपमा पालना गर्न गराउन सुरुवात गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६.५.१० स्रोत नक्सा

परिच्छेद ७:
भौतिक विकासको अवस्था

७.१ यातायात पूर्वाधार

मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रको विकासमा सहयोग पुर्याउने विकासका पूर्वाधार मध्ये यातायात क्षेत्र महत्वपूर्ण मानिन्छ । राष्ट्रिय यातायात क्षेत्रको समुचित विकासले मात्रै मुलुकलाई वास्तविक विकासमा परिणत गर्न सकिने यातायात क्षेत्रका विज्ञहरूले बताएका छन् । सरकारले आर्थिक, सामाजिक विकास, गरिबी निवारण, दिगो शान्तिका लागि पूर्वाधारको विकासमा योगदान पुग्ने गरी स्तरीय, भरपर्दो, सुलभ र सुरक्षित यातायात सञ्चालनमा योजनाबद्ध रूपमा काम गरिरहेको जनाएको छ । सडक, रेल, सुरुङ, जलमार्ग जस्ता पूर्वाधारको विकास गरी राष्ट्रिय रणनीतिक यातायात सञ्जाल मार्फत देशको विभिन्न भौगोलिक तथा आर्थिक क्षेत्रलाई एक अर्कासँग जोड्दै मुलुकको आर्थिक, सामाजिक विकास अभिवृद्धिमा उल्लेख्य काम भएको छ । सडक पूर्वाधारले ग्रामीण क्षेत्रलाई स्थानीय बजारसँग आबद्ध गराई पर्यटन, कृषि, विद्युत्, उद्योग लगायत क्षेत्रलाई सहयोग पुर्याउँछ । त्यसैले सरकारले भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात क्षेत्रको समुचित विकासमा जोड दिँदै आएको छ ।

७.१.१ सडक सञ्जालको विद्यमान अवस्था

कुनै पनि स्थानको भौतिक विकासको निम्ति सडक सञ्जाल प्रारम्भिक शर्त हो । सम्पूर्ण सुविधा सम्पन्न सडक यातायातको विकाससँगै समग्र विकासको ढोका खुल्दछ । स्थानीय तहको हकमा वडा केन्द्रहरूलाई पालिका केन्द्रसँग जोड्नु तथा पालिका केन्द्रलाई जिल्ला सडक हुँदै राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्नु आवश्यक हुन्छ । गाउँ बस्तीहरूमा कृषि सडकहरूको विकास र स्तरोन्नति मार्फत कृषि उत्पादनहरूको बजारी करण गरी जनताको आर्थिक अवस्थालाई मजबुत बनाउन सकिन्छ । सुविधा सम्पन्न सडक सञ्जाल मार्फत उद्योग तथा पर्यटन क्षेत्रको विकास गरी आर्थिक क्रान्ति सम्भव छ । यसको अलावा धार्मिक क्षेत्रहरूमा सडक सञ्जाल मार्फत पहुँच पुर्याएर आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरू आकर्षित गर्न सकिन्छ ।

२०५० को नक्साकन कार्य गर्ने समयसम्म नेपालका पहाडी क्षेत्रमा सडकको अवस्था निकै कमजोर थियो तर २०४६ को आम परिवर्तन पछि स्थानीय निकायलाई राष्ट्रिय कोषबाट रकम विनियोजन गर्ने परिपाटी भए अनुसार ग्रामीण क्षेत्रमा पनि सडक बिस्तारको कार्यले गति लीन थाल्यो । तत्पश्चात् सडक सञ्जालको बिस्तारमा ग्रामीण क्षेत्रले पनि फड्को मारेको छ । तर दुर्गम हिमाली भूभागका कारण कतिपय त्यसता स्थलगत संरचनाको नक्साकन कार्य हुन नसकेको र तथ्य गत सूचनाको अभावमा ती क्षेत्रहरूमा के कति सडक सञ्जालको बिस्तार भएको छ भन्न एकिन तथ्याङ्क उपलब्ध छैन ।

वृन्दावन नगरपालिकाको सडक सञ्जाल अपेक्षाकृत विकसित देखिन्छ । यो नगरपालिका महेन्द्र राजमार्गबाट जिल्ला सदरमुकाम जोड्ने जिल्ला मार्गले नगरपालिकाको बीचबाट भएर गएको छ । नगरपालिकाको पश्चिमी भाग हुँदै जाने मुख्य राजमार्गले यस क्षेत्रलाई जिल्लाको अन्य भाग तथा बाहिरी प्रदेशसँग जोड्ने प्रमुख आधार बनेको छ । यस राजमार्गबाट विभिन्न फिडर रोड, पोस्टल रोड तथा स्थानीय सडकहरू शाखा भएर वडा वडाभित्र प्रवेश गरेका छन् जसले नगर, बजार र कृषि क्षेत्रमा आवागमनलाई सहज बनाएका छन् । नगरको केन्द्रीय र दक्षिणी भागमा सडक घनत्व बढी रहेको छ भने पूर्वी भाग विशेषगरी जलाशय र बाढी प्रभावित क्षेत्र भएकाले सडक सञ्जाल छ र यातायातको पहुँच सीमित देखिन्छ । नगरपालिकामा सडकको स्तरोन्नति र बाढी प्रभावित क्षेत्रमा दीगो संरचना निर्माण आवश्यक देखिन्छ ।

७.१.२ निर्माणाधीन नगर स्तरीय सडकहरू

वृन्दावन नगरपालिकामा जम्मा ९ वटा वडाहरू रहेका छन्, र ती सबै वडाहरू सडक सञ्जालसँग पूर्ण रूपमा जोडिएका छन्। नगरपालिकाका सबै वडाहरू वर्षभरि १२ महिना सडकमार्गमार्फत अन्य स्थानहरूसँग सिधा पहुँच राख्छन्, जसले यहाँका बासिन्दाहरूलाई आवागमन, शिक्षा, स्वास्थ्य, व्यापार र अन्य सामाजिक तथा आर्थिक गतिविधिहरूमा सहजता प्रदान गरेको छ। नगरपालिकामा रहेका सडकहरू विविध प्रकारका छन्। कालो पत्रे (बिटुमिनस) सडक, ग्राभेल सडक, र धुले सडक यस प्रकारको विविध सडक संरचना नगरपालिकाको भौगोलिक र आर्थिक आवश्यकता अनुसार तयार गरिएको हो। कालो पत्रे सडकहरू मुख्य मार्ग र उच्च यातायात क्षेत्रहरूमा छरिएका छन्, जसले तीव्र र सहज आवागमन सुनिश्चित गर्दछ। ग्राभेल सडकहरू प्रायः मध्यम यातायात भएका क्षेत्रहरूमा रहेको छन् र साना गाउँ तथा बजारलाई मुख्य सडकसँग जोड्ने कार्यमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। धुले सडकहरू प्रायः ग्रामीण क्षेत्र र कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित छन्, जसले खेत, बारी र अन्य कृषिजन्य उत्पादन स्थानहरूमा पहुँच सहज बनाएको छ।

सडक निर्माण, स्तरोन्नति र मर्मत कार्य स्थानीय नगरपालिका, प्रदेश सरकार र संघीय सरकारको सहकार्यमा प्राथमिकताको आधारमा सञ्चालन हुँदै आएको छ। नगरपालिकाले सडकहरूको नियमित मर्मत र स्तरोन्नतिलाई उच्च प्राथमिकता दिएको छ। यस अन्तर्गत, वर्षौं पछि क्षतिग्रस्त सडकहरूको मर्मत, खाल्डो भर्ने, पुल र ढलान गर्ने, तथा नयाँ सडक निर्माण गर्ने काम भइरहेको छ। यसरी सडकहरूको अवस्थालाई कायम राख्नाले नगरपालिकाको यातायात र जन जीवनमा स्थायित्व र विश्वसनीयता प्रदान गरेको छ। यसका साथै, यस नगरपालिकामा सडकहरू केवल यातायातको माध्यम मात्र नभई सामाजिक र आर्थिक जीवनको जीवन रेखा (लाइफलाइन) पनि हुन्।

सडक सञ्जालको भौगोलिक महत्त्वलाई हेर्दा, वृन्दावन नगरपालिका महेन्द्र राजमार्गबाट जिल्ला सदरमुकामसम्म जोड्ने जिल्ला मार्गमार्फत मध्य भाग हुँदै गएको छ। यो मार्ग नगरपालिकाको मुख्य सडकको रूपमा कार्य गर्दछ र यहाँका व्यवसायीक गतिविधिहरूको छिटो र प्रभावकारी पहुँच सुनिश्चित गर्दछ। जिल्ला मार्गसँग जोडिएका सडकहरू स्थानीय बजार, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, कृषि उत्पादन भण्डारण केन्द्र र अन्य सार्वजनिक सेवा स्थलसम्म पहुँच दिन सक्षम छन्। यसले नागरिकको दैनिक जीवन, उत्पादन र व्यवसायीक गतिविधि, आपत्कालिन सेवा र सामाजिक सहभागिता सबैलाई सहज बनाएको छ।

नगरपालिकाको सडक सञ्जालले आपत्कालिन अवस्थामा विशेष महत्त्व राख्दछ। यहाँका सडकहरूले कृषि उत्पादन, पशुपालन सामग्री र दैनिक उपभोग्य वस्तुको ढुवानीमा सहयोग पुर्याउँछन्। यसका अतिरिक्त, सडकमार्गले पर्यटन र स्थानीय व्यावसायिक गतिविधिलाई प्रवर्द्धन गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। यस नगरपालिका आसपासका पर्यटकिय स्थल, सांस्कृतिक तथा धार्मिक स्थलहरूमा आगन्तुकहरूको पहुँच सडकमार्गकै माध्यमबाट सुनिश्चित भएको छ।

नगरपालिकाको सडक संरचनामा हाल विभिन्न चुनौतीहरू पनि रहेका छन्। वर्षा याममा ग्राभेल र धुले सडकहरू क्षतिग्रस्त हुने र खाल्डो पर्ने समस्या रहन्छ। त्यस्तै, मुख्य सडकहरूमा यातायातको दबाब बढ्दै जाँदा मर्मत र स्तरोन्नति कार्य समयमै गर्नु आवश्यक हुन्छ। यसका साथै, सडकको निर्माणमा पर्यावरणीय प्रभाव र स्थानीय बासिन्दाको सहभागितालाई समेत ध्यानमा राख्न आवश्यक छ। स्थानीय सरकारले सडक निर्माण तथा मर्मतमा समुदायको सहभागिता, प्राथमिकता निर्धारण र स्रोत व्यवस्थापनमा सुधार गर्दै आएको छ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकाको सडक सञ्जाल केवल यातायातको माध्यम मात्र नभई सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक जीवनको आधार हो। यी सडकहरू नगरपालिकाको ग्रामीण र सहरी क्षेत्रलाई आपसमा जोड्ने, व्यापार र कृषि उत्पादन ढुवानी गर्ने, स्वास्थ्य र शिक्षासम्बन्धी सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने, आपत्कालिन अवस्थामा राहत पुर्याउने

र पर्यटन तथा व्यवसायिक गतिविधिलाई प्रवर्द्धन गर्ने महत्त्वपूर्ण साधन हुन् । यसरी, सडक सञ्जालले नगरपालिकाको समग्र विकासमा स्थायी र निर्णायक भूमिका खेलिरहेको छ । आगामी वर्षहरूमा सडकको गुणस्तर, पहुँच र मर्मत व्यवस्थामा सुधार हुँदै जानु यस नगरपालिकाको दिगो विकासका लागि अत्यावश्यक हुनेछ ।

७.१.३ सवारी सुविधा र रुट

विभिन्न स्थान र भौगोलिक क्षेत्रमा बस्ने जनता बीच आपसी सम्पर्क र सामाजिक एकता स्थापना गर्न सार्वजनिक यातायातको सहजता, प्रभावकारिता, सुलभता र नियमितता अत्यन्त आवश्यक हुन्छ । यसका लागि प्रभावकारी रुटहरूको विकास अनिवार्य छ । जब विभिन्न रुटमा यातायात सेवा सञ्चालनमा आउँछ, तब केवल व्यक्तिहरूको आवागमन मात्र सहज हुँदैन, बरु विभिन्न समुदाय र क्षेत्रहरू एक आपसमा जडित भएर जनताको बीचमा आपसी समझ र एकताको भावना पनि प्रगाढ हुन्छ ।

वृन्दावन नगरपालिकामा संघीय, प्रदेश, अन्तर जिल्ला तथा स्थानीय स्तरका स्थानहरूलाई जोड्ने केही मुख्य रुटहरूमा सार्वजनिक यातायातका साधनहरू सञ्चालनमा छन् । यसमा बस, जिप, अटो, हाइस, रिक्सा जस्ता सवारीसाधनहरू समावेश छन् । यी साधनहरूले दैनिक आवागमन, बजार व्यापार, शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, सामाजिक तथा सांस्कृतिक गतिविधिमा पहुँचलाई सहज बनाएका छन् । सार्वजनिक यातायातको नियमितता र उपलब्धताले नगरपालिकाका नागरिकहरूलाई आफ्नो आवश्यकता अनुसार छिटो र सुरक्षित रूपमा गन्तव्यमा पुग्न सहयोग पुर्याएको छ ।

सार्वजनिक यातायातले आर्थिक र सामाजिक दुवै पक्षमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउँछ । व्यापार, कृषिजन्य उत्पादन ढुवानी, रोजगारीका अवसरमा पहुँच, स्वास्थ्य सेवा र शिक्षासम्बन्धी सुविधामा पहुँच, यी यातायात माध्यमको भरपर्दो उपलब्धतामा निर्भर छन् । वृन्दावन नगरपालिकामा सञ्चालनमा रहेका सार्वजनिक यातायातका साधनहरूले यस्तै भूमिका निर्वाह गर्दै जनताको जीवनलाई सरल, सहज र प्रभावकारी बनाएका छन् । यसैगरी, आगामी दिनमा रुट विस्तार, सवारी साधनको गुणस्तर सुधार र सेवा नियमितता सुनिश्चित गर्ने योजनाले नगरपालिकाको सामाजिक र आर्थिक समृद्धिमा अझ योगदान पुर्याउनेछ ।

७.१.४ नगर क्षेत्रभित्र चल्ने सवारी साधन

हालको अवस्थामा नेपालका सहरी क्षेत्र र बजार केन्द्रहरूमा सडक यातायातको विकासले जनजीवनलाई सहज, द्रुत र प्रभावकारी बनाएको छ । लामो दूरीको यातायातका लागि बस, मिनीबस, हायस, माईक्रोबस जस्ता साधनहरू सञ्चालनमा छन् भने छोटो दूरीको यातायातका लागि माईक्रोबस, टेम्पो, सिटी रिक्सा, ट्याक्सी, कार, बिजुलीबाट चल्ने सफारी, रिक्सा, साइकल र मोटरसाइकलहरू प्रचलित छन् । यी सवारी साधनहरू मध्ये केही निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित छन् भने केही सार्वजनिक संस्थान वा सहकारीमार्फत सञ्चालनमा छन् । कुनै पनि क्षेत्रको आर्थिक र सामाजिक विकास गतिशील बनाउन, सार्वजनिक वस्तु तथा सेवा प्रवाहलाई सरल र सहज बनाउन, साथै कृषि र गैर कृषि क्षेत्रको विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न यातायात एउटा अत्यन्त महत्त्वपूर्ण पूर्वाधारको रूपमा कार्यरत छ ।

वृन्दावन नगरपालिकामा पनि यही परिप्रेक्ष्यमा सडक यातायातको व्यवस्था देखिन्छ । यहाँ बस, मिनीबस, हायस, माईक्रोबस, टेम्पो, सिटी रिक्सा, कार, बिजुलीबाट चल्ने सफारी, रिक्सा, साइकल र मोटरसाइकलहरूको प्रयोग व्यापक रूपमा भएको छ । नगरपालिकाका सबै वडाहरू वर्षभरि सडकमार्गसँग सुचारु रूपमा जोडिएका छन्, जसले नागरिकको दैनिक आवागमन, व्यावसायिक गतिविधि, शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा र आपत्कालिन व्यवस्थापनलाई सहज बनाएको छ । सडक यातायातको प्रभावकारी सञ्चालनका लागि आवश्यक पूर्वाधारको विकासमा समेत ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ । यसमा सवारी साधन पार्किङ स्थल, बस स्टप, यात्रु प्रतीक्षालय, सडक बत्ती, यातायात सङ्केत बोर्ड, गाडी पार्किङ व्यवस्थापन, सडकको मर्मत सुरक्षात्मक उपाय लगायतका सुविधाहरू व्यवस्थित गर्न आवश्यक छ । यी पूर्वाधारहरूको

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

विकासले सडक यातायातलाई मात्र सुचारु बनाउँदैन, बरु नगरपालिकाको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक जीवनलाई द्रुत र प्रभावकारी बनाउँछ ।

यसरी, वृन्दावन नगरपालिकामा सञ्चालनमा रहेका विभिन्न सवारी साधन र विकासशील पूर्वाधारहरूले यातायातलाई सुचारु, सहज र नियमित बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । आगामी दिनमा सडक सञ्जालको स्तरोन्नति, सवारी साधनको गुणस्तर, यातायातको सुरक्षा, सार्वजनिक पार्किङ र यात्रु सुविधाको विस्तारले नगरपालिकाको दिगो विकास र जनताको जीवनस्तर सुधारमा थप योगदान पुर्याउनेछ ।

७.१.५ झोलुंगे पुल तथा पुलपुलेसा

यस नगरपालिकामा झोलुंगे पुल तथा पुलका बारेमा तलको तालिकामा विस्तृतमा व्याख्या गरिन्छ:

वडा नं	पुलको प्रकार	पुलको अवस्था	पुलको लम्बाइ (मि.)	पुलको चौडाइ (मि.)
९	पक्की पुल	राम्रो	६	१५
१	पक्की पुल	राम्रो	२००	२५
४	पक्की पुल	राम्रो	२०	१५
३	पक्की पुल	जीर्ण	३	५
३	पक्की पुल	जीर्ण	३	६
७	पक्की पुल	ठिकै	२५	५
७	पक्की पुल	ठिकै	१५	५
६	पक्की पुल	जीर्ण	३	५
६	पक्की पुल	ठिकै	२	७
६	पक्की पुल	जीर्ण	५	१५
६	पक्की पुल	जीर्ण	३	१०
६	पक्की पुल	ठिकै	४	७
६	पक्की पुल	ठिकै	२	१०
६	पक्की पुल	ठिकै	३	१०
६	पक्की पुल	ठिकै	५	१२
६	पक्की पुल	ठिकै	६	१२
६	पक्की पुल	ठिकै	६	१२
६	पक्की पुल	राम्रो	२	६
६	पक्की पुल	जीर्ण	६	६
६	पक्की पुल	जीर्ण	२	६
६	पक्की पुल	जीर्ण	२	३

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं	पुलको प्रकार	पुलको अवस्था	पुलको लम्बाइ (मि.)	पुलको चौडाइ (मि.)
६	पक्की पुल	ठिकै	२	१०
६	पक्की पुल	ठिकै	३	६
६	पक्की पुल	राम्रो	३	८
६	पक्की पुल	ठिकै	९	६
६	पक्की पुल	राम्रो	४	१२
६	पक्की पुल	राम्रो	७	९
६	पक्की पुल	राम्रो	३	८
६	पक्की पुल	राम्रो	२	८
६	पक्की पुल	ठिकै	२	६
६	पक्की पुल	ठिकै	२	६
६	पक्की पुल	राम्रो	३	१०
९	पक्की पुल	राम्रो	१०	१२
९	पक्की पुल	ठिकै	२	९
९	पक्की पुल	ठिकै	२	९
९	पक्की पुल	राम्रो	२५	५
९	पक्की पुल	राम्रो	३	६
९	पक्की पुल	राम्रो	३	४
९	पक्की पुल	राम्रो	२	३
९	पक्की पुल	राम्रो	१५	५
९	पक्की पुल	राम्रो	३	५
९	पक्की पुल	जीर्ण	३	४

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

७.१.६ टाढाको बस्तीबाट सम्बन्धित नगरपालिकाको केन्द्र पुग्न लाग्ने अनुमानित समय

वडा नं.	१ कि मि सम्म	१-२ कि मि सम्म	३ कि मि सम्म	४ कि मि सम्म	५ कि मि सम्म	६-१० कि मि सम्म	११-१५ कि मि सम्म	१६ कि मि माथि	जम्मा
१	११९७	५८०	१७	२	४	२	०	०	१८०२
२	४०८	४८७	७८	३३	१	३	१	०	१०११
३	७७	२८	५८४	२७२	८९	६	०	०	१०५६

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

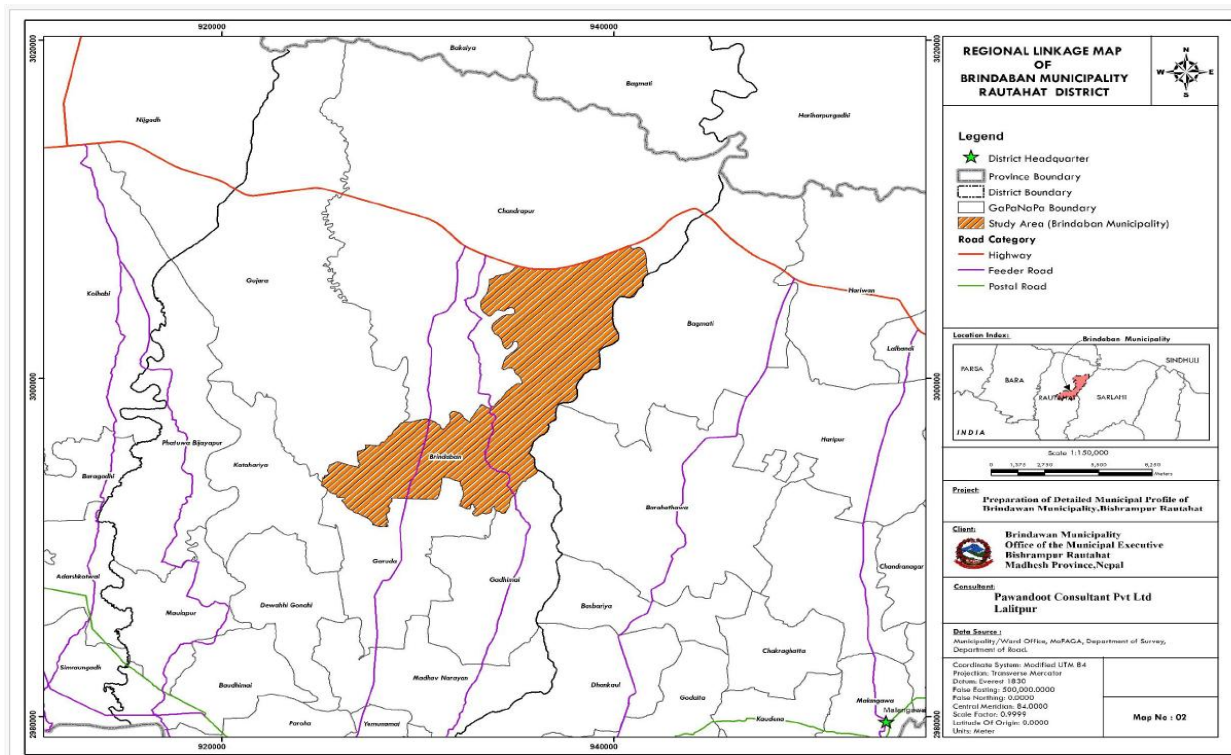
वडा नं.	१ कि मि सम्म	१-२ कि मि सम्म	३ कि मि सम्म	४ कि मि सम्म	५ कि मि सम्म	६-१० कि मि सम्म	११-१५ कि मि सम्म	१६ कि मि माथि	जम्मा
४	६०	७०	११५	१३	२	७	०	०	२६७
५	०	१	०	२३	१५६	७९	०	०	२५९
६	०	८	६१०	३५७	१७७	२२८	१९	०	१३९९
७	३	०	१५३	८५६	२८३	१०८	०	०	१४०३
८	०	०	०	३	०	३३	२१८	३३९	५९३
९	०	१	१	०	१	६८६	०	२	६९१
जम्मा	१७४५	११७५	१५५८	१५५९	७१३	११५२	२३८	३४१	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

७.१.७ बसपार्क तथा वस बिसौनी सम्बन्धी विवरण

बिजुली, पानी, यात्रु, प्रतीक्षालय, शौचालय, पब्लिक मोबाइल चार्जिङ स्टेसन लगायतका सुविधाहरू भएका बसपार्कको निर्माण गरी जनताको आवागमनलाई सहज बनाउन सकिन्छ । विकसित मुलुकहरूको अभ्यास हेर्दा बसपार्कहरूमा हेल्प डेस्क लगायत शान्ति सुरक्षाको उचित प्रबन्ध मिलाएको पाइन्छ । सुविधा सम्पन्न र सुरक्षित बसपार्कहरू निर्माण भएको खण्डमा यातायात सेवाको गुणस्तर वृद्धि हुन्छ । बसपार्कमा बनाइने संरचनाहरू अपाङ्गता मैत्री हुनुपर्छ । यस नगरपालिकामा कुनै पनि प्रकारको बसपार्क छैन ।

७.१.८ स्रोत नक्सा

७.२ विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा

वृन्दावन नगरपालिकामा विद्युत् आपूर्ति ले स्थानीय जीवनस्तर, सामाजिक तथा आर्थिक गतिविधिमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएको छ । नगरपालिकाका अधिकांश बासिन्दा राष्ट्रिय विद्युत् सञ्जालबाट नियमित रूपमा बिजुली सेवा प्राप्त गर्छन् । यसले घरायसी, शैक्षिक, स्वास्थ्य, व्यवसायीक र सार्वजनिक सेवामा आवश्यक ऊर्जा सुनिश्चित गरेको छ । विद्युत् आपूर्ति सुचारु रहँदा विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, व्यवसायीक पसल र घरायसी उपकरणहरू नियमित रूपमा सञ्चालनमा रहन्छन्, जसले नगरपालिकाको समग्र विकासमा ठूलो भूमिका खेलेको छ ।

यस नगरपालिकामा वैकल्पिक ऊर्जा स्रोतको उपयोग पनि क्रमशः बढ्दो छ । सौर्य ऊर्जा (सोलार प्यानल), जलविद्युत् सूक्ष्म आयोजना, बिजुलीबाट चल्ने सवारी साधन र बायो ग्याँस जस्ता स्रोतहरूले ऊर्जा आपूर्तिमा विविधता र आत्मनिर्भरता प्रदान गरेका छन् ।

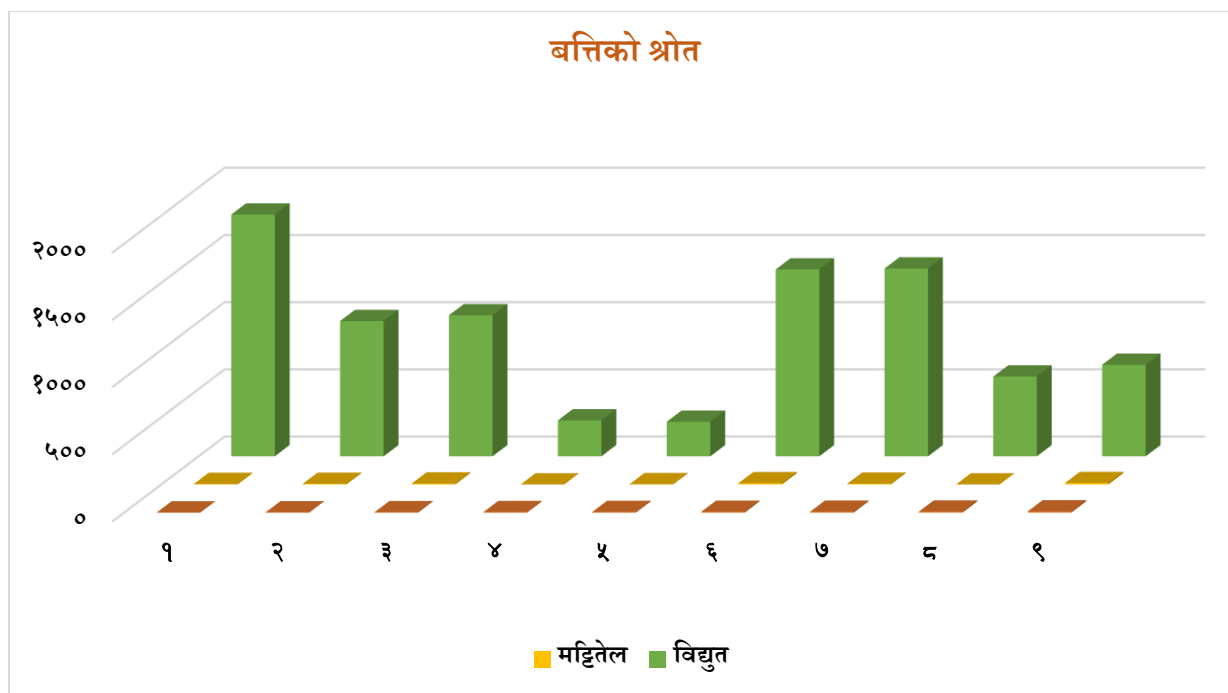
वैकल्पिक ऊर्जा स्रोतको प्रयोगले केवल ऊर्जा आपूर्तिमा मात्र योगदान गरेको छैन, यसले वातावरणीय संरक्षणमा समेत योगदान पुर्याएको छ । सौर्य ऊर्जा र जलविद्युत् प्रयोग गर्दा इन्धनको प्रयोग घट्ने भएकोले वायुमण्डलीय प्रदूषण कम भएको छ । नगरपालिकामा सौर्य पानी तताउने उपकरण, बिजुलीबाट चल्ने रिक्सा र सफारी, बायो ग्याँस जस्ता सुविधाहरूले ऊर्जा सुरक्षा, लागत घटाउने र दिगो विकासका लागि अवसर सिर्जना गरेका छन् ।

अर्कोतर्फ, विद्युत् र वैकल्पिक ऊर्जा स्रोतको सुचारु सञ्चालनका लागि पूर्वाधारको विकास पनि आवश्यक छ । ट्रान्सफर्मर, वितरण लाइन, सोलार प्यानल जडान, साना जलविद्युत् केन्द्र र बायोग्यास इकाईहरूको नियमित मर्मत, निगरानी र प्रवर्द्धन नगरपालिकाको ऊर्जा सुरक्षाको लागि महत्वपूर्ण छ । यसरी, वृन्दावन नगरपालिकामा विद्युत् र वैकल्पिक ऊर्जा स्रोतहरूको संयोजनले केवल दैनिक आवश्यकीय ऊर्जा पूर्ति मात्र होइन, आर्थिक गतिविधि, व्यवसायीक अवसर, शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा र वातावरणीय संरक्षणमा समेत दिगो योगदान पुर्याएको छ ।

नगरपालिकामा बत्तीको प्रयोग यस प्रकार रहेको छ:

वडा नं.	मट्टीतेल	विद्युत्	जम्मा
१	४	१७९८	१८०२
२	५	१००६	१०११
३	७	१०४९	१०५६
४	०	२६७	२६७
५	२	२५७	२५९
६	९	१३९०	१३९९
७	६	१३९७	१४०३
८	०	५९३	५९३
९	१०	६८१	६९१
जम्मा	४३	८४३८	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकाका विभिन्न वडामा ऊर्जा प्रयोगको अवस्थालाई हेर्दा विद्युत् मुख्य ऊर्जा स्रोतको रूपमा स्थापित भएको देखिन्छ । प्रस्तुत तथ्याङ्कअनुसार, नगरपालिकामा कूल ८,४८१ घर परिवारमध्ये ८,४३८ घर परिवारले विद्युतको प्रयोग गर्दै आएका छन् भने ४३ घर परिवारले अझै पनि मट्टीतेललाई ऊर्जा स्रोतका रूपमा उपयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । यसले नगरपालिकाको करिब शत प्रतिशत घर परिवारमा विद्युत् आपूर्ति पुगेको स्पष्ट संकेत गर्दछ, जुन नगरपालिकाको ऊर्जा पहुँच र विकासको दृष्टिकोणले सकारात्मक पक्ष हो ।

वडा गत विवरणमा हेर्दा वडा नं. १ मा १,८०२ घर परिवारमध्ये १,७९८ ले विद्युत् प्रयोग गर्छन् भने ४ घर परिवार मट्टीतेलमा निर्भर छन् । वडा नं. २ मा १,०११ घर परिवारमध्ये १,००६ ले विद्युत् र ५ ले मट्टीतेल प्रयोग गरेका छन् । वडा नं. ३ मा १,०५६ मध्ये १,०४९ ले विद्युत् प्रयोग गर्दछन् भने ७ ले मट्टीतेलमा भर पर्नु परेको छ । वडा नं. ४ मा २६७ घर परिवारमध्ये सबैले विद्युतमा पहुँच पाएका छन्, जुन पूर्ण विद्युतीकरणको राम्रो उदाहरण हो । वडा नं. ५ मा २५९ घर परिवारमध्ये २५७ ले विद्युत् प्रयोग गर्दछन् भने २ घर परिवारले मट्टीतेलको उपयोग गर्ने गरेका छन् ।

त्यस्तै, वडा नं. ६ मा १,३९९ घर परिवारमध्ये १,३९० ले विद्युत् प्रयोग गर्छन् भने ९ घर परिवारले मट्टीतेल प्रयोग गर्छन् । वडा नं. ७ मा १,४०३ मध्ये १,३९७ ले विद्युत् र ६ ले मट्टीतेल प्रयोग गरेको देखिन्छ । वडा नं. ८ मा सबै ५९३ घर परिवारले विद्युत् प्रयोग गरेका छन् भने मट्टीतेल प्रयोग शून्य छ । वडा नं. ९ मा ६९१ घर परिवारमध्ये ६८१ ले विद्युत् प्रयोग गरेका छन् भने १० घर परिवार अझै पनि मट्टीतेलमा निर्भर छन् ।

यसरी वडा गत विवरणले देखाउँछ कि नगरपालिकामा अधिकांश घर परिवारले विद्युतमा पहुँच पाएका छन् र केवल थोरै संख्यामा घर परिवार मात्र मट्टीतेलमा निर्भर छन् । यी मट्टीतेल प्रयोगकर्ताहरूलाई विद्युत् पहुँचमा ल्याउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकेमा नगरपालिकाले पूर्ण विद्युतीकरण (१००% विद्युत् पहुँच) हासिल गर्न सक्नेछ । समग्रमा, ८,४३८ घर परिवारले विद्युत् प्रयोग गर्ने अवस्था अत्यन्तै उत्साह जनक छ, जसले नगरपालिकाको सामाजिक, आर्थिक र शैक्षिक विकासलाई थप गतिशील बनाएको छ ।

७.२.१ इन्धन उपयोग विवरण (खाना पकाउने इन्धनको आधारमा घर परिवार)

अपार जलस्रोतको सम्पदा भएर पनि त्यसको सदुपयोग हुन नसकिरहेको कारण सहर र ग्रामीण इलाकामा ऊर्जा सङ्कट व्याप्त छ। नेपालको पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा अहिले पनि ठूलो संख्यामा जनताहरूले खाना पकाउने इन्धनको रूपमा काठ, दाउरा, कोइलाको प्रयोग गर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा गुइँठाको प्रयोग व्यापक रूपमा भइरहेको छ।

दिगो विकासको अवधारणा अनुसार पर्यावरणीय सन्तुलन बनाइ राख्न मानिसको उपभोग शैलीमा परिवर्तन गर्नु अपरिहार्य छ। उदाहरणका लागि नेपालले आधार वर्ष २०१५ मा ७४.७ प्रतिशत रहेको इन्धनको प्राथमिक स्रोतको रूपमा काठ, दाउरा, गुइँठा आदि प्रयोग गर्ने जनसमुदाय सन् २०३० सम्म ३० प्रतिशत मा झार्ने (SDG-7) तथा पकाउने प्रयोजनतर्फ एलपि ग्याँस प्रयोगलाई १८ प्रतिशत (२०१५) बाट ३३ प्रतिशतमा पुर्याउने लक्ष्य राखेको छ। यसै राष्ट्रिय लक्ष्यलाई आत्मसाथ गर्दै यस नगरपालिकाका नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई त्यसतर्फ उन्मुख बनाउनु आवश्यक छ।

वडा नं.	एल पी ग्याँस	गुइँठा	दाउरा	मट्टीतेल	अन्य	जम्मा
१	८८	४१	१६७१	०	२	१८०२
२	७१	७	९३२	१	०	१०११
३	४३	६५	९४०	७	१	१०५६
४	८	८	२५१	०	०	२६७
५	११	०	२४८	०	०	२५९
६	६३	२	१३३४	०	०	१३९९
७	२२८	४	११४८	२३	०	१४०३
८	२६७	०	३२५	१	०	५९३
९	३	१	६८५	१	१	६९१
जम्मा	७८२	१२८	७५३४	३३	४	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकाका ८,४८१ घर परिवारमध्ये सबैभन्दा ठूलो संख्याले दाउरालाई खाना पकाउने मुख्य इन्धनको रूपमा प्रयोग गर्ने गरेका छन्। तथ्याङ्क अनुसार, कुल ७,५३४ घर परिवार (करिब ८९%) ले अझै पनि दाउरामा निर्भर रहेका छन्, जसले नगरपालिकामा परम्परागत ऊर्जा स्रोतको प्राबल्य देखाउँछ। दाउरा प्रति उच्च निर्भरता हुनुले वन क्षेत्रको दबाव बढाउने मात्र होइन, स्वास्थ्य र वातावरणीय प्रभाव पनि पारिरहेको छ।

एल. पी. ग्याँस प्रयोगकर्ताको संख्या ७८२ घर परिवार (करिब ९.२%) रहेको छ। यसले देखाउँछ कि नगरपालिकामा आधुनिक र स्वच्छ ऊर्जा स्रोतको प्रयोग बढ्दो अवस्थामा छ। विशेष गरी वडा नं. ८ मा २६७ घर परिवारले एल. पी. ग्याँस प्रयोग गर्ने गरेका छन्, जुन अन्य वडाको तुलनामा बढी हो। त्यस्तै वडा नं. ७ मा २२८ घर परिवार र वडा नं. ६ मा ६३ घर परिवारले ग्याँस प्रयोग गर्ने गरेका छन्।

गुइँठाको प्रयोग तुलनात्मक रूपमा न्यून छ, केवल १२८ घर परिवार (१.५%) ले गुइँठा प्रयोग गर्ने गरेका छन्। गुइँठा प्रायः गाउँघरमा सजिलै उपलब्ध हुने भएकाले केही परिवारले यसलाई दाउरासँगै वैकल्पिक रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ। मट्टीतेल प्रयोग गर्ने घर परिवारको संख्या ३३ मात्र छ, जसले विद्युत् र अन्य आधुनिक स्रोतहरूको पहुँच विस्तार

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

भइरहेको संकेत गर्दछ । “अन्य” श्रेणीमा मात्र ४ घर परिवार पर्दछन्, जसले सम्भवतः बायो ग्याँस वा अन्य वैकल्पिक ऊर्जा स्रोत प्रयोग गर्ने गरेका छन् ।

वडा गत विवरणमा हेर्दा, वडा नं. १, २, ३, ६, र ७ मा दाउराको प्रयोग अत्याधिक छ ९०% भन्दा बढी घर परिवारले दाउरा प्रयोग गर्ने गरेका छन् । वडा नं. ८ भने तुलनात्मक रूपमा आधुनिक ऊर्जाको प्रयोगतर्फ अगाडि रहेको देखिन्छ, जहाँ ५९३ घर परिवारमध्ये २६७ ले एल. पी. ग्याँस प्रयोग गरेका छन् । वडा नं. ४ र ५ मा पनि करिब सम्पूर्ण घर परिवार दाउरामै निर्भर छन् ।

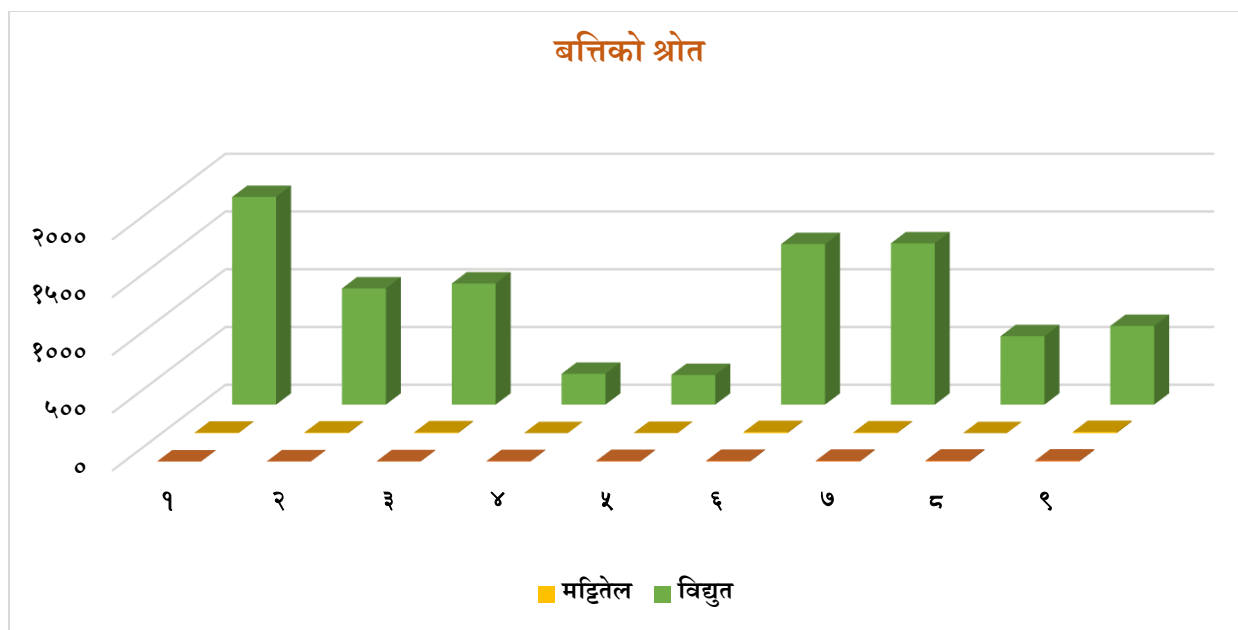
समग्रमा, यो विवरणले देखाउँछ कि वृन्दावन नगरपालिकामा अझै पनि परम्परागत ऊर्जा स्रोत (दाउरा) नै प्रमुख रहेको छ । तर, केही वडाहरूमा आधुनिक ऊर्जातर्फको आकर्षण बढ्दै गएको छ, विशेष गरी एल. पी. ग्याँसको प्रयोग उल्लेखनीय छ । भविष्यमा वैकल्पिक र स्वच्छ ऊर्जा स्रोत (ग्याँस, बायो ग्याँस, सौर्य ऊर्जा) विस्तार गर्न सकेमा वन संरक्षण, स्वास्थ्य सुधार, वातावरणीय प्रदूषण नियन्त्रण र दिगो विकासमा ठूलो योगदान पुर्याउन सकिन्छ ।

७.२.२ बत्ति बाल्ने इन्धनको प्रयोगको आधारमा घर परिवार

नगरपालिका घरधुरी सर्वेक्षण, २०८२ को नतिजा अनुसार दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनमा जलविद्युत् प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको देखिन्छ भने मट्टितेल अर्को हो भन्ने कुरा सर्वेक्षणले देखाउँछ ।

वडा नं.	मट्टितेल	विद्युत्	जम्मा
१	४	१७९८	१८०२
२	५	१००६	१०११
३	७	१०४९	१०५६
४	०	२६७	२६७
५	२	२५७	२५९
६	९	१३९०	१३९९
७	६	१३९७	१४०३
८	०	५९३	५९३
९	१०	६८१	६९१
जम्मा	४३	८४३८	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा कुल ८,४८१ घरहरू रहेका छन्, जस मध्ये अधिकांश घरहरू विद्युत् सञ्जालसँग जोडिएका छन्। तथ्यांक अनुसार ८,४३८ घरहरूमा विद्युत् सुविधा उपलब्ध छ भने केवल ४३ घरमा मट्टितेल प्रयोग भइरहेको देखिन्छ। यसले संकेत गर्छ कि नगरपालिका भित्र आधुनिक ऊर्जा स्रोतको पहुँच प्रायः सार्वभौमिक छ।

वडा अनुसार हेर्दा, वडा नं. १ मा १,७९८ घरहरू विद्युतसँग जोडिएका छन् र ४ घरमा मट्टितेल प्रयोग भइरहेको छ। वडा नं. २ र ३ मा पनि १,००६ र १,०४९ घरहरू विद्युतसँग जोडिएका छन् भने मट्टितेल प्रयोग गर्ने घर संख्या क्रमशः ५ र ७ मात्र छ। वडा नं. ४, ५, ८ मा मट्टितेल प्रयोग नगरी पूर्ण रूपमा विद्युत् सुविधा प्रयोग भइरहेको छ। वडा नं. ६ र ७ मा क्रमशः ९ र ६ घरहरू मट्टितेल प्रयोग गर्दै आएका छन् भने बाँकी घरहरूमा विद्युत् उपलब्ध छ। वडा नं. ९ मा १० घरहरू मट्टितेल प्रयोगमा छन् र ६८१ घरहरू विद्युतसँग जोडिएका छन्।

समग्रमा, नगरपालिकामा घरधनीहरूको ठूलो भागले आधुनिक ऊर्जा स्रोत (विद्युत्) प्रयोग गरिरहेको छ। मट्टितेल प्रयोग गर्ने घरहरू अत्यन्त छुट्टा छुट्टा प्रायः गाउँ पश्चिमी क्षेत्र वा टाढा फैलिएका घरहरूमा मात्र सीमित देखिन्छ। यसले ऊर्जा पहुँचमा उल्लेखनीय सुधार भएको देखाउँछ र बसोबासको स्तर, जीवनस्तर तथा सुविधा पहुँचको सन्दर्भमा सकारात्मक संकेत दिन्छ।

७.२.३ जलविद्युत्, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जाबाट विद्युत् उत्पादन विवरण

नेपालमा निजी, सरकारी तथा अन्तरराष्ट्रिय लगानीमा विद्युतीकरणका प्रयासहरू भइरहेका भएपनि कतिपय नीतिगत अस्पष्टता, प्राविधिक कठिनलाई, राजनैतिक अस्थिरता र कडा अनुगमन प्रणालीको अभाव जस्ता कारणले तीव्र गतिमा विद्युतीकरण हुन सकिरहेको छैन। ग्रामीण विद्युतीकरण, लघु जलविद्युत् आयोजना तथा बृहत् जलविद्युत् परियोजना सञ्चालन गरेर देशमा निर्वाहमुखी मात्र होइन कि निर्यात मुखी उत्पादन गरी ऊर्जा सङ्कट समाधान गर्नको साथै विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिने प्रचुर संभावना नेपालसँग छ। यसका लागि लगानी मैत्री वातावरणको आवश्यकता छ।

वृन्दावन नगरपालिकामा ऊर्जा आपूर्तिको मूल आधार विद्युत् भए पनि यसको स्रोत पूर्ण रूपमा राष्ट्रिय ग्रिडमा मात्र निर्भर छ, जसका कारण कतिपय समयमा लोड सेडिङ, प्रवाहमा अस्थिरता वा प्राविधिक कारणले विद्युत् आपूर्ति व्यवधान हुने अवस्था देखा पर्न सक्छ। यसलाई पूरक बनाउन वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगलाई अझ बढी प्राथमिकता दिनुपर्ने

आवश्यकता देखिन्छ । विशेषगरी सौर्य ऊर्जा यहाँका घरधुरी तथा सार्वजनिक संस्थानहरूको लागि अत्यन्तै उपयुक्त विकल्प हो । नगरपालिका भौगोलिक दृष्टिले तराई क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने भएकाले यहाँ पर्याप्त घाम प्राप्त हुन्छ, जसले सौर्य ऊर्जा उत्पादन र यसको उपयोगलाई सहज बनाउँछ ।

हाल घरायसी प्रयोजनमा सौर्य प्यानलमार्फत बत्ती बाल्ने, मोबाइल चार्ज गर्ने, कम्प्युटर चलाउने जस्ता आधारभूत आवश्यकता पूरा भइरहेको छ भने केही वडामा सार्वजनिक सडक तथा गल्लीहरूमा सौर्य बत्ती जडान गरिएकोले रातको समयमा सुरक्षित आवागमन सहज भएको छ । विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था तथा सामुदायिक भवनहरूमा पनि सौर्य प्रणाली जडान गर्न थालिएको छ, जसले सेवा प्रवाहलाई निरन्तरता दिने कार्यमा सहयोग पुर्याएको छ । साथै, कृषि क्षेत्रमा सौर्य पम्पको प्रयोगले सिँचाइलाई सहज बनाएको छ भने भण्डारण र प्रशोधन कार्यका लागि भविष्यमा सौर्य ऊर्जामार्फत शीत भण्डारण गृह, दुग्ध चिस्याउने केन्द्र तथा कृषिजन्य उत्पादन प्रशोधन उद्योग सञ्चालन गर्ने सम्भावना प्रबल छ ।

यद्यपि, वायु ऊर्जा वा जलविद्युत् उत्पादनका लागि यहाँको भौगोलिक अवस्थाले अनुकूलता नदिएको कारण तत्कालीन सम्भावना नभए पनि, सौर्य ऊर्जाको व्यवस्थित उपयोग र विस्तारमार्फत ऊर्जा आत्मनिर्भरता हासिल गर्न सकिन्छ । आगामी दिनमा वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धनका लागि नगरपालिकाले समुदाय स्तरमा सौर्य होम सिस्टम, सौर्य सडक बत्ती, सौर्य पम्प, सौर्य इनभर्टर र बैट्री प्रणालीलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै, वातावरण मैत्री तथा दिगो विकासका दृष्टिले पनि सौर्य ऊर्जा नै वृन्दावन नगरपालिकाका लागि दिगो र भरपर्दो विकल्प हो ।

७.२.४ विद्युत् उपलब्ध घर परिवार विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा विद्युत् पहुँचको अवस्था उल्लेखनीय रूपमा सुधारिएको छ । नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२ अनुसार ९९.४९% घर परिवारमा विद्युत् आपूर्ति पुगेको छ, जुन राष्ट्रिय औसत भन्दा निकै राम्रो उपलब्धि हो । विद्युत् पहुँचको यस उच्च दरले नगरवासीहरूको दैनन्दिन जीवनलाई सहज बनाउनका साथै सामाजिक तथा आर्थिक गतिविधिलाई पनि तीव्र गतिमा अगाडि बढाएको छ । घरायसी प्रयोजनमा विद्युत् प्रयोगले उज्यालो वातावरण सिर्जना गरेको छ भने शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार र व्यवसायीक क्षेत्रलाई निरन्तर ऊर्जा आपूर्ति उपलब्ध गराउँदा विकास प्रक्रियामा महत्वपूर्ण योगदान पुगेको छ ।

यद्यपि, अझै केही घर परिवार विद्युत् पहुँच बाहिर रहेका छन्, जसलाई शीघ्र जोड्ने कार्य प्राथमिकतामा पर्नुपर्ने देखिन्छ । पूर्ण विद्युतीकरण भए पश्चात् नगरपालिकाले वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै सौर्य प्रणालीलाई पनि विस्तार गरी आपूर्ति व्यवधान वा अतिरिक्त खपतका समयमा पूरक ऊर्जा स्रोतको रूपमा उपयोग गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । यसरी ९९.४९% जनतामा विद्युत् पुगेको अवस्था वृन्दावन नगरपालिकाको ऊर्जा आत्मनिर्भरता र दिगो विकासतर्फको महत्वपूर्ण पाइला भएको छ ।

७.२.५ वैकल्पिक ऊर्जा (लघु जल विद्युत्, सोलार, बायो ग्याँस, सुधारिएको चुल्हो) प्रयोग गर्ने परिवार

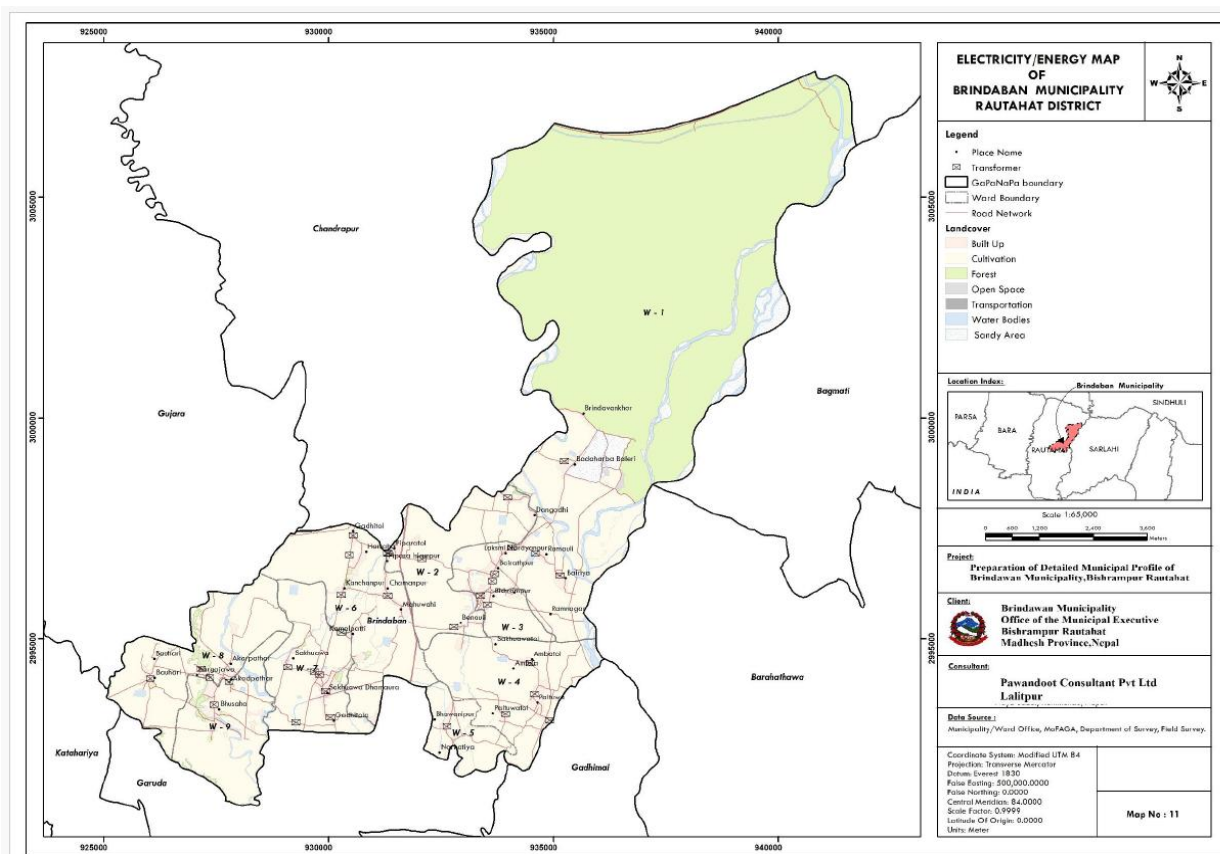
पेट्रोलियम पदार्थमाथिको निर्भरतालाई घटाउँदै नवीकरणीय वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगमा व्यापकता ल्याउन सकेको खण्डमा पर्यावरणीय सन्तुलनलाई कायम राख्न मद्दत पुग्दछ । डिजेल, पेट्रोल, मट्टीतेल जस्ता पदार्थको उत्पादन नेपालमा नहुने भएका कारण वर्षेनि ठूलो धनराशि हामीले पेट्रोलियम पदार्थको आयातमा खर्चिनु परेको छ । तेस्रो विश्वको एक भूपरिवेष्टित विकासोन्मुख देश नेपालका लागि यो वैदेशिक व्यापार घाटाको एक प्रमुख कारण हो । हामीले आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रबन्धको नीतिलाई व्यवहार प्रभावकारी तरिकाले उतार्न नसकिरहेको परिप्रेषणमा वायु ऊर्जा, सौर्य ऊर्जा, विद्युत् ऊर्जा तथा बायो ग्याँसको विकास मार्फत ऊर्जाको श्रोतमा हामी आत्मनिर्भर बन्न सक्छौं । त्यसैले नेपालको हकमा स्थानीय सरकार, प्रादेशिक सरकार र संघीय सरकारले नवीकरणीय वैकल्पिक ऊर्जाको विकासमा आवश्यक नीति निर्माण गरी काम गर्नु पर्दछ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	एलपि ग्याँस	परम्परागत चुल्हो	सुधारिएको चुल्हो	जम्मा
१	३६८	१४२६	८	१८०२
२	४१७	५८९	५	१०११
३	२३	९८१	५२	१०५६
४	१८	२४९	०	२६७
५	१	२५८	०	२५९
६	७	६६६	७२६	१३९९
७	८	९५२	४४३	१४०३
८	२	५७३	१८	५९३
९	०	६९१	१	६९२
जम्मा	८४४	६३८५	१२५३	८४८२

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

७.२.६ स्रोत नक्सा

७.३ सञ्चार तथा प्रविधि

एक्काईसौ शताब्दीको भूमण्डलीकृत समाज सूचना र सञ्चारको युगमा छ । सूचना र सञ्चारको क्षेत्रमा आएको क्रान्तिलाई नेपालको सहरी क्षेत्रले लगभग आत्मसाथ गरिसकेको छ । वृन्दावन नगरपालिकामा सञ्चार तथा प्रविधिको पहुँच पछिल्ला वर्षहरूमा उल्लेखनीय रूपमा बढेको छ । नेपाल दूरसञ्चार, एनसेल लगायतका सेवा प्रदायक

कम्पनीहरूले मोबाइल नेटवर्क विस्तार गरेका कारण यहाँका बासिन्दाहरू सजिलैसँग मोबाइल प्रयोग गर्ने अवसर पाएका छन्। इन्टरनेट प्रयोगकर्ताको संख्या पनि तीव्र रूपमा बढ्दो क्रममा छ, जसले सूचना आदानप्रदानलाई सहज र छरितो बनाएको छ। अधिकांश विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सरकारी कार्यालय र व्यापारिक प्रतिष्ठानहरूमा इन्टरनेट प्रयोग हुने गरेको छ भने सामाजिक सञ्जालमार्फत सूचना, शिक्षा र व्यापारिक गतिविधिहरूमा पहुँच बढेको छ। यसले नगरपालिकामा रहेका युवाहरूलाई रोजगारी, उद्यमशीलता र प्रविधि मैत्री क्षेत्रमा सक्रिय हुन मद्दत पुर्याएको छ।

यसैगरी, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगले नगरपालिकाको प्रशासनिक कार्यसम्पादनलाई समेत प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुगेको छ। ई-शासन, डिजिटल अभिलेख, अनलाइन फाराम प्रणाली, ईमेल र विभिन्न सफ्टवेयरमार्फत सेवा प्रवाहलाई छरितो र पारदर्शी बनाउने प्रयास भइरहेको छ। ग्रामीण भेगमा समेत मोबाइल र इन्टरनेट सेवाको पहुँच पुगेकाले कृषकहरूलाई बजार मूल्य, मौसम पूर्वानुमान, प्रविधि सम्बन्धी जानकारी प्राप्त गर्न सजिलो भएको छ। भविष्यमा डिजिटल शिक्षा, टेलिमेडिसिन, अनलाइन व्यवसाय र इ-गभर्नेन्सलाई अझ सबल बनाउन प्रविधिको उपयोगलाई प्राथमिकतामा राख्न आवश्यक देखिन्छ। यसरी, सञ्चार तथा प्रविधिको विस्तारले वृन्दावन नगरपालिकाको सामाजिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य र आर्थिक क्षेत्रमा गुणात्मक सुधार ल्याएको छ।

७.३.१ हुलाक तथा पत्रपत्रिका सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा हुलाक तथा पत्रपत्रिका सम्बन्धी सेवा परम्परागत सञ्चार माध्यमका रूपमा अझै पनि कायम रहेको देखिन्छ। यस नगरपालिकामा नेपाल सरकार अन्तर्गतको हुलाक सेवा सञ्चालनमा रहेकाले पत्र, कागजात, पार्सल आदिको आदान प्रदान गर्न सजिलो भएको छ। ग्रामीण भेगमा रहेका नागरिकले आफ्ना नातागोता, सरकारी निकाय तथा कार्यालयहरूसँग सम्पर्क राख्न हुलाक सेवाको उपयोग गर्दै आएका छन्। हुलाक सेवामार्फत सरकारी सूचना, कानुनी पत्राचार तथा बैंकिङ सेवासम्बन्धी कागजातहरू पनि सुरक्षित रूपमा गन्तव्यसम्म पुर्याइन्छ, जसले यसलाई अझै महत्त्वपूर्ण बनाएको छ।

त्यस्तै, पत्रपत्रिका वितरण सेवाले स्थानीयवासीलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समाचार, विचार तथा जानकारीहरू प्राप्त गर्न सहयोग पुर्याएको छ। विभिन्न राष्ट्रिय दैनिक, साप्ताहिक तथा मासिक पत्रपत्रिका नगरपालिकामा नियमित रूपमा पुग्ने भएकाले जनतामा जानकारी प्राप्त गर्ने, सचेतना जगाउने र सामाजिक राजनीतिक चेतना विस्तार गर्ने कार्यमा मद्दत पुगेको छ। यद्यपि इन्टरनेट र सामाजिक सञ्जालको प्रयोग बढे सँगै पत्रपत्रिका पढ्ने प्रवृत्ति केही घट्दो क्रममा छ, तर अझै पनि परम्परागत रूपमा पत्रपत्रिका पढ्ने बानी रहेका नागरिकहरूले यसलाई निरन्तरता दिएका छन्। भविष्यमा हुलाक र पत्रपत्रिका दुवै सेवालाई डिजिटल प्रविधिसँग जोडेर अझ प्रभावकारी बनाउन सकिने सम्भावना रहेको छ।

७.३.२ दूरसञ्चार सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा दूरसञ्चार सेवा हाल जीवनयापनको अभिन्न अङ्गका रूपमा स्थापित भइसकेको छ। नेपाल दूरसञ्चार, एनसेलले मोबाइल नेटवर्क विस्तार गरेका कारण नगरपालिकाका अधिकांश बासिन्दाहरू मोबाइल फोन सेवामा पहुँच राख्छन्। यसले गर्दा नागरिकहरूले दैनिक सम्पर्क, व्यवसायीक कारोबार, अध्ययन अध्यापन तथा आपत्कालिन अवस्थामा सहज र छरितो सम्पर्क कायम गर्न सकेका छन्। मोबाइल सेवासँगै इन्टरनेट डेटा सेवाको पहुँच पनि तीव्र गतिमा विस्तार भएको छ, जसले सूचना तथा सञ्चारलाई अझ प्रभावकारी र आधुनिक बनाएको छ।

यसैगरी, नगरपालिकाका विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सरकारी कार्यालय तथा व्यवसायीक प्रतिष्ठानहरूमा दूरसञ्चार सेवाको नियमित प्रयोग हुँदै आएको छ। कतिपय वडामा फाइबर नेटवर्क जडान भइसकेको छ भने ग्रामीण भेगमा समेत मोबाइल इन्टरनेट सहज रूपमा प्रयोग भइरहेको छ। यसले कृषकहरूलाई बजार मूल्य, मौसम पूर्वानुमान, नयाँ प्रविधि सम्बन्धी जानकारी प्राप्त गर्न सहयोग पुर्याएको छ भने विद्यार्थीहरूलाई अनलाइन कक्षा र अध्ययन सामग्रीमा पहुँच

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

बनाउन मद्दत गरेको छ । भविष्यमा नगरपालिकाले दूरसञ्चार सेवालाई अझ सुदृढ बनाउन वाइफाई जोन, स्मार्ट टावर, डिजिटल सेवा केन्द्र जस्ता पूर्वाधार विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । यसरी, दूरसञ्चार सेवाले वृन्दावन नगरपालिकाको सामाजिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य र आर्थिक क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याइरहेको छ ।

७.३.३ रेडियो स्टेसन सम्बन्धी विवरण

वृन्दावन नगरपालिकामा रेडियो स्टेसन परम्परागत सञ्चार माध्यमका रूपमा अझै पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय स्तरका रेडियो स्टेसनहरूले समाचार, सूचना, शिक्षा, मनोरञ्जन तथा सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू प्रसारण गर्ने काम गर्दै आएका छन् । रेडियो सेवा नगरपालिकाका ग्रामीण भेगमा समेत सरल र सहज रूपमा उपलब्ध भएकाले नागरिकहरूले दैनिक जीवनमा आवश्यक सूचना, सरकारी निर्देशन, स्वास्थ्य सचेतना, कृषि प्रविधि र मौसम सम्बन्धी जानकारी प्राप्त गर्न सजिलो भएको छ ।

स्थानीय रेडियो स्टेसनहरूले मात्र नभई राष्ट्रिय रेडियोहरू पनि नगरपालिकामा प्रसारणको पहुँच राखेका छन् । यसले नागरिकलाई राष्ट्रिय घटना, राजनीतिक गतिविधि, सामाजिक अभियान र शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा पहुँच दिनका साथै जन चेतना र सामाजिक सहभागितालाई प्रवर्द्धन गरेको छ । रेडियो प्रसारणको विशेष फाइदा भनेको इन्टरनेट वा टेलिभिजन जस्तो प्राविधिक पूर्वाधार नभएका ठाउँमा समेत पहुँच सहज हुनु हो । यसै कारण, वृन्दावन नगरपालिकामा रेडियो अझै एक भरपर्दो र व्यापक सञ्चार माध्यमको रूपमा रहेको छ । भविष्यमा रेडियो सेवा डिजिटल माध्यमसँग जोडेर, सामाजिक, शैक्षिक तथा आपत्कालिन सूचनाको पहुँच अझ प्रभावकारी बनाउन सकिने सम्भावना रहेको छ । यस नगरपालिकामा हाल सम्म कुनैपनि रेडियो स्टेसन रहेको छैन ।

७.३.४ आधुनिक सुविधामा पहुँच सम्बन्धी विवरण

विवरण/वडा	१	२	३	४	५	६	७	८	९	जम्मा
रेडियो	२५	२४	८६	१५	४	५	३०२	०	१	४६२
साइकल	१३०५	९१७	८३८	२०१	२०४	९६८	९५७	४१७	२७१	६०७८
टेलिभिजन	३७३	१३२	३४६	३८	४	१४५	३८७	१०८	९	१५४२
कम्प्युटर	३०	७३	८६	१४	११	१८	१२४	१९	६	३८१
इन्टरनेट	२०२	२०४	१७३	६५	३४	२९३	२८५	१४१	९८	१४९५
मोटरसाइकल	४६७	४०७	४५८	८०	९०	३६१	५५९	२४८	२३०	२९००
मोटर कार	१२	२२	२१	३	२	८	१२५	६	१३	२१२
रेफ्रिजेरेटर	१२	५१	२	६	०	१८०	१२८	५४	२३१	६६४
ट्र्याक्टर, पावरटिलर	१९	२८	११	८	०	४१	१०४	१७	१५	२४३
बस, ट्रक आदी	१	३	१	०	०	०	९१	१	०	९७
टिप्पर	३	३	०	०	०	२	८३	१	०	९२
डोजर, (JCB)	१	७	०	०	०	२	८९	१	०	१००
जम्मा	२४५१	१८७३	२०२५	४३४	३५४	२०२९	३२४१	१०२१	८८३	१४२६६

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वृन्दावन नगरपालिकामा विभिन्न वडाहरूमा सञ्चार, सूचना प्रविधि र सवारी साधनहरूको पहुँच फरक फरक भएता पनि समग्रमा प्रगति देखिन्छ । रेडियो, साइकल, टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट, मोटरसाइकल, मोटरकार, फ्रिज, ट्याक्टर/पावर टिलर, बस/ट्रक, टिपर र डोजर/जेसीबी जस्ता साधनहरूको पहुँचको तथ्याङ्कअनुसार कुल १४,२६६ उपकरण/साधन नगरपालिकाभरि रहेका छन् ।

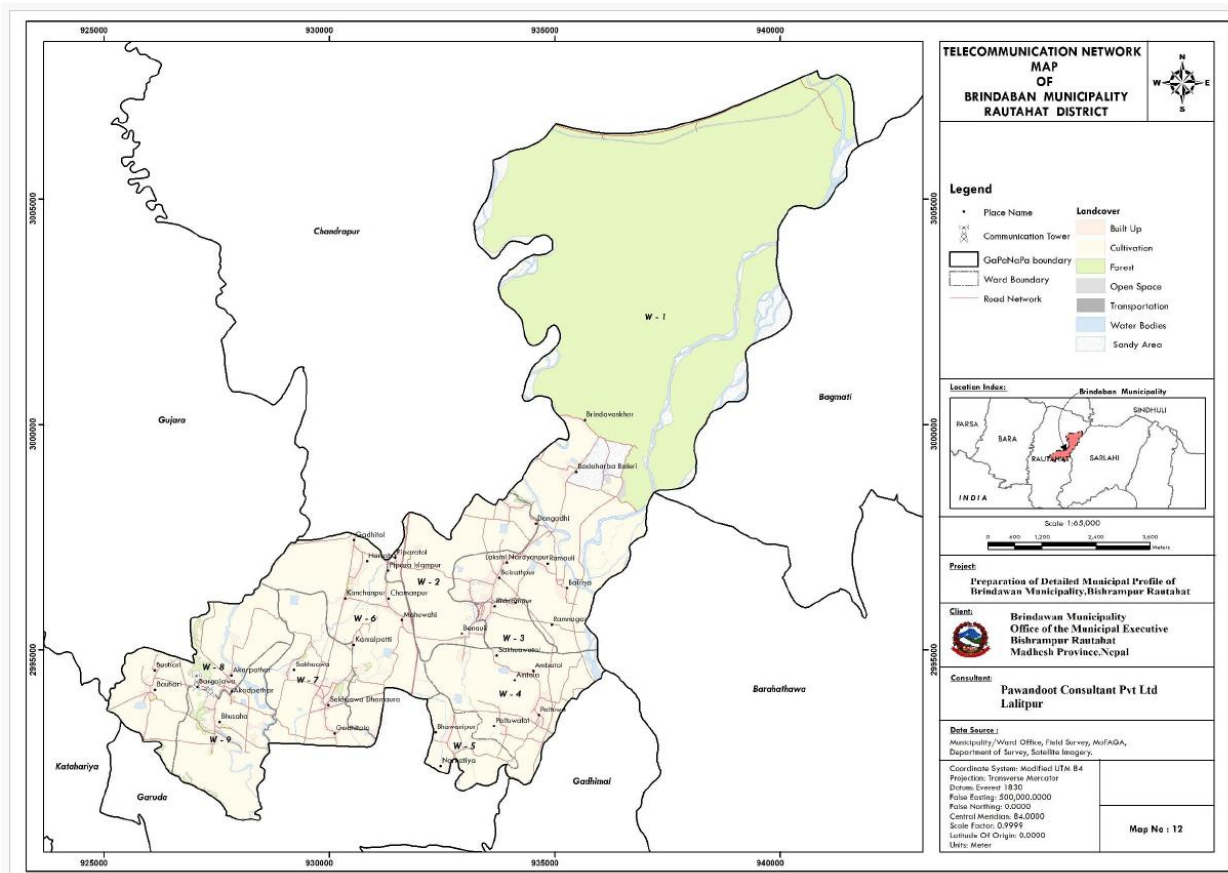
सञ्चार र सूचना प्रविधिमा, रेडियोको पहुँच कुल ४६२ घर परिवारमा रहेको छ भने टेलिभिजन १,५४२, कम्प्युटर ३८१ र इन्टरनेट १,४९५ घर परिवारमा उपलब्ध छ । यसले शिक्षा, सामाजिक चेतना, स्वास्थ्य सूचना, समाचार र मनोरञ्जनमा नागरिकलाई पहुँच दिएको छ । विशेष गरी इन्टरनेटको प्रयोगले मोबाइल डेटा, अनलाइन शिक्षा, व्यवसायीक सेवा र सरकारी सूचना उपलब्ध गराउन महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएको छ ।

सवारी साधनको पहुँचमा मोटरसाइकल २,९००, मोटरकार २१२, साइकल ६,०७८, बस/ट्रक ९७, टिपर ९२ र डोजर/जेसीबी १०० रहेको छ । यसले नगरपालिकाका नागरिकलाई दैनिक आवागमन, कृषि तथा व्यावसायिक गतिविधि, निर्माण र ढुवानी कार्यमा सहजता प्रदान गरेको छ । कृषि उपकरणमा ट्याक्टर र पावर टेलर २४३ रहेको छ, जसले कृषकहरूलाई खेत जोत्न, सिँचाई र उत्पादन कार्यमा सहयोग पुर्याएको छ ।

साथै, फ्रिजको पहुँच ६६४ घर परिवारमा छ, जसले घरेलु तथा व्यापारिक सामग्री भण्डारणमा सुविधा दिएको छ । साइकलको व्यापक प्रयोग ६,०७८ पुगेको देखिन्छ, जुन तराइमा प्राथमिक आवागमनको साधनका रूपमा अझै लोकप्रिय रहेको छ । वडा गत विवरण हेर्दा वडा नं. ७ मा प्रविधि र सवारी साधनको पहुँच सबैभन्दा उच्च छ, जसले आर्थिक तथा सामाजिक गतिविधिमा बढी सक्रियता रहेको संकेत गर्दछ ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकामा सञ्चार, सूचना प्रविधि र सवारी साधनको पहुँचले नागरिकको जीवनस्तर सुधार, शिक्षा, स्वास्थ्य, व्यवसाय र सामाजिक सहभागितामा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएको देखिन्छ । आगामी दिनमा अझ बढी प्रविधि पहुँच, डिजिटल सेवा विस्तार र आधुनिक सवारी साधनको प्रवर्धनले नगरपालिकाको दिगो विकासमा थप गति दिने सम्भावना छ ।

७.३.५ स्रोत नक्साहरू

७.४ आवास तथा भवन

नेपालको संविधानको भाग ३ मा मौलिक हक सम्बन्धी धारा ३७ को दफा १ मा प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई उपयुक्त आवासको हक हुनेछ भनी उल्लेख गरिएको छ। नेपालको सामाजिक र आर्थिक समृद्धि उपलब्धिका समस्या र चुनौती सामना गर्दै देशको समग्र अर्थतन्त्र उकास्न देशमा भूमि र आवासको वैज्ञानिक तथा समुचित व्यवस्थापन अपरिहार्य छ। जग्गा जमिन र घर तथा भवनहरूको समुचित व्यवस्थापन नहुँदा नागरिकहरूमा स्वामित्व, उपभोग, सीमा, हक हस्तान्तरण लगायत अंशबण्डा आदि विषयमा विवाद खडा भई मुद्दा मामिला पर्न जाँदा राज्य र नागरिक दुबैको ठूलो समय, श्रम, शक्ति र पूँजीको नोकसानी हुन गई देशकै अर्थतन्त्र र समृद्धिमा नकारात्मक असर परेको छ। साथै नागरिकको जीवनको ऊर्जा र आय नै आवास जोहो गर्ने सङ्घर्षमा व्यतीत हुनाले सामाजिक आर्थिक विकासमा अवरोध त भएकै छ, जलनशील र उत्पादनमूलक क्षेत्रमा देशको नै श्रोत र साधनको उपयोग हुनबाट वञ्चित हुन गएको छ।

वर्तमान समयमा देशको भूमिलाई उपयोग र प्रयोजनको आधारमा औद्योगिक, कृषि, व्यापारिक, आवास लगायत विभिन्न १० वर्गमा राखिएको छ। तथापि उपभोगको दृष्टिले देशमा राज्य र सरकारको स्वामित्वमा जति भूमि हुनुपर्ने हो, त्यति छैन, फलतः औद्योगिक भूमि सरकारी/सार्वजनिक प्रशासन सन्चालनको लागि आवश्यक भूमिको अभावले विकास, निर्माणका पूर्वाधार र देशकै समृद्धिमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकेको छैन। अर्को तर्फ सीमित व्यक्तिले जग्गा जमिन माथि निजी स्वामित्व कब्जा गर्नाले अर्थतन्त्र हासोन्मुख भइरहेको छ।

सन् २०२१ को तथ्यांक अनुसार नेपालमा आवास स्वामित्व दर ८६% रहेको छ । यसबाट के बुझिन्छ भने बाँकी १४% सँग बस्न घर छैन, त्यो भनेको ४०-४१ लाख संख्याको हाराहारीमा नागरिकहरू आवास विहीन छन् जुन देशको लागि चिन्ताजनक विषय हो ।

यसै सन्दर्भमा वृन्दावन नगरपालिकामा नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन २०८२ अनुसार वृन्दावन नगरपालिकामा कुल ८,४८१ घर परिवार रहेको छ, जसमा विभिन्न प्रकारका आवास अवस्थाहरू देखिन्छ । यस मध्ये अधिकांश घर परिवार (८,१२४) आफ्नै घर वा निजी घरमा बसोबास गर्ने गरेका छन्, जुन नगरपालिकामा स्थायी आवासको उच्च दर दर्साउँछ । केही घर परिवार (७६) भाडामा बसोबास गर्ने अवस्थामा छन्, जसले नगरपालिकामा अस्थायी आवास वा भाडा प्रणालीको प्रयोग कम रहेको देखाउँछ । त्यस्तै, २८१ घर परिवार अझै पनि सुकुम्बासी अर्थात् अस्थायी वा अनधिकृत बसोबासमा रहेका छन्, जसले आवास सुरक्षामा केही चुनौती रहेको संकेत गर्दछ ।

वडा गत विवरण अनुसार, वडा नं. १ मा कुल १,८०२ घर परिवारमध्ये १,७५९ घर आफ्नै रहेको छ भने १२ घर भाडामा र ३१ घर सुकुम्बासी छन् । वडा नं. ६ मा सुकुम्बासीको संख्या उच्च (१११) रहेको छ, जसले उक्त क्षेत्रमा आवास सुरक्षासम्बन्धी ध्यान आवश्यक रहेको देखाउँछ । वडा नं. ९ मा ७३ घर परिवार सुकुम्बासी रहेका छन्, जबकी ५८५ घर निजी/आफ्नै घरमा छन् । अन्य वडाहरूमा सुकुम्बासी घर परिवारको संख्या कम रहेको छ ।

समग्रमा, वृन्दावन नगरपालिकामा अधिकांश घर परिवार आफ्नै घरमा बसोबास गर्ने भएकाले स्थायित्व र सामाजिक सुरक्षा उच्च रहेको देखिन्छ । तर सुकुम्बासी र भाडामा बस्ने घर परिवारलाई लक्षित गरी आवास योजना, सहयोग तथा पुनः निर्माण कार्यक्रमको आवश्यकता देखिन्छ । यसले नगरपालिकामा समावेशी विकास र सबैको आवास सुरक्षामा योगदान पुर्याउनेछ ।

७.४.१ विद्यमान सतह ढलको अवस्था

नगरपालिकामा अधिकांश घर र बस्ती क्षेत्रमा सतह ढलको अवस्था अंशतः व्यवस्थित छ । मुख्य बस्ती र बजार नजिकका सडकहरूमा ढल निर्माण गरिएको छ, जसले वर्षा पानीको निकासीमा केही हदसम्म सुविधा प्रदान गर्दछ । यद्यपि, बाहिरी ग्रामीण क्षेत्र वा टाढा फैलिएका बस्तीहरूमा सतह ढलको व्यवस्था सीमित छ वा पूर्ण रूपमा अभाव छ । यसले वर्षा, बाढी र सिँचाइको पानीको सही निकासीमा समस्या निम्त्याउन सक्छ ।

सडकसँग जोडिएका ढलहरू प्रायः खुला खालको छन् । धेरै स्थानमा ढल माटो, ढुंगा वा कंक्रीट मिश्रित अवस्थामा पाइन्छ । वर्षा भारी हुँदा ढलमा पानी जम्ने समस्या देखा पर्न सक्छ, जसले सडक र घर वरिपरि बाढीको जोखिम बढाउँछ । केही नयाँ सडक र बजार क्षेत्रहरूमा आधुनिक कंक्रीट ढल निर्माण भइरहेको भए पनि सम्पूर्ण नगरपालिकामा समान स्तरको सतह ढलको व्यवस्था अझै पूर्ण रूपमा नभएको देखिन्छ ।

समग्रमा, नगरपालिकामा सतह ढलको अवस्था केन्द्रीकृत क्षेत्रमा अपेक्षाकृत राम्रो र बाहिरी ग्रामीण क्षेत्रहरूमा कमजोर रहेको छ । यसले वर्षा, बाढी र स्वास्थ्यसम्बन्धी जोखिमलाई प्रभाव पार्न सक्छ र सुधारको आवश्यकता देखिन्छ ।

७.४.२ छानोको प्रकारका आधारमा घरधुरी

वृन्दावन नगरपालिकामा घर धुरीहरूले प्रयोग गर्ने छानोको प्रकार क्षेत्रगत र आर्थिक अवस्थासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छ । अधिकांश घर धुरीहरूले परम्परागत वा अर्ध स्थायी घरमा टिन वा जस्ता पातको छानो प्रयोग गरेका छन्, जुन निर्माणमा सजिलो र सस्तो भएकाले ग्रामीण क्षेत्र र टाढा फैलिएका बस्तीहरूमा बढी प्रचलित छ । यद्यपि, यी छानो वर्षा, हावाहुरी वा अन्य प्राकृतिक विपदको समयमा सजिलै प्रभावित हुन सक्छ । केही पुराना वा कच्ची घरहरूमा माटो, घाँस र काठ टाँसे छानो प्रयोग गरिएको छ, जसमा पानी भित्र पर्न सक्ने जोखिम बढी हुन्छ र संरक्षण आवश्यक पर्छ । नगरपालिकाको मुख्य बस्ती, बजार क्षेत्र र नयाँ निर्माण भएका घरहरूमा भने कंक्रीट वा सिमेन्ट छानो प्रयोग गरिएको छ, जसले घरलाई बलियो, दीर्घकालीन र वर्षा, हावाहुरी जस्ता विपदबाट सुरक्षित बनाउँछ । यसरी, नगरपालिकामा छानोको प्रकार वडानुसार र भौगोलिक अवस्थासँग मेल खाँदैन फरक फरक देखिन्छ; मुख्य केन्द्र र सडक नजिकका घरहरूमा आधुनिक छानो प्रचलित छन् भने ग्रामीण क्षेत्र र टाढा फैलिएका घरहरूमा परम्परागत वा अर्ध स्थायी छानोको अनुपात बढी छ ।

वडा नं.	आरसिसि ढलान भएको	जस्ता वा च्यादर छाना भएको	टायल वा ढुङ्गाको छाना भएको	फुस वा खरको छाना भएको	माटो र भुसको छाना भएको	माटोको छाना भएको
१	२९९	४०	१००७	२४१	१८	२१२
२	२३३	५२	३८७	३५२	०	१
३	३०८	१६५	१५६	४२४	११	३
४	९१	५४	२२	१००	४	०
५	८४	२७	१५८	४५	३	५
६	४७८	३२	६४१	१०४	९	१५३
७	१६६	६०७	२६४	३०३	७	३८
८	२२४	२४	२१५	२८	०	१४७
९	२७५	५	१५६	४४	५९	१६५
जम्मा	२१५८	१००६	३००६	१६४१	१११	७२४

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा घर धुरीहरूले प्रयोग गर्ने छानो र ढलको प्रकार विविधता बोकेको छ । कुल ८,४८१ घरमध्ये २,१५८ घरमा आरसिसि (RCC) ढलान भएको छ, जुन मुख्य रूपमा नगरपालिकाका केन्द्र र सडक नजिकका बस्तीमा केन्द्रित छन् । यस प्रकारको ढल बलियो, दीर्घकालीन र वर्षा तथा प्राकृतिक विपदको जोखिम कम गर्न सक्षम छ ।

छानोको प्रकार अनुसार, सबैभन्दा बढी घर धुरीहरूले टायल वा ढुङ्गाको छानो (३,००६ घर) प्रयोग गरेका छन् । यी छानो मुख्यतया अर्ध स्थायी वा आधुनिक शैलीमा निर्माण भएका घरमा पाइन्छ र वर्षा, हावाहुरी र अन्य प्राकृतिक जोखिमबाट घरलाई सुरक्षा दिन्छ । त्यसैगरी, जस्ता वा च्यादर छानो (१,००६ घर) प्रायः ग्रामीण र टाढा फैलिएका बस्तीमा प्रचलित छ, जुन निर्माणमा सस्तो र सजिलो भए तापनि वर्षा वा हावा हुरीमा जोखिम पूर्ण हुन्छ ।

साथै, फुस वा खरको छानो (१,६४१ घर), माटो र भुसको छानो (१११ घर), र माटोको छानो (७२४ घर) प्रायः पुराना घर, कच्ची घर वा सुदूर ग्रामीण क्षेत्रमा देखिन्छ । यी छानोमा वर्षा वा प्राकृतिक विपदको समयमा पानी भित्र पर्न वा छानो बिग्रन सक्ने जोखिम बढी हुन्छ ।

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा अनुसार हेर्दा, वडा नं. १, २, ३ र ६ मा आरसिसि ढलान र टायल/ढुङ्गाको छानो भएको घर धुरीको संख्या बढी छ, जसले देखाउँछ कि मुख्य केन्द्र र बजार क्षेत्रका घरहरू आधुनिक र सुरक्षित संरचना भएका छन्। टाढा फैलिएका वडा नं. ७, ८ र ९ मा भने जस्ता, फुस वा माटो छानो भएको घर धुरीको अनुपात बढी देखिन्छ।

समग्रमा, नगरपालिकामा घर धुरीको छानो र ढलको अवस्था क्षेत्रगत र आर्थिक अवस्थसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छ। मुख्य बस्ती र सडक नजिकका घरहरूमा आधुनिक, बलियो र दीर्घकालीन छानो र ढलको प्रयोग बढी देखिन्छ भने ग्रामीण वा टाढा फैलिएका क्षेत्रहरूमा परम्परागत छानो र साधारण ढल प्रचलित छ। यसले बसोबासको सुरक्षा, वर्षा र बाढीको जोखिम, साथै जीवनस्तरसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्छ।

७.४.३ नगरपालिका अन्तर्गतका सरकारी भवन सम्बन्धी विवरण

स्थानीय तहले पालिका कार्यालय भवन, वडा कार्यालय भवनहरू तथा अत्यावश्यक अन्य सरकारी भवनहरू आफ्नै जग्गामा अथवा नेपाल सरकारबाट प्राप्त जग्गामा निर्माण गरी कार्यसम्पादनलाई चुस्त, दुरुस्त र प्रभावकारी बनाई जनतालाई सरकारको उपस्थितिको आभास दिलाउनु आवश्यक हुन्छ। यस्ता प्रकारका स्थायी संरचनाहरूको निर्माण भएपछि संघीयताले संस्थागत रूप धारण गर्दै जान्छ।

संघीय शासन प्रणाली अन्तर्गत निर्माण भएका स्थानीय तहमा आवश्यक भौतिक संरचनाहरू निर्माण गरी स्थानीय सरकारको कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुनुपर्ने मान्यता अनुरूप नगरपालिकाको आफ्नै सामुदायिक भवन तथा सभाहल हुनु आवश्यक छ। यस नगरपालिकामा भएका सामुदायिक भवनहरू तथा सभाहल सम्बन्धि विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

क्र स	वडा न	सरकारी तथा सामुदायिक भवनको नाम
१	१	श्री प्राथमिक विद्यालय वृन्दावनखोर
२	१	श्री हनुमान प्राथमिक विद्यालय रमौली बैरिया
३	१	श्री आधारभूत विद्यालय रमौली बैरिया
४	२	श्री लक्ष्मीनाथ वासुदेव प्रा. वि. धनगढी
५	२	श्री एतवरिया देवी सिता साह प्रा.वि बेनौली
६	२	श्री नेपाल मा. वि. विश्रामपुर
७	३	श्री प्रा वि विश्रामपुर
८	३	श्री सरस्वती प्रा. वि. विश्रामपुर
९	३	श्री मा. वि विश्रामपुर
१०	४	श्री सरस्वती मा. वि. हर्दिया पल्दुवा
११	५	श्री राम जानकी प्रा. वि. नगरकटिया
१२	६	श्री प्रा. वि चमनपुर
१३	६	श्री बतहु माध्यमिक विद्यालय हर्षाहा
१४	६	श्री दलित जन समुदायिक प्रा. वि कमलपटी
१५	७	श्री जनता प्रा.वि सखुअवा धमौरा

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र स	वडा न	सरकारी तथा सामुदायिक भवनको नाम
१६	७	श्री रुपा नेपाली पाल मा. वि. सखुअवा धमौरा
१७	८	श्री सूर्य प्रा. वि बहुअरी
१८	८	श्री मा. वि. बरगजवा
१९	९	श्री सतार प्रा वि भुसाहा
२०	९	श्री गुदर नइम आ वि भुसाहा
२१	१	रमौलि वैरिया स्वा. चौ.
२२	२	बृन्दावन अ.स्वा.के
२३	३	विश्रामपुर स्वा.चौ.
२४	४	हर्दिया स्वा चौ.
२५	५	नरकटीया अ.स्वा. के
२६	६	हर्षाहा अ.स्वा. के.
२७	७	स.धमौरा स्वा.चौ.
२८	८	गमहरिया विर्ता स्वा.चौ.
२९	९	भुषाहा अ.स्वा.के.

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

७.४.४ नगरपालिका कार्यालयदेखि प्रत्येक वडा केन्द्रसम्मको दूरी

सडक यातायात सुविधाको विस्तार तथा सडकहरूको स्तरोन्नति गरी वडा केन्द्रहरूलाई नगरपालिका केन्द्रसम्म जोड्नु आवश्यक छ । सडक सञ्जालको विकास भएमात्र उद्योग, बन्द व्यापारको विकासका साथै कृषिको आधुनिकीकरण र कृषि उत्पादनको बजारीकरण सम्भव छ । ग्रामीण इलाकाका सडकहरू वर्षायामको बेलामा हिलाम्य हुने भएका कारण ती सडकलाई “फेयर वेदर सडक” का रूपबाट “अल वेदर” सडकको रूपमा स्तरोन्नति गरी वडा केन्द्रहरूलाई नगरपालिका केन्द्रसँग जोडेर जिल्ला सडक हुँदै राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्नु पर्ने हुन्छ । यस नगरपालिकाको कार्यालय र वडा कार्यालयहरूको पैदल दूरीलाई तलको टेबुलमा प्रस्तुत गरिएको छ:

वडा नं.	१ कि मि सम्म	१-२ कि मि सम्म	३ कि मि सम्म	४ कि मि सम्म	५ कि मि सम्म	६-१० कि मि सम्म	११-१५ कि मि सम्म	१६ कि मि माथि	जम्मा
१	११९७	५८०	१७	२	४	२	०	०	१८०२
२	४०८	४८७	७८	३३	१	३	१	०	१०११
३	७७	२८	५८४	२७२	८९	६	०	०	१०५६
४	६०	७०	११५	१३	२	७	०	०	२६७

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वडा नं.	१ कि मि सम्म	१-२ कि मि सम्म	३ कि मि सम्म	४ कि मि सम्म	५ कि मि सम्म	६-१० कि मि सम्म	११-१५ कि मि सम्म	१६ कि मि माथि	जम्मा
५	०	१	०	२३	१५६	७९	०	०	२५९
६	०	८	६१०	३५७	१७७	२२८	१९	०	१३९९
७	३	०	१५३	८५६	२८३	१०८	०	०	१४०३
८	०	०	०	३	०	३३	२१८	३३९	५९३
९	०	१	१	०	१	६८६	०	२	६९१
जम्मा	१७४५	११७५	१५५८	१५५९	७१३	११५२	२३८	३४१	८४८१

स्रोत: नगरपालिका घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०८२

वृन्दावन नगरपालिकामा घरहरू नगरपालिका केन्द्रदेखि फरक फरक दूरीमा फैलिएका छन्। तथ्यांक अनुसार अधिकांश घरहरू केन्द्र नजिकै सघन रूपमा रहेका छन्। उदाहरणका लागि, वडा नं. १ मा १ कि. मि. भित्र १,१९७ घरहरू छन् भने १-२ कि.मि. भित्र ५८० घरहरू रहेका छन्। यसले देखाउँछ कि वडा नं. १ का बासिन्दाहरू नगरपालिका केन्द्रसँग धेरै नजिक बसोबास गर्छन्।

वडा नं. २ मा पनि घरहरूको ठूलो हिस्सा १-२ कि.मि. दूरी भित्र रहेको छ। तर ३-५ कि.मि. दूरीसम्म केही घरहरू पनि फैलिएका छन्, जसले संकेत गर्छ कि वडामा घरहरू केन्द्रबाट अलिकति टाढा पनि फैलिएका छन्। वडा नं. ३ मा ३ कि.मि. भित्र ५८४ घरहरू छन् र ४ कि.मि. भित्र २७२ घरहरू, जसले देखाउँछ कि यस वडामा केन्द्रदेखि मध्यम दूरीमा घरहरूको सघनता उच्च छ।

वडा नं. ४ र ५ मा घरहरू मुख्यतया १-५ कि.मि. भित्र फैलिएका छन्, र केही घरहरू ६-१० कि.मि. दूरीमा रहेका छन्। वडा नं. ८ मा केही घरहरू १६ कि.मि. भन्दा माथि फैलिएका छन्, र वडा नं. ९ मा ६-१० कि.मि. भित्र अधिकांश घरहरू रहेको देखिन्छ। यसले नगरपालिकाको केन्द्रदेखि टाढा रहेका क्षेत्रहरू मुख्यतया ग्रामीण वा खेती योग्य क्षेत्र भएको स्पष्ट पार्छ।

समग्रमा, नगरपालिकाको केन्द्रदेखि दूरीको आधारमा घरहरूको वितरणले बस्तीको केन्द्र परिधि संरचना देखाउँछ। अधिकांश घर केन्द्र नजिकै रहेका छन् भने केही घरहरू टाढा फैलिएका छन्, जसले सेवा सुविधा, सडक पहुँच र सामाजिक आर्थिक पहुँचमा फरक ल्याउने सम्भावना देखाउँछ।

७.४.५ पशु बधशालाको विवरण

स्थानीय सरकारले जनस्वास्थ्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर काम गरेको खण्डमा स्वस्थ, निरोगी र सकारात्मक सोच भएका नागरिकहरूको उत्पादन भई उनीहरूले विकास, निर्माण र सेवाका क्षेत्रमा योगदान पुर्याउन सक्छन्। त्यसकारण आधुनिक प्रविधियुक्त सफा पशु बधशालाको निर्माण गरी जनताको खाद्य सुरक्षाको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्दै स्थानीय सरकारले मासुजन्य पशुपन्छीको वध गर्नु भन्दा पहिले निश्चित मापदण्ड पुरा गर्नुपर्ने नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु बाञ्छनीय देखिन्छ। नगरपालिका भित्र व्यवस्थित पशुबधशाला नरहेको अवस्था छ। पशुहरूलाई फ्रेसहाउसहरू तथा खुल्ला स्थानहरूमा बध गर्ने गरिन्छ।

७.४.६ शव दाहस्थल सम्बन्धी विवरण

नेपालमा आफ्नो धार्मिक परम्परा अनुसार मृत्यु संस्कार गर्ने चलन परापूर्व कालदेखि नै चलिआएको छ । हरेक पालिकामा तथा हरेक समुदायको आ आफ्नो धर्म र संस्कृति अनुसार शवदाहस्थल र चिहान व्यवस्थापन एक महत्वपूर्ण र संवेदनशील विषय र आवश्यकता हो । भावनात्मक अर्थसमेत बोकेको यो विषयलाई कुनै पनि योजनाले समयमै सम्बोधन गर्नुपर्दछ । अन्यथा अव्यवस्थित दाहसंस्कार गरिनुले पालिकाको पर्यावरणीय, सामाजिक तथा साँस्कृतिक व्यवस्थामा चुनौती थपिन्छ । परम्परागत रूपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल र चिहानलाई भविष्यमा सहज र व्यवस्थित बनाउनु पर्दछ । नगरपालिकामा रहेका शवदाहस्थल तथा चिहानको व्यवस्थापनका लागि आश्रयस्थल बनाउने, खानेपानी तथा काठ दाउराको व्यवस्थापन, मृत्यु संस्कारका लागि आवश्यक सामाग्रीहरू उपलब्ध हुनेगरी पूजा पसल व्यवस्थापन आदि कुराहरू नगरपालिकाले गर्नुपर्ने हुन्छ ।

परिच्छेद ८:

संस्थागत तथा सुशासनको स्थिति

८.१ संगठनात्मक तथा मानव संसाधनको अवस्था

सुशासन राज्यको हरेक संयन्त्रलाई जनमुखी बनाई जनताको आवश्यकता अनुसार सेवा प्रवाह गर्नु तथा राज्य प्रणालीमा सरोकारवालाहरूको सक्रिय एवं सार्थक सहभागिता गराई राज्यले नागरिकलाई उपलब्ध गराउने वस्तु तथा सेवाहरू छिटो छरितो सरल एवं न्यायिक रूपमा उपलब्ध गराई आम नागरिकलाई शासनको सुखद अनुभूति दिलाउनु लाई नै भनिन्छ। सुशासन, सार्वजनिक संस्थाहरूले सार्वजनिक मामिलाहरू कसरी सञ्चालन गर्छन् र सार्वजनिक स्रोतहरू कसरी व्यवस्थापन गर्छन् भन्ने, मापन गर्ने प्रक्रिया हो। यसले मानव अधिकारको प्राप्तिलाई अनिवार्य रूपमा, दुरुपयोग र भ्रष्टाचार बाट मुक्त र कानूनको शासनको उचित सम्मानका साथ पालना गर्दछ। शासन भनेको "निर्णय लिने प्रक्रिया र निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्ने (वा कार्यान्वयन नगर्ने) प्रक्रिया" हो।

यस प्रकार "सुशासन" को अवधारणा अप्रभावी अर्थ व्यवस्था वा राजनीतिक निकायहरूलाई व्यवहार्य अर्थ व्यवस्था र राजनीतिक निकायहरूसँग तुलना गर्न एक मोडेलको रूपमा देखा पर्दछ। यो अवधारणा समाजमा चयनसित समूहहरूको विपरीत जनताको आवश्यकता पूरा गर्न सरकार र शासक निकायहरूको जिम्मेवारीमा केन्द्रित छ। किनभने प्रायः "सबैभन्दा सफल" भनेर वर्णन गरिएका देशहरू उदार-लोकतान्त्रिक राज्यहरू हुन्, जुन युरोप र अमेरिकामा केन्द्रित छन्, सुशासन मापदण्डहरूले प्रायः यी राज्यहरूको तुलनामा अन्य राज्य संस्थाहरूलाई मापन गर्दछ। सहायता सङ्गठनहरू र विकसित देशका अधिकारीहरूले प्रायः "सुशासन" को अर्थलाई संगठनको एजेन्डा अनुरूप आवश्यकताहरूको सेटमा केन्द्रित गर्दछन्, तसर्थ "सुशासन" लाई धेरै फरक सन्दर्भहरूमा फरक रूपमा समावेश गरिन्छ।

समाजमा; राजनीतिक, कानुनी र प्रशासनिक संस्थाहरू जसले नीतिहरू लागू गर्न र कार्यान्वयन गर्न सम्भव बनाउँछ, यदि त्यसता सार्वजनिक वस्तुहरू जनसमुदायमा सहज रूपमा पहुँच हुँदा नै शासन, सुशासन बन्दछ। सुशासनले सरकारी संस्थाहरूको केही गुण मात्र होइन, निजी क्षेत्रका विभिन्न वर्गहरूसँग सरकारको अन्तरक्रियालाई पनि बुझाउँछ, र यसमा सरकारको मुख्य भूमिका भएपनि धेरै अवस्थामा व्यवसाय र स्वैच्छिक संगठनहरूसँग सहयोगको आवश्यकता छ।

८.१.१ नगरपालिकाको संगठनात्मक ढाँचा

नेपालमा स्थानीय तहलाई संविधान २०७२ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ अन्तर्गत सशक्त बनाउन ठूलो महत्त्व दिइएको छ। नगरपालिकाको संगठनात्मक ढाँचा भनेको नगरपालिकाभित्रको नेतृत्व, प्रशासन, कर्मचारी, शाखा र निर्णय प्रक्रिया सञ्चालनको समग्र संरचना हो। यस ढाँचाले नगरपालिकाको नीति निर्माण, योजना कार्यान्वयन, बजेट व्यवस्थापन, सेवा वितरण र नागरिक सहभागिता सुनिश्चित गर्न मद्दत पुर्याउँछ।

नगरपालिकाको नेतृत्व निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूबाट हुन्छ। प्रमुख कार्यकारी पद नगर प्रमुख हो, जसले नगरपालिकाको समग्र प्रशासनिक, आर्थिक र विकासात्मक गतिविधिहरू सञ्चालन गर्छन्। उप-प्रमुख प्रायः सामाजिक विकास, महिला तथा कमजोर वर्गको सशक्तिकरण, सामुदायिक परियोजना र समन्वय कार्यमा सहयोग पुर्याउँछन्। नगरपालिकालाई वडामा विभाजन गरिएको हुन्छ, र प्रत्येक वडाको नेतृत्व वडा अध्यक्षले गर्छन्। वडा अध्यक्षसँग वडासम्बन्धी नीति तथा योजना निर्माण, वडा तहको सेवा प्रवाह, समस्या पहिचान र समाधान गर्ने जिम्मेवारी हुन्छ। वडाको निर्णय प्रक्रियामा वडा सभा, सदस्य र समिति समेत संलग्न हुन्छन्।

नगरपालिकामा नगरसभा सबैभन्दा ठूलो निर्णय निकाय हो। नगरसभामा प्रमुख, उप-प्रमुख, वडा अध्यक्ष र वडा सम्मिलित सदस्यहरू हुन्छन्। नगरसभाले नगरपालिकाको नीति, बजेट, योजना, नियमावली तथा कार्यक्रम अनुमोदन

गर्छ । नगरसभाले निर्णय गरेका नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी नगर कार्यपालिकाको हुन्छ । कार्यपालिकामा प्रमुख, उप-प्रमुख र वडा अध्यक्ष लगायतका सदस्यहरू सहभागी हुन्छन् । यसले स्थानीय तहमा नीतिगत निर्णय र कार्यान्वयन बीच समन्वय सुनिश्चित गर्छ ।

प्रशासनिक पक्षमा नगरपालिकाको शीर्ष पद प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत (Chief Administrative Officer) हो । CAO ले कर्मचारी व्यवस्थापन, कार्यालय सञ्चालन, योजना तथा बजेट कार्यान्वयन, सेवा वितरण र प्रशासनिक नियन्त्रणको जिम्मेवारी बहन गर्छन् । प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत अन्तर्गत विभिन्न शाखाहरू स्थापना हुन्छन्, जस्तै: प्रशासन शाखा, योजना तथा अनुगमन शाखा, वित्त शाखा, शिक्षा शाखा, स्वास्थ्य तथा सामाजिक विकास शाखा, कृषि तथा पशुपालन शाखा, भौतिक पूर्वाधार शाखा, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन शाखा, र उद्यम तथा सहकारी प्रवर्द्धन शाखा ।

प्रत्येक शाखाले आफ्नो क्षेत्रमा नीति तथा कार्यक्रम सञ्चालन, परियोजना व्यवस्थापन, बजेट उपयोग र नागरिक सेवा प्रवाह सुनिश्चित गर्ने काम गर्छ । उदाहरणका लागि, शिक्षा शाखाले विद्यालय, शिक्षक, छात्रवृत्ति, शिक्षण सामग्री र बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्छ । स्वास्थ्य तथा सामाजिक विकास शाखाले स्वास्थ्य सेवा, स्वच्छता, खोप कार्यक्रम, मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य, र सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्छ । कृषि र पशुपालन शाखाले किसान र पशुपालकलाई प्रविधि, तालिम, बीउ बिरुवा, पशु स्वास्थ्य र उत्पादन प्रवर्द्धनमा सहयोग पुर्याउँछन् ।

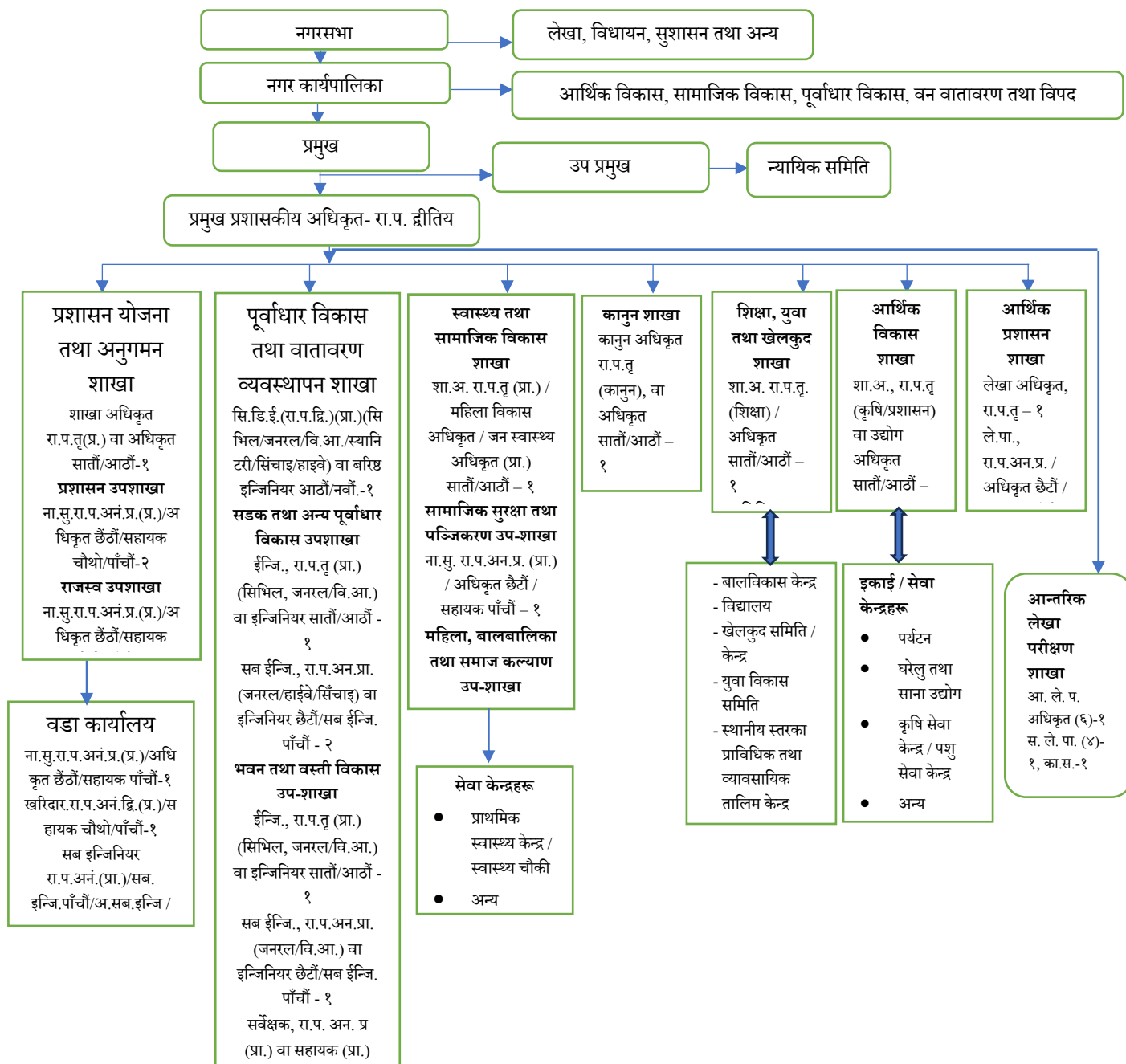
नगरपालिकामा स्थायी समितिहरू पनि गठन हुन्छन् । यी समितिहरू विषयगत निर्णय, नीति सिफारिस, योजना छनोट र निगरानी कार्यमा सघाउ पुर्याउँछन् । स्थायी समितिहरू शिक्षा, स्वास्थ्य, वातावरण, कृषि, वित्त, उद्योग र सहकारी जस्ता क्षेत्रसँग सम्बन्धित हुन्छन् । समितिहरूको सक्रियताले नगरपालिकामा निर्णय प्रक्रियालाई प्रभावकारी, पारदर्शी र सहभागी बनाउँछ ।

नगरपालिकाको संगठनात्मक ढाँचामा नागरिक सहभागिता पनि महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मञ्च, टोल विकास संस्था तथा अन्य समुदाय आधारित संरचनाहरूले नागरिकलाई विकास कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्न गराउँछन् । यसले मात्र सेवा प्रभावकारी बनाउँदैन, बल्कि स्थानीय स्तरमा पारदर्शिता, जवाफदेहिता र सहभागिताको वातावरण पनि सिर्जना गर्छ ।

यसरी नगरपालिकाको संगठनात्मक ढाँचा राजनीतिक नेतृत्व, प्रशासनिक संरचना, शाखा, कर्मचारी व्यवस्थापन, स्थायी समिति र नागरिक सहभागिता बीचको समन्वयमा आधारित हुन्छ । यसले नगरपालिकालाई योजना, बजेट, परियोजना र सेवा प्रवाहमा सक्षम बनाउँछ । साथै, नागरिकको अधिकार सुनिश्चित गर्दै स्थानीय लोकतन्त्र, सुशासन र दिगो विकासको आधार तयार गर्छ ।

वृन्दावन नगरपालिकाको संगठनात्मक ढाँचा यस प्रकार रहेको छ:

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

८.१.२ नगर कार्यपालिकाको विषयगत शाखा तथा मानव संसाधन

नगर कार्यपालिकाको विषयगत शाखा/उपशाखा, कार्यालय, एकाइ तथा सेवा केन्द्रको विवरण यस प्रकार छः

१. आर्थिक प्रशासन तथा राजस्व शाखा
२. पूर्वाधार विकाश तथा भवन निर्माण शाखा
३. सामाजिक विकास शाखा
४. कृषि विकाश शाखा
५. पशु सेवा शाखा
६. प्रशासन शाखा
७. शिक्षा, युवा तथा खेलकुद उपशाखा
८. महिला बाल बालिका समाज कल्याण उपशाखा
९. स्वास्थ्य उपशाखा
१०. सामाजिक परिचालन उपशाखा
११. सूचना प्रविधि तथा तथ्यांक व्यवस्थापन शाखा
१२. राजस्व ईकाइ
१३. आन्तरिक लेखा परीक्षण ईकाइ
१४. जिन्सी व्यवस्थापन उपशाखा
१५. दर्ता चलानी हेल्पडेक्स, सामाजिक सुरक्षा तथा परिचालन उपशाखा

८.१.३ नगरपालिका स्थित संघीय तथा प्रदेश कार्यालय तथा निकायहरू

यस नगरपालिकामा कुनैपनि प्रकारका संघीय तथा प्रदेश कार्यालय तथा निकाय रहेका छैन ।

८.१.४ नगरपालिकाको अचल सम्पत्ति विवरण

नगरपालिकाको अचल सम्पत्ति भन्नाले नगरपालिकाको स्वामित्वमा रहेका स्थायी भौतिक स्रोतहरूलाई जनाउँछ, जसमा भवन, जमिन, सार्वजनिक स्थल, पार्क, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, खेलकुद मैदान, सडक, पुल, जलाशय र अन्य पूर्वाधारहरू समावेश हुन्छन् । यी सम्पत्तिहरू नगरपालिकाको आर्थिक र सामाजिक दुवै दृष्टिले अत्यन्त महत्वपूर्ण छन्, किनभने यसबाट नगरपालिकाले सेवा प्रवाह, योजना कार्यान्वयन, स्थानीय विकास र वित्तीय सुदृढीकरण सुनिश्चित गर्न सक्छ । नगरपालिकाले आफ्नो अन्तर्गत विभिन्न प्रकारको जमिनको स्वामित्व राख्छ, जस्तै सार्वजनिक भवन निर्माण, सडक, ढल, खुला क्षेत्र, शैक्षिक र स्वास्थ्य संस्थाका लागि छुट्टाइएको जमिन तथा सांस्कृतिक, धार्मिक र खेलकुद गतिविधि सञ्चालनको लागि प्रयोग हुने जमिन । यसैगरी, नगरपालिकामा कार्यालय भवन, वडा कार्यालय भवन, विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी, पुस्तकालय, सामुदायिक हल लगायत विभिन्न भवन संरचना रहेका छन्, जसको मर्मत, संरक्षण र उचित उपयोग नगरपालिकाको जिम्मेवारीमा पर्छ ।

नगरपालिकाको अचल सम्पत्तिमा सार्वजनिक स्थल, पार्क, खेलकुद मैदान, पुल, बजार क्षेत्र, सडक र ढल पनि समावेश हुन्छ, जसले नगरवासीलाई आवागमन, मनोरञ्जन, सामाजिक, खेलकुद तथा आर्थिक गतिविधि सञ्चालनको सुविधा दिन्छ । यसैगरी नगरपालिकाले ताल, पोखरी, जलाशय र अन्य प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न जिम्मेवारी लिएको हुन्छ, जसले सिँचाई, खानेपानी, खेलकुद, पर्यटन र विपद् व्यवस्थापनमा सहयोग पुर्याउँछ । नगरपालिकाको अचल सम्पत्ति व्यवस्थापनमा केही चुनौतीहरू पनि देखिन्छन्, जस्तै सम्पत्तिको अभिलेख र दस्तावेजीकरण अभाव, अतिक्रमण र अवैध उपयोग, संरक्षण तथा मर्मतमा आवश्यक स्रोतको अभाव, र दिगो योजना तथा प्रविधिको कमी, यी

चुनौती समाधान गर्न नगरपालिकाले नियमित सर्वेक्षण, डिजिटल अभिलेख प्रणाली, कानूनको प्रयोग र नागरिक सहभागितालाई प्रवर्द्धन गर्नु आवश्यक छ। यसरी, नगरपालिकाको अचल सम्पत्ति नगरपालिकाको आर्थिक, सामाजिक र भौतिक आधार स्तम्भ हो। भवन, जमिन, सार्वजनिक स्थल, पूर्वाधार र जलाशयको उचित उपयोग, संरक्षण र व्यवस्थापनले नगरपालिकालाई सक्षम, पारदर्शी र दिगो विकासतर्फ अग्रसर बनाउँछ।

८.२ सेवा सुविधा संचालन र व्यवस्थापन

८.२.१ उपलब्ध सेवा सुविधाको प्रकार

नगरपालिकाले नागरिकलाई प्रदान गर्ने विविध सिफारिस तथा प्रमाणीकरण सेवा केवल प्रशासनिक सुविधा मात्र होइन, नागरिकको कानुनी अधिकार सुनिश्चित गर्ने आधार पनि हो। नेपालको संविधानले स्थानीय तहलाई स्वायत्तता, सेवा प्रवाह र नागरिकको अधिकार सुनिश्चित गर्ने अधिकार दिएको छ। विशेष गरी संविधानको धारा २०, २५, ३५ र ४४ ले नागरिकको व्यक्तिगत पहिचान, सामाजिक सुरक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य, सम्पत्ति र नागरिकता सम्बन्धी अधिकार सुनिश्चित गरेको छ। यी अधिकारको कार्यान्वयनमा नगरपालिका महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ र त्यसको नियमावलीले नगरपालिकालाई सिफारिस, प्रमाणीकरण, दर्ता र प्रशासनिक सेवा प्रदान गर्ने अधिकार र दायित्व दिएको छ। यसै ऐन अनुसार नगरपालिकाले जन्म दर्ता, नाता प्रमाणित गर्ने, विवाह दर्ता गर्ने, घर पाताल गर्ने, व्यक्तिगत विवरण प्रमाणित गर्ने, हकवाला वा हकदार प्रमाणित गर्ने, कागज र मन्जुरनामा प्रमाणित गर्ने, जग्गा मूल्यांकन सिफारिस गर्ने, विपन्नताको प्रमाणीकरण गर्ने, नागरिकता तथा प्रतिलिपि लिने सिफारिस दिने, बहाल करको लेखाजोखा गर्ने, मोही लगत कट्टा सिफारिस गर्ने, व्यापार व्यवसाय सम्बन्धी सिफारिस गर्ने, मिलापत्र दर्ता गर्ने, स्वास्थ्य उपचारको सिफारिस गर्ने, पुर्जामा घर कायम गर्ने सिफारिस, नाम, थर, जन्म मिति संशोधन गर्ने, जग्गा धनीपुर्जा हराएको सिफारिस, किताकाट र नामसारी गर्ने, मृतकसँगको नाता प्रमाणित गर्ने, उद्योग स्थानान्तरण गर्ने, विद्यालय खोल्न वा स्थानान्तरण गर्ने, पालन पोषणको लागि सिफारिस गर्ने, वैवाहिक अंगिकृत नागरिकता सिफारिस गर्ने, धारा तथा विद्युत् जडानका लागि सिफारिस गर्ने आदि सेवा प्रदान गर्न सक्छ।

जन्म मिति र नाता प्रमाणित गर्ने कार्य संवैधानिक अधिकारको आधारमा नागरिकको पहिचान सुनिश्चित गर्न अत्यन्त महत्वपूर्ण छ। यसले नागरिकको कानुनी पहिचान, सम्पत्ति र सामाजिक सुरक्षा सुनिश्चित गर्छ। विवाह दर्ता र वैवाहिक अंगिकृत नागरिकता सिफारिसले पारिवारिक अधिकार र उत्तराधिकारको कानुनी सुरक्षा प्रदान गर्छ। जग्गा, घर र सम्पत्ति सम्बन्धी सिफारिसले नागरिकको हक अधिकार सुरक्षित गर्न, विवाद न्यूनीकरण गर्न र स्थानीय प्रशासनमा पारदर्शिता कायम गर्न सहयोग पुर्याउँछ।

नगरपालिकाले प्रदान गर्ने उद्योग, व्यापार, विद्यालय, स्वास्थ्य र सार्वजनिक सुविधा सम्बन्धी सिफारिसहरू स्थानीय विकास, रोजगारी सिर्जना र नागरिकको जीवनस्तर सुधारका लागि कानुनी आधार सुनिश्चित गर्छन्। विशेषगरी, नागरिकको फरक परेको नाम, थर वा जन्म मिति संशोधन गर्ने सिफारिस व्यक्तिगत अधिकार र सरकारी कागजातको मेल सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण छ। यसले नागरिकको पहिचानमा हुने त्रुटि हटाउने, सम्पत्ति हक सुरक्षित गर्ने र सरकारी सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने कार्य गर्छ।

नगरपालिका द्वारा प्रदान गरिने सबै सिफारिस र प्रमाणीकरण सेवाहरू संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४, को आधारमा संचालन हुन्छन्। यी सेवाहरू नागरिकको जीवनका सबै पक्षसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छन् र समाजमा समानता, न्याय, पारदर्शिता र दिगो विकास सुनिश्चित गर्न योगदान पुर्याउँछन्। नगरपालिकाले यी सेवाहरू नागरिकसँगको प्रत्यक्ष सम्पर्कमा प्रदान गर्दै आएकोले, सरकारी प्रक्रियामा सजिलो पहुँच, कानुनी सुरक्षा र सामाजिक उत्तरदायित्व सुनिश्चित भएको देखिन्छ।

८.२.२ सेवा प्रवाह प्रक्रिया र पृष्ठपोषण

सार्वजनिक सेवा जनताको नैसर्गिक अधिकार भएकोले सार्वजनिक सेवा प्रवाहमार्फत दैनिक जनजीवनको सहजीकरणमा लागि सरकारले कर्मचारीतन्त्र खडा गरेको हुन्छ । कर्मचारीतन्त्रले सरकारको नीतिगत ढाँचाभित्र रहेर सेवाको डिजाइन गर्दछ र देश व्यापी फैलिएको आफ्नो संगठनबाट त्यसता सेवा प्रवाह गर्दछ । कर्मचारी र सेवा ग्राही सार्वजनिक सेवा प्रवाहका दुई अभिन्न पक्ष हुन् । कर्मचारीतन्त्रको एक मात्र जिम्मेवारी जनताको सेवा गर्नु हो । जनतालाई सेवा प्रवाह गर्ने कार्यमा कर्मचारीतन्त्र चुकेपछि कर्मचारीतन्त्रको विकल्प खोज्ने सन्दर्भमा सार्वजनिक संस्थान, समिति, अर्ध स्वायत्त अड्डा र निजी क्षेत्रका संरचनाहरू प्रयोगमा आए । तर, सबै विकल्प कर्मचारीतन्त्रभन्दा खरो देखिएनन् र हरेक विकल्पमा कर्मचारीतन्त्रका चरित्र देखा परे । तसर्थ, कर्मचारीतन्त्रको विकल्प खोज्नु भन्दा कर्मचारीतन्त्रमा सुधार गर्दै सक्षम बनाउन श्रेयस्कर देखियो ।

सेवा प्रवाह र पृष्ठपोषण बीच घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको हुन्छ । कर्मचारीतन्त्रले सेवा प्रवाह गर्दा के कति नीतिगत, प्रक्रिया गत तथा व्यवहार गत सुधार गर्नुपर्छ भन्ने सूचना पृष्ठपोषणबाट प्राप्त हुन्छ । प्रशासनलाई सेवा प्रवाहको लागि सक्षम बनाउने उद्देश्यले विश्वव्यापी रूपमा भिन्न देशले आ आफ्नै पृष्ठपोषणका माध्यमको विकास गरे । पृष्ठपोषण लिने माध्यम जे भए पनि यसको विधि सरल हुनुपर्छ र पृष्ठपोषणबाट प्राप्त सूचना सुधारका लागि उपयोग गरिनुपर्छ भन्ने मान्यता बढ्दै गयो । सरकारले जनतालाई पुर्याइरहेका सेवा जनताको आवश्यकता र माग पूर्ति गर्न सक्ने किसिमका छन् कि छैनन् । सेवा उचित समय, उचित गुणस्तर, उपयुक्त स्थान र लागतमा जनताले पाइरहेका छन् कि छैनन् भन्ने जानकारी नभएसम्म सेवाको गुणस्तर र सेवा प्रवाहको प्रक्रियामा सुधार ल्याउन सकिँदैन । पृष्ठपोषणबाट सेवा प्रवाहको सुधारका लागि सूचना प्राप्त हुने भएका कारण पृष्ठपोषणको महत्व उच्च रहँदै आएको छ ।

नगरपालिकाबाट पर्बाह हुने सेवा के कस्तो रहेको छ भन्नका लागि पालिकाले पृष्ठपोषणका लागि पनि काम गरेको छ । यसबाट आएका पृष्ठपोषणका आधारमा पालिकाबाट दिने सेवा सुविधामा बढोत्तरी दिँदै आएको छ ।

८.३ संस्थागत सम्बन्ध र नागरिक संगठन

८.३.१ नगरपालिकाभित्रका नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मञ्च र टोल विकास संस्था सम्बन्धी विवरण

नेपालको स्थानीय शासन प्रणालीले विकास, सुशासन र नागरिक सहभागितालाई केन्द्रमा राखेको छ । नगरपालिकाभित्र सञ्चालनमा रहेका नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मञ्च र टोल विकास संस्थाहरू स्थानीय लोकतन्त्रलाई सबल पार्ने, जनसहभागिता विस्तार गर्ने, पारदर्शिता र जवाफदेहिता बढाउने, र समुदाय स्तरमै विकास प्रक्रियामा नागरिकलाई सक्रिय बनाउने महत्वपूर्ण संयन्त्र हुन् । यी संरचनाहरूको स्थापना स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, समावेशी विकास नीति तथा सहभागी योजना प्रणालीसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित छ ।

नागरिक सचेतना केन्द्र (Citizen Awareness Center)

नागरिक सचेतना केन्द्रहरू विशेषगरी महिला, दलित, जनजाति, मधेसी, मुस्लिम, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा सीमान्तकृत वर्गका लागि स्थापित गरिएका संगठनात्मक संरचना हुन् । यस्ता केन्द्रहरूले नागरिकलाई आफ्नो अधिकार, कर्तव्य र जिम्मेवारीबारे जागरूक बनाउँछन् । उदाहरणका लागि, नागरिक सचेतना केन्द्रहरूले स्थानीय तहले ल्याएका बजेट, नीति तथा कार्यक्रमबारे जानकारी दिने, सामुदायिक छलफल आयोजना गर्ने, गरिब तथा सीमान्तकृत समुदायलाई विकासमा कसरी सहभागी गराउने भन्ने बारे मार्गनिर्देशन गर्ने कार्य गर्छन् । यी केन्द्रहरूले महिला र सीमान्तकृत समुदायलाई आत्मविश्वासी बनाउन सीप विकास तालिम, वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम, स्वास्थ्य तथा सरसफाइबारे जन चेतना अभिवृद्धि गर्ने जस्ता गतिविधि सञ्चालन गर्छन् । यससँगै, यस्ता केन्द्रहरू सामाजिक उत्तरदायित्वको अभ्यासलाई

प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा पनि अगाडि छन् । उदाहरणका लागि, बजेट सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक लेखापरीक्षण वा नागरिक वडा सभामा सहभागिता जनाउने वातावरण सिर्जना गर्ने कार्यमा नागरिक सचेतना केन्द्रहरू सक्रिय हुन्छन् ।

नागरिक मञ्च (Citizen Forum)

नागरिक मञ्चहरू नगरपालिकाभित्रका विभिन्न विषयगत विकास कार्यक्रम र नीतिबारे छलफल गर्ने, सुझाव दिने र निगरानी गर्ने संवाद मञ्च हुन् । यस्ता मञ्चहरूमा विभिन्न क्षेत्र, जाति, वर्ग, पेशा तथा लिङ्गका प्रतिनिधिहरूलाई समावेश गरिन्छ । यसको मुख्य उद्देश्य नागरिकको आवाजलाई स्थानीय सरकारको निर्णय प्रक्रियामा पुर्याउने हो । नागरिक मञ्चमार्फत समुदायका प्रतिनिधिहरूले नगरपालिकाको विकास योजना, बजेट, नीति तथा कार्यक्रमबारे छलफल गर्ने र सुझाव दिने अवसर पाउँछन् । उदाहरणका लागि, मञ्चहरूले वार्षिक योजना बनाउँदा प्राथमिकता निर्धारण गर्ने, शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, कृषि, पूर्वाधार विकास जस्ता क्षेत्रमा कुन कार्यक्रम प्राथमिकतामा राख्ने भन्ने बारे सिफारिस गर्ने गर्छन् ।

नागरिक मञ्चहरूको अर्को प्रमुख काम भनेको निगरानी र मूल्यांकन हो । नगरपालिकाले ल्याएका योजना र कार्यक्रमहरू समयमै कार्यान्वयन भए कि भएनन्, स्रोत साधन उचित तरिकाले खर्च भए कि भएनन् भन्ने कुरामा मञ्च सक्रिय हुन्छ । यसरी, नागरिक मञ्चहरू पारदर्शिता र जवाफदेहिता कायम गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् ।

टोल विकास संस्था (Tol Development Organization)

टोल विकास संस्थाहरू नगरपालिकाभित्र रहेका स साना टोल, बस्ती वा वस्ति गत समूहहरूको सामूहिक संगठन हुन् । यी संस्थाहरूको मुख्य उद्देश्य टोल स्तरमै भौतिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विकास गर्ने हो ।

टोल विकास संस्थाले सामान्यतया बाटो, ढल, खानेपानी, सरसफाइ, सडक बत्ती, टोल सरसफाइ अभियान, वातावरण संरक्षण, वृक्षारोपण, विपद् व्यवस्थापन, खेलकुद तथा सांस्कृतिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्छन् । यस्ता संस्थाहरूले श्रमदान, स्वयंसेवक र सामूहिक लगानीमार्फत सानो बजेटमा ठूला काम सम्पन्न गर्ने परम्परालाई जोगाइराखेका छन् ।

यसका अतिरिक्त, टोल विकास संस्थाहरू समाजमा आपसी सहयोग र सहकार्यको भावना बढाउने काममा सक्रिय हुन्छन् । बस्तीमा शान्ति सुरक्षासम्बन्धी समस्या भए छलफल गर्ने, विपद् (जस्तै बाढी, डुवान, आगलागी) हुँदा तत्काल सहयोग गर्ने, स्वास्थ्य र शिक्षा क्षेत्रमा जन चेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा पनि यस्ता संस्थाहरू अग्रपंक्तिमा रहन्छन् ।

नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मञ्च र टोल विकास संस्था आ आफ्नै कार्यक्षेत्र भए पनि परस्पर पूरक छन् । उदाहरणका लागि, टोल विकास संस्थाले आफ्नो टोलमा बाटो, ढल वा खानेपानी सम्बन्धी समस्या देख्छ भने त्यसलाई नागरिक मञ्चमार्फत नगरपालिकासम्म पुर्याउन सक्छ । त्यस्तै, नागरिक सचेतना केन्द्रले सीमान्तकृत समुदायका मागहरू पहिचान गरेर नागरिक मञ्चमा प्रस्तुत गर्छ, जसले योजनामा प्राथमिकता निर्धारणमा मद्दत पुर्याउँछ ।

यी संयन्त्रहरूको सहकार्यले योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन सबै चरणमा नागरिक सहभागिता सुनिश्चित गर्दछ । यसरी, यी संरचनाहरूले स्थानीय तहमा सहभागी लोकतन्त्रलाई मजबुत पार्नका साथै विकास योजनालाई नागरिक मैत्री र दिगो बनाउन योगदान पुर्याइरहेका छन् ।

योगदान र महत्त्व

यी संस्थाहरूको योगदानलाई तलका बुँदामा संक्षेपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ:

- **नागरिक सचेतना केन्द्र:** अधिकार, कर्तव्य र जिम्मेवारीबारे जानकारी दिने, सीमान्तकृत समुदायलाई सशक्त बनाउने, पारदर्शिता बढाउने ।
- **नागरिक मञ्च:** विकास योजना र बजेटमा नागरिकको आवाज पुर्याउने, नीति निर्माणमा सहभागिता सुनिश्चित गर्ने, अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने ।

- **टोल विकास संस्था:** टोल स्तरमै भौतिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विकास गर्ने, आपसी सहयोग प्रवर्द्धन गर्ने, विपद् व्यवस्थापनमा सक्रिय हुने।

यी संयन्त्रहरूले मात्र नगरपालिकामा विकासलाई प्रभावकारी बनाउन मद्दत गरेका छैनन्, सामाजिक एकता, महिला सशक्तिकरण, गरिबी निवारण र सुशासन प्रवर्द्धनमा पनि योगदान गरेका छन्।

यसरी, नगरपालिका भित्रका नागरिक सचेतना केन्द्र, नागरिक मञ्च र टोल विकास संस्थाहरू स्थानीय शासन प्रणालीका अविभाज्य अंग हुन्। यी संस्थाहरूले नागरिकलाई सचेत, सशक्त र जिम्मेवार बनाउँदै स्थानीय तहमा सहभागी लोकतन्त्रलाई सबल बनाएका छन्। साथै, विकास योजनामा नागरिकको प्रत्यक्ष सहभागिता, प्राथमिकता निर्धारणमा पारदर्शिता र कार्यान्वयनमा जवाफदेहिता सुनिश्चित गरेर यी संयन्त्रहरूले नगरपालिकामा दिगो विकास, सुशासन र सामाजिक सद्भाव कायम गर्न सहयोग पुर्याएका छन्। भविष्यमा यी संस्थाहरूलाई अझ सबलीकरण गर्ने हो भने मात्र स्थानीय लोकतन्त्र अझ प्रभावकारी, पारदर्शी र परिणाम मुखी बन्नेछ भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ।

८.३.२ परम्परागत समूह तथा समुदायमा आधारित संस्था विवरण

नेपालको ग्रामीण र सहरी समुदायमा परम्परागत समूह तथा समुदायमा आधारित संस्था (Community Based Organizations - CBOs) नागरिकको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र धार्मिक जीवनसँग गहिरो सम्बन्ध राख्छन्। यी संस्था प्रायः स्थानीय तहको पहिचान, समुदायको आवश्यकतामा आधारित विकास, सामाजिक सहयोग र स्थानीय शासनसँग समन्वयको माध्यमको रूपमा काम गर्छन्। परम्परागत समूहहरूले स्थानीय समुदायका सदस्य बीच आपसी सहयोग, आपत्कालिन सहयोग, सामाजिक न्याय र साझा संसाधन व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्।

सामुदायिक समूहको उदाहरणमा आत्म सहायता समूह (Self Help Groups), महिला समूह, किसान समूह, पशुपालक समूह, युवा समूह, धार्मिक तथा सांस्कृतिक समूह आदि पर्दछन्। यी समूहले सदस्यहरूको आपसी सहयोग र सामूहिक गतिविधि बढाउने मात्र होइन, सामाजिक चेतना, शिक्षाको पहुँच, स्वास्थ्य सचेतना, महिला सशक्तिकरण, आर्थिक उत्पादन र विपद् व्यवस्थापनमा पनि सहयोग गर्छन्। महिला समूहले महिलाको आत्मनिर्भरता र सशक्तिकरणमा विशेष योगदान पुर्याउँछन् भने किसान तथा पशुपालक समूहले उत्पादन प्रवर्द्धन, तालिम र बजार पहुँचमा सहयोग पुर्याउँछन्। समुदायमा आधारित संस्थाहरूले स्थानीय सरकारसँग सहकार्य गर्दै विभिन्न सामाजिक सेवा, विकास परियोजना र आपत्कालिन कार्यक्रम सञ्चालन गर्छन्। यसमा सिँचाई, खानेपानी, स्वास्थ्य शिविर, कृषि तालिम, विद्यालय सञ्चालन, सडक वा पुल निर्माण, वातावरण संरक्षण, विपन्न नागरिकलाई सहयोग, बालबालिकाको शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता कार्यक्रम समावेश हुन्छन्। यी संस्थाले समुदायको साझा हित, दिगो विकास र सामाजिक उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्न सक्रिय भूमिका खेल्छन्।

परम्परागत समूहहरूमा टोल विकास समिति, किसान मञ्च, महिला समूह, युवा क्लब, सहकारी संस्था, धार्मिक समितिहरू आदि महत्वपूर्ण छन्। यी संस्थाहरूले समुदायमा सदस्यहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता सुनिश्चित गर्छन्, स्थानीय आवश्यकता अनुसार योजना बनाउँछन् र परियोजना कार्यान्वयनमा सहयोग पुर्याउँछन्। यसले मात्र विकासात्मक गतिविधि प्रभावकारी बनाउँदैन, साथै सामाजिक न्याय, समानता र विवाद न्यूनीकरणमा पनि योगदान पुर्याउँछ।

परम्परागत समूह तथा समुदायमा आधारित संस्थाहरू स्थानीय विकासको आधारभूत ईकाई हुन्। यी संस्थाहरूले नागरिकलाई आपसी सहयोग, सामाजिक सुरक्षा, आर्थिक सशक्तिकरण, स्वास्थ्य, शिक्षा र सांस्कृतिक गतिविधिमा प्रत्यक्ष संलग्न गराउँछन्। यसले स्थानीय शासन र समुदाय बीचको समन्वय मजबुत बनाउँछ, पारदर्शिता र जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्छ, र दिगो विकासको वातावरण तयार गर्छ।

८.३.३ विषयगत समूह तथा संस्था (कृषि, पशुपालन, उद्यम विकास, बचत) सम्बन्धी विवरण

स्थानीय तहको समग्र विकास, नागरिकको जीवनस्तर सुधार र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माणमा विषयगत समूह तथा संस्थाहरूको भूमिका अत्यन्तै महत्वपूर्ण छ । नेपाल जस्तो कृषि प्रधान देशमा कृषि, पशुपालन, उद्यम विकास र बचतसँग सम्बन्धित समूहहरूले ग्रामीण क्षेत्रमा रोजगारी सिर्जना गर्ने, उत्पादन वृद्धि गर्ने, सीप विकास गर्ने र आय आर्जनका अवसर विस्तार गर्ने खालका गतिविधि सञ्चालन गर्दै आएका छन् । यी समूहहरूले सदस्यहरू बीच आपसी सहकार्य, सामूहिक लगानी, स्थानीय स्रोत साधनको उपयोग र सीपको आदान प्रदानलाई प्राथमिकता दिँदै समुदायलाई सशक्त बनाउन योगदान पुर्याएका छन् ।

कृषि समूहहरू किसानहरूको संगठनको रूपमा स्थापित हुने गरेका छन् । स्थानीय तहमा गठन भएका कृषि समूहहरूले बीउ, मल, कृषि उपकरण, सिँचाई र प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्न सामूहिक प्रयास गर्ने गरेका छन् । यस्ता समूहहरूले कृषिमा आधुनिकीकरण, सहकारी खेती, जैविक खेती, तरकारी तथा फलफूल उत्पादन विस्तार, भण्डारण तथा बजार व्यवस्थापनमा विशेष ध्यान दिन्छन् । कृषि समूहमार्फत किसानहरूले तालिम, प्राविधिक सहयोग र सहुलियत ऋण सुविधा पाउने गरेका छन् । यसले एकातर्फ उत्पादन वृद्धि गर्छ भने अर्कोतर्फ किसानलाई बजारसँग जोडेर उचित मूल्य प्राप्त गर्न मद्दत पुर्याउँछ । साथै, दिगो कृषि प्रणालीलाई प्रोत्साहन गर्दै माटोको संरक्षण, पानीको सदुपयोग र वातावरण मैत्री कृषि पद्धतिको प्रयोगमा पनि कृषि समूहहरू सक्रिय छन् ।

पशुपालन ग्रामीण अर्थतन्त्रको अर्को आधार हो । पशुपालन समूहहरूले गाई, भैँसी, बाख्रा, भेडा, कुखुरा, हास तथा माछा पालनमा सदस्यलाई परिचित गराउँछन् । यस्ता समूहहरूले रोग नियन्त्रण, पशु स्वास्थ्य सेवा, दाना व्यवस्थापन, जात सुधार र उत्पादन वृद्धिमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । ग्रामीण क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादनका लागि डेरी समूह, कुखुरा पालन समूह, तथा बाख्रा पालन समूह स्थापना हुने गरेका छन् । यी समूहहरूले सहकारी फार्म सञ्चालन गर्ने, दुग्ध संकलन केन्द्र स्थापना गर्ने, सामूहिक दाना उत्पादन गर्ने, र पशुपालकलाई बजारसम्म जोड्ने काम गर्छन् । यसले ग्रामीण किसानलाई नियमित आमदानी दिने मात्र होइन, आत्मनिर्भर जीवन शैली निर्माण गर्ने अवसर पनि प्रदान गर्दछ । पशुपालन समूहले महिला सशक्तिकरणमा पनि योगदान पुर्याउँछ किनभने ग्रामीण क्षेत्रमा पशुपालन प्रायः महिलाको मुख्य जिम्मेवारी हुने गरेको छ ।

स्थानीय उत्पादनलाई बजारसम्म पुर्याउने, साना उद्योग र व्यवसाय सञ्चालन गर्ने, रोजगारी सिर्जना गर्ने उद्देश्यले उद्यम विकास समूहहरूको स्थापना गरिएको छ । यस्ता समूहहरूले सीपमूलक तालिम (जस्तै, सिलाई, कटाई, बुटिक, व्यवसायीक तालिम, घरेलु उद्योग, हस्तकलाका वस्तु उत्पादन, खाद्य प्रशोधन, हाटबजार व्यवस्थापन) सञ्चालन गरेर उद्यमशीलता विकासमा सहयोग पुर्याउँछन् । उद्यम विकास समूहहरूले सदस्यलाई उद्यम स्थापना गर्न प्राविधिक सहयोग, कानुनी परामर्श, लगानी र बजार पहुँच सुनिश्चित गर्ने काम गर्छन् । यसले ग्रामीण युवा तथा महिलालाई आत्म रोजगारमा आकर्षित गर्छ, वैदेशिक रोजगारीमा निर्भरता कम गर्छ र स्थानीय अर्थतन्त्रलाई सबलीकरण गर्छ ।

बचत समूहहरू स्थानीय समुदायमा बचत संस्कृतिलाई प्रोत्साहन गर्ने प्रमुख साधन हुन् । बचत समूह वा बचत ऋण सहकारी संस्थामार्फत समुदायका सदस्यहरूले नियमित रूपमा रकम बचत गर्ने, आवश्यक पर्दा ऋण सुविधा प्राप्त गर्ने, सामूहिक लगानी गर्ने र साना ठूला आर्थिक गतिविधि सञ्चालन गर्ने अवसर पाउँछन् । यस्ता समूहहरूले विशेष गरी महिला तथा गरिब वर्गलाई आर्थिक रूपमा सशक्त बनाउन महत्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । बचत समूहले सदस्य बीच आपसी विश्वास, वित्तीय अनुशासन र आर्थिक सुरक्षाको भावना सिर्जना गर्छ । यसै मार्फत कृषिमा लगानी, साना उद्यम सञ्चालन, घरायसी खर्च व्यवस्थापन, बालबालिकाको शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवामा खर्च गर्न सदस्यलाई सहज बनाउँछ ।

यसरी कृषि, पशुपालन, उद्यम विकास र बचतसँग सम्बन्धित समूह तथा संस्थाहरू स्थानीय तहको समग्र विकासका प्रमुख आधार स्तम्भ बनेका छन् । यी संस्थाहरूले मात्र उत्पादन र आय आर्जन बढाएका छैनन्, सामाजिक एकता, महिला सशक्तिकरण, सीप विकास, गरिबी निवारण र सामुदायिक आत्मनिर्भरता निर्माणमा पनि ठूलो योगदान पुर्याएका छन् । स्थानीय सरकार, सहकारी संस्था र गैरसरकारी सङ्गठनहरू सँगको सहकार्यमा यी समूहहरूलाई अझ सबल बनाउन सकिने सम्भावना छ । दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न समुदायमै आधारित यस्ता विषयगत समूह र संस्थाहरूलाई निरन्तर प्रवर्द्धन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

८.३.४ सामुदायिक मेलमिलाप समिति सम्बन्धी विवरण

सामुदायिक मेलमिलाप समिति स्थानीय तह वा समुदाय स्तरमा स्थापित एउटा महत्वपूर्ण संस्थागत संरचना हो, जसले समाजमा उत्पन्न हुने साना ठूला विवाद, झगडा, असमझदारी र तनावलाई कानुनी प्रक्रियामा लैजानु भन्दा अघि आपसी संवाद, सहमति र मेलमिलापको माध्यमबाट समाधान गर्न मद्दत पुर्याउँछ । नेपालको संविधानले समेत विवाद समाधानको वैकल्पिक प्रणालीलाई मान्यता दिएको छ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ अनुसार मेलमिलाप समितिलाई विशेष अधिकार प्रदान गरिएको छ । यस समितिको उद्देश्य समुदायमा आपसी सद्भाव कायम गर्दै, सस्तो, छिटो र प्रभावकारी ढङ्गले विवाद निस्तारण गर्नु हो ।

सामुदायिक मेलमिलाप समितिको गठन स्थानीय तहमा र वडा स्तरमा हुने गर्दछ । यसमा सामाजिक हैसियत, निष्पक्षता, पारदर्शिता, विश्वसनीयता र नेतृत्व क्षमताको आधारमा स्थानीय बासिन्दा मध्येबाट प्रतिनिधिहरू चयन गरिन्छन् । समिति सामान्यतया ५ देखि ११ जना सदस्य सम्मले बनेको हुन्छ । यसमा महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेसी, मुस्लिम, अपाङ्गता भएका व्यक्ति लगायत सबै समुदायको समावेशी प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ । समितिको प्रमुख (अध्यक्ष), सचिव र अन्य सदस्यहरू मिलेर विवाद समाधानका कार्यहरू अघि बढाउँछन् ।

समितिले मुख्यतया परिवार बीचको विवाद, छिमेकी बीचको विवाद, जग्गा जमिनको सानो विवाद, पैसा र लेनदेन सम्बन्धी विवाद, घरायसी समस्या, सामान्य आचरणसम्बन्धी झगडा, महिलामाथि हुने घरेलु हिंसा वा दाम्पत्य विवाद, साना व्यावसायिक असमझदारी लगायतका मुद्दा समेटेर छलफलद्वारा मेलमिलाप गर्न सक्छ । तर यस्ता समितिले ठूला अपराधिक मुद्दा, हत्या, बलात्कार, मानवीय तस्कर वा अन्य गम्भीर अपराधका मुद्दा समाधान गर्न सक्दैनन् ।

मेलमिलाप समितिले विवाद समाधान गर्दा पीडित र प्रतिवादी दुवै पक्षलाई बोलाउने, उनीहरूको कुरा सुन्ने, प्रमाणका आधारमा तथ्यहरू स्पष्ट गर्ने, र बीचको सहमति खोज्ने काम गर्छ । यस प्रक्रियामा मध्यस्थता, छलफल, विश्वास निर्माण, पारस्परिक क्षमा र सहकार्यलाई प्राथमिकता दिइन्छ । मेलमिलाप भएपछि दुवै पक्षले स्वेच्छाले हस्ताक्षर गर्ने र आवश्यक परे लिखित सम्झौता गर्ने प्रचलन रहन्छ । यस्ता सम्झौताहरू कानुनी दृष्टिले पनि बाध्यकारी मानिन्छन् ।

यस समितिको कार्य प्रभावकारी बनाउन स्थानीय तहले तालिम, क्षमता अभिवृद्धि, कानुनी ज्ञान र संवाद सीपसम्बन्धी प्रशिक्षण उपलब्ध गराउँछ । मेलमिलाप कर्ताले तटस्थ रहनु, गोपनीयता कायम राख्नु, दुवै पक्षलाई समान अवसर दिनु, र समाधानलाई दीर्घकालीन बनाउन ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । सामुदायिक मेलमिलाप समितिले समाजमा शान्ति, सामाजिक न्याय, समानता र आपसी विश्वास कायम गर्न ठूलो योगदान पुर्याएको छ । यसले न्याय प्रणालीमा पर्ने भार घटाउँछ, अदालतमा पुग्ने मुद्दा न्यून गर्छ र समुदायमा मेलमिलाप, सहकार्य र विकासको वातावरण बनाउन सहयोग पुर्याउँछ । साथै यसले सामाजिक पूँजी निर्माण, महिला सशक्तिकरण, सामाजिक समावेशिता र मानवअधिकार प्रवर्द्धनमा पनि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

निष्कर्ष स्वरूप, सामुदायिक मेलमिलाप समिति स्थानीय तहको न्यायिक संयन्त्रको आधार स्तम्भका रूपमा स्थापित भएको छ । यसले कानुनी झन्झट र आर्थिक बोझबाट समुदायलाई बचाउँदै शान्त, सौहार्दपूर्ण र न्याय पूर्ण समाज निर्माणमा

योगदान दिएको छ । मेलमिलाप समितिको सबलीकरणले स्थानीय लोकतन्त्रलाई अझै मजबुत पार्ने र दिगो शान्ति स्थापनामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

वृन्दावन नगरपालिकामा यस नगरपालिकाका उप-प्रमुख श्री संगीता कुमारी राम संयोजकत्वमा ३ सदस्य रहेको एउटा न्यायिक समिति रहेको छ ।

८.३.५ गैसस तथा अ-गैससको विवरण र वार्षिक बजेट

यस नगरपालिकामा हाल कुनैपनि प्रकारका गैससको कार्यक्रमहरू रहेका छैनन् ।

८.४ ऐन, नीति, नियम र कार्यप्रणाली

८.४.१ नगरपालिका स्वीकृत ऐन, नीति, नियम, निर्देशिका तथा मापदण्डहरू

- मुलुकी देवानी संहिताको विवाह आमा बाबु र छोरा छोरी, संरक्षक र माथवर, अंशबण्डा, घर बहाल र दुष्कृति सम्बन्धी व्यवस्था, २०८०/०८१
- मुलुकी देवानी संहिताको दुष्कृति सम्बन्धी व्यवस्था, २०८०/०८१
- मुलुकी देवानी संहिताको घर बहाल सम्बन्धी व्यवस्था, २०८०/०८१
- मुलुकी देवानी संहिताको अंशबण्डा सम्बन्धी व्यवस्था, २०८०/०८१
- मुलुकी देवानी संहिताको संरक्षक र माथवर सम्बन्धी व्यवस्था, २०८०/०८१
- मुलुकी देवानी संहिताको आमा बाबु र छोरा छोरी सम्बन्धी व्यवस्था, २०८०/०८१
- मुलुकी देवानी संहिताको विवाह र सम्बन्ध विच्छेद सम्बन्धी व्यवस्था, २०८०/०८१
- मुलुकी देवानी संहिताको परिचय, २०८०/०८१
- वृन्दावन नगरपालिका कर्मचारी तह/स्तर वृद्धि सम्बन्धी कार्यविधि, २०८१
- वृन्दावन नगरपालिकाको आर्थिक ऐन, २०८२
- वृन्दावन नगरपालिकाको अपाङ्गता भएका व्यक्तिको परिचय-पत्र वितरण कार्यविधि, २०७९
- वृन्दावन नगरपालिकाको न्यायिक समितिको कार्यविधि, २०७९
- विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको योजना (२०८१/०८२-२०८५/०८६)
- आ. व. २०८१/०८२ नीति तथा कार्यक्रम र बजेट
- वृन्दावन नगरपालिका आर्थिक ऐन, २०८१
- आ. व. २०८१/०८२ को नीति तथा कार्यक्रम र बजेट
- बालुवा प्रशोधन उद्योग संचालन कार्यविधि २०८०
- वृन्दावन नगरपालिकाको साझेदारी कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७९
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिको परिचय पत्र वितरण कार्यविधि, २०७९
- वृन्दावन नगरपालिका शिक्षा ऐन, २०७९
- अनुदानको मल वितरण व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०
- एम्बुलेन्स सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०८०
- वृन्दावन नगरपालिकाको नदि जन्य पदार्थ (ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा, माटो) उत्खनन, संकलन र बिक्री वितरण सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०
- वृन्दावन नगरपालिका नक्सा पास सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०
- वृन्दावन नगरपालिकाको भवन निर्माण निर्देशिका, २०८०

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

- वृन्दावन नगर प्रहरी सेवा सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०
- स्थानीय तहमा स्वास्थ्य संस्था दर्ता, अनुमति तथा नवीकरण सम्बन्धी निर्देशिका, २०८०
- “घ” वर्गको निर्माण व्यवसायी इजाजतपत्र सम्बन्धी कार्यविधि, २०७६ (पहिलो संशोधन, २०८०)
- स्थानीय तहको उपभोक्ता समिति गठन, परिचालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०
- आर्थिक सहायता सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ (पहिलो संशोधन, २०८०)
- वृन्दावन नगरपालिकामा करारमा प्राविधिक र अन्य सेवाका कर्मचारी व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०
- वृन्दावन नगर कार्यपालिका (कार्यसम्पादन) नियमावली, २०७५ (पहिलो संशोधन, २०८०)
- नगर कार्यपालिकाको बैठक संचालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०८०
- वृन्दावन नगर सभा सञ्चालन कार्यविधि, २०८०
- स्थानीय राजपत्र प्रकाशन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ (पहिलो संशोधन, २०८०)
- नमुना कानून सँगालो - स्थानीय निकाय २०७४
- मुलुकी देवानी संहिता, २०७४
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

८.४.२ नगर कार्यपालिका कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारी

क्र. स.	नाम थर	पद
१	खिमबहादुर भुजेल	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
२	ईद महम्मद मंसुर	स्वास्थ्य शाखा उप-प्रमुख
३	शिवजी प्रसाद साह	शाखा अधिकृत
४	रासनारायण पटेल	शाखा प्रमुख
५	उपेन्द्र महतो	शिक्षा संयोजक
६	हरे राम पंडित	रोजगार संयोजक
७	लाल बहादुर चौधरी	कम्प्युटर अपरेटर
८	सिताराम पाल	लेखापाल
९	हरि प्रसाद दुलाल	ना.सु
१०	सरोज कुमार यादव	एम. आई. एस अपरेटर
११	कमलेश कुशवाहा	सव ओभरसियर
१२	मेनका यादव	सहायक महिला विकास निरीक्षक
१३	रंजन पाल	खरिदार
१४	अनिल यादव	फिल्ड सहायक
१५	अच्युतम प्रसाद कोइराला	कार्यालय सहयोगी

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

अनुसूचीहरू

१. नगरसभा नगर कार्यपालिकाका पदाधिकारीको विवरण

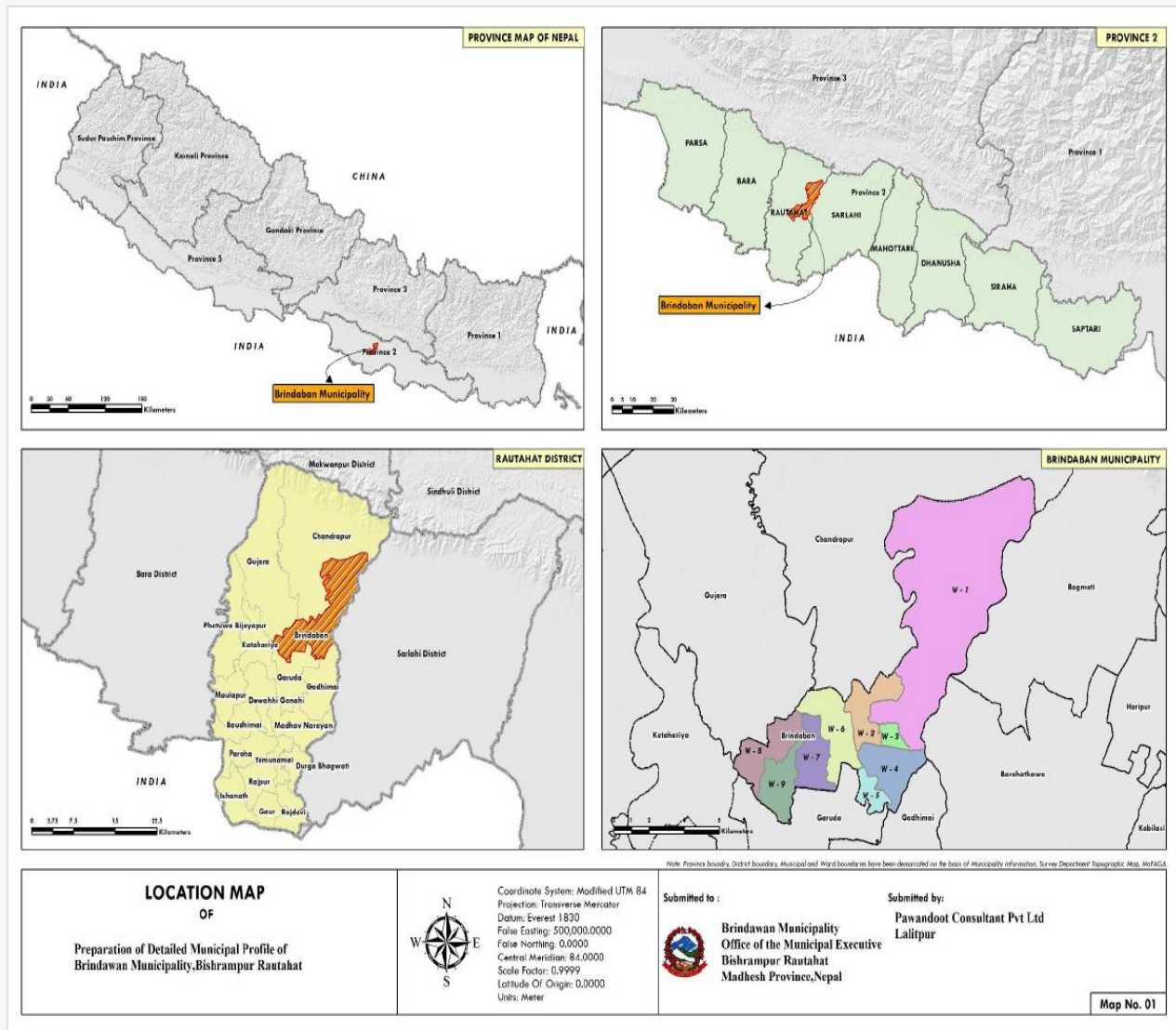
क्र. स.	पद	नाम	सम्पर्क नम्बर
१	नगर प्रमुख तथा नगर सभा अध्यक्ष	बिनोद प्रसाद कुर्मी	९८५५०४०९७०
२	नगर उप-प्रमुख तथा नगर सभा उपाध्यक्ष	संगिता कुमारी राम	९८४१६२८३४०
३	वडा अध्यक्ष वडा नं. १ तथा नगर सभा सदस्य	रामनाथ सहनी	९८४५१२१८९७
४	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	रामगणेश प्रसाद पटेल	
५	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	रामकिसुन मुखिया	
६	नगर कार्यपालिका सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	एतवरीया देवी	९८१२२५५८६२
७	दलित महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	लक्ष्मीनिया देवी	
८	वडा अध्यक्ष वडा नं. २ तथा नगर सभा सदस्य	सिकिन्द्र राउत कुर्मी	९८५५०४१७०८
९	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	इस्लाम मिया कवारी	९८०७२४१२१३
१०	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	धन्मन्ती कुमारी राउत	९८१४२४९०२१
११	महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	राधिका देवी	९८२९४२६६०३
१२	दलित महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	सावित्री देवी	९८२५२०३०१६
१३	वडा अध्यक्ष वडा नं. ३ तथा नगर सभा सदस्य	हरिनारायण साह	९८५१२३००३७
१४	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	विरेन्द्र प्रसाद यादव	९८२६२९८४०५
१५	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	राकटु राय	९८४५१३३३०३
१६	महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	राजकली देवी	९८०७१५९५०१
१७	दलित महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	राजकली देवी	९८२९४८१३३६
१८	वडा अध्यक्ष वडा नं. ४ तथा नगर सभा सदस्य	श्यामनन्दन राय यादव	९८५५०४००१२
१९	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	देवनारायण राय यादव	
२०	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	विरेन्द्र राय यादव	९८२११८५०९६
२१	महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	सविता देवी	९८१९६४११६३
२२	दलित महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	तेतरी कुमारी महारा	
२३	वडा अध्यक्ष वडा नं. ५ तथा नगर सभा सदस्य	फेकु दास	९८४५३१०५१५
२४	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	हृदय नारायण बैठा धोवी	९८१५२०३०९८
२५	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	रवि कुमार साह	
२६	महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	सिकिलिया देवी कानु	
२७	दलित महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	सुगान्धी देवी	
२८	वडा अध्यक्ष वडा नं. ६ तथा नगर सभा सदस्य	मजहर मंसुर	९८४५२२३३५६
२९	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	महिन्द्र दास तत्मा	९८२४८२२९९१
३०	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	संजय साह	९८४५०९८७६१

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

क्र. स.	पद	नाम	सम्पर्क नम्बर
३१	नगर कार्यपालिका सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	कोशिला देवी	९८१४२९९०८२
३२	दलित महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	रेखा देवी	९८१४२०४१५२
३३	वडा अध्यक्ष वडा नं. ७ तथा नगर सभा सदस्य	जगरनाथ प्रसाद भेडिहर	९८४५२३८६५७
३४	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	रामप्रवेश पंडित	९८०४२७४६७३
३५	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	हरिलाल महारा	
३६	नगर कार्यपालिका सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	पुनम देवी	९८१६२२४५४९
३७	महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	रमा देवी	९८०७१५६३७९
३८	वडा अध्यक्ष वडा नं. ८ तथा नगर सभा सदस्य	रविन्द्र प्रसाद साह	९८६३३३५४१६
३९	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	गोविन्द महतो	९८०४२६८९१६
४०	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	श्रीनन्दन प्रसाद यादव	९८११२०३७९०
४१	नगर कार्यपालिका सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	लालपरी देवी	९८१२२६९७३
४२	महिला वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	सुनिता कुमारी देवी	९८१४२७८३३१
४३	वडा अध्यक्ष वडा नं. ९ तथा नगर सभा सदस्य	प्रवेज आलम	९८५५०४२९६८
४४	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	छोटेरालाल राउत कुर्मी	९८११८४३८९३
४५	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	जनैल रुल्ला शेख	९८०७२२८४९२८
४६	नगर कार्यपालिका सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	रहना खातुन	९८१४२३७७४७
४७	वडा सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	रिखिया देवी	९८०१६११४३८
४८	नगर कार्यपालिका सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	राजेश कुमार पासवान	
४९	नगर कार्यपालिका सदस्य तथा नगर सभा सदस्य	राम बाबु साह	

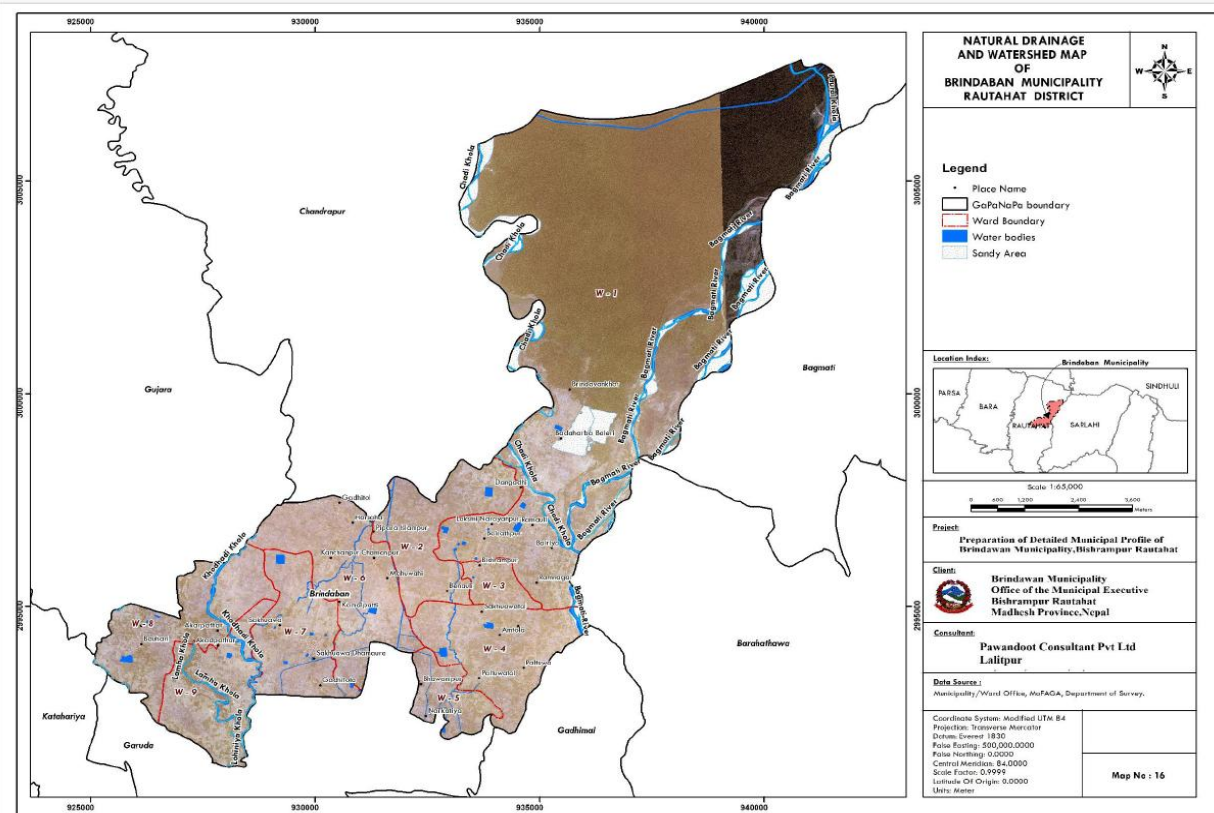
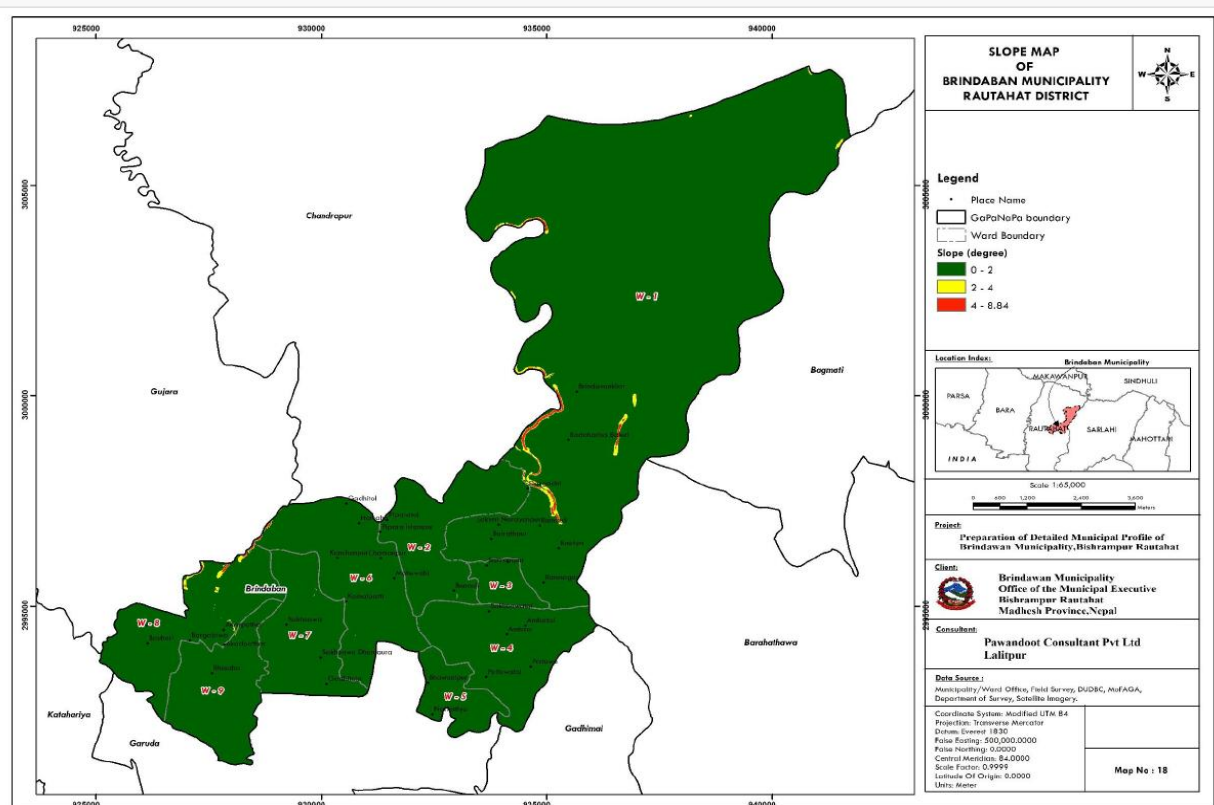
नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

२. नगरपालिकाको वडा सिमाना सहितको नक्सा

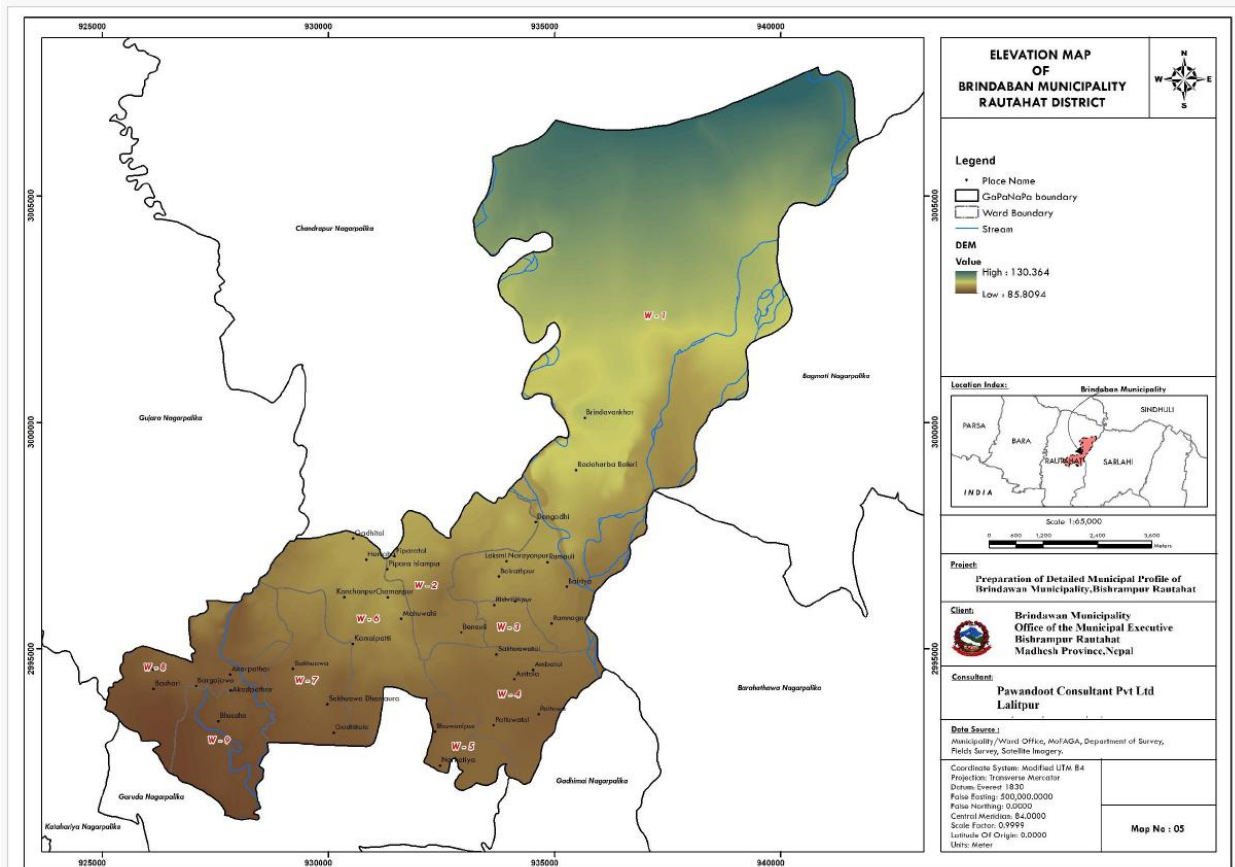
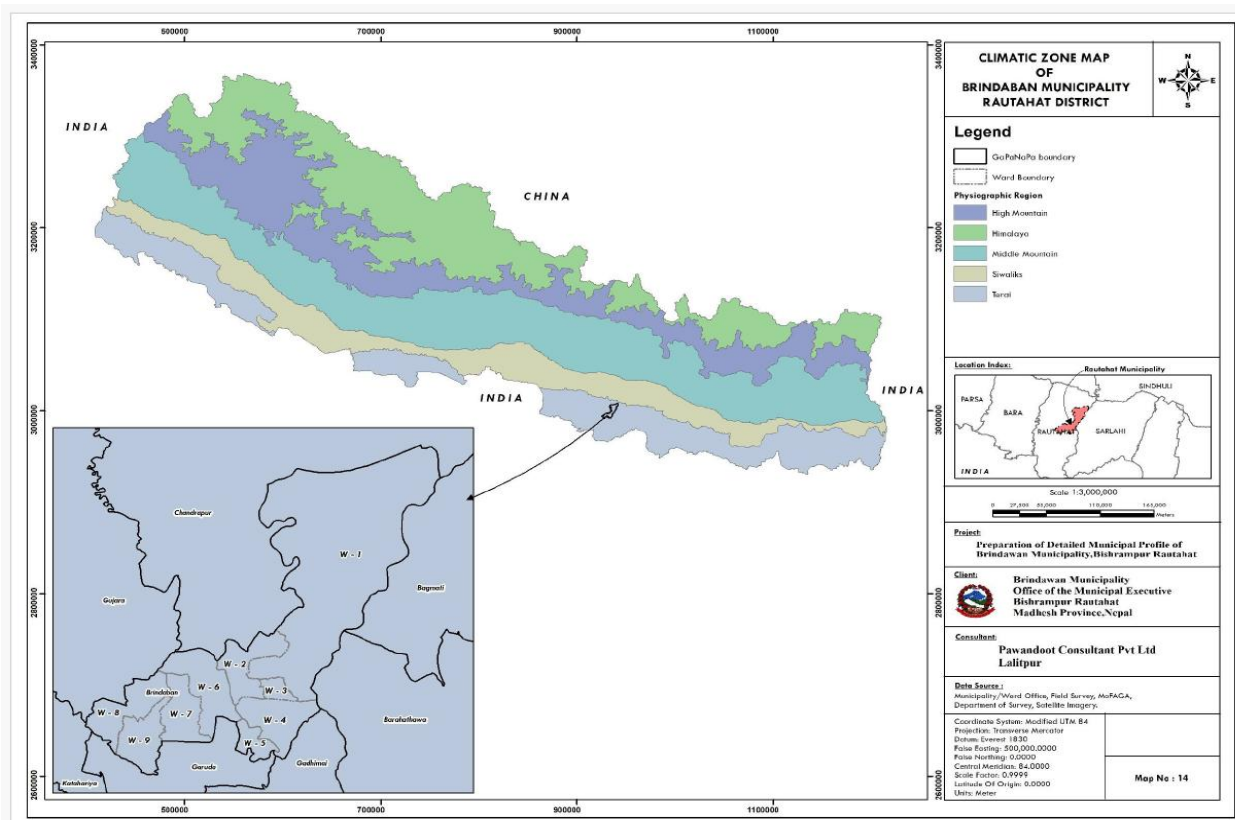

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

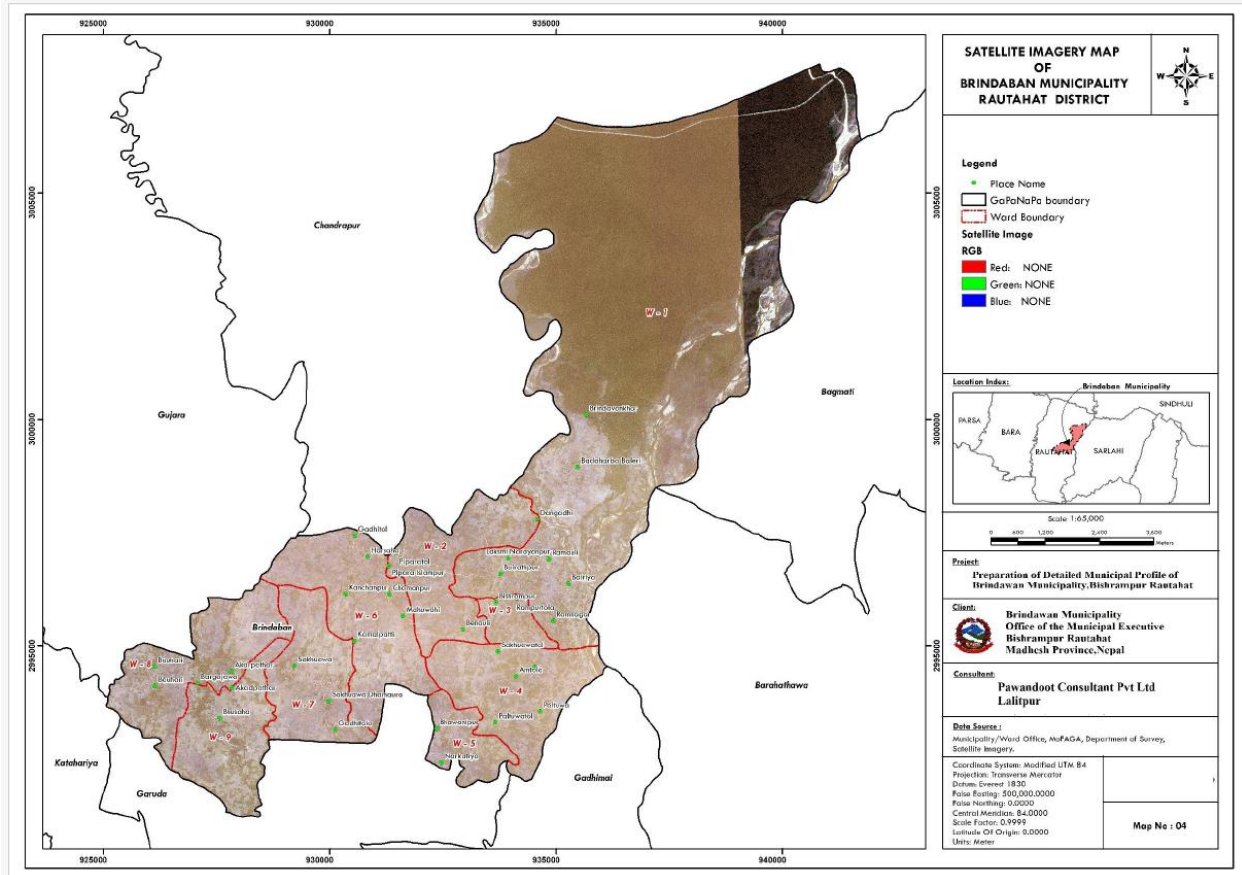
३. नगरपालिकाको अन्य नक्साहरू

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

४. गणकहरूको विवरण

अफ़ोज आलम

अजित राय यादव

गोपाल महरा

ओम कुमार सहनी

मुकेश कुमार दास

निराजन प्रसाद पटेल

राम कुमार सहनी

सुमित पटेल

राम बाबु दाश

राकेश कुमार गुप्ता

विवेक राय यादव

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

५. कार्यक्रमसँग सम्बन्धित तस्विरहरू

NEW

Deployed 2

Draft 0

Archived 0

My Projects

filter fields

Project name

Status

Owner

Date modified

Date deployed

Submissions

1. Brindaban Municipality_HH Survey

deployed

hhsurveybm

May 11, 2025

May 11, 2025

7598

2. Brindaban Municipality_Institutional Inf...

deployed

hhsurveybm

May 8, 2025

May 8, 2025

1322

SUMMARY

FORM

DATA

SETTINGS

Project information

Description

Household Survey information Collection of Brindaban Municipality 2082

Status

Questions

Owner

deployed

349

hhsurveybm

Last modified

Last deployed

Latest submission

May 11, 2025

May 11, 2025

Last Monday at 10:48 PM

Sector

Country

Public Administration

Nepal

Quick Links

Collect data

Preview form

Data

Table

Reports

Gallery

1. Brindaban Municipality_HH Survey

SUMMARY

FORM

DATA

SETTINGS

Table

Reports

Gallery

Downloads

Map

1 - 30

7598 results

Validation

start

end

१. प्रारम्भिक जानकारी / १.२ वडा नम्बर

abc १. प्रारम्भिक जानकारी / १.३ फर्म भर्ने गणकको नाम

Show All

Search

Search

Show All

Search

Jul 14, 2025 1...

Jul 14, 2025 1...

७

Ram Kumar S...

Jul 14, 2025 1...

Jul 14, 2025 1...

७

Ram Kumar S...

Jul 14, 2025 1...

Jul 14, 2025 1...

७

Ram Kumar S...

Jul 14, 2025 1...

Jul 14, 2025 1...

७

Ram Kumar S...

Jul 13, 2025 7...

Jul 14, 2025 1...

७

Ram Kumar S...

PREV

Page 1 of 254

30 rows

NEXT

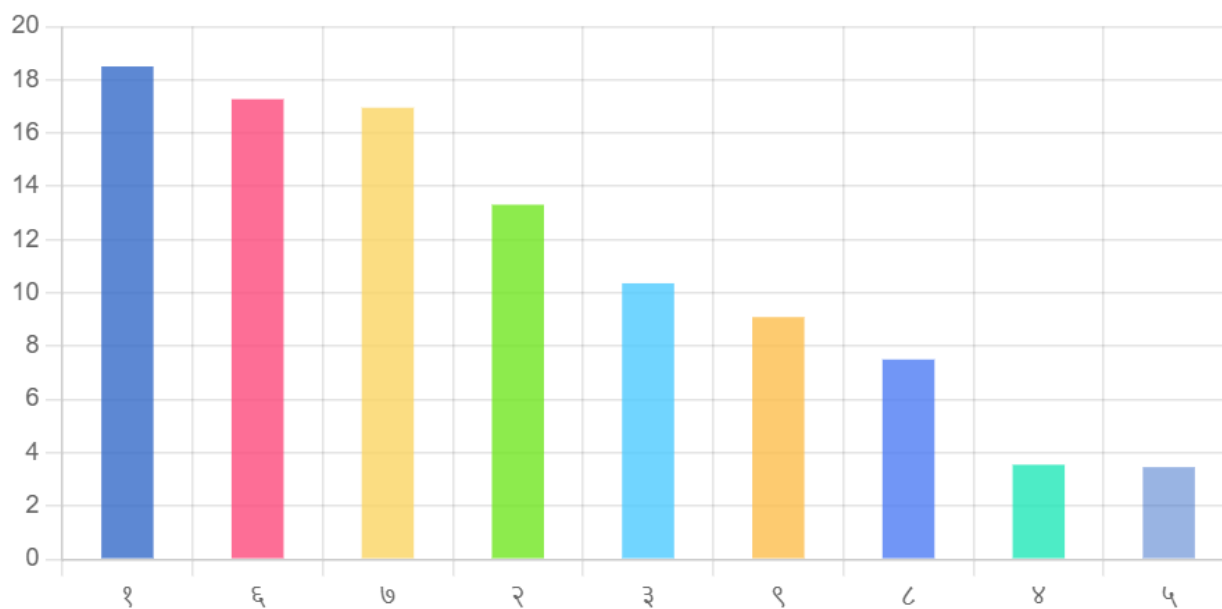
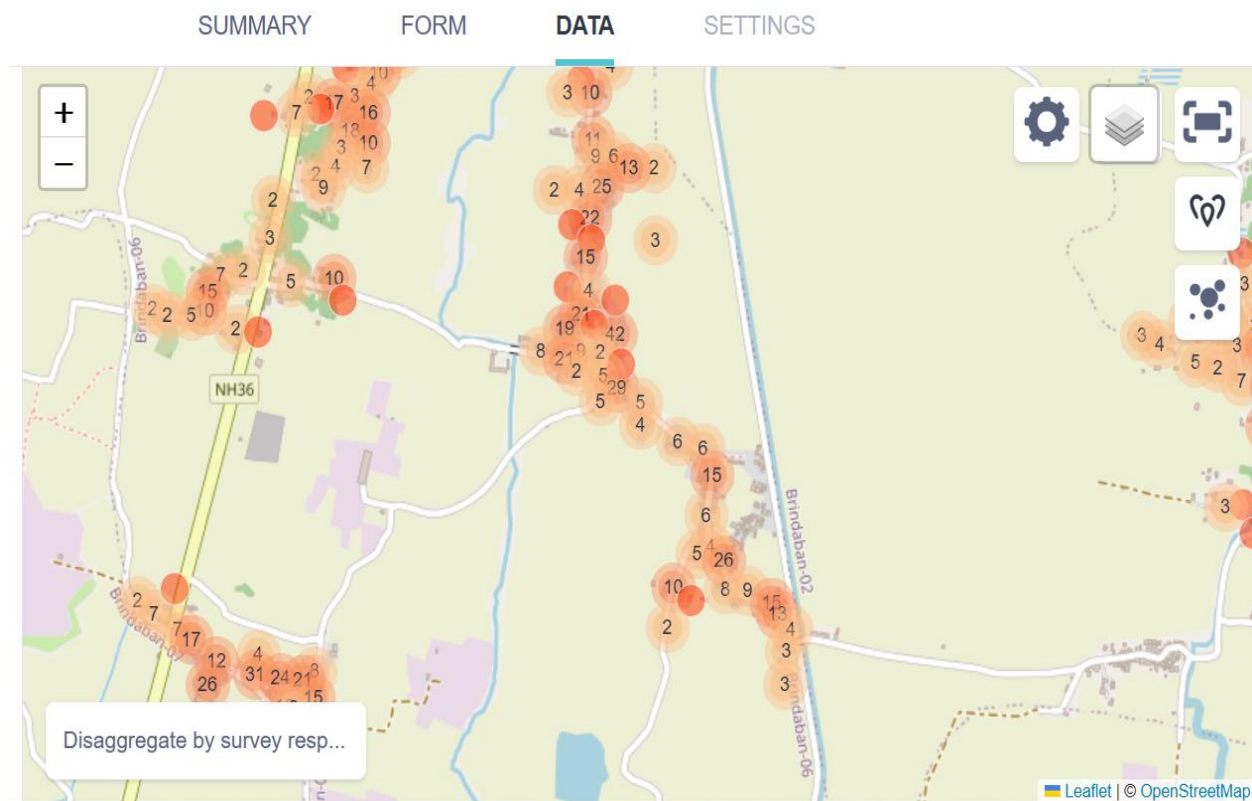
नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

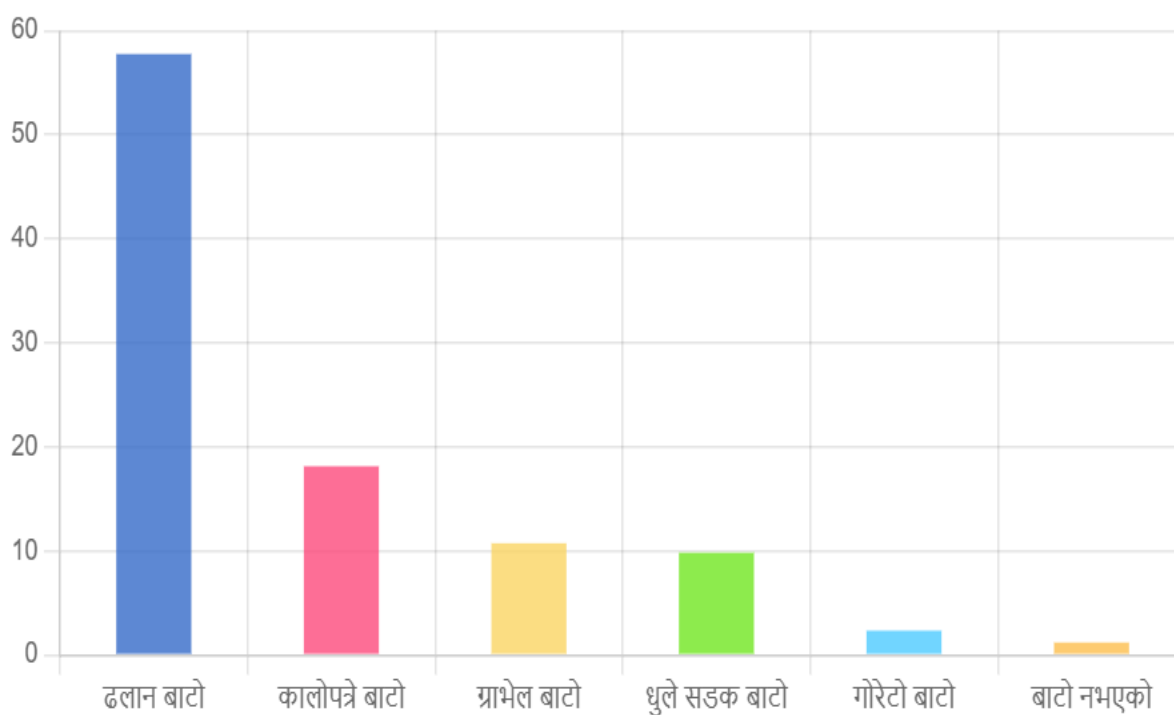
नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

Value	Frequency	Percentage
-------	-----------	------------

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

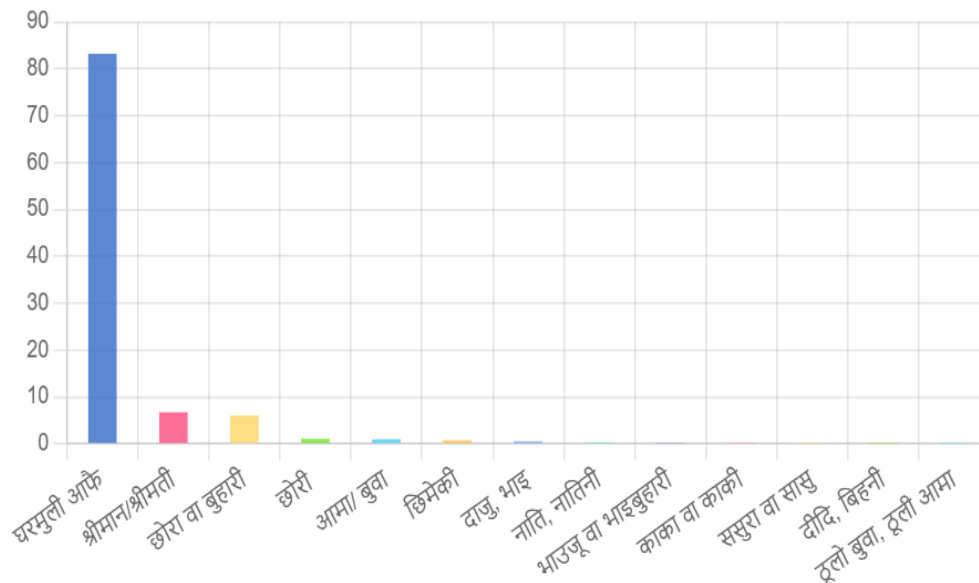
Value	Frequency	Percentage
१	1406	18.5
६	1312	17.27
७	1288	16.95
२	1011	13.31
३	787	10.36
९	691	9.09
८	570	7.5
४	270	3.55
५	263	3.46

३.३ \${Respondent} उत्तरदाता र घरमुली बीचको नाता के हो ?

...

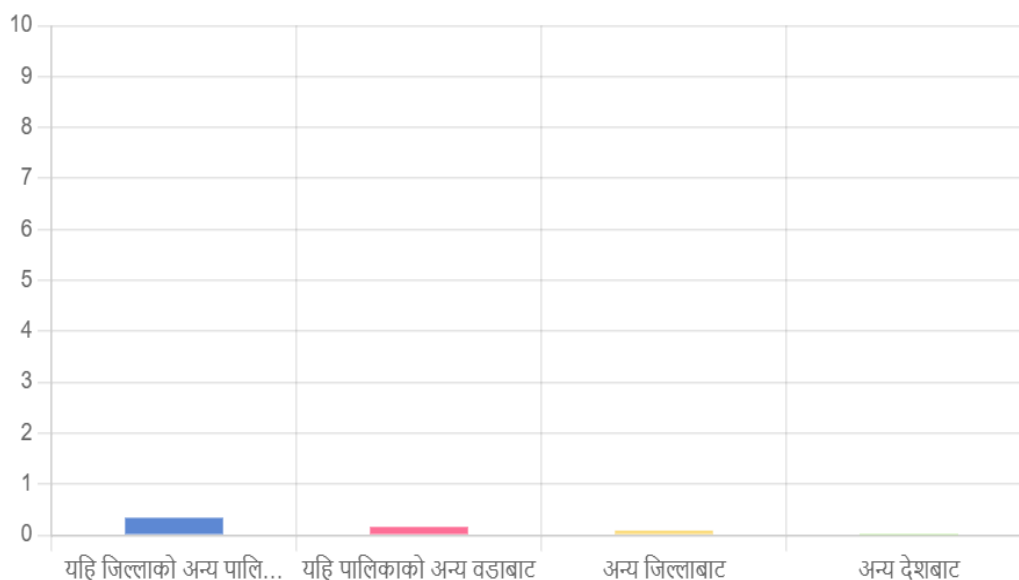
TYPE: SELECT_ONE. 7598 out of 7598 respondents answered this question. (0 were without data.)

३.४.१ कहाँबाट बसाइ सर्नु भएको हो ?

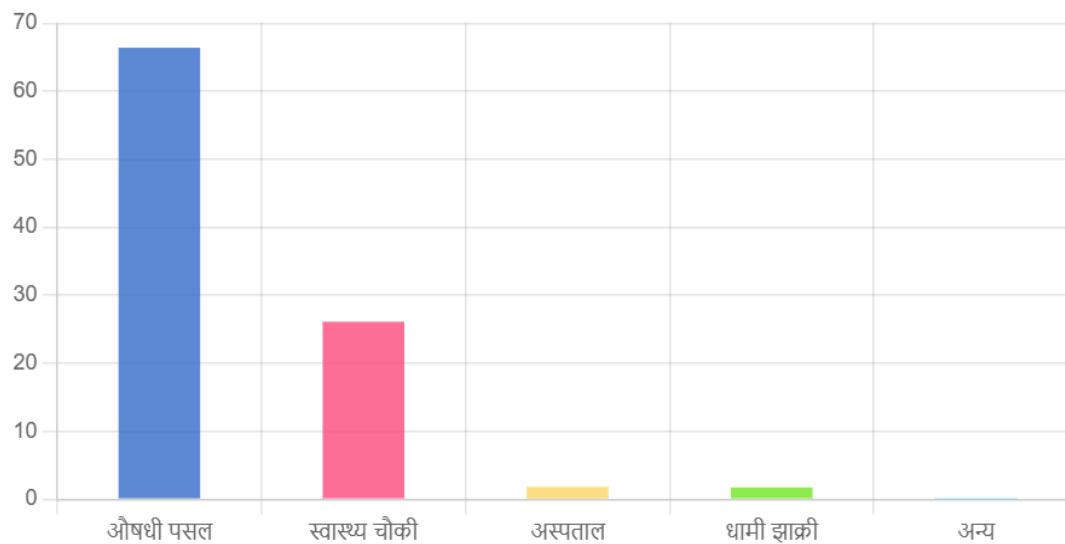
..

TYPE: SELECT_ONE. 46 out of 7598 respondents answered this question. (7552 were without data.)

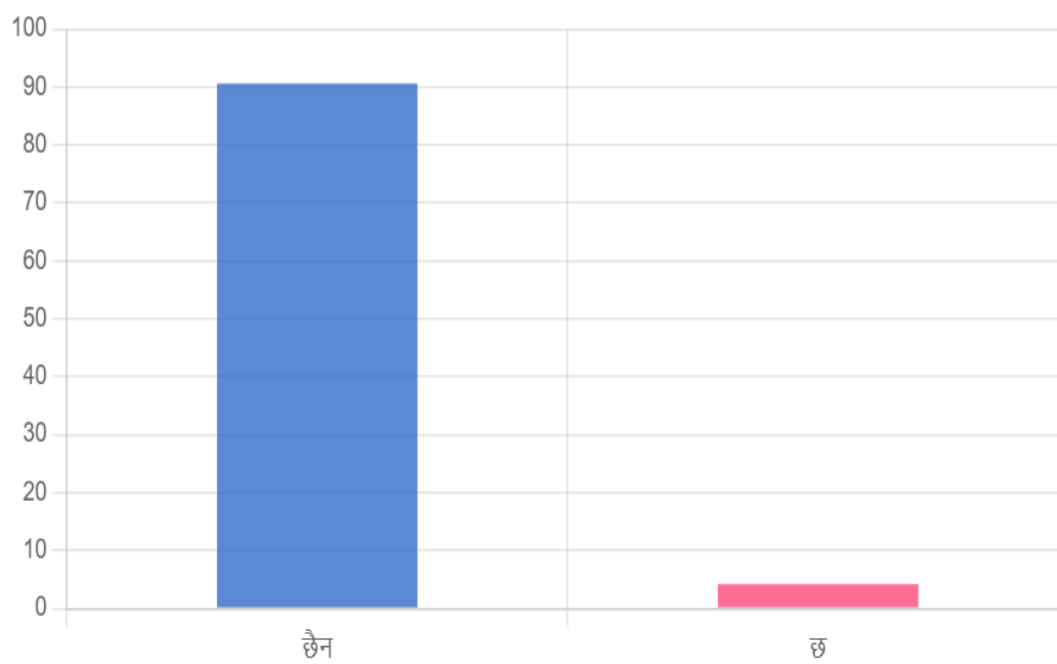
७.२. घरमा कोहि विरामी परेमा सबैभन्दा पहिले कहाँ जानु हुन्छ ?

TYPE: SELECT_ONE. 7300 out of 7598 respondents answered this question. (298 were without data.)

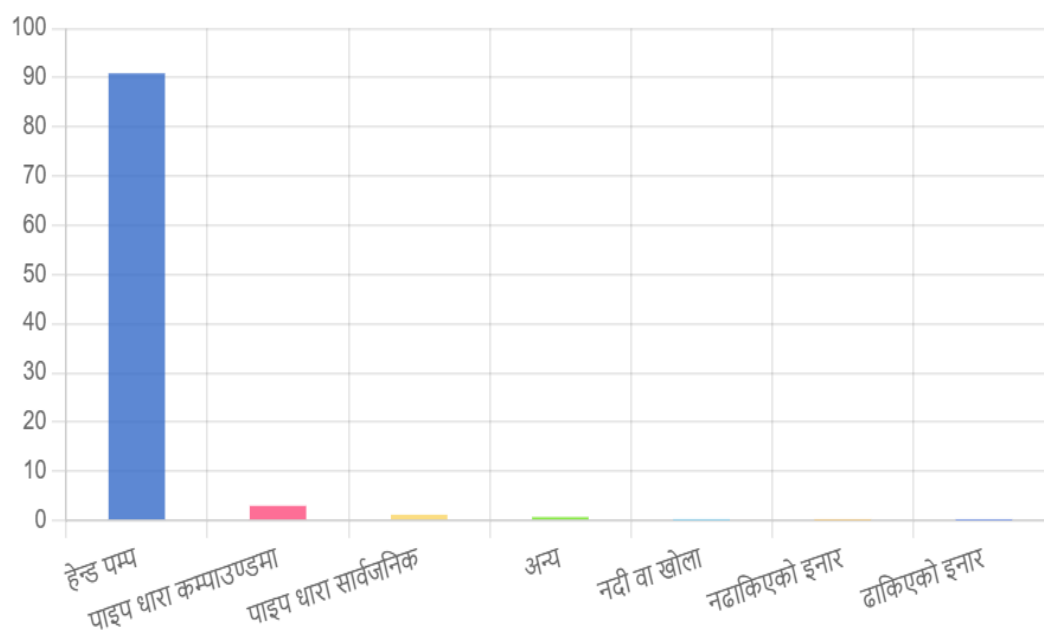
७.४ . तपाईंको घरमा १६ बर्ष मुनिको (बालबालिका) कोही घरायसी काम गर्न बसेको छ ?

TYPE: SELECT_ONE. 7203 out of 7598 respondents answered this question. (395 were without data.)

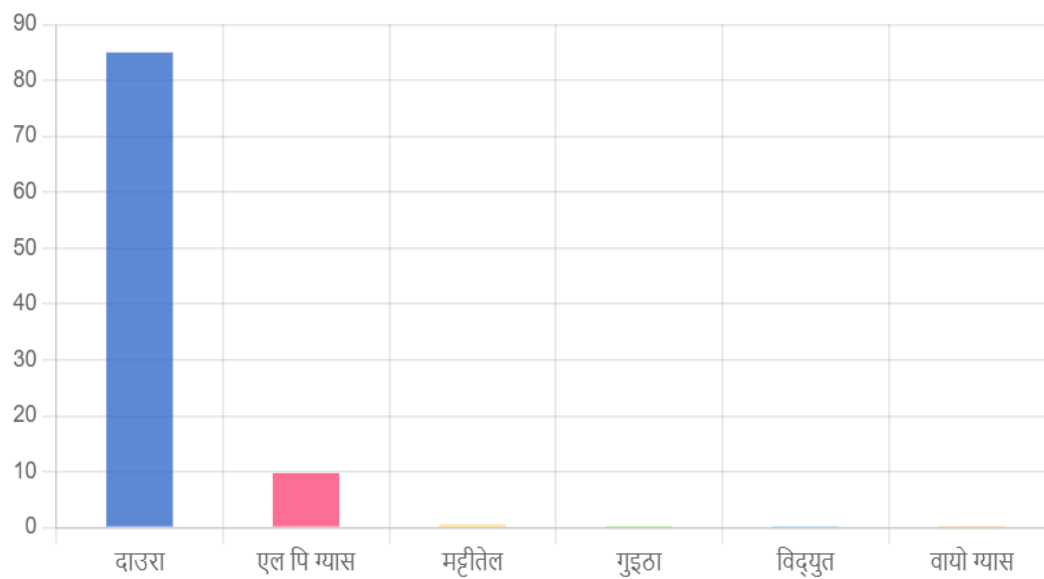
७.५. तपाईंको घरमा खानेपानीको मुख्य स्रोत के हो ?

TYPE: SELECT_ONE. 7275 out of 7598 respondents answered this question. (323 were without data.)

७.७. तपाईंको घरमा खाना पकाउन प्रयोग गर्ने मुख्य इन्धन के हो ?

TYPE: SELECT_ONE. 7244 out of 7598 respondents answered this question. (354 were without data.)

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

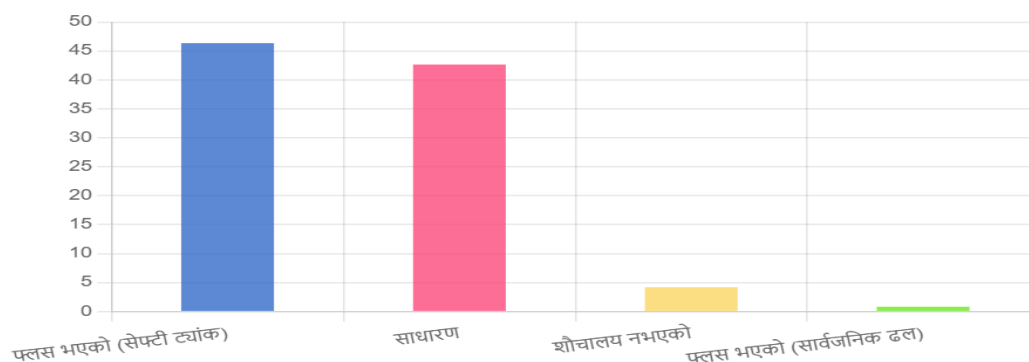
Value	Frequency	Percentage
दाउरा	3786	49.83
एल पि ग्यास	2636	34.69
गुइठा	711	9.36
मट्टीतेल	68	0.89
विद्युत	13	0.17
वायो ग्यास	4	0.05
अन्य	1	0.01

Value	Frequency	Percentage
घर वा सार्वजनिकस्थलमा जलाउने गरेको	3739	49.21
एकमुष्ट खाडल खनेर गाड्ने गरेको	1912	25.16
खोला वा जङ्गल वा सार्वजनिकस्थलमा फ्याँक्ने गरेको	758	9.98
नगरपालिका वा सेवाप्रदायक संस्थाबाट आउने ट्रयाक्टरमा राख्ने गरेको	473	6.23
वर्गिकरण गरि कुहिने र नकुहिने फोहरको सदुपयोग गर्ने गरेको	305	4.01
घरमा फोहर नै निस्कदैन	44	0.58

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

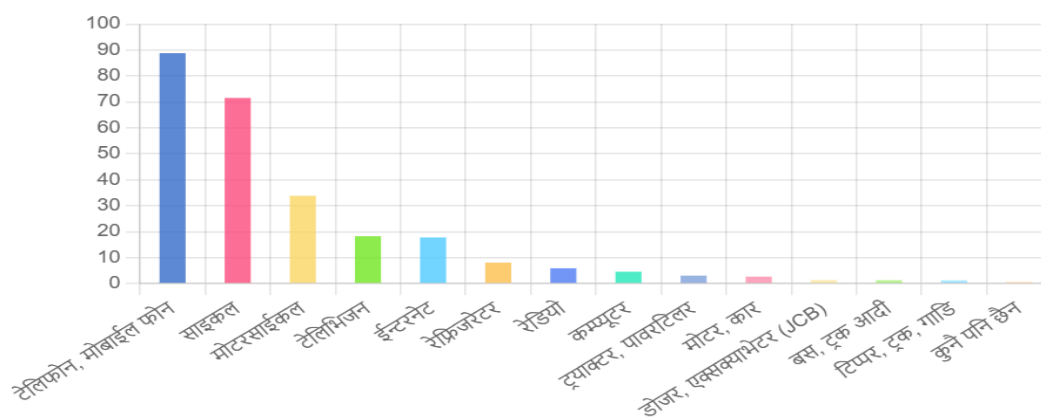
७.११. तपाईंको परिवारले प्रयोग गर्ने शौचालय कस्तो छ ?

TYPE: SELECT_ONE. 7141 out of 7598 respondents answered this question. (457 were without data.)

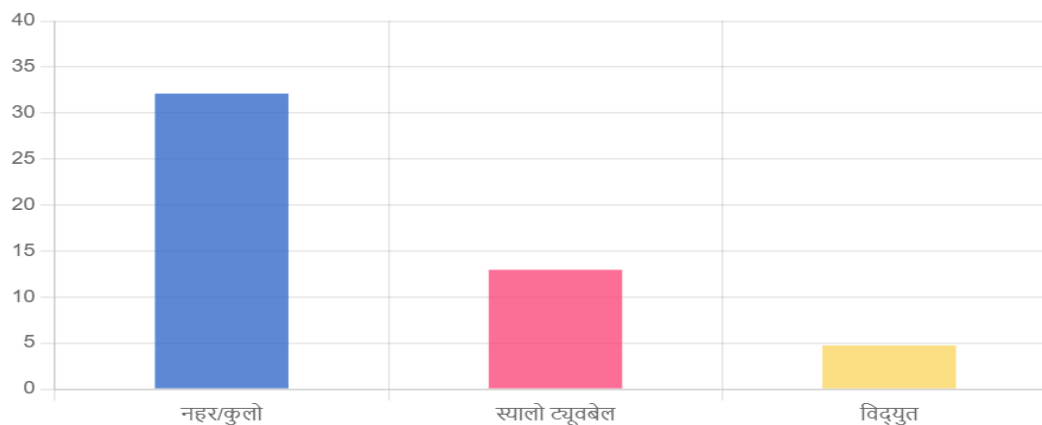
७.१२. कुन कुन सुविधाहरु परिवारले उपभोग गरेको छ ?

TYPE: SELECT_MULTIPLE. 7152 out of 7598 respondents answered this question. (446 were without data.)

८.८ सिँचाईको माध्यम कुन हो ?

TYPE: SELECT_MULTIPLE. 2568 out of 7598 respondents answered this question. (5030 were without data.)

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वस्तुस्थिति विवरणको अभिमुखीकरण कार्यक्रमका तस्विरहरू

**वृन्दावन नगरपालिकाको वस्तुस्थिति विवरण
तयारी अभिमुखीकरण कार्यक्रम**

मिति: २०८२ वैशाख १४ गते

स्थान: वृन्दावन नगर कार्यपालिकाको कार्यालय

 वृन्दावन नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
विश्रामपुर, रौतहट

 पवनदुत कन्सल्ट्यान्ट प्रा.लि.
ललितपुर, नेपाल

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वस्तुस्थिति विवरण निर्माणका लागि गणक पदका लागि विज्ञापन

बृन्दावन नगरपालिका
नगरकार्यपालिकाको कार्यालय
विश्रामपुर, रौतहट, मधेश प्रदेश, नेपाल

सुपरभाइजर, गणक छनौट सम्बन्धी सूचना

(प्रथम पटक सूचना प्रकाशित मिति २०८१/१२/३१)

यस नगरपालिकाको स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम आ.व २०८१/८२ अनुसार नगर प्रोफाइलको तयारीका लागि घरघुरी सर्वेक्षण तथा तथ्यांक संकलन कार्यको गर्ने आवश्यक सुपरभाइजर र गणक खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट छनौट गरी केही समयका लागि लिइने भएकोले निम्न बमोजिम योग्यता पुगेका ईच्छुक नेपाली नागरिकले ७ (सात) कार्यदिन भित्र माग बमोजिमका विवरण र राजस्व तिरेको रसिद सहित यस नगरपालिकामा निवेदन पेश गर्न यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ ।

क्र.स.	विज्ञापन नं.	पद	संख्या
१	०१ / २०८१/०८२	सुपरभाइजर	३ (तिन)
२	०२ / २०८१/०८२	गणक	९ (नौ)

१. आवश्यक न्युनतम योग्यता, अनुभव र आवश्यक विवरण:

क) सुपरभाइजरको लागि Economics वा Population वा Math विषय लिई स्नातक तह वा सो सरह उत्तिर्ण भएको,

ख) गणकको लागि Economics वा Population वा Math विषय लिई १०+२ वा प्रविणतप्रमाण पत्र तह उत्तिर्ण भएको,

ग) दरखास्त दिने अन्तिम मितिमा कम्तीमा १८ वर्ष पुरा भई ३५ वर्ष ननाघेको,

घ) Android Phone चलाउन सक्ने भएको,

ड) कुनै वेसलाईन सर्भेमा वा जनगणनाको टोलीमा काम गरेको अनुभव भएकोलाई गाह्यता दिइनेछ,

च) मोटरसाईकल वा स्कुटर चलाईरहेको सम्बन्धी कागजात,

छ) स्थानिय तथा यस पालिकासँग जोडिएका पालिकाका निवेदकलाई विशेष गाह्यता दिइनेछ,

२. दरखास्त दिने स्थान : बृन्दावन नगरपालिका नगरकार्यपालिकाको कार्यालय, विश्रामपुर, रौतहट

३. दरखास्त दिने अन्तिम मिति : २०८२/०१/०८

४. आवेदन दस्तुर : सुपरभाइजरको लागि रु. ३००/- (तिन सय मात्र), गणकको लागि रु. २००/- (दुई सय मात्र) माछापुच्छ्रे बैंक, बृन्दावन शाखा खाता नं. ०७५००६५३९११००१३१

५. छनौटको किसिम: प्रारम्भिक योग्यताको सुची प्रकाशन र अन्तवार्ता ।

६. आवेदन साथ संलग्न कागजातहरु : आवेदक स्वयम्ले प्रमाणित गरेको देहाय बमोजिमका कागजातको प्रतिलिपिहरु

क) नेपाली नागरिकताको प्रतिलिपि

ख) न्युनतम योग्यताको लब्धाङ्ग प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि

ग) चारित्रिक प्रमाण पत्रको प्रतिलिपि

घ) तालिम प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि

ड) अनुभव भए सो कागजातको प्रतिलिपि

च) २ प्रति पासपोर्ट फोटो

७. सेवा सुविधा तथा अन्य : समभौता बमोजिम हुनेछ ।

७

(Handwritten signature and stamp)
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, रौतहट

नगर वस्तुस्थिति विवरण (पार्श्वचित्र)

वस्तुस्थिति विवरण निर्माणका लागि गणकहरूको तालिमको तस्विरहरू

